Branko Tošović

KORELACIONA SINTAKSA

Projekcional

Institut für Slawistik
der Karl-Franzens-Universität Graz,
Graz 2001

Die Deutsche Bibliothek - CIP-Einheitsaufnahme

Tošović, Branko:

Korelaciona sintaksa : projekcional / Branko Tošović. Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz. – Graz : Inst. für Slawistik, 2001.

ISBN 3-9501485-0-7

© Branko Tošović, Graz 2001

Alle Rechte vorbehalten

tosovic@kfunigraz.ac.at

http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/slaw

Čigoja štampa Beograd

SADRŽAJ

Uvodne napomene 5
KORELACIONI SISTEMI 6
Korelacija 8
Korelacija kao denotacija 9
Korelacija kao denotacija 10
Nominacija korelacije 18
Korelacija korelacija 27
Deskripcija korelacije 36
Korelaciona gramatika 167
Korelaciona sintaksa 178
Korelacional 180
Sintaksički korelacional 190
PROJEKCIONAL 193
Rečenične perspektive 195
Komunikativna perspektiva 197
Informativno-komunikativni projekcional 237
Ilokutivno-komunikativni projekcional 255
Logičko-komunikativni projekcional 261
Semantičko-komunikativni projekcional 322
Gramatičko-komunikativni projekcional 328
Pragmatičko-komunikativni projekcional 349
Tekstualno-komunikativni projekcional 351
Zaključak 353

Skraćenice i simboli 356
Citirana literatura 359
Predmetni registar 386
Imenski registar 441
Korrelative Syntax 445
Корреляционный синтаксис 449
Inhaltsverzeichnis 453
Содержание 454

UVODNE NAPOMENE

Postoji pet osnovnih naučnih pristupa: konstrukcija, rekonstrukcija, destrukcija, proskripcija i deskripcija. Prvim se nastoji stvoriti novi model, teorija ili otkriti zakonitost. On je, vjerovatno, najteži i najkreativniji. Drugim se vrši modifikacija postojećih modela, teorija, zakona, principa. Treći predstavlja negiranje rezultata i predlaganjem novih rješenja (afirmativna destrukcija) ili kritikovanjem bez iznošenja svojih prijedloga (negatorska destrukcija). Četvrti teži da propiše neki model kao obavezni. Peti ima za cilj da opiše postojeće stanje.

Svaka ova orijentacija je, manje ili više, zastupljena u lingvistici i sintaksi i svaka, na svoj način, vodi njenom progresu.

U ovoj knjizi učinjen je pokušaj stvaranja konstrukcije jezičkih i sintaksičkih korelativnih sistemima. Prvi dio je najviše polivalentan (počinje deskripcijom, nastavlja se rekonstrukcijom i prelazi u konstrukciju). Analiza korelacionala je u duhu konstrukcije, a projekcionala u duhu deskripcije i blage konstrukcije.

Iz ovakve orijentacije nastao je dati tekst. Autor je, naravno, želio da ga još produbljuje, dotjeruje, precizira, ali je osjetio potrebu izlaska iz analitičke samoizolacije i unutrašnjeg monologa, kao i neophodnost daljeg promišljanja kroz dijalog i moguću polemiku. Ovaj se tekst, u mnogo čemu otvoren i nedorečen, predaje u štampu sa nadom da će izazvati pažnju i da će autor imati priliku da u drugom izdanju uzme u obzir zamjerke, kritike, primjedbe i sugestije.

KORELACIONI SISTEMI

KORELACIJA

0. Odnosi u jeziku su veoma složeni, kompleksni i raznovrsni. Neki smatraju da su toliko zamršeni da ih je praktično nemoguće nabrojati, razvrstati i osmisliti.[1]

1. Jezičke korelacije imaju nekoliko globalnih aspekata: denotaciju, nominaciju, aplikaciju, klasifikaciju i deskripciju. Prvi aspekt tiče se pitanja je li odnos elemenat denotacije ili signifikacije. Ako su odnosi realije (ono što postoji), onda oni čine denotat (referent, ekstencional). Ukoliko odnosi realno ne postoje, već je produkt ljudskog razuma, odnos treba svrstati u signifikate (pojmove, koncepte, intencionale). Srednje rješenje koje se nudi glasi: odnos je i denotat i signifikat. Postoji i nihilistički pristup: da odnosa uopšte nema i da se o realnome može govoriti samo o (a) stvarima, predmetima, (b) obilježjima (procesualnim i neprocesualnim). Pristup da je odnos denotat prerastao je u radikalno tumačenje po kome postoje samo odnosi (tzv. relativizam), dok stvari nema.

2. Kada je u pitanju nominacija (imenovanje signifikata i denotata), nude se dvije mogućnosti: a) da se onome o čemu se govori dadne eksplicitni relacioni naziv, b) da se odnos ne leksikalizuje u formi neke korelacione riječi (koreloleme), jer se samo po sebi podrazumijeva da se radi o odnosu. Prvi pristup generiše eksplicitnu nominaciju, drugi implicitnu. Eksplicitna nominacija nastaje ukoliko, recimo, vezu između dvaju glasova, dviju morfema, leksema ili sintaksema nazovemo odnosom, korelacijom, relacijom i sl. Implicitna nominacija dolazi u slučajevima kada se ne daje korelaciona leksema, ali je jasno da je riječ o odnosu. Primjer takve nominacije je *atribut*, koji podrazumijeva odnos **A** i **B**, odnos determinatora i determinirajuće jedinice.

U svakom jeziku razvija se odgovarajući sistem korelolema ili korelacionih leksema (riječi koje ukazuju na odnose kao denotate/signifikate).[2] Naša analiza pokazuje da su primarne koreloleme *odnos*, *korelacija* i *relacija*. Sekundarna nominacija obuhvata riječi koje su na nižem teorijskom, frekvencijskom, taksonomijskom pa i upotrebnom nivou. Ovdje bi spadale lekseme *veza*, *sveza*, *odnošaj*, *ovisnost*, *zavisnost*, *povezanost*, *vezanost*, *uzajamnost*, *uslovljenost*, *uvjetovanost*, *opreka*, *opozicija*, *konkurencija* i dr.

3. Aplikacija nominacije obuhvata način i obim upotrebe korelacione leksike.

4. Klasifikacija je postupak kojim se utvrđuje a) kakve tipove odnosa obrazuju forme, značenja, kategorije i funkcije, b) kakve postoje fonetsko-fonološke, morfološke, semantičke, leksičke, sintaktičke i druge korelacije.

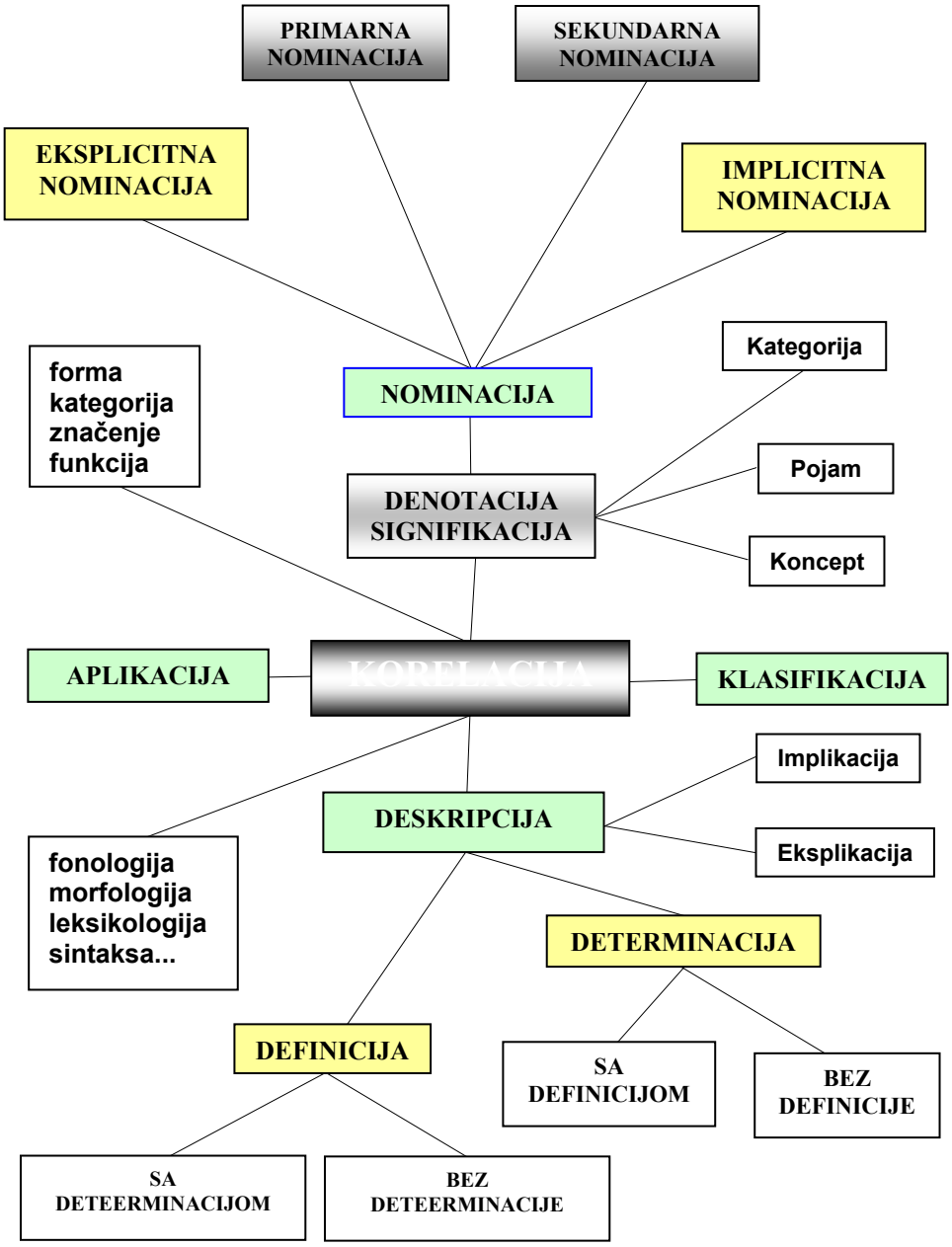
5. Deskripcijom se tumače jezički odnosi na dva načina: u formi definicije i de-

---

[1] U mozgu postoji beskrajno mnogo veza, ali pri kodiranju i dekodiranju jezika (govora) proces teče samo u određenim pravcima (od mnoštva poruka koje primaju čulni organi u mozak dospijeva tek mali dio – 2-3%; Zeman 1966: 171) .

[2] Postoje korelacioneme (semantičke komponente koje izražavaju odnos, kao što su npr. *odno-*, *vez-*), koreloforme (oblici za ekspliciranje gramatičkih veza, recimo relativne zamjenice) i korelosintakseme (sintaksičke jedinice sa korelacionom funkcijom tipa odnosnih rečenica).

terminacije.

KORELACIJA KAO DENOTACIJA

6. Pojmovni trougao čini stvar (predmet, objekat, tijelo), svojstvo (kvalitet) i odnos. Riječi koje izražavaju prvi denotat (*predmet*, *stvar*, *objekat*) obično se uzimaju kao logički sinonimi, mada postoje i druga tumačenja (v. Kuzmin 1958) . Kao stvar smatra se ono što zauzima određeni obim u prostoru u datom trenutku. Stvar jedni tumače kao dio materije, drugi kao sistem svojstava (kvalitativno shvatanje stvari). Pod kvalitetom se podrazumijeva (a) određenost identična bitku, (b) određenost imanentno prisutna u predmetima i pojavama, (c) organsko jedinstvo svojstava i obilježja kojim se razlikuje dati predmet ili pojava od drugih. Na pitanje je li kvalitet identičan svojstvu neki odgovaraju negativno i vide razliku u tome što je svojstvo relativni, a kvalitet apsolutni pojam te konstatuje da bez svojstava stvar ne može postojati: uništavanjem kvaliteta uništava se stvar (Ujemov 1963: 35). Svojstvo se definiše kao ono što je zajedničko za sve stvari date kategorije, pri čemu je definicija kvaliteta kao suštinskog svojstva uopštavanje definicije kvaliteta kao specifičnosti stvari (Ujemov 1963: 38, 40, 42).)

7. Treći pojam – odnos je, vjerovatno, najsloženiji za definisanje. On je razmatran još od antičkih vremena (počev od pitagorejaca) i kao pojam postoji više od dvije i po hiljade godina (Levin 1969: 2). Odnosom neki nazivaju svaku zajedničku određenost bilo koga niza objekata (Levin 1969, Kategorije 1971). Drugi odnos smatraju kategorijom koja izražava karakter razmještanja elemenata određenog sistema i njihove međusobne zavisnosti. Treći imaju u vidu emocionalnu orijentaciju ličnosti na nešto, tj. izražavanje njene pozicije. Četvrti podrazumijevaju misaoni saodnos različitih objekata ili strana datoga objekta (BSE 1971, t. 18: 628). Peti odnosom nazivaju vezu koju mišljenje nalazi između sadržaja svijesti (Radlov 1904) . U njemačkoj filozofiji pod pojmom odnosa (Relation) podrazumijeva se „[...] eine Kategorie [...], die den Zusammenhang zweier Begriffe (als Subjekt – Objekt), zweier Dinge (als Ursache – Wirkung), zweier Bewußtseinsmomente (als Noesis – Noema) u.ä. betrifft, die in ihrem räuml., zeitl., sachl. und bedeutungsmäßigen Zusammensein aufeinander angewiesen sind und sich wechselseitig bestimmen [...]“ (Brockhaus 1986, B. 18: 259).

Idealisti su tumačili odnos kao nešto subjektivno, nešto što je čovjek utvrdio. Oni su smatrali da odnos ne postoji između realnih predmeta, nego između sadržaja svijesti. Tako je, na primjer, R. Ajsler pisao: „Die Beziehung ist eine Setzung des beziehenden Denkens, psychologisch eine Funktion der Apperzeption (s. d.), welche Teilinhalte des Bewußtseins gleichsam zusammenhält, von einem zum andern (und zurück) übergehend und sie zu spezifischeren Einheitsformen zusammenfassend, welche teils rein formaler, logischer, teils ontologisch-realer Art sind.“ (Eisler 1929: 668).

Pristalice materijalizma su smatrali da u svijetu postoje samo stvari, njihova svojstva i odnosi, koji se nalaze u vezi sa drugim stvarima i svojstvima. Oni su tvrdili da odnosi objektivno postoje, nezavisno od čovjeka, i da je odnos uzajamna veza između predmeta.[3]

[3] „Отношения образуют системы различной степени сложности из соответствующих элементов, при этом одно и то же отношение может быть в различных вещах (внутрен-

Kad je u pitanju odnos, stvar i svojstvo, postavlja se niz pitanja, u prvom redu kakva postoji interakcija između njih. Neki tvrde da je kategorija odnosa složenija i apstraktnija nego kategorija stvari i svojstva jer se stvari i svojstva mogu neposredno vidjeti, čuti, uopšte primati čulima, dok je odnos ne može čulima percipirati.[4] Pri tome se tvrdi da se odnos može smatrati posebnim slučajem svojstva i da odnos nešto karakteriše, konkretno stvari između kojih postoji.[5] Ali da bi se razlikovali odnosi od običnih svojstava, po tome mišljenju, nije dovoljno reći da odnosi odlikuju karakterišu mnoštvo predmeta: stvar koja se karakteriše odnosom, za razliku od običnog svojstva, nije odvojena stvar i skup pojedinih stvari, već sistem elemenata od kojih svaki pretpostavlja postojanje ostalih. Odnos kao poseban slučaj svojstva nalazi odraz i u jeziku: pridjevi označavaju svojstva, obilježja predmeta, a odnosi se izražavaju isto kao i svojstva – upravo pomoću njih (Ujemov 1963: 58).

Tumačenje odnosa kao stvari bazira se na stavu da se odnos može smatrati svojstvom i da sistem odnosa predstavlja sistem svojstava, što znači da je odnos pojedinačni slučaj stvari (Ujemov 1963: 61). Potvrdu za ovo daje jezik: odnosi se izražavaju riječima koje označavaju stvari (npr. „borba“ , „prijateljstvo“ „jednakost“ i sl.), iako za odslikavanje većine odnosa ne postoje posebne riječi pa se moraju opisno predstavljati (recimo „odnos predsjednika države prema predsjedniku vlade“, „odnos zeca prema vuku“ i sl.) –

ние отношения) или между различными вещами (внешние отношения). Примером является любой закон как существенное отношение между вещами, явлениями. И, наоборот, одна и та же вещь может вступать в бесконечно разнообразные отношения с другими вещами, что характеризует множественность свойств у той или иной вещи.“ (BSE, t. 18, 1971: 628–629).

[4] To se objašnjava na sljedeći način:„ Не случайно ребенок усваивает понятия об отношениях позже, чем понятия о вещах и свойствах [...] Чтобы практически избежать круга в определении отдельных отношений, вещи, через которые определяются эти отношения, нужно в свою очередь определять через другие отношения. Это предполагает, что одну и ту же вещь можно одновременно рассматривать как различные соотношения ее элементов. Конечно, элементы при этом предполагаются различными, так как разные соотношения одних и тех же элементов дали бы различные системы свойств, т. е. различные вещи. Система свойств и целом, поскольку вещь одна и та же, должна остаться той же самой. Но ее можно представить в зависимости от выбранных элементов в разном виде. Например, слово можно представить как одно соотношение – между слогами и как другое соотношение – между звуками. Система же свойств, образующих слово, при этом не меняется. Таким образом, указанная возможность представления одной и той же вещи в виде различных соотношений не противоречит принятому выше определению тождественности вещей.“ (Ujemov 1963: 47-53).

[5] „Например, отношение ʻбольше’ характеризует величины, отношение ʻсеверное’ – места на поверхности земли, отношение ʻбрат’ – группы людей и т. д. Одно и то же отношение может существовать между разными вещами. Рассматривая вещи, между которыми существует данное отношение, как систему, т. е. как одну вещь, можно сказать, что отношение обще всем этим системам, т. е. обще классу вещей. В частном случае, когда отношение является специфичным именно для данных вещей, мы получаем, что данное отношение образует лишь одну систему, т. е. класс вещей, которым обще данное отношение, состоит из одного индивидуума. Но этот случай предполагается и при определении свойства как того, что обще классу вещей, так как этот класс может оказаться состоящим из одной вещи, и свойство тогда будет специфическим.“ (Ujemov 1963: 57-58).

Ujemov 1963: 61-62. Dalje se tvrdi da stvar treba tumačiti kao odnos i da se razlika između stvari i odnosa sastoji u tome da stvari, kao i svojstva koja ih čine, ne označavaju odnose uopšte, već odnose prema određenim objektima.

Navedene postavke o stvarima, svojstvima i odnosima mogu izgledati paradoksalnim, posebno zaključak o stvari kao odnosu, međutim nemaju se u vidu obični pojedinačni slučajevi, već izrođeni, stoga zaključak o stvari kao pojedinačnom slučaju odnosa neće biti manje paradoksalan od tvrdnje da dio prave linije predstavlja pojedinačni slučaj trougla, a takođe kvadrata (Ujemov 1963: 66). Stvari, svojstva i odnosi međusobno djeluju i prelaze jedni u druge te stoga svaka kategorija predstavlja posebni, izrođeni slučaj druge kategorije, tačnije jedna kategorija je običan, regularan slučaj druge kategorije (Ujemov 1963: 66).).

8. Kompleksna veza odnosa, stvari i svojstva dala je povoda nizu naučnika da u prvi plan istaknu jednu kategoriju, potisnu ili odbace drugu pa čak da sve tri potpuno negiraju. Pri tome su neki hipostazirali (preuveličavali) značaj stvari, drugi svojstva, a treći odnosa. Tako su nastala tri pravca – reizam, atributivizam i relativizam.

9. Reizam tvrdi da je nosilac odnosa predmet, pošto postoje samo stvari. Pristalice ovoga pravca smatraju da vidimo, čujemo stvari, ali da ne susrećemo svojstva i odnose same po sebi. Pri tome se pozivaju na Antisfema koji je tvrdio da postoje konji, ali da „konjosti“ on ne vidi. Suština reizma je apsolutizacija stvari. Reisti ističu da je svaki objekat stvar. Pošto je svaki objekat stvar i budući da postoje samo stvari, nijedan objekat nije svojstvo niti je odnos. Postavka da odnosi ne postoje problematizira se na sljedeći način: „Može li se iz korpe uzeti svojstvo (jabukost) a da se pri tome ne uzme stvar (jabuka) bez njenih svojstava“ , te se odrično odgovara sa napomenom da se takođe ne može uzeti stvar (jabuka) a da se ne uzmu njena svojstva (Ujemov 1963: 84). Glavni predstavnik reizma bio je poljski filozof i logičar Tadeuš Kotarbinjski, koji je negirao ne samo postojanje odnosa i svojstava, nego i položaj stvari, događaje (Kotarbinjski 1963: 32). On je smatrao da realno postoje samo stvari, a da svojstva i odnosi ne egzistiraju odvojeno od materije te svojstvo i odnos treba smatrati metaforama ili skraćenicama koje jezik nauke ne treba da sadrži. Ovaj mislilac priznaje, na primjer, da je loptica za bilijar okrugla, ali negira postojanje kruglоće uz objašnjenje da ona (kruglоća) ne strši iz lopte kao ekser iz zida (Kotarbinjski 1963: 32). Pri tome on ukazuje na to da samo stvar može djelovati na čulne organe. Kasnije Kotarbinjski) ne govori o reizmu, već o konkretizmu i ističe da je ideja o postojanju samo stvari bila prva faza razvoja konkretizma. U svom zrelom periodu on je priznao objektivnost svojstava i odnosa, ali ih je smatrao sekundarnim.

10. Drugi govore o postojanju samo svojstava, o tome da kvaliteti čine realni svijet. Tako je nastao atributivizam, koji tvrdi da se može govoriti isključivo o svojstvima i da su ona prvobitna u odnosu na stvari. Suština ovakvog stava je apsolutizacija kvaliteta i negiranje pojedinačnih stvari. I u lingvistici postoje primjeri takvog pristupa. Tako je o saodnosu materije i kvaliteta, a u vezi sa formalnim razlikama između pridjeva i imenica, pisao Oto Jespersen, ističući da se stvari spoznaju samo kroz svojstva čija se suština sastoji u sumi istih svojstava koje smo stanju da percipiramo ili shvatimo kao međusob-

no povezane (Jespersen 1958: 81).[6]

11. Treći hipostaziraju odnos, istupajući protiv pojma supstance kao nosioca svojstava i odnosa. Takvi su pogledi činili osnovu relativizma, koji je smatrao da se mogu spoznati samo odnosi među stvarima, ali ne i same stvari. Njegove pristalice preuveličavaju značaj odnosa, smatrajući da samo oni postoje.[7] Ovaj pravac je nastao u okrilju subjektivnog idealizma. Relativisti istupaju protiv pojma supstance kao nosioca svojstava i odnosa. Ekstremni oblik ovog pravca je radikalni relativizam, koji vodi ukidanju pojma istine.

Vrstu relativizma predstavlja energetizam. On je povezan sa pokušajima nekih filozofa krajem XIX i početkom XX stoljeća da razviju predstavu o kretanju i da apsolutiziraju energiju. Njegov glavni predstavnik je njemački hemičar V. Ostvald. Energetisti su tvrdili da sve što je poznato o spoljnom svijetu može biti izraženo u obliku postavke o postojećim energijama. V. Ostvald je odbacio pojam materije i predložio da se zamijeni pojmom energije.[8] A. A. Bogdanov je smatrao da je materija samo simbol statičkog i zbog toga mora biti odbačena. Takođe je isticao da u prirodi nema mirovanja, već da postoji samo mijenjanje.

12. Ali pored hipostaziranja jedne od tri navedene kategorije razvio se pogled čija suština nije bila u preuveličavanju stvari, svojstva ili odnosa, već u negiranju i jednog, i drugog, i trećeg. Takvu koncepciju je stvorio engleski filozof F. G. Bredli (Bradley 1920).[9] U analizi kvaliteta i odnosa F. G. Bredli ističe da svaki odnos pretpostavlja neki kvalitet, ali zato kvalitet ništa ne znači izvan odnosa.

13. Većina humanističkih nauka je razvila svoj pojmovni aparat za odražavanje kategorije odnosa.

14. U filozofiji se govori o *korelaciji*, *relaciji* i *odnosu*. Filozofi tumače *korelaciju* veoma široko i interdisciplinarno: kao međusobni odnos, uzajamnu zavisnost između određenih pojava (Filozofijski rj. 1984). Pod *relacijom* se ima u vidu odnos između bivstujućeg (stvari, pojava itd.), pri čemu Aristotel odnos smatra jednom od kategorija bivstvujućeg a Kant subjektivnom i transcendentalnom formom.

15. U logici se odnos tumači na različite načine. Tradiciono on se poistovećuje sa

---

[6] Prije je, po Jespersenovom mišljenju, smatrano da materija predstavlja stvar u sebi, a da svojstva sama po sebi ne postoje, međutim, u njegovo vrijeme on zapaža suprotnu tendenciju u mišljenju: da svojstva čine realni svijet i sve ono što može biti percipirano.

[7] U filozofiji postoji i relacionizam, koji sve što postoji svodi na odnos (Kategorije 1971: 91).

[8] To mu materijalisti nisu mogli oprostiti pa su ga nazvali velikim hemičarem i sitnim filozofom (Sviderski 1959: 114).

[9] On je podvrgao kritici razlikovanje stvari i svojstava, a takođe stav da je odnos identičan stvari te je zaključio da ne vodi uspjehu tumačenje stvari kao sveukupnosti svojstava (Ujemov 1963: 87).

višemjesnim predikatom.[10] Neki logičari podrazumijevaju pod *odnosom* apstraktnu uzajamnu vezu objekata.[11] Obično se razlikuju četiri tipa logičkih odnosa: (1) odnosi između pojmova, (2) odnosi između sudova, (3) odnosi između imena i (4) odnosi između logičkih formi iskaza, odnosi između pojmova (sudova). Potenciranjem stava da je odnos jedno od osnovnih pitanja logike razvio se poseban pravac – logika odnosa. Neki smatraju da ona treba da zamijeni svu prijašnju logiku (Kategorije 1971: 91).

16. Korelacioni pojmovi su veoma važni za psihologiju. U njoj se dovodi u vezu stepen harmoničnosti u variranju i koeficijent korelacije: „Najveći stupanj sukladnosti u variranju, tzv. potpuna korelacija ili funkcionalna veza, postoji kad svakoj vrijednosti u jednoj varijabli (varijabli *x*) odgovara samo jedna vrijednost u drugoj varijabli (varijabli *y*), tj. kada se pri mjerenju varijable *x* i *y* uvijek uz određenu vrijednost *x* pojavljuje jedna određena vrijednost *y*, i obrnuto, kad se uz određenu vrijednost *y* pojavljuje samo jedna određena vrijednost *x*. Pri tome djeluje zakonitost: što je korelacija manja to je i varijabilnost *y* vrijednosti, koje se javljaju uz neku određenu *x* vrijednost, veća i obrnuto: što je korelacija veća manje je različitih *y*-vrijednosti koje se vežu uz određenu *x*-vrijednost. Na ovom planu izdvajaju se četiri vrste korelacija: pozitivne, negativne, linearne (pravocrtne) i zakrivljene. Ako su promjene u vrijednostima *x* i *y* varijable istosmjerne, govori se o pozitivnoj korelaciji. Ukoliko je smjer promjena u jednoj varijabli obrnut smjeru promjena u drugoj varijabli, radi se o negativnoj korelaciji. Kada jednolike promjene vrijednosti u *x* varijabli prate promjene vrijednosti u *y* varijabli koje su podjednake na cijelom rasponu dobivenih rezultata, u pitanju je linearna (pravocrtna) korelacija. I najzad, u slučaju da promjene u jednom ili obje varijable nisu podjednake na svim vrijednosnim

[10] „В содержательных формулировках естественных языков О.[= отношение] выражется обычно сказуемыми предложений, имеющих более одного подлежащего (или одно подлежащее с дополнениями); в зависимости от числа этих подлежащих (и дополнений) их наз. членами, субъектами или элементами данного О.; различают двуместные (бинарные, двучленные) О. (‘ а м е н ь ш е b ’, ‘Ока к о р о ч е Волги’, ‘рельсы п а р а л л е л ь н ы между собой’ и т. п.), трёхместные (тернарные, трёхчленные; ‘точка *A* л е ж и т м е ж д у *B* и *C*’, ‘5 е с т ь с у м м а 2 и 3’), четырёхместные (‘числа x_1, y_1, x_1 и y_2 п р о п о р ц и о н а л ь н ы ’), вообще *n*-местные (*n*-арные, *n*-членные) О.“ (BSE, t. 18, 1971: 629).

[11] „О. [= Отношения] образуют некоторое исходное ‘пространство мысли’, в котором представлены п о н я т и я, с у ж д е н и я, у м о з а к л ю ч е н и я и другие а б с т р а к т н ы е о б ъ е к т ы. Важнейшая отличительная особенность О. [= отношений] состоит в том, что между О. [= отношениями] и э м п и р и ч е с к и м и о б ъ е к т а м и не имеет места отношение предикации. Это обстоятельство позволяет провести четкое логич. различие между О. [= отношениями] и с в о й с т в а м и безотносительно к традиционному формально-математическому представлению об О. [= отношениях] как д е н о т а т а х n-местных предикатов (n ≥ 2). Напр., денотатами выражений ‘сын’, ‘находится между’, ‘больше’, ‘меньше’, ‘выше’ и т. д. являются конкретные О. [= отношения], сами по себе не находящиеся в отношении предикации к каким-либо эмпирическим объектам (эти денотаты бессмысленно предицировать каким-либо объектам в качестве свойств). Вместе с тем денотаты выражений ‘сын Зевса’, ‘больше Луны’, ‘выше Эйфелевой башни’ и т. д. являются уже не О. [= отношениями], а конкретными свойствами, к-рые можно вполне осмысленно предицировать тем или иным эмпирическим объектам.“ (Defort 1994: 170-171).

razinama (u jednom dijelu su veće, a u drugom manje) ili tok promjena mijenja smjer (npr. u jednom dijelu raspona varijable vrijednosti rastu, a u drugom padaju) riječ je o zakrivljenoj korelaciji. Postoje i drugi tipovi korelacija (multipla, serijalna)." – Psihologijski rječnik 1992. Za tumačenja intralingvističkih odnosa mogu biti od koristi i drugi psihologijski korelacioni pojmovi (konvarijabilitet, rang korelacija, koeficijent korelacija, matrica korelacija, tablica korelacija, korelaciona površina i sl.).

17. U matematici odnosi igraju važnu ulogu i predstavljaju predmet intenzivnog proučavanja. Postoji niz definicija odnosa kao matematičkog pojma. Pri tome se imaju u vidu odnosi brojeva, istorodnih veličina, odrezaka i sl. Kao koreloleme u matematici se koristi *odnos*, *relacija*, *korelacija*, *zavisnost*, *funkcija* i sl. Pod pojmom *relacije* ima se u vidu veza između vrijednosti dvije ili više veličina uspostavljena matematičkim znacima (Matematički rečnik 1983: 122). Razlikuju se četiri osnovne vrste *relacija*: 1. tranzitivna relacija (relacija između elemenata **a** i **b**, koja, ako je ispunjena za **a** i **b**, kao i za **b** i treći element **c**, onda važi i za **a** i za **c**), 2. simetrična relacija (relacija koja, kad je tačna za **a** i **b** u tom poretku, ostaje tačna i za **b** i **a**, uzete u ovom drugom poretku; relacija jednakosti je simetrična), 3. refleksivna relacija (relacija koja, dovodeći u vezu parove elemenata nekog skupa, ostaje u važnosti i kad su ovi elementi identični), 4. homografska relacija **(**relacija koja vezuje dvije promenljive i koja je prvog stepena u odnosu na svaku od njih) – Matematički rečnik 1983: 122. Matematičke relacije se prikazuju pomoću streličastih ili relacionih dijagrama. Posebnim oblikom matematičke relacije smatra se preslikavanje. Većina matematičkih relacija čine preslikavanja pa se one nazivaju preslikavanjem ili funkcijom. U njemačkoj literaturi se relacija (*Relatio*) se ovako tumači: **1.** „In der Mathematik eine Menge von geordneten Paaren, geordneten Tripeln usw. [...] Der mathematische Begriff einer Relation ist eine Formalisierung dessen, was man anschaulich als ‘Beziehung’ bezeichnen könnte." (Handbuch der Linguistik 1975: 359-260). – **2.** „[...] jede Aussageform, die eine Beziehung zw. bestimmten Dingen, Sachverhalten, Größen, Zahlen u.a., den Relata**,** widerspiegelt [...]" (Brockhaus 1986, B. 18: 258); – **3.** „Beziehung zwischen den Elementen einer Menge" (Duden 1983). Matematički odnosi se takođe izražavaju riječju *korelacija (Korrelation*): **1.** „Bez. für eine Art der stochast. Abhängigkeit zweier Zufallsgrößen *X* und *Y* (z. B. Lebensalter und Sterbewahrscheinlichkeit; Zufallsvariable) voneinander [...]" (Brockhaus 1986, B. 18: 258); **2.** „Zusammenhang zwischen bestimmten Erscheinungen." (Duden 1983). U ruskim tumačenjima matematičkih odnosa konstatuje se sljedeće: „Математики древнего мира не знали иррациональных чисел; для них понятие О. двух отрезков не сводилось к понятию числа; не зависимая от понятия числа геометрич. теория О. величин играла у них самостоят. роль и заменяла в известном смысле теорию действительных чисел […] Действительно, по Евклиду, четыре отрезка *a, b, a′, b′* составляют пропорцию *a: b = a′ : b′,* если для любых натуральных чисел *m* и *n* выполняется одно из соотношений *ma = nb, ma > nb, ma < nb* всякий раз одновременно с соответствующим соотношением *ma′ = nb′, ma′ > nb′* или *ma′ < nb′.* В случае несоизмеримости *a* и *b* это означает, что разбиение всех рациональных чисел *(x = m/n)* на два класса по признаку *a > xb* или a < *xb* совпадает с разбиением по признаку *a′ > xb′* или *a′ < xb′* – в этом состоит идея современной теории дедекиндовых сечений." (BSE, t. 18, 1971: 629).

18. U statistici *korelacijom* se naziva variranje vrijednosti dviju (ili više) varija-

bli, a riječ *korelacija* upotrebljava za oznaku uzajamne veze između više obilježja, npr. veza između visine roditelja i djece, količine pale kiše, temperature i žetvenog prinosa. Pri tome *korelacijom* se ne objašnjavaju ni uzroci ni posljedice (Matematički rečnik 1983: 64).

19. U teoriji informaciji govori se o *relaciji*, pod čime se podrazumijeva udaljenost, razmak i međuodnos (Šijak/Lončarek 1993).

20. U antropologiji *korelacija* (*Korrelation*) ima značenje ʻZusammenhang und Wechselbeziehung zw. bestimmten, in der Gesamtbevölkerung variablen phys. und psych. Merkmalen' (Brockhaus, B. 18, 1986: 258).

21. U sociologiji riječ odnos se upotrebljava u četiri značenja 1. ʻuzajamna veza različitih veličina, predmeta, radnji', 2. ʻuzajamnost i karakter razmještanja elemenata određenog sistema ili jednog sistema prema drugom', 3. ʻemocionalna orijentacija ličnosti na nešto, tj. izražavanje njene pozicije', 4. ʻmisaono sučeljavanje različitih objekata ili strana datoga objekta' (Enc. soc. rječnik 1995: 505-506). U nekim oblastima sociologije izdvajaju se osobeni tipovi odnosa. Tako je osnovni pojam sociologije rada „odnos prema radu".[12] U njemačkoj sociološkoj teoriji riječ odnos (*Beziehung*) koristi se u značenju ʻder Grad der Verbundenheit oder Distanz zw. Individuen als Ergebnis sozialer Prozesse' (Brockhaus, B. 18, 1986: 258).

22. U biologiji odnos se razmatra kao uzajamno djelovanje dijelova, organa, ćelija i strukturnih elemenata organizama: „Korrelation – Wechselbeziehungen zw. Teilen, Organen, Zellen, Strukturelementen eines Organismus" (Brockhaus, B. 18, 1986: 258).

23. Pojam odnosa je toliko važan za genetiku da je čitava knjiga „Teorija genetičke informacije" posvećena kategoriji odnosa (Žukov-Verežnikov 1966: 32-60). U ovoj studiji odnos se ne razmatra kao genetski, već kao filozofski problem. Autor ističe da se na prvi pogled čini kako odnos uvijek pretpostavlja postojanje najmanje dviju stvari koje su na ovaj ili onaj način korelativne, ali za pojavu odnosa nisu uvijek potrebne dvije kvalitativno različite stvari ili dijelovi unutar pojedinih stvari: može se zamisliti odnos jedne etape razvoja stvari u odnosu na prethodnu etapu (Žukov-Verežnikov 1966: 41, 42).

24. U medicini odnos se koristi za oznaku funkcionalne interakcije različitih organa tijela (u njemačkoj literaturi leksema *korelacija* se upotrebljava u značenju ʻfunktionelle Wechselbeziehung zwischen verschiedenen Körperorganen' – Duden 1983).

---

[12] „В социологии труда исследуются динамика изменения отношения к труду, его особенности в конкретной общественной ситуации, факторы, влияющие на отношение к труду, изменения в структуре трудовой мотивации. О. к т. [= отношение к труду] включает в себя отношение к работе в данных производственных условиях, отношение к профессии, восприятие труда как одной из основных жизненных ценностей. Различаются объективные и субъективные показатели О. к т. Объективные характеристики выражаются в рез-те трудовой деятельности через соответствующие данному виду труда показатели работы, инициативы, дисциплины и исполнительности. На основе этих показателей разрабатываются эмпирически проверяемые критерии О. к т." (Enc. soc. rječnik 1995: 505-506).

25. Riječ odnos se susreće u različitim vidovima ljudske djelatnosti, npr. u saobraćaju u značenju „regelmäßig befahrene Linie“ (Duden 1983). Pojam odnosa je važan i u trgovini (odnos cijena, trgovaca i potrošača, dobavljača i sl.; Trgovački rj. 1992), biznisu (odnos duga i uloga, odnos duga i vlasničke glavnice, odnos izvršenja, odnos konverzije, odnos koristi i žrtava, odnos pokrića, odnos s javnošću itd. – Poslovni rj. 1992) i sl.

NOMINACIJA KORELACIJE

26. Za izražavanje jezičkih odnosa postoje termini, riječi i izrazi koji pretenduju na terminološku upotrebu i obične lekseme. Svaka je nacionalna škola razradila odgovarajući pojmovni relacioni aparat. To ćemo pokazati na primjeru srpskohrvatske (srpske, hrvatske i bošnjačke)[13] korelacione leksike.

27. Lingvistička determinacija korelacione nominacije može se podijeliti u dvije skupine. U prvu spadaju tumačenja korelolema u lingvističkim rječnicima, leksikonima, enciklopedijama i sl. Drugu grupu čine objašnjenja korelacione leksike u rječnicima koji odražavaju leksičko blago pojedinih jezika (jednojezičnih i dvojezičnih).

28. Postoje dvije korelacione determinacije odnosa: opšta i specijalizovana. Opšti pristup definiše odnos (korelaciju) kao univerzalnu kategoriju, dok specijalizovani razmatra ovaj pojam u okviru pojedinih vrsta ljudske djelatnosti, u prvom redu u nauci.[14]

29. Što se tiče opšteg pristupa, on je najviše zastupljen u rječnicima stranih riječi. Tako se u jednom od njih pod ***korelacijom*** podrazumijeva *međusobni odnos*, *uzajamna zavisnost*, *povezanost* u harmoničnu cjelinu, a pod ***relacijom*** 1. *pripovijedanje*, *kazivanje*, *izvještaj*, *obavijest*, *zapis*, *bilješku*; 2. *pismeni opis ratnog pothvata* kod prijedloga za odlikovanje; 3. odnos između stanovitih predmeta: *udaljenost*, *razmak*, *razmjer*; 4. *vezu*, *doticaj*, *kontakt*, *odnošaj* (Klaić 1974). U drugom se ***korelacija*** determiniše kao „*suodnosnost*, *uzajamnost*, *uzajamni* odnos, *uzajamno pretpostavljanje*; takođe *izvještaj* koreferenta; u nastavi: *dovođenje u uzajamnu vezu* predmeta koji imaju sličnosti i dodirnih tačaka, napr. pedagogije i psihologije, istorije i geografije, geografije i etnologije, matematike i fizike itd.“, dok se pod ***relacijom*** podrazumijeva „*odnos*, *veza*; *poslovna veza*; *izveštaj*, *izveštavanje*, *obavest*, *priča*; voj. *pismeni izveštaj*, napr. komadanta o ratnim operacijama svojih trupa; *opis ratnog podviga* pri predlogu za odlikovanje; muz. *razmak*, *interval*; fil. *međusobni odnos* dveju ili više stvari ili sadržaja svesti.“ (Vujaklija 1972). U novijem rječniku stranih riječi ***korelacija*** se tumači kao *uzajamnost*, *uzajamni* odnos, *međuodnos*, *uzajamna zavisnost* (Filipović 1995).

U specijaliziranom pristupu postoje nelingvistička i lingvistička tumačenja korelacionih pojmova. Nelingvistička tumačenja se uglavnom svode na filozofska, logička (prije svega, u relacionoj logici ili logici relacija), psihološka, statistička (matematička; u matematičkoj logici, teoriji informacije), sociološka i biološka.

30. Najbolji primjer lingvističkog definisanja jezičkih odnosa predstavlja Simeonov rječnik (1969). On daje natuknice o odnos*u* (sa odgovarajućim derivatima *suodnosan, odnositeljan, odnosno-subjekatski, odnosno-bezlični, odnosno-upitni, odnosnost*) i

---

[13] U daljem tekstu za sve ono što se odnosi na srpskohrvatski, odnosno srpski, hrvatski i bošnjački (bosanski) koristimo se skraćenicom BHS, načinjenom po prvim slovima navedenih jezika.

[14] Jedan od prvih koji je kod Južnih Slovena ukazao na odnos kao naučni pojam bio je Bogoslav Šulek (Šulek 1990, tj. 1874-1875).

korelaciji (sa izvedenicama *korelacijski, korelat, korelativ, korelativan*), dok nema natuknice o *relaciji*. Za pojam *odnosa* R. Simeon ne daje preciznu definiciju, već ga posredno determiniše korelacionim jedinicama, pri čemu na prvo mjesto stavlja odnosne (relacijske, pomoćne) riječi, a zatim relativne rečenice („koja se zove odnosna prema rečenici koja se zove glavna"). U razmatranju *odnosa*, *korelacije, opozicije*, *opreke* i *neutralizacije* navodi se oko stotinu njihovih vrsta (samo u natuknici odnos i *odnosan* 59: 34+25). Njihova frekvencija ima sljedeći redoslijed: *odnos* (34 tipa), *korelacija* (16), *opozicija* (19), *neutralizacija* (7), *opreka* (4). On navodi sljedeće vrste *odnosa*: *direktni* odnos, *indirektni* odnos, odnos *nepodudarnosti*, odnos *istovremenosti*, odnos *odreditelja* (prema) *određenom*, odnos *nabrajanja*, odnos *upoređivanja*, odnos *rastavne suprotnosti*, odnos *neistovremenosti*, odnos *pripadnosti*, odnos *sudjelovanja*, *adversativni* odnos, *adnektivni* odnos, odnos *u modelu*, *genetički* odnos, *heterokategorijski* odnos, *heteroneksualni* odnos, *homokategorijalni* odnos, *homoneksualni* odnos, *homosintagmatski* odnos, *homounitivni* odnos, *homofundamentalni* odnos, *homoelementni* odnos, *kvalifikativni* odnos, *lokalni* odnos, *polupredikativni* odnos, *predmetno-procesni* odnos, *uzročno-priključni* odnos, *relativni* odnos, *semantički* odnos, *strukturni* odnos, *subjektno-objektni* odnos, *genitiv* odnosa, odnos *tvorbe riječi*. U kategoriji *korelacija* izdvaja se 16 tipova: *dinamička* korelacija (korelacija *intenzivnosti*), korelacija *po trajnosti (*korelacija *trajnosti)*, korelacija *po susjedstvu*, *vidska* korelacija, *fonološka* korelacija, korelacija *glasa*, korelacija *aspiracije*, korelacija *po napetosti*, korelacija *po geminaciji*, korelacija *rečenice (rečenica)*, korelacija *zvučnosti*, korelacija *nazalnosti* (*nazalna* korelacija), korelacija *kvantitete*, tonska *korelacija*, *melodijska* korelacija, *dinamička* korelacija. Simeon daje dvadesetak različitih značenja za riječ *korelacija*, a na prvo mjesto stavlja uzajamnu uslovljenost i semiološku zavisnost dviju ili više jezičnih jedinica. *Zavisnost* R. Simeon tumači kao (1) odnosnu podređenost ili hipotaksu, (2) odnosnu podređenu ili hipotaksnu svezu. *Odnosnost* se definiše kao relativnost, a *relativnost* kao odnosnost, čime autor zapada u konceptualni ćorsokak. U natuknici o *opoziciji* daju se četiri značenja: „1. opće značenje: opreka, suprotstavljanje, protivnost, protivština, protivurječje, suprotnost, razlika; 2. u poetici: antiteza (pjesn. figura), 3. kontrast, 4. u lingvistici: a) suprotnost i diferencijacija (razlikovanje) jezičkih pojava i tvorbi, npr. riječi, morfema, b) minimalna fonička razlika fonema, c) funkcionalni odnos (razlika) jednog fonema prema nekom drugom fonemu ili prema svim fonemima u jeziku.". Navodi se 19 vrsta opozicija: a) *antitezna*, *bilateralna*, *binarna*, *gradualna*, *diferencijalna*, *distinktivna*, *kvantitativna*, *konstantna*, *mnogostrana* (*multilateralna*), *morfološka*, *privativna*, *proporcionalna*, *fonološka* (*direktna*, *indirektna*), *ekvipolentna*, b) opozicija *fonema*, opozicija *registara*, opozicija *po rezonanciji*. U objašnjenju *opreke* djelimično se ponavlja ono što je kazano o opoziciji: 1. opšta značenja: suprotnost, suprotstavljanje, protivnost; 2. u lingvistici: odnos koji se uspostavlja između dva istovrsna elementa lingvističkog sustava (fonema, oblika, funkcija, značenja itd.) i koji omogućuje da se istaknu razlike koje između njih postoje. Simeon registruje četiri vrste opreka (opozicija): *fonološku* (opreku *fonema*), *nepalatalnu*, *pravopisnu* i *značenjsku*. Pojam *neutralizacije* tumači se samo na fonološkom planu – kada u određenim foničkim kontekstima oba fonema gube uzajamnu fonološku neovisnost. Navedene su sljedeće vrste neutralizacije: a) *fonološka*, *progresivna*, *regresivna*, *stilistička* neutralizacija, b) neutralizacija *opreka*, *naglaska*, *pozicije*.

Srpskohrvatski leksikon ne objašnjava pojam odnosa već daje tumačenje termina koji sadrže pridjev *odnosni*: *odnosne* (ili *relativne*) zamjenice, *odnosni* pridjev, *odnosni*

prilog, *odnosno*-prisvojna zamjenica, *odnosno-upitna* zamjenica, *odnošajna* riječ, *odnošajni* oblik (Srpskohrvatski leksikon 1972: 252). Za *odnošajnu reč* se kaže da predstavlja opšti naziv kojim se u lingvističkim ispitivanjima A. Belića nazivaju riječi za pokazivanje *odnosa*, a za *odnošajni oblik* da dolazi takođe iz Belićevih radova i da se njime obilježava *odnos* između riječi čiji je taj oblik sastavni dio i upravne riječi. „Odnošajni oblik, prema tome, onaj je koji svojim obličkim osobinama obeležava, npr., *odnos* između jedne imenice u svom sastavu i drugih reči u rečenici. To će reći da, npr., padežni (odnošajni) oblik *olovkom* pokazuje da imenica *olovka*, koja je u njegovom sastavu (*olovk-* + *-om*) stoji u instrumentalnom (oruđnom) *odnosu* prema kakvoj drugoj reči (prema *pisati*, *crtati*, *šarati* itd.), da oblik *o olovci* pokazuje da se ista imenica nalazi u *odnosu* daljeg objekta prema kakvom glagolu (*govorim*, *brinem*, *mislim*) itd.“ (Srpskohrvatski leksikon 1972: 252). Riječ *korelacija* se tumači kao fonološki pojam: „uzajamni *odnos* dva niza fonema koji su suprotstavljeni jedan drugome na osnovu prisustva odn. odsustva neke relevantne diferencijalne karakteristike“ (Srpskohrvatski leksikon 1972: 185), dok se za *relaciju* kaže da predstavlja *odnos* između pojedinih delova, pojedinih predmeta (Srpskohrvatski leksikon 1972: 398).

31. Leksikografska tumačenja podrazumijevaju definisanje i objašnjavanje korelacione leksike (korelolema) kao dijela opšteg leksičkog fonda. U osnovnu korelacionu leksiku spadaju, po našem mišljenju, sljedeće riječi: *odnos* (*međusobni odnos, međuodnos, suodnos, uzajamni odnos*), *odnošaj*, *odnošenje*, *korelacija* (*uzajamna korelacija*, *međusobna korelacija*), *relacija*, *interakcija*, *veza* (*sveza, vezanost, povezanost*), *spoj*, *zavisnost* (*uzajamna zavisnost*, *međusobna zavisnost*), o*visnost* (*uzajamna ovisnost, međusobna ovisnost*), *uzajamnost, uslovljenost*, *uvjetovanost*, *konkurencija*, *opozicija*, *oprека*, *ispрepletenost*, *ukrštanje*, *prožimanje*, *dihotomija*, *distinkcija*, *simetrija*, *asimetrija*, *ravnoteža*, *interferencija*, *uticaj*, *razlika*, *srodnost*, *identičnost*, *ekvivalentnost* i sl.

32. U leksikografskim priručnicima postoji različit izbor korelacionih riječi i njihovo nejednako tumačenje. Tako, Boguslav Šulek daje natuknicu za *odnos*, *odnošaj* i *odnošenje* i sve tri riječi tumači pomoću stranih leksema – latinskih (*relatio*), italijanskih (*relazione*, *rapporto*) i njemačkih (*Relation*, *Relationsbegriff*, *Bezug*, *Beziehen*, *Beziehung*, *Beziehungsbegriff*). – Šulek 1990.

33. U jednojezičnim rječnicima situacija je sljedeća. Kod Vuka Karadžića ne nalazimo nijednu glavnu korelolemu *odnos*, *relaciju*, *korelaciju* (Karadžić 1852). Rečnik MS i MH za ***korelaciju*** kaže da predstavlja *uzajamni odnos*, *uzajamnu zavisnost*, *povezanost*, a uz ***relaciju*** se navode sljedeća značenja: 1.a. *način* na koji različiti pojmovi stoje jedni s drugim u *vezi*; odnos prema nekome, vrsti vezanosti ili dolaženja u dodir s nekim; 1b. *uslovnost* neke količine drugom količinom, *srazmjera*, 2. *veza*, *saobraćaj*, *linija* između raznih mjesta, 3a. *pripovijedanje*, *kazivanje*, *priča*; *izvještaj*, *zapis*, 3b. vojn. *operativni izvještaj* komande jedinica o toku operacija (Rečnik MS i MH 1967-1975). Uz ***odnos*** daju se četiri značenja: 1. *uzajamna veza*, *međusobni položaj*, *zavisnost*, *relacija* između stvari ili pojmova; *srazmjera*, 2a. *način opštenja*, *ponašanja* prema drugima, *vrsta veze* između ljudi, 2b. *uzajamnost*, *povezanost* u privrednoj, kulturnoj, društvenoj, političkoj ili dr. djelatnosti, 2c. *način posmatranja*, *shvatanja* pojava, stav, 3. *veza između muškarca i žene*, 4. *odnošenje*. ***Odnošaj*** se tumači kao *odnos*. U Rječniku SANU ***korelacija*** se objašnjava kao *međusobni odnos*, *uzajamna zavisnost*, *povezanost* u har-

moničnu cjelinu (Rečnik SANU 1978-2000). Za ***korelaciju*** Moskovljević kaže da predstavlja *uzajamnost*, *uzajamni odnos*, a za ***relaciju*** da označava 1. *odnos* i 2. *rastojanje* (Moskovljević 1990). Uz riječ ***odnos*** daju se tri ekvivalenta: 1. *odnošenje*, 2. *uzajamna veza*; *položaj* jedne veličine prema drugoj, 3. (mn.) *uzajamno opštenje*, *stav*, *veze* (lične, političke, privredne, kulturne).

D. Iveković i I. Broz tumače ***odnos*** kao ʻstanje u kojem se što kao odnosi, kao proteže na što, tiče ga seʼ (Iveković/Broz 1901). Rječnik JAZU daje natuknice za ***odnos***, ***odnošaj*** i ***odnošenje***. Uz riječ ***odnos*** idu dva značenja: „1) u pravom smislu; samo u rječniku Stulićevu (*odnos*, v. *odnošenje*), – b) u prenesenom smislu isto što odnošaj*"* (Rječnik JAZU 1922). Riječ ***odnošaj*** ima objašnjenje „kad se što na što odnosi". Dodaje se da je ovaj leksem napravljen prema ruskoj riječi istoga značenja *отношение* (a ova prema lat. *relatio*). Za riječ ***odnošenje*** se kaže: „U rječniku Stulićevu (*odnošenje*, v. odnesenje s naznakom, da je iz ruskoga rječn.) i u Vukovu (*das Wegtragen*, *asportatio*). – Ima potvrda i za značenje *odnošaj*, *odnos*. U rječniku Šulekovu njem.-hrv. (*Beziehung*, *Bezug*) i u Popovićevu (*Verhältnis*, *Beziehung*)". Tomo Maretić daje identičnu natuknicu i za ***odnos*** i za ***odnošaj***: „*Beziehung*, *Verhältnis*, dobro načinjeno (kao i *odnošaj*) prema glag. Odnos*iti se*" (Maretić 1924). Za riječ ***odnos*** Slavko Pavešić konstatuje da je dobro načinjena prema glagolu *odnositi se* te nastavlja: „Izraz: u *odnosu na*... rusizam je ili galicizam, pa je mjesto njega bolje reći: *u usporedbi*, *prema*, *nego*, *s obzirom na*" (Pavešić 1971). U rječniku Julija Benešića daju se „kružna" objašnjenja korelacione leksike: ***odnos*** je *odnošaj*, ***odnošaj*** je *odnos*, *međusobni kontakt* (u množini *prilike*), a ***odnošenje*** *je odnos*, *odnošaj* (u mn. *prilike*) – Benešić 1988. Vladimir Anić tumači 12 osnovnih korelolema: (**A**) ***odnos*** – 1. a. *položaj* dvije ili više stvari jedne prema drugoj, b. *omjer* dviju ili više stvari, sustavnih dijelova itd. jedne prema drugoj; *razmjer*, *proporcija*, 2. *uzajamnost*, *povezanost* osoba, stvari ili pojmova; (**B**) ***suodnos*** – 1. razg. žarg. pleonastična veza prij. i prefiksa *su* i imenice (*međusobni*) odnos, 2. odnos *dviju strana* koje djeluju jedna na drugu, koje jedna na drugu usmjeravaju svoje djelovanje, koje jedna drugu mijenjaju ili bitno ovise jedna o drugoj, *međusobni* odnos; (**C**) ***veza*** – 1. duga uska i gipka *traka* koja služi *za spajanje*, *povezivanje*; *vezica*, 2. *suodnos* između predmeta u prostoru ili u vremenu, odnos ili *suodnos* između uzroka i posljedice, 3. neki odnos među osobama, 4. *sustav* djelatnosti i tehničkih uređaja radi uspostavljanja komunikacije na udaljenost, 5. mogućnost *prijelaza* u prijevozno sredstvo za drugi smjer; *spoj*, *priključak*, 6. *osoba* koja prenosi saopćenja, naredbe i sl.; *posrednik*, *kurir*, 7. *dodir*, *doticaj*, *kontakt*, 8. razg. probitačno *poznanstvo*, *prijateljstvo* s uticajnim osobama; (**D**) ***sveza*** – 1. ono čime *se veže* da što čvršće drži i sl.; (**E**) ***vezanost*** – *stanje* onoga koji je vezan i onoga što je vezano; (**F**) ***korelacija*** – *povezanost* u zajedničkom djelovanju; *međuzavisnost*, *suodnos*; (**G**) ***relacija*** – 1. a. *način* na koji različiti pojmovi stoje jedni s drugima u vezi, *odnos* prema komu, *vezanost* ili *stupanje u dodir* s kim, b. *uvjetovanost* jedne količine drugom količinom, *razmjer*, *omjer*, 2. *prometna udaljenost* između dva mjesta označena njihovim imenima (Zagreb-Rijeka); (**H**) ***ovisnost*** – *stanje* koje ne dopušta slobodan *odnos* prema komu ili čemu, (**I**) ***zavisnost*** – *stanje* onoga koji je zavisan; *uvjetovanost*, *nesamostalnost*, *ovisnost*; (**J**) ***protivnost*** – *oprečnost*, *opreka*, (**K**) ***opreka*** – *protivnost*, *suprotnost* u smislu, *opozicija* (po značenju), *stanje protivurječnosti*, potpuno *drugačiji smisao*; (**L**) ***opozicija*** – 1. *oprečno* ili *drugačije mišljenje*, *protivljenje*, *opiranje*, *oporba*, 2. pol. *skupina stranaka* ili stranka koja istupa protiv vladajućeg mišljenja ili djelovanja, 3. ono što je na protivnim stranama *istoga pravca*, *druga vrijednost po funkciji* ili po

značenju; opreka term. (Anić 1998). U Frazeološkom rječniku navodi se samo glagol *odnositi se* (*odnositi se* kao pas i mačka) – Matešić 1982. Prema najnovijem čestotnom rječniku primarna korelaciona leksika ima sljedeći redoslijed: 1. *odnos* (161. mjesto po učestalosti), 2. *veza* (273), 3. *opozicija* (544), 4. *zavisnost* (553), 5. *relacija* (555), 6. *ovisnost* (560), 7. *sveza* (562), 7. *opreka* (568), 9. *korelacija*, *odnošaj* (569) – Moguš 1999.

U nekim se leksikografskim priručnicima problematiziraju pojedine korelacione lekseme. Tako se kao suvišne tuđice u hrvatskomu jeziku smatraju *korelacija* i *relacija* (Šimundić 1994). Za ***korelaciju*** se kaže da predstavlja *međuodnos*, *međuovisnost*, *uzajamnost*, *svezu*, *vezu*, *povezanost*, a da ***relacija*** označava *odnos*, *odnošaj*, *razmjer*, *srazmjernu daljinu*, *udaljenost*, *razmak*, *dodir*, *doticaj*, *svezu*, *vezu*. U tumačenju se ne navode razlozi za uključivanje ***korelacije*** i ***relacije*** u suvišne tuđice (navedene riječi su, kao što smo vidjeli, zastupljene u velikom broju hrvatskih leksikografskih izdanja, posebno usko stručnih). U rječniku Vladimira Brodnjaka ***odnos*** se svrstava u srbizme, a kao hrvatski ekvivalent se daje *odnošaj*: „***odnos*** s > odnošaj; polni *odnos* – spolni odnošaj; ugovorni *odnos* – ugovorni *odnošaj*“ (Brodnjak 1991). Međutim, prvu rečenicu uvodne riječi („Umjesto predgovora“) Brodnjak počinje upravo riječju *odnos*: „Srpskohrvatski *odnosi* u 19. na na početku 20. stoljeća...“ (s. V). U predzadnjoj rečenici on također upotrebljava riječ ***međuodnos***: „Uz to, iskreno se nadam da će ova rječnička građa biti prilog argumentovanoj raspravi o tome u kakvome su *međuodnosu* srpski i hrvatski jezik...“ (s. XII). U srpsku leksiku on ubraja *opoziciju*: „*opozicija* ž lat > oporba, suprotstavljanje, protivljenje“.[15]

U dvojezičnim rječnicima tipa „strani jezik → maternji jezik“ korelaciona leksika je zastupljena i prezentirana na sljedeći način (uzimamo u obzir samo neke jezike). Rečnik latinsko – srpsko – hrvatski navodi sljedeća objašnjenja lekseme ***relatio***: *vraćanje*, *ponavljanje*, *predlog*, *izveštaj*, *nazivanje*, *pripovedanje* (Čolić 1991). Mirko Divković daje za latinsku riječ ***relatio*** ekvivalente: 1. *vraćanje*: a) *odbacivanje*, b) *ponavljanje* (kao govornička figura), c) *izvješćivanje*, *izvještaj*, *pripovijedanje*, *kazivanje* (Divković 1900). U novijem hrvatsko-latinskom rječniku ***korelacija*** se tumači kao *međusobna ovisnost*, *odnos*, dok se ***odnos*** upućuje na *odnošenje*, a ***odnošaj*** na *odnos*, dakle zatvara se konceptualni krug (Marević 1997). U ovome rječniku detaljno se daje objašnjenje ***veze*** (1. *suodnos* između predmeta, 2. odnos među osobama, 3. što služi za *vezanje*, 4. sustav *povezivanja* na udaljenost, 5. mogućnost *prijelaza* u drugo prometalo, 6. *osoba* koja prenosi priopćenja, 7. probitačno *poznanstvo*, 8. društvena *uvjetovanost*, 9. *pristup*). Ristić i Kangrga ne daju riječ ***Korrelation***, već samo ***Korrelat*** („nešto ukoliko s nečim drugim stoji u uzajamnom *odnosu*“), riječ ***Relation*** se upućuje na *Bericht* i *Beziehung*, leksema ***Beziehung*** se objašnjava kao (1) *odnos*, *veza*, (2) *pogled*, *obzir*, za riječ ***Verhältnis*** daje više ekvivalenata – 1a. *odnos*, 1b. fam. = *Liebschaft*, *Liebste*, 2c. *srazmjera*, 3. većinom pl. *stanje stvari*, *položaj*, *prilike*, *okolnosti*, *uslovi*, *uvjeti*, *imovno stanje*, a ***Bezug*** upućuje na *Beziehung* (Ristić/Kangrga 1936). U drugom izdanju objašnjenja se ponavljaju, s tim što se uz ***Relation*** dodaje i *odnos* (Ristić/Kangrga 1963). U njemačko-srpskom i srpsko-njemačkom rječniku daje se samo za neke korelacione lekseme kratka informacija: ***odnos*** = *Verhältnis*, *Beziehung*; ***Beziehung*** = *odnos*, *dovođenje u vezu* (Grujić/Srđević

[15] Više o ovim pitanjima v. Pranjković 1999, Pranjković 1993.

1993). Njemačko-hrvatski rječnik Marije Uroić i Antuna Hurma tumače ***Beziehung*** kao *odnos*, *vezu*, ***Bezug*** kao *odnos*, a ***Verhältnis*** kao *odnos*, *priliku*, *stanje* (Uroić/Hurm 1993). Gustav Šamšalović daje ***odnos*** kao korespondent za njemačku riječ ***Beziehung***, a *razmjer*, *omjer*, *snošaj*, *razmjerje*, *odnos* za leksem ***Verhältnis*** (Šamšalović 1995). Ekvivalentom engleske riječi ***correlation*** Benson smatra *korelaciju* i *uzajamni odnos*, a kao korespondente za ***relation*** navodi se više riječi: 1. *veza*, 2. *rođak*; *srodnik*, 3. *srodstvo*, 4. *odnos*, *relacija* (Benson 1991). Za leksemu ***odnos*** on u engleskom nalazi riječ *relation* i (u matematici) *razmjeru*, za ***korelaciju*** *correlation*, a za ***relaciju*** 81) *relation*, (2) *distance* i (3) *route*, *line* (Benson 1978; Benson 1990). U englesko-hrvatskom rječniku kao ekvivalent za riječ ***relation*** daje se: 1. *izvještaj*, *pripovijetka*, (pravno) *prijava*, *prijavni materijal*, 2. *uzročni*, *logički odnos* (between); *veza* (*to* s čim, na), 3. *veza*, *odnos* (službeni, društveni i dr.) ; *srodstvo*, 4. *rođak*, *rođakinja*, *rod*, *srodnik*, a za ***correlation*** *korelacija*, *međusoban odnos* (with); *uzajamna zavisnost* (Englesko-hrvatski rj. 1998).[16] Rusko-srpskohrvatski rječnik navodi četiri grupna ekvivalenta za ***отношение***: 1. *odnos*, 2. mat. *odnos*, 3. mn. *odnosi*, 4. *odnos*, *veza*, tri pojedinačna ekvivalenta za ***корреляцию*** – *korelacija*, *suodnosnost*, *uzajamna povezanost* i zastarjelo značenje za riječ ***реляция*** – *relacija*, *izvještaj* (Rusko-srpskohrvatski rečnik 1988). U rusko-hrvatskom rječniku riječ ***отношение*** se prevodi kao *vladanje*, *ponašanje*, *držanje*, *odnos*, *odnošaj*, *veza*; *shvatanje*, *pogled* na što; mat. Odnos; *predstavka*, *akt*, službeni *spis*; ***корреляция*** se objašnjava kao *suodnos*, *korelacija*, a ***реляция*** kao ratni *izvještaj* (Poljanec 1973).

U dvojezičnim rječnicima suprotnoga smjera (maternji jezik → strani jezik) primarna korelaciona leksika je slično prezentirana. Tako Srpskohrvatsko-ruski rečnik sadži odrednice za ***odnos*** i ***relaciju*** (Srpskohrvatsko-ruski rečnik 1982). Riječ ***odnos*** ima dva grupna tumačenja: 1. *отношение*, 2. *соотношение*; *взаимотношение*; *связь*. Leksema ***relacija*** se objašnjava kao 1. *отношение*, *соотношение*, 2. *участок пути*. Riječ ***korelacija*** se ne navodi, ali se daje pridjev ***korelativan*** – *соотносительный*, *коррелятивный*. U hrvatsko-njemačkom rječniku tumači se ***odnos*** (*Verhältnis* n, *Beziehung* f), ***odnošaj*** (*Geschlechtsverkehr* m), ***relacija*** (*Relation* f) i ***korelacija*** (*Korrelation* f, *Wechselbeziehung* f) – Jakić/Hurm 1991. Dakle, riječ ***odnošaj*** se veže samo za *polne odnose*. U hrvatsko-njemačkom frazeološkom rječniku navode se dva primjera frazeologizama vezanih za primarne korelacione lekseme – *odnos*: prekinuti *odnose*, zaoštreni *odnosi* (Hrvatsko-njemački fraz. rj. 1988).

34. Ruski jednojezični rječnici daju, po pravilu, natuknice (rječničke članke) za tri riječi: *отношение* (najčešće), *корреляция* (rjeđe) и *реляция* (mnogo rjeđe). Stranim sinonimom za *odnos* smatra se ***реляция***, koja u poređenju sa riječju *отношение* ima razvijenije derivaciono gnijezdo: ***реляция*** – *релятивизм, релятор, реляционизм, релатум, релятема, релятивный, релятив, реляционный* и др. (Samohina/Gajsina 1996: 11). Pri tome se ističe da najveću semantičku bliskost sa opštenaučnim terminom ***отношение*** imaju relacioni termini *взаимоотношение*, *связь*, *взаимосвязь*, *соотношение*, *взаимодействие* (Samohina/Gajsina 1996: 11-12). Riječi tipa *связь, связанность,*

[16] U stručnim rječnicima prevedenim sa engleskog ili orijentisanih na taj jezik obično se susreće riječ ***relation***, odnosno *relacija* (McGraw-Hill 1989, Petković 1990), a rjeđe ***correlation*** (*korelacija)* – Tasić/Bauer 1989.

взаимная связь, взаимоотношение, соотношение, соотнесенность, причастность, касательство, зависимость, соотношение, близость, сношение, соединение, скрепление koriste se za tumačenje navedenih pojmova na različitim nivoima (npr. *отношение* – это связь, *связь* – это *взаимное отношение* i sl.). Kao što se vidi, već u drugom ili trećem leksikografskom potezu krug se zatvara i ulazi se u konceptualni ćorsokak. On ne vodi naprijed, naprotiv vuče unazad. U takvoj situaciji postoje dvije mogućnosti – ili stvoriti novi koncept ili se vratiti unazad. Slične slučajeve J. S. Stepanov naziva granicom spoznaje koncepata (Stepanov 1997: 74-75).

Ruski jednojezični rječnici nastoje da daju sva moguća značenja korelolema. Tako MAL izdvaja pet značenja riječi ***отношение***: „1. Тот или иной *характер поведения*, *обращения* кого-л. с кем-, чем-л. [...]; 2. *Связь* между кем-, чем-л., образующаяся на какой-л. почве [...]; 3. *Причастность* к чему-л., связь с кем-, чем-л.; *касательство* [...]; 4. *Взаимная связь*, *зависимость* разных величин, предметов, явлений, *соотношение* между чем-л. [...]; 5. *Деловая бумага*, посылаемая официальному лицу, учреждению [...]“ (MAL 1985). U ovome rječniku ***корреляция*** ima jedno i veoma kratko tumačenje: „*Взаимная связь*, *соотношение* предметов, понятий или явлений [лат. correlatio].“ Nastavni rječnik spojivosti 1978 daje samo ***отношение*** („1. *Характер поведения*, *обращения* кого-чего-л. с кем-чем-л.; *взгляд* на что-л., *восприятие*, *понимание* чего-л. [...], 2. *(*только мн.) *Взаимное общение*, *связь* между кем-чем-л., образующаяся из общения на какой-л. почве [...]“ (MAL 1985). U leksikografskim priručnicima riječ ***реляция*** se susreće veoma rijetko. Recimo, u MAL-u se navode dva njegova značenja, koja uopšte nisu povezana sa kategorijom o kojoj govorimo: „1. устар. *письменное донесение*, *сообщение* о ходе военных действий, 2. *описание* боевого подвига при представлении к награде“. Gotovo identično objašnjenje, ali bez primjera, nalazimo u Rječniku stranih riječi (1993: 524) i deskriptivnom rječniku stranih riječi (Krisin 1998: 600).

U njemačkim jednojezičnim rječnicima za izražavanje odnosa koristi se pet riječi: die *Beziehung*, der *Bezug*, die *Relation***,** die *Korrelation* и das *Verhältnis*. Za njihovo leksikografsko tumačenje upotrebljava se jedna od navedenih riječi (sa određenim preciziranjem, recimo ***Korrelation*** – *wechselseitige Beziehung*) ili nove riječi tipa die *Verbindung* (veza), der *Zusammenhang* (veza, povezanost), die *Wechselbeziehung* (uzajamna veza, međusobna zavisnost, uzajamni odnos), die *Abhängigkeit* (zavisnost), die *Verbundenheit* (veza, tijesna veza) i sl.

U opštim njemačkim leksikonima i enciklopedijama daju se različita značenja korelacione leksike. Tako, Duden objašnjava ***odnos*** (***Beziehung***) na ovaj način: „**1**. politische, gesellschaftliche, geschäftliche, menschliche *Verbindungen*. [die Vorteile verschaffen]: gute, freund-schaftliche -en zu jmdm. haben; wirtschaftliche, diplomatische –en aufnehmen, mit/zu einem Land unterhalten; er hat [überall] -en (Verbindungen zu Leuten, die etw. für ihn tun können); seine -en spielen lassen (seine Verbindungen zu bestimmten Leuten für etw. nutzbar machen): intime -en (ein Liebesverhältnis) zu/mit jmdm. haben; er hat keine B. (kein inneres Verhältnis) zur Kunst. **2**. innerer *Zusammenhang*, wechselseitiges *Verhältnis* [...]“ (Duden 1983). Pod pojmom ***korelacije*** (***Korrelation***) podrazumijeva se „wechselseitige *Beziehung*: die K. zwischen Angebot u. Nachfrage; etw. in eine K. zu/mit etw. bringen“ . Pojmu *relacija* (***Relation***) posvećuje se najveća

pažnja. On se ovako tumači: „**1.** *Beziehung*, in der sich [zwei] Dinge, Gegebenheiten, Begriffe vergleichen lassen od. [wechselseitig] bedingen; *Verhältnis*: logische -en; die R. zwischen Inhalt und Form; zwei Größen zueinander in R. setzen; etw. in [eine, die richtige] R. zu etw. bringen; dieser Preis steht in keiner (vertretbaren] R. zur Qualität der Ware; (2). **2**. (veraltend) gesellschaftliche, geschäftliche o.a. *Verbindung*: mit jmdm. in R. stehen. **3**. (veraltend) [amtlicher] *Bericht*, *Berichterstattung*; eine R. einreichen". U riječi ***Verhältnis*** (odnos) izdvajaju se četiri značenja: „**l.** *Beziehung*, in der sich etw. mit etw. vergleichen läßt od. in der etw. an etw. anderem gemessen wird; *Relation* (la): das entspricht einem V. von drei zu eins, 3 : 1; im V. zu früher (verglichen mit früher) ist er jetzt viel toleranter: der Aufwand stand in keinem V. zum Erfolg (war, gemessen an dem erzielten Erfolg, viel zu groß). **2.** *Art*, wie jmd. zu jmdm., etw. steht; persönliche Beziehung: das V. zu den Eltern; es herrscht ein vertrautes V. zwischen uns; ein gutes V. zu jmdm. haben; er hat, findet kein [rechtes] V. zur Musik; zu jmdm. in gespanntem V. stehen. **3.** a) (ugs.) über eine längere Zeit bestehende intime *Beziehung* zwischen zwei Menschen; *Liebesverhältnis*: ein V. mit jmdm. anfangen, beenden; mit jmdm. ein V. haben: die beiden haben ein V. [miteinander]; er unterhielt mit/zu ihr ein V.; b) jmd., mit dem man ein *Verhältnis* (3 a) hat: *sie ist sein V*. **4.** (Pl.) *Umstände*, äußere *Zustände*: für jmdn. etw. bestimmende *Gegebenheiten*: bei ihnen herrschen geordnete -se; wie sind die akustischen -se in diesem Saal?; er ist ein Opfer der politischen -se; in bescheidenen, gesicherten -sen leben; sie kommt aus kleinen -sen (aus kleinbürgerlichem Milieu): sie lebt über ihre -se (gibt mehr Geld aus, als es ihre finanzielle Situation eigentlich erlaubt)" .

U njemačkim lingvističkim priručnicima i rječnicima susreću se, po pravilu, dvije korelacione lekseme: ***die Relation*** и ***die Korrelation***. Pod pojmom ***Korrelation*** Hojpel podrazumijeva „die *Wechselbeziehung*" (uzajamnu vezu, uzajamni odnos), a pod ***Relation*** – „**a)** grammatisch: Die *Relation* zwischen 2 Knoten bedeutet eine Funktion, **b)** semantisch: Im semantischen Feld stehen alle Paare, die hyponym zueinander sind, also das gleiche Hyperonym haben, in Durchschnittsrelation. Als solche sind sie Synhyponyme" (Heupel 1973). Drugi autor – Ulrih govori o *korelaciji*, ali samo kao fonološkom pojmu:[17] „***Korrelation*****,** die (lat. correlatio = Wechselbeziehung): *Verhältnis* zwischen zwei Reihen von Phonemen, die paarweise in bezug auf das gleiche distinktive Merkmal gegenübergestellt werden, z.B. stimmhafte /b/, /d/, /g/ gegenüber stimmlosen /p/, /t/, /k/." (Ulrich 1987: 104). Mecler tumači i *korelaciju* i *relaciju*: „***Korrelation*** In der Glossematik eine *Relation* (bei Hjelmslev eine sog. *Funktion*) zwischen zwei Größen, die nicht einem gemeinsamen Zeichen angehören. K. besteht mithin zwischen den Elementen eines Systems. [...]"; „***Relation*** *Verbindung* zwischen zwei Dingen oder Eigenschaften oder zwischen Ding und Eigenschaften" (Metzler 2000: 574). Ova dva pojma (***Beziehung*** i ***Korrelation***) takođe razmatra Velte; prvi pojam on ne definiše, već navodi objašnjenje Džona Lajonza („*Sachverhalt*") i A. Martinea („Mengen X und X' von Phonemen /x;/ und /x.'/: X und X' bilden eine Korrelation") – Welte 1974: 296-297. Ista je stvar i sa riječju ***Beziehung***, ali ovdje se autor poziva na V. Humbolta („Schon Humboldt [...] unterscheidet zwischen l. einzelnen Gegenständen oder Begriffen und 2. allgemeinen *Beziehungen* [...] Der Sprachforscher kann den Begriff *Beziehung* nicht un-

[17] Dalje njemačke definicije, po pravilu, navodimo u skraćenom obliku (bez citata, nebitnih napomena i sl.).

besehen aus der Hand des Logikers entgegennehmen; er wird ihn auf psychologischer, am liebsten psychogenetischer Grundlage festzustellen suchen. Jede Definition von ihm umschließt die Zweigliedrigkeit, deren Umkehrbarkeit und die Subjektivität eines verbindenden Dritten.“), K. Bilera („Es ist an der Zeit, daß die Sprachtheorie den großen psychologischen Unterschied von *Beziehung* und Gestalt /Relation und Form/ klar erkennt.“), Ahmanovu i dr. On takođe govori o kompozitama motivisanih riječju *Beziehung* (*Beziehungsakzent, Beziehungsdreieck, Beziehungselement, Beziehungsform, Beziehungsfügung, Beziehungs-geflecht, Beziehungsgröße, Beziehungsgruppen, Beziehungsidentität, Beziehungslehre, Beziehungsmittel, Beziehungsnetz*).

35. U anglo-američkoj leksikografiji daje se i opisuje, po pravilu, ***relation*** i ***correlation***. Pod pojmom ***relation*** Dejvid Kristal podrazumijeva *odnos*: „Opšti termin koji u lingvistici označava lingvistički značajne *veze* između dva ili više elemenata u nekom jeziku, kao što su ekvivalencija, kontrast, uključenje, upravljanje. U gramatičkoj analizi**,** na primer, funkcionalna uloga neke imenice u odnosu na glagol može se identifikovati pomoću termina kao što su subjekt, objekt, agens, dopuna itd. Ovakvi ʻrelacioni’ pojmovi zauzimaju centralno mesto u nekim teorijama (npr. u padežnoj i relacionoj gramatici), dok su u drugima marginalni (npr. u gramatikama tipa ʻAspects’). U semantici, *korespondencije* među leksičkim jedinicama sličnog, suprotnog, itd. značenja nazivaju se smisaoni odnosi (sense relations) i svrstavaju se pod pojmove kao što su sinonimija i antonimija. Na najopštijem nivou, jezički odnosi mogu se podeliti na dva tipa – sintagmatske i paradigmatske. [...]; ***korelacija*** Termin kojim se u fonologiji Praške škole označava *sistemski odnos* između dve serije glasova. Na primer, serija bezvučnih i serija zvučnih frikativa u engleskom povezane su ʻkorelacijom’ zvučnosti; zato je zvučnost „znak korelacije.“ (Kristal 1985: 171). Aktivno se koristi i termin ***grammatical relation***: „Traditionally, the term G[rammatical] R[elation] (sometimes also 'Grammatical Function') has identified *relations* between a verb and its dependents, such as 'subject of', 'direct/indirect object of', and various others. Generative linguistics, the stated goal of which is the characterization of language as an internalized system of knowledge, addresses the question of the exact role of GRs in that system.“ (Inter. Encykl. of Linguistics 1992: 83). Pojam ***korelacije*** (***correlation***) Džek Ričards , Džon Plat i Hajdi Veber tumače na sljedeći način: „***correlation*** measure of the strength of the *relationship* between two sets of data. For example we may wish to determine the *relationship* between the scores of a group of students on a mathematics test and on a language test. A common coefficient of *correlation* used is known as Pearson Product Moment Coefficient symbolized by *r.* Its value varies from –1.00 to +1.00, with the value of zero indicating the absence of any *correlation* and either a minus or plus one indicating perfect correspondence of scores. For example if students received quite similar scores on two tests their scores would have a high positive correlation. If their scores on two test were the reverse of their scores on the other, their scores would have a high negative correlation. If their scores on the two tests were not related in any predictable way their scores would have a zero correlation […]“ (Richards/Platt/Weber 1985: 66).

KORELACIJA KORELACIJA

36. Korelacija ima dodirne tačke sa bliskim pojmovima, prije svega sa relacijom, opozicijom, neutralizacijom, transpozicijom, interakcijom i supstitucijom.

37. Osnovna razlika između korelacije i opozicije sastoji se u tome što je opozicija (kao relevantna razlika između jedinica plana izražaja kojima odgovara razlika između jedinica plana sadržaja; Buligina 1968) uvijek binaran odnos, a korelacija može biti i dvočlanog i višečlanog karaktera. Opozicija se nalazi u osnovi svih korelacija, pri čemu različiti tipovi opozicija (privativne, gradualne, ekvipolentne i dr.) stvaraju različite tipove korelacija. Neutralizacija kao važan aspekt opozicije igra važnu ulogu u korelaciji. Korelacija se razlikuje od supstitucije u tome što ova posljednja predstavlja samo postupak (operaciju). Korelacija ima dodirne tačke sa izomorfizmom (sposobnošću sličnih elemenata da zamjenjuju jedni druge), sinkretizmom (varijacijama oznaka, prije svega morfoloških kategorija), interakcijom, kontaminacijom (paradigmatsko-sintagmatskim odnosom). U korelaciji dolazi do izražaja asimetrija oznake i označenog, asimetrija strukture (narušavanje odnosa oznake i označenog) i funkcionalne asimetrija (izražavanje iste informacije različitim formama – sinonimima, upotrebom iste jedinice za izražavanje različite informacije – polisema). Dakle, u korelaciji se ispoljavaju oba aspekta asimetričnog dualizma jezičkog znaka: označeno želi da bude izraženo pomoću više sredstava, a oznaka teži da dobije druge funkcije (oznaka i označeno stupaju u asimetrični odnos).

38. Postoji velika povezanost korelacije i transpozicije, s tim što je korelacija širi pojam: transpozicija podrazumijeva samo jednu vrstu odnosa – odnos u kome jedna jezička jedinica preuzima funkciju druge. Transpozicija djeluje u transpozitivnoj sferi, sastavljenoj od dva polja – polaznog i ciljnog. Polazno polje je oblast iz koje se izvlači gramatički oblik, a ciljno polje – oblast u koju dospijeva transponovani oblik. Transpozicija može biti jednosmjerna korelacija (jedna se gramatička forma transponuje u polje druge), dvosmjerna (članovi binarne opozicije se uzajamno zamjenjuju) i višesmjerna (prenos funkcija može ići u više pravaca). Transpozitivnu korelaciju obrazuje transponovani oblik i oblik koji „nudi“ svoju funkciju. Kao rezultat nastaje transpozicijski efekat (gramatička metafora, gramatička sinonimija i sl.). U okviru svake gramatičke kategorije i gramatičko-semantičkog polja djeluju dva procesa. S jedne strane polje **A** privlači formu (forme) drugoga (drugih) polja, npr. polja **B**, **C**, **D**... **X** i nastaje centripetalna transpozicija. S druge strane, iz polja **A** prelazi gramatička forma u polje **A**, **C**, **D**... X i dolazi do centrifugalne transpozicije. Oba procesa djeluju na bazi gramatičkih opozicija.[18]

39. Što se tiče odnosa između korelacije i leksičkih pojava kao što su sinonimija, polisemija, antonimija, homonimija i dr., sve one predstavljaju određenu formu korelacije: u sinonimiji se radi o kompatibilnom odnosu jedinica istoga nivoa, u antonimiji o inkompatibilnoj vezi, u polisemiji i homonimiji o saodnosu jedne oznake i nekoliko označenih.

[18] Više o transpoziciji kao korelaciji v. Tošović 1995.

40. Korelacija se može dovesti u vezu sa konkurencijom, u kojoj u prvi plan dolazi jedan od korelata. Pojam konkurencije u jeziku uveo je, koliko nam je poznato, V. Matezijus 1938. godine u analizi glagolskog vida češkog jezika (Mathesius 1938). Do sada je objavljen priličan broj radova u čijem se naslovu nalazi ova riječ. Međutim, opšti nedostatak tih istraživanja sastoji se u tome da se ne objašnjava šta je konkurencija. Ukoliko se pak i tumači, onda se to uglavnom svodi na konstataciju da se radi o upotrebi jednoga oblika umjesto drugog, (uzajamnoj) zamjeni jezičkih jedinica, sinonimiji, varijativnosti, iskazivanju istog sadržaja različitim sredstvima i sl.[19] Pošto u postojećoj lingvističkoj literaturi nismo našli odgovore na pitanja koja se tiču suštine datog termina,[20] pokušali smo sami naći odgovor.

41. Razmotrimo sljedeće primjere.

[1] a. Petar voli Biljanu.

b. *Biljana* voli *Petra*.

c. Petar voli Mirjanu.

d. Mirjana voli Petra.

Ako sučeljimo navedene rečenice, postavlja se pitanje da li su *Biljana* (**K**$_1$) i *Mirjana* (**K**$_2$) konkurentkinje u odnosu na *Petra* (**O**). Odgovor se može dobiti ukoliko se zna bitan podatak o tome da li *Biljana* zna da *Petar* voli *Mirjanu*, *Mirjana Petra* i da li je *Mirjana* svjesna da *Biljana* voli *Petra*, a *Petar Biljanu*. Ako *Biljana* i *Mirjana* znaju jedna za drugu, one su konkurentkinje. Već ovaj primjer pokazuje da za određivanje da li se nešto nalazi u konkurencijskom odnosu mora postojati bitan uslov – konkurencijski kanal između realija u kome se konfrontiraju interesi (**K**$_1 \leftrightarrow$ **K**$_2$, …**K**$_x$) i aspiracijski kanal (**K**$_1 \leftrightarrow$ **O**, **K**$_2 \leftrightarrow$ **O**), u kome se pretenduje na orijentir **O**. Drugo, navedeni primjeri ukazuju da konkurenciju konstituišu obligatorni i fakultativni članovi. Obligatorni članovi su realije koje povezuje konkurencijski kanal (**K**$_1$, **K**$_2$, **K**$_3$ itd.) i orijentir u odnosu na koga nastaje konkurencija (**O**). Fakultativni član je posmatrač (**P**) koji zapaža i konstatuje konkurenciju. Taj proces može takođe dolaziti od obligatornih članova, što znači da se konkurencija iskazuje sa aspekta **K** (**K**$_1$, **K**$_2$, **K**$_3$…**K**$_x$), sa aspekta **O** i sa aspekta **P**.

Prema tome, formula konkurencije mogla bi izgledati ovako:

$$\mathbf{K} = \{\mathbf{K_1} \leftrightarrow \mathbf{K_2}\,(\mathbf{K_3}\ldots\mathbf{K_{\bar{0}}})\} \rightarrow \mathbf{O} + [\mathbf{P}]$$

Ovdje dolazimo do osnovnog razgraničenja konkurencije na performacionu, orijentacionu i opservacionu. Konkurenciju koju proglašava neko **K** („Ja **K**$_1$ se nalazim u konkurencijskom odnosu sa **K**$_2$“) nazivamo performacionom. Konkurenciju koju iskazuje orijentir („**K**$_1$, **K**$_2$, **K**$_3$…**K**$_x$ se u odnosu na mene **O** nalazi u konkurencijskom odnosu“)

[19] Takav pristup dominira u zborniku „Konkurencija jezičkih sredstava u srpskom jeziku“ (Konkurencija 2000).

[20] Konkurencija se ne tumači ni u jednom nama dostupnom lingvističkom rječniku ili priručniku.

nazivamo orijentacionom, a konkurenciju koju konstatuje posmatrač („$\mathbf{K_1}$, $\mathbf{K_2}$, $\mathbf{K_3}$…$\mathbf{K_x}$ se u odnosu na **O** i sa pozicije mene **P** nalaze u konkurencijskom odnosu“) nazivamo opservacionom. Prema tome, kada se govori o konkurenciji, da ne bi bilo nesporazuma, prvo treba razjasniti sa koje se pozicije posmatra data pojava: sa pozicije **K**, **O** ili **P**. Takav ugao posmatranja nazvaćemo konkurencijskom perspektivom i izdvojiti tri tipa: **K**-, **O**- i **P**-perspektivu. U slučaju da se ne podudaraju inicijator i realizator, nastaje kauzalna konkurencija. Ako se vratimo navedenim primjerima i pokušamo odgovoriti na pitanje da li ima konkurencije u trouglu *Biljana* ↔ *Mirjana* → *Petar*, moramo uzeti u obzir sve tri perspektive. Ukoliko je naša polazna pozicija K-perspektiva, onda ćemo dobiti dva pogleda na datu korelaciju: pogled *Biljane* i pogled *Mirjane*. Globalno **K**-perspektiva generira individualne i grupne korelacije.

a) Individualne korelacije dolaze kao sljedeće varijacije:

(1) *Biljana* zna za *Mirjanu*, ali Biljani nije poznato da li je *Mirjana* u nekom odnosu sa Petrom, pogotovo ne zna da li *Mirjana* voli *Petra* i da li *Petar* voli *Mirjanu*.

(2) *Mirjana* zna za *Biljanu*, ali Mirjani nije poznato da li je *Biljana* u nekom odnosu sa Petrom, pogotovo ne zna da li *Biljana* voli *Petra* i da li *Petar* voli *Biljanu*,

(3) *Biljana* ne zna za *Mirjanu*, niti joj je poznato da li je *Mirjana* u nekom odnosu sa Petrom, pogotovo ne zna da li *Mirjana* voli *Petra* i da li *Petar* voli *Mirjanu*,

(4) *Mirjana* ne zna za *Biljanu*, niti joj je poznato da li je *Biljana* u nekom odnosu sa Petrom, pogotovo ne zna da li *Biljana* voli *Petra* i da li *Petar* voli *Biljanu*,

b) Grupne korelacije daju sljedeće varijante:

(5) I *Biljana* i *Mirjana* znaju jedna za drugu i znaju da obje vole *Petra*,

(6) I *Biljana* i *Mirjana* znaju jedna za drugu, ali samo *Biljana* zna da obje vole *Petra*,

(7) I *Biljana* i *Mirjana* znaju jedna za drugu, ali samo *Mirjana* zna da obje vole *Petra*,

(8) I *Biljana* i *Mirjana* znaju jedna za drugu, ali *Biljana* ne zna da obje istovremeno vole *Petra*,

(9) I *Biljana* i *Mirjana* znaju jedna za drugu, ali *Mirjana* ne zna da obje istovremeno vole *Petra*,

(10) Ni *Biljana* ni *Mirjana* ne znaju jedna za drugu, ali pojedinačno znaju da obje vole *Petra*,

(11) Ni *Biljana* ni *Mirjana* ne znaju jedna za drugu, niti znaju da obje vole *Petra*.

Dakle, postoji velik broj kombinacija u kojima učestvuje samo jedan glagol (*voljeti*). To znači da konkurencija nije gramatikalizovana, da ne postoje formalni pokazatelji na osnovu kojih bismo kazali da se radi o gramatičkoj kategoriji. Slijedi logičan zaključak: konkurencija ne može biti gramatička kategorija. Ona može biti samo skrivena

kategorija ili ulaziti u ono što mi nazivamo kategorijalom (Tošović 1998a).[21]

U **O**-perspektivi konkurenciju zapaža orijentir. On saopštava da se u odnosu na njega dvije realije nalaze u konkurenciji. U datom slučaju to je *Petar* koji može smatrati da su *Biljana* i *Mirjana* konkurentkinje, bez obzira na njihovu **K**-poziciju, odnosno na korelacije između *Biljane* i *Mirjane* (čak i u odnosu na najvažniju činjenicu: da li jedna za drugu uopšte znaju). Ako su **K**- i **O**-perspektive subjektivnog karaktera (konstituenti konkurencije sami za sebe saopštavaju da li se nalaze u konkurencijskom odnosu), **P**-perspektivu možemo nazvati više objektivnom, budući da konkurenciju utvrđuje posmatrač, koji nije direktno uključen u konkurencijski odnos (kao fakultativni član). Ako se još zadržimo na korelacijskoj perspektivi, postaviće se logično pitanje: da li se može govoriti o pravoj perspektivi i o tome da li su neke od navedenih pozicija lažne, prividne, a druge istinite, realne. U našem primjeru takvo pitanje glasi: „Čija je perspektiva prava?“ – perspektiva *Petra* (**O**-perspektiva), perspektiva *Biljane*, odnosno *Mirjane* (**K**-perspektiva) ili perspektiva *Milana* (**P**-perspektiva)?“. **O**-perspektiva nije pozicija koja uvijek daje realnu konkurenciju, jer *Petar* ne može *Biljanu* i *Mirjanu* proglasiti za konkurentkinje ako one ne znaju jedna za drugu. U takvom slučaju nema osnovne komponente konkurencije – borbe, aspiracije (*Biljana* i *Mirjana* se ne bore za *Petra*, jer jednostavno ne znaju da imaju rivalkinju). K-perspektiva ne izaziva nikakvu sumnju u slučaju da *Biljana* i *Mirjana* znaju jedna za drugu i da nastoje istisnuti rivalkinju (što nazivamo konkurencijskom ekspanzijom) i osvojiti *Petra*. Tada se jasno radi o konkurenciji. Međutim, ako se ne znaju, onda ne može biti govora o konkurenciji. **P**-perspektiva je najmanje sporna: neki odnos se uvijek najbolje osmišljava sa strane. Sa ove će tačke gledišta Milan (**P**) ocijeniti kakve veze postoje u trouglu *Petar – Biljana – Mirjana* i konstatovati konkurenciju ukoliko za to postoje bitni podaci. Ako ih nema, onda posmatrač ne može da to uradi. Recimo, ukoliko Milan zna samo ono što mu nude navedene četiri rečenice, on neće biti u stanju da kaže jesu li *Biljana* i *Mirjana* konkurentkinje.

Iz svega ovoga možemo izvući zaključak da ne postoji perspektiva koja automatski vodi proglašavanju nekog odnosa konkurencijskim. Ona se može utvrditi samo sučeljavanjem podataka pa je možemo nazvati analitičkom, koja nudi široki i uski ugao posmatranja. Široki: ako kažemo da se konkurencija javlja u svim slučajevima kada (1) orijentir može da bira, (2) kada su $\mathbf{K_1}$ i $\mathbf{K_2}$ orijentisani na **O** bez obzira na to u kakvom su odnosu $\mathbf{K_1}$ i $\mathbf{K_2}$, i (3) kada **P** proglašava konkurencijom svaki korelacioni trougao sa orijentacionom intencijom. Usko: ako konkurenciju ograničimo na slučajeve u kojima niko ne može dokazati da se ne radi o konkurencijskom odnosu. Znači, pri tumačenju konkurencije moramo se odlučiti: 1. hoćemo li pod konkurencijom podrazumijevati samo odnos koji dolazi sa **K**-, **O**- ili **P**-pozicije, ili ćemo prihvatiti svaku perspektivu, čak i njihovo kombinovanje i 2. hoćemo li konkurencijom smatrati isključivo svjestan odnos. Ako izaberemo prvi pristup, onda ćemo od 12 navedenih situacija jedino za petu reći da predstavlja pravu konkurenciju.

[21] S tim u vezi je pitanje koje izlazi izvan okvira ove analize: kako se jezički izražava konkurencija? Ovdje možemo samo konstatovati da tu funkciju uglavnom vrše imenice, glagoli i pridjevi.

Od svih naučnih oblasti i ljudskih djelatnosti konkurencija se najviše i najčešće susreće u ekonomiji.[22] U lingvistici se pojam konkurencije mnogo manje koristi. Šta nauka o jeziku postiže uvođenjem pojma konkurencije? Možda najviše dobija pojam korelacije, jer se ona pomoću konkurencije više raščlanjuje i produbljuje, a time lakše osmišljava. Međutim, u jeziku ne postoji rivalstvo koje bi se, kao u ekonomiji, nazvalo konkurencijom. Ali zato postoji jaka borba oko jezika. Kada se govori o konkurenciji u jeziku, treba imati u vidu činjenicu da postoje dva lingvistička makronivoa: α-nivo (imanentna struktura jezika, odnosno intralingvistika) i β-nivo (sve ono što se nalazi izvan jezičke strukture, a povezano je sa jezikom, to jest ekstralingvistika). Oba nivoa, sa svoje strane, imaju dva aspekta: μ-nivo (potencijalni, egzistencijalni, selektivni, paradigmatski) i σ-nivo (realni, koegzistencijalni, organizacijski, sintagmatski). To znači da, ako želimo potpuno i kompleksno sagledati pojam konkurencije, moramo osmisliti konkurenciju u korelaciji četiriju lingvističkih ravni: α-, β-, μ- i σ-ravni. U sučeljavanju α- i β-nivoa zapaža se prilična razlika. Na β-nivou očigledno je da konkurencija čini značajan dio ekstralingvističkih korelacija. Konkurencija se ovdje ispoljava, prije svega, u odnosu čovjek $\leftrightarrow$ jezik i socijum $\leftrightarrow$ jezik (postoje i druge β-korelacije). Korelacije β- i μ-ravni nastaju na bazi činjenice da ekstralingvistika ima svoj potencijal koji se selekcijom odražava na σ-strukturu. U sučeljavanju η- i σ-nivoa jedno od bitnih pitanja jeste da li je konkurencija sintagmatski ili paradigmatski fenomen. Ako se pođe od činjenice da su $\mathbf{K_1}$ i $\mathbf{K_2}$ realizovani, ulančeni i sučeljeni članovi, može se zaključiti da je prava konkurencija sintagmatska kategorija.

Osnovni uslov za konkurenciju je pretenzija i ekspanzija: $\mathbf{K_1}$ mora pretendovati na **O** da to $\mathbf{K_1}$ uđe u utilitarnu sferu **O** i eliminiše, istisne, razori, uništi $\mathbf{K_2}$. Dakle, $\mathbf{K_1}$ teži ekspanziji na račun $\mathbf{K_2}$. Konkurencija može nastati samo na bazi vezanih korelacija, tj. takvih odnosa između **A** i **B** koji su međusobno korelativni orijentacijom na **C**. **A** i **B** autonomno mogu biti konkurenti jedino ako su istovremeno inicijatori i generatori konkurencije.

Konkurencija je vrsta korelacije, tačnije konkurencija je forma trosmjerne korelacije u kojoj realija $\mathbf{K_1}$ korespondira sa realijom $\mathbf{K_2}$ u cilju zadovoljavanja potrebe orijen-

[22] U njoj se o konkurenciji uglavom govori sa **O**- i **P**-perspektive. Pod pojmom ekonomske konkurencije podrazumijeva se međusobna borba robnih proizvođača za osvajanje tržišta i bolje uslove privređivanja (Mala encikl. Prosveta 1968: 856), proces aktivnog suparništva između prodavača određenog proizvoda u trci za pobjedom i očuvanje potražnje onoga što se nudi (Collins 1988: 209), društveni oblik sukoba subjekata tržišne privrede u procesu realizacije njihovih individualnih ekonomskih interesa (Osnove ekonomske teorije 1995: 115), borba privatnih robnih proizvođača za bolje uslove proizvodnje i plasmana (Meyer 1973: 703), suparništvo učesnika tržišne privrede za bolje uslove proizvodnje, kupovine i prodaje robe (Borisov 1999: 321)), nadmetanje privrednih subjekata kada njihove samostalne radnje efikasno ograničavaju mogućnost svakog od njih da jednostrano djeluje na opšte uslove prometa robe na odgovarajućem robnom tržištu (Tihomirova/Tihomirov 1998: 207, Veliki pravni rječnik 1998: 296, Dodonov i dr. 1998: 125). U pravu se pod konkurencijom ima u vidu povreda krivičnog postupka u kome jedan propis isključuje drugi (DTV Brockhaus Lexicon 1989, VI: 328). U biologiji pojam konkurencije podrazumijeva uzajamni odnos organizama iste ili različite vrste u kome se oni takmiče za ista sredstva postojanja i uslove razmnožavanja (BSE, t. 13, 1971: 29).

tira **O** ili u odnosu na njega. Za konkurenciju se može reći da je svjesna monocentristička usmjerenost dvaju ili više korelata prema trećem korelatu koji ne učestvuje u tom rivalstvu, već je na neki način korisnik i sl. Taj orijentir je cilj takve korelacije pa se može okarakterisati i kao tertium comparationis. Konkurencija nastaje u slučajevima ako postoje minimum dvije realije koje nude trećoj nešto što se može ocijeniti kao bolje, veće, pozitivnije, pravilnije, jednostavnije, složenije i sl. Dakle, konkurencija je neka vrsta koreferencije. Postoje dva uslova da određenu korelaciju nazovemo konkurencijom. Prvo, korelati se moraju nalaziti u kompatibilnom odnosu (npr. dvije fabrike koje proizvode isti produkt, recimo televizor). Ne mora, međutim, kompatibilnost označavati automatski konkurentnost. Drugi uslov jeste postojanje orijentira. Dva elementa mogu biti u kompatibilnom odnosu, ali ako nema orijentira, onda se ne može govoriti o konkurenciji, već o korelaciji. Osnova korelacije je binaran odnos. Konkurencija nije binarna veza, jer su **A** i **B** uvijek rivali u odnosu na **C**, što znači da je konkurencija tročlani odnos. Korelacija je bilo koji odnos između dvaju ili više elemenata. Konkurencija je isključivo utilitarno orijentisana korelacija, tačnije trougao ($\text{realija}_1 \leftrightarrow \text{realija}_2 \leftrightarrow$ orijentir) u kome je jedan ugao u sjenci pa su veoma često sami korelati nevidljivi, skriveni. Ona podrazumijeva sukob (borba) intencija u kome se interes **A** nalazi u konfrontaciji sa interesom **B**. Cilj **A** nije **B**, niti je cilj **B** samo **A**, već i **A** i **B** imaju za cilj **C**. Konkurencija je, prema tome, odnos dviju realija u čijoj se sjenci nalazi orijentir na osnovu koga se takav odnos može nazvati konkurencijom. Stoga je konkurencija orijentisana korelacija, tačnije utilizovana orijentacija. Ona (konkurencija) predstavlja vrstu sužene, fokusirane korelacije usmjerene na orijentir koji se nalazi unutar ili izvan tog odnosa. Kada se predlaže više rješenja, radi se o konkurenciji ponude, ukoliko se više orijentira usmjerava na jednu ponuđenu realiju, u pitanju je konkurencija potražnje. Korelacija podrazumijeva bilo koji odnos, konkurencija je uvijek posebna vrsta odnosa koja ima u osnovi rivalitet, suparništvo, narušavanje ravnoteže, disharmoniju. Konkurisati može samo ono što paralelno koegzistira (princip simultanosti). Dok je korelacija definisani ili nedefinisani odnos jedan prema jedan, jedan prema dva ili dva prema jedan, konkurencija je uvijek definisani odnos jedan prema dva. Kad su u pitanju druge srodne ili konkurenciji bliske pojave, zapaža se manja ili veća razlika. Npr. opozicija je binarna korelacija, koreferencija je odnos **2 (3, 4… X)** prema **1**, interakcija je odnos u dva smjera. Konkurencija je uvijek asimetrični odnos. Transpozicija nije bitna za konkurenciju, a kompatibilnost jeste. Što se tiče supstitucije, ona pretpostavlja realizaciju, dok se konkurencija bazira na potenciji. Suština konkurencije je postojanje koegzistencije. U supstituciji nema nikakve koegzistencije, jer je realizovan izbor između dviju ili više mogućnosti. Što se tiče sinonimije, ako se i prihvati postojanje konkurencije na α-nivou, postoje argumenti koji će pokazati da se konkurencija razlikuje od sinonimije. Dok konkurencija podrazumijeva rivalski odnos **A** i **B** u odnosu na **C**, sinonimija predstavlja odnos između **A** i **B** bez pretenzije na **C**. U konkurenciji energiju isijava **A** i **B** u odnosu na **C**, a u sinonimiji energiju troši **C**, koje bira između **A** i **B**.

Drugo važno pitanje jeste u kakvome su odnosu konkurencija i izbor (odbir, biranje). Razlika je u tome što u izboru imamo korelaciju **1** prema **2 (3, 4… X)**, npr. *Petar* bira između *Biljane* i *Mirjane*, a u konkurenciji korelacija je **2 (3, 4… X)** prema **1** (*Biljana* i *Mirjana* su orijentisane na *Petra*), što znači da je u oba slučaja u pitanju jedan pravac (slijeva na desno), ali je raspored komponenata različit. S tim u vezi postavlja se pi-

tanje može li se svaka situacija u kojoj postoji mogućnost biranja smatrati konkurencijom. Na lingvističkom planu to bi značilo da bilo koji vid sinonimije i kompatibilnosti predstavlja formu konkurencije. A da li je baš tako? Da li je svrsishodno uvoditi pojam konkurencije za sve slučajeve izbora između **A** i **B** po principu „gdje je izbor – tu je i konkurencija". Ukoliko pođemo po tom putu, mi se dižemo na viši kategorijalni nivo, tj. na nivo odnosa, što može biti kontraproduktivno. Stoga je bolje poći drugim putem: konkurencijom smatrati samo one slučajeve koji strogo odgovaraju njenoj prirodi, odnosno primarnom značenju te riječi. Ako tražimo semantičku dominantu u konkurenciji, onda će kao glavni kandidati doći borba, suparništvo, aktivno rivalstvo, simultana aspiracija, utilitarna orijentacija i dvosmjerna interakcija. To znači da ćemo sve oblike izbora u kojima ne postoji aktivan odnos između dvaju elementa isključiti iz pojma konkurencije. Međutim, možemo biti i manje radikalni i pojedine svjesne utilitarne orijentacije proglasiti pseudokonkurencijom. Druga je mogućnost da uvedemo pojam konkuroidnosti za slučajeve kada nema prave konkurencije. Konkuroidnost bi predstavljao odnos dvaju sredstava (instrumenata) kojima se manipuliše u procesu konkurencije. Njih bismo nazvali konkuroidima i razlikovali od pravih konkurenata. Konkuroidi bi bili predmeti koji nisu konkurenti, ali nalikuju na njih. Time bi se postigla tri cilja: 1. pojam konkurencije bio bi strogo omeđen, 2. on se ne bi podudarao sa postojećim pojmovima, 3. lakše bi se vršila analiza.

Pošto imamo tri perspektive i budući da je konkurencija opservacija nekog odnosa do koga se dolazi subjektivnim osmišljavanjem, u definisanju konkurencije moramo uzeti u obzir sve pozicije i sve aspekte. Stoga terminološko preciziranje mora biti višeslojno i može izgledati ovako: konkurencija je simultana aspiracija **A** i **B** u odnosu na **C**, utilitarna orijentacija **C** u odnosu na **A** i **B** i ekspanziona interakcija **A** i **B**. U ovoj definiciji prvo se konstatuje da je konkurencija subjektivan pogled na neki odnos (subjektivna opservacija), jer, kao što smo vidjeli, postoje minimum tri perspektive za ocjenjivanje konkurencije. Zatim se ističe da postoji orijentir **O**, koji je usmjeren na **A** i **B** radi zadovoljavanja svojih potreba (utilitarna orijentacija) te da konkurencija podrazumijeva istovremenu, paralelnu pretenziju dviju ili više realija na treću realiju (što nazivamo simultanom aspiracijom). U konkurenciji je prisutna tendencija ka ekspanziji realije **A** na račun realije **B**, po cijenu njenog potiskivanja, destrukcije i potpunog uništavanja (ekspanziona interakcija).

Jedan od osnovnih konkurencijskih postulata može se ovako izraziti: što je više elemenata u sistemu, veća je mogućnost pojave konkurencije i veća konkurencijska entropija (neodređenost konkurencijskih odnosa), koja je najmanja ako sistem čine dva elementa (bikonkurencija). Ako postoji samo jedan elemenat, onda se može govoriti o nultoj konkurenciji. Borba triju i više elemenata stvara multikonkurenciju. U konkurenciju mogu stupati članovi homogenih i heterogenih sistema pa nastaje eksta-, inter-, intra-, i parakonkurencija. Ekstrakonkurencija je rivalstvo elemenata dviju heterogenih megakategorija (npr. ako supruga vidi konkurenta u odnosu na muža u televizoru, kompjuteru, fudbalu i sl.). Interkonkurencija je borba jedinica homogenog sistema, ali različitih kategorija (recimo, pripadniku jedne seksualne kategorije konkurenciju može činiti član druge seksualne kategorije). Intrakonkurencija je korelacija unutar iste hiperoklase i iste hipoklase (recimo, *Biljana* i *Mirjana* pripadaju istoj hiperoklasi – ljudskom rodu) i istoj hipoklasi – ženskome polu. Parakonkurencija je odnos genetski različitih živih sistema (konkurencija zemljana i vanzemaljaca, životinja i sl.).

Jedno od važnih pitanja glasi: može li se govoriti o konkurenciji samo ako se radi o svjesnoj intenciji $\mathbf{K_1}$ i $\mathbf{K_2}$ u odnosu na **O**. Kao što smo rekli, konkurenciju mogu proglasiti (1) jedan od konkurenata, (2) oba konkurenta, odnosno svi konkurenti, (3) samo orijentir i (4) posmatrač. Kad je u pitanju jezik, sve se svodi na drugi slučaj, budući da svjesnost korelacije ne može postojati između mrtvih realija – dvije riječi nisu svjesne da se nalaze u korelaciji i ne mogu ništa učiniti da poboljšaju poziciju, one su nemoćne (za razliku od egzistencijalne konkurencije, u kojoj dva konkurenta sve čine da privuku orijentira). To znači da u jeziku postoji samo ona konkurencija koju proglašava autokonkurent (član korelacije koji je istovremeno inicijator i realizator konkurencije), orijentir (član u korist koga egzistira konkurencija – **O**) ili posmatrač (onaj ko je izvan procesa konkurencije – **P**). Pojam konkurencije osjetno sužavamo ako kažemo da je konkurent samo onaj ko se nalazi u svjesnom odnosu sa nekim drugim. Ako se ovo prihvati kao tačno, onda se može zaključiti da u jeziku ne postoji konkurencija. O njoj se može govoriti samo kada se polazi sa pozicija orijentira ili opservatora. Ukoliko kažemo da su svršeni i nesvršeni vid konkurenti jedan drugom, konkurencijom možemo (ili moramo) proglasiti sve slučajeve bliskosti, identičnosti, sinonimičnosti, kompatibilnosti. A gdje nas to vodi? Svršeni i nesvršeni vid nisu konkurenti. Oni bi mogli biti samo sredstvo konkurencije kada bi orijentir $\mathbf{O_1}$ nudio nesvršeni vid, a orijentir $\mathbf{O_2}$ svršeni vid. U vidskoj opoziciji nema konkretnih inicijatora i realizatora, postoji samo mrtvi, pasivni potencijal. U jeziku ima izbora, ali nema konkurencije. Oko jezika ima i izbora i konkurencije. Jezička konkurencija bi se stoga mogla samo uslovno nazvati konkurencijom (naučna metafora). Prava jezička konkurencija obuhvata slučajave kada 1. postoji želja da se ljepše kaže, 2. da se afirmiše svoj jezik, 3. kada postoji borba jezika, 4. kada traje rat normi i sl. To može biti konkurencija pravilnog i nepravilnog, dobrog i lošeg, progresivnog i regresivnog, ekonomičnog i redundantnog, domaćeg i stranog i sl. Dakle, ako pod jezičkom konkurencijom podrazumijevamo samo svjestan odnos, odnosno odnos živog bića (govornog lica) prema jezičkim realijama, onda o konkurenciji ne možemo govoriti na β-nivou, jer intralingvistički odnosi predstavljaju korelacije pasivnih elemenata koje govornik bira i kombinuje. Intralingvistička konkurencija gubi svoj smisao jer se radi o odnosu neaktivnih predmeta. Tačnije, ne može postojati borba nesvjesnih realija, kakve su sve lingveme (jezičke jedinice): foneme, morfeme, frazeme, lekseme, sintagmeme i teksteme. Ovakav pristup osjetno sužava pojam lingvističke konkurencije i svodi je isključivo na jedan plan (α-plan). Osnovno polazište u ovakvom pristupu jeste: nema borbe između lingvema, postoji samo borba oko njih; konkurencija nije rivalstvo mrtvih realija, već je to forma vitalne, svjesne utilitarne orijentacije. Jezičke realije ne mogu sebe proglasiti konkurentima, to ne može uraditi (ako izostavimo rijetke performative) ni govorno lice u procesu komunikacije (kada komuniciramo, ne razmišljamo o tome da li je ova ili ona riječ rival drugoj), što znači da pojam konkurencije može uvesti samo posmatrač i da je to, prije svega, lingvist. U konkurenciji se može nalaziti ono što je autonomno, što teži nekom cilju. Sve što je pasivno ne može generirati konkurenciju. Stoga sredstva ne mogu biti konkurenti, već samo instrumenti konkurencije, odnosno inicijative koja vodi nekom cilju. Zato ima konkurencije sredstvima. Postoji borba oko jezika, ali nema borbe jezika, odnosno postoji konkurencija oko jezika, ali nema konkurencije u jeziku. Zaključak neobičan i paradoksalan! Zaključak za naučni spor i diskusiju.

Drugi kriterij za utvrđivanje jezičke konkurencije tiče se razlikovanja inicijatora i realizatora konkurencije. Ako se podudara inicijator i realizator, radi se o pravoj konkurenciji. Ona može biti antropološka (ako je generira čovjek, npr. rivalstvo dvaju mladića u odnosu na neku djevojku), zoološka (ukoliko dolazi iz životinjskog svijeta, recimo borba lavova za hranu), fitološka (kada se radi o biljkama, npr. o njihovoj borbi za svjetlo i vazduh) i kibernetička (u situacijama kada je generiraju roboti). U svim tim slučajevima generatori konkurencije su istovremeno i inicijatori i realizatori. Stoga takav odnos možemo nazvati autonomnom konkurencijom. Međutim, u jeziku ona ne može postojati, jer jezik nije samosvojan subjekt, već je proizvod i sredstvo nekog kibernetičkog organizma (čovjeka, životinje, mašine, vanzemaljca i sl.).

Dakle, kada razmatramo pitanje konkurencije u jeziku, moramo razjasniti da li govorimo o konkurenciji kao (1) naučnoj metafori, (2) kao operacionom terminu ili (2) kao terminu u pravom značenju. Ako se radi o prvom pristupu, onda ćemo brzo završiti razgovor. Drugi pristup ne traži poseban komentar. Ukoliko izaberemo treći, moraćemo, prije svega, dovesti u sumnju mnoge lingvističke radove u kojima se upotrebljava riječ *konkurencija*, pogotovo one koji u naslovu imaju tu leksemu.[23] Jer ono što se u takvim analizama naziva konkurencijom predstavlja po pravilu ili izbor, ili sinonimiju, ili zamjenu, što, međutim, nije isto. Ako konkurenciju smatramo lingvističkim terminom, moramo imati u vidu da je jedna od osnovnih osobina svakog termina sistemnost, definisanost (postojanje definicije), monosemičnost i neekspresivnost. Ukoliko potenciramo samo ovo drugo (definiciju), vidjećemo da u lingvističkim radovima o konkurenciji vlada nedosljednost koja se onda prenosi na samu analizu. Time tako istraživanje gubi svoj smisao.

[23] Za razliku od našeg pristupa, u jezičkim ispitivanjima na drugom planu iskazuje se sumnja u jezičku konkurenciju. Ta nedoumica prije bi se mogla nazvati opreznošću, nego čvrstim negativnim stavom. Ta se obazrivost obično izražava kvalifikacijom „takozvana". Recimo, J. S. Maslov piše: „Postoje slučajevi takozvane konkurencije vida: oba vida opisuju u suštini istu situaciju i razlikuju se samo suptilnim nijansama, tako da bi prije trebalo govoriti o vidskoj sinonimiji." (Maslov 1984, 72). J. V. Padučeva već u naslovu izražava sličnu rezervisanost: „O takozvanoj konkurenciji svršenog i nesvršenog vida" (Padučeva 1993). Ona to čini, prije svega, jer je konkretna analiza pokazala da se nesvršeni vid u rezultativnom značenju uopšte ne podudara po smislu sa svršenim vidom. Hans Robert Mehlig takođe ne prihvata termin konkurencije vida (Aspekt-Konkurenz), jer se, po njegovom mišljenju, radi o vidskoj opoziciji (Aspekt-Opposition) u njenom čistom obliku (Mehlig 1989: 50). S druge strane, niz lingvista upotrebljava pojam konkurencije ne dovodeći u sumnju njegovu opravdanost. Pri tome se pravi logička greška i konkurencija se poistovećuje sa zamjenom, odnosno zamjenljivošću, mogućnošću izbora („uzajamna zamjenljivost vidova koju ne prati promjena osnovnog smisla iskaza" Bondarko 1971: 36). Dok se u rusistici konkurencija tumači na razne načine, u bohemistici preovladava pozicija da je konkurencija vrsta zamjene (Mathesius 1938, Bareš 1956, Křížková 1961). Priličan broj autora pod konkurencijom podrazumijevaju sinonimiju. Tako Valentin Stankov daje ovakav naslov poglavlju o glagolskom vidu: „Konkurencija (sinonimična upotreba) glagolskih vidova" (Stankov 1976: 93). Neki imaju u vidu upotrebu jednog vida umjesto drugog (Tihonov 1970). Mi smo pokazali da su izbor (odbir, biranje) i konkurencija pojmovi bliski, ali ne i podudarni. Što se tiče upotrebe jednog oblika umjesto drugog, ta je pozicija sporna jer ako se nešto upotrijebi, onda tu nema nikakve konkurencije, ona je, ako je i bila, izgubljena, neutralizirana, što znači da se može govoriti samo o mogućnosti upotrebe. Time, međutim, prelazimo na paradigmatski nivo i negiramo prethodni stav da je konkurencija sintagmatska kategorija.

DESKRIPCIJA KORELACIJE

42. Način na koji se definišu i objašnjavaju jezički odnosi čini korelacionu deskripciju. Postoje dva njena tipa: 1. deskripcija sa definicijom, 2. deskripcija bez definicije. Deskripcija sa definicijom podrazumijeva da se prvo da tačna definicija jezičkih odnosa o kome se govori, a da se zatim on opisuje. Npr. ako se govori o odnosu padeža, onda se na početku ukazuje što se ima u vidu pod pojmom ʻodnosʼ, a onda prelazi na analizu. Deskripcija bez definicije dolazi u slučajevima kada se korelaciona terminologija (*odnos*, *korelacija*, *relacija*, *veza* i sl.) koristi bez bilo kakvog objašnjenja, definisanja. U većini lingvističkih ispitivanja to je najčešći slučaj. On je pogotovo izražen ako u naslovu rada dolazi riječ *odnos*, jer se smatra da je poznato o čemu se radi i da je nepotrebno bliže objašnjavati značenje takve lekseme.[24] Na širem planu mogu se izdvoji dvije vrste deskripcija: opštelingvistička i stratifikaciona (razmatranje konkretnih odnosa na pojedinim jezičnim nivoima).

43. Zbog obimnosti korelacione deskripcije u daljem izlaganju izostavljamo širu deskripciju korelacije u evropskoj i svjetskoj lingvistici (jer bi nastala sasvim drugačija knjiga, i po sadržaju i po obimu), nego dajemo samo tipična viđenja ili ona koja su posebno značajna za korelacionu lingvistiku i korelacionu sintaksu. Zatim predstavljamo osnovne poglede na jezičke probleme u BHS-lingvistici (serbokroatistici, srbistici, kroatistici i bošnjačkoj lingvistici). U analizu uključujemo samo one priloge koje smo imali u rukama. U njihovu odabiranju rukovodili smo se aksiološkim kriterijumom relevantnosti i formalnim kriterijumom korelacione eksplicitnosti.[25]

44. Kada se govori o korelaciji i relaciji, treba reći da u lingvistici postoje dva pogleda. Uži pogled polazi od toga da je korelacija odnos paradigmatskog tipa, a relacija odnos sintagmatskog tipa. Prema takvome pogledu korelacija predstavlja nerealizovani odnos zasnovan na bliskosti ili sličnosti, odnos in absentia (postojanje jednog od članova paradigmatskog niza u sintagmatskom lancu isključuje postojanje drugoga), odnos „*ili – ili*“, odnos po vertikali. Relacija je realizovani odnos, odnos in praesentia, odnos međusobno povezanih elemenata, odnos „*i – i*“, odnos po horizontali. Takav pristup je karakterističan za Luisa Hjelmsleva. U širem pristupu korelacija i relacija se strogo ne razgraničavaju, odnosno korelacija se ne veže isključivo za paradigmatski nivo, a relacija za sintagmatski.[26] Postoje i mišljenje da korelacija podrazumijeva zavisnost, a relacija bi-

[24] Tipičan je primjer početak članka Mire Menac-Mihalić (1992-1993): „Tema je ovoga rada odnos dviju glagolskih osnova – infinitivne i prezentske. Da bismo o tome mogli govoriti, moramo krenuti od određenja tih dviju osnova.“ (s. 299). U naslovu su tri tememe: odnos – *osnova* – *čakavski*. Od njih samo jedna, po mišljenju autorice, zahtijeva razjašnjenje (*osnova*), dok druge dvije (*odnos* i *čakavski*) ne traže posebno preciziranje.

[25] Iz tih razloga su, vjerovatno, ostale po strani i bibliografske jedinice značajne za datu problematiku.

[26] Relacija se različito tumači, recimo: **(1)** „Funktionale Relationen sind Subjekt, Objekt, mit Blick auf die Fokusgliederung auch Thema und Rhema (in der funktionalen Satzperspektive). Lexikalisch-semantische Relationen: Synonymie, Antonymie. Die allgemeinsten sprachlichen Relationen faßt die Unterscheidung zwischen syntagmatischen und paradigmatischen Bezie-

narnu vezu.

45. Teoretski aspekti jezičkih odnosa različito su zastupljeni u pojedinim lingvističkim školama i pravcima. Oni su najviše bili predmet interesovanja u strukturalističkom učenju (posebno u glosematici), fonološkom pravcu, binarizmu, transformaciono-generativnoj gramatici i sintaksi dubinskih padeža. Stoga ovdje treba, prije svega, spomenuti Ferdinanda de Sosira, N. S. Trubeckog, Luisa Hjelmsleva, Romana Jakobsona, Noama Čomskog i Čarlsa Filmora. A početak početaka predstavljao je Aristotel sa svojih čuvenih 10 opštih kategorija među kojima se nalazio i odnos (suštine ili supstance, kvantiteta, kvaliteta, mjesta, vremena, odnosa, položaja, stanja, radnje i patnje).

46. De Sosir je istakao nekoliko važnih korelacionih postavki: 1. jezičke pojave treba posmatrati u njihovoj sveukupnosti u sistemu, 2. u jeziku je sve međusobno povezano, 3. jezik predstavlja sistem znakova zasnovan na dihotomiji oznaka (signifikant) – označeno (signifié), 4. jedan znak je uslovljen drugim, 5. treba razlikovati jezičku djelatnost (langage) jezik (langue) i govor (parole)[27]. De Sosirovi korelacioni pogledi svode se na to da je jezik sistem koji se potčinjava samo svome vlastitom poretku (De Sosir 1999: 30) i da to nije obični zbir znakova (De Sosir 1999: 104). Obje strane jezičkog znaka su psihičke prirode i u mozgu se povezuju asocijativnim putem (De Sosir 1999: 68). Jezički znak ne povezuje stvar i njen naziv, nego pojam i akustičku sliku i predstavlja dvostranu psihičku suštinu (De Sosir 1999: 69). Konkretna jezička suština je realno moguća samo u povezanosti oznake i označenog(De Sosir 1999: 103).

Po de Sosirovom mišljenju postoje dvije dihotomije – a) jezik i govor i b) dijahronija i sinhronija (De Sosir 1999: 99). Jezik čine dvije ose: osa istovremenosti, koja se tiče odnosa između koegzistirajućih pojava, i osa sukcesivnosti, na kojoj ne nikada ne može razmatrati više od jedne stvari (De Sosir 1999: 82).[28] Jezik je sistem čistih vrijednosti koji (sistem) se determiniše isključivo stanjem njegovih komponenata (De Sosir 1999: 108).

Čitav mehanizam jezika gradi se isključivo na podudarnostima i razlikama, pri čemu su posljednje samo obratna strana prvih (De Sosir 1999: 108). U jeziku su svi elementi međusobno povezani i stvaraju ravnotežu. Pojam identičnosti povezan je sa pojmom vrijednosti i obrnuto (De Sosir 1999: 110). Jezik nije ništa drugo nego sistem čistih vrijednosti (De Sosir 1999: 112). On se može uporediti sa listom parira: misao je lice, a glas naličje: ne može se razrezati jedna strana papira, a da se ne razreže i druga. Isto tako u jeziku nije moguće odvojiti misao od glasa niti glas od misli. To se može postići samo putem apstrakcije. Stoga lingvista djeluje u pograničnom području (De Sosir 1999: 113).

---

hungstypen.“ (Terminologie 1988: 686). **(2)** „*Relation* – a) grammatische: Die Relation zwischen 2 Knoten bedeutet eine Funktion, b) semantisch: Im semantischen Feld stehen alle Paare, die Hyponym zueinander sind, also das gleiche Hyperonym haben, in Durchschnittsrelation. Als solche sind sie Syn-hyponyme. Unterscheiden sich diese durch das Merkmal der gleichen Dimension, so kann man sie Dia-hyponime nennen.“ (Heupel 1973, 200).

[27] Više o tome v. Škiljan 1985: 55-56.

[28] U daljem predstavljanju stavova pojedinih autora ne daje se izvor ako je on identičan onome koji je ispred naveden.

Budući da se sistem ne može zasnivati na negativno definiranim veličinama, de Sosir unosi u svoju teoriju jedan od temeljnih pojmova – valeur, pozitivnu vrijednost kojom su unutar svakog pojedinog znaka međusobno povezani označitelj i označeno (Škiljan 1985: 56-57).[29] Nije isto vrijednost i značenje. Vrijednost je elemenat značenja, a značenje je ono što se nalazi u odnosu adekvatnosti sa akustičkom slikom (De Sosir 1999: 114). Vrijednost je čisto diferencijalne prirode, ali se ne određuje pozitivno – svojim sadržajem, već negativno – svojim odnosom prema drugim članovima sistema. De Sosir uočava da su ova dva aspekta znaka u komunikaciji međusobno nedjeljiva (metaforički ih upoređuje s gornjom i donjom površinom istog lista papira) i da su, uzeti svaki za sebe, za govornika i za slušaoca i oznaka i označeno samo negativno definirani prema svim drugim označiteljima i označenima istog sustava: „Naime, svaki govornik nekog jezika kao sudionik komunikacijskog procesa prepoznaje izraz nekog znaka ili njegov određeni dio, fonem na primjer, samo utoliko ukoliko je on različit od svih drugih izraza ili fonema tog jezika; isto vrijedi i u domeni označenih. Najtačnija karakteristika vrijednosti glasi: biti ono što nije nešto drugo (De Sosir 1999: 117). Materijalna strana vrijednosti nastaje isključivo iz veza i razlika u odnosu na druge elemente sistema. Svaki segment jezika može se na kraju krajeva bazirati samo na svojoj nepodudarnosti sa svim ostalim. Proizvoljnost i diferenciranost su dva korelaciona svojstva (De Sosir 1999: 118). Promjenljivost jezičkih znakova je dobar dokaz te korelativnosti. Foneme su prije svega opozitivne, relativne i negativne suštine (De Sosir 1999: 119).

De Sosir ističe da u jeziku nema ničeg drugog osim razlika. Iako razlika pretpostavlja postojanje pozitivnih članova odnosa, u jeziku postoje samo razlike bez pozitivnih članova sistema. Bilo koja strana jezika da se uzme, oznaka ili označeno, posvuda se zapaža ista slika: u jeziku nema ni pojmova, ni glasova koji bi postojali nezavisno od jezičkog sistema, već postoje samo smisaone razlike i glasovne razlike, koje proističu iz toga sistema. Međutim, tvrdnja da je u jeziku sve negativno vrijedi samo za odnos oznake i označenog uzetih odvojeno: čim se razmatra znak u cjelini pojavljuje se pozitivno. Iako su odvojeno uzeti oznaka i označeno čisto diferencijalne i negativne veličine, njihov spoj je pozitivna činjenica. Osnovno svojstvo jezičkog mehanizma jeste očuvanje paralelizma između ove dvije razlike (De Sosir 1999: 120). Dva znaka, od kojih svaki sadrži u sebi oznaku i označeno nisu različiti, već razlikovni. Između njih postoji samo opozicija. Čitav mehanizam jezika bazira se na takvoj vrsti suprotstavljanja (De Sosir 1999: 121). Bez obzira s koje se strane prilazilo jezik u njemu se ne može naći ništa jednostavno: posvuda i uvijek on se javlja kao složena ravnoteža članova sistema koji uslovljavaju jedni druge (De Sosir 1999: 122). Odnosi i razlike između članova jezičkog sistema razvijaju se u dvije različite sfere. S jedne strane, riječi u govoru, spajajući se međusobno, stupaju u odnose zasnovane na linearnom karakteru jezika, koji (karakter) isključuje mogućnost izgovaranja dvaju elemenata istovremeno. Takvi se elementi mogu nazvati sintagmama, a odnosi sintagmatskim. S druge strane, izvan govornog procesa riječi koje imaju između sebe nešto zajedničko. Asocijativno se povezuju na taj način što se od njih obrazuju grupe unutar kojih postoje raznorazni odnosi. Oni se ne baziraju na

[29] Interesantno je, nastavlja Škiljan, da je ovaj pojam, mada od bitnog značaja, vjerovatno od čitave de Sosirove teorije imao najmanje odjeka u kasnijoj lingvistici, iako je de Sosir tvrdio da je jezik sistem čistih vrijednosti.

kontinuitetu, već su locirani u mozgu i pripadaju onome što se zove jezik. To su asocijativni odnosi (De Sosir 1999: 123). Sintagmatski odnosi su uvijek in preasentia i zasnivaju se na dva člana ili više članova odnosa. Obrnuto, asocijativni odnosi spajaju članove toga odnosa u virtualni, mnemonički niz; njegovi članovi su uvijek in absentia (De Sosir 1999: 124). Gotovo sve jedinice jezika nalaze se u zavisnosti od onoga što ih okružuje u govornoj lancu ili od onih dijelova od kojih su sastavljene. U jeziku sve se svodi na razlike, ali u istoj mjeri sve se svodi i na grupisanje (De Sosir 1999: 128). Sintagmatske grupe su povezane uzajamnom zavisnošću sa asocijativnim (De Sosir 1999: 129).[30]

Dakle, de Sosir je izdvojio dva osnovna odnosa – asocijativne (odnose in absentia – neposredne odnose jezičkih znakova) i paradigmatske (odnose in praesentia – asocijativno povezivanje jezičkih znakova). Ova diferencijacija je prihvaćena u lingvistici ili bez izmjena ili sa modifikacijama (Hjelmslev je odrednicu *asocijativni* zamijenio determinacijom *paradigmatski*, a Jakobson govorio o odnosima na planu selekcije i na planu kombinacije). Ova dva tipa odnosa Ranko Bugarski komentariše na sljedeći način: „U diskursu – tj. unutar konkretnih iskaza – zastupljeni su sintagmatski odnosi (r a p p o r t s s y n t a g m a t i q u e s), koji se javljaju i n p r a e s e n t i a , dakle prisutni su u iskazu. Paralelno sa govornim tokom, ovaj skup odnosa može se zamisliti kao nešto što se odvija po horizontali. Odnosi između fonema u strukturi sloga, morfema u strukturi reči, i reči u strukturi rečenice pripadaju ovoj vrsti; oblast koja se tradicionalno svrstava pod sintaksu na taj je način samo deo znatno šireg spleta sintagmatskih odnosa. S druge strane, izvan diskursa, jezičke jedinice ulaze u odnose jedne drukčije vrste, koje je de Sosir nazvao asocijativnim (r a p p o r t s a s s o c i a t i f s) ali koji su poznatiji kao paradigmatski (ovaj drugi termin predložio je danski lingvist sosirovske orijentacije Luis Hjelmslev). Ovi odnosi javljaju se i n a b s e n t i a , što znači da određeni deo nekog iskaza dovode u vezu sa sličnim delovima koji nisu prisutni u iskazu ali postoje u sistemu; oni predstavljaju vertikalnu osu asocijacije.“ (Bugarski 1996, 3: 55-56).[31]

---

[30] „Dvije jezične jedinice ulaze u sintagmatske odnose onda kad se, zbog linearnog karaktera jezičnog znaka, nađu u vremenskom ili prostornom slijedu jedna iza druge. Prema de Saussureu takvi odnosi postoje i n p r a e s e n t i a , jer se realiziraju u govoru, i u njihovoj je domeni teško odrediti granicu između jezika i govora. Nasuprot tome, svaki jezični znak potiče u našem mozgu čitav niz asocijacija, bilo s obzirom na strukturu svog označitelja ili označenog bilo s obzirom na svoju sintaktičku upotrebu: to su za de Saussurea asocijativni odnosi, vezani isključivo za jezik, koji postoje, dakle, samo *i n a b s e n t i a* . No i sintagmatski su odnosi isto tako apstraktnog karaktera kao i asocijativni: ako jezik zamislimo kao apstraktan skup znakova, on nikad nije čitav organizacija jednoga govornog komunikacijskog akta; onaj podskup jezika koji može biti ostvaren u jednom govornom aktu lingvistička teorija danas naziva poruka ili postava: upravo njoj, koja nije ništa manje apstraktna od jezika, kao podskupu tog skupa, pripadaju sintagmatski odnosi – oni se u govoru samo konkretiziraju. I asocijativni odnosi, promijenivši ime u paradigmatske, preobrazili su u današnjoj lingvistici donekle i svoj karakter: to su relacije (a o njima je de Saussure samo implicitno govorio) između jedinice koja stoji na određenom mjestu u poruci i svih onih jedinica koje bi na tom mjestu mogle stajati. Ipak, de Saussureove su postavke omogućile da se utvrdi točan karakter i funkcioniranje ovih dvaju bitnih jezičnih mehanizama.“ (Škiljan 1985: 59-60).

[31] Kao ilustraciju Bugarski daje primjere iz fonologije: „U srpskohrvatskoj reči *r-a-t* tri glasa stoje u sintagmatskom odnosu, ali svaki od njih stoji u paradigmatskom odnosu asocijacije sa

De Sosirov stav da predmet nauke o jeziku mogu biti samo paradigmatski odnosi, a da su sintagmatski odnosi neizravna projekcija sistema kritički ocjenjuje Radoje Simić (Simić 2000). On smatra da je time sintagmatika, pa sa njom i cijela sintaksa, izmještena iz lingvistike (Simić 2000: 15). Simić na isti način tumači de Sosirovo mišljenje da je rečenica prevashodni tip sintagme, da ne ulazi u jezički sistem, da pripada živoj riječi i da je faktički u rangu idiomatizama (Simić 2000: 16). Stoga on zaključuje: "Jasno je da se slavni naučnik nije ni za trenutak nije udubio u sintagmatiku, niti u prirodu rečenice, jer bi u suprotnom sigurno uvideo koliko su i jedno i drugo – i rečenica i sintagmatske kombinacije – zakonomerni, i od kakvog su fundamentalnog značaja za njih sistemski odnosi, sa kojima čine celinu. Nasuprot Sosiru, postavljamo stoga tezu – čijem je dokazivanju i posvećena ova knjiga – da u govoru [...] u krajnjoj liniji zapravo i nema ʻslobodne kombinacije' koja nije motivisana sistemskim i normativnim pravilima, i s njima – kao pravim izvorom zakonomernosti – usklađena. U govoru ne postoje ʻslobodne sintagme', no su sve ʻsagrađene po pravilnim oblicima', tj. po jezičkim modelima; bolje: po pravilima danog jezika." (Simić 2000: 16-17). Radoje Simić konstatuje da je de Sosir zapao u velike teškoće pokušavajući da utvrdi odnos između rečenice i riječi (Simić 2000: 36).

Definicijom jezika kao sistema znakova de Sosir je dao jedan od najjačih poticaja za razvoj semiotike, u okviru koje su se razvile mnoge plodotvorne ideje o odnosima među znakovima. U svakom dijelu semiotike (semantici, sintaktici, pragmatici) korelacije igraju važnu ulogu. Semiotički aspekti korelacije svode se na odnos oznake i označenog, upotrebi jednog znaka umjesto drugog, postojanju jedne oznake za više označenih (polisemija, homonimija), upotrebi nekoliko oznaka za izražavanje jednog označenog (sinonimija). „Novina je de Saussureova stajališta u tome što on zapravo redefinira pojam sistema, a same znakove određuje i analizira sa znanstvenom egzaktnošću kakva je prije njega u lingvistici bila nepoznata. Naime, za nj sistem nije samo skup elemenata koji sačinjavaju neku zatvorenu cjelinu, nego je to u prvom redu skup relevantnih odnosa između tih elemenata: prema tome, pažnja se istraživača sa samih dijelova sustava prenosi na mrežu njihovih relacija, na njegovu strukturu. Da bi to postigao, švicarski lingvist započinje s analizom j e z i č n o g z n a k a – svaki se jezični znak dvodiobom

drugim glasovima koji bi mogli da ga zamene u istom sintagmatskom okviru, dajući nove reči sa novim značenjima: npr. *r* sa *k (k-a-t), a* sa *i (r-i-t),* ili *t* sa *k (r-a-k).* U morfologiji, osnova izvedene reči je sintagmatski vezana sa afiksom koji se stvarno pojavljuje u iskazu, a asocijativno sa drugim afiksima koji se mogu dodati na tu osnovu; tako se kod naših imenica svaki put u iskazu javlja jedna određena kombinacija osnove i padeškog nastavka, ali se asocira cela paradigma. U strukturi rečenice opet su sve reči međusobno sintagmatski povezane, ali stoje u raznim vrstama asocijativnih odnosa sa mnogim rečima kojih u konkretnoj rečenici nema ali kojima su na neki način slične. Tri reči u rečenici *Obrazovanje je skupo* stoje u prvoj vrsti odnosa jedna s drugom, ali prva od njih, na primer, stoji u drugoj vrsti odnosa sa izvesnim rečima van te rečenice na koje nekom svojom osobinom asocira: jedna linija asocijacije bila bi sa rečima izvedenim od istog korena (obrazovati, obrazovni), druga sa rečima koje sadrže iste nastavke (*letovanje*, *putovanje*), treća opet sa rečima iz iste semantičke sfere (*nastava*, *učenici*, *škola*, *knjiga*). Postojanje ovako izukrštanih odnosa u jeziku dovelo je de Sosira do shvatanja jezika kao ʻsistema međuzavisnih članova u kome vrednost svakog člana proističe isključivo iz simultanog prisustva drugih', i gde ʻcelina dolazi do svoje vrednosti jedino putem svojih delova, a delovi dobijaju svoju vrednost kroz mesto koje imaju u celini'." (Bugarski 1996, 3: 55-56).

dijeli na: o z n a č i t e l j (s i g n i f i a n t) i o z n a č e n o (s i g n i f i é) ; u suvremenoj terminologiji bili bi to izraz i sadržaj znaka. Prema de Saussureu, označitelj ili, kako ga on najprije naziva, akustička slika psihički je otisak izgovorenih glasova (ili napisanih slova) u ljudskom mozgu, dok je označeno ili pojam također psihički determiniran koncept onoga što se tim jezičnim znakom komunicira. To su, sasvim očito, neophodni i u svim teorijama prisutni dijelovi jezičnog znaka, koji mora, s jedne strane, označavati nešto izvan sebe sama, a s druge strane, mora biti prikladan za ostvarivanje u nekoj materiji.“ (Škiljan 1985: 56-57). Prema de Sosirovom mišljenju veza između oznake i označenog je nemotivisana jer ne postoji ništa što bi tražilo povezivanje određenog izraza s određenim sadržajem. „Dakako, kad je jednom takva veza uspostavljena, ona postaje k o n v e n c i o n a l n a , društveno normirana, jer je to jedini način da se održi stalnost komunikacije. Osim toga, de Saussure tvrdi da je jezični znak po svojem karakteru nužno l i n e a r a n , jer se, s aspekta slušaoca, jednodimenzionalno proteže bilo u vremenu bilo u prostoru: dakle i znakovi i njihovi dijelovi poređani su uvijek sukcesivno.“ (Škiljan 1985: 58). Škiljan daje jednu kritičku ocjenu: dok su prva dva svojstva znaka bila (i još uvijek sporadično jesu) izložena neopravdanoj kritici, linearnost jezičnog znaka mnogo je diskutabilnija jer su kasnija istraživanja otkrila i nelinearne jedinice u jeziku, a pitanje je uz to nije li linearnost, onakva kakvu je de Sosir zamišlja, svojstvo znaka samo u njegovoj upotrebi, dakle u govoru.

De Sosir potencira odnos između dijelova i cjeline (sistema), a sam sistem se pojavljuje kao centralni operativni pojam: „Da bi objasnio način na koji jezik obavlja svoju društvenu funkciju, de Sosir je teorijski razradio jednu ideju za koju smo već videli da je i ranije postojala, iako često – a naročito neposredno pred početak sosirovske epohe – tek u drugom planu: ideju da je jezik pre svega i iznad svega sistem. Ovoj ideji on je dao status aksioma, i u insistiranju na sistemskoj prirodi jezika leži njegov drugi veliki doprinos lingvističkoj nauci. Ali jedna tako složena pojava kao što je jezik ne upravlja se u svakom svom vidu i u svakoj prilici po sistemski uslovljenim zakonitostima, iako bez upravo takvih zakonitosti sama ta pojava kao celina ne bi mogla da postoji. De Sosir je ovo dobro znao, i da bi prebrodio ovu početnu teškoću on je izvršio unutrašnje razgraničenje celokupnog fenomena jezika koje predstavlja kamen temeljac njegove lingvističke teorije. Taj celokupni fenomen, to svedočanstvo o sposobnosti svih ljudi da međusobno opšte verbalnim putem, on je nazvao ljudskim jezikom (l a n g a g e), i da bi mogao da pristupi njegovom proučavanju podelio je ukupnu teritoriju koju on obuhvata na jezik kao sistem (l a n g u e) i realizaciju toga sistema u govoru (p a r o l e). L a n g a g e se odnosi na čitavo čovečanstvo, l a n g u e na pojedinačne ljudske zajednice, a p a r o l e na pojedince unutar svake od tih zajednica. Prvi termin obuhvata sveukupnost jezičkih pojava, opštih i posebnih, kolektivnih i pojedinačnih, potencijalnih i aktualizovanih; drugi iz te celine izdvaja nadindividualni, društveno ustanovljeni i uslovljeni deo, koji svojom sistemskom prirodom omogućuje komuniciranje u granicama jedne jezičke zajednice, a treći pokriva ono što preostaje – individualni akt govora, manifestovanje sistema u pojedinim konkretnim iskazima.“ (Bugarski 1996, 3: 51-52).[32] Sam se de Sosir,

[32] Međusobni odnos ova tri nivoa apstrakcije Ranko Bugarski ilustruje analogijom sa novcem: ako se za opšti pojam ‘valuta’ uzme da odgovara pojmu langage, onda se pojam ‘dinar’, kao valuta koja je u upotrebi u jednoj određenoj zajednici, može uporediti sa pojmom langue, a bilo koji konkretni dinar, kao primjerak te valute, bio bi ekvivalentan onome što ide pod parole (Bu-

nastavlja Bugarski, nije detaljnije pozabavio totalitetom koji označava kao *langage,* smatrajući ga sumom dvaju sastavnih delova (od ova dva on je praktično isključio jedan, parole, kao individualan, psihofizički i time ne sasvim lingvistički fenomen).

Razlog zbog čega je jezik za de Sosira sistem znakova nalaze se u sljedećem: „ Jezički znak *(le signe linguistique)* jeste spoj jednog 'označivača' *(signifiant)* sa nečim 'označenim' *(signifié)* u psihi govornog lica. 'Označivač' nije materijalni zvuk i ne pripada redu fizičkih pojava, već je to psihološki otisak zvuka, utisak koji on ostavlja na naša čula, a 'označeno' nije sama stvar već govornikov pojam o toj stvari. Prema tome, znak ne sjedinjuje ime i stvar, već jednu akustičku predstavu i jedan pojam – dakle dva mentalna entiteta – i sam predstavlja jedan 'mentalni entitet sa dva aspekta'. Dva elementa u strukturi znaka intimno su povezana, i svaki od njih doziva u svest onog drugog: ako je s i g n i f i a n t , odnosno i m a g e a c o u s t i q u e , 'konj', u našoj svesti pojaviće se odgovarajući s i g n i f i é , odnosno c o n c e p t – slika konja; i obrnuto. Ovako definisan, jezički znak ispoljava dve fundamentalne karakteristike: asocijacija 'označivača' sa 'označenim' je proizvoljna, a 'označivač' je linearan. Prvi od ova dva principa znači da nema unutrašnjeg lingvističkog razloga za asociranje bilo koje stvari ili ideje sa jednim datim nizom glasova umesto sa nekim drugim nizom glasova.“ (Bugarski 1996, 3: 52-53).

47. Specifičan korelacioni pristup razvio je Luis Hjelmslev. On nastavlja liniju Ferdinanda de Sosira, koji je svuda tražio zavisnost. Hjelmslevu je bliska de Sosirova misao da između između elemenata jezika postoji takva uzajamna veza da jezik ne može posjedovati jedan elemenat a da ne posjeduje drugi. Ali pored uzajamne zavisnosti Hjelmslev smatra da treba uzeti u obzir i jednostrane zavisnosti (Hjelmslev 1999: 151). U njima jedan od članova pretpostavlja postojanje drugog, ali ne i obrnuto. Zatim treba imati na umu slobodnije zavisnosti koje postoje između dva člana koji ne stupaju ni u kakve odnose zavisnosti ali su, međutim, kompatibilni (u procesu i u sistemu). Ovi posljednjim oni se razlikuju, dakle, od drugog skupa članova koji su nekompatibilni.

Hjelmslev pod odnosom podrazumijeva zavisnost i razlikuje tri njene vrste: a) uzajamnu zavisnost ili interdepedenciju, u kojoj jedan član pretpostavlja postojanje drugog i obrnuto, b) jednostranu zavisnost ili determinaciju, u kojoj jedan član pretpostavlja postojanje drugog, ali ne i obrnuto, i c) slobodniju zavisnost ili konstelaciju, u kojoj su oba člana kompatibilna ali nijedan od njih ne pretpostavljanje postojanje drugog (Hjelmslev 1999: 151).[33]

---

garski 1996, 3: 51-52).

[33] Ove odnose Katičić ilustruje primjerima: **1.** interdepedencija (A ↔ B) – odnos padeža i broja (to je u procesu solidarnost, a u sistemu komplementarnost), **2.** determinacija (A → B) – zavisnost između glavne i zavisne rečenice (u procesu selekcija, a u sistemu specifikacija), **3.** konstelacija (A : B) – odnos konkretnog padeža i konkretnog broja (u procesu kombinacija, a u sistemu autonomija (Katičić: 1963: 67).Vanja Švaćko shematski pokazuje kako je de Saussure razlikovao odnose in praesentia (sintagmatske odnose) i in absentia (paradigmatske odnose), na koji je način Jakobson izdvajao sintaktičke odnose (kombinaciju) i semantičke odnose (selekciju), a Hjelmslev diferencirao sintagmatske odnose (proces, tekst, relaciju i logičku konjunkciju) i paradigmatske

Polazeći od stava da je dobro imati tri vrste termina: jedne za proces, druge za sistem, a treće i za proces i za sistem, Hjelmslev razlikuje zavisnost u procesu i u sistemu (Hjelmslev 1999: 151-152). Uzajamnu zavisnost između članova u procesu on naziva solidarnošću, a uzajamnu zavisnost između članova u sistemu komplementarnošću. Determinacija između članova u procesu dobija naziv selekcija, a determinacija između članova u sistemu specifikacija. Konstelacija u procesu predstavlja kombinaciju, a konstelacija u sistemu autonomiju. Kategorijom kategorija on naziva hijerarhiju. Postoje dvije vrste hijerarhija: procesi i sistemi. Pod sistemom Hjelmslev podrazumijeva korelacionu hijerarhiju, a pod procesom relacionu hijerarhiju. Za njegovu analizu primarni značaj ima proces, a ne sistem, jer je ona orijentisana na tekst, tačnije bavi se zavisnošću u tekstu. Svoj zadatak Hjelmslev vidi u utvrđivanju tih zavisnosti (Hjelmslev 1999: 155). On razlikuje (a) zavisnost između cjeline i njenih dijelova i (b) zavisnost između jedne cjeline i druge cjeline. Pri tome smatra da se ne mogu definisati termini i pojmovi tipa opis, objekat, zavisnost i jednoobraznost (Hjelmslev 1999: 156). Za kategorije u jezičkom procesu uvodi se naziv lanac (Hjelmslev 1999: 156). Sama kategorija se definiše kao paradigma koja ima korelaciju u jednom ili većem broju paradigma istog niza. Zavisnost koja odgovara uslovima analiza jeste funkcija (npr. funkcija između kategorije i njenih dijelova), a članovi funkcije su funktivi, dakle objekti koji imaju funkciju prema drugim objektima (Hjelmslev 1999: 159). To je, dakle, zavisnost koja zadovoljava uslove analize. Pošto je moguće postojanje funkcija između funkcija, one mogu biti funktivi. Onaj funktiv koji nije funkcija naziva se suštinom (entity). Dakle, Hjelmslev upotrebljava funkciju u značenju koje se nalazi na granici logike, matematike i lingvistike. Hjelmslev priznaje da je njegovo tumačenje bliže logici i matematici (Hjelmslev 1999: 160). Pomoću funkcije on definiše uzajamnu zavisnost kao funkciju između dvije konstante, determinaciju kao funkciju između konstante i varijable, a konstelaciju kao funkciju između dvije varijable (Hjelmslev 1999: 161). Budući da u uzajamnoj zavisnosti i konstelaciji nije jasno izražen pravac zavisnosti u odnosu na funktiv, one dobijaju zajedničko ime – reciprocitet. Dva funktiva koja jasno izražavaju pravac zavisnosti predstavaljaju determinisani, selektizovani, specificirani funktiv (stalni funktiv u determinaciji) i determinirajući, selekcionirajući, specificirajući funktiv (promjenljivi funktiv u determinaciji). Funktivi koji stupaju u reciprocitet nazivaju se recipročnim, a funktivi koju stupaju u koheziju kohezivnim (Hjelmslev 1999: 162). Funktivi koji stupaju u reciprocitet mogu biti uzajamno zavisni (solidarni, komplementarni) i konstelativni (kombinovani, autonomni). Između funkcije i funktiva uvijek postoji solidarnost: funkcija je nemoguća bez svojih funktiva, a funktivi su samo završne tačke funkcija i stoga su nezamislivi bez njih.

Hjelmslev izdvaja dva osnovna tipa odnosa: paradigmatski i sintagmatski. Paradigmatski odnos tiče se međusobne veze jezičkih jedinica u cijelom jezičkom sistemu, a sintagmatski u govornom lancu.[34] Tačnije, Hjelmslev razlikuje funkciju „*i* – *i*“ ili kon-

odnose (sistem, jezik, korelaciju i logičku disjunkciju) – Švaćko 1991: 117-118.

[34] „Paradigmatski i sintagmatski odnosi su međusobno povezani, što se utvrđuje primenom komutacije. Otkriti tu njihovu vezu komutacijom jeste upravo glavni posao lingvističke analize [...] Utvrđivanjem odnosa paradigmatsko-sintagmatskih primenom komutacije doznaće se ono najbitnije o lingvističkom fenomenu: šta je u njemu opšte, a šta, u konkretnom slučaju, individualna realizacija.“ (Ivić 1975: 159).

junkciju i funkciju „*ili – ili*“, tj. disjunkciju. One se, po njegovom mišljenju, nalaze u osnovi procesa i sistema: u procesu u tekstu postoji konjunkcija ili koegzistencija funktiva, a u sistemu disjunkcija ili alternacija – zamjena vrste funktiva. Dakle, Hjelmslev preuzima logičke pojmove disjunkcije i konjunkcije na taj način što konjunkciju naziva funkcijom koegzistencije, a disjunkciju funkcijom alternacije (međusobne zamjene). Pri tome se ne obazire na činjenicu da se u lingvističkoj terminologiju oba termina koriste u drugom značenju – konjunkcija za oznaku posebne vrste riječi – veznika, a disjunkcija kao naziv za posebnu vrstu funkcije „*ili – ili*“ (Hjelmslev je koristi za oznaku s v i h funkcija “*ili – ili*“) i da će ova novina izazvati zbrku i nesporazume. Na ovome mjestu Hjelmslev dolazi do korelacije, pod čime podrazumijeva funkciju između članova paradigme (Hjelmslev 1999: 164). Hjelmslev je jedan od rijetkih lingvista koji pravi distinkciju između korelacije i relacije: pod korelacijom on podrazumijeva odnos u sistemu (odnos funktiva u sistemu, dakle paradigmatski odnos), a pod relacijom odnos u realizaciji (odnos funktiva u procesu, sintagmatski odnos). On tvrdi da je riječ *korelacija* posebno prikladan za oznaku funkcije „*ili – ili*“, a kao najadekvatniji naziv za funkciju „*i – i*“ on smatra *relaciju*. Ona se upotrebljava u užem značenju, nego u logici, u kojoj ovaj pojam označava ono što Hjelmslev naziva funkcijom.[35] Ali ni ovdje se ne zapaža respekt prema terminološkim teškoćama za koje autor smatra da se mogu lako prevazići.

Za oznaku semiotičkog procesa i semiotičkog sistema predlažu se nazivi sintagmatika i paradigmatika (Hjelmslev 1999: 165). Sintagmatika predstavlja proces, a paradigmatika sistem. Hjelmslev potencira svoju orijentaciju na tekst i proces naziva tekstom, a sistem jezikom.

Hjelmslev daje još jednu važnu distinkciju – razlikuje izraz od sadržaja (Hjelmslev 1999: 173). I dok de Sosir diferencira jezik i govor, Hjelmslev smatra suštinskim plan iskaza i plan sadržaja. Jednom od najznačajnijih Hjelmslevljevih tekovina Milka Ivić smatra upravo razlikovanje izraza od sadržine i forme od supstance, jer su izraz i sadržina dvije osnovne kategorije bez kojih nema sporazumevanja: „Sadržina – to je sama životna realnost o kojoj se saopštava. Izraz – to je svako sredstvo pomoću kojeg se saopštava o sadržini, tj. o realnosti. Za lingvistu je izraz, u stvari, jezik. U procesu sporazumevanja kod sadržine treba razlikovati dve posebne pojave: supstancu i formu. I kod izraza treba takođe razlikovati iste pojave: supstancu i formu. S u p s t a n c a s a d r ž i n e podrazumeva životnu realnost po sebi (predmete, ljude – sav svet koji nas okružuje). F o r m a s a d r ž i n e označava našu psihičku predstavu supstance sadržine, tj. kako mi primamo, poimamo životnu realnost oko nas. S u p s t a n c a i z r a z a – to je fizička, glasovna strana jezika. F o r m a i z r a z a – to je psihička predstava supstance izraza, tj. kako mi primamo, poimamo jezički znak u procesu sporazumevanja. Forme se mogu izdvojiti od supstance i posebno studirati. Posao lingviste-glosematičara upravo i jeste – studiranje forme izraza u odnosu na formu sadržine.“ (Ivić 1975: 156-157). U lingvističkom sadržaju, tačnije u njegovom procesu postoji forma i forma sadr-

[35] Katičić konstatuje da Hjelmslev razlikuje relaciju i korelaciju na taj način što pod relacijom podrazumijeva odnose u tekstu (procesu, dakle u sintagmatici), a pod korelacijom odnose u sistemu, u paradigmatici (Katičić 1963: 68). Stoga je proces korelativna hijerarhija, a sistem relativna hijerarhija.

žaja (Hjelmslev 1999: 177). Forma sadržaja je nezavisna i proizvoljna u odnosu na materijal i ona ga formira u supstancu. Ova postavka je, po mišljenju L. Hjelmsleva, istinita i za sistem sadržaja. On razlikuje odnos izraza i odnos sadržaja i potencira ovaj paralelizam (Hjelmslev 1999: 181). Zatim konstatuje da jedan te isti materijal može biti različito oblikovan u raznim jezicima i izvlači zaključak da se dvije suštine – izraz i sadržaj ponašaju na jednak način prema znakovnoj funkciji (Hjelmslev 1999: 182). Zahvaljujući znakovnoj funkciji, i samo njoj, postoje dva njena funktiva koji se mogu tačno označiti kao forma sadržaja i forma izraza. Na sličan način, zahvaljujući formi sadržaja i formi izraza, i samo zahvaljujući njima, postoji takođe supstanca sadržaja i supstanca izraza, koji nastaju projekcijom forme na materijal. Razlika između izraza i sadržaja i njihova interakcija u obliku znakovne funkcije predstavlja osnovnu strukturu svakog jezika[36] (Hjelmslev 1999: 184). Ovdje Hjelmslev upotrebljava izraze *linija izraza* i *linija sadržaja*, ali malo dalje nalazi konačno rješenje i ovu dihotomiju naziva *planom izraza* i *planom sadržaja* (Hjelmslev 1999: 185).

Hjelmslev izdvaja i šire razmatra još jednu binarnu kategoriju – invarijantu i varijantu (Hjelmslev 1999: 185-200). Invarijante plana izraza razlikuju se ukoliko između njih postoji korelacija (npr. korelacija između *e* i *a* u *pet – pat*) koja odgovara korelaciji na planu sadržaja (korelacija između suština sadržaja *pet* i *pat*), tako da se može utvrditi relacija između korelacije izraza i korelacije sadržaja (Hjelmslev 1999: 191). Ova relacija predstavlja neposrednu posljedicu znakovne funkcije, solidarnosti između forme izraza i forme sadržaja. Korelacija na jednom planu koja ima korelaciju prema relaciji na drugom planu čini komutaciju (Hjelmslev 1999: 198). Relacija i pomjeranje u lancu, koje ima relacija prema relaciji i prema odgovarajućem pomjeranju u lancu na drugom planu jezika, predstavlja permutaciju. Opšti termin za komutaciju i permutaciju je mutacija: komutacija je mutacija između članova paradigme, a permutacija mutacija između članova lanca. Pod supstitucijom podrazumijeva se nepostojanje mutacije između članova paradigme (stoga je ona suprotnost komutaciji). Invarijanti su korelati sa uzajamnom komutacijom, a varijanti korelati sa uzajamnom supstitucijom.

Sljedeća dihotomija koju izdvaja Hjelmslev je jezička shema i jezički uzus (Hjelmslev 1999: 200-208). Pod semiotičkim uzusom on podrazumijeva supstancu koja manifestuje semiotički sistem. On ističe da postoji sličnost jezika i njihova različitost. Sličnost jezika je sam njihov strukturni princip, razlika između jezika je ispoljavanje tog principa in concreto (Hjelmslev 1999: 200). De Sosirovu distinkciju između forme i supstance on smatra djelimično opravdanom, i to samo u okviru jezika. Jezičku hijerarhiju on naziva sistemom, a derivacione nejezičke hijerarhije potčinjene jezičkoj shemi – jezičkim uzusom (Hjelmslev 1999: 204-205). Tačnije, jezička shema je oblik koji predstavlja jezik, a jezički uzus je supstanca koja manifestuje jezičku shemu. Jezički uzus manifestuje jezičku shemu, a funkcija koja postoji između jezičke sheme i jezičkog uzusa naziva se manifestacijom.

Hjelmslev razmatra i ono što je tradicionalna gramatika nazvala sinkretizmom, a savremena fonologija, i sam Hjelmslev, neutralizacijom (Hjelmslev 1999: 210-216).

[36] Strukturu Hjelmslev definiše korelaciono: kao autonomnu suštinu sa unutrašnjom zavisnošću (Hjelmslev 1998: 8).

Hjelmslev je tumači kao komutaciju koja između dvije invarijante u određenim uslovima nestaje (Hjelmslev 1999: 211). Takve slučajeve on naziva odstranjivanjem, suspenzijom (*suspension*). Sinkretizam se manifestuje na dva načina: kao koalescencija i kao implikacija (Hjelmslev 1999: 212). Pod koalescencijom Hjelmslev podrazumijeva manifestaciju sinkretizma koja je sa gledišta supstancionalne hijerarhije identična manifestaciji ili svih ili nijednog funktiva u sinkretizmu. Implikacijom on smatra manifestaciju sinkretizma koja je sa gledišta supstancionalne hijerarhije identična manifestaciji jednog ili više funktiva (ali ne svih) u sinkretičnom spoju. Hjelmslev ukazuje i na to da postoje skrivene (latentne) ili fakultativne jezičke suštine (Hjelmslev 1999: 215). Na kraju govori o katalizi – zamjeni jedne od suština drugom u odnosu supstitucije (Hjelmslev 1999: 218).

U kasnijim radovima Hjelmslev se dotiče odnosa morfologije i sintakse (Hjelmslev 1998). Ukoliko se ove dvije discipline smatraju nezavisnim (a ne uzajamno povezanim i izukrštanim osama – asocijativnom ili paradigmatskom i sintagmatskom), pojam strukturne sintakse, za razliku od morfologije, lako može biti podvrgnut kritici (Hjelmslev 1998: 4). Prije svega biće neophodno odustati od tradicionalnog suprotstavljanja sintakse morfologiji rušenjem neprobojne pregrade između njih. Dalje, moraće se priznati da korelacija (morfološki odnos) i relacija (sintagmatski odnos) uslovljavaju jedna drugu i da je suština gramatičkog mehanizma u složenoj interakciji morfoloških kategorija (koje pretpostavljaju sintaksičke odnose, npr. prijedloge i padeže) i sintaksičke jedinice (koje pretpostavljaju korelacije i kategorije) – Hjelmslev 1998: 4. Samo u takvom pristupu, smatra Hjelmslev, postaje potpuno očevidna neophodnost strukturalnih metoda za istraživanja na sintaksičkom nivou.

Kasni Hjelmslev ponovo se vraća omiljenoj temi – komutaciji, korelaciji i relaciji. Kao osnovnu funkciju on smatra komutaciju, koja pretpostavlja relaciju sa korelacijom na suprotnom planu jezika (Hjelmslev 1998: 12). On naziva odnos osnovnom semiotičkom funkcijom jezika (Hjelmslev 1998: 14). Dva člana jedne paradigme koji pripadaju planu izražaja (oznake) postoji komutirajući (invarijantni) ako zamjena jednog od članova drugim povlači za sobom analognu zamjenu na planu sadržaja (u oznaci). S druge strane, dva člana jedne paradigme na planu sadržaja su komutirajući ukoliko zamjena jednog člana drugim povlači za sobom analognu zamjenu na planu izražaja. U slučajevima kada se komutacija eliminiše i zamjenjuje supstitucijom dolazi do pojave sinkretizma. Značaj komutacije on vidi i u tome što iz nje proističu dva plana – plan izražaja i plan sadržaja (Hjelmslev 1998: 14). Komutacija omogućuje da se napravi izuzetno važna diferencijacija između forme i supstance, kako na planu izražaja tako i na planu sadržaja (Hjelmslev 1998: 16). Odnos između forme i supstance je proizvoljan isto kao što je, po njegovom mišljenju, proizvoljan odnos između sadržaja i izražaja, s tim što se na oba plana proizvoljnost znaka duplira proizvoljnošću odnosa između forme i supstance.

Sa paradigmatske tačke gledišta članovi jedne kategorije različno su uređeni: granice između članova mogu se ne preklapati, oni se mogu nalaziti u participativnom suprotstavljanju ili fakultativnom zamjenjivanju (Hjelmslev 1998: 15).

Kao fundamentalnom Hjelmslev i dalje smatra de Sosirovu dihotomiju značenje (signification) – vrijednost (valeur). Za vrijednost Hjelmslev kaže da se odlikuje čisto diferencijalnim, opozitivnim i negativnim crtama i da u njoj nema ničeg semantičkog (Hjelmslev 1998: 16). Ona je na oba plana elemenat koji služi za određivanje paradig-

matske uređenosti korelacija. Iz samog principa proizvoljnosti manifestacije (relacije) između forme i supstance logički proističe da se jedna te ista forma može ispoljavati u različitim supstancama (Hjelmslev 1998: 17). Na formu se odnosi ne samo ono što je relaciono, nego i ono što je korelaciono. Na pitanje da li značenje obrazuje strukturu Hjelmslev potvdno odgovara (Hjelmslev 1998: 18). Međutim, varijanta i vrijednost su pojave različitog ranga (Hjelmslev 1998: 19).

Za korelacionu lingvistiku bitan je Hjelmslevljev stav da sve što postoji u jeziku jeste odnos i da su jezičke veze najvažniji predmet proučavanja. „Po Hjelmslevljevom mišljenju najbitnije je uvek istraživati odnose. Sadržinu po sebi, recimo, glosematičar treba da uzima u obzir zbog toga što odnos između supstance sadržine i forme sadržine uslovljava konkretan izraz. Poznato je da u nekim afričkim jezicima postoje dve posebne reči – jedna za belu, druga za crnu kravu, ali reč za opšteg predstavnika određene životinjske vrste (koja bi odgovarala našem *krava)* ne postoji. Ovo treba objašnjavati specifičnim odnosom forme sadržine prema supstanci kod govornih predstavnika odgovarajućeg afričkog jezika (tj. činjenicom da oni, za razliku od većine drugih naroda, u ovom slučaju pridaju posebnu važnost razlikovanju bele od crne krave, nemajući pri tom potrebu za apstrahovanjem opšteg predstavnika ove životinjske vrste)." (Ivić 1975: 157).

Škiljan tvrdi da se pogledi L. Hjelmsleva na jezičke odnose zasnivaju na principu empirizma, koji obuhvata neprotivurječnost, iscrpnost i jednostavnost opisa i koji se primjenjuje deduktivno. „D e f i n i c i j e koje se dobivaju f o r m a l n e su a nisu r e a l n e ; one, dakle, ne teže za tim da opišu sva svojstva izučavana objekta, već samo da ga postave u odnose prema drugim objektima." (Škiljan 1985: 72).

Vrijednost Hjelmslevljevih distinkcija Milka Ivić vidi na leksikografskom planu: „Već se odavno nauka trudi da precizno definiše razliku između pojava h o m o n i m i j e i p o l i s e m i j e . Hjelmslevljeva analiza je najzad omogućila ovakvu preciznost: ako jedna ista reč obuhvata dve sadržine među kojima nema nikakvog odnosa, onda je u pitanju homonimija, tj. u toj jednoj reči treba videti dve (isp. u srpskohrvatskom: *sud* = 1. posuda; 2. ustanova za suđenje); ako jedna ista reč obuhvata dve sadržine među kojima ima odnosa, onda je u pitanju polisemija, tj. u pitanju je jedna reč sa dva značenja (isp. pridev *pun* sa značenjima: 1. ispunjen; 2. debeo)." (Ivić 1975: 157-158).[37] Za Hjelmsleva i sve glosematičare je karakteristično da ne obrađuju posebno ni fonologiju, ni morfologiju, ni sintaksu, ni semantiku.[38]

[37] Samom Hjelmslevu vjerovatno se ne bi svidjela ocjena Milke Ivić o njegovom doprinosu leksikografiji. Naime, u analizi mogućnosti da se rječniku priđe sa strukturalističkog gledišta on ističe da u leksici postoji negacija pojma stanja, stabilnosti, sinhronije, strukture (jer se stalno mijenja) pa se dobija utisak kao da u rječniku vlada samovolja, kapric, a to predstavlja suprotnost strukturi (Hjelmslev 1998: 5). Stoga izgleda da je svaki pokušaj izrade strukturalnog opisa rječnika osuđen na neuspjeh. Ovdje Hjelmslev ističe ono što povezujemo sa ocjenom Milke Ivić: „Upravo zbog toga u sistematici nauke o jeziku leksikologija ostaje prazna kockica i pretvara se u suštini u leksikografiju, koja se bavi izradom nepreciznih i nestabilnih spiskova slabo određenih veličina [...]" (Hjelmslev 1998: 5).

[38] Milka Ivić to ovako tumači: „Baviti se time značilo bi neminovno imati posla i sa supstancom (tj. sa konkretnim glasovima, rečima, rečenicama). Jezik je za njih (kako je to najkraće

Moderna lingvistika je prihvatila Hjelmslevljevo izdvajanje paradigmatskih i sintagmatskih odnosa, ali je bila i ostala suzdržana prema njegovom tumačenju korelacije i relacije. Iako veću naklonost nije dobila Hjelmslevljeva diferencijacija jezičkih odnosa na interdepedenciju (reverzibilnu uslovljenost dvaju elemenata), determinaciju (ireverzibilnu uslovljenost) i konstelaciju (nikakvu uslovljenost, ona se veoma često spominje u literaturi.

Hjelmslevljevo tumačnje jezičkih odnosa se odlikuje složenošću i obiljem terminologije, koja se ponekad nedovoljno precizno definiše i stoga teško razumije.[39]

Dosta široko tumačenje jezičkih odnosa u glosematici Luisa Hjelmsleva daje Radoslav Katičić i kao osnovu ovog pristupa on vidi u određivanju tipova odnosa koji postoje u jezičnoj strukturi (Katičić: 1963: 67). Odnose u glosematici su razmatrali i drugi lingvisti. Pavao Tekavčić ističe da je glosematika bez dvojbe najapstraktniji i najteže dostupni oblik suvremene lingvistike (Tekavčić 1979: 103). On konstatuje da je glosematička teorija stvorila zamršenu klasifikaciju logičkih odnosa i vrlo bujnu i tešku terminologiju (s. 101). Tekavčić smatra da je možda najpoznatije dostignuće glosematike razlikovanje, s jedne strane, plana izraza i plana sadržaja, i, s druge, forme i supstancije (s. 101). „U okviru te apstraktne deduktivne teorije nisu toliko važne supstancije pojedinih jedinica, koliko njihovi odnosi (što je uostalom aksiom sveukupne moderne znanosti). Glosematika se dakle ne zanima konkretnom stranom ili primjenom (fonetika, morfosintaksa, semantika itd.), a isto je tako indiferentna prema prema opreci sinkronije i dijakronije...“ (Tekavčić 1979: 100). Rikard Simeon vidi razliku između glosematike i drugih strukturnih teorija o jeziku u tome što se u glosematici spaja gramatika i fonologija u zajednički formalni sustav u kojemu su jezičke jedinice promatraju kao elementi čistih odnosa, lišeni konkretnoga gramatičkog i fonološkog sadržaja, tj. svoje materijalne – fizičke i glasovne – strane (Simeon 1969: 427). Dubravko Škiljan daje ovakvo viđenje glosematike: „Hjelmslev se upustio u vjerojatno najambiciozniji pothvat u novijoj lingvističkoj povijesti: on nije samo težio za tim da dâ logički zatvoren sustav lingvističkih definicija koje bi u potpunosti objasnile jezični fenomen već je htio i da taj sustav bude tako epistemiološki fundiran da može poslužiti kao model za bilo koju znanost i za bilo kakvo naučno istraživanje.“ (Škiljan 1976: 44). Problem glosematičkih relacija je dobro predstavila Vanja Švaćko (Švaćko 1991). Ona ističe Hjelmslevljevo favoriziranje relacijskih (a ne inherentnih) svojstava, „zanemarivanje“ fonetike i semantike (supstancije izraza i supstancije sadržaja) te insistiranje na opisu sadržaja bez obzira na značenje (Švaćko 1991: 114).

definisao njihov sabrat po ovoj koncepciji, sovjetski lingvist Šaumjan) i m a n e n t n a (= unutrašnja, suštinska) pojava nedostupna čulnom iskustvu.“ (Ivić 1975: 158).

[39] Dosta vremena treba početniku u lingvističkim studijama da pronikne u to, recimo, da Hjelmslevljeva distinkcija intenzivne od ekstenzivne kategorije odgovara pojavi koja se u Jakobsonovoj terminologiji označava kao opozicija obilježenog prema neobeleženom; da ono što Hjelmslev podrazumijeva pod deduktivnim metodom u gramatici odgovara onome što pripadnici jelske škole nazivaju traženjem neposrednih konstituenata te da ista, jelska škola naziva tehnikom supstitucije ono što odgovara, po terminologiji glosematičara, komutaciji (Ivić 1975: 160).

Ni Aleksandar Belić nije ostao po strani u valorizovanju novatorskih ideja Luisa Hjelmsleva. Ali za razliku od drugih BHS- lingvista, Belić se ne dotiče osnovnih Hjelmslevljevih korelacionih pojmova (paradigmatskih i sintagmatskih odnosa, interdepedencije, determinacije i konstelacije), već iznosi kritički stav u odnosu na ograničavanje analize isključivo na formalnu stranu, čime, po njegovom mišljenju, Hjelmslev uzima u obzir samo jedan dio odnosa u jezicima, i to onaj koji je s l u č a j n o dobio svoj formalni izraz, što nikako ne znači da taj odnos ne mogu izraziti i drugi jezici koji specifičnog znaka za to nemaju (Belić 1998: 113).

48. Teorijom o fonemi N. S. Trubeckoj je dao velik doprinos korelacionoj lingvistici. Suština njegovih korelacionih pogleda sastoji se u sljedećem. Jezik i govor pretpostavljaju jedan drugog (Trubeckoj 2000: 9). Treba razgraničiti učenje o glasovima govora (fonetiku) od učenja o glasovima jezika (fonologiju (Trubeckoj 2000: 11). Između njih postoji suštinska razlika. Postoji distinktivna (distinkcijskosmisaona) funkcija jezika (Trubeckoj 2000: 36). Pojam razlike pretpostavlja pojam suprotstavljanja ili opozicije. Dvije stvari se mogu razlikovati jedna od druge time što su međusobno suprotstavljene, drugim riječima što između njih postoji odnos suprotstavljanja ili opozicije (Trubeckoj 2000: 37). Glasovna suprotstavljanja koja mogu diferencirati značenja predstavljaju fonološke opozicije. Svaki njen član je fonološka jedinica (Trubeckoj 2000: 39). Foneme predstavljaju diferencijalna obilježja leksičkih struktura (Trubeckoj 2000: 41).

U odnosu na sistem opozicija u cjelini Trubeckoj razlikuje višedimenzionalne i jednodimenzionalne, izolovane i proporcionalne opozicije (Trubeckoj 2000: 72). U jednodimenzionalnim opozicijama osnova za poređenje važi samo za ta dva člana opozicije i ne važi ni za kakav drugi član istog sistema. Nasuprot njima u višedimenzionalnim opozicijama sveukupnost opštih obilježja (osnova za poređenje) ne ograničava se samo članovima date opozicije, već se proširuje i na druge članove istog sistema. Npr. opozicija latinskih slova **E** i **F** je jednodimenzionalna pošto se sveukupnost crta zajedničkih za ta dva slova (vertikalno i horizontalno oblikovanje) ne ponavlja ni u jednom drugom slovu. Nasuprot, slova **P** i **R** su višedimenzionalna jer sveukupnost crta zajedničkih za ta slova postoji i u slovu **B** (Trubeckoj 2000: 72-73). On smatra da razlikovanje jednodimenzionalnih i višedimenzionalnih opozicija ima izuzetan značaj za opštu teoriju opozicija. Trubeckoj dalje diferencira višedimenzionalne opozicije na homogene (istorodne) i heterogene (raznorodne) – Trubeckoj 2000: 74. Istorodnim naziva višedimenzionalne opozicije čiji članovi mogu biti predstavljeni kao krajnje tačke lanca jednodimenzionalnih opozicija. Tako je opozicija *u – e* u njemačkom jeziku višedimenzionalna (zajedničko je za obje foneme da su vokali, ali to obilježje nije karakteristično samo za njih, već je prisutno u čitavom nizu fonema njemačkog jezika). Nasuprot, višedimenzionalna opozicija *p – t* je raznorodna jer između *p* i *t* ne postoji član koji bi činio jednodimenzionalnu opoziciju. Istorodne višedimenzionalne opozicije dijele se na pravolinijske i nepravolinijske. Ne manje važnim Trubeckoj smatra proporcionalne i izolovane opozicije (Trubeckoj 2000: 75). Proporcionalne opozicije nastaju ako je odnos između njenih članova identičan odnosu između članova neke druge opozicije (ili niza drugih opozicija). Recimo opozicija *p – b* u njemačkom je proporcionalna jer je odnos između *p* i *b* identičan odnosu između *t* i *d* ili između *k* i *g*. S druge strane, opozicija *p – sch* je izolovana budući da u njemačkom fonološkom sistemu nema drugog para fonema čiji bi se članovi nalazili u istom odnosu kao *p* i *sch*.

Prema odnosu između članova opozicije N. S. Trubeckoj izdvaja privativne, stepenaste (gradualne) i istoznačne (ekvipolentne) opozicije (Trubeckoj 2000: 79). U privativnim opozicijama jedan član ima obilježje, a drugi nema, npr. zvučni suglasnik – bezvučni suglasnik (Trubeckoj 2000: 80). Član opozicije sa obilježjem naziva se markiranim, a član koji ga nema nemarkiranim. U gradualnim (stepenastim) opozicijama članovi se odlikuju različitim stepenom istog obilježja, npr. visinom tona. U ekvipolentnim (istoznačnim) opozicijama oba su člana ravnopravna, npr. u njemačkom *p – t*, *f – k*.

Prema obimu smisaono diferencijalne snage ili djelotvornosti u različitim pozicijama izdvajaju se stalne i neutralizovane opozicije (Trubeckoj 2000: 83). Stalnu fonološku opoziciju čine npr. danske foneme *ž* i *e* jer su moguće u svim pozicijama. Međutim, kada se fonološko suprotstavljanje naruši, dolazi do pojave neutralizovanih opozicija, recimo u francuskom *e* i *ɛ* su kao članovi fonološke opozicije mogući samo u otvorenom završetku riječi (*les – lait*, *ale – allait*); u svim ostalim položajima postojanje *e* se mehanički reguliše pravilom: u zatvorenom slogu *ɛ*, u otvorenom *e*, što je značilo da se fonološka opozicija u nekim pozicijama neutralizira.

N. S. Trubeckoj ističe da je privativne proporcionalne jednodimenzionalne opozicije neophodno označiti posebnim terminom i da se kao termin u fonološkoj literaturi koristi *korelaciju* (Trubeckoj 2000: 91). Međutim, on smatra da definicija korelacije i s njom povezanih pojmova zahtijeva određene izmjene. Pod korelacijom on podrazumijeva sveukupnost svih korelacionih parova koji imaju jedno te isto korelaciono obilježje. „Если фонема участвует во многих корреляциях одного и того же родственного класса, то все фонемы, участвующие в тех же коррелятивных парах, объединяются в многочленный пучок корреляций.“ (Trubeckoj 1960: 96). Za *korelaciju* Trubeckoj konstatuje da je veoma koristan pojam: „Понятие корреляции является весьма плодотворным для развития фонологии. Однако в первое время после введения этого понятия его значение несколько переоценивалось, постольку все оппозиции, члены которых не образуют коррелятивных пар, были смешаны в одну кучу и подведены под одно понятие ʻдизъюнкцииʼ; в результате среди фонологических единиц стали признавать только два типа оппозиций: либо отношения корреляции, либо отношения дизъюнкции.“ (Trubeckoj 1960: 95).

N. S. Trubeckoj razlikuje korelacioni par (dvije foneme koje su članovi logički privativne proporcionalne jednodimenzionalne opozicije) i obilježje korelacije ili korelaciono obilježje (fonološko obilježje, čije postojanje ili nepostojanje karakteriše niz korelacionih parova, npr. nazalizacija vokala u francuskom jeziku). Obilježje korelacije (korelativno obilježje) je fonološko obilježje čije postojanje ili nepostojanje odlikuje niz korelativnih parova. Dakle, Trubeckoj pojmu korelacije daje najšire značenje, tačnije dodjeljuje mu integrativnu funkciju: korelacija predstavlja sveukupnost svih korelativnih parova koji imaju jedno te isto korelativno obilježje. Trubeckoj uvodi još jedan bitan pojam – snop korelacija: ako fonema učestvuje u mnogim korelacijama iste ili srodne kategorije, onda se sve foneme koje dolaze u istim korelativnim parovima objedinjuju u višečlani snop korelacija (Trubeckoj 2000: 93). Najčešće se susreću snopovi sastavljeni od srodnih korelacija. Postoje dva slučaja: a) oba člana iste korelacije učestvuju u drugoj korelaciji, b) obje korelacije imaju samo jedan opšti član. U prvom slučaju nastaje četvoročlani snop korelacija, u drugom tročlani. N. S. Trubeckoj izdvaja velik broj fonoloških

korelacija – mi smo registrovali 33 vrsta: avulsivna *korelacija* (str. 145, 151, 154), dinamička *korelacija* (*korelacija* intenzivnosti 165), emfatička *korelacija* (*korelacija* velarizacije 147), modalna *korelacija* drugog stepena (164), modalna *korelacija* prvog stepena (160), modalna *korelacija* trećeg stepena (184), nazalna *korelacija* (*korelacija* nazalnosti, *korelacija* nazalizacije 131, 189), polunazalna *korelacija* (194), pomućena *korelacija* (134), prozodijska *korelacija* (213), registarska *korelacija* (tonska *korelacija* 213, 214), *korelacija* akcenata (212, 219), *korelacija* aspiracije (165), *korelacija* boje glasa (145), *korelacija* celebralizacije (150), *korelacija* geminacije (vokala 213, suglasnika 185), *korelacija* kontrasta 164, *korelacija* kretanja tona (melodijska *korelacija* 213), *korelacija* labijalizacije ili labijalna *korelacija* (106), *korelacija* labiovelarizacije (155), *korelacija* momentalnosti (161), *korelacija* napregnutosti (165), *korelacija* palatalizacije (145), *korelacija* podsticaja (229), *korelacija* potpune guturalizacije (155), *korelacija* preaspiracije (166), *korelacija* razmicanja (165), *korelacija* rekurzije (165), *korelacija* skraćivanja sloga (207, 220, 231), *korelacija* trajanja (161), *korelacija* tvorbe (198), *korelacija* zbližavanja (spajanja, 161), *korelacija* zvučnosti (sonantnosti 160, 165), melodijska *korelacija* (213).

Doprinos N. S. Trubeckog na polju teorije fonoloških opozicija Milka Ivić vidi u sljedećem: „U svome kapitalnom delu 'Grundzüge der Phonologie' Trubeckoj je pokazao kako se klasifikacija fonemskih opozicija može izvoditi s obzirom na ceo sistem i s obzirom na odnos koji postoji između članova date opozicije. Mnoge su njegove opservacije kasnije korigovane, dopunjene ili prevaziđene, ali je neosporno da se osnovica njegove teorije čvrsto drži i da će i u oceni budućnosti ostati kao dragocen temelj moderne lingvistike." (Ivić 1975: 116). Ona nastavlja: „Trubeckoj je na primer, pored ostalog, uočio da su u jezicima najvažnije tzv. b i n a r n e o p o z i c i j e . Binarne opozicije. se manifestuju u nizu paralelnih obrazovanja uslovljenih istim fonološkim kriterijima; identifikacija tih kriterija objašnjava strukturu samog fonološkog sistema o kojem je reč (u srpsko-hrvatskom, recimo, odnos zvučnog prema bezvučnom izgovoru konsonanata ispoljava se kao distinktivni faktor u mnogo slučajeva: *d*/*t*, *b*/*p, g*/*k, ž*/*š*...; široka primena kriterija za ovakvo razlikovanje istovremeno potvrđuje njegov značaj u srpskohrvatskom konsonantskom sistemu). Brojnost paralelnih (= po istom kriteriju) obrazovanja binarnih opozicija. objašnjava se danas opštom jezičkom težnjom za ekonomijom distinktivnih faktora (= jednom uspostavljena distinkcija teži da se rasprostre na što veći broj slučajeva). Naročito se lako reprodukuju u jeziku jednom uspostavljeni ovako prosti binarni odnosi kao što je razlikovanje konsonanata po zvučnosti (u nekim srpskohrvatskim dijalektima npr. opozicija zvučnost/bezvučnost proteže se kao distinktivni faktor na još jedan deo konsonantskog sistema: bezvučno *c,* prvobitno bez parnjaka, dobija prema sebi zvučni korelat *dz* shodno već postojećim odnosima u sistemu)." (Ivić 1975: 116). Kategorije markiranosti je takođe odigrala važnu ulogu u daljoj analizi jezičkih korelacija. Isto se odnosi i na neutralizaciju, do koje dolazi kad u nekom položaju ne mogu stajati oba člana opozicije već se mjesto njih pojavljuje samo jedna fonetska vrijednost (Trubeckoj je naziva arhifonemom) kojom je predstavljen zajednički fonetski koeficijent datih dviju fonema (Ivić 1975: 116).

Po mišljenju Dubravka Škiljana Trubeckoj uvodi mnogobrojna i često kompli cirana pravila o odnosima koji vladaju među fonemima, ali je temeljan odnos opozicije u koju nalaze svaka dva različita fonema, a obilježena je prisutnošću ili odsutnošću nekog artikulacijskog svojstva glasa (na primjer, opozicija između zvučnih i bezvučnih fone-

ma) – Škiljan 1985: 66.

Pojmovi koje uvodi ili tumači N. S. Trubeckoj kao što je opozicija, (ne)markiranost i neutralizacija pokazali su se važnim ne samo za fonološka ispitivanja nego i za sve druge jezičke nivoe pa su izašli iz okvira fonologije i počeli da se produktivno upotrebljavaju u semantici, tvorbi riječi, morfologiji, sintaksi i dr.

49. Korelacionu liniju N. S. Trubeckog najdosljednije je nastavio Roman O. Jakobson. On je preuzeo od Trubeckog pojam opozicije i istakao da su bitne samo binarne opozicije. Jakobson je još više potencirao značaj jezičkih opozicija i markiranost (obilježenost i neobilježenost) te razvio poseban pravac – binarnu lingvistiku ili binarizam, kao formu proširivanja, produbljivanja i preciziranja de Sosirove distinkcije i dihotomije N. S. Trubeckog. Kao dodatni argument za zasnivanje binarističke teorije Jakobson je našao u činjenici da mozak djeluje na bazi binarnih izbora.[40] Teorija informacije je dokazala vrijednost Jakobsonovog binarnog metoda: prihvatajući ovaj metod ona je naučno osvijetlila niz problema koji se tiču odašiljanja i primanja saopštenja; stoga saradnja lingvistike na polju teorije informacije ne bi mogla biti efikasno ostvarena bez Jakobsonove razrade distinktivnih obilježja (Ivić 1975: 215).

Jakobson trasira svoj put u razgraničavanju globalnih jezičkih odnosa. I dok de Sosir razlikuje jezik i govor, Kazanjska škola izdvaja jezik kolektiva i jezik pojedinca, Hjelmslev pravi razliku između plana izražaja i plana sadržaja,[41] Jakobson diferencira osu selekcije i osu kombinacije.[42] U analizi jezičkih makrostruktura Roman Jakobson, u duhu binarnog pristupa, izdvaja selekciju i kombinaciju. U njihovom definisanju Jakob-

[40] Suštinu Jakobsonovog binarizma Milka Ivić vidi u sljedećem: „Princip b i n a r n o s t i (d i h o t o m i j e) ispoljava se u svrstavanju jezičkih jedinica u parove od po dva člana između kojih postoji opozicija po prisustvu/odsustvu karakterističkog obeležja (jedan član ima to obeležje, drugi ga nema; tako npr. *d* ima zvučnost za razliku od svog parnjaka (koji je nema)." (Ivić 1975: 119). Škiljan ukazuje na širinu Jakobsonovog binarizma – njegovu primjenu u različitim jezičkim oblastima: „[...] Jakobson upotrebljava binarističke postupke i na drugim područjima lingvistike kojima se bavio, mada se relativno brzo pokazalo (čak i ako ne ulazimo u opravdanost Jakobsonova svođenja čovjekove intelektualne djelatnosti na dvojčane izbore) da binaristička rješenja upravo zbog svoje izvanredne jednostavnosti ne moraju i ne mogu uvijek biti prikladna za objašnjenje kompleksne realnosti jezičnog fenomena. Tako je Jakobson pokušao binaristički razriješiti dva, iako različita, ipak na izvjestan način komplementarna područja kao što su domena a f a z i j e (dakle, poremećaja sposobnosti služenja jezikom) i p o e t s k e u p o t r e b e j e z i k a ." (Škiljan 1985: 66-67). Odnose u binarizmu i lingvističkoj teoriji Romana Jakobsona takođe je dobro predstavio Pavao Tekavčić (Tekavčić 1979: 91-103). On konstatuje da binarizam ne smatra fonem najnižom jedinicom, najnižim segmentom, nego u njemu vidi samo kombinaciju pojedinih inherentnih distinktivnih obilježja koji su sastavni dijelovi fonema, pa dakle postoje „ispod" fonema i tvore zaista najniže, najmanje segmente (Tekavčić 1979: 74). To je tzv. subfonemski nivo, bitan elemenat binarističke teorije.

[41] Humbolt je takođe shvatao da je neophodno razlikovati veće globalne cjeline i to je uradio na opozitivnoj ravni djelatnost, djelovanje (enérgeia) – djelo (érgon). On je analizirao odnos jezika i mišljenja, jezika i mentaliteta naroda. Slično mišljenje zastupao je Karl Fosler.

[42] O globalnim jezičkim dihotomijama v. Škiljan 1975: 53.

son odmah ne nalazi konačno rješenje: na jednom mjestu za selekciju i kombinaciju kaže da predstavljaju dva najvažnija faktora koji djeluju na svim jezičkim nivoima (Jakobson 1985: 326), na drugom da su dvije osnovne lingvističke operacije (Jakobson 1966: 160), na trećem da predstavljaju dva osnovna načina raspoređivanja u verbalnom ponašanju (Jakobson 1966: 296), a na četvrtom da označavaju paradigmatski i sintagmatski aspekt jezika (Jakobson 1966: 160). Time su selekcija i kombinacija dobile četiri različita tumačenja: (a) faktori koji djeluju na svim jezičkim nivoima, (b) lingvističke operacije, (d) način raspoređivanja i c) paradigmatski i sintagmatski aspekt jezika.[43] Selekcija se bazira na ekvivalentnosti, sličnosti i razlici, sinonimiji i antonimiji, a kombinacija na kontaktu i regulatornom strukturiranju svake sukcesivnosti zasnovane na sličnosti, srodnosti (Jakobson 1966: 199). Selekcija se vrši na bazi ekvivalentnosti, sličnosti i nesličnosti, sinonimnosti i antonimnosti, dok je kombinacija zasnovan na blizini (Jakobson 1966: 296).[44] Potvrdu opravdanosti izdvajanja ove dihotomije Jakobson nalazi u dvojakom karakteru afazije: u obliku poremećaja u povezivanju po sličnosti i poremećaja u uspostavljanju kontakta (Jakobson 1966: 199). Metafora izostaje kod poremećaja po sličnosti, a metonimija kod poremećaja u ostvarivanju kontakta.[45] Selekcija, zasnovana na uočavanju sličnosti, predstavlja prvu fazu procesa enkodiranja, a kombinacija, zasnovana na realizaciji kontakta, čini početnu etapu dekodiranja.

Roman Jakobson razvija velik broj binarističkih stavova. Pri tome on polazi od de Sosirovog mišljenja da su riječ i svi jezički znaci dvostrane suštine (Jakobson 1985: 41). Jezički znaci predstavljaju spoj glasa i značenja, jedinstvo oznake i označenog. Ova dva elementa su najtješnje međusobno povezana (Jakobson 1985: 42). Jakobson prihvata de Sosirov stav da je fonema po svojoj prirodi negativna i diferencijalna. On ne osporava de Sosirovu tvrdnju da u jeziku nema ničeg osim razlika. Međutim, Jakobson naziva ozbiljnom greškom de Sosirovu tvrdnju da pozitivnih značenja uopšte nema, tačnije da grama-

[43] Jakobsonovo terminološko lutanje navelo je prevodioca knjige Lingvistike i poetike da u fusnoti napomene: „Skrećemo pažnju na činjenicu da Jakobson ovde i drugde, povlačeći ove distinkcije na kojima zasniva veliki deo svojih analiza, daje precizan tehnički smisao rečima od kojih neke, naročito u prevodu, imaju i svoju slobodniju svakodnevnu upotrebu. Dva osnovna načina raspoređivanja verbalnog materijala jesu selekcija (*selection*) i kombinacija (*combination*): prvi je zasnovan na principu sličnosti (*similarity*), odnosno paradigmatske ekvivalentnosti u jezičkom sistemu, dakle van konkretnih iskaza, a drugi počiva na principu blizine (*contiguity*), odnosno sintagmatskog susedstva (dodira, kontakta) u jezičkom procesu, dakle u okviru konkretnih iskaza. Poetski izvor prvog jeste metafora, a drugog metonimija.“ (Jakobson 1966: 296).

[44] Pored selekcije i kombinacije, Radoje Simić izdvaja, prilično maglovito (i na drugom kolosijeku), treći „teorijski momenat“ – modifikaciju (snabdijevanje jedinica obilježjima njihovih funkcija kao što su designativna, denotativna, predikativna i eksponativna) – Simić 2000: 34.

[45] „[...] polazeći od saussureovskih sintagmatskih i paradigmatskih odnosa u jezičnim postavama, Roman Jakobson smatra da se sva afazična oboljenja mogu svrstati u dva tipa – bilo kao poremećaji na sintagmatskoj osi (kod bolesnika koji ne vladaju kombinacijom riječi) bilo kao poremećaji na paradigmatskoj osi (kod bolesnika koji ne mogu obavljati selekciju riječi); i poetska se upotreba za nj svodi na dva postupka – metonimiju i metaforu – na ove dvije osi. Nakon početnog oduševljenja ove su teorije u praksi više-manje odbačene kao suviše simplificirane, iako se mora priznati da neke Jakobsonove poetske analize daleko nadmašuju i samu njegovu teoriju.“ (Škiljan 1985: 66-67).

tičkoj kategoriji takođe odgovara čisto negativna vrijednost i da jedino što ima značenje jeste nepodudaranje s kategorijama koje joj oponiraju (Jakobson 1985: 64). On smatra da je de Sosir pomiješao dva različita pojma. Gramatičke kategorije su relativne suštine, njihova značenja su uslovljena čitavim sistemom gramatičkih kategorija datog jezika i mehanizmom opozicija unutar toga sistema. Sasvim je jasno, tvrdi Jakobson, da množina implicira postojanje suprotne kategorije, tj. jednine. Ali je za množinu odlučujuće upravo postojanje sopstvene pozitivne vrijednosti – ukazivanje na pluralitet. Jakobson izvlači zaključak da svako suprotstavljanje gramatičkih kategorija obavezno ima pozitivan sadržaj, koji pak ne postoji u oponiranju dviju fonema. Pozitivne vrijednosti, suprotnu de Sosiru, Jakobson nalazi i u slovima (Jakobson 1985: 65). Naime de Sosir je tvrdio da su slova takođe diferencijalne i negativne suštine, znaci sa čisto negativnom diferencijalnom vrijednošću. Jakobson, međutim, misli sasvim suprotno: svaka grafema ima svoju sopstvenu pozitivnu vrijednost. Fonema kao „osnova osnova sistema jezika“ u korijenu se razlikuje od svih ostalih elemenata jezičkog sistema. Jakobson se slaže sa de Sosirom u izdvajanju dvaju odnosa – heterogenog i homogenog (Jakobson 1985: 66). On ističe da se u sistemu morfoloških i gramatičkih opozicija obično nalazi označeno (Jakobson 1985: 67). Recimo, u osnovni sistema deklinacije nalazi se suprotstavljanje padežnih značenja. Tako u latinskom jeziku postoji jasna opozitivnost između opštih značenja dativa i akuzativa i potpuno ista opozitivnost između opštih značenja nominativa i ablativa. S druge strane, značenje nominativa logički oponira značenju akuzativa, isto tako značenje ablativa značenju dativa. Iz značenja dativa izvlači se značenje akuzativa itd. Značenje „množine“ pretpostavlja postojanje značenja „jednine“ .

Jakobson zatim prelazi na tumačenje prirode opozicije. On ističe stav da je opozicija dvojna i da u njoj uvijek postoje dva člana koji su na poseban način povezani: ako postoji jedan, misaono se izvodi drugi (Jakobson 1985: 70). Članovi opozicije tako su tijesno povezani da pokazivanje jednog od njih automatski podsjeća na postojanje drugog. Opozicije između diferencijalnih obilježja su punovrijedne binarne opozicije (Jakobson 1985: 73). U sljedećem stavu jasno se osjeća uticaj N. S. Trubeckog: diferencijalni elementi (obilježja, svojstva, crte) postoje u jeziku u obliku snopova. Tako je fonema snop diferencijalnih elemenata. One predstavljaju opozitivne, relativne i negativne suštine i na to se svodi sveukupnost njihovih svojstava (Jakobson 1985: 80). Fonema može biti rastavljena na diferencijalna obilježja (Jakobson 1985: 87). Ona predstavlja snop tih obilježja.

Stav da svi jezički znaci postoje u dvije dimenzije – na osi istovremenosti i na osi sukcesivnosti naslanja se na de Sosira. Ali Jakobson odustaje od njegovog principa linearnosti oznake, a takođe traži preispitivanje principa proizvoljnosti znaka. On smatra da veza između oznake i označenog nije proizvoljna, naprotiv, ona je neophodna (Jakobson 1985: 88, 89, 90-91). Opozicija se, s druge strane, takođe ne može smatrati izolovanom činjenicom u fonološkom sistemu (Jakobson 1985: 91). Opozicije diferencijalnih obilježja su međusobno povezane, tj. postojanje jedne opozicije može zahtijevati, dozvoljavati ili ne dozvoljavati postojanje neke druge opozicije u istom fonološkom sistemu (ovdje je faktor proizvoljnosti takođe veoma ograničen).

Kritičku ocjenu Jakobsonovog pogleda na fonološke korelacije daje Pavle Ivić u opširnom radu „Roman Jakobson i razvoj fonologije“, prvi put objavljenom u časopisu Linguistics 1965 godine (Ivić 1998: 7-55). On ističe da pod konceptom korelacije Jakob-

son podrazumijeva koncept distinktivnih obeležja i da fonološku korelaciju čini niz binarnih opozicija definisanih opštim principom, koja se mogu zamisliti nezavisno od svakog para suprotnih pojmova (Ivić 1998: 14). Ideja binarnosti, nastavlja Pavle Ivić, već je postojala u prethodnim Jakobsonovim radovima, međutim, u djelima napisanim posle 1930. Jakobson više nije koristio termin „korelacija“ (za razliku od Trubeckog, koji ga je zadržao, dajući mu donekle različit sadržaj). To ne znači, smatra Pavle Ivić, da je Jakobson napustio koncept korelacije; naprotiv, proširio ga je, primjenjujući načelo binarnih distinktivnih obilježja, koja se mogu zamisliti nezavisno od svakog para fonema za cio materijal fonoloških opozicija.[46] Zatim Pavle Ivić prelazi na kritičku analizu i konstatuje da pored niza izvrsnih zapažanja Jakobsonovi stavovi sadrže i dobar broj tvrdnji koje se moraju ispraviti.[47] U nekoliko slučajeva nedostaje distinkcija između fonetskih i fonoloških činjenica.“ (Ivić 1998: 18). Ove nedostatke on naziva prirodnim slabostima početne epohe jedne još uvijek nerazvijene teorije i nastavlja: „Ponekad se, međutim, stiče utisak da je autorov elan bio jači od opreza, tako da neke tvrdnje zvuče proizvoljno“. Kao konkretan primjer navodi Jakobsonovo objašnjenje cijepanja velarnih fonema u vezi sa prvom i drugom palatalizacijom.[48] Međutim, smatra P. Ivić, više nego od nekoliko

[46] On dodaje: „U stvari, antinomija između korelativnih i disjunktivnih opozicija je bila nepouzdana. ʻKorelacijaʼ se primenjivala samo na slučajeve gde su binarni karakter distinktivnog obeležja i postojanje barem dva para fonema koje su se na osnovu njega razlikovale bili najopipljiviji, tako da čak ni odnosi poput /s/ : /š/ = /z/ : /ž/ = /c/ : /č/ = /s/ : /dž/ nisu bili obuhvaćeni. Kasnija Jakobsonova istraživanja su omogućila da se otkriju korelacije i u slučajevima gde je on u početku video samo disjunkcije, tako da su obuhvaćene skoro sve opozicije između susednih fonema u modelu. Jedini izuzetak se tiče distinktivnih obeležja koja se u modelu javljaju samo u jednom paru fonema. Ovaj redak, poseban slučaj ne poništava princip. Od suštinske je važnosti činjenica da su glasovna SVOJSTVA distinktivna, zbog čega i može postojati veliki broj fonema sačinjenih od ograničenijeg broja obeležja (kao što su morfovi sastavljeni od mnogo manjeg broja fonema, a neograničen broj rečenica od ograničenog broja morfema). Činjenica da se u nekom fonološkom sistemu određeno distinktivno obeležje ne koristi na ovaj način utiče samo na funkcionalno opterećenje datog elementa u datom sistemu, a ne na princip po kome sistem funkcioniše. Verovatno zbog toga Jakobson nije uzeo u obzir takve usamljene slučajeve, koji čine marginu između dosledne primene koncepata korelacije i DO.“ (Ivić 1998: 14-15).

[47] Recimo: „Stav da su korelacije i odnosi između disjunktnih fonema nesamerljivi nametnuo je autoru niz veštačkih razdvajanja. Prenaglašavanje važnosti stilskih pojava u jeziku dovelo je do stava da u jeziku nema fakultativnih varijanti, već samo stilističkih *(SW,* 12).“.

[48] Po Ivićevu mišljenju nije opravdano u istu grupu svrstavati (kao „malo značajno spajanje“) dva strukturalno veoma različita dijalekatska razvoja: izjednačenje afrikata /č/ i /c/, čime se redukuje inventar fonema, i promjena /dl/ > /gl/. Malo je vjerovatno, nastavlja Pavle Ivić, da bi povećanje broja primjera sa dugim vokalima za nekoliko procenata u jezicima sa *trōt* < *tort* moglo biti odgovorno za veću vitalnost dužina u tim jezicima u kasnijim periodima. Po njegovom mišljenju, nije sasvim tačna i Jakobsonova tvrdnja da se u slovenskim jezicima bez distinktivne palatalizovanosti konsonanata vokalske opozicije prednji/ zadnji i zaobljen/nezaobljen uvijek javljaju združeno, u parovima poput /e/ ~ /o/ pa navodi podatak da u nekim srpskohrvatskim govorima u Crnoj Gori, kao i u nekim lokalnim makedonskim i bugarskim govorima, postoji opozicija /ä/ ~ /a/, u izvjesnom broju slovenačkih i srpskohrvatskih govora /ÿ/ ~ /i/, a i postojanje /ə/ u manjim ili većim arealima na područjima četiri južnoslovenska jezika implicira autonomiju opozicije po zaobljenosti.

pojedinačnih diskutabilnih gledišta Jakobsonovi pogledi pate od načina na koji su napisane.[49]

U analizi Jakobsonovih principa prozodijske strukture u politonijskim jezicima sa politonijskim akcentom Pavle Ivić konstatuje da bi nova građa stavila pod znak pitanja apsolutnu vrijednost nekih od ovih pravila.[50] On ističe da Jakobson posmatra standardnu srpskohrvatsku („novoštokavsku“) akcentuaciju kao opoziciju između markiranih vollsilbig ili übersilbig akcenata (= „uzlazni akcenti“, po tradicionalnoj terminologiji) i nemarkiranih (i nedistinktivnih) unvollsilbig akcenata (= takozvani „silazni akcenti“) i izriče ocjenu da „ova sjajna koncepcija označavala proboj u lingvističkoj interpretaciji SH akcentuacije“ i da ona daleko više odgovara realnosti nego kasnija Jakobsonova kvalifikacija takozvanih uzlaznih akcenata kao „visokog tona“ i takozvanih silaznih akcenata kao „niskog tona“.[51]

Za niz Jakobsonovih članaka P. Ivić daje konstataciju da predstavljaju „minijaturna remek-dela, primerne studije o pojedinim pitanjima“, dok za bilješku Phoneme und Phonology kaže da je vrijedna pažnje prvenstveno zato što sadrži prvu definiciju foneme kao skupa distinktivnih svojstava koja se istovremeno javljaju (Ivić 1998: 27). Slijedi kritička primjedba: „Ali u ovom tekstu bismo uzaludno tražili konkretnu analizu distinktivnih svojstava svake foneme, ne samo zato što je to sažeti rezime napisan za enciklopediju, već i stoga što ovo pitanje u to vreme ni samom autoru nije bilo potpuno jasno. Rešenje je došlo tek 1938, posle pauze od nekoliko godina u objavljivanju Jakobsonovih publikacija iz oblasti fonologije.“. Jedno od Jakobsonovih najvažnijih postignuća Pavle Ivić vidi u tome što je prvi shvatio suštinu distinktivnih obilježja u konceptu foneme. On zatim nastavlja: „Budući da su opozicije između fonema relevantne za opozicije između reči, bilo je prirodno zapitati se šta je relevantno za opozicije između fonema. Distinkciji između foneme i alofona pridružila se sada i odgovarajuća distinkcija u oblasti foničkih svojstava. Ne treba da iznenadi što je ova novina došla iz Praške škole, koja je stavljala naglasak na glasovnu prirodu fonema, a ne na njihovu distribuciju. U ovom svetlu, praška koncepcija se pokazala kao najplodnija; sa-

[49] „To je teško štivo, čak i za čitaoce kojima su autorovi koncepti i termini bliski. To je moralo predstavljati još veću teškoću prvim čitaocima, kojima je ta knjiga bila prva prilika da se upoznaju sa novim načinom razmišljanja. Pod pritiskom svojih ideja koje su se neprestano gomilale i međusobno prožimale na raznovrsne načine, Jakobson je obraćao mnogo više pažnje na same ideje nego na problem kako da ih učini popularnim (tek kasnije je postigao onu lucidnu jednostavnost koja je jedno od glavnih preimućstava njegovih novijih radova). Pisac *Remarques* nije uspeo da izbegne opasnost koja vreba mlade, nadarene i poletne autore sa nedovoljno nastavnog iskustva: precenio je svoju publiku.“ (Ivić 1998: 19-20).

[50] „Tako je akcentuacija slovenačkog govora Sela u suprotnosti sa principom da kratki vokali ne mogu imati udela istovremeno u korelaciji tonskog kretanja (Tonverlauf) i naglaska (Tonstufen).“ (Ivić 1998: 21).

[51] Novija fonetska istraživanja su, po njegovom mišljenju, više puta dokazala da su novoštokavski „uzlazni“ akcenti u neutralnoj poziciji uvijek übersilbig, a da „silazni“ akcenti obuhvataju samo inicijalnu moru (zbog čega su vollsilbig u kratkim početnim slogovima, a unvollsilbig u dugim).

mo je ona mogla da ukaže na ceo jedan svet ispod fonemskog. Danas je očigledan suštinski značaj ovog događaja; posle uvođenja pojma foneme, otkriće distinktivnih obeležja bio je najvažniji korak u razvoju fonologije.“ (Ivić 1998: 27-28). Analizu po principu „pohvala + kritika“ Ivić i ovdje primjenjuje.[52] Jakobsonov pokušaj smanjenja broja mogućih opozicija između fonema sa više stotina na približno deset Pavle Ivić karakteriše kao „divovski korak napred“ , ali konstatuje da je pojednostavljenost plaćena povećanom složenošću računa.[53] Zatim Pavle Ivić daje analizu binarizma kao apstrakcije.[54] On smatra da se vrijednost distinkcije koje je Jakobson predložio može procijeniti na više načina.[55]

---

[52] „Bilo je neizbežno da teorija DO sazri u praškom ambijentu, ali njenu kristalizaciju i sistematsku elaboraciju usporila je neodređenost distinkcija duž ose mogućih artikulacionih mesta konsonanata. Suštinski nova situacija je nastala kada je Jakobson prekinuo linearnost ove ose i preobratio je u tri dimenzije: gravisan/akutski, kompaktan/difuzan, stridentan/blag (prema današnjoj terminologiji). Amorfni stupnjevit odnos zamenjen je trima binarnim opozicijama. Jakobsonov zahtev da DO budu binarna dvostruko je zasnovan: na činjenici da su u većini slučajeva ona očigledno binarna i na okolnosti da je binarno predstavljanje DO najekonomičnije i najpogodnije za dalje operacije. Rad mnogih autora tokom poslednjih 25 godina dokazao je plodnost ove koncepcije, i nema mesta sumnji u njenu vrednost u načelu. Ono što ostaje otvoreno za diskusiju je sledeće: da li je opravdano apsolutizovati ovaj pristup, podvrgavajući sve moguće slučajeve binarnoj analizi? Mada je izneseno mnogo argumenata za i protiv, pitanje je još uvek sporno.“ (Ivić 1998: 28).

[53] „Nasuprot sasvim prostim i jednolikim odnosima između foneme /A/ i foneme /B/, sada imamo distinkcije koje se zasnivaju na promenljivom broju obeležja, u kombinacijama koje se stalno menjaju. — Korišćenjem DO smanjuje se i broj elementarnih entiteta u fonologiji (npr. deset distinktivnih obeležja umesto trideset ili četrdeset fonema). Ali, opet, ova redukcija nije toliko dalekosežna, ako uzmemo u obzir činjenicu da su DO kombinacije dve jedinice (h i ne-h). Osim toga postoji i treća mogućnost, ø (= redundantnost datog obeležja za datu fonemu), tako da odsustvo znaka plus ne podrazumeva prisustvo znaka minus, i obrnuto, zbog čega je neophodna dalja specifikacija. Karakteristično je da je u analizi zasnovanoj na obeležjima ponekad teže odrediti redundantnosti nego odlučiti o znacima + ili -. Naravno, ovim se ne osporava činjenica da uvođenje DO bitno doprinosi jednostavnosti opisa. S druge strane, sa čisto praktične tačke gledišta, pokušaj da se u svakodnevnoj lingvističkoj praksi simboli fonema zamene spiskovima ili kolonama pluseva, minusa i nula učinilo bi opise daleko nezgrapnijim.“ (Ivić 1998: 28).

[54] „Danas nema nikakve sumnje da je takva apstrakcija i izvodljiva i korisna. Ali, vrednost apstrakcije zavisi, između ostalog, od toga koliko je koraka potrebno da bi se do nje došlo, polazeći od neposrednih datosti (i obrnuto), a takođe i od toga koliko su ti koraci proizvoljni. Način na koji se entiteti grupišu u (vanjezičkoj i jezičkoj) realnosti nije uvek podjednako prikladan za binarno predstavljanje. Binarni metod, idealan za klasifikaciju uglova kocke, daleko je manje praktičan kada je reč o 47 vojnika postrojenih u vrstu. Tri tačke na ravni mogu se locirati: a) na način koji zahteva binarnu analizu (ili je bar dopušta), i b) na način koji takvu analizu čini proizvoljnom [...] Čak i sasvim laka binarna analiza skupa četiri objekta poređanih duž linije (up. *SW,* 453) nosi izvesne opasnosti [...] Kada je reč o ograničenjima vrednosti binarne teorije DO, jedan od osnovnih zadataka je da se ustanovi koliko takvih nepogodnosti sadrži postojeći jezički materijal. Za sada je o ovome moguće suditi uglavnom po tome do koje su mere Jakobson i njegovi saradnici i sledbenici bili u stanju da uklone teškoće koje su ometale pokušaje da se binarna analiza univerzalizuje.“ (Ivić 1998: 29).

[55] Jedan od njih je „[...] ispitivanje: 1) adekvatnosti njihovih definicija, motoričkih i aku-

Pavle Ivić daje u različitim formama kritički stav prema Jakobsonovom tumačenju korelacija: postoji nedovršenost,[56] psihološki testovi pokazuju neuvjerljivost rješenja (s. 31, 35), nema dovoljno dokaza (32, 33, 35), mogu se navesti i drugi primjeri te da treba prikupiti dodatnu građu (32-33), analiza ne čini sliku jasnijom (35), materijal u cjelini nije Jakobsonov (39), u većini radova je zastupljeno atomizirano predstavljanje materijala i bez statističkog pregleda (39), postoje razlike u načinu prikazivanja i definisanja jezičkih podataka (40), rješenja su neprikladna (41), Jakobson je bio zainteresovaniji za to da smanji broj distinktivnih obilježja, nego da insistira na strogoj binarnosti (41), zaobilazi se drugi problem (42), analiza nije slobodna od neprikladnosti (41), autorov zaključak ne bi mogao važiti za druge slučajeve (47), neophodna je revizija rečenog (49) itd.[57] Međutim, sve to Pavlu Iviću nije smetalo da izvuče veoma pozitivan zaključak o Jakobsonovom binarnom pristupu i da Jakobsona nazove najvećim lingvistom naše epohe (Ivić 1998: 54).

Distinktivna obilježja Jakobson podiže na najviši hijerarhijski nivo i potencira stabilnost i vrijednost diferencijalnih obilježja u govornoj komunikaciji, u kojoj oni čine osnovu razlikovanja smisla (Jakobson 1985: 312). Sistem diferencijalnih obilježja, smatra on, predstavlja efikasan i ekonomičan kod: svako obilježje je binarna opozicija posto-

stičkih (tj. do koje mere te definicije pokrivaju sve slučajeve); 2) njihovog značaja za percepciju (da li psihološki testovi mogu dokazati da relativna bliskost fonema, onako kako je govornici osećaju, odgovara onoj koju je ustanovila analiza zasnovana na obeležjima, te da su slučajevi nerazlikovanja fonema ređi kada se dve foneme razlikuju po više od jednog obeležja); 3) njihovih korelata u anatomiji uha i mozga, tj. da li isti nervi i centri (i iste vrste reakcija) služe za identifikaciju i pamćenje svih opozicija za koje se pretpostavlja da se zasnivaju na istom obeležju; 4) mogućnosti njihove neutralizacije unutar sistema (kao u slučaju poljskog /g/ koje ima bezvučni i zvučni alofon); 5) njihovog značaja za distribuciju fonema, što se može manifestovati na dva načina: a) kada sve foneme koje imaju jedno DO obrazuju distribucionu klasu; b) kada se obeležje može neutralisati u fonemskom lancu (kao u slučajevima asimilacije po zvučnosti i harmonije vokala); 6) dijahronog ponašanja fonema, koje se manifestuje na dva načina: a) glasovnim promenama (direktne mutacije bi trebalo da budu moguće samo između susednih fonema u sistemu); b) asimilacijama i disimilacijama (ovde bi aktivni principi trebalo da budu distinkcije na kojima počiva struktura).“ (Ivić 1998: 30-31).

[56] „Međutim, daleko smo od toga da je ova tema iscrpena; još puno toga treba uraditi pre nego što konačni sudovi budu mogući.“ (Ivić 1998: 31)

[57] Jakobsonov stav o ovakvoj vrsti kritike objašnjava Milka Ivić: „Jakobsonu se nije smelo prilaziti odveć snishodljivo – odmah bi od sebe odgurnuo sagovornika s udvoričkim pristupom. Očekivao je od svojih učenika, kolega i prijatelja pošten odnos prem svemu – ako već imaju krtičku napomenu na neko njegovo viđenje stvari, tražio je da to javno i kažu. Pavle Ivić je 1965. godine, u časopisu ʻLinguisticsʼ, objavio svoju analizu fonoloških radova Romana Jakobsona podcrtavajući na dužan način ono što je od fundamentalnog naučnog značaja u tamo izloženim pogledima, ali i stavljajući, tu i tamo, povodom nekih pojedinosti, i izvesne zamerke. O tome kakva je bila na to Jakobsonova reakcija svedoči sledeći podatak: kad su mu, šezdeset sedme, za vreme njegove predavačke aktivnosti u Tokiju, tamošnje kolege – univerzitetski profesori zatražili da im preporuči nekog elitnog fonologa sa kojim bi se posavetovali oko predstojećeg ospežnog fonološkog proučavanja japanskih dijalekata, on je, bez dvoumljenja, ukazao na svog kritičara [...]“ (Ivić 1997: 7-8).

janja ili nepostojanja neke karakteristike. Izbor i interakcija diferencijalnih obilježja ispoljava „čudesnu“ regularnost, a njihova komunikativna relevantnost, zasnovana na semantičkoj vrijednosti, isključuje bilo kakve slučajne pojave u njihovoj strukturi. Jakobson ističe da je inventar diferencijalnih obilježja koja postoje u jezicima svijeta maksimalno ograničen, a kompatibilnost obilježja u okviru jednoga jezika ograničava opšti implikativni zakoni. On to naziva „gotovo“ univerzalnim principima i smatra da se njihovi korijeni nalaze u unutrašnjoj logici komunikativnih sistema koji imaju svojstva samoregulisanja i samoupravljanja.

Nije slučajno da se Jakobson naziva velikim teoretičarem distinktivnih obeležja (Ivić 1975: 118).[58] Njihova analiza je duboka i široka, a zapažanja originalna. „Poput fonema, i distinktivna se obilježja određuju kao najmanje jedinice jezičnog izraza čija promjena dovodi do izmjene jezičnog sadržaja, no bitna je razlika među njima u tome što su fonemi sukcesivne jedinice koje nužno slijede u vremenu ili u prostoru jedna iza druge, a distinktivna su obilježja jednog fonema simultana i ostvaruju se u govoru u istom vremenu ili u istom prostoru. Tako, uvođenjem razine distinktivnih obilježja, koja je niža od fonemske, Jakobson dovodi u pitanje linearnost jezičnog znaka o kojoj je govorio de Saussure.“ (Škiljan 1985: 66). Izdvajanjem 12 distinktivnih obilježja, koja su se pokazala kao univerzalna za velik broj jezika, Jakobson je, možda, dao najveći doprinos tumačenju fonoloških korelacija. On ih je ovako nazvao: 1. vokalnost/nevokalnost (postojanje/nepostojanje jasno određene formantske strukture, odnosno podsticaj za slobodni prolaz vazdušne struje); 2. konsonantnost/nekonsonantnost (opozicija visokog procenta prema niskom procentu totalne izgovorene energije, odnosno opozicija postojanje/nepostojanje prepreke vazdušnoj struji); 3. kompaktnost/difuznost (opozicija isturenih prema unatrag povučenim fonemama); 4. napetost/opuštenost (više ili manje jasno određena zona rezonancije u spektru); 5. zvučnost/bezvučnost (prisustvo nasuprot odsustvu periodičnog pokretanja niske frekvencije); 6. nazalnost/oralnost (širenje raspoložive energije po širim, odnosno užim oblastima frekvencije i uvođenjem dopunskih formanata); 7. prekidnost/neprekidnost (brzo uključivanje ili isključivanje govornog izvora); 8. stridentnost (piskavost)/blagost (šum većeg intenziteta prema šumu manjeg intenziteta); 9. glotaliziranost/neglotaliziranost, odnosno pregradnost/nepregradnost – veća ili manja brzina pražnjenja energije u smanjenom vremenskom intervalu); 10. gravidnost/akutnost, odnosno niska/visoka tonalnost (koncentracija energije u nižim, odnosno višim frekvencijama spektra), 11. labijalizovanost/nelabijalizovanost, odnosno zaokruženost/nezaokruženost (postojanje ili nepostojanje zaobljavanja usana); 12. palatalizovanost/nepalatalizovanost, odnosno povišenost/nepovišenost (podizanje ili spuštanje jezika) – Jakobson

[58] „Pod distinktivnim obeležjem treba razumeti ono svojstvo jednog glasa na osnovu kojeg taj glas stoji u fonološkoj opoziciji prema drugom glasu (npr. odnos prisustva/odsustva zvučnosti pri izgovoru srpskohrvatskih eksplozivnih konsonanata). Fonema je, po Jakobsonovoj definiciji, skup ovakvih distinktivnih obeležja. Njih pravilno sagledati znači pravilno odrediti samu prirodu foneme.“ (Ivić 1975: 119). Milka Ivić smatra daje teorija o distinktivnim obilježjima (svojevrsno „razbijanje atoma“) najveće Jakobsonovo otkriće. U značajna naučna ostvarenja, po njenom mišljenju, spadaju Jakobsonovi opisi distinktivnih obeležja od kojih zavisi uspostavljanje fonoloških opozicija po principu binarnosti (Ivić 1975: 119). Milka Ivić konstatuje da su psihološki testovi pokazali da distinktivna obilježja nisu fiktivne naučne konstrukcije, već da zbilja postoje kao relevantne kategorije u konkretnom procesu sporazumevanja

1966.[59]

Ne manji doprinos korelacionoj lingvistici daje Jakobson na morfološkom, odnosno morfosintaksičkom planu. On je faktički udario temelje korelacionom proučavanju morfoloških oblika, funkcija, kategorija i značenja. U analizi morfoloških korelacija Jakobson polazi od fonoloških korelacija i stava da su njihova suštinska obilježja neravnopravnost članova korelacionog para: jedan član ima odgovarajuće obilježje, drugi nema; prvi se definiše kao obilježeni (markirani), drugi kao neobilježeni (nemarkirani) – Jakobson 1985: 210. Ove postavke Jakobson primjenjuje na morfološke korelacije uopšte. On kritički ocjenjuje poziciju onih koji u analizi međusobno suprotstavljenih morfoloških kategorija polaze od pretpostavke da su obje kategorije ravnopravne i da svaka od njih ima njoj svojstveno pozitivno značenje: kategorija I označava **A**, kategorija II označava **B**, ili u najmanju ruku kategorija I označava **A**, kategorija II označava nepostojanje, negiranje **A**. Jakobson smatra da je opšte značenje korelativnih kategorija raspoređeno drugačije: ako kategorija I ukazuje na postojanje **A**, onda kategorija II ne ukazuje na postojanje **A**, drugim riječima, ona ne pokazuje da li **A** postoji ili ne. To znači da se opšte značenje kategorije II u odnosu na kategoriju I ograničava nepostojanjem „signalizacije". Ako kategorija II ipak signalizira nepostojanje **A**, to je samo jedna od njenih upotreba (Jakobson 1985: 211). Pri tome ne smije se poistovećivati statističko preovladavanje značenje kategorije sa njenim opštim značenjem, jer to dovodi do zloupotrebe pojma transpozicije, koja, po njegovom mišljenju, postoji samo tamo gdje se osjeća prenošenje značenja.

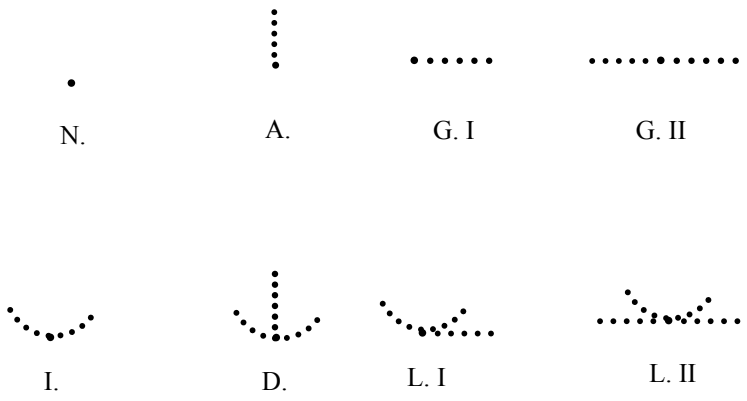
U osnovi teorije morfoloških korelacija R. Jakobsona nalazi se asimetrični dualizam jezičkog znaka i princip binarnih opozicija. U članku „К общему учению о падеже" on je pokušao da razotkrije morfološke korelacije u okviru deklinacije i „[...] объяснить таким образом общие значения русских падежей и собрать материал для будущего сравнительного учения о падеже." (Якобсон 1985, 139). Datome problemu on se vratio u referatu „Морфологические наблюдения над славянским склонением (состав русских падежных форм)" na IV Međunarodnom kongresu slavista 1958. godine (Jakobson 1985: 176-196). U članku „О структуре русского глагола" Jakobson je iznio tumačenje pojma fonoloških opozicija i ukazao na mogućnost korišćenja pojma korelacije u gramatici: „Одно из существенных свойств фонологических корреляций состоит в том, что оба члена корреляционной пары неравноправны: один член обладает соответствующим признаком, другой им не обладает; первый определяется как п р и з н а к о в ы й (м а р к и р о в а н н ы й), второй – как б е с п р и з н а к о в ы й (н е м а р к и р о в а н н ы й). Это же определение может служить основанием для характеристики м о р ф о л о г и ч е с к и х к о р р е л я ц и й." (Jakobson 1985: 210-221). U ovome radu on je ukazao na to da (1) glagolske kategorije imaju dvije vidske i dvije aktivno-pasivne korelacije, (2) lični oblici imaju „korelaciju načina", (3) indikativ ima „vremensku korelaciju", (4) „glagolski način neproizvoljne radnje" nema korelacija, (5) particip se odlikuje oblicima koji označavaju predikativnost i oblicima koji na to ne ukazuju, tj. „atributivni" participi. On piše:

[59] Podrobno tumačenje Jakobsonovih distinktivnih obilježja daje Pavao Tekavčić (Tekavčić 1979: 92-97).

„Таким образом, морфологические корреляции и их распространение в языке получили общее признание. Однако в конкретных грамматических описаниях они большей частью находятся на положении эпизодических, второстепенных понятий. Ныне необходимо сделать следующий шаг: понятие морфологической корреляции, как это сформуриловал Трубецкой, должно быть положено в основу анализа грамматических систем.“ (Jakobson 1985: 212). U tumačenju gramatičkih korelacija Jakobson je dao sada već klasičnu razradu metoda određivanja odnosa u okviru morfoloških sistema. „Morfološke kategorije se, u stvari, između sebe takođe suprotstavljaju po principu binarnosti: o b e l e ž e n a (m a r k i r a n a) kategorija (= koja se odlikuje prisustvom određenog značenjskog obeležja kojim je precizirana granica njene upotrebe) ima prema sebi n e o b e l e ž e n u (n e m a r k i r a n u) kategoriju (= koja se odlikuje odsustvom tog istog značenjskog obeležja). Perfekt je npr. obeležena glagolska kategorija u odnosu na prezent: dok se prezent, iako u prvome redu služi određivanju sadašnjosti, može upotrebiti i za prošlost, dotle se perfektom ne može odrediti i sadašnjost, već samo prošlost.“ (Ivić 1975: 119-120).

Jakobsonova binaristička analiza obuhvata padežni i glagolski gramatički sistem. U razmatranju padežnih odnosa Jakobson iznosi važne tvrdnje, zapažanja i razmišljanja za korelacionu sintaksu. On polazi od Hjelmslevljevog stava da su uzaludni pokušaji izolovanog fiksiranja pojedinih padeža i da je neophodno polaziti od čitavog sistema padežnih opozicija u cjelini (Jakobson 1985: 138). Jakobson pokušava da razotkrije prirodu morfološke korelacije i da objasni opšte značenje ruskih padeža. Suštinu padežnih odnosa on vidi u sljedećem. Ukazivanje na postojanje odnosa jeste obilježje akuzativa nasuprot nominativu (Jakobson 1985: 141). Isticanje zavisnog položaja objekta izraženog akuzativom predodređuje sam padežni oblik akuzativa na zavisnu ulogu u rečenici, nasuprot nominativu, koji sam po sebi nije nosilac sintagmatskih odnosa. Nominativ, nasuprot svim drugim padežima, ni u kojoj mjeri ne ograničava samootkrivanje objekta, odnosno ne govori ni o njegovoj zavisnosti od radnje ni o njegovom potpunom prisustvu u situaciji. Nominativ je oblik bez obilježja koji vrši nominativnu funkciju (Jakobson 1985: 142). Opšte značenje jednog padeža uzima u obzir neko određeno obilježje predmetne datosti, dok opšte značenje drugog padeža ništa ne govori o postojanju ili nepostojanju tog obilježja (Jakobson 1985: 144). U prvom slučaju radi se o kategoriji sa obilježjem, u drugoj o kategoriji bez obilježja. Iz činjenice da su obje kategorije u opoziciji jedna prema drugoj proizilazi da je specifično značenje padeža bez obilježja ukazivanje na nepostojanje obilježja. Ako opšte značenje nominativa, suprotno akuzativu, ne ukazuje na to da li se određen predmet podvrgava nekoj radnji (nepostojanje signalizacije), onda specifično (pojedinačno) značenje toga padeža ukazuje na to da iskazu nije poznata ta radnja. Sintaksička upotreba nominativa se doživljava kao upotreba bez obilježja. Iz poređenja genitiva sa nominativom i akuzativom proizilazi da genitiv uvijek ističe granicu učešća označenog predmeta u sadržaju iskaza (Jakobson 1985: 146). Stoga se opozicija genitiva za izražavanje saodnosa u obimu padeža koji ne ukazuju na te saodnose (nominativ, akuzativ) može nazvati korelacijom obima. Ovu opoziciju Jakobson upoređuje sa vidskom korelacijom kod glagola, čija je tipična osobenost ukazivanje na granice radnje. U skladu s time on govori o vidskoj korelaciji kod imena. Instrumental i dativ ne izražavaju odnose u obimu (Jakobson 1985: 151). Ti se padeži ne nalaze u korelacionoj vezi sa genitivom, već sa nominativom i akuzativom. Akuzativ i dativ u korelaciji „odnos prema radnji“ funkcionišu kao obilježeni padeži, odnosno kao padeži koji imaju odnos prema

radnji, to su dakle padeži odnosa, suprotno neobilježenom nominativu i instrumentalu (Jakobson 1985: 152). Instrumental i dativ Jakobson naziva perifernim, a nominativ i akuzativ punim padežima (za dovođenje u vezu ovih padeža Jakobson se koristi terminom poziciona korelacija). Periferni padež ukazuje na to da odgovarajuće ime zauzima u opštem sadržaju iskaza periferni položaj, dok puni padež ne saopštava o kakvom se položaju radi. Ovdje se osjeća uticaj tada aktuelnog izdvajanja centra i periferije: periferni padež uvijek pretpostavlja postojanje centralnog sadržaja u iskazu. Tako instrumental služi samo za ukazivanje na periferni položaj i ništa drugo ne označava (Jakobson 1985: 156). Među perifernim padežima on zauzima isto mjesto neobilježene kategorije koje ima nominativ u sistemu punih padeža. Dativ, slično instrumentalu, ukazuje na periferni položaj predmeta i, poput akuzativa, ističe da je objekat podvrgnut radnji (Jakobson 1985: 157). Nominativ i akuzativ su maksimalno međusobno suprotstavljeni onda kada dolaze u funkciji subjekta i objekta. Instrumenat posebno oštro stoji u opoziciji sa drugim padežima u instrumentalnom značenju. Ostale vrste instrumentala mogu biti relativno lako zamijenjene drugim padežima. Od svih vrsta dativa najviše dolazi do izražaja suprotstavljanje dativa adresata drugim padežima (Jakobson 1985: 161). Njegovo značenje, sa malobrojnim izuzecima, ne može biti izraženo drugim padežima. Jakobson takođe zapaža da postoji tendencija suprotnog raspoređivanja kategorije živog i neživog između pojedinih punih padeža, s jedne strane, i perifernih padeža, s druge. U lokativu, kao i u genitivu, za razliku od dativa i akuzativa, briše se opozicija u odnosu na radnju (Jakobson 1985: 162). Lokativ je obilježeni padež – u odnosu na nominativ, instrumental, akuzativ i dativ – po izražavanju obilježja obima, a u odnosu na nominativ, akuzativ i genitiv – po izražavanju obilježja perifernosti (Jakobson 1985: 163). Ovdje Jakobson izvlači opšti zaključak: padeži koji se uvijek upotrebljavaju sa prijedlozima i padeži koji se uvijek upotrebljavaju bez prijedloga su dijametralno suprotni.

Jakobson razlikuje dva genitiva i dva lokativa: 1. genitiv I (sa nastavkom -*a*) i genitiv II (sa nastavkom -*y*), 2. lokativ I (sa nastavkom -*e*) i lokativ II (sa nastavkom -*y*) – Jakobson 1985: 164. Između njih postoji paralelno suprotstavljanje: genitivi II i lokativ II u odnosu na genitiv I i lokativ I su neobilježene kategorije, nasuprot obilježenim genitivu I i lokativu I, koji ukazuju na to da označeni predmet dolazi u sadržaju iskaza ne kao

određeni oblik, već kao nešto što se oblikuje (Jakobson 1985: 165). Stoga su genitiv II i lokativ II padeži oblikovanja, a odnos genitiva I i genitiva II predstavlja korelaciju oblikovanja. Za sve padežne opozicije je karakteristično da je obilježje uvijek negativno: obilježena (markirana) kategorija hijerarhijski snižava rang predmeta, na ovaj ili onaj način ograničava punoću njegovog razmještanja (Jakobson 1985: 167-168).

Jakobson dijeli padeže na četiri grupe – 1. padeže odnosa (akuzativ i dativ), koji ukazuju na nesamostalnost predmeta, 2. padeže obima (genitivni i lokativni padeži), 3. periferne padeže (instrumental, adativ i lokativni padeži) i 4. padeže oblikovanja (genitiv II i lokativ II). Prve tri grupe padeža ukazuju na periferni položaj, a posljednja grupa na to da se funkcija ograničava ulogom sadržaja. Što se više korelacionih obilježja nalazi u padežu time je raznovrsnije ograničavanje i snižavanje kome se podvrgava vrijednost označenog predmeta, a time veću složenost dobija njegov ostali sadržaj. Opšta shema padežnog sistema ruskog jezika izgleda ovako (Jakobson 1985: 169):

Akuzativ označava vertikalni položaj, dok nominativ ne označava ništa osim jedne jedine tačke (i to tačke projekcije predmeta na ravni iskaza). Slična veza se zapaža između dativa i instrumentala, ali se oba ova padeža razlikuju od prethodnih time što izražavaju periferni odnos predmeta u odnosu na sadržaj iskaza (taj periferni položaj predstavljen je kao položaj tačke u segmentu): pri tome instrumental ništa ne govori o položaju te shematske tačke u odnosu na pretpostavljeni centar (gore, dolje, na istom nivou). Genitiv pretpostavlja postojanje dviju tački: s jedne strane, to je tačka projekcije predmeta na ravan iskaza, s druge je granica predmeta koja ostaje izvan sadržaja iskaza. Suprotno tačkama koje se izražavaju akuzativom, između tačaka koje se izražavaju genitivom nema međusobne potčinjenosti. Zbog toga se genitiv predstavlja kao polazna tačka horizontalnog odreska. Shemom lokativa ističe se periferni položaj predmeta. Genitiv II i lokativ II ne označavaju predmet kao takav, već samo doticaj sa sadržajem iskaza. Ni jedna promjenljiva riječ ne realizuje posredstvom padežnih nastavaka sav sistem padežnih opozicija. Pri tome dolazi do izražaja padežni sinkretizam i određena asimetrija, kao fundamentalni faktor sistema jezika. Ovdje se Jakobson poziva na S. O. Karcevskog, a na drugom mjestu ističe da u potpunosti prihvata njegovu postavku o tome da je asimetrična struktura jezičkog znaka suštinska pretpostavka jezičkih promjena (Jakobson 1985: 221). Asimetrija korelativnih gramatičkih oblika može biti okarakterizovana kao antinomija signalizacije **A** i nesignalizacije **A**. Naime, dva znaka mogu se odnositi prema istoj datosti, ali značenje jednog znaka fiksira određeno obilježje **A** te datosti, dok značenje drugog znaka ne napominje to obilježje (recimo magarica može biti označena kako riječju *magarica* tako i riječju *magarac*). Iz ove asimetrije korelativnih oblika proističe druga antinomija: antinomija opšteg i pojedinačnog značenja neobilježenih oblika, tj. antinomija nesignalizacije **A** i signalizacije **ne-A**. To znači da jedan te isti znak može imati dva različita značenja: u jednom slučaju poznato obilježje **A** predmetne datosti ostaje nefiksirano, tj. njegovo se postojanje ne potvrđuje niti se negira; u drugom slučaju nepostojanje obilježja dolazi u prvi plan (recimo riječ *magarac* može označavati ili životinju, bez obzira na pol, ili pak mužjaka).[60]

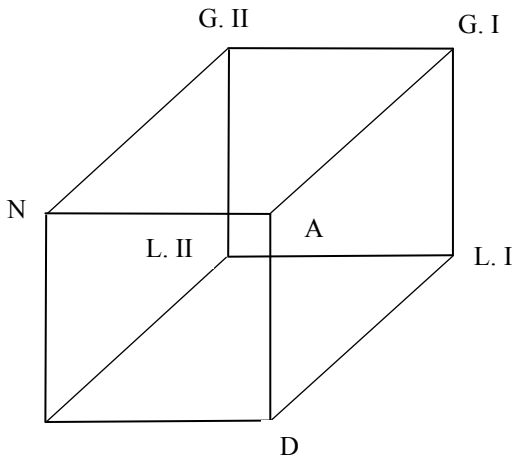
[60] Problem asimetrije Jakobson prenosi i na vajnezičku realnost u analizi funkcionalnu asimetriju mozga i znakovnih sistema (Jakobson 1985: 270-286), a takođe afazije (Jakobson 1985: 287-300).

Asimetrični dualizam, ističe Jakobson, postoji u sistemu ruskih padeža u cjelini. Obilježeni niz korelacije obima raščlanjuje se na drugoj osnovi nego neobilježeni niz – u prvom slučaju djeluje korelacija oblikovanja, u drugom korelacija odnosa prema radnji. Ova se asimetrija dopunjuje asimetričkom strukturom pojedinih paradigmi i proširuje na sve deklinacije. To se postiže putem raznovrsnih oblika padežnog sinkretizma. Nestanak pojedinih opozicija ima različite forme. Ako u nekoj paradigmi postoje opozicije po oblikovanju ili bar jedna od njih (G. I – G. II ili L. I – L. II), onda se ukida jedna od opozicija, i to opozicija nominativa i akuzativa (Jakobson 1985: 170). Ukoliko se nominativ razlikuje od akuzativa, neutralizira se razlika akuzativ – genitiv ili dativ – lokativ. Ali postoje i opozicije koje ne mogu biti eliminisane; takve su nominativ – instrumental i akuzativ – dativ (Jakobson 1985: 171). U analizi slivanja obilježenih članova Jakobson navodi, između ostalog, primjer srpskog jezika: u njemu svi periferni padeži u množini imaju jedan zajednički oblik (*udari*, *udare*, *udara*, *udarima*) ali se čuva razlika između punih padeža (Jakobson 1985: 172).

Jakobson ističe da ruski sistem padeža sadrži niz izomorfnih odnosa, npr. instrumental : nominativ = dativ : akuzativ = lokativ : genitiv (Jakobson 1985: 172). U svakom od takvih odnosa padež koji signalizira dato obilježje je suprotstavljen padežu bez slične signalizacije. Jakobson unosi jedan novi momenat: on ističe da padežna značenja treba raščlaniti na manje diskretne invarijante – padežna obilježja (Jakobson 1985: 179). Jakobson izdvaja tri dimenzije na kojima se bazira padežni sistem – usmjerenost, obim („obimnost“) i perifernost: 1. obilježje usmjerenosti u akuzativu i dativu je suprotstavljeno nepostojanju takvog obilježja u nominativu i instrumentalu (stoga su akuzativ i dativ usmjereni padeži), 2. obilježje obima u genitivu je suprotstavljeno nepostojanju takvog obilježja u nominativu i akuzativu (zato su to padeži obima, za razliku od padeža bez obima – nominativa, akuzativa, instrumentala i dativa), 3. po obilježju perifernosti instrumental, dativ i lokativ su suprotstavljeni padežima bez toga obilježja – instrumentalu, akuzativu i genitivu. Nominativ je u potpunosti neobilježeni padež u odnosu na druge, obilježene padeže, od kojih su tri monomarkirana (sa jednim obilježjem) – akuzativ, genitiv i instrumental i dva bimarkirana (sa dva obilježja) – dativ, koji izražava usmjerenost i perifernost, i lokativ, koji ukazuje na obim (obimnost) i perifernost (Jakobson 1985: 179-180). Usmjerene padeže Jakobson uslovno naziva određenim, nasuprot neodređenim padežima (onima koji nemaju usmjerenosti i obimnosti).

Konačni zaključak glasi: osam ruskih padeža (N, G. I, G. II, D, A, I., L. I, L. II) obrazuju trodimenzionalni sistem (Jakobson 1985: 194).

Jakobson ističe dva šira stava: 1. pošto je padež kategorija prije svega morfološka, sintaksička analiza upotrebe padeža ne iscrpljuje njihovu interpretaciju; 2. problem sintaksičke varijacije padežnih značenja je neraskidivo povezan sa problemom invarijantne vrijednosti svakog padeža u odnosu na ostale padeže morfološkog sistema, a također sa problemom precizne veze između padeža i drugih morfoloških kategorija datoga jezika (Jakobson 1985: 194-195). On pri tome on ukazuje, ali ne tako detaljno, na posebnu važnost padežnog sinkretizma.

Odnose u sistemu ruskih glagola Jakobson analizira na sličan način. Kategorija glagola ima dvije korelacije u okviru vida i dvije korelacije u okviru roda (Jakobson 1985: 213). U opštoj vidskoj korelacija oblici svršenog vida su obilježena kategorija, a oblici nesvršenog vida neobilježena (Jakobson 1985: 213). U opštoj korelaciji glagolskog roda obilježenu kategoriju čine oblici koji označavaju neprelaznost radnje, odnosno aktiv u širokom smislu. U sistemu konjugacije glagolski oblici ukazuju na postojanje sintagmatskih odnosa i, prema tome, funkcionišu (suprotno infinitivu) kao obilježeni članovi korelacije (Jakobson 1985: 214). Lični oblici imaju „korelaciju glagolskog načina". Indikativ je negativni ili nulti način. On ima „vremensku korelaciju": prošlo vrijeme (obilježena kategorija) – sadašnje vrijeme (Jakobson 1985: 215). Sadašnje vrijeme ima dvije „korelacije lica". U odnosu na bezlične oblike lični oblici su obilježena kategorija. Oni imaju korelaciju: oblik prvog lica (obilježena kategorija) – oblik koji ne ukazuje na odnos radnje prema govornom licu. Drugo lice je neobilježena kategorija. Sadašnje i prošlo vrijeme imaju „korelaciju broja": množinu kao obilježenu kategoriju i jedninu kao neobilježenu (Jakobson 1985: 216). Opšte značenje neobilježene kategorije svodi se na to da ona ne signalizira množinu. Kao što se vokativ u padežnom sistemu nalazi na drugoj ravni, tako u glagolskom sistemu imperativ ima istu poziciju (Jakobson 1985: 217). Kao neobilježena kategorija on daje tri posebne korelacije: 1. „korelaciju učešća" – oblici koji signaliziraju o namjeri govornog lica da uzme učešća u radnji (obilježena kategorija) – oblici koji to ne signaliziraju (Jakobson 1985: 218). 2. „korelaciju broja" – oblici koji ukazuju na to da je govornikova želja usmjerena na neko mnoštvo (obilježena kategorija) – oblici bez takvog ukazivanja, 3. „korelaciju intimnosti" – forme koje signaliziraju izvjesnu mjeru intimnosti ili familijarnosti (obilježena kategorija) – oblici koji to ne signaliziraju. Participi imaju ovakvu korelaciju: oblici koji označavaju predikativnost (obilježena korelacija) – oblici bez takve oznake („atributivni" participi) – Jakobson 1985: 220.

Jakobson ističe da se supstitucija gramatičkih kategorija po pravilu svodi na korišćenje neobilježenih oblika na račun obilježenih, npr. zamjena ličnih oblika infinitivom, prošlog vremena sadašnjim, prvog lica drugim, pasivnog participa refleksivnim,

množine imperativa njegovom jedninom itd. (Jakobson 1985: 220).

U analizi opozicija prema postojanju i nepostojanju obilježja Jakobson posebnu pažnju posvećuje nultom znaku, prije svega nultom nastavku (Jakobson 1985: 222-230). On ističe da u opoziciji muški rod – ženski rod (*suprug – supruga*), muški rod dolazi sa nultim značenjem (Jakobson 1985: 224). Funkcionisanje sistema jezika je, po njegovom mišljenju, zasnovano na suprotstavljanju neke činjenice ničemu ili, u terminologiji formalne logike, na kontradiktornom (protivurječnom) suprotstavljanju. Tako imenski i glagolski sistem mogu biti predstavljeni u obliku binarnih opozicija u kojima jedan od članova ukazuje na postojanje određenog obilježja, a drugi (neobilježeni, markirani, nulti član) niti ukazuje na postojanje obilježja niti na njegovo nepostojanje. Značajna je i Jakobsonova analiza odnosa dijela i cjeline (Jakobson 1985: 301-305).

Jakobson vidi suštinsku razliku između fonoloških i gramatičkih opozicija u sljedećem: u fonološkim opozicijama se međusobno povezane suprotnosti na ravni percepcije jezika (oznake), dok se u morfološkim opozicijama takve suprotnosti nalaze na nivou razumijevanja jezika (označenog) – Jakobson 1985: 314. Kao analog fonološkom sistemu diferencijalnih obilježja morfologija raspolaže dosljednom i usklađenom stepenastom organizacijom takođe binarnih pojmovnih obilježja (Jakobson 1985: 315).

Jakobsonov doprinos korelacionoj lingvistici je posebno značajan zbog činjenice da se nije, poput Trubeckog, zadržao samo na fonološkom nivou, već je binarizam primijenio i na morfologiju, tačnije na morfosintaksu. Na žalost, u dubinu širih sintaksičkih korelacija on nije ušao, ali je u analizi padežnih odnosa i odnosa u glagolskom sistemu stvorio originalnu konstrukciju koju su kasnije razvijali njegovi učenici.[61]

50. Od svih lingvističkih teorija možda je najteže utvrditi karakter odnosa u generativno-transformacionoj gramatici Noama Čomskog. Jedan od razloga je u tome što se neki pojmovi upotrebljavaju drugačije i specifičnije nego u ostalim gramatičkim učenjima. Tako, pravilo (jedan od centralnih pojmova generativne gramatike) kod Čomskog nije isto što i pravilo u klasičnoj gramatičkoj teoriji: ono podrazumijeva operaciju, postupak, komandu, proceduru, čak i zahtjev. Učenje Noama Čomskog može se adekvatno valorizovati na korelacionom planu razlikovanjem dvaju tipova odnosa: intrajezičkih (odnosa u sistemu i strukturi jezika) i modulativnih ili interpretativnih (odnosa u modelu jezičkog sistema i strukture). Doprinos Čomskoga vidimo, prije svega, u modelovanju odnosa u jeziku, a takođe na širem opštelingvističkom planu.[62] Tumačenje jezičkih

[61] Sa njihovim pogledima šire smo se upoznali u kontaktu sa jednim od najpoznatijih – H. van Skuneveldom, sa kojim smo školsku godinu 1985/86 proveli u druženju i dio razgovora objavili (Tošović 1986, Jevtić/Tošović 2000).

[62] Negativnu ocjenu učenja Noama Čomskog daje Radoje Simić (Simić 2000). On smatra da je, inicirajući seriju modnih projekata, Čomski doveo do duboke krize u lingvistici te izazvao strku oko metoda, teorija i metodologija. Na čelu svih tih procesa našao se upravo on, Čomski, kao „apsolutni gospodar lingvističkih prostranstava“ (Simić 2000: 5). U toj zbrci, nastavlja Simić, zaboravljen je gotovo potpuno jezik. On dalje konstatuje da je Čomski, sa velikim opštim, ali slabim obrazovanjem i težnjom za uspjehom po svaku cijenu, uspio da pridobije „neslućene ljudske potencijale“ za projekte u čiju vrijednost nije ni sam uvjeren, za projekte koje je stalno mijenjao i prilagođavao opštim tendencijama u masovnoj psihozi koju je izazvao (Simić 2000: 6-7). Negativnu

odnosa u teoriji Noama Čomskog možda je najbolje okarakterisao Čarls Filmor: sintaksičke dubinske strukture koje izdvaja Noam Čomski nisu ništa drugo već vještačka siva zona između empirijski izlučene semantičke dubinske strukture i dobijene neposrednom opservacijom površinske strukture, tj. nivo čija se svojstva prije odnose na metodološka razmišljanja gramatičara, nego na prirodu ljudskog jezika (Filmor 1999a: 252).

Čomski ističe da je jezik sistem ogromne složenosti (Čomski 1984: 27). Osnovni zadatak lingvističke analize Čomski vidi u razdvajanju gramatičkih od negramatičkih nizova (Čomski 1984: 2). Gramatiku on zamišlja kao elementarni proces koji rečenice ne generiše „sa lijeva na desno", već „odozgo nadolje" (Čomski 1984: 48). Ova se gramatika može smatrati napravom sa konačnim brojem unutrašnjih stanja, koja uključuju početno i krajnje stanje. Iz početnog stanja može nastati samo elemenat *Sentence*, preko koga naprava prelazi u sljedeće stanje. Uvijek je lakše opisati niz nezavisnih nego niz međusobno zavisnih elemenata (Čomski 1984: 52). Odnos aktiva i pasiva ukazuje na neadekvatnost koncepcije frazne strukture (Čomski 1984: 53).[63] Postoje obavezne i neoba-

ocjenu Simić zaključuje riječima da je Čomski napustio lingvistiku ostavivši jezikoslovcima vruće kestenje da se sami trude oko njega i rješavaju aporije koje je on stvorio.

[63] Noam Čomski je često ukazivao na neprikladnosti gramatike frazne strukture za prirodne jezike, koja nije u stanju da proizvede sve rečenice nekih jezika: „Gramatika koji ni načelno ne može proizvesti sve rečenice nekoga jezika ne može biti mogući kandidat za model tog jezika. Dakle, treba odbaciti mogućnost prikladne teorije za prirodne jezike koja je utemeljena isključivo na kontekstno neovisnoj gramatici fraznih struktura." (Mihaljević 1998: 41). Recimo, takva gramatika ne može na zadovoljavajući način riješiti slaganje pomoćnog glagola i glavnog glagola; – postoje problemi i pri opisu koordinacije; – stoga treba napustiti lingvističku teoriju utemeljenu samo na gramatici fraznih struktura i zamijeniti je moćnijom teorijom (Mihaljević 1998: 44). Rješenje Čomski vidi u transformacijama i transformacionom modelu. Naredna faze u generativnom pravcu – teorija tragova omogućuje prenošenje obilježja dubinske strukture u površinsku (Mihaljević 1998: 178). U teoriji načela postoje specifičnosti u tumačenju jezičkih odnosa: „Svaka izreka ima dva lica: niz glasova i njemu pridruženo značenje. Pitanje je kako su ta dva lica ustrojena i međusobno povezana? Veza među njima ne može biti izravna, jer istom izrazu može biti pridruženo više različitih značenja, a isto značenje može biti ostvareno s pomoću više različitih izraza. Dakle, veza mora biti posredna. Lingvistov je zadatak da tu vezu izrazi eksplicitno, tj. da izradi njezin formalni model. Takav model zovemo gramatikom." (Mihaljević 1998: 179). Naziv sljedeće varijante generativne gramatike sam govori o tome koliko je relaciono orijentisana – teorija tematskih relacija ili θ-teorija: „Teorija tematskih relacija (kraće ϑ-teorija) razvijena je u drugoj polovici šezdesetih i u sedamdesetim godinama. Tematskim relacijama (ulogama) zovemo semantičke relacije kao što su a g e n t , t e m a , c i l j , i n s t r u m e n t i sl. Teorija pretpostavlja da postoji konačan (mali) skup tematskih relacija iz kojega različite glave uzimaju nekoliko relacija i pridružuju ih svojim argumentima. Izabrane relacije dio su leksičkog unoska glave i čine njezinu a r g u m e n t n u s t r u k t u r u . Svaki sintaktički argument dobiva iz te strukture jednu ϑ-ulogu. Argumenti se dijele na u n u t a r n j e i v a n j s k e , pa se analogno tomu mogu podijeliti i njihove ϑ-uloge. Unutarnji su oni argumenti koji su supkategorizirani i upravljani glavom (npr. objekt), a vanjski su oni koji nisu supkategorizirani i upravljani glavom (subjekt). Pridruživanje je tematske uloge unutarnjim argumentima izravno. Njima tematsku ulogu pridružuje samo glava unutar svoje domene koja je za glagole VP. Pridruživanje je uloga vanjskim argumentima posredno, kod glagola posredovano čvorom VP. To znači da su vanjske ϑ-uloge po svojoj naravi kompozicijske. Njihova je narav određena ne samo glagolom, već i cijelom VP. Podudarnost iz-

vezne transformacije (Čomski 1984: 56). Ova dihotomija navodi Čomskog da uvode još jednu suštinsku distinkciju: jezgrene rečenice. Kao jedan od najproduktivnijih procesa za formiranje rečenice on smatra konjunkciju (Čomski 1984: 45).

Pogledi N. Čomskog na jezičke odnose imaju dosta sličnosti sa stavovima Z. S. Harisa , ali se u mnogo čemu i razlikuju: „I Chomsky se opredelio za postupnost analize i simbolično prikazivanje jezičkih fakata. Ali je redosled postupnosti zamišljen u obrnutom smislu: poći od većih jezičkih jedinica ka manjim, tj. prvo utvrditi osnovnu strukturu iskaza (odrediti neposredne konstituente), a opisivanje bazičnih morfemskih jedinica obaviti tek na kraju. Dok je, dakle, Harrisova analiza morfološka po svojoj polaznoj orijentaciji, dotle Chomsky pristupa analizi sa pozicija sintaksičara. Ova se dva naučnika, uostalom, razlikuju i po rasponu teorijskih ambicija. Harris je prvenstveno lingvistički (tj. kao gramatičar) zainteresovan za osvetljavanje rečeničnih struktura. Chomsky, međutim, prilazi jezičkom ispitivanju sa, željom da dozna što više o odnosima gramatičkog i logičkog.“ (Ivić 1975: 191).

Čomski ukazuje na to da bilo koja naučna teorija počiva na konačnom broju opservacija i pokušava da uspostavi odnose između uočenih fenomena, kao i da predvidi nove fenomene (Čomski 1984: 61). Svaka gramatika mora da zadovolji izvjesne spoljašnje uslove adekvatnosti, npr. da rečenice koje generiše budu prihvatljive govornom predstavniku toga jezika (Čomski 1984: 61-62). Za gramatike Čomski postavlja i uslov opštosti, drugim riječima on zahtijeva da konstrukcija gramatike datoga jezika bude u skladu sa specifičnom teorijom lingvističke strukture u kojoj su pojmovi kao „fonema“ i „fraza“ definisani nezavisno od bilo koga posebnog jezika (Čomski 1984: 62).

Kao jedan od najtežih problema u naučnoj teoriji Čomski je smatrao cirkularnost (kretanje u krug), koju je po svaku cijenu pokušavao da izbjegne. Što u njegovoj koncepciji nema cirkularnosti on ovako objašnjava: „U svakom datom trenutku možemo da sa maksimumom preciznosti pokušamo da formulišemo i opšte teoriju i skup sa njom povezanih gramatika, koje moraju da zadovolje empirijske, tj. spoljašnje uslove adekvatnosti.“ (Čomski 1984: 62).[64] Za Čomskog je ključno pitanje kakav odnos postoji između

među argumentne strukture glave i broja njezinih sintaktičkih argumenata uspostavljena je središnjim načelom ϑ-teorije, a to je ϑ-k r i t e r i j [...]“ (Mihaljević 1998: 191). U nastavku Mihaljević analizira teoriju upravljanja (s. 194-198), teoriju promicanja (198-210), padežnu teoriju (Mihaljević 1998: 210-216), teoriju vezanja (217-233), teoriju nadzora (233-237), načelo praznih kategorija (237-254) i minimalistički program (255-191). Na ovome posljednjem on se više zadržava. Taj pristup, koji se počeo oblikovati devedesetih godina, Mihaljević karakteriše kao korjenitu preinaku generativne teorije u kojoj središta dobijaju načela gospodarnosti i funkcionalne kategorije (Mihaljević 1998: 255). Jezik je generativni postupak koji gradi parove koji se interpretiraju kao „upute“ upotrebnim sistemima. Najvažnije mjesto u minimalističkom postupku imaju funkcionalne kategorije (npr. dopunjač, negacija) koje se sastoje gotovo isključivo od formalnih obilježja (Mihaljević 1998: 274).

[64] Nešto kasnije Čomski i za sebe konstatuje da mu se može prigovoriti kako i u njegovom izlaganju postoji izvjesna cirkularnost i nekonzistentnost: „Mi definišemo pasivnu transformaciju, na primer, koristeći se određenim analizama fraznih struktura, a zatim, u zavisnosti od ponašanja rečenice posle primene pasivne transformacije, razmatramo kako da te analize fraznih struktura pripišemo ovim rečenicama. U odeljku 7.5 koristili smo se činjenicom da za rečenicu

opšte teorije i posebnih gramatika koje iz nje proizilaze. On se ovdje upadljivo udaljava od mnogih teorija lingvističke strukture. Najjači zahtjev koji se može postaviti u vezi sa odnosom između neke lingvističke teorije i posebnih gramatika on vidi u tome da teorija obezbjeđuje praktičan mehanički metod za stvarno konstruisanje gramatike datog korpusa rečenice, između ostalog proceduru otkrivanja gramatike (Čomski 1984: 62-63). Takvu teoriju on zamišlja kao napravu na čijem s ulazu nalazi korpus, a na izlazu gramatika (Čomski 1984: 64). Opšta teorija se, po njegovom mišljenju, bavi razjašnjavanjem odnosa između skupa gramatičnih i skupa negramatičnih rečenica (Čomski 1984: 67). Prvim korakom u utvrđivanju ovoga odnosa Čomski smatra ispitivanje strukture gramatičnih rečenica (Čomski 1984: 67).

Razlikovanje dubinske i površinske strukture predstavlja jednu od fundamentalnih jezičkih distinkcija i jednu od najvažnijih korelacionih dihotomija koju uvodi teorija Noama Čomskog. „Površinska struktura jeste direktna apstrakcija odnosa koji se uočavaju u ostvarenim rečenicama jednog datog jezika; dubinski nivo, budući apstraktniji (i u tom smislu ʻdubljiʼ) podrazumeva, naprotiv, one odnose koji se ne uočavaju neposredno posmatranjem ostvarenog jezičkog fenomena, već se moraju rekonstruisati na osnovu izvesnih principa koje postavlja teorija [...]“ (Ivić 1975: 192).

Jedan od najizrazitijih korelacionih stavova Noama Čomskog tiče se odnosa između jezičkih (lingvističkih) nivoa. Ovdje on daje novo, originalno mišljenje koje se dobrim dijelom kosi sa tradicionalnim pogledima. I na ovome planu Čomski potencira problem cirkularnosti: „S pravom je bilo primećeno sledeće: ako su morfeme definisane terminima fonema, a istovremeno, morfološka razmatranja mogu biti bitna za fonemsku analizu, lingvistička teorija može izgubiti svoju vrednost — zbog stvarne cirkularnosti. Međuzavisnost lingvističkih nivoa, međutim, ne mora uvek da vodi cirkularnosti. U gornjem slučaju, na primer, možemo definisati ʻogledni skup fonemaʼ i ʻogledni skup morfemaʼ, nezavisno jedan od drugog, i razviti relaciju saglasnosti između ova dva skupa.“ (Čomski 1984: 69). Čomski izdvaja posebnu vrstu odnosa – relaciju saglasnosti, i to između oglednog skupa fonema i oglednog skupa morfema. „Ovu relaciju saglasnosti mo-

John was drunk by midnight (=(102)) ne postoji odgovarajući ʻaktivniʼ oblik, kao argumenat protiv postavljanja transformacije koja bi pasiv prevodila u aktiv. U odeljku 7.6 upotrebili smo činjenicu da za rečenicu *John came home* (=(108)) ne postoji pasivni oblik, kao argument protiv toga da se ovoj rečenici dodeli konstituentna struktura *NP — Verb — NP*. Ipak, ako razmatranja u svakom od ovih slučajeva pažljivo sredimo, biće nam jasno da u njima nema ni cirkularnosti ni neke asimetričnosti. U svakom od takvih slučajeva, naime, naš jedini cilj bio je da umanjimo složenost gramatike, i sve što smo pokušali da pokažemo bilo je da su predložene alternative jednostavnije od onih odbačenih. U nekim slučajevima, gramatika se pojednostavljuje ako odbacimo određenu transformaciju; u drugim pak, zgodnije nam je izneti konstituentnu strukturu. Na ovaj način, sledili smo put naznačen u glavi 6. Koristeći se fraznom strukturom i transformacijom, pokušavamo da konstruišemo gramatiku engleskog jezika koja je jednostavnija od ma koje predložene atlernative; sa druge strane, ne bavimo se pitanjem kako se uopšte može doći do ove ili one gramatike, na osnovu korpusa rečenica engleskog jezika ma kojeg obima. Naš manje važan zadatak vrednovanja gramatika, kojem smo dali prednost nad strožim zadatkom otkrivanja gramatika, oslobađa nas straha od nepoželjne cirkularnosti u razmotrenim primerima. Intuitivne korespondencije i objašnjenja očiglednih neregularnosti, daju nam, čini mi se, značajan uvid u ispravnost pristupa koji smo sledili.“ (Čomski 1984: 100).

žemo delimično izgraditi terminima razmatranja o jednostavnosti; foneme i morfeme nekog jezika, drugim rečima, možemo definisati kao ogledne foneme i morfeme koje, između ostalog, vode najjednostavnijoj gramatici. Ovako dobijamo savršeno jasan način za definisanje međuzavisnih nivoa, bez cirkularnosti. Naravno da ovde ne dobijamo odgovor na pitanje o tome kako da na direktan i mehanički način i z n a đ e m o foneme i morfeme. Međutim, ni jedna teorija koja se odnosi na fonologiju ili morfologiju, takođe, ne ispunjava stvarno ovaj zahtev, a imamo vrlo malo razloga da verujemo kako je to na neki zadovoljavajući način uopšte i moguće. U svakom slučaju, kada naše ciljeve ograničimo na razvijanje procedure vrednovanja gramatika, ostaje nam vrlo malo razloga za prigovore u vezi sa mešanjem lingvističkih nivoa, pri čemu cirkularnost u definisanju međuzavisnosti nivoa možemo eliminisati bez teškoća." (Čomski 1984: 69). Mnogi problemi morfemske analize mogu se takođe izbjeći ako se morfologija i fonologija posmatraju kao dva različita ali međuzavisna nivoa reprezentacije (Čomski 1984: 70). Govoreći o odnosu nivoa, Čomski ističe da većina američkih lingvista insistira na njihovom strogom razgraničavanju, dok glosematičari govore o sukcesivnim i veoma isprepletenim procedurama analize i sinteze, što takođe pretpostavlja uzimanje u obzir uzajamne zavisnosti nivoa[65] (Čomski 2000: 95). On smatra da je princip razgraničavanja nivoa apsolutno nepotreban kako u oštrijoj, tako i u blažoj formi (Čomski 2000: 98). Upravo zbog razgraničavanja nivoa taksonomijska lingvistika ne može biti uključena u sastav cjelovite gramatike koja teži adekvatnosti opisivanja (Čomski 2000: 100).

Čomski smatra da se lingvistički nivoi međuzavisni i da ih povezuju opšta pravila (Čomski 1984: 71). On prihvata kao ispravno mišljenje stav da viši nivoi lingvističke deskripcije zavise od rezultata dobijenih na nižim nivoima, ali dodaje da je tačna i obrnuta tvrdnja (Čomski 1984: 71). „Gramatika nekog jezika je kompleksan sistem, sa mnoštvom različitih veza među njegovim delovima. Da bi se u potpunosti razvio samo jedan deo te gramatike, često je korisno, ako ne i neophodno, posedovati kompletan uvid u osobine celog sistema. I još jednom, mislim da je stav da sintaksička teorija mora da sačeka rešenje problema fonologije i morfologije sasvim neodrživ, bez obzira da li se radi o pitanju procedura otkrivanja ili ne: mislim da je on izrastao iz rđave analogije između stupnjeva u razvoju lingvističke teorije i pretpostavljenog poretka operacija u otkrivanju gramatičke strukture." (Čomski 1984: 72). Načelno, ni jedna rečenica se ne može razumjeti u potpunosti ako se ne zna kako se ona analizira, na svim nivoima, uključujući tu i više nivoe kao što je frazna struktura i transformaciona struktura (Čomski 1984: 103).

Do osnovnih postavki o odnosu između jezičkih nivoa Čomski je došao u radu The Logicas Basic of Linguistic Theory, u kome je iznio najvažnije poglede na jezik i lingvistiku (Čomski 2000). On razlikuje dva osnovna modela generativne gramatike – taksonomijski i transformacioni (Čomski 2000: 6). Prvi je neposredni nastavak ideja strukturalne lingvistike, drugi je bliži tradicionalnoj gramatici. Taksonomijski model je jednostavniji, „konkretniji" i „atomističniji" (Čomski 2000: 7), drugi je složeniji i ima razvijenu strukturu (Čomski 2000: 8). Čomski smatra da je na savremenu lingvistiku značajan uticaj izvršio de Sosir tumačenjem jezika (langue) kao inventara elemenata i

[65] Ovdje on kritički ocjenjuje glosematiku ističući da su u njoj procedure opisane suviše rasplinuto pa nije moguće odrediti stepen uzajamne zavisnosti nivoa (Čomski 2000: 95).

traženjem u jeziku sistema elemente, a ne pravila, iako su ona bila u centru pažnje tradicionalne gramatike i Humboltovog učenja (Čomski 2000: 17).[66]

Prvu značajniju kvalifikaciju odnosa između jezičkih nivoa Čomski iznosi u kritici strukturalizma: strukturalna lingvistika pati i patiće od nemogućnosti da ocijeni snagu i dubinu uzajamnih veza između različitih dijelova jezičkog sistema (Čomski 2000: 17-18). Odnose između jezičkih nivoa Čomski dovodi u vezu sa osnovnim nivoom koje on izdvaja – nivoom adekvatnosti gramatičkog opisa. Ne definišući ovaj odnos, Čomski prelazi na njegovu tipologiju. Najniži nivo adekvatnosti se postiže ako gramatika pravilno predstavlja polazne opservirane činjenice (Čomski 2000: 20). Drugi, viši nivo dobija se kada gramatika ispravno uzima u obzir jezičku intuiciju izvornih govornika i opisuje opservirane činjenice u terminima uopštenih pojmova, koji izražavaju unutrašnje zakonitosti datoga jezika (Čomski 2000: 20-21). Treći, još viši nivo adekvatnosti nastaje kada lingvistička teorija daje opštu osnovu za izbor između gramatika i omogućuje davanje prednosti onoj gramatici koja dostiže drugi nivo adekvatnosti (Čomski 2000: 21). Dakle, postoji (1) nivo adekvatnosti p o s m a t r a n j a , (2) nivo adekvatnosti o p i s i v a n j a i (3) nivo adekvatnosti t u m a č e n j a . Čomski smatra da je savremena lingvistika uglavnom težila ka adekvatnosti posmatranja, dok je tradicionalna gramatika svjesno bila usmjerena na adekvatnost opisivanja (Čomski 2000: 22). Jakobsonovi fonološki zakoni spadaju u treću kategoriju – adekvatnost tumačenja. Čomski ističe da je razlika između adekvatnog posmatranja i adekvatnost opisivanja korelativna razlici između „površinske gramatike“ (surface grammar) i „dubinske gramatike“ (deep grammar), koje je formulisao C. F. Hoket 1958. godine, ukazivanjem (Čomski dodaje: „sasvim ispravnim“) na to da se savremena lingvistika pretežno bavi „površinskom gramatikom“ (Čomski 2000: 23). Nivoe adekvatnosti Čomski najviše analizira u sintaksi (Čomski 2000: 27-42), manje u fonologiji (Čomski 2000: 23-27) i gotovo usputno u semantici (Čomski 2000: 42-44). U ovome posljednjem dijelu on ističe da se određene semantičke osobenosti mogu djelimično objasniti odgovarajućim sintaksičkim procesima (Čomski 2000: 42) i da je neophodno zasnovati semantičku teoriju (analogno njegovoj opštoj teoriji gramatike) nezavisnu od bilo kog konkretnog jezika (Čomski 2000: 44). U analizi nivoa adekvatnosti u sintaksi Čomski ističe bitan korelacioni stav: opšta teorija mora odražavati zakonitosti koje se nalaze u osnovi opserviranih činjenica i formulisati uopštavanja koja objašnjavaju njihov uzajamni odnos (Čomski 2000: 29). Kao najviši nivo adekvatnosti on smatra objašnjenje (Čomski 2000: 87). Ako se kao megakriterijum uzme samo neprotivurječnost i reverzibilnost, lingvistička teorija može dostići nivo adekvatnosti posmatranja (Čomski 2000: 93).

U tumačenju pogleda Noama Čomskog na odnose nivoa Bugarski ističe nekoliko momenata važnih za korelacionu sintaksu: „Za Čomskog je svaki jezik jedan od mogućih oblika izvesnog opšteg odnosa između zvuka i značenja, pri čemu su ova dva plana međusobno povezana sistemima uređenih i povratno primenljivih apstraktnih operacija – gramatičkih transformacija. Uprošćeno govoreći, na čulima dostupnom planu zvuka manifestuje se površinska struktura govornih iskaza (*surface structure*), dok se njihovo zna-

[66] Suprotno Noamu Čomskom Radoje Simić smatra da je posmatranje građe, izdvajanje i klasifikacija jedinica „pravi i jedini način“ da prepoznamo zakonomjerne, tj. sve sistemske i normativne jezičke pojave (Simić 2000: 11).

čenje organizuje na jednom znatno dubljem planu, koji leži ispod granice do koje dopire direktna senzorna percepcija i na kome misao dobija prve konture verbalnog oblikovanja, a koji se naziva dubinskom strukturom (d e e p s t r u c t u r e). U dubinskoj strukturi svi jezici su slični, ali različita transformaciona pravila, koja svojim delovanjem uobličavaju elemente ove strukture pre no što ih transponuju u materijalne signale koji izbijaju na površinu, imaju za rezultat veoma različite površinske strukture idući od jednog jezika do drugog. Otuda je od daleko najvećeg značaja ono što se dešava između dva lica ʻjezičkog znakaʼ, forme i značenja, odnosno put koji elementi značenja prelaze konstituišući se u formu – a kako nijedna postojeća teorija jezičkog znaka o ovome ništa ne kaže, taj pojam nema vrednosti za generativnu gramatiku. Čomski bi možda još pristao da kaže da je ceo jedan jezik ʻznakʼ u uobičajenom smislu, iako bi i tada svakako dodao da to nije nikakav amalgam zvuka i značenja nego odnos između njih; ali proučavanje ovih dveju strana u pojedinačnim sosirovskim znakovima kao što su reči nije ni od kakvog interesa.“ (Bugarski 1996, 3: 96).

Nakon što je dao opštu karakteristiku izdvojenih nivoa adekvatnosti na području fonologije, sintakse i semantike Čomski prelazi na analizu odnosa između pojedinih jezičkih nivoa, ističući da su u takvoj analizi relevantna samo dva nivoa: nivo adekvatnosti i nivo tumačenja (posebno je važan ovaj posljednji). Suštinu svih odnosa on vidi na relaciji fonetika/fonologija – semantika – sintaksa. Međutim, ovaj korelacioni trougao on faktički pretvara u binarnu korelaciju fonetika/fonologija – sintaksa lociranjem semantike na perifernu poziciju u lingvističkom opisu. On na više mjesta ističe da generativna gramatika uključuje sintaksički i fonološki dio. Pri tome tvrdi da se sintaksički odnosi mogu definisati u terminima glavnih članova (dominirajući čvorova) konfiguracije „VP1, Verb, NP“, tj. Odnosa „glagol – objekat“ (Čomski 2000: 53). Čomski, prilično tautološki, uopštava definiciju (stavljanjem g r a m a t i č k i h o d n o s a u navodnike): „Govorićemo da između dva (tri itd.) izraza postoji gramatički odnos (I) ako oni obrazuju konfiguraciju u parametru strukture neposrednih konstituenata [...] ili (II) ako između datog para (trojke i sl.) izraza i drugog para povezanog gramatičkim odnosom u smislu (I) postoji ʻodnos zajedničnog susretanjaʼ odgovarajućeg tipa.“ – Čomski 2000: 54.

Što se tiče odnosa fonologija – sintaksa, Čomski ističe da se dublje sintaksičke veze mogu odražavati na fonetski oblik u lancu formativa (Čomski 2000: 58). U analizi fonoloških korelacija Čomski ulazi (ponekad implicitno, ponekad eksplicitno) u polemiku za N. S. Trubeckim i(li) Romanom Jakobsonom. On, recimo, ističe da su klasifikaciona diferencijalna obilježja binarna, a da fonetska obilježja mogu i ne moraju biti binarna (Čomski 2000: 59). Čomski takođe tvrdi da između fonoloških procesa postoji stroga uređenost i da ona nije čisto linearna, već često ciklična (Čomski 2000: 63). Taksonomijska fonologija (pod čime podrazumijeva „savremenu fonologiju“, čiji su predstavnici Jakobson, Trubeckoj i dr.) proučava glasovnu strukturu potpuno odvojeno od sintaksičkih tvorevina i glavnu pažnju posvećuje procedurama segmentacije i klasifikacije (Čomski 2000: 68). On kritički razmatra četiri bitne postavke taksonomijske fonologije: linearnost, invarijantnost, uzajamnu istoznačnost i lokalnu determinisanost (Čomski 2000: 71). Čomski ističe da „minimalni par“ uopšte nije elementarni pojam i da ga je pomoću fonetskih termina nemoguće definisati – za to je potrebno prvo izvršiti fonološku analizu (Čomski 2000: 77). Iz ovoga stava on izvlači zaključak da od komutacije, odnosno ko-

mutacionog testa kao procedure fonološke analize malo ima koristi. Čomski tvrdi da je neuspješna definicija foneme **(1)** kao minimalnog člana fonološke opozicije (Čomski 2000: 79), **(2)** kao „snopa (fonetski) diferencijalnih obilježja“ i **(3)** kao „kategorije fona koji se nalazi u odnosu slobodnog variranja ili dopunske distribucije“. Sam odnos slobodnog variranja ili dopunske distribucije, iako je centralni pojam taksonomijske fonologije, ne samo da nije u stanju da obezbijedi minimalno redundantnu analizu, već, šta više, može dovesti do narušavanja uslova uzajamne istoznačnosti (Čomski 2000: 86). Nešto kasnije on je još kritičniji: princip dopunske distribucije je lišen svakog teoretskog značaja (Čomski 2000: 88). Na više mjesta Čomski ističe da su neki principi izvedeni ad hoc (Čomski 2000: 79, 80, 82, 88), a određeni zaključci apsurdni. On zaključuje da primjena taksonomijskih fonoloških predstavljanja ne vodi ka jednostavnosti i opštosti gramatika, već obrnuto (Čomski 2000: 93). Kao suprotnost taksonomijskoj fonologiji stoji disciplina koju Čomski zagovara – sistemska fonologija. Ona se ne zasniva na principu dopunske distribucije niti na nekoj analitičkoj proceduri segmentacije i klasifikacije (Čomski 2000: 89). U odnosu na C. A. Fergusona, koji smatra da je fonologija nezavisna od sintakse i morfologije, Čomski (poput M. Halea), stoji na potpuno suprotnoj poziciji: on smatra da neki fonetski procesi zavise od sintaksičke i morfološke strukture tako da je nemoguće bez ozbiljnih deformacija proučavati fonologiju kao cjelinu u potpunoj odvojenosti od viših nivoa jezika (Čomski 2000: 101). U ovakvom pristupu fonologija je „neautonomna“. Dakle, za Čomskog je neprihvatljiva postavka o autonomnosti fonologije. Konačni zaključak bi se mogao svesti na sljedeći stav: fonološki dio gramatike zahtijeva samo dva nivoa predstavljanja – nivo sistemske fonologije i nivo sistemske fonetike (dakle, nije moguće uključiti nivo taksonomijske fonologije) – Čomski 2000: 103.

U tumačenju odnosa između jezičkih nivoa Čomski razmatra i vezu statistike i sintakse (gramatike). On smatra da je gramatika autonomna i ne zavisi od značenja, te da probabilistički modeli ne pružaju neki poseban uvid u neke od osnovnih problema sintaksičke strukture (Čomski 1984: 26). Čomski ističe da se ovaj odnos može ispitivati tek kada se sintaksička struktura postavi na nezavisnim osnovama. „Mislim da je u znatnoj meri isti slučaj sa odnosom statističkih i sintaksičkih ispitivanja jezika. Za datu gramatiku nekog jezika, upotreba jezika se statistički može ispitivati na razne načine, a razvoj probabilističkih modela upotrebe jezika (koje razlikujemo od sintaksičke strukture jezika) može biti veoma koristan. [...] Mogao bi da se potraži razvijeniji i razrađeniji oblik odnosa između statističke i sintaksičke strukture nego što je to model jednostavnog poretka aproksimacije koji smo odbacili. Ja svakako ne želim da tvrdim da je takav odnos nezamisliv, ali ne znam nijedan argument u korist ovoga, a da taj argument nema ozbiljnih nedostataka. Primetimo, na primer, da za ma koje *n* možemo naći nisku čijih se prvih *n* reči može pojaviti na početku gramatične rečenice S_i, a poslednjih *n* reči na kraju neke gramatične rečenice S_1, gde su S_1 i S_2 pri tom različite rečenice. Na primer, razmotrimo nisku oblika *the man who ... are here*, gde umesto tačkica može stajati glagolska fraza proizvoljne dužine. Zapazimo, takođe, da možemo imati nove ali savršeno gramatične nizove klasa reči, npr. niz prideva koji je duži od ma kog sličnog niza proizvedenog u kontekstu *I saw a — house*. Različiti pokušaji da se objasne distinkcije gramatično-negramatično, kao u slučajevima (1) i (2) koji su zasnovan na frekvenciji rečeničnog tipa, reda aproksimacije nizova klase reči, itd., zalaze u brojne problematične činjenice slične prirode.“ (Čomski 1984: 26).

Poseban dio korelacione analize Noama Čomskog tiče se odnosa sintakse i se-

mantike. On smatra da je za razumijevanje neke rečenice neophodno znati jezgrene rečenice iz kojih ona potiče, zatim fraznu strukturu svake od elementarnih komponenti, kao i transformacionu istoriju razvoja datih rečenica iz jezgrenih rečenica (Čomski 1984: 109). Čomski ističe da ni u jednoj oblasti lingvističkih istraživanja nema više zbrke i potrebe za pažljivim i jasnim formulacijama, nego što je to slučaj sa oblašću koja se bavi problemima veze između sintakse i semantike (Čomski 1984: 110). S tim u vezi pravo pitanje koje bi trebalo postaviti, po njegovom mišljenju, glasi: „Na koji način sintaksički mehanizmi datog jezika učestvuju u stvarnoj upotrebi tog jezika?“. Međutim, smatra Čomski, umjesto da se okrene ovom veoma važnom problemu (istraživanju veza između sintakse i semantike) dominirala su sporedna i pogrešno formulisana pitanja. „Raspravljalo se o tome da li je semantička informacija neophodna za formulisanje ili izbor gramatike; oni koji su na ovo pitanje davali potvrdan odgovor, kao izazov onima drugačijeg mišljenja isticali su sledeće: ʻKako možete konstruisati gramatiku ne obazirući se na značenje?ʼ“ (Čomski 1984: 110).

Semantičke implikacije sintaksičkih istraživanja o kojima Čomski govori podržavaju ideju o tome da se gramatika bazira na značenju jer je, u stvari, teorija koju je on skicirao formalna i nesemantična. „U glavi 8. smo nagovestili nekoliko načina na koje se stvarna upotreba dostupnih sintaksičkih mehanizama može proučavati. Možda se problem može razjasniti malo više ako pristupimo negativnoj kritici mogućnosti otkrivanja semantičkih temelja sintaksične teorije.“ (Čomski 1984: 110). Pitanje „Kako možete konstruisati gramatiku ne obazirući se na značenje?“ Čomski naziva pogrešno formulisanim, pošto je potpuno proizvoljna implikacija da je jasno kako se gramatika koja značenje uzima u obzir može konstruisati. Sa istim pravom, smatra Čomski, mogli bismo da pitamo: „Kako možete konstruisati gramatiku ne obazirući se na boju kose govornih predstavnika?“. Pravo pitanje trebalo bi da glasi: „Kako možete konstruisati gramatiku?“ Ovdje on daje posredan odgovor: „Nije mi poznat ni jedan ozbiljan pokušaj da se razvije teorija gramatičke strukture koja bi se delimično koristila semantičkim terminima, niti bilo kakav detaljan i rigorozan predlog za korišćenje semantičkih informacija u konstruisanju ili vrednovanju gramatike. Takođe je jasno da je glavni cilj gramatičke teorije zamena sumnjivog oslanjanja na ʻintuiciju o lingvističkoj formiʼ nekim objektivnim i rigoroznim pristupom. Međutim, imamo veoma malo dokaza i o tome da nam ʻintuicija o značenjuʼ imalo koristiti u preispitivanju lingvističkih formi. Verujem da je neadekvatnost sugestija koje se odnose na upotrebu značenja u gramatičkoj analizi nedovoljno očigledna, zbog same neodređenosti ovih sugestija, i zbog nesrećne tendencije da se termin ʻintuicija o lingvističkoj formiʼ meša sa terminom ʻintuicija o značenjuʼ; zajednička crta ovih termina jeste jedino njihova neodređenost i nepoželjnost u lingvističkoj teoriji.“ (Čomski 1984: 110-111). Čomski dodaje da bi oni koji tvrde da se mogu razviti gramatički pojmovi preko semantičkih termina trebalo da izvedu dokaz za to. Kao najčešće tvrdnje u prilog zavisnosti gramatike od značenja on navodi sljedeće: (1) dva iskaza su fonološki distinktivna ako i samo ako se razlikuju po značenju; (2) morfeme su najmanji elementi koji imaju značenje; (3) gramatične rečenice jesu one koje su semantički signifikantne; (4) gramatička relacija subjekat – glagol (tj. *NP – VP,* kao analiza za *Sentence*) odgovara opštem ʻstrukturnom značenjuʼ akter – akcija; (5) gramatička relacija glagol – objekat (tj. *Verb – NP,* kao analiza za *VP*) odgovara strukturnom značenju akcija – cilj ili akcija – objekat akcije; (6) aktivna rečenica i odgovarajuća pasivna rečenica jesu sinoni-

mi (Čomski 1984: 111).

Čomski ističe da između formalnih i semantičkih obilježja postoje neosporne, ali nesavršene korespondencije, te dodaje: „Činjenica da su one tako nedosledne ukazuje na to da je značenje relativno beskorisno kao osnova za gramatički opis." (Čomski 1984: 118). Važni uvidi u lingvističku strukturu i sa njima povezana uopštavanja mogu se lako promašiti ukoliko se istraživač previše osloni na nesigurne semantičke staze (Čomski 1984: 118-119). „Videli smo, na primer, da je odnos aktiv-pasiv samo specijalan slučaj jednog opšteg fundamentalnog aspekta formalne lingvističke strukture. Sličnost između transformacija aktiv-pasiv, negacija, deklarativnost-upitnost, i drugih transformacionih relacija, ne bi došla do izražaja da je relacija aktiv-pasiv bila ispitana samo u terminima pojmova tipa sinonimičnosti." (Čomski 1984: 119). Čomski ipak smatra da se korespondencije između formalnih i semantičkih obilježja ne mogu ignorisati (Čomski 1984: 119). „Njih bi trebalo ispitati kroz neku opštiju teoriju jezika, koja bi u sebe uključivala i teoriju lingvističke forme i teoriju upotrebe jezika, kao delova." (Čomski 1984: 119). U daljem tumačenju odnosa između sintakse i semantike čas se pojavljuje riječ *relacija*, čas *korelacija*, čas *međusobna veza*: „U glavi 8. utvrdili smo da je jasno kako postoje prilično opšti tipovi *relacija* među ovim domenima, tipovi *relacija* koji zaslužuju ozbiljnije istraživanje. Pošto postavimo sintaksičku strukturu jezika, možemo ispitivati način na koji ova struktura sudeluje u stvarnom funkcionisanju jezika. Istraživanje semantičke funkcije strukture pojedinih nivoa, kako smo to naznačili u glavi 8, može biti korak ka teoriji *međusobnih veza* između sintakse i semantike. U stvari, u glavi 8. smo istakli da nam *korelacija* između jezičke forme i jezičke upotrebe može čak pružiti neke grube kriterijume adekvatnosti lingvističke teorije i gramatika koje ona implicira. Formalne teorije možemo vrednovati prema mogućnostima koje imaju da nam objasne mnoštvo činjenica o tome kako se rečenicama koristimo i kako ih razumemo. Drugim rečima, voleli bismo da sintaksički skelet jezika, izolovan i prikazan gramatikom, može da podupre semantički opis, a prirodno je da ćemo, stoga, više ceniti onu teoriju formalne strukture iz koje slede gramatike koje potpunije zadovoljavaju postavljeni uslov." (Čomski 1984: 119). Čomski smatra da je pripisivanje strukturnih značenja gramatičkim kategorijama ili konstrukcijama „korak sumnjive vrijednosti" i da je jedna od teškoća sa teorijom značenja u tome da se riječ *značenje* koristi kao krajnje širok termin (Čomski 1984: 121). Na kraju Čomski ističe nekoliko stvari: 1. najviše što se može očekivati od jezičke teorije jeste da obezbijedi proceduru vrednovanja za gramatiku; 2. gramatika se najbolje formuliše kao samo sebi dovoljno proučavanje – koje je nezavisno od semantike (konkretno pojam gramatičnosti ne može se identifikovati sa smislenošću), 3. sintaksički okvir može da podrži semantičku analizu, što znači da opisivanje značenja može imati koristi od pozivanja na bazični sintaksički okvir, mada sistematična semantička razmatranja ne mogu biti od pomoći u razradi samog sintaksičkog okvira (Čomski 1984: 125).

Analiza se završava zaključkom kojim se ističe značaj korelacije semantike i sintakse, kao i neophodnost zasnivanja šire teorije jezika u čime bi težištu bio taj saodnos: „Sasvim prirodno mi, uprkos svemu, doista pronalazimo mnogo važnih korelacija između sintaksičke strukture i značenja; ili, da ovo isto kažemo drugačije, otkrivamo da se gramatički obrasci koriste sasvim sistematično." (Čomski 1984: 125). U stavu koji neposredno slijedi Čomski je najbliži koncepciji korelacione gramatike i korelacione sintakse: „Te bi korelacije mogle obrazovati deo predmeta jedne mnogo opštije teorije jezika koja bi se bavila sintaksom i semantikom, i njihovim međusobnim vezama."

(Čomski 1984: 125).

Veoma široku analizu odnosa semantike i sintakse u generativnoj gramatici daje Milan Mihaljević (Mihaljević 1998). On predstavlja generativne modele i ističe pozitivne i negativne strane. Mihaljević i konstatuje da je u ranoj teoriji (od početka razvoja generativne gramatike do polovine šezdesetih godina) semantika bila isključena iz gramatike, jer pojam „značenje“ nije mogao zadovoljiti minimalne zahtjeve objektivnosti i operacionalne provjerljivosti (Mihaljević 1998: 55). U toj fazi gramatika se sastojala od dvije sastavnice: sintaktičke i fonološke (Mihaljević 1998: 59). O semantici se u ranoj teoriji malo govori. „Kao glavni uzrok [...] navodila se nejasnoća semantičkih pojmova i nemogućnost preciznoga formuliranja semantike.“ (Mihaljević 1998: 66). Stoga pojmovi „značenje“, „denotacija“ i sl. nisu predmet gramatičkog istraživanja (Mihaljević 1998: 71). Do velikog zaokreta došlo je 1963. godine studijom J. J. Kaca i J. A. Fodora koji uključuju u jezički opis semantiku kao jednu od njegovih komponenti (Mihaljević 1998: 73). „Tim je radom napravljen krupan korak od rane prema standardnoj teoriji u kojoj semantika već zauzima jedno od središnjih mjesta u pragmatici. Nakon njihova rada semantika prestaje biti ʻlingvističko pastorčeʼ i postaje ʻravnopravan član lingvističke obitelji’. Katzova i Fodorova semantika preuzeta je, uz manje izmjene, u standardnu teoriju i uključena u gramatiku kao njezina sastavnica.“ (Mihaljević 1998: 80). U tumačenju odnosa sintakse i semantike Čomski ukazuje na različite vrste nezavisnosti: „Sintaksa je i dalje neovisna o semantici, a semantika je potpuno ovisna o sintaksi. Svaka obavijest upotrijebljena u semantičkoj sastavnici, osim semantičkih svojstava leksičkih jedinica, mora biti prisutna u sintaksičkoj sastavnici. Nemoguće je proučavati semantiku ne vodeći računa o sintaksi, ali je moguće i nužno proučavati sintaksu neovisno o semantici. Iz navedenoga proizilazi da semantička razmatranja nemaju nikakvu ulogu čak ni pri izboru i vrednovanju alternativnih sintaksičkih teorija.“ (Mihaljević 1998: 110). Mihaljevićev komentar svodi se na sljedeće: „Mislim da je izrada sintaksičke teorije bez obaziranja na njezinu moguću semantičku interpretaciju jednako apsurdna kao i izrada semantičke teorije bez obaziranja na sintaksu. Time ne želim reći da sintaksičku teoriju nije moguće napraviti na formalnim temeljima bez semantičkih pojmova. Potpuno se slažem s Chomskim da je gradnja sintakse na formalnim temeljima ne samo moguća, već i nužna. Ne slažem se jedino s tvrdnjom da semantika nema nikakvu ulogu pri izboru sintaksičke sastavnice.“ (Mihaljević 1998: 110). On konstatuje da je pitanje granice sintakse i semantike jedno od najtežih i najslabije razumljenih pitanja lingvističke teorije te je sporno da li uopšte postoji jasna granica između njih (Mihaljević 1998: 111). Međutim, sintaksa ne može biti izgrađena bez semantičkih pojmova pa se stoga ne može govoriti o dvije razine, već o jednoj – semantičko-sintaktičkoj (Mihaljević 1998: 114).

U teoriji Noama Čomskog mogu se izdvojiti i drugi korelacioni stavovi, recimo u analizi asimetrije između govornika i slušaoca on piše: „Gramatike smo opisali kao naprave za generisanje rečenica. Ova formulacija povremeno je navodila na ideju da postoji izvesna asimetrija u teoriji gramatike, u tom smislu da gramatika stoji pre na strani govornika nego na strani slušaoca; da se više bavi procesom proizvođenja iskaza, nego inverznim procesom analiziranja i rekonstruisanja strukture datih iskaza. U stvari, gramatike diskutovanog oblika sasvim su neutralne u pogledu odnosa između govornika i slušaoca, između sinteze i analize iskaza. Gramatika nam ne objašnjava kako da sačinimo neki poseban iskaz, niti nam objašnjava kako da analiziramo neki dati iskaz. U stvari, po-

duhvati koje govornik i slušalac moraju da izvedu u svojoj suštini su isti, i u oba slučaja su izvan granica gramatika forme [...]. Svaka ovakva gramatika je samo opis izvesnog skupa iskaza, i to onih koje sama generiše. Iz ove gramatike možemo da rekonstruišemo normalne odnose koji postoje između ovih iskaza, i to u terminima frazne strukture, transformacione strukture, itd. Možda ovo pitanje možemo razjasniti kroz analogiju sa hemijskom teorijom koja se bavi strukturno mogućim jedinjenjima. Za ovakvu teoriju moglo bi se reći da generiše sva fizički moguća jedinjenja, kao što se i za gramatiku može reći da generiše sve gramatički moguće iskaze." (Čomski 1984: 59-60).

Odnos Noama Čomskog prema globalnim jezičkim dihotomijama lijepo predstavlja Ranko Bugarski. On ističe da se termini *sistem* i *struktura* često susreću u generativnoj gramatici (npr. jezički *sistem*, *sistem* pravila, površinska i dubinska *struktura*, *struktura* fraze, opšta teorija o jezičkoj *strukturi*, *strukturni* opis i sl.), ali sami za sebe nemaju poseban tehnički status niti neku drukčiju definiciju, već se upotrebljavaju u smislu koji je odomaćen u modernoj lingvistici i drugim disciplinama – da je sistem organizovana cjelina, a struktura način na koji je ona organizovana (Bugarski 1996, 3: 96-97).

U sljedećoj varijanti generativne gramatike (iz 1965. godine), nazvanoj standardnom teorijom, Noam Čomski pravi snažan zaokret u pravcu semantike (Čomski 1972). Jedan od razloga leži u činjenici da dubinski odnosi imaju logičku osnovu i da ih Čomski analizira pomoću propozicija. Drugi se nalazi u želji Čomskog da obuhvati sve sintaksičke odnose u okviru prirodnog jezika. Ukazujući na to da generativna gramatika treba da bude sistem pravila koji može generirati beskrajno mnogo struktura, on ističe da taj sistem može biti rastavljen na tri osnovne komponente: sintaksičku, fonološku i semantičku (Čomski 1972: 19). Odnosu triju disciplina – sintakse, semantike i fonologije on posvećuje poseban dio analize (sintaksa i fonologije se razmatraju na str. 74-79, a sintaksa i semantika na str. 137-151). On i ovdje potencira stav da odnos sintaksičkih i semantičkih pravila nije jednostavan (Mihaljević 1998: 111). Čomski ističe da semantička i fonološka komponenta imaju interpretativni karakter (semantička komponenta određuje semantičku interpretaciju rečenice) – Čomski 1972: 20. On potencira neophodnost razmatranja ravnoteže između sintakse i semantike (Čomski 1972: 137). Čomski smatra važnom ulogu semantičkog polja u rješenju semantičkog problema (Čomski 1972: 149). Pitanje saodnosa između sintaksičkih i semantičkih pravila nije riješeno, ali postoji određen dijapazon mogućnosti (Čomski 1972: 147). Rješenje koje je on primijenio predstavlja, po mišljenju Noama Čomskog, umjereni kompromis između pokušaja da se uključe sva semantička pravila strogo u sintaksičku komponentu i pokušaja da se usavrši struktura semantičke komponente kako bi ova posljednja preuzela na sebe funkcije pravila selekcije. On takođe smatra da rješenje problema granice koja dijeli sintaksu i semantiku (ako takva uopšte postoji) nije pretpostavka za teoretsko i deskriptivno proučavanje sintaksičkih i semantičkih pravila, već naprotiv: pitanje razgraničenja ostaje otvoreno sve dotle dok ove oblasti ne budu shvaćene mnogo bolje nego danas. Kao argument on smatra pojavu nerazumljivog načina uzajamnog prožimanja ovih sistema (Čomski 1972: 147). Na sintakstičko-semantičkom planu Čomski razmatra odnos između (a) gramatičkog subjekta i predikata i (b) logičkog ili psihološkog subjekta i predikata (Čomski 1972: 151). Završavajući analizu odnosa sintakse i semantike Čomski ističe da sintaksička i semantička struktura jezika kriju u sebi mnogo zagonetki, kako na području činjenica, tako i principa, te se svaki pokušaj njihovog razgraničavanja ne može smatrati konačnim (Čomski 1972: 151).

Pored pojačanja semantizacije transformaciono-generativnog modela, bitna karakteristika ove varijante je isticanje skrivenih odnosa. Sama riječ *implicitnost* dosta se često susreće u radovima Noama Čomskog (recimo, *impicitna sposobnost* i sl.) On tvrdi da je opozicija koju on uvodi – kompetencija (znanje svoga jezika) i upotreba (realno korišćenje jezika) – povezana sa de Sosirovom dihotomijom jezik – govor,[67] ali nije naslonjena na njegovu koncepciju jezika samo kao sistematičnog inventara jedinica, već je bliža Humboltovoj koncepciji skrivene kompetencije (Čomski 1972: 10). Stoga se umjesto termina *dubinska struktura* i *površinska struktura* mogu iskoristiti Humboltovi pojmovi *unutrašnja forma rečenice* i *spoljašnja forma rečenice* (Čomski 1972: 183). Ovdje Čomski napominje da se on odlučio za „neutralnu terminologiju" kako bi izbjegao pitanje tekstualne interpretacije, a zatim dodaje da se terminima *dubinska struktura* i *površinska struktura* koristi savremena filozofija kao i on.

U Aspektima teorije sintakse Čomski stavlja odnos u naslov većeg poglavlja – „Kategorije i odnosi u sintaksičkoj teoriji" (Čomski 1972: 60-119) i manjeg segmenta analize – „Pravila selekcije i gramatički odnosi" (Čomski 1972: 107-113). Čomski nije, poput Hjelmsleva, ljubitelj davanja naziva odnosa koji nisu binarnog karaktera (za njega je tipična ovakva korelaciona tipizacija: *Subjekat-Glagol*, *Glagol-Objekat*, *Subjekat-Glagol*,), ali ipak na par mjesta izdvaja takve odnose, npr. *sistematski odnos* (Čomski 1972: 149), *selekcioni odnos* (pravilo selekcije određuje selekcioni odnos između dvije pozicije u rečenici) – Čomski 1972: 107. U ovoj knjizi često se spominju gramatički i sintaksički odnosi. Sama konstatacija o tome da je gramatički odnos on definisao (Čomski 1972: 107-108) nimalo ne liči na standardnu definiciju nekog lingvističkog pojma.

Preinake standardne generativne teorije u formi proširene standardne teorije i generativne semantike dale su različite rezultate. Prva teorija dopušta da se semantička pravila mogu primjenjivati i na površinsku strukturu (Mihaljević 1998: 128). Tako je tumačenjem gramatičkih (sintaksičkih) i semantičkih relacija Rej S. Džekendof pokazao da je površinska struktura mnogo važnija za semantičku interpretaciju, nego što se pretpostavljalo (Mihaljević 1998: 123). Stoga se koreferencija prenosi u semantiku (Džekendof je razradio i koreferencijsku tabelu). „Koreferencija je u standardnoj teoriji bila isključivo sintaksička pojava koja se označavala koreferencijskim indeksima." (Mihaljević 1998: 138). Za Džekendofa koreferencija je (a) semantička pojava (transformacije ne mogu spominjati koreferentne odnose), (b) vid semantičke interpretacije neovisan od funkcio-

[67] Što se tiče distinkcije l a n g u e – p a r o l e , Bugarski ističe da je Čomski pominje u više navrata, da bi je doveo u vezu sa svojom osnovnom dihotomijom između jezičke sposobnosti, odnosno poznavanja maternjeg jezika, koje svaki čovjek posjeduje kao govornik i kao slušalac (c o m p e t e n c e), i ostvarene govorne djelatnosti, odnosno upotrebe jezika u konkretnim situacijama (p e r f o r m a n c e). „Uz diferenciranje dubinske i površinske strukture, ova opozicija predstavlja ključnu podelu u okvirima generativne teorije. Izvestan paralelizam između opozicije l a n g u e – p a r o l e i c o m p e t e n c e – p e r f o r m a n c e lako je uočiti, ali treba primetiti da postoji i bar jedna suštinska razlika, na koju je već ukazano u vezi sa pojmom jezičkog znaka – naime, dok se p a r o l e i p e r f o r m a n c e mogu svrstati zajedno, kao teorijski manje značajni članovi respektivnih opozicija, ne treba ispustiti iz vida činjenicu da je u prvom slučaju u središtu interesovanja l a n g u e kao sistem znakova, a u drugom c o m p e t e n c e kao sistem pravila." (Bugarski 1996, 3: 97).

nalne strukture (Mihaljević 1998: 138-140). „Ona (koreferencija, B. T.) je u koreferencijskoj tablici izražena kao binarna relacija između semantičkih čitanja dviju imenskih skupina.“ (Mihaljević 1998: 140).

Sljedeću fazu otvara interpretativna semantika kao proširena standardna teorija, odnosno Džefrej Gruber, koji je zasnovao teoriju tematskih relacija pod čime je podrazumijevao agent, instrument, temu, izvor, cilj, lokaciju i sl. (Mihaljević 1998: 131). Ovdje se radi o varijanti padežne gramatike Čarlsa Filmora, ali se od nje razlikuje time što određena imenska grupa može u istoj rečenici biti član više tematskih relacija, tj. može imati više tematskih uloga. „Središnje mjesto u određivanju odnosa između dubinske strukture i tematskih relacija pripada glagolu. Leksički unosak glagola mora povezati gramatičke i leksičke relacije u rečenici. Tematske se relacije mogu definirati s pomoću funkcija. Svaki glagol u dubinskoj strukturi odgovara nekoj funkciji u semantičkom prikazu.“ (Mihaljević 1998: 131).

Drugi način preinake standardne teorije i drugačijeg tumačenja odnosa sintakse i semantike došao je u formi generativne semantike čiji su tvorci Džordž Lejkof , J. R. Ros, P. M. Postal i dr. „Generativni su semantičari prihvatili Katzovu i Postalovu hipotezu da transformacije ne mijenjaju značenje i proširili je tvrdnjom da sve rečenice koje su parafraze jedna druge moraju imati istu dubinsku strukturu.“ (Mihaljević 1998: 145). Ta je hipoteza, nastavlja Mihaljević, postala temeljnim uvjetom za cijelu gramatiku kome se moraju prilagoditi sva gramatička pravila (jedini su izuzetak leksička unošenja). Generativni semantičari odbacuju tezu o autonomnosti sintakse i tvrde da dubinska struktura mora biti poistovećena sa semantičkim prikazom rečenice (Mihaljević 1998: 146). Pri tome relacije s u b j e k a t , o b j e k a t , koje su u standardnoj teoriji bile određene na razini dubinske strukture, nemaju nikakav značaj ni u semantici ni u sintaksi. Oni smatraju da između semantičkog prikaza i površinske sintaksičke strukture ne postoji nijedna lingvistički značajna razina opisa. „Budući da transformacije primjenjuju na strukturna stabla i preoblikuju ih u druga stabla, semantički prikazi moraju također biti stabla.“ (Mihaljević 1998: 147). Tvorci generativne semantike tvrdi da su površinske strukture okrnjene inačice dubinskih, semantičkih struktura i da dubinske strukture uvijek sadrže više elemenata nego dubinske (Mihaljević 1998: 154). Osnovne postavke generativne semantike Mihaljević vidi u sljedećem: „a) sintaktički utemeljena razina dubinske strukture zamijenjena je apstraktnijom dubinskom strukturom koja je izjednačena sa semantičkim prikazom rečenice, b) ni tu, kao ni u interpretativnoj semantici, semantički prikaz nije jedinstvena hijerarhijska struktura, već skup (LF, F, P, T), c) transformacije ne utječu na značenje koje je određeno samo dubinskom strukturom, d) selekcija i koreferencija semantičke su pojave, ali postoje transformacijska pravila poništavanja, pronominalizacije i refleksivizacije koja ne djeluju slijepo, već vode računa o značenju, e) pojednostavljena je temeljna sastavnica i nema posebne interpretativne sastavnice. Njezin posao obavljaju transformacijska pravila. Sintaksa i semantika čine jednu razinu i nerazmrsivo se prožimlju. Semantičke kategorije mogu biti dio transformacijskih pravila. Bitno je složenija transformacijska sastavnica kojoj su dodana nova, globalna pravila velike proizvodne moći. f) Leksičke transformacije ne prethode neleksičkima. Leksičke se jedinice mogu unositi na različitim derivacijskim razinama. Leksičke se i neleksičke transformacije mogu slobodno izmiješati. g) Nema posebnih uvjeta pravilne sastavljenosti za semantički prikaz, jer nema projekcijskih pravila. Čitanja se izgrađuju izravno iz skupa primitivnih predikata i indeksa koji definiraju semantičke imenske skupine. h) Sva su pravi-

la istovrsna i mogu se izraziti kao ograničenja pravilne sastavljenosti za derivacije. Stoga se često kaže da je generativna semantika homogena gramatička teorija, za razliku od interpretativne semantike koja je heterogenija jer sadržava više vrsta pravila. Opća je narav pravila u generativnoj semantici globalna.“ (Mihaljević 1998: 163-164). Činjenicu što je bitno smanjen pojmovni aparat lingvističke teorije Mihaljević ne smatra plusom: besmisleno je reći da teorija koja ima manji pojmovni aparat bolja od teorije koja ima raznovrsniji pojmovi aparat ne vodeći računa o njezinoj proizvodnoj moći (Mihaljević 1998: 164). Analizu odnosa sintakse i semantike u okviru generativne semantike Mihaljević ovako zaključuje: „Već polovicom sedamdesetih godina od generativne je semantike ostalo samo ime koje pokriva raznorodne aktivnosti različitih lingvista koje nemaju mnogo zajedničkoga s izvornom teorijom. Većina je predlagača napustila tu teoriju zadržavši samo ime. Teorija je u izvornom obliku živjela još neko vrijeme jedino u nekim europskim krugovima. G. Lakoff se počeo baviti kognitivnom gramatikom, P. Postal relacijskom gramatikom, J. R. Ross tzv. nediskretnom gramatikom itd. Sve te aktivnosti nemaju mnogo veze s izvornom generativnom semantikom kakvu su predložili krajem šezdesetih godina. Sve njih zanima interakcija pragmatike, sintakse i semantike, a većina smatra da je pogrešno vjerovati u mogućnost u cijelosti formalizirane teorije.“ (Mihaljević 1998: 144).

Gramatičke odnose Čomski analizira i u kontekstu tumačenja pluralističkih sistema (sistema linearne neuređenosti, engl. *set-system*) i konkatenacionih sistema (sistema linearne uređenosti). Stav da su prvi sistemi apstraktniji i da mogu dovesti do proučavanja gramatičkih odnosa nezavisno od poretka on ne prihvata i naziva mitom (Čomski 1972: 117). Čomski ističe misao da su gramatički odnosi pojava karakteristična samo za površinsku strukturu. I dodaje: gramatički odnosi koje definišu pluralistički sistemi (sistemi linearne neuređenosti) nikako nisu apstraktniji ili nezavisniji od poretka nego što su to odnosi koje definišu pravila konkatenacionih sistema (sistema linearne uređenosti).

U standardnoj teoriji je predložena sljedeća globalna struktura generativne gramatike: (1) postoje sintaksičke komponente, semantičke komponente i fonološke komponente gramatike; – (2) posljednje komponente imaju interpretacioni karakter jer ne igraju ulogu u rekurzivnom generisanju struktura rečenica; – (3) sintaksičku komponentu čini baza i transformaciona komponenta; – (4) baza je, sa svoje strane, sastavljena od kategorijalne subkomponente i leksikona; – (5) baza generira dubinske strukture; – (6) dubinska struktura dolazi na ulaz semantičke komponente i dobija semantičku interpretaciju; – (6) dubinska struktura preslikava transformaciona pravila u površinsku strukturu, a pravila fonološke komponente daju fonetsku interpretaciju; – (7) gramatika pripisuje signalima semantičku interpretaciju, a kao posrednik koji realizuje tu vezu dolaze rekurzivna pravila sintaksičke komponente (Čomski 1972: 131).

Na kraju analize korelacionih stavova Noama Čomskog daćemo nekoliko napomena o aplikaciji korelacione nominacije u njegovim djelima. U Sintaksičkim strukturama on se koristi dosta suženom korelacionom leksikom. *Odnos* kao najčešća korelolema dolazi u različitim spojevima: dvostruki *odnos* (48), formalni *odnos* (59), gramatički *odnos* (39), strukturni *odnos* (61), *odnos* između sinteze i analize izraza (59), *odnos* aktiva i pasiva (53), *odnos* gramatike prema korpusu (22), *odnos* između govornika i slušaoca (59), *odnos* između lingvističke teorije i posebnih gramatika (62-63), *odnos*

između riječi (116), *odnos* semantike i sintakse (26), *odnos* između skupa gramatičnih i skupa uočenih rečenica (67). Riječi *relacija* i *korelacija* susreću se samo na nekim mjestima: *relacija* (69, 117, 119), gramatička *relacija* glagol-objekat (111), gramatička *relacija* subjekat-glagol (111); – *korelacija* (125), *korelacija* između sintaksičke strukture i značenja (125). Na nizu mjesta upotrijebljena je *korespondencija*: *korespondencija* (100), *korespondencija* između formalnih i semantičkih obilježja (119), *korespondencija* jedan-jedan (42), neosporna *korespondencija* (118), nesavršena *korespondencija* (118). Susreće se takođe **(a)** *distinkcija* (42, 46), *distinkcija* između obaveznih i neobaveznih transformacija (56), proizvoljna *distinkcija* (89), fonološka *distinktivnost* (111, 112, 114, 115), **(b)** međusobna *veza* (125), međusobna *veza* između sintakse i semantike (119), *veza* između sintakse i semantike (110), **(c)** *zavisnost* (31), selektivna *zavisnost* (54), *međuzavisnost* lingvističkih nivoa (69), **(d)** *konjunkcija* (46; 47, 52; 97; na str. 45 naziva je procesom) i **(e)** druge riječi: *adekvatnost* (kao kriterijum, princip, zahtjev i sl.; 61, 62, 67, 102, 103), *asimetrija* (59), *dihotomija* gramatičko-negramatičko (46), fonemska *identičnost* (116), *implikacija* (55), *parnost* (113), *preslikavanje* (50), *sinonimičnost* (120), *suprotstavljanje* (71), značenjska *jednakost* (115) i sl.

U Logičkim osnovama lingvističke teorije (Čomski 2000) autor najčešće govori o *adekvatnosti*, obično u sintagmi *nivo adekvatnosti*, i to bez riječi odnos. U ovoj knjizi se spominju i drugi odnosi, od kojih se malo koji eksplicitno determiniše: gramatički *odnos* (54, 56, 57), neposredni jednostepenasti transformacioni *odnos* (55) , *odnos* „glagol – objekat“ (53, 54), *odnos* „subjekat – glagol“ (54), *odnos* „subjekat – radnja“ (22, 53), *odnos* stroge uređenosti (63), *odnos* zajedničkog susretanja (54, 55, 56), simetrični *odnos* (54), strukturni *odnos* (54), strukturni uzajamni *odnos* (str. 5), tijesni (“jednostepenasti“) o*d*nos (56), tijesni *odnos* transformacije između... (55), uzajamni *odnos* između činjenica (29). Od drugih korelolema susreće se, recimo, duboka sintaksička *veza* (58), uzajamna *veza* između različitih dijelova u jezičkom sistemu (17-18), fonološka *opozicija* (79, 82), složena *interakcija* (uzajamno *djelovanje* 6), uzajamna *istoznačnost* (83, 85, 86, 96, 100), *reverzibilnost* (93), uzajamna *zavisnost* (95), *zavisnost* elemenata (11) i sl. [68]

51. Jedan od ciljeva generativne gramatike bio je otkrivanje sintaksičkih kategorija zajedničkih za sve jezike svijeta. U takvome pristupu tri je pitanja trebalo riješiti: 1. kakve su univerzalije sintaksičke strukture, 2. mogu li se izdvojiti kao univerzalna baza komponente koje odgovaraju za generisanje dubinskih struktura i 3. postoje li univerzalna ograničenja za dubinsko predstavljanje rečenice u površinskim strukturama. Na prvo pitanje koncentriše se Čarls Filmor i zasniva padežnu gramatiku, čiji je osnovni zadatak utvrđivanje karaktera padežnih odnosa (Filmor 1999a). Njome se vrši suštinska preinaka transformacione gramatike. Filmor je tražio pojam koji će mu najviše odgovarati i našao ga u padežnom odnosu (Filmor 1999a: 157-158) U njegovom pristupu radi se o osvjetljavanju odnosa koji se uspostavljaju na nivou dubinske strukture između predikata i njegovih argumenata, u zavisnosti od njihovih leksičkih značenja. Filmor je isticao da se padežni odnosi nepravilno tumače i da je za njihovo razumijevanje neophodno razviti koncepciju bazne strukture u kojoj će padežni odnosi biti elementarni pojmovi, a „subje-

[68] Korelacionu leksiku iz obje knjige treba uslovno uzimati jer dolaze iz prevoda (do valjanih zaključaka može se doći samo provjerom u engleskom originalu).

kat“, „predikat“„ objekat“ biti vezani samo za površinsku strukturu. On snažno potencija značaj skrivenih kategorija i nastoji pokazati da postoji mnogo suštinskih sintaksičkih odnosa između imena i sintaksičkih struktura koji su skriveni, ali empirijski dokučivi (Filmor 1999a: 134). Filmor se oštro protivi tumačenju padežnih odnosa jednoga jezika sa gledišta površinskih padežnih odnosa drugoga sistema (Filmor 1999a: 139). On iznosi kritičke poglede na tadašnja tumačenja padežnih odnosa, između ostalog u koncepciji Romana Jakobsona, za koju kaže da sadrži povećanu dozu dozvoljene nepreciznosti jer je broj opozicija manji od broja padeža koji se opisuju.

On je smatrao da gramatički pojam „padeža“ mora naći mjesto u baznoj komponenti gramatike bilo koga jezika (Filmor 1999a: 130). Padežna gramatika Čarlsa Filmora je veoma semantički obojena, što je oštro kritikovano od strane ortodoksnih generativaca. Odgovarajući na prigovore Filmor je postavio pitanje da li uopšte postoji „nivo“ sintaksičkog opisa koji bi mogao biti izdvojen samo u okviru jednoga jezika na osnovu čisto sintaksičkih kriterijuma (Filmor 1999a: 252). Tačka u kojoj najviše dolazi do razilaženja Čarlsa Filmora i klasičnih generativaca tiče se njegovog stava da „padeža“ (u jezicima u kojima kao kategorija postoji) u dubinskoj strukturi uopšte nema i da padež nije ništa drugo nego deklinacijska realizacija određenih sintaksičkih odnosa (Filmor 1999a: 148). On je smatrao da je bolje gledati na padež kao na proces (Filmor 1999a: 149). U sintaksičkim odnosima koji imaju ulogu u izboru padežnih oblika (prijedloga, afiksa i sl.) on razlikuje dva tipa: čiste ili konfiguracione odnose i markirane ili posredovane odnose (Filmor 1999a: 150). Čisti odnosi su odnosi između gramatičkih komponenata izraženih dominacijom čvorova strukture neposrednih konstituenata. U njima Filmor nalazi osnovne kategorije svoje gramatičke teorije – dubinske i površinske padeže. Pojam dubinskih padeža Filmor shvata kao proširenje sinhronijskog pojma sinkretizma (Filmor 1999a: 198). Ako se, recimo, subjekat shvata kao odnos između elemenata dubinske strukture, radi se o dubinskom subjektu; ukoliko se ima u vidu odnos između elemenata površinske strukture, u pitanju je površinski subjekat. Filmor priznaje da ova dihotomija podsjeća na tradicionalno izdvajanje logičkog subjekta i gramatičkog subjekta (Filmor 1999a: 151). Markirani odnosi su odnosi između imenske grupe i rečenice ili verbalne fraze na koje ukazuju pseudokategorijalne oznake tipa „Način“, „Stepen“, „Lokalizacija“, Agentiv“. Filmor istupa protiv mišljenja da se u osnovi dubinske, bazne forme svih rečenica u svim jezicima nalaze rečenice sa subjektom i predikatom (Filmor 1999a: 152). Potencirajući stav da treba razlikovati površinske i dubinske padežne odnose, on smatra da je subjekat i predikat neophodno interpretirati kao aspekte površinske strukture (Filmor 1999a: 154).

Filmor postavlja pitanje da li je opravdana upotreba termina *padež* za oznaku sintaksičko-semantičkih odnosa koji imaju malo zajedničkog sa običnim padežima (Filmor 1999a: 155). Ako unutar rečenice postoje jasno vidljivi padežni odnosi, nema razloga da se riječ *padež* upotrijebi kao njihova oznaka (Filmor 1999a: 157). Sporovi oko termina *padež*, nastavlja Čarls Filmor, gube oštrinu u lingvističkim istraživanjima u kojima se sintaksi daje centralno mjesto. Osim toga, lingvisti nemaju pravo da razbacuju padeže i prijedloge po različitim glavama gramatičkog opisa.

Filmor razlikuje padež kao dubinski sintaksičko-semantički odnos i padežni oblik kao izražavanje padežnog odnosa u konkretnom jeziku pomoću afiksacije, supletivnosti,

dodavanja enklitičkih ili proklitičkih riječci ili reda riječi (Filmor 1999a: 157-158).

Sistem površinskih padeža može na razne načine biti povezan sa dubinskim padežima. Padeži dubinske strukture mogu da se uopšte ne odslikavaju u površinskoj strukturi pomoću afiksa ili nesamostalnih riječi.

Univerzalnu gramatiku Filmor zamišlja ovako: u dubinskoj strukturi rečenica svih jezika postoji propozicionalno jezgro sastavljeno od glagola V i jedne ili više imenskih grupa NP, od kojih se svaka nalazi u posebnom padežnom odnosu prema jezgru P (i, prema tome, glagolu V) – Filmor 1999a: 203. Na tom dubinskom nivou treba, smatra Filmor, tražiti sličnost između dubinskih struktura rečenica u raznim jezicima. Dubinska struktura propozicionalne komponente u svakoj jednostavnoj rečenici predstavlja konstrukciju sastavljenu od glagola i određenog broja imenskih grupa koje se nalaze u posebnim markiranim odnosima ili padežima (Filmor 1999a: 174). Filmor izdvaja sljedeće dubinske padeže Agentiv, Instrumentalis, Objektiv, Faktitiv, Lokativ, Benefaktiv i dr. (Filmor 1999a: 174-175). „Broj tih odnosa – po Fillmoreu: d u b i n s k i h p a d e ž a – je ograničen i svodi se na sintaksička značenja kao što su ʻvršilac radnje’ ili ʻobjekat vršenja radnje’ ili ʻposesor’ i sl.“ (Ivić 1975: 196). Kasnije takve padeže on naziva ulogama, pomoću kojih se mogu okarakterisati elementi situacije ili događaja (agens, pacijens, oruđe, cilj, eksperiencer, lokacija i sl.) – Filmor 1999b: 322). U dubinskoj strukturi rečenica se sastoji od glagola i jedne ili više imenskih grupa, od kojih je svaka povezana sa glagolom određenim padežnim odnosom (Filmor 1999a: 158). Uvođenje glagola zavisi od konkretnog kompleksa padeža ili padežnog okvira (frejma) koji se nalazi u datoj rečenici (Filmor 1999a: 167). Obilježja okvira (frejma) stvaraju mnoštvo padežnih okvira u koje može biti stavljen dati glagol (Filmor 1999a: 168). Padežni okvir može biti popunjen „praznim“ glagolom, odnosno nultom leksemom (Filmor 1999a: 191).

Osim analize padeža kao dubinskih i površinskih fenomena Filmor ističe još jednu važnu stvar za korelacionu lingvistiku: postojanje imena-odnosa vezanih za neotuđivu posesiju (Filmor 1999a: 217). Filmor ističe da, vjerovatno, u svim jezicima postoje imenice za izražavanje pojmova u čijoj se osnovi nalazi odnos. Kao primjere takvih imena-odnosa on navodi engleske riječi *side* ʻstrana ’, *daughter* ʻkćerka ’, i *face* ʻlice’: obično se ne govori samo o *strani*, već o *stani* nečeg; obično se ne kaže o nekome da je *kćerka*, već *nečija* ***kćerka***; – manje je karakteristično da se kaže da je neko vidjelo *lice*, tipičnije je da se kaže *njegovo* ***lice*** ili *tvoje* ***lice***. Najobičnija imena-odnosi dolaze u formi naziva dijelova tijela i rodbinskih odnosa.[69] Ako su obilježja neotuđivosti univerzalna za sve jezika, leksičke jedinice koje prevode i jedne druge jednako se tumače po kriteriju otuđivosti/neotuđivosti (Filmor 1999a: 241).

U narednim radovima Filmor koriguje gramatiku dubinskih padeža pojačavajući semantičku komponentu i uvodeći nove pojmove, prije svega scenu. Ovu riječ Filmor ne upotrebljava u običnom značenju, već kao oznaku kompleksa značenja: ʻbilo koja dostupna individualnom osmišljavanju percepcija, preživljavanje, podsjećanje, radnja ili objekat’ (Filmor 1999b: 313). On izdvaja prototipske scene – scene koje su uzete iz jednostavnih svjetova, svjetova čija obilježja ne odražavaju sve činjenice svijeta stvarnosti

[69] O binarnoj relaciji neotuđive posesije v. Stojanović 1996.

(Filmor 1999b: 316). Prototip scene objašnjava najjednostavniji slučaj, idealni primjer.

52. Tumačenje jezičkih odnosa u padežnoj gramatici Čarlsa Filmora naišlo je na širok (pozitivan) odjek u lingvističkim krugovima širom svijeta, pa i u BHS-lingvistici.[70]

53. Odnos kao zavisnost došao je do punog izraza u gramatici koja se odnosi na sadržaj („Inhaltsbezogene Grammatik“). U njoj se razlikuje sadržina (sadržinska strana jezika) i kategorija. Pod kategorijom se ima u vidu strukturalni odnos u izraženim opozicijama. „Pošto reprezentuju odnose, forme su redovno i indikatori kategorija (manifestuju se u vidu opozicija, a podaju se klasifikaciji u različite kategorije). Po svojoj fundamentalnoj funkciji forma istupa kao medijum ispoljavanja obeju ʻsupstanciʼ [...]: i idejne i glasovne strane jezika.“ (Ivić 1975: 259).

54. U nekim gramatičkim teorijama odnos igra posebno važnu ulogu. Tako u

[70] Ukazujući na to da padežni odnosi i pojedine gramatičke kategorije (broj, lice) padeži nemaju istu (funkcionalnu) vrijednost u pojedinim jezicima (Bugarski 1996, 3: 34-35), Ranko Bugarski daje niz zapažanja o tumačenju odnosa imenica prema propoziciji i prema glagolu u padežnoj gramatici Č. Filmora: „Ovi odnosi obeležavaju skup univerzalnih i po svoj prilici urođenih koncepata koji imaju veze sa sudovima što ih ljudi donose o događajima u kojima na neki način učestvuju, sa sudovima o tome ko je nešto uradio, kome se nešto desilo, šta se promenilo i slično. Ti odnosi su otuda zapravo gramatičke manifestacije pojmova o u l o g a m a koje postoje u određenim radnjama i stanjima i koje mogu biti različito ispunjene ili, pod izvesnim okolnostima, ostati neispunjene. Fundamentalne odnose ove vrste Filmor naziva padeškim odnosima ili prosto padežima, ali u novom, dubinskom smislu ovoga termina. Njihov broj je ograničen i isti za sve jezike sveta, a najvažniji među njima – u trenutnoj verziji teorije – su sledeći: Agens (podstrekač događaja, simbol A), Doživljavač (entitet koji doživljava efekat radnje, simbol D), Instrument (stimulans ili neposredni fizički uzrok događaja, simbol I), Objekt (entitet koji se kreće ili menja, ili čiji se položaj ili postojanje razmatraju, simbol O), Izvor (mesto sa kojeg nešto potiče, simbol Iz), Cilj (mesto ka kojem je nešto upravljeno, simbol C); zatim eventualno još i Mesto (opšta oznaka mesta radnje, simbol M), i Vreme (opšta oznaka vremena radnje, simbol V).“ – Bugarski 1996, 3: 120. On zaključuje: „Očigledno je da su Filmorovi dubinski padeži pojava jednog sasvim drukčijeg reda nego što su to tradicionalni površinski padeži kao nominativ, genitiv, dativ itd., iako između ovih dveju kategorija ima izvesnih paralela, što se delom vidi iz terminologije […]“ (Bugarski 1996, 3: 121). Odnos između tradicionalnih i Filmorovih padeža Ranko Bugarski rezimira na sljedeći način: „Dubinske padeške distinkcije nekad se sačuvaju u površinskoj strukturi, a nekad ne, ako se sačuvaju, onda u zavisnosti od strukture svakog pojedinačnog jezika jedan dubinski padež može da izbije na površinu u obliku površinskog padeža, afiksa neke druge vrste, predloga, klitike, supletiva, ili ograničenja na red reči.“ (Bugarski 1996, 3: 121). Filmorov sistem pruža, po njegovom mišljenju, formalnu aparaturu u okviru koje se mogu sistematizovati i na teorijsku osnovu postaviti tradicionalna zapažanja o izvjesnoj funkcionalnoj ekvivalenciji padeža i predloških konstrukcija, ili o vezi između razgranatosti padeških paradigmi i slobode reda riječi.

O „dubinskoj“ sinonimiji sa stanovišta osnovnih postavki modela gramatike padeža Čarlsa Filmora pisala je Gordana Korać (Korać 1983). Na primjeru „dubinske“ sinonimije kod glagola ona je pokušala da pokaže razliku između padežnog oblika (površinskog manifestovanja dubinskih odnosa) i padeža (dubinske sintaksičko-semantičke veze). Gordana Korać ističe da su glagol i imenica vezani padežom te da selekcija glagola zavisi od padežnog niza u koji ulazi i imenica. Stoga semantičku vezu glagol – imenica uslovljava semantičko punjenje padeža.

depedencijalnoj gramatici ili gramatici ovisnosti L. Tenijera velika se pažnja posvećuje ovome pojmu. U njoj „[...] unterscheidet man [...] zwischen null-, ein-, zwei- oder dreistelligen Wortarten (hauptsächlich Verben): *es regnet; er läuft; sie strickt Pullover; er gibt ihm ein Rad.* Dies betrifft die syntaktischen Valenzpositionen; bei den semantischen Valenzen (O-Rollen) unterscheidet man u.a. Agens, Patiens (bzw. Thema), Ziel, Herkunft; vgl. Der Lehrer (Ag) *interessiert den Schüler* (Ziel) *für Latein ≠ Das Mädchen* (Ziel) *interessiert den Schüler* (Herkunft) (*für etwas).“ (Terminologie 1988: 686).

55. Andre Martine je sintaksičke odnose nazvao funkcijom. „Postoje u principu tri načina na osnovu kojih se razabira kakva je funkcija u pitanju: (1) uočavanje posebnog sredstva iskorišćenog za označavanje date funkcije (predlog *de,* na primer, upotrebljava se u francuskom jeziku radi označavanja posesivnog odnosa); (2) uočavanje karakterističnog reda reči (francuski jezik, budući da ne raspolaže posebnim morfološkim elementima za razlikovanje subjekta rečenice od objekta, signalizuje traženu distinkciju redom reči: subjekat obavezno stoji ispred predikata, a objekat iza); (3) pravilnom interpretacijom leksičkog značenja reči o kojoj se radi (francuski glagol *écrire* [= pisati] tranzitivnog je karaktera i dobija iza sebe objekat; ali ako iza glagola stavimo, recimo, imenicu *mardi* [= utorak], onda, iako nema nikakvog morfološkog elementa koji bi na to upućivao, već na osnovu samog značenja date imenice postaje jasno da ona ne stoji u funkciji objekta, već kao priloška oznaka za vreme).“ (Ivić 1975: 131-132). Martine je zapazio važnu fonetsku korelacionu pojavu – sintagmatski pritisak. „Iako je sintagmatski (tj. u spojevima nametnutim govornim tokom) pritisak na fonetski integritet zaista značajan momenat, još je mnogo značajniji uticaj ʻsusedaʼ koji se vrši u drukčijim, za jezičku strukturu bitnijom okvirima: u sistemu.“ (Ivić 1975: 123-124).

56. K. L. Pajk razvija lingvistički pravac pod nazivom tagmemika pod čime podrazumijeva spoj određenog mjesta u govornom lancu i kategorija svih jedinica koje u paradigmatskom odnosu mogu stajati na tome mjestu (Škiljan 1985: 78). U tagmemici se ističe značaj tercijalizma. Postoji nekoliko bitnih razlika u ovom pristupu u odnosu na, recimo, Jakobsonov binarizam i generativnu gramatiku. Naime, pored orijentacije na tročlane korelacije, u tagmemici se ističe da su svi jezički nivoi tijesno povezani te da nije svrsishodno izdvajanje dubinske i površinske strukture. „Dok je za pristalice Jakobsonovih pogleda na jezik princip binarnosti od fundamentalnog značaja [...] dotle Pike insistira na principu trojnosti dajući mu centralno mesto u svojoj teoriji. Po njemu, u okviru jezika kao celovitog sistema izdvajaju se specifičnošću svojeg strukturiranja sledeća tri domena: (I) leksika, (II) gramatika i (III) fonologija. Domen (I) organizovan je pre svega s vođenjem računa o kontrastivnim semantičkim osobenostima (tu vrstu organizovanja Pike naziva n a č i n o m u s p o s t a v l j a n j a o s o b e n o s t i ; engl. termin: *the feature mode*). Organizacija domena (II) zavisi prvenstveno od vrste primenjenog distribucionog kriterija (po Pikeu, ovde odgovara naziv: n a č i n d i s t r i b u c i j e : engl. termin: *the distribution mode*). Za domen (III) relevantan značaj ima princip po kojem dolazi do konkretnog (materijalizovanog) ispoljavanja jezičkog fenomena (po Pikeu: n a č i n m a n i f e s t a c i j e ; engl. termin: *the manifestation mode*).“ (Ivić 1975: 142). U ovome pristupu osvjetljavaju se korelacije koje postoje između pozicije u kojoj se ostvaruju jezičke jedinice (u Pikeovoj terminologiji: *slot* ʻotvorʼ) i klase u koju se takve jedinice svrstavaju (po Pikeu: f i l l e r ʻono što ispunjavaʼ ʻispunjivačʼ). „Na svakom nivou jezičke strukture spoj između ovakve pozicije i odgovarajuće klase dovodi do

obrazovanja nove jedinice, nazvane t a g m e m o m . Konstrukcija kojoj je tagmema konstituent naziva se h i p e r t a g m e m o m (u novije vreme i s i n t a g m e - m o m).“ – Ivić 1975: 142. U tagmemici se ističe da sve jedinice treba posmatrati u kompleksnosti njihovih međusobnih odnosa. „Da bi ukazao na ove odnose, Pike uvodi u analizu pojam lingvističke m a t r i c e koja je u okviru Pikeovog sistema takođe ocenjena kao ʻemskaʼ jedinica (engl. ʻemicʼ *unit;* ʻemskeʼ su one jedinice, koje se, shodno takvima čiji se nazivi završavaju na -e m a , kao f o n e m a ili m o r f e m a , posmatraju prvenstveno s obzirom na njihovu službu u procesu sporazumevanja). Matrica je, u stvari, organizovana po modelu prostora sa *n* dimenzija. Tagmeme i hipertagmeme svrstavaju se u matricu po određenom sistemu koordinata. Time, kako to Pike naglašava, dolazi mnogo direktnije do svesti onoga koji vrši lingvističku analizu princip po kojem su uspostavljeni odnosi među jezičkim pojedinostima podvrgnutim ispitivanju.“ (Ivić 1975: 142).

57. Kritički stav prema strukturalističkom tumačenju odnosa zauzima M. A. K. Halidej. „Po mišljenju Hallidaya, strukturalni pristup jeziku nije najsrećniji jer se oslanja na sintagmatsku osu [...] jezičkog ispoljavanja (struktura je, ističe Halliday, po sebi sintagmatska kategorija čiji su elementi funkcionalne vrednosti, kao na primer ʻsubjekatʼ ili ʻdeterminatorʼ). Mnogo je prihvatljiviji sistemski pristup, tj. orijentisanje ka lingvističkim fenomenima ispoljenim na paradigmatskoj osi [...] Sistem je, naime, za Hallidaya paradigmatska kategorija konstituisana na bazi kontrastivnih osobenosti (kao što su: singular/plural, aktiv/pasiv, potvrdnost/negiranje i sl.). Za lingvistu sistemnost treba da je mnogo bitnija od strukturnosti upravo zbog toga što ona ukazuje na to koje su kontrastivne crte relevantne u datome jeziku, dok strukturnost prosto otkriva mehanizam po kojem se ti relevantni kontrasti ispoljavaju.“ (Ivić 1975: 252). Kao fundamentalne gramatičke kategorije, pored sistema, Halidaj razlikuje jedinicu, klasu i strukturu, koje stupaju u složenu interakciju: „Sistem je najvažnija kategorija koju treba da obuhvati gramatička teorija, ali ona nije jedina [...] Sve se te fundamentalne kategorije, uzete ponaosob, ocenjuju prema različitim skalama apstrakcije (s pogledom na međusobni odnos njihovih sastavnih elemenata). Zatim se paralelno ocenjuje, opet prema različitim skalama apstrakcije, (l) međusobni odnos fundamentalnih kategorija i (2) njihov odnos prema onom jezičkom korpusu koji je poslužio kao medijum njihovog ispoljavanja. Ove skale apstrakcije o kojima je reč uključuju, pored pomenute s k a l e d e l i k a t n o s t i (kojom se, u stvari, identifikuju konstituenti na različitim nivoima), još i s k a l u e k s p o - n e n c i j e i s k a l u r a n g a .“ (Ivić 1975: 252-253). Halidej smatra da osnovni odnosi u jeziku nisu opozicionog već kontinuumskog karaktera: „Naime, konkretni jezički fenomeni ne moraju uvek manifestovati jasno svojstva neke date kategorije A nasuprot nekoj datoj kategoriji B, ili obratno. U apstrakciji gledano, kategoriju A povezuje s kategorijom B neprekinuta nit, tj. kontinuum. Konkretniji jezički fenomeni (x_1, x_2... x_n) ostvaruju se u izvesnom smislu duž te neprekinute niti, počev od A pa sve do B. Dok, na primer, x_1 ilustruje u maksimalnom stepenu svojstva kategorije A, a x_{16} u maksimalnom stepenu svojstva kategorije B, dotle će x_4 ilustrovati ono isto što i x_1 ali u slabijem stepenu, x_{12} ono isto što i x_{16}, ali takođe u slabijem stepenu, dok će x_8 biti u podjednakoj meri netipičan predstavnik kako kategorije A tako i kategorije B.“ (Ivić 1975: 254). Jezički fenomeni, po Halidejevu mišljenju, ne mogu drukčije da funkcionišu nego pod onim uslovima koje im pruža kontinuumski karakter jezičkih odnosa (Ivić 1975: 254).

58. Za korelacionu lingvistiku značajna je teorija semantičkih polja Josta Trijera. Pod pojmom polja on je podrazumijevao povezani sistem semantičkih jedinica (srodnih pojmova) koje se odnose na određene sektore ljudske svijesti.

59. Neolingvistika je snažno potencirala odnos centra i periferije, i to u okviru dijalektologije. Centralnom periferijom se naziva area koja daje jezičku inovaciju. „Jedna nova jezička crta potiče iz jedne govorne zone, druga iz druge. Prema tome, nijedna oblast nije po svakoj osobini – centralna oblast. Pojmovi ʻcentralnoʼ i ʻperifernoʼ su ovde, dakle, relativni. Periferije (u geografskom smislu) jezičkih oblasti obično čuvaju dosta arhaizama, ali to ne znači da je svaka jezička crta zatečena na periferiji – arhaizam.“ (Ivić 1975: 82).

60. U matematičko-lingvističkim istraživanjima za analizu korelacija od najvećeg značaja su zakonitosti koje su otkrili A. A. Markov (Markov 1913) i Džordž K. Zipf (Zipf 1935). Markov je zapazio međusobnu zavisnost jezičkih jedinica i utvrdio zakonitosti u smjenjivanju samoglasnika i suglasnika (tzv. Markovljev proces). Njegovom metodom može se utvrditi vjerovatnoća pojave naredne jezičke jedinice. Suština ove zakonitosti sastoji se u tome da je količina informacije koju nosi u sebi neki element koda obrnuto proporcionalna njegove vjerovatnoći pojave. Zipf izdvaja tri vrste međusobne uslovljenosti jezičkih jedinica i njihove frekvencije: 1) složenost glasova je u obrnutoj proporciji sa njihovom frekvencijom, 2) odnos između glasova u većem tekstu se uz manje izmjene ponavlja u većini drugih tekstova, 3) dužina riječi nalazi se u obrnutoj srazmjeri sa njenom frekvencijom (najkraće riječi su obično najčešće). U odnosu polisemije i frekvencije broj kontekstualnih značenja jedne riječi odgovara kvadratnom korjenu njene učestalosti. Jedan od najpoznatijih zakona „odnos između ranga (gdje je najfrekventnija riječ prva po rangu) i frekvencije riječi obrnuto je proporcionalan na taj način da je njihov produkt otprilike konstantan“ ($r \cdot f = C$) podrazumijeva sljedeće: „[...] ako se prva riječ po rangu pojavljuje sto puta u nekom tekstu, stota će se javljati jedanput, a pedeseta, na primjer, dvaput itd. Isto je tako aproksimativno konstantan, prema drugom Zipfovu zakonu, produkt kvadrata frekvencije nekih riječi i broja riječi s tom frekvencijom: $f^2 \cdot n = C$. Ako, na primjer, u nekom tekstu 5 riječi ima frekvenciju 3, vjerojatno je da će s frekvencijom 4 biti 3 riječi. Ova dva zakona ovise jedan o drugome. Zipf je dokazivao da postoji obrnut, ali ne i nužno proporcionalan odnos između dužine neke riječi i njezine frekvencije, te da duže riječi visoke frekvencije tendiraju k skraćivanju (na primjer, *automobil* i *kinematograf* se skraćuju u *auto* i *kino).* Sličnu je zakonitost pokušao otkriti i kod fonema, tvrdeći da oni fonemi koji su najkompleksniji i najteži u ostvarenju prelaze u jednostavnije ako im učestalost u govoru raste, pa bi to mogao biti jedan od uzroka glasovnih promjena.“ (Škiljan 1985: 206).

61. I drugi lingvisti razvili su niz korisnih korelacionih ideja. Analogisti su izražavali značaj harmonije između glasova i značenja, „idealne korelacije“ formi i značenja, a anomalisti nepravilnosti u jezičkim odnosima. Ovi posljednji su jedni od prvih izdvojili opoziciju nominativ – drugi padeži. Pražani su ukazivali na temu i remu i na činjenicu da fonološke opozicije imaju ponekad značaj za morfološki nivo. Logički simbolizam je isticao važnost supstitucije. Za korelacionu lingvistiku, a posebnu za analizu opozitivnih odnosa, važna su istraživanja u okviru teorije informacije (jer je ona zasnovana na binarnom principu), američkih distribucionalista na raspored jezičkih jedinica,

zapažanja Jakoba Grima o odnosu germanskih konsonanata prema konsonantima drugim indoevropskih jezika itd.

62. Na planu ekstralingvističkih korelacija, koje ovdje samo dotičemo, postoji niz značajnih pogleda. Tako je V. Vunt ukazivao na povezanost psihologije sa jezikom, N. J. Mar na međusobne odnose jezika, A. Šlajher na odnos jezika i mišljenja, H. Šuhart na genetičke odnose. Ima dosta radova o povezanosti jezičkih i društvenih fenomena, odnosu jezik – društvo i jezik – nacija.

Za korelacionu lingvistiku najinteresantniji su pogledi Edvarda Sapira koji se u utvrđivanju tipološke klasifikacije jezika služi korelacionim jezikom. On razlikuje tri vrste koncepata odnosa (bazične ili konkretne, derivacijske i čiste) i dvije vrste sintaksičkih relacija – čiste i složene. „U svojoj analizi Sapir polazi od vlastite tipologije načina na koji se određeni izvanjezični sadržaji formuliraju u svakom pojedinom jeziku. Tako on razlikuje b a z i č n e ili k o n k r e t n e k o n c e p t e (iskazane korijenima ili nezavisnim riječima: na primjer, *čovjek,* ili *rad* u imenici *rad i* glagolu *rad-iti*), d e r i v a c i j s k e k o n c e p t e (iskazane najčešće afiksima, kao *-ač* u *ples-ač, pjev-ač*), k o n k r e t n e k o n c e p t e *odnosā* (također u formi afiksa, poput preverba *pre-* u *pre-vući, pre-dati*), te č i s t e k o n c e p t e o d n o s ā (u obliku afiksa ali i posebnih riječi, na primjer prijedlozi *od, pred*). Jezici u kojima ne postoje konkretni koncepti odnosa za Sapira su j e z i c i s č i s t i m s i n t a k t i č k i m r e l a c i j a m a, a oni mogu biti ili jednostavni, ako se služe samo prvom i četvrtom vrstom koncepata, ili kompleksni, ako se u njima javlja i druga vrsta, dakle derivacijski koncepti.“ (Škiljan 1985: 162-163). U skladu s time Sapir pravi klasifikaciju jezika: „Jezici s konkretnim konceptima odnosa za Sapira su j e z i c i s a s l o ž e n i m s i n t a k t i č k i m r e l a c i j a m a, koji se također prema odsutnosti ili prisutnosti derivacijskih koncepata dijele na jednostavne i kompleksne. Svaki se od ova četiri tipa može podijeliti na a g l u t i n a t i v a n, f u z i j s k i (tj. s vanjskom fleksijom) i s i m b o l i z a c i j s k i (tj. s unutrašnjom fleksijom) podtip, a među jednostavnim jezicima s čistim sintaktičkim odnosima postoji i i z o l a t i v n a podvrsta. I napokon, i prema Sapiru, s obzirom na stupanj kompleksnosti riječi, jezici su ili a n a l i t i č k i, ili s i n t e t i č k i, ili polisintetički, uglavnom u tradicionalnom smislu tih termina. Na ovaj se način dobiva složena i precizna mreža kriterija za određivanje mjesta jezika u klasifikacijskoj shemi. Ta se mreža, dakako, prema potrebama može još i u detaljima razraditi, ali već je i ovako u njoj otvoreno daleko više mjesta nego bilo u kojoj tradicionalnoj tipologiji. Tako će prema Sapiru među jednostavnim jezicima s čistim sintaktičkim relacijama biti kineski i ewe, kao izolativni i analitički, a tibetski kao aglutinativan i analitički, među kompleksnim jezicima s čistim sintaktičkim relacijama turski (aglutinativan i sintetički), šiluk (simbolizacijski i analitički), kampućijski (fuzijsko-izolativan i analitički); među jednostavnim jezicima sa složenim sintaktičkim relacijama bantu (aglutinativan i sintetički), francuski (fuzijski i analitički); među kompleksnim jezicima sa složenim sintaktičkim relacijama latinski, grčki i hrvatskosrpski (fuzijski i sintetički), aglonkinski (fuzijski i polisintetički), engleski (fuzijski i analitički), arapski i hebrejski (simbolizacijsko-fuzijski i sintetički) itd.“ (Škiljan 1985: 163).

63. Opštelingvistička primarna deskripcija korelacija je zastupljena u BHS-lingvistici onako kako mala nacionalna lingvistika može da prati opštesvjetske tokove i ko-

liko je u stanju da na tako velikom planu angažuje ograničen broj stručnjaka. Uz sva takva ograničenja postoji niz vrijednih teoretskih zapažanja o jezičkim i sintaksičkim odnosima. Ukazaćemo samo na tipične.

64. Ovdje prvo treba spomenuti Aleksandra Belića, koji je u tumačenju jezičke prirode i jezičkog razvitka iznio niz temeljnih pogleda na korelacije u jeziku, prije svega na opštelingvističkom planu. On je jedan od rijetkih jugoslovenskih lingvistika koji je pokušao dati svoju definiciju jezičkih odnosa. Ona glasi: „Odnos je unutrašnje značenje koje se razvija bilo među rečima bilo među rečenicama u vezi sa njihovim uzajamnim značenjima ili funkcijama“ (Belić 1998: 307). Opšte značenje odnosa Belić karakteriše kao „apstrakciju našeg duha“ (Belić 1998: 151). Belić tvrdi da je odnos nešto što se otkriva mišlju među predstavama predmeta ili predstavama uopšte, a ne nešto što se pomoćnim riječima, obličkim riječima, završecima ili kako drukčije u njih unosi (Belić 1998: 307) te nastavlja: „Odnos među pretstavama postoji kao nešto mogućno uvek, ali on ne mora uvek dobiti svoju oznaku. Zato kada se jedna oblička reč promeni i kada nestane njenih diferencijalnih sposobnosti, odnos ostaje i dalje među pretstavama i, ako je potrebno, može nanovo dobiti kakvo obličko ili pomoćno obeležje“ (Belić 1998: 308). Ako se svezicom ili prijedlogom iznosi neko specifično značenje odnosa, smatra A. Belić, taj odnos ne unosi te obličke riječi u konkretnu situaciju: one samo pokazuju koji je od mogućih odnosa u datom slučaju ostvaren. Ovdje Belić dolazi do centralnog stava da odnos između riječi predstavlja unutrašnje značenje ili unutrašnju formu[71], unutrašnji oblik riječi. Taj unutrašnji oblik je, po njegovom mišljenu, važniji od spoljašnjeg jer uvijek postoji, dok se stvarni ili spoljašnji uvijek javlja samo u izvjesnim slučajevima (Belić 1998: 414). Belić daje bitnu konstataciju za tumačenje jezičkih korelacija: „[...] nikakav se odnos ne može zamisliti ako se nešto – ma po kojoj osobini – ne stavi nasuprot nečem drugom“ (Belić 1998: 105).

Od sedamnaest tačaka Belićevih osnovnih pogleda na jezik dvije se direktno tiču jezičkih odnosa. Jedna od njih (tačka 13) prenosi Belićev globalni korelacioni stav: „Sve u jeziku stoji u međusobnoj povezanosti.“ (Belić 1998: 11). Na drugom mjestu on kaže: „Sve je međusobno povezano na vrlo različite načine, sve se to uzajamno dopunjuje i sve to jedno na drugo utiče na najraznovrsnije načine.“ (Belić 1998: 197). Belić izvlači bitan korelacioni zaključak: izukrštana povezanost funkcija i značenja najrazličitije vrste, koja je povod stalnim prenošenjima, kontaminacijama, zamjenama i uticajima, ne predstavlja nikakav haos, već organsku povezanost, koja omogućuje svakom novom aktu, svakoj novoj riječi, sintaksičkoj konstrukciji, semantičkoj nijansi da po putevima opšte povezanosti nađe sebi mjesto i dopre sa neslućenom brzinom do našeg saznanja (Belić 1998: 312). Belić ističe i drugu vrstu povezanosti: „Ali sem ove povezanosti u kojoj je svaka jezička činjenica zasebno središte otkuda polaze vezivni konci u najrazličitijim pravcima, ima i jezičke povezanosti koja zavisi od neobično skladne jezičke arhitektonike, u kojoj svaka reč ima svoju službu i svoje mesto.“ (Belić 1998: 313). Subjekat i predikat, imenice, zamjenice, pridjevi... su, po njegovom mišljenju, povezani tako neposrednim uzama da čine jednu cjelinu, „skroz prozračnu i doslednu“. Konstatacija da je svaka riječ iz jedne rečenice povezana sa svim ostalim riječima jednoga jezika se završava zaključ-

[71] On smatra da je to nije najuspješniji izraz (Belić 1998: 414).

kom: „Sve je u jeziku povezano, sve se uzajamno drži svim osobinama koje reči imaju, sve se međusobno određuje [...] i sve se uzajamno dopunjuje.“ (Belić 1998: 313). Ovdje je Aleksandar Belić osjetio potrebu da istakne kako je u svim jezicima povezanost između najraznovrsnijih činjenica tako organska i toliko prirodna da se mnogostrukost spoljašnjih izraza i unutrašnja, duhovna osnovica njihova osjećaju kao organska cjelina, i pored toga što je materijalna strana u jeziku samo posrednik između duhovnog svijeta i pojava spoljašnjeg svijeta. U tački 14 Belićevih osnovnih pogleda na jezik misao o sveopštoj povezanosti se ovako razvija: „Ima naučnika koji prvo istražuju jezičku formu, pa tek onda iznose na video postojanje pojave kojoj je ta forma obeležje. Smatram da takav postupak nije opravdan, iako je u svakoj sredini forma koja je svojstvena njenom jeziku doista nešto što je za tu sredinu obavezno. Najvažnije je ono što oličava sobom osnovne sadržaje te forme, a što pojedinci, ne baš mnogo adekvatno, nazivaju unutrašnjom formom. Za to ja rezervišem termin interni odnos, ili još prostije – lingvistička relacija. Ona može imati spoljašnju formu, ali to nije tako neophodno. Takva je relacija postojala u jeziku i pre nego što je stvoren poseban jezički oblik za njeno iskazivanje, ona ostaje prisutna u njemu i onda kad se takav oblik, tokom vremena, iz jezika izgubi. To je, jednom rečju, relacija od fundamentalnog značaja za jezik, što nikako nije forma koja može biti samo privremenog karaktera.“ (Belić 1998: 11).

65. Belić izdvaja pet suštinskih jezičkih pojava: sistem, strukturu, funkciju, značenje i oblik te ih dovodi u međusobnu vezu. Svaka se od njih razmatra sa opštelingvističkog aspekta i na svoj način objašnjava. Ne sporeći značaj jezičkih sistema u razvoju jezika, on u prvi plan ističe funkciju i odnos: „[...] ako bi se hteo okarakterisati ceo razvitak do kojega se u jeziku dolazilo, za njega bi se moglo reći da je funkcionalno-relacioni.“ (Belić 1998: 586). U analizi sistemâ u jeziku potencira se stav da je u osnovici svega sistem prirodnih odnosa, koji povlači za sobom sistem značenja i da se jezički sistemi često zasnivaju na prirodnim odnosima pojava (npr. sistem lica u konjugaciji, padežni sistem i sl.). „Ti prirodni odnosi u osnovici su sistema značenja i njihovih oblika. Zato se može desiti da oblici budu i supletivni [...], isto onako kao što se mogu graditi i sistemi t. zv. pravilnih oblika. Supletivizam je uvek zasnovan na značenjima, a sistem značenja dobiven je na osnovici prirodnih odnosa.“ (Belić 1998: 311). I dok sistem oblika, nastavlja Belić, može i ne mora postojati, sistem značenja je uvijek tu jer je on ogledalo sistema prirodnih odnosa. Padežni sistem A. Belić karakteriše kao ostvarenje unutrašnjih elemenata jezičkog potencijala izvjesnih riječi, izraz njihovog unutrašnjeg oblika te daje definiciju: „Skup ostvarenih odnosa među predmetnom pretstavom i drugim rečima i jeste padežna sistema, koja može biti, kao što je pokazano, iznesena različitim načinima i sredstvima, ali je, u stvari, uvek jedna, ma kako se činilo da je složena.“ (Belić 1998: 340). Za datu problematiku važno je istaći da Belić relaciono definiše strukturu jezika: „Svu povezanost jezičkih fakata, bilo u sistemima značenja bilo u sistemima oblika, sa svima uzajamnim odnosima koji među svima njima postoje, nazivamo strukturom jezika.“ (Belić 1998: 29).

66. Aleksandar Belić šire razmatra odnose između pravih i nepravih riječi (Belić 1998: 58-50), odnošajne ili relacione riječi (s. 90-100, 466-467), veze predstava u rečenici (121-122), zavisne odnose (133), padežne odnose (133-160) i sinkretizam (151-161, 171-172, 516-520).

67. Centralnu pažnju Belić posvećuje odnosu u kome pojedine vrste riječi zamjenjuju jedne druge (što se danas obično naziva transpozicijom – gramatičkom, semantičkom, funkcionalnom): „Poznato je da se pridev može upotrebiti u funkciji imenice (isp. *stârā* u značenju ʻstarica’ ili sl.), imenica u funkciji prideva (*pšenica belica* = bela pšenica itd.). Zato treba uvek razlikovati funkciju od značenja ili oblika. Istina, funkcija se može sadržavati u značenju ili obliku; ali može biti sa njima i neparalelna. Zato se u mome izlaganju razlikuju prave reči od nepravih: u prvim se slaže funkcija sa značenjem i oblikom, kod drugih se ne slaže.“ (Belić 1998: 30. Pravim imenicama on naziva nemotivisane imeničke riječi koje znače realne predmete ili takve pojmove kojima se obilježava zbir osobina nekog predmeta (Belić 1998: 43). Neprave imenice su nesamostalne riječi u samostalnoj upotrebi (Belić 1998: 47). Odnos između pravih i nepravih imenica on naziva osnovnim odnosom (Belić 1998: 48). Diferenciranje pravih i nepravih riječi primjenjuje se i na pridjeve, glagole i dr. U terminologiziraju ovih kategorija Belić nije našao najbolje rješenje, jer je opozicija ʻpravo’ – ʻnepravo’ aksiološka kategorija, dakle, opozicija koja u osnovi ima subjektivnu karakteristiku.

Sistemom oblika Belić naziva skup ili množinu odnosa okupljenih ili oko zajedničke determinativne riječi ili oko zajedničkog nastavka (Belić 1998: 197). Analizirajući nastavke u slovenskim jezicima on daje napomenu: „[...] u jeziku imamo uvek samo odnos dvaju oblika: samostalnog i nesamostalnog i njihove večite uzajamnosti.“ (Belić 1998: 197).

U kategoriji oblika Belić razlikuje dvije grupe: 1. sažete oblike – oblike koji pokazuju razliku u samom značenju riječi prema zasebnim riječima koje ih čine, sažimajući njihova značenja, i 2) odnošajne oblike, tj. one koji obilježavaju odnose među onim riječima čiji su sastavni dijelovi i tzv. upravnim riječima (to su po značenjima uvijek sintagmatski oblici) – Belić 1998: 305-306. Nazivom odnošajne ili relacione riječi[72] on obuhvata riječi sa zajedničkom funkcijom i obilježavanjem odnosa među riječima i rečenicama kao značenjem, ili, ako su ti odnosi već dati, sa bližim njihovim određivanjem (Belić 1998: 90). Izdvajaju se četiri grupe odnošajnih riječi: prijedlozi, svezice, umetnute modalne riječi i partikule. Svaka se od njih kratko definiše: (1) prijedlozima se bliže određuju odnosi koji se obilježavaju zavisnim padežima samostalne riječi; (2) svezicama se vezuju riječi i rečenice; (3) umetnutim modalnim riječima pokazuje se razlika u odnosu onih riječi uz koje one stoje; (4) riječcama ili partikulama stavlja se jedna riječ u rečenici u suprotan ili kakav drugi odnos prema svima drugim riječima, ili se pomoću njih mijenja značenje skupa riječi u izvjesnom pravcu (Belić 1998: 90). U objašnjenju svezica potencira se njihova relaciona dvojnost: „Pošto svezice i u parataksi kod zasebnih reči pokazuju ne samo njihovo vezivanje, što je i samo po sebi vrsta izvesnog odnosa, nego pokazuju i vrstu toga odnosa, jasno je da se one u zasebnih reči javljaju već kao potpuno formirane reči za odnose. Kad možemo reći Petar *i* Pavle, Petar *ili* Pavle, ne Petar, *već* Pavle itd., jasno je da je obeležavanje i vrste odnosa u samim svezicama.“ (Belić 1998: 97). Belić smatra da svezice dobijaju svoja značenja i vrste odnosa na taj način što prvo-

[72] Belić razlikuje četiri kategorije osnovnih riječi indoevropskih jezika: imeničke riječi, pridjevske riječi, glagolske riječi i deiktičke riječi ili partikule (Belić 1998: 109), na osnovu kojih su se razvile osnovne vrste riječi: imeničke riječi, pridjevske riječi, zamjeničke riječi, glagolske riječi, priloške riječi i odnošajne riječi (Belić 1998: 107).

bitna značenja riječi izblijede do značenja odnosa te zaključuje: „Iz same prirode odnošajnih riječi jasno je da i one imaju složeno značenje, i pored toga što su one samo pomoćne reči.“ (Belić 1998: 105). Odnošajni oblici svojim obličkim osobinama obilježavaju odnos između jedne imenice u svome sastavu i drugim riječima u rečenici. Sličnu funkciju, po njegovom mišljenju, vrše i odnošajne riječi (svezice) među rečenicama ili riječima ili prijedloške riječi među imenicom i drugim riječima (Belić 1998: 306-307). S tim u vezi on konstatuje: „Kada se ti odnosi razumeju iz samih reči danih sintagma ili sastavnih rečenica složene rečenice, tada nije potrebno te odnose naročito obeležavati [...]; ali kada ne bi bilo jasno koji se od mogućih odnosa ima na umu, onda je potrebno kakvom pomoćnom rečju diferencirati odnose. Reči kojima se ta funkcija vrši i jesu obličke reči. One mogu postati, pod uticajem onih uzroka koji dovode do složenica, – odnošajni oblici, a mogu i ostati odnošajne reči.“ (Belić 1998: 307). Na pitanje „Šta to znači?“ on odgovara da pomoćne riječi ili riječce postaju završeci na taj način što uzimaju na sebe značenje izvjesnog odnosa, bilo da sva stvarna značenja svode na jedno od značenja koje se poklapa sa značenjem datog odnosa, bilo da, nemajući stvarno značenje, primaju značenje odnosa koje se pojavilo među riječima ili rečenicama uz koje su stajale (npr. riječce).

Predmetne riječi Belić naziva autosemantičkim (daju potpunost pojma samim sobom), a ostale riječi sinsemantičkim (imaju pojmovnu potpunost u vezi sa predmetskim ili kakvim drugim pojmom te se zato uvijek upotrebljavaju u vezi sa nekom drugom riječju) – Belić 1998: 532.

Belić ističe da je odnos opštih i realizovanih riječi (u rečenici) jedan od najvažnijih u svim jezicima svijeta (Belić 1998: 455). On veliku pažnji posvećuje korelaciji pojedinih vrsta riječi i analizira, recimo, odnos drugih vrsta riječi prema pridjevskim riječima (Belić 1998: 65-67)[73] i odnos glagolskih riječi prema onim samostalnim riječima kojima se radnja pripisuje kao osobina (Belić 1998: 72). Belić smatra da se odnos između imeničkih riječi i pridjevskih može shvati na primjeru *zlo* i *zlo djelo*: u prvom slučaju radi se o samostalnoj imenici, a u drugom o imenici u pridjevskom značenju (Belić 1998: 461). Belić konstatuje da se imeničke riječi dodiruju sa glagolskim, pa često i isto glase. Međutim, samostalnim vrstama riječi smatra samo imenice, dok su sve druge (čak i glagoli) nesamostalne, (1) jer se upotrebljavaju uz druge riječi, (2) jer i u prirodi postoje samo osobine predmeta ili bića (Belić 1998: 481). Pridjeva ima u prirodi samo u predmetima, isto kao što su glagoli osobine koje uvijek neko ima ili realizuje. „U prirodi su samostalni isključivo predmeti (oni obuhvataju bića i stvari); zato su samostalne i u sve reči kojima se predmeti obeležavaju.“ (Belić 1998: 532). Glagol je, nesamostalan „[...] jer se nikad od predmeta zasebno ne javlja [...] on se uvek nalazi u vezi sa kakvim predmetom. Iz toga izlazi da i u jeziku ne može biti drukčije.“ (Belić 1998: 549). Prijedloge definiše kao riječi koje obilježavaju zavisne odnose imenica prema drugim riječima (Belić 1998: 564).

68. Belić je dao nekoliko značajnih teoretskih zapažanja o odnosima u sintagmi i

[73] Kasnije on precizira da pod pravim i nepravim riječima podrazumijeva neizvedene i izvedene, primarne i sekundarne riječi.

rečenici. Recimo, on ističe da je u rečenici glavna veza (dakle, odnos) pojmova ili predstava kojima se nešto o nečem iznosi, a ne veza zasebnih samostalnih ili nesamostalnih riječi (Belić 1998: 119). Polazeći od ovog stava on izvodi relaciono orijentisanu definiciju osnovne sintaksičke jedinice: „Rečenica je najprostija i najmanja govorna celina u kojoj se slobodnom i uvek drukčijom vezom pojmova nešto novo o njima iznosi." (Belić 1998: 119). Belić konstatuje da odnos između pojmova u rečenici mora postojati, ali on ne mora biti iste vrste. „Glavno je da v e z e mora biti među pojmovima i da moraju biti dva pojma jer drukčije ne bi moglo biti v e z e . Veza među pojmovima, koja je karakteristična za rečenicu, nije sasvim obična jer i u izrazu *sjajno sunce* ima izvesne veze pojmova, ali su oni dati kao nešto jedinstveno. Rečenica je veza naročite vrste: njome se nešto za određeni trenutak ili određenu priliku mora iznositi o osnovnom pojmu [...]; to je izvesna karakteristika osnovnog pojma u datom trenutku. Ta veza uvek daje nešto novo o samostalnom rečeničnom delu u pokazanom smislu, tj. prema onome što je podmetu dato." (Belić 1998: 120). On osjeća potrebu da s tim u vezi primijeti: „Često se veli da je rečenica veza izvesne vrste d v a j u pojmova ili d v e j u pretstava. Ustvari, to je nepotrebno naročito isticati jer u rečenici i ne može nikad biti ni više ni manje od dvaju osnovnih delova. To ističe iz najelementarnijeg shvatanja v e z e ili iskazanog odnosa o pretstavama." (Belić 1998: 120). Za njega rečenica predstavlja vezu dvaju ostvarenih pojmova (Belić 1998: 483); u njoj se uvijek osjećaju dva dijela koji zajedno čine potpuni smisao (Belić 1998: 485) te stoga rečenica predstavlja vezu riječi, odnosno vezu zasebnih pojmova kojima se iskazuje misaona cjelina (Belić 1998: 496).[74] Rečenični okvir čini veza dvaju pojmova, s tim što u mnogim jezicima i jedna riječ može značiti vezu pojmova (Belić 1998: 477). On smatra da je misaona cjelina toliko u rečenici nadmoćna da se katkada u jednoj riječi ona iskazuje, a jasnost veze dvaju pojmova ponekad blijedi iako se nikada ne može izgubiti.

Što se tiče sintagmatskih odnosa, Belić ističe da u svim sintagmama postoji uvijek samo jedan pojam, ma kako on bio složen, ili jedna funkcija, iz čega proizilazi velika i načelna razlika između rečenice i sintagme (Belić 1998: 123). U sintagmama se radi o jednom apercepciji pa su one jednostavniji pojmovi (Belić 1998: 125); sintagma predstavlja uvijek jedinstven pojam: ili po značenju ili po funkciji.[75] Sintagme omogućuju da se neka riječ svede na obilježavanje samo određenog odnosa ili neke nove varijante u samom odnos između riječi (Belić 1998: 473). Sintagme služe diferenciranju različitih padežnih odnosa jer su sastavljene iz dijelova kojima se razlike među njima uslovljavaju (Belić 1998: 163). Sintagme različnih padežnih odnosa mogu razvijati slična značenja, tako da se javlja izvjestan sinkretizam po značenjima kod različitih padeža (Belić 1998: 162). Sve jezičko stvaranje svodi se na odnose dijelova (riječi) rečenice ili na odnose dijelova (riječi) sintagme (oni čine unutrašnju „formu" jezika) – Belić 1998: 586.[76]

---

[74] On kurzivom daje misao: „*Misaona celina gospodari nad rečenicom svih vremena*" (Belić 1998: 496).

[75] „Sintagma je uvek po značenju ili funkciji jedinstven pojam, ma koliko reči mi upotrebili za njih." (Belić 1998: 471).

[76] Katičić ističe kako nema dvojbe da je u sintagmatici Belić kao opšti lingvista i kao teoretičar jezika „najznačajniji i svoj" (Katičić 1992: 167). Belićevo tumačenje sintagmatskih

69. Od konkretnih jezičkih korelacija Belić se najviše zadržava na zavisnom odnosu, posebno na padežnim vezama. Belić postavlja pitanje „Šta je to zavisnost u jeziku uopšte?“, ali ne daje eksplicitan odgovor, iako sam smatra da je to učinio (konstatacijom: „Pošto smo utvrdili šta je to zavisnost rečenice...“; Belić 1998: 283). On ističe relativni karakter zavisnih rečenica („relativne rečenice ne mogu biti nikada indikativne u pravom smislu reči“ – Belić 1998: 285) i nastavlja: „Ceo smisao zavisnosti ili zavisnog indikativa, tj. relativa, koji je u osnovici svake zavisnosti, u tome je što se vremensko značenje (ili načinsko) kakve zavisne rečenice dovodi u sklad sa glavnim ili upravnim vremenom glavne rečenice.“ (Belić 1998: 293). Međutim nešto kasnije Belić će ipak objasniti šta podrazumijeva pod zavisnošću (istina samo u odnosu na dvije imenice u zavisnim padežima): „[...] ja smatram da je opšte značenje zavisnosti – značenje odnosa ili ticanja jedne imenice prema drugoj.“ (Belić 1998: 502). Belić ponovo postavlja navedeno pitanje, ali u proširenom obliku: „Šta je to zavisnost imenica prema imenicama, glagolima ili pridevima?“ (Belić 1998: 503) te odgovara: „To je ona veza jezičkih osobina koja čini da se osobine vraćaju iz predmetne reči ili uz njihove osobine u vezi sa kojima su morale i prvobitno biti upotrebljavane i od kojih su odvojene bile našom mišlju (glagoli od svojih radnika i dopuna, specijalni pojmovi od onoga što ih čini specijalnim pojmovima, napr. *šumsko drvo* od pojma *drvo* itd. A to se i iskazuje padežnim odnosima.“ (Belić 1998: 503). Iz ovoga se izvlači zaključak da je zavisnost ono što se tiče datog pojma i što sa njim čini pojmovnu cjelinu: „To je dakle kategorija t i c a n j a ili odnosa . Odnos jednom iznesen ili pokazan u n u t r a š n j a je i vrlo važna jezička osobina. I to ne samo onaj odnos o kojem sada govorimo, tj. Odnos zavisnih imenica od upravnih reči sa kojima čine celinu u izvesnom smislu, već i svaki drugi odnos u rečenici ili sintagmi. Taj zavisni odnos jeste o n o š t o j e p r i s u t n o s v i m z a v i s n i m p a d e ž i m a i š t o s a u n j i m a n i k a d a n e g u b i dok ostaju sa svojom zavisnom funkcijom.“ (Belić 1998: 503). Neposredni položaj determinativne riječi uz

odnosa Katičić ovako tumači: „Kvalificiravši [...] opreku između sintagme i rečenice, i naglašavajući eksplicitno samo nju, Belić je ipak, implicitno, pokazao i ono u čemu su identične. I sintagma i rečenica jesu naime sklopovi riječi, tek što je jedna statična, a druga dinamična. Može se, dakle, nasuprot Belićevoj dikciji, ali slijedeći i razrađujući njegovu misao, reći da je sintagma isto što i rečenica, tek što je statična, a nije, kao ona, dinamična. Zanemari li se razlikovna oznaka po dinamičnosti i statičnosti, rečenice su i sintagma jedan sklop.“ (Katičić 1992: 168). Katičić ističe da se viđenjem sintagme, a posebno Belić našao u pojmovnom krugu generativne semantike, teoretskog pravca koji se pojavio tek kojih sedam godina poslije Belićeve smrti. Naime, Belićevi pogledi na sintagmu mogu se vrlo dobro interpretirati u okviru generativne semantike (posebno stav da je veza između riječi u sintagmi nezavisna od svake formalne oznake i svake gramatičke uobličenosti), iako je Belić imao ozbiljnih rezervi prema strukturalizmu i bez obzira na to da je ostao izvan najmodernijih i najudarnijih lingvističkih struja svoga vremena. Ukratko: Aleksandar Belić je u svojoj sintagmatici anticipirao generativnu semantiku (Katičić 1992: 171). Katičić to na sljedeći način objašnjava: „Nije dakle Belić u svoju sintagmatiku uveo samo dubinsku semantičku strukturu nego je, implicitno, uz to baratao i transformacijama, iako to nigdje nije ni formulirao ni definirao. To nas i neće iznenaditi kad znamo da je opis po dubinskom ustrojstvu moguć samo uz primjenu transformacija. Beliću su one potrebne za prijelaz od univerzalnog semantičkog ustrojstva do gramatičkog oblikovanja u pojedinom jeziku i za utvrđivanje odnosa između sintagme i rečenice. Ne uvodeći transformacije, on zapravo ipak operira njima, pretpostavljajući ih u odnosima koje opisuje.“ (Katičić 1992: 171).

onu koja ona određuje predstavlja, po Belićevu mišljenju, samo posljedicu odnosa ili ticanja jedne riječi prema drugoj, a nikako uzrok te zavisnosti (Belić 1998: 506). Belić smatra da je u najranijim epohama svaki padež imao opšte značenje odnosa i napominje: „Već je i Jakopson primećivao da je bolje govoriti o *opštim* značenjima negoli o glavnim značenjima. Mislim da je još bolje govoriti o odnosu koji se datim padežom obeležava, mada i ja upotrebljavam izraz opšta značenja zavisnih padeža." (Belić 1998: 508). On tvrdi da padeži dobijaju realizaciju svoga odnosa tek u primjeni na imenice, odnosno prema njihovom značenju (Belić 1998: 509). Same imenice sa punim značenjem svode se, po njegovom mišljenju, na značenje odnosa koji se javlja kao apstrakcija njihovog značenja u sintagmama: *vrh* – „*više*", *mjesto* – „*zamjenjujući*", *kraj* – „*poređ*", *dno* – „*u dubini*" sa zavisnom funkcijom mjesto ranije zasebne samostalne funkcije (Belić 1998: 513). Belić smatra da su se u flektivnim jezicima opšti odnosi zavisnih padeža razvili na osnovu odnosa ticanja (Belić 1998: 519). On tvrdi da zavisni padeži obilježavaju samostalnu riječ u rečenici sa oznakom zavisnog odnosa (Belić 1998: 133). Značenje zavisnog padežnog odnosa javlja se kao rezultat prirode ili potencijala upravne riječi i otkrivanja njegovih mogućih momenata onim riječima koje su sposobne da to učine (Belić 1998: 136). U analizi padežnih odnosa naglašava se značenje opšte zavisnosti: da se imenica u zavisnom padežnom odnosu u izvjesnom pravcu tiče upravne riječi, da se na nju odnosi (Belić 1998: 166). Belić tvrdi da u indoevropskim jezicima postoji svega pet ili u najbolju ruku šest padežnih odnosa: genitiv, dativ, akuzativ, ablativ, instrumental i lokativ (Belić 1998: 143). Izdvajanje čak 216 padeža koje vrši Hjelmslev Belić naziva nesporazumom, vještačkom konstrukcijom, a izdvojene odnose „tobožnjim padežnim odnosima". On smatra da bi, ako se pođe Hjelmslevljevim putem (koji uzima u obzir slobodna značenja), broj bio i veći od 216. Poslije konstatacije da Hjelmslev znatno šire i drukčije određuje funkciju padeža iznosi se mišljenje da se takvo shvatanje padeža ne može opravdati: „On (= Hjelmslev) smatra s v a k u s l o ž e n i č k u s i n t a g m u koja je p r o d u k t i v n a ticala se ona nominativa imenica, prideva ili predikata kao padežnu sintagmu. Mi to nikako ne možemo odobriti smatrajući sve to zajedno za znak f l e k s i j e , a ne za znake d e k l i n a c i j e [...] Za nas su zavisni padežni odnosi oni u koje stupa kakva imenica kao dopuna ili odredba prema kakvoj upravnoj reči izvesne sintagme." (Belić 1998: 144). Suštinu padežnih odnosa Belić vidi u sljedećem: „To je [...] otkrivanje među delovima sintagme potencijalnih momenata upravne reči i obeležavanje razlike među mogućnim različnim takvim momentima koji se mogu osetiti kod dane upravne i dopunske reči." (Belić 1998: 160). Ista sintagma dopušta više padežnih značenja (Belić 1998: 413).

U sistemu padežnih odnosa kao bitne Belić izdvaja neposredne odnose između upravne riječi i njene zavisne imeničke dopune te objašnjava: „Neposredni odnos ja nazivam otkrivanje onog pratilačkog momenta koji se u latentnom stanju nalazi u upravnoj reči." (Belić 1998: 145). Na pitanje šta su osnovna ili opšta padežna značenja on daje odgovor kojim se potencira važnost odnosa: „To su ona značenja odnosa među samostalnim predmetom i drugim pojmovima u rečenici koja u padežnoj sintagmi dobijaju svoju realizaciju." (Belić 1998: 148). Zavisni padeži su, po Belićevu mišljenju, znaci za samostalni pojam u nesamostalnom odnosu, a nezavisni padež je znak za samostalni pojam upotrijebljen u rečenici sa čuvanjem nezavisnog odnosa (Belić 1998: 151).

Belić razlikuje linearne (horizontalne) i vertikalne padežne odnose (Belić 1998: 150, 152). Linearni je, recimo, odnos koji obrazuju genitivi imenica aglutinativnih jezi-

ka. U flektivnim jezicima postoje vertikalni odnosi: u njima je, kako kaže A. Belić, odnos padeža uspravan. O padežnoj interakciji on piše: „Uopšte se može reći da padeži često mesto dopunske funkcije [...] imaju odredbenu [...]. I jedno i drugo se može objasniti prirodom padežnih odnosa. Oni ovde, ako se tako može reći, iz ʻvertikalnog' odnosa prelaze u ʻlinearni'. Drugim rečima: kada takav padežni odnos ne znači zavisni odnos samostalne imenice prema samostalnoj imenici u nominativu ili kakvom drugom zavisnom odnosu, već znači razliku danog padežnog odnosa prema rečima sa istim padežnim odnosom, onda on ima mesto ʻvertikalnog odnosa' prema padežnim oblicima svoje paradigme – odnos prema istom padežnom značenju tuđe paradigme, tako da on izlazi iz svoje paradigme i dobija mesto svoga dopunskog značenja odredbeno." (Belić 1998: 157).[77] On se više zadržava na genitivnom padežnom odnosu (Belić 1998: 164). Kao posebnu vrstu korelacije spominje determinativni padežni odnos, koji se ne precizira (Belić 1998: 168).

70. Od korelolema Belić najčešće upotrebljava *vezu* i *odnos*, zatim *zavisnost*, *povezanost* (opšta *povezanost*), manje *relaciju*, a najmanje *korelaciju*.[78] U tumačenju padežnih odnosa najčešće se služi riječima *veza*, *odnos* i *relacija*.[79] Mnogo se rjeđe koristi riječju *odnošaj*. Na str. 153 u pasusu od dvije rečenice Belić upotrebljava pet korelolema: *odnos*, *veza*, *odnošaj*, relaci*ja* i *zavisnost*. [80]

71. Dubravko Škiljan razmatra razliku između jezika, govora, sistema (sustava) i strukture te konstatuje: „J e z i k je sistem znakova koji ljudi upotrebljavaju u jezičnoj djelatnosti. Jezik je po svojem karakteru – kao i svaki s i s t e m (ili s u s t a v), budući da je sistem definiran relevantnim odnosima elemenata u nekom skupu – apstraktan, a g o v o r je njegovo konkretno ostvarenje u nekoj materiji. Na taj je način jezik organizacija govora. U jezičnom sistemu raspoznajemo mrežu relevantnih odnosa između jezičnih znakova – to je s t r u k t u r a jezika; može se reći da jezik strukturira govor." (Škiljan 1985: 12). On ukazuje na osobit odnos međusobnog dijalektičkog prožimanja, potvrđivanja i poništavanja koji postoji između jezika i govora i ističe: „[...] iako su jezik

[77] Ovdje Belić prekida analizu vertikalnih odnosa sa konstatacijom da se ne može dalje na njima zadržavati i da mu je želja bila samo da ukaže na veliki značaj takvih odnosa u indoevropskoj deklinaciji.

[78] Samo smo na jednom mjestu primijetili ovu riječ: „Odavde se vidi da su odnosi povezanih parova obrazovanja (npr. *dvâš* = ʻdva puta' i samo *dvâ* = ʻdve jedinke' u crnogorskim govorima), tzv. različnih k o r e l a c i j a – u prirodi ovih pojava" (Belić 1998: 197).

[79]. Na str. 148 on kaže: „različiti odnosi ili *relacije* u koje stupaju padeži".

[80] Ako bi se sudilo po predmetnom registru, ne bi se mogao steći zaključak da se Belić intenzivnije bavio problemom jezičkih odnosa. U predmetnom registru prvog dijela Opšte lingvistike navode se samo neka mjesta na kojima se spominje riječ *odnos* (Belić 1998: 382). Korelolema *zavisnost* se daje u izrazima „priroda zavisnosti u jeziku", „značenje *zavisnosti*", „*zavisnost* i slaganje vremena", riječ *korelacija* se daje samo za 197 stranu, opozicija za 325, a *relacije* uopšte nema, iako je ovu riječ Belić upotrebljavao. Predmetni registar drugoga dijela je još siromašniji (i uopšte oskudan) – od korelacione leksike zastupljen je samo ne toliko bitan izraz *tvorački odnos* (Belić 1998: 582).

i govor dva aspekta jednog fenomena – jezične djelatnosti, i praktički su nezamislivi jedan bez drugoga jer međusobno uvjetuju svoja postojanja, oni se dijalektički i poništavaju: jezik uništava govor svojom težnjom za statičnošću, a dinamika govora razgrađuje jezični sustav. Iz ove njihove interakcije proizlazi jezična k r e a t i v n o s t : sposobnost govora i jezika da se prilagođuju stalno novim potrebama jezične prakse.“ (Škiljan 1985: 12).

Smatrajući Hjelmslevljevu dihotomiju plan izraza – plan sadržaja fundamentalnom, Škiljan svoju analizu zasniva upravo na njoj. On piše: „[…] znak ima dva praktički nerazdvojiva dijela koji se teoretski, ipak, mogu analizirati svaki za sebe: p l a n s a d r ž a j a , u koji se preslikava neki ‘izvanznakovni’ podatak koji nije sam taj znak, i p l a n i z r a z a , prikladan da se ostvari u nekom obliku materije i da se tako prenese u procesu interpersonalne komunikacije. Lingvistička analiza otkriva, dakako, i u jezičnim znakovima plan izraza i plan sadržaja koji se sastaju u dijalektičkoj cjelini jezičnog znaka i uzajamno se uvjetuju. Stoga se svaki od tih dvaju planova mora definirati najprije u odnosu prema drugome, a zatim i s obzirom na svoje karakteristike.“ (Škiljan 1985: 13).

Dubravko Škiljan smatra da na osnovu dihotomije između jezika i govora izrasta razlikovanje između fonologije i fonetike (Škiljan 1985: 92). On ukazuje na to ja je sintaksa „nužno“ usko povezana sa drugim lingvističkim disciplinama: „Osim semantike, koja joj pruža, bar teoretski, analizu plana sadržaja njezinih jedinica, sa sintaksom interferiraju i fonologija (osobito u onom dijelu koji izučava prozodijska obilježja) i fonetika (koja i ovdje interpretira materijalnu konkretizaciju jedinica u govoru) i morfologija (gdje je čitavo učenje o riječima i njihovim vrstama temeljeno gotovo isključivo na sintaktičkim definicijama), a u onim razdobljima i školama koje su smatrale da je osnovna funkcija kompleksnog jezičnog znaka formuliranje čovjekove misli prirodan suradnik sintakse bila je logika. Prema tome, i područje sintakse, ma koliko se u teoriji dalo jasno izdvojiti i delimitirati, u praksi uvijek ostaje isprepleteno s ostalim lingvističkim, pa i nelingvističkim domenama.“ (Škiljan 1985: 111-112). Kao centralno semantičko i lingvističko pitanje on smatra odnos između riječi i njome označenog izvanjezičnog fenomena „[...] oko koga se vodio sukob između animalista, koji su smatrali da je ta relacija u saussoreovskom smislu arbitrarna i konvencionalna, i realista, koji su vjerovali u iskonski motiviranu i nearbitrarnu vezu između riječi i stvari.“ (Škiljan 1985: 123). Škiljan ukazuje na složenost determinacije sadržaja, značenja i smisla te vidu razliku između njih u sljedećem: „Ipak, moglo bi se reći – iako to nipošto nije općenito prihvaćeno – da je s a d r ž a j znaka onaj njegov dio na koji se preslikava neka pojava iz izvanjezičnog univerzuma; z n a č e n j e znaka je njegov odnos prema fenomenima iz izvanjezičnog univerzuma, dok je s m i s a o ostvarivanja tog odnosa u konkretnoj komunikacijskoj situaciji. Prema tome, svaki znak mora imati sadržaj kao nezaobilazan konstitutivni dio, a značenje, eventualno, i smisao svakako, u određenim situacijama mogu izostati.“ (Škiljan 1985: 124). On smatra da je za lingvistiku „zacijelo“ bitna ali još uvijek prilično nejasna relacija između sadržaja znaka i izvanjezičnog fenomena koji je tim znakom označen te dodaje da se obično razlikuju predmet, pojam i riječ, u jednom opisu, ili predmet, sadržaj i izraz, u drugim deskripcijama: „[...] njihovi se odnosi prikazuju često s pomoću s e m a n t i č k o g t r o k u t a […], na čijim se vrhovima nalaze ova tri termina, a stranica koja povezuje predmet i riječ ili predmet i izraz označena je iscrtkano da bi se naglasila arbitrarnost te relacije.“ (Škiljan 1985: 124). Na izvjestan su način s tim u vezi

i pojmovi denotacije (ekstenzivno ili eksplicitno značenje riječi, onaj sadržaj koji opšteno prihvataju svi govornici nekog jezika) i konotacije (intenzivno ili implicitno značenje, koje riječ dobija u određenoj situaciji za pojedinog govornika). Za hiponimiju Škiljan kaže da predstavlja logički odnos inkluzije, pri čemu su hiponimi semanteme koje su koordinirano unutar semantičkog polja podređeni nekoj drugoj semantemi, a on je njihov hiponim (Škiljan 1985: 126). U antonimiji on izdvaja komplementarnost i reciprocitet (Škiljan 1985: 126).

Škiljan je posebno koncentriše na odnose između jezičkih znakova. On ističe da se mreža odnosa među znakovima, struktura sistema, nužno mijenja u cjelosti unošenjem bilo kog novog znaka u sistem, a kako se sistemi pojedinih govornika razlikuju bar po jednom znaku (u najmanju ruku na leksičkoj, sintaktičkoj i semantičkoj razini), nemoguće je uspostaviti relaciju identiteta između bilo koja dva individualna jezična sustava. „Štaviše, i sistem jednog pojedinca mijenja se, prema situaciji, komunikacijskim potrebama i pod utjecajem najrazličitijih izvanjezičnih odrednica, neprestano i u vremenu i u prostoru, tako da – strogo teoretski uzevši – lingvistika danas operira s beskonačno mnogo, na ovom nivou međusobno nesumjerljivih, elemenata u skupu jezične raznolikosti.“ (Škiljan 1985: 133). Analiza odnosa između znakova je naročito došla od izražaja u dijelu posvećenom semiologiji (Škiljan 1985: 188-202). Jedan od odnosa o kome govori je preslikavanje, pod čime podrazumijeva odnos između oznake i izvanznakovnog fenomena (Škiljan 1985: 190). On ističe da između oznake i označenog (označenog i označitelja) postoji relacija pridruživanja, kao vrijednost, specifična za svaku oznaku te dodaje: „Svaki sem, i na planu izraza i na planu sadržaja, koji se međusobno pridružuju, ima određen opseg. U apstraktnom semiološkom sustavu pojedini izraz i pojedini sadržaj nužno se u potpunosti jedan drugome pridružuju: takvo pridruživanje možemo nazvati t o t a l n i m p r i d r u ž i v a n j e m . U upotrebi velikog broja sistema semova dopušteno je samo totalno pridruživanje. Ali moguće je isto tako zamisliti da se cijelom izrazu pridružuje samo dio sadržaja, da je dijelu izraza pridružen čitav opseg sadržaja ili, napokon, da je dijelu izraza pridružen dio sadržaja – sve su to p a r c i j a l n a p r i d r u ž i v a n j a . I ovakve pojave susreću se u upotrebi sistema, ali njihov najveći dio posljedica je nekih oštećenja u komunikacijskom procesu i nepotpunih prenošenja znakova. Postoje, ipak, neki sustavi, poput prirodnih jezika; u kojima je normalno da se čitavu izrazu pridružuje u upotrebi u komunikaciji samo dio opsega sadržaja. Na primjer, opseg sema *žena* na planu sadržaja virtualno obuhvaća sve žene, no u realnoj komunikaciji taj se opseg često suzuje, u skladu s već navedenim procesima konkretizacije u jeziku, sve do jedne i određene žene. Prema tome, mogućnost parcijalnih pridruživanja obilježava samo neke semiološke sisteme. Teoretski zamisliva v a k a n t n a p r i d r u ž i v a n j a , kod kojih su ili plan izraza ili plan sadržaja ili oba plana prazni skupovi, treba smatrati samo neuspjelim realizacijama, jer je nepostojanje bilo kojeg od planova u kontradikciji sa samom definicijom oznaka.“ (Škiljan 1985: 190).

Škiljan ukazuje na odnos jezika i mišljenja (Škiljan 1985: 53), odnos jezika i stvarnosti (s. 53), odnos jezika i izvanjezičkog univerzuma (145), interferenciju jezika, tj. međusobni uticaj jednog sistema na drugi (142), interferenciju između jezika i govora (218), odnos jezika i društvenih fenomena (151), jezičku srodnost (157-172), analogiju (176-177), odnos (uskoj vezi, susretu) jezika i politike (221-224) itd.

72. O povezanosti jezičkih elemenata piše Ranko Bugarski : „Jezik je s i s t e m zato što nije skup nepovezanih elemenata – nije, na primer, brdo reči nagomilanih bez ikakvog reda – nego je organizovana celina čiji delovi stoje u određenim međusobnim odnosima, obrazujući jednu s t r u k t u r u . U toj strukturi mesto i uloga pojedinih sastavnih delova određeni su upravo odnosom prema drugim sastavnim delovima i prema celini.“ (Bugarski 1996, 6: 16). Bugarski ističe dvostruku prirodu jezika, koju de Sosir naziva planom sadržaja i planom izraza, a Martine prvom i drugom artikulacijom: „Jezik je višeslojna, hijerarhijski ustrojena struktura, u kojoj jedinice nižeg reda svojim kombinovanjem obrazuju jedinice višeg reda. Posebno, on je dvostruko artikulisan (tj. raščlanjen) sistem, jer se u njemu uvek razlikuju plan sadržaja i plan izraza, odnosno plan jedinica sa značenjem (reči) i plan jedinica bez samostalnog značenja, koje svojom kombinatorikom daju jedinice sa značenjem (glasovi). Stvari o kojima se u nekom jeziku govori otelovljene su u njegovim rečima (p r v a a r t i k u l a c i j a), ali su same te reči dobijene slaganjem jedinica druge vrste – glasova (d r u g a a r t i k u l a c i j a). Tako je, na primer, nosilac određenog pojma reč drvo, sa značenjem poznatim svima koji znaju srpskohrvatski jezik. Međutim, ova reč oblikovana je od četiri glasa *(d, r, v, o)* koji pojedinačno nemaju značenja, nego dato značenje dobija tek celina u koju se oni grupišu tim redom. Ovaj mehanizam čini od jezika veoma e k o n o m i č a n s i s t e m , jer se različitim kombinovanjem svega, recimo, tridesetak glasovnih jedinica obrazuju mnoge hiljade reči. Reči se sa svoje strane kombinuju u grupe reči i rečenice, a broj rečenica već je beskonačan u svakom živom jeziku. Pravila koja na svakom planu strukture – odnosno j e z i č k o m n i v o u – dozvoljavaju neke kombinacije datih jedinica, a isključuju neke druge, čine g r a m a t i k u , kao takođe bitno svojstvo jezika.“ (Bugarski 1996, 6: 17). S druge strane, jezik i govor stoje u odnosu kôda i poruke, sistema i procesa; govor je jezik u akciji (Bugarski 1996, 6: 17). Jezik je apstraktan i opštiji, dok je govor konkretan i pojedinačan (Bugarski 1996, 6: 22-23).

U analizi jezičkog znaka Bugarski daje nekoliko važnih korelacionih napomena. On konstatuje da materija mora imati neku formu, koju stiče samim činom svoga konstituisanja i prenošenja. „U svemu ovome imamo elemente koji nam omogućuju da razlučimo osnovne planove zastupljene u jeziku i onome što on izražava. U jednoj dimenziji, plan SUPSTANCE (materija iskaza) razlikuje se od plana FORME (oblik iskaza). U drugoj dimenziji, plan SADRŽAJA (sadržina iskaza) razlikuje se od plana IZRAZA (sredstvo iskaza). Ukrštanjem ove dimenzije dobijaju se četiri polja: A, B, C i D. Osa AC čini supstancu, osa BD formu, osa AB sadržaj, a osa CD izraz. Pojedina polja imaju sledeće vrednosti. A = s u p s t a n c a s a d r ž a j a , tj. materija na koju se iskaz odnosi, same stvari o kojima govorimo, B = f o r m a s a d r ž a j a , tj. oblik dat sadržini iskaza, pojam koji imamo o stvarima. C = s u p s t a n c a i z r a z a , tj. medijum u kojem se iskaz ostvaruje, fizička materija (glasovna ili grafička) kojom se koristimo kada govorimo ili pišemo. D = f o r m a i z r a z a , tj. oblik dat sredstvu iskaza, zvučno-grafička predstava (putem glasova ili slova) koju o njemu imamo.“ (Bugarski 1996, 6: 103).

U analizi odnosa na planu funkcionalnih jedinica i strukture (fonološki plan) i planu njihove fizičke realizacije (fonetski plan) Ranko Bugarski ukazuje na razliku između jezika kao sistema i govora kao realizacije tog sistema, koja (razlika) se provlači kroz druge nivoe jezičke strukture. „Tako se, prema nastavcima u poslednja dva istaknuta atributa, govori o jedinicama ʻe m s k o gʼ reda kada se misli na sistem ili tip, a o je-

dinicama ʻe t s k o g ’ reda kada je reč o realizaciji sistema ili pojedinačnom predstavniku tipa. Uprošteno, ovo je odnos između apstraktnog i konkretnog, sistemskog i materijalnog.“ (Bugarski 1996, 6: 126).

Bugarski pristupačno govori (na nekim mjestima naučno-popularno) o gramatičkim odnosima (Bugarski 1996, 6: 143-148). Pri tome on se ne poziva ni na koga, ali se jasno vidi da se naslanja na de Sosira, Hjelmsleva i Jakobsona: „Struktura svakog jezika velikim delom je određena gramatičkim odnosima koji u njoj postoje. Dve, glavne i najšire vrste gramatičkih odnosa (od kojih svaka ima više podvrsta) čine tzv. sintagmatski i paradigmatski odnosi. S i n t a g m a t s k i o d n o s i su odnosi između jedinica zajednički prisutnih u jednom iskazu, koje obrazuju niz. P a r a d i g m a t s k i o d n o s i su odnosi između u jednom iskazu prisutnih i iz njega odsutnih jedinica, koje obrazuju **skup**. Termin s i n t a g m a t s k i izveden je od termina s i n t a g m a , koji označava ostvarenu kombinaciju reči u nekom nizu, dok termin paradigmatski potiče od termina **paradigma**, sa značenjem skupa srodnih reči ili skupa gramatičkih oblika neke reči. Sintagmatski odnos i mogu se zamisliti kao lanac sačinjen od jedinica određene vrste, dakle **horizontalno***,* a paradigmatski odnosi kao u jeziku postojeće alternative za svaku tačku sintagmatskog lanca, dakle **vertikalno**.“ (Bugarski 1996, 6: 144-145).[81]Uopšte uzev, srž strukture jezika čine dve ukrštene ose – vertikalna osa selekcije, koja određuje kakve jedinice mogu biti izabrane u svakoj tački prilikom obrazovanja nekog iskaza, i horizontalna osa kombinacije, koja određuje kako se izabrane jedinice mogu međusobno slagati; selekcija počiva na principu sličnosti; jedinica u jezičkom siste-

[81] On daje dvije ilustracije – **1.** U rečenici „[...] *Moj proždrljivi pelikan progutao je veliku ribu* sve reči stoje međusobno u sintagmatskim odnosima, jer njihovo nizanje obrazuje iskaz. (Ovde, doduše, nije reč o prostom dodavanju jedne reči drugoj, jer tu postoji više slojeva sintagmatske strukture [...]). Međutim, svaka od reči u datoj rečenici stoji u paradigmatskim odnosima sa drugim rečima kojih u rečenici nema, ali koje bi po svojim gramatičkim i leksičko-semantičkim svojstvima mogle da stoje umesto nje, na istom mestu u iskazu. Tako bismo umesto *moj* na početku rečenice mogli imati npr. *nas, ovaj, jedan;* umesto *proždrljivi* npr. *izgladneli*, *ponosni*, *glupi*; umesto *pelikan* npr. *mačor*, *pas*, *aligator* – i tako do kraja rečenice, sa mogućim zamenama kod svake reči. Rezultat ovih drugih ostvarenja mogle bi biti rečenice kao *Nas izgladneli mačor pojeo je ogromnu porciju, Ovaj ponosni pas pojurio je malu mačku i* slične. Iz ovog primera vidi se zašto su sintagmatski odnosi – odnosi prisustva u iskazu, dok su paradigmatski odnosi – odnosi odsustva iz iskaza (ali, naravno, prisustva u jeziku na kome je iskaz sastavljen). – **2.** „Tri reči u rečenici *Obrazovanje je skupo* stoje u sintagmatskim odnosima jedna sa drugom; ali prva od njih, na primer, stoji u paradigmatskim odnosima sa izvesnim rečima van te rečenice na koje nekom svojom osobinom asocira: jedna linija asocijacije bila bi sa rečima izvedenim od istog korena (kao *obrazovati, obrazovni*), druga sa rečima koje sadrže isti nastavak (kao *učenje, putovanje*), treća sa rečima iz iste semantičke sfere (kao *nastava, škola* ili opet *učenje*). Tu vidimo i da je osnova izvedene reči sintagmatski vezana sa nastavkom koji se stvarno pojavljuje u njoj, a paradigmatski sa drugim nastavcima koji se mogu dodati toj osnovi (*obrazov-a-nje* prema *obrazov-a-ti* ili *obrazov-ni*); tako se kod srpskohrvatskih imenica svaki put u iskazu javlja određena kombinacija osnove i padežnog nastavka, ali se na neki način asocira cela paradigma (*rat* prema *rat-a, rat-u* itd.). Isto načelo vlada i u fonologiji: tri foneme u reči *r-a-t* međusobno su u sintagmatskom odnosu, ali svaka od njih je u paradigmatskom odnosu sa drugim fonemama koje bi mogle da je zamene u istom sintagmatskom okviru, dajući nove reči sa novim značenjima – npr. *r* sa *k* (*k-a-t*), *a* sa (*r-i-t*), ili *t* sa *k* (*r-a-k*).“ (Bugarski 1996, 6: 146).

mu, a kombinacija na principu njihove blizine u govornom procesu; osa selekcije je paradigmatska, a osa kombinacije je sintagmatska. (Bugarski 1996, 6: 144-145).

U analizi gramatičkih odnosa Bugarski razlikuje odnose u okviru gramatičkih kategorija i gramatičkih konstrukcija: „Gramatički odnosi dolaze do izražaja u sklopu raznih gramatičkih pojava, od kojih ćemo ovde pomenuti samo dve [...]: gramatičke kategorije i konstrukcije. Sa formalnog stanovišta, g r a m a t i č k a k a t e g o r i j a je sistem od najmanje dva člana kojim se izražava neki gramatički odnos – npr. rod, broj, padež, lice, vreme itd. Kako jedan član ne bi činio sistem, pa ni kategoriju, svaka od ovih kategorija obuhvata dva ili više članova koji čine relevantnu o p o z i c i j u ; tako se unutar kategorije roda suprotstavljaju npr. muški, ženski i srednji rod, unutar broja npr. jednina i množina, itd. Pošto se u iskazima uvek bira između ovih alternativa, kategorija počiva na osi selekcije i tako je paradigmatske prirode. Ako je jedan član neke kategorije prisutan na jednom mestu u nekom iskazu, drugi članovi iste kategorije ne mogu stajati na istom mestu istog iskaza. Jedna imenica može da se pojavi ili u jednini ili u množini, ali ne u oba broja istovremeno, itd. A g r a m a t i č k a k o n s t r u k c i j a je kombinacija dveju ili više reči između kojih postoji neka gramatička veza. Nasuprot kategoriji, konstrukcija leži na osi kombinacije i otuda je sintagmatske prirode: reči koje ulaze u konstrukciju u njoj su zajedno prisutne. Različite vrste sintagmatskih odnosa definišu različite vrste konstrukcija.“ (Bugarski 1996, 6: 146-147).

Pored sintagmatskih i paradigmatskih odnosa Bugarski spominje funkcionalne odnose – odnose između nekog elementa i veće cjeline unutar koje on funkcioniše. Za razliku od opštih tipova gramatičkih odnosa, u koje ulaze istovrsne jedinice (fonema prema fonemi, riječ prema riječi i sl.), ovdje se radi o odnosu dijela prema cjelini (riječi prema sintagmi, sintagmi prema rečenici i sl. – Bugarski 1996, 6: 147. Tako između duala i plurala postoji jednosmeran odnos implikacije: „[...] ako posmatramo odnos između duala i plurala u sistemu gramatičkog broja, logički su moguće četiri kombinacije: da neki jezik nema ni jedno ni drugo, da ima oboje, da ima plural bez duala, i da ima dual bez plurala. Ali dok se u jezičkoj stvarnosti lako mogu naći primeri za prva tri slučaja (npr. kineski za prvi, klasični grčki za drugi, engleski za treći), četvrta teorijska mogućnost nikada se ne koristi: nema jezika koji bi imao dual bez plurala. Drugim rečima, između duala i plurala postoji jednosmeran odnos implikacije: dual podrazumeva plural, ali ne i obrnuto, što znači da je plural temeljnija i hijerarhijski važnija kategorija. Iz ovog zaključujemo da prirodnom jeziku može odgovarati da ne pravi razlike u broju, ali ako takve razlike postoje, onda mu nikako ne odgovara postojanje duala bez plurala. Praktično, to bi značilo da čoveku iz nekog razloga može pogodovati da gramatičkim sredstvima uopšte ne pravi razliku između ʻjedan’ i ʻviše od jedan’, ali mu nikako ne pogoduje da uz pomoć takvih sredstava razlikuje ʻjedan ili više od dva’ i ʻdva’. (Postojanje duala bez plurala podrazumevalo bi ukidanje razlike između singulara i plurala, jer ako se ne zna šta je plural onda nema ni singulara).“ (Bugarski 1996, 6: 78-79).[82] Gramatičke kategorije se tradicionalno definišu kao sistemi suprotstavljenih oblika povezanih nekim gramatičkim odnosom, sa izvjesnim korelacijama na planu sadržaja, koje su, međutim, malo

[82] U knjizi Jezik i lingvistika daje se gotovo identično tumačenje, ali se ispred njega ukazuje odakle je primjer preuzet: „Poslužićemo se jednim prostim primerom koji daje Grinberg.“ (Bugarski 1990: 2: 94).

kad sistematske, a najčešće su samo približne (Bugarski 1996, 6: 148). Bugarski spominje dva tipa sintaksičkih konstrukcija – endocentrične i eksocentrične: „Najopštija podela svih konstrukcija prema tipu, koja se u nekom obliku može primeniti na sve jezike sveta, jeste podela na tzv. e n d o c e n t r i č n e (ʻunutrašnje', ʻcentrirane') i e k s o - c e n t r i č n e (ʻspoljne', ʻnecentrirane') konstrukcije. Kod prvog tipa bar jedan konstituent pripada istoj **sintaksičkoj klasi** kao i cela konstrukcija, tj. oboje se jednako ponašaju u većim konstrukcijama, dok kod drugog tipa to nije slučaj, jer cela konstrukcija nije sintaksički svodljiva na bilo koji konstituent. Tako je *naša ekipa* endocentrična konstrukcija, pošto se pored npr. *to je naša ekipa* ili *nasa ekipa je spremna* može reći i samo *to je ekipa* ili *ekipa je spremna* (ovde je dakako reč samo o sintaksičkim mogućnostima, ne i o ekvivalentnosti značenja). Ovde, dakle, jedan konstituent (*ekipa*) funkcioniše analogno celoj konstrukciji (*naša ekipa*). Slično važi i za *crvene sveske,* dok kod *sveske i olovke* bilo koji od povezanih konstituenata može i sam da odigra takvu ulogu (npr. *kupio sam sveske i olovke, kupio sam sveske, kupio sam olovke).* Ali npr. *na takmičenju* je eksocentrična konstrukcija, jer se prema *pobedio je na takmičenju* ne može reći *pobedio je na* niti *pobedio je takmičenju*." (Bugarski 1996, 6: 185). On izdvaja tri vrste eksocentričnih konstrukcija 1. upravljačke**,** kada jedan od konstituenata (u primerima crtom razdvojenih) „upravlja" drugim (*osvojiti/prvu nagradu*, *na*/*takmičenju*), 2. povezivačke**,** kada jedan konstituent služi kao spona (*je*/*umoran, postaje*/*hladna*) i predikacione**,** kada su konstituenti u odnosu subjekta i predikata (*ona*/*jede, naša ekipa*/*osvojiće prvo mesto na takmičenju*.

Bugarski ističe da gramatika i semantika stoje u veoma složenom uzajamnom odnosu (Bugarski 1996, 6: 220). On ukazuje na razliku između riječi i leksema – riječ je jedinica sintakse, a leksema jedinica leksikona (Bugarski 1996, 6: 199). Leksema, kao jedinica leksičkog nivoa, ima apstraktni karakter, dok su njene rečenične realizacije (riječ) konkretne. Leksika je područje komplementarno gramatici, ali je razlika između njih u tome što je leksika uglavnom spisak stvari, pojmova i odnosa, a gramatika skup pravila za manipulisanje jedinicama sa ovoga spiska (Bugarski 1996, 3: 142. Što se tiče značenjskih odnosa među riječima, pored toga što imaju svoja pojedinačna značenja, riječi i međusobno stoje u raznim vrstama značenjskih odnosa (Bugarski 1996, 6: 211). One obrazuju svojevrsne parove ili šire skupine u skladu sa takvim odnosima. Kao najvažnije značenje odnosa između riječi on smatra homonimiju, sinonimiju, antonimiju i hiponimiju, koje kratko objašnjava. Pri tome on ih dovodi u vezu za drugim leksičkim fenomenima (leksičkim jezgrom, leksičkom i semantičkim poljem i prototipom). I rečenice stoje u raznim vrstama značenjskih odnosa. Neke ilustruju odnos ekvivalentnosti ili p a r a f r a z e (sinonimije na nivou rečenice, npr. aktivna *Sagradili su most* i pasivna *Most je sagrađen*); druge, odnos logičke k o n t r a d i k c i j e (npr. *Ovaj neženja je oženjen*) ili pak t a u t o l o g i j e (npr. *Ovaj neženja je neoženjen*); a neke su, opet, sintaksički d v o s m i s l e n e (polisemija na nivou rečenice, npr. *Jovanu je lako verovati*, što može da znači bilo *a.* ʻLako je Jovanu da veruje' ili *b.* ʻJovanu se lako veruje'; ali upor. *Jovanu je lako gladovati*, sto može da ima samo značenje kao pod *a,* i *Jovanu je lako podvaliti,* sa značenjem samo kao pod *b*)." (Bugarski 1996, 6: 216-217).

Bugarski ukazuje i na razliku između semantike i pragmatike (Bugarski 1996, 6: 22). Govoreći o strukturi razgovora i teksta on ističe da realizacija jezika u vezanom govoru daje diskurs (radi se o procesu), a da je tekst proizvod (Bugarski 1996, 6: 226).

Tekstom on naziva uzorak u govoru ili pisanju ostvarenog jezika koji ispoljava međuzavisnost svojih dijelova (Bugarski 1996, 6: 229.

U knjigama Ranka Bugarskog spominju se korelacioni fenomeni kao što su jezička srodnost (Bugarski 1996, 6: 67-72), jezičke razlike (Bugarski 1996, 7: 87-93), međuzavisnost gramatičke i leksičke strukture (Bugarski 1996, 2: 189-225), simetrija i asimetrija u prijedloškim sistemima (Bugarski 1996, 2: 226-242), odnos između varijantnog i invarijantnog (Bugarski 1996, 2: 53), kontrastiranje pisama (Bugarski 1996, 2: 264-270) itd. On govori o odnosima između jezika i različitih jezičkih, polujezičkih i nejezičkih pojava kao što su komunikacija (Bugarski 1996, 6: 25-29), misao (Bugarski 1996, 6: 29-24), logika (Bugarski 1996, 6: 32), stvarnost (Bugarski 1996, 6: 34-38), društvene kategorija (Bugarski 1996, 6: 82-86), kultura (Bugarski 1996, 2: 116), mišljenje i saznanje (Bugarski 1996, 2: 117), sinhronija i dijahronija (Bugarski 1996, 2: 142-166), pismo, slovo i glas (Bugarski 1996, 2: 213-230), govor, govoreni jezik, govorni jezik (Bugarski 1996, 2: 111-116), jezički nivo, diskurs, tekst (Bugarski 1996, 2: 157-166). On ističe da između jezika i društva postoji odnos uzajamne zavisnosti (Bugarski 1996, 6: 16). Bugarski ukazuje i na odnose između nauke o čovjeku i drugih nauka (Bugarski 1996, 3: 19). Njegov ekstralingvistički pristup najviše je došao do izražaja u knjigama: Jezik u društvu, Jezici, Pismo, Jezik od mira do rata, Jezik u društvenoj krizi, u kojima se govori o različitim ekstralingvističkim korelacijama (Bugarski 1996).

73. Aplikacija korelacione nominacije podrazumijeva način i obim primjene korelacije leksike pri deskripciji jezičkih odnosa. Korelaciona leksika je različito zastupljena u BHS-opštelingvističkom opisu jezičkih odnosa.

74. Milka Ivić najčešće upotrebljava riječ *odnos, međusobni* odnos, *vezu*, *povezivanje*, *povezanost*, *međusobni spoj*, a vrlo rijetko *korelaciju* i *relaciju*. Ona spominje ove vrste *odnosa*: anaforski *odnos* (196), aplikativni *odnos* (243-244), apozicijski *odnos* (239), asocijativni *odnos* (159), binarni *odnos* (116), direktni *odnos* (210), formalni *odnos* (168), genetički *odnos* (51), gramatički *odnos* (36), jezički *odnos* (159, 254), kontinuumski *odnos* (255), konverzivni *odnos* (177), koordinativni *odnos* (239), međusobni *odnos* (159, 259), međusobni *odnos* društva i jezika (262), međusobni *odnos* fundamentalnih kategorija (253), međusobni *odnos* genetičkih jezika (88), međusobni *odnos* indoevropskih jezika (33), morfološki *odnos* (139), naporedni *odnos* (40), naporedni *odnos* između sintaksičke funkcije i forme datog jezičkog znaka (12), neposredni *odnos* (159), opozicioni *odnos* (117), osnovni *odnos* (254), paradigmatski *odnos* (159), paradigmatsko-sintagmatski *odnos* (159, 160), sintaksički *odnos* (116, sistemski *odnos* (123, 184), strukturalni *odnos* (258), *odnos* alternacije kratkih vokala (105), *odnos* centralnog i perifernog (82), *odnos* eksplicitnog prema implicitnom (218), *odnos* forme sadržine prema supstanci (157), *odnos* germanskih konsonanata prema konsonantima drugih indoevropskih jezika (34), odnos glasovne strukture i značenja (2), *odnos* govornika i sagovornika (184), *odnos* između članova sistema (56), *odnos* između članova opozicije (116), *odnos* između glasova (209), *odnos* između jezika i kulture (145), *odnos* između kvantifikatora (196), *odnos* između predikata i njegovih argumenata (196), *odnos* između rečenica (190), *odnos* između rečeničnih dijelova (128), *odnos* između supstance (239), *odnos* između teksta i kategorija teorije (253), *odnos* između zvukovnog sastava i značenja (20), *odnos* jednog jezičkog znaka prema drugim jezičkim znacima (158), *odnos* jezičke strukture sa mentalitetom naroda (39), *odnos* jezik – društvo (263), odnos jezika i društva

(262), *odnos* jezika i mišljenja (37), *odnos k/č* (126), *odnos* koji se ne uspostavlja na nivou dubinske strukture (196), *odnos* komunikativnih znakova prema pojmovima o kojima referišu (167), *odnos* konverzivnosti (177), *odnos* leksičkog i sintaksičkog nivoa (197), *odnos* leksičkog značenja prema gramatičkom (172), *odnos* među jezičkim pojedinostima (142), *odnos* među jezičkim znacima (158), *odnos* među kategorijama (234), *odnos* među simbolima (242), *odnos* obilježeno/neobilježeno (116), *odnos* polisemije sa frekvencijom riječi (209-210), *odnos* prema govornom licu (171), *odnos* rasporeda glasova (209), *odnos* sadržine i izraza (157), *odnos* sadržine i forme sadržine (157), *odnos* signifiant/signifié (107), *odnos* stalnih (invarijantnih) karakteristika riječi prema njihovim aktuelnim (kontekstualnim) karakteristikama (222), *odnos* tema – rema (273), *odnos* u jeziku (143, 235), *odnos* u okviru morfoloških sistema (119), *odnos* u rečenici (184), *odnos* zavisnosti (233) i dr.[83]

Upotrebu *korelacije* registrovali smo samo na tri mjesta: u analizi sociološkog proučavanja jezika (ističe se da je ono „zasnovano na utvrđivanju *korelacije* između jezičkih i društvenih fenomena"; Ivić 1975: 74), u tumačenju Jakobsonovog binarizma (Ivić 1975: 119) i u objašnjavanju tagmemike („[...] teorija pre svega osvetljava *korelaciju* koja postoji između pozicije [...] i klase [...]" – Ivić 1975: 142).

I leksemom *relacija* Milka Ivić se ne koristi često – u navođenju Aristotelove kategorije (ne *odnos*, već *relacija* – Ivić 1975: 14), u analizi Halidejevih kontinuumskih relac*ija* (Ivić 1975: 254) i predstavljanju sociolingvistike (*relacija* jezik – društvo; Ivić 1975: 262). Pridjeve od ovih leksema (*korelativni* i *relacioni*) Milka Ivić takođe rijetko upotrebljava. Na 243 strani daje se *ralator*.

Od ostale korelacione leksike susreće se *anaforizacija*, *binaritet*, *binarizam*, binarna... *opozicija*, *binarnost*, *dihotomija*, *distinkcija*, fonološka *identičnost*, *izomorfizam*, *izomorfnost*, *komutacija*, *međuzavisnost*, *neutralizacija*, *zavisnost* (neposredna), *opozicija* (fonemska, opozicija nominativa prema ostalim padežima, *opozicija* obilježenog /markiranog prema neobeleženom /nemarkiranom/, *opozicija* po principu binarnosti), *paralelnost*, *projektivnost*, *prožimanje*, *rekurzivno parafraziranje*, *smjenjivanje*, *suprotnost*, *suprotstavljanje*, *supstitucija*, *transpozicija*, *uslovljenost*, *zamenjivost*, *zamjenjivanje*, *zavisnost (*sintaksička). Za dvočlane odnose i načine njihovog proučavanje Milka Ivić daje nekoliko naziva: *binarnost*, *binarizam*, *binaritet*, *binarna opozicija*, *binarni* odnos.

75. I kod Dubravka Škiljana (Škiljan 1985) *odnos* zauzima dominantnu poziciju. On ima širok broj determinacija: asocijativni *odnos* (59), dijalektički zasnovan *odnos* (89, 139), dijalektički *odnos* (216), dinamički *odnos* (200, 216), društveni *odnos* (85, 224), jezični *odnos* (48), količinski *odnos* (17), kvantitativni *odnos* (181, 205), logički *odnos* (195, 211), međusobni *odnos* (17, 99, 125, 128, 129, 194), *odnos* baze i nadgradnje (85), *odnos* depedencije (73), *odnos* determinacije (73), *odnos* elemenata (60), *odnos*

[83] U predmetnom registru korelaciona leksika nije detaljno predstavljena (selektivno se navode sljedeće riječi i izrazi: *asocijativni odnos*, *binaran*, *binarizam*, *binarnost* (*dihotomija*), *dihotomija*, *distinktivan*, *distinktivno obilježje*, *inkopatibilan*, *izomorfnost*, *komutacija*, *markiran* (*obilježen*), *neutralizacija*, *opozicija*, *relator*, *sintagmatski* odnos*i*, *supstitucija*, *transpozicija* (Ivić: 1975: 287-302). Registar ne sadrži *korelaciju* i *relaciju*.

govornika prema izvanjezičnom univerzumu (119), *odnos* govornika prema jezičkim jedinicama (84), *odnos* inkluzije (126, 195), *odnos* intersekcije (195), *odnos* između dijelova (117), *odnos* između društvenih i jezičnih struktura (18), *odnos* između izraza i sadržaja (194), *odnos* između jezika i govora (61, 153, 216), *odnos* između jezika i nacije (138, 139), *odnos* između jezika i politike (220, 222), *odnos* između jezika i stvarnosti (53), *odnos* između jezika-pretka i jezika-potomka (170), *odnos* između nesrodnih jezika (180), *odnos* između oznake i izvanznakovnog fenomena (190), *odnos* između oznake i označenog (191), *odnos* između riječi (123), o*d*nos između riječi u rečenici (160), *odnos* između teorije i njezina objekta (74), *odnos* između vrsta riječi i njihove funkcije (117), *odnos* između znaka i onoga što je njime označeno (189), *odnos* jezičnih i društvenih fenomena (151), *odnos* jezika i društva (64, 83, 87), *odnos* jezika i govora (62, 69, 83), *odnos* jezika i mišljenja (18), *odnos* jezika i univerzuma (75), *odnos* konstelacije (73), *odnos* među elementima (166, 188), *odnos* među jedinicama (58, 194), *odnos* među leksemima (161), *odnos* među osnovnim dijelovima rečenice (116), *odnos* među riječima u rečenici (161), odnos među skupovima (208), *odnos* među transformacijama (82), *odnos* među znakovima (189), *odnos* međusobnog dijalektičkog prožimanja (12), *odnos* opozicije (66), *odnos* pojedinca i društva (218), *odnos* pojedinih jezika (167), *odnos* prema govorenoj upotrebi (146), *odnos* prema govoru (133), *odnos* prema jeziku (62), *odnos* prema mišljenju i stvarnosti (49), *odnos* prema nekom elementu (105), *odnos* pridruživanja između označitelja i označenog (192), *odnos* primaoca i pošiljaoca (219), *odnos* sintakse i semantike (103), *odnos* sistema prema univerzumu (194), *odnos* svijesti i spoznaje (85), *odnos* u izvanjezičnom svijetu (53), *odnos* unutar jezičnog vremena (174), paradigmatski *odnos* (59, 68, 78, 99, 148, 176, 194, 196), proporcionalni *odnos* (206), relevantni *odnos* (12, 57, 207), sinkretički *odnos* (117, 118), sintagmatski *odnos* (59, 68, 103, 148, 158, 194, 196, 209, 210), statički *odnos* (129), sustavni *odnos* (14), uspostavljeni *odnos* (168), zbiljski *odnos* (211) itd.

Za razliku od Milke Ivić Dubravko Škiljan mnogo više upotrebljava *relaciju* – čak na 27 strana (Škiljan 1985). On spominje ove vrste relacija: međusobna *relacija* (11, 133, 143, 145), međusobna sintaktička ili semantička *relacija* (109), *relacija* dvaju aspekata (171), *relacija* identiteta (133), *relacija* između jedinica (59), *relacija* između jezika i društva (63), *relacija* između jezika i govora (61, 131), *relacija* između jezika i stvarnosti (87), *relacija* između nezavisnih gramatema i leksema (160), *relacija* između sadržaja znaka i izvanjezičnog fenomena (124), *relacija* jedinica (54), *relacija* jezične djelatnosti, jezika i govora (90), *relacija* latinskog s romanskim jezicima (167), *relacija* preslikavanja (194), *relacija* pridruživanja (190), *relacija* sa sadržajem (77), *relacija* u saussureovskom smislu (123), sintaktička čista *relacija* (163), sintaktička *relacija* (78, 109, 163), sintaktička složena *relacija* (163), značajna *relacija* (73) i sl.

Međutim, *korelaciju* smo zapazili samo na jednom mjestu – u tumačenju Hjelsmlevljevih pogleda (Škiljan 1985: 73).

Dubravko Škiljan često upotrebljava *opoziciju* i to u različitim spojevima (stajati u *opoziciji* 14, oštra *opozicija* 52, odnos *opozicije* 66, međusobne *opozicije* 98). Manje se koristi *veza*, koja se ponekad precizira: arbitrarna *veza* (128), genetska *veza* (164, 178, 182, 185), genetska i kontaktna *veza* (164), realna *veza* (222), semantička *veza* između morfema (178), sintaktička *veza* (119), uska *veza* (221), *veza* između grafičkog i jezičnog znaka (44), *veza* između društvenih i jezičnih promjena (63), *veza* između izraza i

sadržaja (128), *veza* između jezika i izvanjezičnog univerzuma (53), *veza* između označitelja i označenog (58), *veza* između varijabilnih argumenata (127) i dr. Još rjeđe se koristi *povezanost* – genetska *povezanost* (170), *povezanost* jezičnog sadržaja s izvanjezičnim univerzumom (128), semantička *povezanost* (178).

Škiljan se koristi i drugom korelacionom leksikom: (*a*)*simetričnost*, (*a*)*simetrija*, *analogija*, *arbitrarnost*, *dihotomija*, *distinkcija*, *ekvivalencija*, *identičnost*, *inkluzija*, *interakcija*, *interferencija*, *intersekcija*, *ireverzibilnost*, *ispreplet anje*, *isprepletenost*, *istovetnost*, *izjednačavanje*, *izomorfnost*, *koegzistencija*, *komplementarnost*, *komutacija*, *koordinacija*, *međusobni dodir*, *napetost*, *neobrativost*, *neutralizacija*, *ovisnost*, *paralelnost*, *podudaranje*, *podudarnost*, *preslikavanje*, *pridruživanje*, *prožimanje*, *ravnopravnost*, *ravnoteža*, *razgraničavanje*, *razlikovanje*, *rekurencija*, *samostalnost*, *slaganje*, *sličnost*, *srodnost*, *suprotnost*, *suprotstavljanje*, *supstitucija*, *transpozicija*, *uspoređivanje*, *utjecaj*, *uvjetovanost*, *uzajamno djelovanje*, *zavisnost* i dr.[84]

76. I u korelacionoj leksici Ranka Bugarskog dominira odnos. Ova riječ se daje sa raznovrsnim odrednicama: asocijativni *odnos* 55 (RB, 3),[85] 60 (RB, 3), bitan *odnos* 244 (RB, 2), brojčani *odnos* 110 (RB, 6), društveni *odnos* 132 (RB, 2), dublji sintaksički *odnos* 112 (RB, 3), eksplicitni *odnos* 13 (RB, 7), ekvivalentni *odnos* 266 (RB, 7), fundamentalni *odnos* 182 (RB, 7), funkcionalni *odnos* 147 (RB, 6), gramatički *odnos* 113 (RB, 3), 113 (RB, 6), 147 (RB, 6), 143 (RB, 6), 177 (RB, 6), 183 (RB, 6), hijerarhijski *odnos* 161 (RB, 6), kontrastivni *odnos* 269 (RB, 2), logički *odnos* između predstave i stvari koja se predstavlja 190 (RB, 2), međusobni *odnos* 141 (RB, 3), 16 (RB, 6), 24 (RB, 6), 175 (RB, 7), 54 (RB, 3), 95 (RB, 2), monovalentni *odnos* 266 (RB, 7), naporedni *odnos* koordinacije 179 (RB, 6), neposredni *odnos* 234 (RB, 7), odnos aktiva i pasiva 169 (RB, 7), *odnos* implikacije 91 (RB, 2), *odnos* implikacione univerzalije 91 (RB, 2), *odnos* između diskursnih tipova 129 (RB, 7), *odnos* između intuicija 140 (RB, 7), *odnos* između izraza i značenja 246 (RB, 2), *odnos* između jezičkih jedinica 239 (RB, 7), *odnos* između jezičkih pojava i fenomena vremena 142 (RB, 2), *odnos* između jezičkih univerzalija i jezičkih partikularija 117 (RB, 7), *odnos* između jezika i društva 38 (RB, 2), *odnos* između jezika i pisma 213 (RB, 2), *odnos* između jezika, mišljenja i saznanja 117 (RB, 2), *odnos* između lingvističkih područja 50 (RB, 2), *odnos* između pojmova 66 (RB, 2), *odnos* između psihologije i lingvistike 251 (RB, 2), *odnos* između varijantnog i invarijantnog 53 (RB, 2), *odnos* između višeg i nižeg simbola u račvastoj dijagramu 180 (RB, 7), *odnos* jezika prema mišljenju i saznanju 32 (RB, 2), *odnos* prema govorniku 250 (RB, 2), *odnos* prema objektu 250 (RB, 2), *odnos* prema simetriji u jeziku 240 (RB, 7), *odnos* prema slušaocu 250 (RB, 2), *odnos* proste kontrastivne komutacije 232 (RB, 7), *odnos* ekvivalentnosti ili parafraze 216 (RB, 6), *odnos* forme i njoj pridruženog značenja 101, (RB, 6), *odnos* forme i značenja 32 (RB, 2), *odnos* grafeme i foneme 266 (RB, 7), *odnos* gramatike i semantike 219 (RB, 6), *odnos* imenice prema glagolu 120 (RB, 3), *odnos* imenice prema propoziciji 120 (RB, 3), *odnos* između apstraktnog i konkretnog 126

[84] U predmetnom registru date su dosta selektivno osnovne korelacione lekseme.

[85] Skraćenica RB označava Sabrana djela Ranka Bugarskog, brojka u zagradi knjigu, a brojka izvan zagrade stranu.

(RB, 6), *odnos* između dijelova i cjeline 49 (RB, 3), *odnos* između duala i plurala 78 (RB, 6), *odnos* između dva strukturalna nivoa 102 (RB, 3), *odnos* između elemenata rečenične strukture 177 (RB, 6), *odnos* između fonema 55 (RB, 3), *odnos* između govorenog i pisanog jezika 228 (RB, 2), *odnos* između jezika i logike 32 (RB, 6), *odnos* između riječi 207 (RB, 6), *odnos* između riječi i morfeme 163 (RB, 6), 167 (RB, 6), odnos između simultanih elemenata 57 (RB, 3), *odnos* između sistemskog i materijalnog 126 (RB, 6), *odnos* između tradicionalnih i Filmorovih padeža 121 (RB, 3), *odnos* između zvuka i značenja 92 (RB, 3), *odnos* jedan znaka za jedan funkcionalni glas 222 (RB, 2), *odnos* jezika i jezikâ 116 (RB, 7), *odnos* kôda i poruke 20 (RB, 6), *odnos* koegzistentnih stvari 57 (RB, 3), *odnos* kolektiva i pojedinca 128 (RB, 3), *odnos* konvencionalne prirode 101 (RB, 6), *odnos* logičke kontradikcije 216 (RB, 6), *odnos* prema drugim dijelovima i prema cjelini 16 (RB, 6), *odnos* prema padežima 252 (RB, 7), *odnos* prema zamjenicama 148 (RB, 6), *odnos* psiholingvistike i sociolingvistike 16 (RB, 7), *odnos* registra prema medijumu 130 (RB, 7), *odnos* riječi i govornika 207 (RB, 6), *odnos* riječi i svijeta o kojem se jezikom govori 207 (RB, 6), *odnos* sistema i procesa 20 (RB, 6), *odnos* subjekta i objekta 190 (RB, 6), odnos tautologije 216 (RB, 6), *odnos* u sistemu 61 (RB, 3), *odnos* u vremenu 60 (RB, 3), *odnos* u dubinskoj strukturi 176 (RB, 7), *odnos* uzajamne zavisnosti 16 (RB, 6), opšti *odnos* 57 (RB, 3), 96 (RB, 3), opšti *odnos* između zvuka i značenja 96 (RB, 3), padeški *odnos* 120 (RB, 3), 182 (RB, 7), paradigmatski *odnos* 144 (RB, 6), 146 (RB, 6), 56 (RB, 3), 60 (RB, 3), 98 (RB, 3), polivalentni *odnos* 266 (RB, 7), prostorni *odnos* 192 (RB, 2), 234 (RB, 7), recipročni *odnos* 191 (RB, 2), rodbinski *odnos* 214 (RB, 6), 60 (RB, 3), semantički *odnos* 197 (RB, 6), sintagmatski *odnos* 144 (RB, 6), 146 (RB, 6), 147 (RB, 6), 55 (RB, 3), 60 (RB, 3), 98 (RB, 3), sintaksički *odnos* 120 (RB, 7), sistemski *odnos* 57 (RB, 3), složeni uzajamni *odnos* 220 (RB, 6), složeni *odnos* međuzavisnosti 220 (RB, 7), subjektivni *odnos* govornog lica i zajednice 129 (RB, 3), suštinski *odnos* 237 (RB, 7), uzajamni *odnos* 67 (RB, 3), vanjezički *odnos* 113 (RB, 6), zavisni *odnos* subordinacije 179 (RB, 6), značenjski *odnos* 211 (RB, 6).

Riječ *korelacija* Ranko Bugarski rijetko upotrebljava, recimo: globalna *korelacija* između društvene zajednice i tipa jezičke strukture) 83 (RB, 6), ukazati na neke *korelacije* (RB, 3), fundamentalna *korelacija* 255 (RB, 7), *korelacija* među genetski bliskim jezicima 195 (RB, 2) izvjesna *korelacija* 148 (RB, 6), međusobna *korelacija* 91 (RB, 2), sadržaj *korelacija* 148 (RB, 6). Ona se često daje bez ikakve odrednice: 123, 149 (RB, 6), 178 (RB, 6). Na nekoliko mjesta Bugarski upotrebljava *korelat*: leksički *korelat* 233 (RB, 7), semantički *korelat* 123 (RB, 2). Vrlo je rijedak pridjev *korelativni*: *korelativna* faza 73 (RB, 3), a također glagol *korelirati*: rod *korelira* sa polom 149 (RB, 6).

Leksema *relacija* se također malo koristi – zapazili smo je samo na strani 193, (RB, 2), 66 (RB, 3), 68 (RB, 3) i 150 (RB, 3).

Dosta često se susreće *veza*, i to sa različitim determinacijama: asocijativna *veza* 104 (RB, 6), bliska *veza* 220 (RB, 7), leksička *veza* 200 (RB, 6), semantička *veza* 122 (RB, 3), 185 (RB, 7), subjekatsko-predikatska *veza* 178 (RB, 6), suptilna *veza* 191 (RB, 2), , tijesna međusobna *veza* 105 (RB, 6), *veza* između jezika i kulture 116 (RB, 2), *veza* između lingvistike i istoriografije 142 (RB, 2), *veza* između plana izraza i plana sadržaja 69 (RB, 2), *veza* između sinhronijskih i dijahronijskih univerzalija 95 (RB, 2), *veza* između skupova 172 (RB, 7), *veza* između značenja i zvuka 105, *veza* subjekta i predikata 177 (RB, 6). I riječ *povezanost* može se naći na više mjesta: asocijativna *povezanost*104

(RB, 6), uzročna *povezanost*222 (RB, 2), višestruka *povezanost*247 (RB, 2).

Riječ *opozicija* je veoma česta: 101 (RB, 2), 102 (RB, 2), (RB, 2), 130 (RB, 6), 148 (RB, 6), 234 (RB, 7), 237 (RB, 7), 252 (RB, 7), 245 (RB, 7), 247 (RB, 7), 252 (RB, 7), 254 (RB, 7), 25 (RB, 2), 269 (RB, 2), 60 (RB, 3), 143 (RB, 3), 148 (RB, 3). Ona dolazi u različitim spojevima: alternativna *opozicija* 255 (RB, 2), binarna *opozicija* 107 (RB, 2), 238 (RB, 7), fundamentalna *opozicija* 94 (RB, 3), globalna *opozicija* 231 (RB, 2),), komplementarna *opozicija* 245 (RB, 7), operativna *opozicija* 245 (RB, 7), *opozicija* competence – performance 97 (RB, 3), *opozicija* između otvorenog i zatvorenog vokala 101 (RB, 2), *opozicija* langue – parole 97 (RB, 3), *opozicija* nominativa i akuzativa 190 (RB, 6), *opozicija* unutar konsonantizma 101 (RB, 2), preklopljena *opozicija* 245 (RB, 7), relevantna *opozicija* 111 (RB, 7), 146 (RB, 6), respektivna *opozicija* 97 (RB, 3), središnja *opozicija* 228 (RB, 7), tradicionalna *opozicija* 253 (RB, 2), tročlana *opozicija* 228 (RB, 7), *opozitivna* funkcija 128 (RB, 6).

Prilično je zastupljena *distinkcija*: 103 (RB, 7), 48 (RB, 2), 94 (RB, 2), 102 (RB, 2), 144 (RB, 2), 54 (RB, 3), 98 (RB, 3), 128 (RB, 3). Ona ima ovakve odrednice: *distinkcija* de Sosirova 51 (RB, 7), *distinkcija* između „atomističkog asociranja" i „preformiranih cjelina" 72 (RB, 7), *distinkcija* između intuicije (Anschauung) i predstave (Vorstellung) 254 (RB, 2), *distinkcija* između površinske strukture (surface structure) i dubinske strukture (deep structure) 175 (RB, 7), *distinkcija* između sinhronije i dijahronije 60 (RB, 3), *distinkcija* između slova i glasa 217 (RB, 2), *distinkcija* između spoljašnje i unutrašnje forme 93 (RB, 3), *distinkcija* langue – parole 97 (RB, 3), *distinktivna* glasovna vrijednost 215 (RB, 2), dubinska padeška *distinkcija* 184 (RB, 7), fundamentalna *distinkcija* između riječi, značenja i predmeta 244 (RB, 2), gramatička *distinkcija* 123 (RB, 2), implicitna *distinkcija* 175 (RB, 7), relevantna *distinkcija* 107 (RB, 7), vokalska *distinkcija* 101, (RB, 2), *distinktivna* jedinica 128 (RB, 6), *distinktivno* obilježje 209 (RB, 6).

Na više mjesta Bugarski upotrebljava riječ *dihotomija*: Huserlova *dihotomija* 103 (RB, 7), osnovna *dihotomija* 97 (RB, 3), prividna *dihotomija* 258 (RB, 2).

Često se susreće riječ *razlika* 137 (RB, 2), 139 (RB, 2). Ona se precizira na razne načine: jezička *razlika* 87 (RB, 7), *razlika* između „pismene" i „bespismene" sintakse 120 (RB, 7), *razlika* između declinatio naturalis i declinatio voluntaria 220 (RB, 2), *razlika* između funkcionalnog i fizičkog 127 (RB, 6), *razlika* između jezika kao sistema i govora kao realizacije 126 (RB, 6), *razlika* između običnog govornog jezika i jezika književnog djela 231 (RB, 2), *razlika* između pojmova dubinskih padeža i površinskih padeža 120 (RB, 7), *razlika* između prošlog i sadašnjeg 128 (RB, 2). Bugarski upotrebljava i leksemu *razlikovanje* 126 (RB, 6), 128 (RB, 6).

On se rado služi riječju *implikacija* 13 (RB, 7), 236 (RB, 7), 206 (RB, 2), 68 (RB, 3), 81 (RB, 3), 80 (RB, 6), koja se ponekad precizira: direktna *implikacija* 238 (RB, 2), opšta *implikacija* 239 (RB, 7), relevantna *implikacija* 223 (RB, 2); ponekad se daje pridjev: *implikaciona* univerzalija 91 (RB, 2), 93 (RB, 2), 95 (RB, 2), 114 (RB, 2).

Iako je *interakcija* važna korelolema, Bugarski je rijetko upotrebljava: *interakcija* 214 (RB, 2), *interakcija* između pojedinca i svijeta 121 (RB, 2).

Riječi koje izražavaju zavisne i nezavisne odnose češće se koriste: *nezavisnost* 39 (RB, 7), relativna *nezavisnost* 216 (RB, 2), uzajamna *nezavisnost* 245 (RB, 7), *zavisnost* 269 (RB, 2), 270 (RB, 2), uzajamno *uslovljavanje* 141 (RB, 7), *uslovljenost* 137 (RB, 2), međusobna *uslovljenost* 232 (RB, 2), unutrašnja *uslovljenost* 83 (RB, 6).

Kao individualna crta stila izražavanja Ranka Bugarskog može se istaći česta upotreba korijena *kontrast-* tamo gdje se drugi autori koriste *opozicijom* i *opozitivnošću*: *kontrast* de Sosirov langue/parole 25 (RB, 2), *kontrast* između neformalnog govora i formalnog pisanja 128 (RB, 7), *kontrastiranje* 266 (RB, 7), međualfabetsko *kontrastiranje* 267 (RB, 7), *kontrastiranje* unutaralfabetsko 267 (RB, 7), *kontrastiranje* pisama 266 (RB, 7), *kontrastivnost* 234 (RB, 7).

Spisak korelolema Ranka Bugarskog upotpunjuju sljedeće riječi: *alomorfizam* 99 (RB, 2), *asimetrija* 226 (RB, 7), 240 (RB, 7), binarna *raspodjela* 130 (RB, 6), *demarkacija* semantičkih kategorija 252 (RB, 2), *diferenciranje* objekta jedne nauke od njenog predmeta 265 (RB, 2), diferencijalna *priroda* 105 (RB, 6), *dimenzija* otuđivost – neotuđivost 101 (RB, 3),102 (RB, 3), *disjunktivna* aplikacija 255 (RB, 2), 256 (RB, 2), *distanciranje* 198 (RB, 2), fundamentalni *paralelizam* 232 (RB, 7), fundamentalno *razgraničenje* 131 (RB, 3), inherentna *dvosmislenost* 209 (RB, 7), *inklinacija* 236 (RB, 7), ireverzibilna *solidarnost* 102 (RB, 2), *izomorfizam* 99 (RB, 2), *jedinstvo* filozofije i nauke 259 (RB, 2), *jedinstvo* imanencije i transcedencije 34 (RB, 7), 35 (RB, 7), jezička *srodnost* 78 (RB, 2), 79 (RB, 2), 97 (RB, 2), 151 (RB, 2), 152 (RB, 2), 153 (RB, 2), 154 (RB, 2), 155 (RB, 2),156 (RB, 2), *kalkulus* (splet zavisnosti) 269 (RB, 2), *kolokabilnost* 200 (RB, 7), *kolokacija* 200 (RB, 6), 203 (RB, 7), *konjunktivna* aplikacija 255 (RB, 2), kontrastivna *komutacija* 238 (RB, 7), *korespondencija* 252 (RB, 7), 255 (RB, 7), 256 (RB, 7), *korespondirati* 255 (RB, 7), *međudejstvo* 13 (RB, 6), *međupovezanost* 247 (RB, 7), međusobni *dodir* 87 (RB, 6), međusobni *kontakt* 92 (RB, 6), *međuzavisnost* dijelova 229 (RB, 6), *međuzavisnost* jezika i mišljenja 119 (RB, 2), neotuđiva *posesija* 120 (RB, 7), *neravnopravnost* 89 (RB, 6), obavezna *determinacija* 120 (RB, 7), opšta *sličnost* 137 (RB, 2), opšte *saobražavanje* 252 (RB, 7), *paralela* 257 (RB, 2), *paralelizam* 254 (RB, 7), *podudarnost* 82 (RB, 6), 84 (RB, 6), *preplitanje* 68 (RB, 3), *ravnoteža* jezika 104 (RB, 2), *ravnoteža* 271 (RB, 2), *samostalnost* 272 (RB, 2), sekundarna *podudarnost* 223 (RB, 2), *simetrični* skup 238 (RB, 7), *simetrija* 226 (RB, 7), 234 (RB, 7), 238 (RB, 7), 240 (RB, 7), *simetrija* fonemskih sistema 91 (RB, 2), *sinkretizam* 150 (RB, 6), sintaksička *dvosmislenost* 217 (RB, 6), sintaksička *ekvivalencija* 187 (RB, 6), sistematska *bliskost* (RB, 7), sistemska *međupovezanost* 57 (RB, 3), skalarna *orijentacija* 238 (RB, 7), *sličnost* 139 (RB, 2), 145 (RB, 6), 72 (RB, 6), *spoj* 52 (RB, 3), *srodnost* 151 (RB, 2), 67 (RB, 6), *supstitucija* 80 (RB, 3), *tertium comparationis* 259 (RB, 7), 266 (RB, 7), *transpozitivni* jezici 54 (RB, 2), *trojstvo* jezika, rase i kulture 84 (RB, 6), *udaljenost* jezika 99 (RB, 2), unutrašnje *razgraničenje* 268 (RB, 2), *upoređivanje* 151 (RB, 2), uzajamno *djelovanje* 141 (RB, 7), uzajamno *potkrepljivanje* 141 (RB, 7), uzajamno *presijecanje* 226 (RB, 2), uzajamno *prožimanje* 105 (RB, 6), *valentnost* 266 (RB, 7).

77. Jedan od pokušaja primjene strukturalističke metode (u čijoj je središtu pojam odnosa) na analizu odnosa u slovenskom glagolskom sistemu kritički je analizirala Irena Grickat (Grickat 1953-1954). Radi se o danskom strukturalisti H. K. Serensenu i njegovoj knjizi o vidu i vremenu u slovenskim jezicima, koju je 1949. godine objavio. Jedna od osnovnih karakteristika Serensenovog metoda je, kako kaže Grickat, traženje

opozicija i komutacija. Serensen smatra da se članovi raznih kategorija mogu međusobno kombinovati („množiti“ prema njegovoj terminologiji), a članovi iste kategorije ne mogu (padeži međusobno). On to primjenjuje na slovenskih glagol i pokazuje kako se rod, lice, vrijeme (članovi raznih kategorija) mogu kombinovati („množiti“), a svršenost sa nesvršenošću (članovi iste kategorije) ne može. Ovu postavku Irena Grickat ovako komentariše: „Međutim, osnovna zakonitost u vezi s time šta može a šta ne može, iz koje se kasnije dedukuju specijalni slučajevi, nije nimalo obavezna kao neki opšti aksiom, a dobivena je iz samih tih, Serensenu dobro poznatih specijalnih slučajeva. U to se možemo lako uveriti ako uporedimo lingvističke činjenice sa matematičkim; to je, uostalom, baš ono poređenje koje je Serensenu neprekidno pred očima. U matematici nema te zakonitosti koja bi nam zabranila da *x* kombinujemo ili množimo sa samim sobom, dok je u slučaju jezika analogna operacija nemogućna.“ (Grickat 1953-1954: 310). Irena Grickat smatra da se prezent ne može množiti imperfektom onako kako to čini Serensen, čime ne ustaje protiv ideje o množenju ni protiv tačnosti te radnje, već konstatuje da je između prezenta i imperfekta, s jedne strane, i ideje množenja, s druge, potpuno proizvoljna veza (Grickat 1953-1954: 313). Ona konstatuje da se Serensen često služi starim izrazima sa potpuno novim značenjem. Tako on „funkciju“ ne upotrebljava u značenju uloge, zadatka, službe, već u značenju odnosa. Osnovne „funkcije“ (dakle odnose) determinaciju, uzajamnu zavisnost i konstelaciju, logičku konjunkciju (*i – i*) i disjunkciju (*ili – ili*) Serensen je preuzeo od Hjelmsleva. „Ni prva tri odnosa nisu bila nepoznata starijim lingvistima, a u dva poslednja krije se Sosirova ideja o sintaksičkim i asocijativnim odnosima u jeziku, o sintagmatici i paradigmatici. Međutim zdrave Sosirove ideje, vezane u potpunosti za jezičko područje, doživljavaju ovde gotovo patološko razviće, stradaju od pritiska prevelike filozofske potencije, – i stoga mi u studiji o slovenskom glagolu čitamo o tome da se prema dečjoj reči va-va nalazi u disjunktivnom odnosu pop va-va, tj. ćutanje, zero, da je otsustvo va-va takođe veličina, parnjak veličine va-va. To je (bar po formalnoj logici) tačno, isto koliko je tačno da se prema svakom *iks* disjunktivni parnjak sve ono što nije *iks* – o čemu su i stari logičari odavno govorili. Mnoštvo kategorija uzetih iz drugih nauka, mnoštvo uslovnih naziva, i to za pojmove koji sami po sebi uopšte nisu nužni pri analizi lingvistički činjenica, u velikoj meri otežava čitanje Serensenove knjige.“ (Grickat 1953-1954: 313). Ona se duže zadržava na tumačenju disjunkcije (odnosu *ili – ili*) jer se radi o karakterističnom poglavlju u kome se govori o pravljenju opozicija i komutacija. U analizi se konstatuje da je Serensen postavio sebi zadatak da pronađe razne vrste opozicija u slovenskom glagolskom sistemu. Tako se u ruskom prema *читаю* postavlja u opoziciju *читал* i *читала*. „Jedino prema *читаю*, kaže Serensen, stoji samo treće lice prezenta *читает* i ta neusklađenost pretstavlja, prema njemu, ‘veliki teoretski interes’.“ (Grickat 1953-1954: 317). Svoju zamjerku „ortodoksnom strukturalisti“ Serensenu ona postavlja u formi pitanja: da li smo poslije svega ovoga saznali nešto više nego to da u ruskom i poljskom postoje prezent i perfekt? Pokušaje da se primijene komutacije na slovenski vid Grickat kritički komentariše: „ Njegova je želja da komutiranjem izdvoji glavne vidske kategorije [...] Serensen ne samo što nije doprineo razumevanju vida, već je uneo i mnogo nepotrebne zbrke u taj problem.“ (Grickat 1953-1954: 318). Grickat iznosi svoje viđenje vidskog odnosa i vidskih parova i konstatuje da se u toj oblasti kreću i Serensenova tumačenja, „[...] ali Serensen sa svojom metodom komutiranja nema ovde nikakvog uspeha.“ (Grickat 1953-1954: 320). Ona zatim konstatuje da Serensen na bazi opozicije i t e r a t i v n o s t – t r a j n o s t često izgrađuje

netačne konstrukcije. Kao jednu od najčudnijih opozicija Grickat navodi a o r i s t – i m p e r f e k t , koju Serensen naziva vidskom opozicijom, pošto ona nije vremenska i za koju kaže da se njena suprotnost neutrališe u prezentu. U zaključku osvrta na metodu komutacija ističu se dva osnovna nedostatka Serensenove metode: 1. njoj nedostaju instrumenti za poniranje u jezičke dubine, ona je suviše gruba za beskrajno raznoliku jezičku stvarnost, 2. metoda je bez praktične vrijednosti, jer nije u stanju da pruži nikakve podatke o jeziku osim onih koji i omogućuju njeno sprovođenje (Grickat 1953-1954: 322). Dalje ipak ističe i pozitivnu stranu: da je Serensen sproveo algebriziranje jezičkih fakata na potpuno originalan način. Naime, predstavljajući gramatičke kategorije simbolično (npr. kategoriju broja kao jednina + množina, kategoriju padeža kao nominativ + genitiv...; što se poslije zamjenjuje običnim slovima a + b, c + d... i sl.) Serensen je u mogućnosti da takve binome „množi“ (tj. kombinuje međusobno i da dobiva na taj način veličine koje zbilja postoje u jeziku. Npr. (jednina + množina) + (nominativ + genitiv) = nominativ jednine + nominativ množine + genitiv jednine + genitiv množine. Ovaj postupak Serensen primjenjuje na kategoriju vida (svršenost + nesvršenost), logička vremena (prezent + preterit) i „kategoriju aorist + imperfekt“, a zatim uvodi kategoriju lica, roda i lika radnje, determinisanost i nedeterminisanost. Množenjem ovih kategorija predstavljenih binomom (dva vida, dva vremena, aorist i imperfekt), trinoma (tri lica, tri roda) ili polinoma (lik radnje) Serensen dobija nizove sabiraka. Međutim, ovu metodu Grickat ocjenjuje kao tautologičnu. Serensen vrši razgraničenje na intenzivno i ekstenzivno – nesvršeni vid je ekstenzivan, a svršeni intenzivan (ekstenzivno su „tradicionalne“ metode nazivale širom ili specijalnom upotrebom). Grickat konstatuje: „Serensen tvrdi da strukturalizam daje bolje odgovore od klasičara. Ali mi u njegovim odgovorima vidimo ustvari samo opise pomoću novih izraza, a ne objašnjenja. Jer ako ekstenzivnost i znači samo sposobnost učestvovanja u tuđim funkcijama, onda ne pretstavlja objašnjenje kada se na pitanje – zašto nesvršeni vid učestvuje u tuđoj funkciji – odgovori: zato što je ekstenzivan.“ (Grickat 1953-1954: 326). U zaključcima Grickat daje kritičku ocjenu strukturalizma, u kome vidi u prvom redu brigu oko metode te stoga u pogledu svojih lingvističkih rezultata izgleda sterilan (Grickat 1953-1954: 329). Za Serensenovu studiju kaže da ne daje ništa novo o vidu i vremenima, a neko ko s predmetom nije upoznat, teško bi mogao stvoriti ma kakvu predstavu o sistemima vremena u pojedinim slovenskim jezicima (Serensen čak ne razlikuje perfektivne od perfektizovanih, a imperfektivne od imperfektizovanih glagola).

78. Pojam opozicije (opreke) kao važan jezički odnos razmatran je u nizu radova. Pavao Tekavčić ističe da je opozicija jedan od osnovnih pojmova cijele moderne lingvistike, „[...] a ta važnost koju suvremena jezična znanost pridaje baš razlikovanju, ima svoj korijen izravno u učenju F. de Sousseurea koji je, kako znamo, utvrdio da u jeziku postoje samo razlike.“ (Tekavčić 1979: 39). Opreku (opoziciju) on definiše fonološki – kao funkcionalnu razliku dvaju fonema, tj. kao mogućnost da se komutacijom jednoga s drugim dobije riječ drukčijega značenja (Tekavčić 1979: 39). Tekavčić govori o razlikovnim odnosima i potencira de Sosirov stav i suvremene lingvistike o povezanosti svakog jezičnog elementa sa svima ostalima (Tekavčić 1979: 41).

79. Radoslav Katičić preuzima diferencijaciju jezičkih odnosa na paradigmatske i sintagmatske (Hjelmsleva), na osu selekcije i osu kombinacije (Jakobson) pa ih ovako tumači: „Među jezicima u postavi postoje sintagmatski odnosi. To su odnosi koji pove-

zuju jedinicu s drugom koja stoji pored nje. Među jedinicom na nekom mjestu u postavi i svima onima koje na njemu ne stoje, a mogle bi stajati, vladaju paradigmatski odnosi. Tako u rečenici *ljudi govore* među riječima *ljudi* i *govore* postoji sintagmatski odnos. Paradigmatski odnos postoji u toj istoj postavi između *ljudi* i *djeca* jer bi moglo biti *djeca govore*, a nije, nego je *ljudi govore*. Sintagmatski odnosi čine sintagmatsku os, a paradigmatski paradigmatsku os jezika. Paradigmatska os naziva se još os kombinacije ili os selekcije.“ **(**Katičić 1965-1966: 139). Ove odnose on, poput drugih, dovodi u vezu sa sistemom (sustavom) i strukturom: „U suvremenoj lingvistici često se susreće termin sustav ili sistem. On se sad može definirati kao sveukupnost paradigmatskih odnosa. Drugi je česti termin struktura. On se može definirati kao sveukupnost sintagmatskih i paradigmatskih odnosa.“ (Katičić 1965-1966: 139). Katičić ističe da se izraz *struktura* upotrebljava i u drugom značenju: „Ako zamislimo postavu jedinica od kojih svaka pripada nekom razredu, možemo jedinice promatrati kao predstavnike svojih razreda. Tako dobivena postava razreda naziva se strukturom prvobitne postave jedinice. U našoj postavi *ljudi govore* pripada prva riječ u razred imenica, a druga u razred glagola. Postava: *imenica glagol* bila bi dakle u tom drugom smislu struktura postave *ljudi govore*.“ (Katičić 1965-1966: 140). On izvodi kritički zaključak: „Utvrđivanje i raspoređivanje jedinica po njihovim odnosima, sintagmatskim i paradigmatskim, dalo je vrijednih rezultata pri opisu jezičnih podataka i pomoglo je da se znatno razbistre jezični pojmovi. No čitav je taj pristup izražavanja jezika usmjeren na opisivanje zadanih postava, i zbog toga nije prikladan da objasni stvaralačku sposobnost što jezik daje govorniku i slušaocu.“ Radoslav Katičić konstatuje ono što je veoma bitno u korelacionom pristupu jezika – složenost jezičkih odnosa: „Osim toga su sintagmatski i paradigmatski odnosi u jeziku tako zamršeni da je praktički nemoguće tako ih potpuno pregledati i nabrojati da bi se stekla željena vlast nad jezičnom pojavom.“ Zbog toga on smatra da su u lingvističkom radu potrebne nove i moćnije metode: „Jezik se danas sve više opisuje tako da se ne nabrajaju jedinice i njihovi odnosi nego se daju upute za operaciju koje treba vršiti na zadanim objektima da bi se dobile jezične postave. To je dinamički opis. Upute za operacije daju se jezikom matematičkih teorija. Skup tako izraženih uputa zove se algoritam.“ (Katičić 1965-1966: 139-140). Problem jezičkih odnosa Katičić djelimično razmatra i u radu „Osnovni pojmovi suvremene lingvističke teorije“ (Katičić 1967). Odnos između supstancije teksta i jezične postave (uzastopnosti jezičnih jedinica) on naziva odnosom ostvarivanja (Katičić 1967: 22). On zatim govori o odnosu neistovetnosti: „Istu pojavu mogu ostvarivati razne supstancije. Jedinice su apstraktni objekti definirani međusobnim odnosom neistovjetnosti. Ako dakle u nekom jezičnom sustavu imamo skup jedinica {a, b, c}, onda te jedinice nisu, kao posebni predmeti, određene nikakvim svojstvima supstitucije koja ih ostvaruje nego samo međusobnim odnosom neistovjetnosti. Jedinice toga skupa mogu se ovako definirati: ≠ a b ≠ a c ≠ b c. Uvođenjem takvih konstrukata objašnjava se činjenica da se razlikovne jedinice mogu ostvarivati u raznim supstancijama.“ (Katičić 1967: 22). Odnos istovetnosti kojim se apstraktne jedinice definiraju, znači, po njegovom mišljenju, da se supstancija, ma kakva bila, ako ostvaruje jednu od tih jedinica, mora razbirljivo razlikovati od supstancije koja ostvaruje druge dvije jedinice (Katičić 1967: 22). Katičić ističe da popis jedinica predstavlja svrstavanje predmeta po odnosu istovetnosti (Katičić 1967: 29). On se posebno zadržava na paradigmatskim oprekama (opozicijama) i paradigmatskim i sintagmatskim odnosima (Katičić 1967: 33). Paradigmatske odnose definiše kao odnose između jedinica koje se nalaze na nekom mjestu u lancu (postavi) i ostalih koje

bi na njemu mogle stajati, ali ne stoje. Takvi odnosi čine sistem (sustav). Pod sintagmatskim odnosima on podrazumijeva odnose između jedinica na raznim mjestima u istoj postavi. Sintagmatske opreke naziva kontrastima. Zatim izvlači zaključak da sveukupnost sintagmatskih i paradigmatskih odnosa jeste struktura jezika, a da paradigmatski odnosi čine sistem (sustav) – Katičić 1967: 34. Paradigmatske i sintagmatske odnose razmatra također Pavao Tekavčić i ističe: „Danas se najčešće govori o *osima* (tal. *asse*, franc. *axe*) jer se obje osi u konvencionalnu prikazivanju ukrštaju i tvore tako neke vrste koordinatni sistem.“ (Tekavčić 1979: 79). U radu „Jezično vrijeme“ Katičić spominje pojam neobrativog (ireverzibilnog) odnosa kao osnovnog svojstva kategorije vremena (Katičić 1971: 162-164).

80. O povezanosti jezičnih elemenata pisao je Petar Guberina (Guberina 1952). U analizi dihotomije *jezik – govor* Predragu Piperu izgleda opravdano uvođenje termina *jezički univerzum*, koji je predložio Milorad Radovanović kao ekvivalent de Sosisrovom *langage* čime je dobijena nova distinkcija *jezički univerzum – vanjezički univerzum* (Piper 1983: 44). U radu je autor razmotrio interakciju jezika i govora sa aspekta jezičke i govorne interpretacije stvarnosti, izdvajajući dvije vrste interpretacija – aktuelizovanu i neaktuelizovanu (Piper 1983: 47).

81. Pojedine opštelingvističke aspekte jezičkih odnosa tumače i drugi lingvisti. Npr. Snježana Kordić govori o kategoriji relacije (pod čime podrazumijeva relaciju kojom se ostvaruje pridruživanje svojstva cjelini) i prihvata stav da su osnovne misaone kategorije supstancija, lokalnost, temporalnost, kvaliteta i kvantiteta (Kordić 1995: 15-20). „Ove primarne misaone kategorije ujedno su i najjednostavnije. Vremenom su misaone kategorije postajale i jezične kategorije. Jedna od složenijih misaonih kategorija jest kategorija r e l a c i je.“ Snježana Kordić se poziva na F. Nábělkovu, koja je istakla da se odnos ubraja među najapstraktnije kategorije, te konstatuje: „Njeno formiranje kao jezične kategorije teklo je po istom principu jezične ekonomije kao i kod razvoja drugih kategorija: jezik iskorištava sredstva već postojećih kategorija za izražavanje i novih sve dok kontekst može služiti za uspostavljanje razlike.“ (Kordić 1995: 17). Zbog toga se, nastavlja ona, može steći utisak da jezik kao da oklijeva dohvatiti čistu kategoriju relacije jer joj prilazi zaobilazno, preko drugih kategorija, najčešće preko supstancije i kvalitete (stav Ernsta Cassierera). „Sadašnje stanje u jeziku, da ista jezična sredstva kojima se izražava kategorija relacije ujedno služe i za izražavanje drugih kategorija, može se objasniti kad se ima na umu navedeni princip razvoja jezičnih kategorija.“ (Kordić 1995: 16-17). Snježana Kordić dodaje da u hrvatskom jeziku nije formirano posebno sredstvo za izražavanje relacije.

Odnos dijela i cjeline u jeziku razmatra Milka Ivić i uvodi pojam partikularizatora (Ivić 1980). Pod partikularizovanjem (partikularizacijom) ona podrazumijeva uočavanje pojedinačnog, izdvajanje jednog dijela date materije kao pojedinačnog entiteta, mjerenje (npr. *zrno* kafe, *litar* vode, *kilogram* šećera). U funkciji partikularizatora dolaze izrazi za jedinice mjernih sistema.

82. U istraživanju konkretnih gramatičkih odnosa dominira analiza prostornih i vremenskih odnosa.

83. O karakteru prostornih odnosa pisala je Milka Ivić (Ivić 1957). Ona ističe da

padeži prostornih odnosa, sa izuzetkom instrumentala, imaju obavezno uza sebe prijedlog. Milka Ivić izdvaja sedam padežnih kategorija za obilježavanje prostornih odnosa: genitiv, dativ, akuzativ$_1$, akuzativ$_2$, instrumental$_1$, instrumental$_2$ i lokativ (Ivić 1957: 155). Značaj ovog rada je u tome što se u njemu pokazuju osnovne crte padežnog korelativnog sistema. Prvo, svih sedam padežnih kategorija obrazuju jedinstven sistem u okviru kojeg se pojedini padeži povezuju posebnim, kako kaže autorica, korelativnim odnosima. Drugo, specifičnim trougaonim odnosom vezani su akuzativ$_1$, instrumental$_1$ i lokativ. Između sebe instrumental$_1$ i lokativ se suprotstavljaju kao orijentaciona kategorija (instrumental$_1$) prema lokacionoj (lokativ). Treće, postoje „dinamički" padeži (akuzativ$_1$, dativ, akuzativ$_2$ i instrumental$_2$). Četvrto, genitiv je padež identifikacije mjesta radnje u najširem smislu. On je najneutralnija u odnosu na ostale članove mjesnog sistema neobilježena padežna kategorija. U analizi se koriste izrazi *direktna korelacija*, *padežni prostorni odnosi*, *međusobni odnos*, *neslični odnos*, *korelativni odnos opozicija*, itd.

Prostorne odnose detaljno razmatra Predrag Piper (Piper 1997). On konstatuje da je problem prirode odnosa između jezika i prostora dio problematike odnosa između čovjeka i prostora (Piper 1997: 11).„Tumačenja odnosa između čoveka i prostora su, prirodno, manje ili više različita, ali ipak izgleda da je tu u pitanju samo manifestacija kategorijalnog pluralizma nauka nego pre da je to rezultat nedovoljne i, u celini posmatrano, uglavnom teorijski neusklađene pa zato i neujednačene istraženosti odnosa između čoveka i prostora." (Piper 1997: 12-13). Piper se zadržava, između ostalog, na metalingvističkom izrazu međukategorijalnih odnosa (s. 49-50), dinamičkom i statičkom aspektu prostornih odnosa (62-64), kvantifikaciji vremenskih odnosa (109-110), spiralnoj dinamici odnosa između jezika i govora (137-146), unutrašnjoj i spoljašnjoj modalnosti (146-156), upućivačkim odnosima – anaforskim, kataforskim, endoforskim (182-195). U Piperovom širem radu o obilježavanju prostornih odnosa prijedloško-padežnim konstrukcijama dato je nekoliko važnih konstatacija o karakteru ovih korelacija (Piper 1977-1978). Analiza je zasnovana na binarizmu i izdvajanju binarnih opozicija. Vrijednost rada je u tome što se u njemu daje definicija prostornih odnosa: oni, po Piperovu mišljenju, predstavljaju određivanje mjesta jednog objekta u prostoru putem utvrđivanja njegovog odnosa prema nekom drugom objektu (Piper 1977-1978: 4). Ova vrijednost definicije dolazi do izražaja, prije svega, u kontekstu drugih istraživanja jezičkih korelacija u kojima se mnogo govori o odnosima, a veoma rijetko daje njihova definicija. Nedostatak Piperove definicije vidimo u tome što je dvostruko relaciona: odnos je utvrđivanje odnosa. U daljoj analizi Piper objašnjava pojedine dijelove ove definicije. On ističe da treba razlikovati (1) objekat koji se prostorno određuje, tj. koji se lokalizuje – o b j e k a t l o k a l i z a c i j e i (2) objekat kojim se prostorno određuje objekat lokalizacije – l o k a l i z a t o r . Autor tvrdi da se odnosi u sistemima prijedloško-padežnih konstrukcija sa prostornim značenjem (PKPZ) svode na binarne opozicije (privativne i ekvipolentne). Funkciju modela PKPZ vidi u preciziranju prostornog odnosa između objekta lokalizacije i lokalizatora preko užeg shvaćenog mjesta u prostoru nego što je lokalizator, a koji on naziva o r i j e n t i r o m . Npr. u rečenici *Knjiga leži na stolu* objekat lokalizacije „knjiga" ne locira se cijelim prostorom lokalizatora „sto", nego samo jednim njegovim dijelom – orijentirom. Ovaj aspekt prostornog određivanja objekta lokalizacije autor naziva o r i j e n t a c i o n i m o d n o s o m . „Pored podatka o orijentiru, za obeležavanje prostornog odnosa predloško-padežnom konstrukcijom relevantan je i po-

datak o tome da li objekat lokalizacije menja mesto u prostoru i, ako ga menja, kakav je smer njegovog kretanja u odnosu na lokalizator. Ovaj aspekt prostornog odnosa nazvaćemo k i n e t i č k i m . “ (Piper 1977-1978: 6). Dalje Piper vrši detaljnu analizu modela PKPZ kao sistema binarnih opozicija. On smatra da se odnosi u tom sistemu mogu predstaviti hijerarhizovanim binarnim opozicijama – postoji odnos subordinacije počev od b a z n e opozicije do niza t e r m i n a l n i h opozicija. „Bazičnom nazivamo opoziciju obrazovanu prema kriterijumu koji važi za sve članove sistema, a terminalnom opoziciju iz čijih se članova ne mogu izvoditi opozicije nižeg reda.“ (Piper 1977-1978: 8). U modelu PKPZ Piper nalazi dvije vrste opozicija: grupne i terminalne. Za razliku od grupnih, svaki član terminalne opozicije je jednoznačan na paradigmatskom planu, drugim riječima obilježava samo jedan prostorni odnos tako da svaka terminalna opozicija ima samo dva člana, dva modela PKPZ koji čine korelacioni par. Kao i u drugim analizama binarnog tipa, i ovdje se izdvaja (a) član u jakoj poziciji, (b) markirani i nemarkirani član. Pod pojmom korelativnog para u jakoj poziciji autor podrazumijeva poziciju maksimalnog suprotstavljanja. „Jakom pozicijom smatramo takvo leksičko okruženje modela koje omogućuje da se maksimalno jasno izrazi ono obeležje orijentacionog ili kinetičkog aspekta prostornog odnosa na osnovu koga se jedan model PKPZ suprotstavlja nekom drugom kao njegov korelativni par. Funkcija distinktivnih semantičkih obeležja je najizraženija u uslovima istovetne leksičke baze opozicije.“ (Piper 1977-1978: 9). U orijentacionim prostornim odnosima bazičnom opozicijom Piper smatra direktnu lociranost, a u kinetičkom dinamičnost/statičnost. U analizu se uključuje i pojam praznog mjesta, a posljedicu njegovog postanja autor vidi u sinkretizaciji (više prostornih odnosa vezuje se za jedan model PKPZ). Međutim, procesom sinkretizacije zahvaćeni su samo kinetički odnosi.

O posljedičnim odnosima pisala je Irena Grickat (Grickat 1975: 187-204).

84. U opštelingvističkim priručnicima daju se pojedini komentari jezičkih odnosa. Tako Dubravko Škiljan piše o odnosu jezika i govora (Škiljan 1978: 11-36; Škiljan 1985: 12-13), a Midhat Riđanović govori o opoziciji (Riđanović 1985: 38), koordinaciji (228-229, 251, 254, 255), minimalnim parovima (36-37, 51-52, 110), neutralizaciji (39, 117, 165-166, 173) i subordinaciji (228-229).

85. Postoje radovi koji semiotički posmatraju jezičke odnose. To se, prije svega, odnosi na analize Dubravka Škiljana (Škiljan 1976, Škiljan 1985). Zdenko Lešić u jednostavnoj i popularnoj formi tumači odnose u okviru jezičkog znaka (Lešić 1970-1971). Predstavljajući teoriju znaka i osnovne de Sosirove poglede on govori o odnosu između oznake i označenog (Lešić 1970-1971: 15). Posebno pažnju posvećuje asocijativnim ili paradigmatskim odnosima (mrežama aoscijacija, asocijativnom polju; Lešić 1970-1971: 16). Dio analize dotiče se odnosa „predmet“ – „smisao“ (Lešić 1970-1971: 21-22) i „predmet“ – „oznaka“ (Lešić 1970-1971: 22-25). U posljednjem dijelu razmatraju se odnosi u sintagmatskom nizu, asocijativne koordinacije u sukcesivnoj liniji govora te simultano funkcionisanje paradigmatskog i sintagmatskog grupisanja jezičkih elemenata (Lešić 1970-1971: 32-38). Vrijednost Lešićeve analize nije toliko na teoretskom planu (na kome se uglavnom prenose mišljenja drugih) koliko u primjerima kojima se objašnjavaju korelacioni pojmovi (ilustracije su uzete iz običnog jezika i često iz književnih tekstova) i njihovom komentarisanju.

Jedan rad iz ove oblasti posvećen je jezičnom znaku kao matematičko-logičkoj relaciji (Kačić 1993).

86. Korelaciono-stratifikacione deskripcije se koncentrišu na odnos kao hijerarhiziranu kategoriju koja se realizuje na jednom jezičnom nivou ili obuhvata dva jezička sprata. U BHS-lingvistici zapaža se disbalans u tumačenju odnosa na tom planu. Pojam odnosa (naročito korelacije) pokazao se veoma produktivnim na fonološkom planu. Na ostalim nivoima pažnja je manje koncentrisana na teoretska pitanja (što je npr. sintaksički ili morfološki odnos), a više na praktičnim (kakvi postoje odnosi i kako ih opisati).

87. Na fonološkom nivou Pavao Tekavčić potencira razlikovne odnose: „Nije toliko važna supstanca, nego forma: nije važno što neki element jest; važnije je što on nije, kao i čime se razlikuje od ostalih... Razlikovni su odnosi temelj identiteta fonema...“ (Tekavčić 1979: 41). On ističe da se u različitim situacijama svaki fonem može naći u opoziciji sa svima ostalima, no u postupku kojim utvrđujemo fonološki identitet pojedinoga fonema tražimo uvijek minimalni par (Tekavčić 1979: 42). Dalje konstatuje važnu stvar: da opozicijski odnosi u koje je uključen neki fonem vrlo dobro ilustriraju sistemsku povezanost svih elemenata jezičnoga sistema, u kome promjena jednoga elementa mijenja cijeli sistem (Tekavčić 1979: 42). Povezanost svih elemenata jezičnog sistema on potencira i na 45 str. Analizirajući konkretnu građu Tekavčić dolazi do zaključka da jedna fonema može djelovati istodobno u dvije korelacije, što je, po njegovom mišljenju, logička posljedica definicije fonema kao stjecišta dvaju ili više distinktivnih obilježja (Tekavčić 1979: 51). „Tako je npr. fonem /b/ uključen s jedne strane u korelaciju po zvučnosti, a s druge u korelaciju po nazalnosti. Takvo ukrštanje dviju korelacija naziva se sponom korelacija... i prikazuje se u obliku četverokuta...“ (Tekavčić 1979: 51-52). U nekim slučajevima, nastavlja on, mogu se ukrstiti i tri korelacije, pa bismo u takvim primjerima morali dobiti „trodimenzionalni“ snop koji se grafički može prikazati pomoću perspektivne projekcije treće dimenzije tj. „dubine“. Tekavčić dodaje da ne treba miješati korelaciju i snop korelacija, s jedne strane, sa funkcionalnim opterećenjem pojedine opozicije (broj minimalnih parova riječi koji se razlikuju pomoću određenog para fonema), s druge. On razmatra i pojam neutralizacije, koji je veoma produktivan u modernoj fonologiji (Tekavčić 1979: 50). Neutralizacijom naziva gubitak distinktivnih mogućnosti u određenim položajima.[86]

Žarko Muljačić opširno analizira fonološke odnose (Muljačić 1964). On polazi od stava da je opozicija centralni pojam fonologije (Muljačić 1964: 68). Fonološke distinkcije, dodaje on, nastaju na nivou riječi, opozicijama fonema. Muljačić u prvi plan ističe pojam pritiska i konstatira da je svaka jedinica izložena i vertikalnom pritisku in absentia na osi selekcije (paradigmatskoj) i horizontalnom pritisku in praesentia (Muljačić 1964:

[86] Rad Vesne Zečević na istu temu „Fonološke neutralizacije u kajkavskom vokalizmu“ (1993) ima pozitivne i negativne strane. Pozitivno je to što je dobro prezentiran dati problem u kajkavskom vokalizmu, a negativno što autorica razmatra problem neutralizacije bez ikakve informacije o tome šta ovaj pojam označava. Ako se ima u vidu činjenica da je neutralizacija jedan od centralnih pojmova u tumačenju korelacija na svim jezičnim razinama i da je to veoma složen i kompleksna pojam, razumljivo je da će čitatelju odmah na prvim stranicama ove knjige zapasti u oko dati nedostatak.

69). Dio analize posvetio je klasifikaciji fonoloških opozicija prema N. S. Trubeckom, prije svega njegovoj podjeli na 1. bilateralne, multilateralne, proporcionalne i izolovane opozicije, 2. privativne, graduelne i ekvipolentne opozicije (Muljačić 1964: 78-45). On zatim prelazi na klasifikaciju fonoloških opozicija i odnosa datih u formi Eulerovih krugova (odnos identiteta, odnos uključenosti ili inkluzije, odnos križanja i odnos eksterioriteta (Muljačić 1964: 80-81). Dvije strane Muljačić posvećuje pojmu korelacije (Muljačić 1964: 81-82). On piše: „Fonemi između kojih postoji bilateralna, proporcionalna, privativna i, eventualno, neutralizabilna opozicija mnogo su međusobno bliži nego oni fonemi između kojih ne postoji nijedan od ovih tipova opozicija ili samo neki. Sistem koji ima više takovih opozicija homogeniji je, koherentniji, bolje iskorišćava raspoloživa DO (= distinktivna obilježja, B. T.), ima manju redundanciju i veću entropiju. Par fonema u kome oba člana tvore bilateralnu, proporcionalnu i privativnu opoziciju zove se korelativan. Više takvih parova koji se razlikuju jednim istim DO zovemo korelacija.“ (Muljačić 1964:81). Zatim se govori o svežnjevima korelacija u obliku geometrijskih figura (trokuta, četverokuta i peterokuta). Naredni dio posvećen je binarizmu i klasifikaciji opozicija (Muljačić 1964: 82-84). Muljačić se slaže sa Martineovim mišljenjem da su dva člana korelativna ako postojanje jednoga nužno pretpostavlja postojanje drugoga.

U Hrvatskoj gramatici (1995) djelimično se razmatra pojam fonoloških korelacija. U njoj se govori o jedanaest parova razlikovnih obilježja koja se utvrđuju sa oprekama (Hrvatska gramatika 1995: 42). Zatim se ističe da postoje četiri temeljna tipa odnosa između fonema i njihovih glasovnih ostvarenja: 1. fonema se ostvaruje glasom koji je njegovo tipično ostvarenje, 2. fonema se ostvaruje kao kombinatorna varijanta tipičnog ostvarenja, 3. fonema se ostvaruje kao tipično ostvarenje nekoga drugog fonema, 4. fonema može ispasti (Hrvatska gramatika 1995: 42-43). Poseban je dio posvećen fonološkoj opreci i minimalnome paru (Hrvatska gramatika 1995: 53-55). Fonološka opreka se definiše kao razlika između dvaju (ili više) fonema koja služi za razlikovanje riječi (Hrvatska gramatika 1995: 53). „Ako se dvije riječi razlikuju samo po određena dva glasa, znači da je riječ o glasovima koji pripadaju dvama fonemama.“.

U Fonologiji hrvatskog književnog jezika Dalibor Brozović više razmatra praktična nego teoretska pitanja fonoloških odnosa (Povijesni pregled 1991: 379-452). On, između ostalog, govori o razlikovnim (distinktivnim) obilježjima (s. 411), minimalnim parovima (s. 420-428) te izdvaja dvadeset pet suglasničkih fonema koji obrazuju šest stotina, tačnije 597 parova (25 x 24). Pomoću minimalnih parova, ističe Brozović, utvrđeno je u hrvatskom književnom jeziku sedam samoglasničkih i dvadeset pet suglasničkih fonema (ukupno trideset dvije).[87]

Iako knjiga „Fonološki razvoj hrvatskog jezika“ podrazumijeva širu analizu odnosa, njen autor nije doticao teorijski problem korelacije (Moguš 1971). Marija Turk u Fonologiji hrvatskog jezika daje tumačenje opozicija prema koncepciji N. S. Trubeckog (Turk 1992: 20-22). Ona ističe da su za fonološki sistem najvažnije jednodimenzionalne, proporcionalne, privativne i povremene opozicije, koje N. S. Trubeckoj naziva korelacijama (Turk 1992: 20). Turk konstatuje da se komutacionalističkom i distribucionalističkom metodom (tj. utvrđivanjem kontrasta i komplementarnosti) u hrvatskom jeziku mo-

[87] Osnovu ove analize čini nešto ranije objavljeni rad (Brozović1968).

že izdvojiti 31 fonema. Pozivajući se na Martinea, ona poput Ž. Muljačića potencira značaj pritiska: „Na foneme djeluju dva pritiska: jedan bočni koji postoji među susjednim fonemama in praesentia na sintagmatskoj osi i drugi vertikalni in absentia na paradigmatskoj osi svih onih fonema koji se mogu zateći na takvoj sintagmatskoj poziciji“ (Turk 19992: 69). Inherentna distinktivna obilježja Marija Turk razmatra u posebnom radu (Turk 1996). Pažnju privlači i njen rad o grafemsko-fonemskim odnosima (Turk 1990).

U udžbeniku Fonetika i fonologija hrvatskog jezika Zrinjka Babić izdvaja problem razlikovnih obilježja (Babić 1995: 83-85). Tome pitanju Ivo Škarić posvećuje čitav članak (Škarić 1975/76). On ističe da razlikovnih obilježja nema mnogo: u svim istraženim jezicima zajedno manje od dvadeset (najčešće se barata sa samo četrnaest). „U prvi mah moglo bi se učiniti da je to premalo za razlikovanje fonema u svim jezicima, što baš i nije jer se njihovom kombinatorikom može dobiti raznolikost od 2^{14} ili 16.384 različite kombinacije. Raznolikost je moguća još i veća time što se jedno isto razlikovno obilježje u svakom jeziku može drugačije pojaviti...“ (Škarić 1975/76: 3). On daje osnovne karakteristike 14 razlikovnih obilježja. U analizi konkretnih fonoloških korelacija manje ima teoretskih zapažanja. U takvim radovima razmatraju se različiti saodnosi: interferencija *f:p* i *p:f* (Rodić 1973), korelacioni sistem suglasnika (Mikeš 1966), korelacije jata i hipokorističke formacije (Stijović 1981), fonomotivacione sinonimske veze (Čarkić 1991). Fonološki odnosi u književnim tekstovima tipa /g/ – /h/, /ć/ – /č/ tumači Svetozar Stijović (Stijović 1992), a Stanimir Rakić ukazuje na značaj ciklične fonologije (Rakić 1989).

U navedenim radovima izvršena je iscrpna analiza fonološkog sistema, ali nije dovedeno do kraja ono što je bitno za korelacionu lingvistiku: nije utvrđen konačan broj minimalnih parova za sve fonološke pozicije (597 pozicija o kojima govori D. Brozović predstavljaju samo inicijalne konsonantske korelacije) pa bi, u tom smislu, bilo korisno takvo istraživanje dovesti do kraja.

88. Što se tiče radova o f o n e t s k i m odnosima, njih je (razumljivo) manje nego fonoloških. Ovdje se može spomenuti analiza odnosa samoglasnika u staroslovenskom i hrvatskosrpskom jeziku (Babić 1963).

89. Na o r t o e p s k o m planu pažnju zaslužuje rad Josipa Hama „Akcenatske opozicije u staroslovenskom jeziku“ (Hamm 1958). On razlikuje (1) opšte ili kategorijske opozicije koje služe za odvajanje oblika različitih (općih) kategorija i (2) posebne, interne, koje služe za odvajanje glasovno jednakih oblika unutar istih paradigmi (Hamm 1958: 64). Zanimljive su i gramatičke opozicije (opozicije u fleksiji) – Hamm 1958: 68. Mitar Pešikan analizira akcenatske odnose proste i složene pridjevske forme i smatra da je za tumačenje nekih od njih najpogodnije primijeniti pravilo V. M. Iljiča-Svitiča (Pešikan 1969).

90. Ako se ne uzmu u obzir konkretne analize pojedinih riječi i l e k s i č k e pojave kako što su sinonimija, antonimija, homonimija i dr., može se reći da nema mnogo radova teorijski usmjerenih na proučavanje leksičkih odnosa. Stoga Semantika i pragmatika reči Tvrtka Prćića zaslužuje posebnu pažnju jer se u dvije glave razmatraju leksički odnosi: u jednoj paradigmatski, a u drugoj sintagmatski (Prćić 1997). Paradigmatski odnosi se, po njegovom mišljenju, temelje na uporedivosti najmanje dviju jezičkih je-

dinica koje bi se zbog izvjesnih formalnih, funkcijskih i/li sadržinskih sličnosti mogle javiti u istom segmentu konteksta. „Budući da određuju mogućnost odabiranja – dakle, potencijalnu prisutnost srodnih jedinica u nekom kontekst, ovi odnosi predstavljaju ravan selekcije, vertikalnu osu zamišljene strukture jezika [...]“ (Prćić 1997: 94). Ravan selekcije, ističe Prćić, u sprezi sa ravni kombinacije sintagmatskih odnosa utvrđuje leksičkim jedinicama pojedinačno mjesto u leksikonu i njihovu diferencijalnu (kontrastnu) prirodu. Polazeći od argumentacije L. Lipke, on smatra da postoje nekoliko paradigmatskih odnosa. Jedan od njih čini homonimija (potpuna i djelimična). Međutim, polisemija kao istovetnost forme s uporedivim, različitim ali srodnim, sadržinama, ne bi se mogla smatrati leksičkim odnosom, jer je ograničena samo na jednu leksemu (Prćić 1997: 94-95). On ističe razliku između smisaonih i leksičkih odnosa: smisaoni odnosi ne predstavljaju odnose između leksema, nego između njihovih pojedinačnih semema, u skladu sa idealizacijom „jedna leksema kao jedna semema u jednom trenutku“, što pretpostavlja tekstualno značenje, te upotrebu u konkretnom jezičkom i vanjezičkom kontekstu (Prćić 1997: 95). Svi smisaoni odnosi, smatra on, počivaju na određenoj srodnosti, ako ne i sličnosti smisla te se može govoriti o tri osnovna smisaona odnosa: uključenosti (hiponimiji), istovetnosti (sinonimiji) i suprotnosti (antonimiji) – Prćić 1997: 95-107. Pod sintagmatskim leksičkim odnosima autor podrazumijeva formalne i/li sadržinske odnose između najmanje dvije udružive leksičke jedinice, koje su odabrane između onih paradigmatski mogućih (Prćić 1997: 114). On konstatuje da se sintagmatski odnosi temelje na blizini najmanje dvije jezičke jedinice, koje se obično zajedno javljaju, ili mogu javiti, u istom kontekstu (Prćić 1997: 114). I nastavlja: „Budući da određuju mogućnost ulančavanja – dakle, udruživost odabranih jedinica u datom segmentu nekog konteksta, ovi odnosi predstavljaju ravan kombinacije, horizontalnu osu zamišljene strukture jezika“. Sintagmatski leksički odnosi se, po autorovom mišljenju, uspostavljaju između leksema s njihovim pojedinačnim sememama, u skladu sa idealizacijom „jedna leksema kao jedna semema u jednom trenutku“, što predstavlja tekstualno značenje, te upotrebu u konkretnom jezičkom i vanjezičkom kontekstu (Prćić 1997: 114). Prćić dalje razmatra, kako kaže, veoma značajan sintagmatski leksički odnos – leksičke spojeve (kolokaciju i idiome). Na kraju analize tumače se leksička (semantička) polja kao specifično i objektivno utvrdivi smisaoni odnosi (Prćić 1997: 108-113).

91. U knjizi Danka Šipke Osnovi leksikologije i srodnih disciplina govori se o leksičkim elementima i njihovim relacijama (Šipka 1998: 43-55). Relacije u leksičkom sistemu, piše autor, mogu se shvatiti kao veze među leksemama koje ih povezuju u mrežu: „Jasno je da konkretne leksičke jedinice mogu stupati u više različitih relacija istovremeno. Tako na primjer, *kosa* ʻdlake na glavi kod ljudiʼ stupa istovremeno u sadržinsku relaciju sinonimije sa *vlasi*, formalni odnos rimotvornosti sa *rosa*, te sadržinsko-formalnu relaciju homonimije sa *kosa* ʻpoljoprivredna alatkaʼ.“ (Šipka 1998: 43). Autor razlikuje tri tipa leksičkih relacija: sadržinske (npr. odnos suprotnosti između dvije lekseme: *živ – mrtav*), formalne (npr. lekseme koje se rimuju: *bor – dvor*) i sadržinsko-formalne (npr. jednaka forma različita sadržina: *kosa* ʻvlasiʼ – *kosa* ʻoruđeʼ (Šipka 1998: 43). Unutar relacija koje se baziraju na sadržini, slijedom trijadne koncepcije znaka Ričardsa i Ogdena, izdvajaju se designativne relacije (*živ – mrtav*) i denotativne relacije (npr. različite meronomije, kao što su nazivi za dijelove tijela: *ruka – prst*). U designativne sadržinske relacije se po tradiciji ubrajaju sinonimija, međuleksemska dubletnost i antonimija, dok su denotativne sadržinske relacije taksonomije, meronomije i hijerarhije

bez grananja (Šipka 1998: 44).[88] Designativne sadržinske relacije se zasnivaju na relacijama designata pa se govori o sinonimskim, dubletnim i antonimskim parovima, odnosno gnijezdima. Razlika između pojedinih designativnih relacija je u tome što je antonimija relacija primarnog ranga, dok su sinonimija i dubletnost relacije sekundarnog ranga. Danko Šipka ističe da treba razlikovati dva vida sinonimije: istoznačnost (apsolutnu sinonimiju) i bliskoznačnost (partikularnu sinonimiju) – (Šipka 1998: 45).

92. Na planu tumačenja semantičkih odnosa izdvaja se knjiga Mihaila Markovića Dijalektička teorija značenja, u kojoj se, između ostalog, razmatra međusobni odnos pojedinih dimenzija značenja (Marković 1971: 480-487).

93. Jedan dio radova posvećen je tumačenju konkretnih leksičkih, leksičko-semantičkih i leksičko-sintaksičkih odnosa. Tako, u analizi sinonimije i konverzije sa glagolom *morati* Predrag Piper upoređuje konverzivne rečeničke parove tipa *Svi moraju da spavaju* i *Niko ne sme biti budan*; *Svi moraju biti prisutni* i *Niko ne može da bude odsutan* (Piper 1983b). On izdvaja dva modalna okvira ovoga glagola – jednim se izražava odnos govornog lica prema iskazu (autorski okvir), drugi ulazi u odnos subjekta i predikata (subjekatski okvir). „Pošto se i govorno lice može pojaviti u funkciji subjekta, ovde se može konstatovati privativna opozicija prema kriterijumu uključenosti govornog lica u modalni okviru rečenice, koji bi se u tom smislu mogao nazvati kriterijumom i n k l u z i v n o s t i .“ (Piper 1983b: 167-168). Inkluzivna značenja, nastavlja on, mogu biti persuazivna (*Mora da ste umorni*) ili dezideravna (*Moramo se opet videti*). On ukazuje na direktnu, indirektnu i prostriktivnu obligatornost, a takođe na necesitativnost u značenju datoga glagola.

94. Temeljitu i široku analizu odnosa polisemije („centralnog leksičkog mehanizma u organizaciji leksičkog sistema“) i /a/ derivacije, /b/ sinonimije, /c/ antonimije i /d/ homonimije daje Darinka Gortan-Premk (Gortan-Premk 1997: 140-156). Odnos polisemije i glagolskog vida razmatrao je Milorad Dešić (Dešić 1985). On definiše vidski par kao par glagola koji imaju isto bar jedno leksičko značenje, ali se razlikuju po gramatičkom značenju, tj. po vidu (jedan je svršen, a drugi nesvršen) – Dešić 1985: 75. Na drugom mjestu kaže da je to par glagola koji se slažu bar u jednom leksičkom značenju, a razlikuju se po gramatičkom značenju, po vidu (Dešić 1985: 84). Dešić daje strukturne sheme dvovidskog odnosa (Dešić 1985: 80) i izvlači zaključak da je semantička podudarnost članova vidskog para samo djelimična. Pored riječi *odnos* upotrebljava i leksemu *relacija*. U analizi povezanosti gramatike sa leksikom on razmatra distinkciju „živo“ – „neživo“, i to u kontekstu opozicije akuzativ jednine imenica muškog roda – polisemija (Dešić 1997).

Malo je radova koji u naslovu eksplicira leksičku korelacionu problematiku. To, recimo, čini Branka Tafra u analizi bliskoznačnih odnosa u leksici (Tafra 1996) i Neda Pintarić u tumačenju umanjenica i umilnica (Pintarić 1996). Neki od priloga su opštelin-

[88] On ističe da u sadržinsko-formalnu kategoriju spadaju relacije koje se obuhvataju prilično nepreciznim terminom homonimija, te one na koje se odnosi naziv paronimija (Šipka 1998: 52).

gvistički orijentirani, npr. razmatranje denotativnog i konotativnog karakterizovanja (Ivić 1992),[89] centra i periferije leksičko-semantičkih kategorija (Tošić 1991), odnos semantičkih polja (Melvinger 1966)[90], redundantnosti mjernih jedinica u odnosu na njihove sisteme (Znika 1995), relacija semantičke podređenosti i nadređenosti u leksikonu (Kašić 1996). Dio priloga je posvećen konkretnim leksičkim korelacijama, npr. odnosu glagola *morati* i *moći* (Batistić 1983), *bojiti* i *farbati* (Ivić 1996), pridjeva *plav* i *modar* (Ivić 1996), *grd* i *gord* (Dragićević 1999), leksema *plt* i *telo* (Dragin 2000), korelaciji forme i značenja (Vajzović 1999), saodnosu sintaksičkog i semantičkog u leksici (Petrović 1992), međusobnoj uslovljenosti leksičkog i gramatičkog značenja performativa (Vojvodić 1997), principima transpozicije poljskih nomina propria na srpski jezik (Kostić-Golubičić 1995), transpoziciji antroponima i toponima iz francuskog jezika u slovenački i srpski (Đukanović 1996), odnosu između semantike glagola i iterativnosti (Tanasić 1999), odnosu između semantičkog jezgra i semantičke periferije (Radić-Dugonjić 1997) i sl. Odnose obaveznosti i funkcionalnu relaciju upoređivanja analizira Nada Arsenijević u radu o valentnosti glagola *trebati* (Arsenijević 2000).

O odnosu semantike i sintakse, tj. o semantičkim parametrima u sintaksi pisao je Leon Kojen (Kojen 1980). On nastavlja razmišljanja Milke Ivić o partikularizatorima i govori o semantičkoj konverziji. „Ako prihvatimo da se obeležja kao što su brojivost/nebrojivost javljaju u korelacionim parovima i poslužimo se uobičajenom notacijom, možemo reći da partikularizatori vrše konverziju izraza sa semantičkim obeležjem [– brojivost] u izraze sa semantičkim obeležjem [+ brojivost]." – Kojen 1980: 15. Korelacioni pristup primijenjen je u razmatranju dvočlanih i tročlanih kombinacija semantičke adaptacije rusizama (Ajduković 1997).

95. Teorijska analiza f r a z e o l o š k i h o d n o s a zastupljena je u pojedinačnim slučajevima. Ovdje bismo spomenuli rad „Odnosi među jezičnim idiomima" (Barac-Grum 1995).

96. U gramatičkim priručnicima gotovo da nisu zastupljena šira teorijska tumačenja g r a m a t i č k i h o d n o s a . Stoga nije slučajno da se u predmetnom kazalu Hrvatske gramatike spominju samo mocioni odnosi, o kojima se govori u okviru analize mocione tvorbe (tvore imenica jednoga roda od imenica drugoga roda s razlikom u spolu) – Hrvatska gramatike 1995: 304.[91] Osim toga, odnosi se razmatraju u dijelu posvećenom relativnim rečenicama (Hrvatska gramatike 1995: 472-480), u kome se, između ostalog, govori o korelativnim (suodnosnim) zamjenicama *onaj*, *koji*, *čiji*, *tko*, *što*, *čiji*, prilogu *što*, pridjevu *kakav*, *kolik* itd.

97. U tumačenju m o r f o l o š k i h o d n o s a uglavnom se razmatra ono

[89] U radu se govori o značenjskom odnosu u jezičkom izrazu za prototipsku determinaciju. Milka Ivić govori o prototipskim determinatorima tipa *pravi* (*pravi* otac, *prava* majka).

[90] U radu se razmatra de Sosirova dihotomija značenje – valer (posebna vrijednost), problem lingvističkih i stilističkih polja, odnos formi i značenja, formalnih i logičkih relacija itd.

[91] Od korelacionih pojmova u predmetnom registru se još navodi *opreka* (*opozicija*), *odnosna* (*relativna*)..., *korelacija* i *veza*.

što je sporno, nejasno, međusobno konkurentno: opisni ↔ odnosni pridjev (Znika 1997b), određeni ↔ neodređeni pridjevski vid (Fekete 1969, Fekete 1973), pridjevska riječ ↔ imenica (Znika 1997a), veznik ↔ veznik (Ilić 1981) veznik ↔ prijedlog (*nakon što – nakon*; Pavlaš 1965-1966), živo ↔ neživo (*koji – kojega*; Kordić 1993), konkretno ↔ apstraktno (Krile 1978-1979), vidsko ↔ vremensko (Ćosić 1977-1978, Stevanović, II, 1974: 507-524), određeno ↔ neodređeno (Pranjković 2000, Silić 2000), sinkretično (genitiv – akuzativ; Kordić 1995). U nizu radova govori se o vidskim parovima (Grickat 1984-1985, Grickat 1985, Mrazović/Vukadinović 1990: 67-68). Postoje analize formalnih korelacija, npr. prezentske i infinitivne osnove (Menac-Mihalić 1992-1993), saodnosa glagolskih osnova (Pešikan 1996), odnosa *poći – pođem* (Peco 1977), *daju – dadu* (Matić 1964), odnosa prijedloga (npr. orijentacionih – Vuković 1986), alternativne upotrebe oblika, npr. futura – Vida Stevanović (Stevanović 1986), dvojakih oblika glagola i dvojakih glagolskih osnova (Milanović 1954, Milanović 1972/73, Milanović 1976/77, Milanović 1975, Pešikan 1980), odnosa osnove i nastavaka kod glagola (Cvijić 1971), značenja i oblika duge i kratke množine imenica muškog roda (Šipka 1999). Odnos imenica i brojeva razmatra Bogdan Terzić (Terzić 1991), a o brojevima kao poredbenom polazištu za izvođenje novih riječi piše Bogdan Dabić (Dabić 2000). Gramatičke korelacije u odnosu na kategoriju stanja analizira Radoje Simić (Simić 1999). Razmatrane su korelacije u okviru kategorije roda (Tošović 1997).

98. Slavko Vukomanović analizira sinkretizam oblika imeničkih riječi (Vukomanović 1966). Kao oznaku za ovu pojavu on upotrebljava različite nazive: *oblička homonimija*, *oblička homonimičnost*, *morfološki sinkretizam*, *oblički sinkretizam*, *oblička jednakost*, *neutralizacija morfoloških razlika*, *proces morfološkog jednačenja*, *unifikacija oblika*. O sinkretizmu također piše Smilja Srdić i ističe da glagolske oblike karakteriše dvostruki sinkretizam: sinkretizam tempusa i sinkretizam modusa (Srdić 1996). Milivoj Pavlović govori o pomjeranju značenja i borbi nastavaka te ukazuje na različite odnose formansa (odnos aktivne i pasivne situacije, odnosi konkretnog i opšteg, živi odnosi) – Pavlović 1961. On, recimo, analizira opozicioni odnos po redu *-ar* i *-ara* (koji je, kako kaže, u korelaciji nejednako izražen) i opozitnost karakterističnu za odnose po redu i po relacijskoj vrijednosti *-ica*. M. Pavlović piše: „S jedne strane imamo opozitum prema rodu *učitelj – učiteljica*, *lav – lavica*, *miš – mišica*, i ne samo kod ovakvih direktnih izvođenja, nego i *domaćin – domaćica* i sl, uvek bez deminucije; s druge strane imamo odnos istoga roda, a deminutivsku opozitnost tipa *kuća – kućica*, *devojka – devojčica*, *ruka – ručica* [...]“ (Pavlović 1961: 170-171). On izvlači zaključak: „U procesu obnavljanja semantike, nejasni strukturalni elementi podležu u toj stalnoj borbi, i bivaju zamenjeni svežim, novim odnosom, elementom koji je postao elastičniji, izgubivši svoju specifičnost [...] U svemu ovome opozitni odnosi imaju velikog značaja [...] Uopšte uzevši, procesi strukturalnih formiranja reči a napose uloga formansa prema osnovnom delu, javlja se u vidu izrazite borbe nastavaka, u njihovom međusobnom potiskivanju, preovlađivanju, u vidu potsvesnog procesa na novijem i svežijem izrazu. Ova veoma značajna i opšta pojava borbe nastavaka nije tako prosta kao pojava i kao uslovljenost procesa. Ne samo direktna borba između formantnih elemenata, nego i kompleksni odnos prema valencijama kao osnovnim delovima reči – nastavljaju procese koji obično počinju fonetskim izmenama, i koji i kada se, u razvitku jezika, sve tipičnije formulišu kao procesi semantike, psihološko-jezički procesi. Ali to sve ne vodi anarhiji, već se javlja kao tendencija ka

stvaranju novih ustaljivanja sa zakonitostima koje nisu onako uprošćene kao u nekadanjim ranijim odnosima fonetski izraženih formi nastavaka u odnosu prema fonetski i semantički jasnim osnovnim delovima reči. Zakon novih psihološko-jezičkih tendencija, paralelizama, opozitnosti – multivalencije i diferenciranje mnogo su složeniji, nisu uvek uprošćeno dati, čak su često znatno kompleksni u mnogostrukim odnosima, linearnim i bočnim, – ali su izraz zakona koji se ustaljuju za jednu epohu i daju i u ovome pravcu izraz punog jezičkog dinamizma.“ (Pavlović 1961: 178-179). U drugom radu Pavlović analizira opozitno uslovljenu deminutivnost, tj. deminutivske odnosa, stavljajući akcenat na semantičke odnose, semantički paralelizam, semantičku i stvarnu opozitivnosti te opoziotivnost po rodu (Pavlović 1959-1960). Živojin Stanojčić piše o refleksiji značenjskih odnosa i n d i v i d u a l n o – k o l e k t i v n o u morfološkim kategorijama na primjeru *bagrem – bagremovi – bagremlje*, ukazujući na pragmatičke (uzusne) odnose u postavljenoj opoziciji (Stanojčić 1999). Ljubica Prćić razmatra imperativ u različitim funkcijama, relacijama i parajezičkim znacima (Prćić 1984). Guberina podrobno analizira slaganje vremena (Guberina 1951).

U Gramatici reči Jelisavete Milojević su primijenjeni fonološki pojmovi distinktivna obilježja i minimalni parovi na gramatičke pojave (imeničke složenice sa glagolskom komponentom) – Milojević 1996: 7-164. U njihovu tumačenju autorica se koristi pojmom relacije, pod kojom podrazumijeva dubinski logički odnos argumenta (ili argumenata) s obzirom na glagol (Milojević 1996: 19). Ona daje tabelu sa pregledom relacionih leksičkih i distinktivnih obilježja (Milojević 1996: 22-24). Ono što se obično naziva argumentom (agens, instrument, pacijens i sl.) Jelisaveta Milojević imenuje kao relacija i razlikuje 15 vrsta (relacija ʻagens’, relacija ʻinstrument 1’, relacija ʻinstrument 2’, relacija ʻinstrument 3’, relacija ʻobjekt’, relacija ʻfaktitiv’, relacija ʻpacijens’, relacija ʻizvor’, relacija ʻcilj’, relacija ʻposjed’, relacija ʻsocijativ’, relacija ʻmjesto’, relacija ʻvrijeme’ (Milojević 1996: 20). Ona navodi 11 relacionih obilježja (relacino obilježje ʻkontrolirani’, relaciono obilježje ʻuzrok’, relaciono obilježje ʻefekt’, relaciono obilježje ʻizvor’, relaciono obilježje ʻcilj’, relaciono obilježje ʻaktivan’, relaciono obilježje ʻpasivan’, relaciono obilježje ʻafektor’, relaciono obilježje ʻafektirani’, relaciono obilježje ʻmjesto’, relaciono obilježje ʻvrijeme’ (Milojević 1996: 21). Zatim daje listu engleskih i srpskohrvatskih minimalnih parova (Milojević 1996: 25-97, 98-163). Na žalost, autorica se nije upustila u dalju analizu već je izvukla zaključak od nekoliko rečenica u kome je samo istakla metodološki pristup skupljenoj građi i opravdanost primjene algoritma za identifikovanje minimalnih parova pomoću kompjutera (Milojević 1996: 164).

99. Postoji niz radova kojima se razmatraju interkategorijalni odnosi, prije svega leksičko-gramatički i morfološko-sintakstički.

100. Međuodnosu g r a m a t i k e i r j e č n i k a posvećen je poseban zbornik (Međuodnos gramatike i rečnika 1997). On se može uslovno raščlaniti na opšteteorijski, korelacioni i praktički dio.

U opšteteorijskoj dijelu analiza je više usmjerena na utvrđivanje karaktera odnosa između gramatičkog i leksičkog nivoa, a u drugome i trećem se razmatraju konkretne leksičko-gramatičke korelacije.

U prvi dio spadaju radovi Radoja Simića, Ljubomira Popovića, Jasmine Moskovljević, Gordane Iričanin i, djelimično, Duška Vitasa.

Radoje Simić analizira odnos rječnika i gramatike te razmatra ulogu riječi i gramatičkih elemenata u rečenici (Simić 1997). On konstatuje da leksička građa i interna strukturna obilježja riječi nemaju nikakvog značaja za gramatički tip rečenice (Simić 1997: 18). Rečenička struktura je, po njegovom mišljenju, uobličena prema gramatičkih pravilima ʻsaopštavanja ideja, osećanja i želja', dok je riječ ʻjedinica izražavanja' sazdana po pravilima derivacije, koja su za rečenicu samo ʻspoljni ukrasi'. Simić konstatuje da je „neporeciva" očiglednost paralelizma između leksike i materijalnog svijeta (Simić 1997: 20) te nastavlja: „No taj paralelizam je specifičnog tipa i može se svesti na analogiju konfigurativnih svojstava leksičkog sistema kao celine i topologije ljudskog životnog prostora [...]". Andersenov stav da se struktura riječi može razumjeti samo kao produkt interakcije među načelima mnogih dijelova gramatike (u krajnoj liniji fonologije, sintakse i semantike kao dodatka leksikonu) Simić negativno ocjenjuje ovako: „Koliki je to nazadak u odnosu čak i na tradicionalnu lingvističku teoriju, može pokazati poređenje sa teorijom padeža A. Belića." (Simić 1997: 20). U direktnom odgovoru na pitanje o ulozi rječnika i gramatike u jeziku Simić ističe da ovo pitanje ima dva aspekta – pragmatički i gramatički (Simić 1997: 22). „(a) Sa gledišta pragmatičkog, tj. ako je jezik ʻnenagonski metod saopštavanja ideja, osećanja i želja, pomoću sistema svesno proizvedenih simbola', ključna uloga pripada reči. (b) Sa stanovišta pak gramatičkog, od izvanrednog je značaja otkriće da gramatički tip jezičkih jedinica nije direktno zavisan od pragmatičkih funkcija, niti neposredno utiče na njih: *Caru se ide u šetnju* i *Car bi išao u šetnju* – jesu identične strukture kao ʻmetod saopštavanja ideja, osećanja i želja', ali su vrlo udaljene po gramatičkoj fizionomiji. Nasuprot tome: *Caru se ide u šetnju* i *Zorici se žuri u školu* – identične su kao gramatički entiteti, ali nose vrlo različite ʻideje, osećanja, želje'. Gramatikom je uređena ʻvrsta povezivanja misli s glasovima', a rečnikom je određen sadržaj misli." (Simić 1997: 22). Ponovnim pozivanjem na Aleksandra Belića (koji je rečenicu suprotstavio riječi na drugom planu: na planu desosirovske dihotomije potencijalnih jezičkih i govornih jedinica) Radoje Simić zaključuje: „Prevedeno u Belićeve termine – to znači da je minimalna rečenica u stvari aktualizovana riječ, a riječ je dezaktualizovana minimalna rečenica." (Simić 1997: 23). Za Simića je ipak najvažnije to što se pomoću riječi može sažeti, kondenzovati i sinkretički uobličiti rečenični sadržaj. U sljedećem zaključku daje se precizno zamišljena, ali neprecizno izražena misao: „Kad je reč o sintagmi ʻrečnik i gramatika' i pitanju odnosa dvaju pojmova koje ona povezuje – u krajnjoj liniji taj odnos nije homokategorijalan, pa sintagma nije ispravna." (Simić 1997: 23). Nije opravdano govoriti o neispravnosti odnosa rječnika i gramatike, već (možda ili isključivo) o pogrešnom tumačenju takvog odnosa. Ako taj odnos ne predstavlja homokategorijalnu korelaciju – on čini neki d r u g i tip veze, ali on je kao takav ispravan. Stav o (ne)ispravnosti Simić dalje ne precizira, ali konstatuje nešto što nam izgleda važnijim, uvjerljivijim i što nije baš u duhu prethodnog stava: „Naime, reč kategorijalno korespondira sa rečenicom, mada ne u svim aspektima egzistencije, jer sa aspekta strukture višečlane rečenice – reč je funkcionalno njoj potčinjena. Sa gledišta pak strukture reči – prva je nosilac rečeničnih oznaka, i sposobna je da na specifičan način kondenzuje rečenični sadržaj. Sve u svemu, pred nama je primer ekvipolentno oponentnih, dakle ipak ravnopravnih pojmova." (Simić 1997: 23).

U okviru koncepcije integralnog pristupa sintaksičkim problemima Ljubomir Popović razmatra međuodnos sintaksičkog sistema, rječnika i tekstova (Popović 1997).

Autor je želio da ostvari dva cilja: 1. da ponudi mogući teorijski okvir za povezivanje sintaksičkog sistema, rječnika (leksikona) i rečenica (tekstova) sa gledišta jezičke produkcije i jezičke interpretacije, 2. da podstakne integrisanje sintaksičkog i leksičkog prikaza srpskog jezika (Popović 1997: 469). Ovaj korelacioni sistem on naziva sumeđem ili interfejsom (terminom preuzetom iz Oksfordskog rječnika računarstva). Popović daje dobro promišljenu i utemeljenu analizu, ali i sa pojedinim slabostima. Npr. pojam sumeđe ili interfejsa on tumači tautološki: „Uz to su i sistemi međusobno, i sistemi i rečnik povezani odgovarajućim međuodnosima i vezama, koji čine s u m e đ e , odnosno i n - t e r f e j s e (eng. interface), odgovarajućih komponenti jezika“ (Popović 1997: 469), dakle sistemi su m e đ u s o b n o povezani m e đ u o d n o s i m a i vezama. Za međuodnos koji se analiza bitna su, po Popovićevu mišljenju, četiri sistema: sistem vrsta riječi i njihovih gramatičkih kategorija, sistem promjene riječi, sistem tvorbe riječi i sintaksički sistem. Prvi sistem tipizira (sistematiše, klasifikuje) lekseme u određene vrste i podvrste riječi, drugi (morfološki, u užem smislu) daje obrasce promjene riječi, treći (sistem tvorbe riječi) daje obrasce na osnovi kojih su motivisane tvorbene veze, a četvrti (sintaksički) reguliše moguće konstrukcije i rasporede unutar rečenice. Za rječnik Popović konstatuje da predstavlja rasplinuti skup (Popović 1997: 471). Rasplinutost rječnika je uslovljena raznih faktorima. „Pre svega, to je otvoren skup, koji se ne samo proširuje pozajmicama i semantičkim inovacijama nego, zahvaljujući produktivnim obrascima tvorbenog sistema [...] ima mogućnost za sistemsko proširivanje fonda glavnih vrsta reči.“ Gramatički sistemi, nastavlja Popović, u principu čine zatvorene i uglavnom stabilne klasifikacione i paradigmatske sisteme, ali su i oni u izvjesnoj mjeri „rasplinuti“ (Popović 1997: 472). U analizi povezanosti jezika i rečenice (tekstova) Popović izdvaja dva aspekta ovoga međuodnosa: produkciju i interpretaciju. „Što se produkcije tiče, sintaksički sistem i leksikon regulišu s i s t e m (a t) s k u produkciju (= realizaciju) rečenice u komunikaciji, i u tom smislu postoji interfejs između realizovanih rečenica i sintaksičkih sistema i leksikona.“ (Popović 1997: 473). Kad je u pitanju interpretacija rečenice, problem predstavlja homonimija i sa njom povezana pojava, kako Popović kaže, parazitskih leksičkih i gramatičkih značenja, pojave koju on naziva intraleksemskom homonimijom. U zaključcima se ističe da sistemska priroda jezika i dvostruka funkcionalna veza jezika (produkciona i interpretaciona) i tekstova podrazumijevaju postojanje odgovarajućih međuodnosa i veza, tj. odgovarajućih interfejsa (sumeđa) – Popović 1997: 480. „Rečnik (leksikon) sa gledišta povezivanja sa sintaksičkim sistemom i rečenicama (tekstovima) javlja se kao dvostruki skup: (1) kao rečnik p o t e n c i j a l n i h t e k - s t u a l n i h r e č i ili, još konkretnije, kao r e č n i k m o r f o s i n t a k s i č - k i h r e č i spojenih sa odgovarajućim formalnim rečima i (2) kao r e č n i k p o - t e n c i j a l n i h f o r m a l n i h r e č i spojenih sa svim (homoleksemskim i heteroleksemskim) morfosintaksičkim rečima koje se javljaju kao njihovi korelati na planu sadržine (s tim što, zbog razlika u obimu formalnog podudaranja tekstualnih reči, treba razlikovati rečnik govornog i rečnik pisanog jezika).“ – Popović 1997: 481. Ovo dalje podrazumijeva da opis sintaksičkog, tj. gramatičkog sistema i prikaz leksikona treba da budu usko koordinirani i da „stoje u korelaciji“. Jednom riječju, zaključuje Popović, potreban je integralni pristup proučavanju jezika i njegove upotrebe, pri kome će sve više dolaziti do izražaja sva složenost i integrisanost komponenti jezika i njihove primjere u komunikaciji.

Jasmina Moskovljević daje presjek tumačenja međuodnosa gramatike i leksikona

u savremenoj lingvističkoj teoriji (Moskovljević 1997). U analizi ona često upotrebljava riječ *relacija*. Autorica polazi od stava da domen, vrste i tipovi relacija između gramatike i leksikona predstavljaju ne samo jedno od centralnih pitanja teorijske lingvistike u posljednjih četrdesetak godina, već i pitanje na koje je često mijenjan odgovor (Moskovljević 1997: 35). Ona izdvaja tri grupe pogleda: prvu čine jezički modeli zasnovani na depedencijalnim i ranim kategorijalnim gramatikama, u drugoj su različite verzije transformaciono-generativne gramatike, a treću čini leksičko-funkcionalna gramatika i gramatika centričke frazne strukture. „Ako se izuzmu pokušaji načinjeni u okviru rane transformacione i relacione gramatike i generativne semantike u kojima su granice između gramatičkog i leksičkog sistema bile sasvim nejasne, ili ih čak nije ni bilo, sve ostale razmatrane gramatičke teorije podrazumevaju postojanje jasno izdvojenog (manje ili više moćnog, ali izdvojenog) leksikona." (Moskovljević 1997: 41). Jasmina Moskovljević izvlači zaključak da rješenja ponuđena u okviru centričke frazne strukture, leksičko-funkcionalne gramatike i unifikacione kategorijalne gramatike predstavljaju najbolji put ili bar put sa najvećim brojem mogućnosti za jednoznačno razrješenje problema međusobnog odnosa gramatike i leksikona (Moskovljević 1997: 42).

O odnosu valentnosti i rječnika u manhajmskom depedencijalnom gramatičkom modelu piše Gordana Iričanin (Iričanin 1997). „Opšteprihvaćena teza u okviru ove gramatičke teorije jeste da se k o n k o m i t a n c a (sređeno povezivanje jednog elementa sa drugim elementom) može da konstatuje u svakom jeziku i da se prema njoj očigledno mogu prikazati zavisni odnosi, tj. opšta sposobnost jedne klase reči da upravlja drugim klasama reči (rekcija), a zatim i poseban oblik rekcije ili rekcija subklase reči (pojam podređen u odnosu na rekciju). Rekciju i valentnost imaju sve autosemantičke klase elemenata jednog jezika (imenice, glagoli, pridevi i predlozi)." – Iričanin 1997: 441.

U analizi elementarne morfografemske klase Duško Vitas ističe značaj dva matematička relaciona pojma. Jedan je relacija ekvivalencije, koja predstavlja uopštenje pojma jednakosti („="): „Naime, ako je na nekom skupu **A** definisana relacija ekvivalencije **ρ**, tada se skup A razlaže na disjunktivne podskupove, koje nazivamo klasama, i koje se sastoje od onih elemenata skupa koji su u relaciji **ρ**." (Vitas 1997: 198). Drugi je bulovsko svojstvo: „Pod bulovskim svojstvom na nekom skupu podrazumevamo svojstvo koje za svaki element tog skupa dobija tačno jednu od dve vrednosti: *da* (tačno) ili *ne* (netačno). Na skupu imenica, na primer, 'postoji nepostojano *a* u nominativu singulara' je jedno bulovsko svojstvo." (Vitas 1997: 198).

U čistu korelacionu analizu (analizu koja je od početka do kraja orijentisana isključivo na problem jezičkih relacija) spada prilog Smiljke Stojanović Osnovni relacijski termini (Stojanović 1997). Već u prvim rečenicama ona objašnjava šta ima u vidu: „Relacionalnost se kao leksičko značenje može vezati za reči koje po teoriji prototipa nisu ni glagoli ni imenice. Te se reči mogu nazvati relacij s k i m t e r m i n i m a . Oni ispoljavaju neke karakteristike imenica i neke karakteristike glagola." (Stojanović 1997: 121). Smiljka Stojanović se poziva na P. Hopera i S. Tompsona koji su tvrdili da postojanje relacijskih termina opravdava činjenica da sve imenice nisu podjednako referencijalne i da smanjivanje referencijalnosti jedne imenice znači njeno udaljavanje od imenice-prototipa i njeno približavanje glagolu, jer je prototipska funkcija glagola da izvještava o stvarnom događaju. Oni dalje ističu da nereferencijalnost ili smanjena referencijal-

nost jedne imenice ukazuje na njenu nižu kategorijalnost, što istovremeno znači i bližu vezu imenice sa glagolom. Stoga je relacijski termin „nešto između“ – nalazi se na sredokraći između prototipa za glagol i prototipa za imenicu. Ako se, recimo, imenička fraza *Mišićevo **paljenje** cigarete* (u kojoj je upravna riječ *paljenje*) uporedi sa prototipom za glagol koji se nalazi u osnovi relacijskog termina (*Mišić **je upalio** cigaretu*), oni se po sintaksičkom sklopu razlikuju (imenička fraza – klauza), ali su po semantičkom sadržaju isti ili skoro istovetni. Na pitanje zašto je riječ *paljenje* u imenskoj frazi *Mišićevo **paljenje** cigarete* relacijski termin daje se ovakav odgovor: „Upravo zato što je relacija iz klauze zadržana i kondenzovana u relacijskom terminu.“ (Stojanović 1997: 122).[92] A na pitanje kakva je priroda te relacije odgovara se da je to odnos povezanosti između predikata i njegovih argumenata. Nepodudarnost između njih sastoji se u sljedećem: ako relacijski termin sadrži redukovanu predikaciju, a klauza razvijenu, onda se javlja potreba da se određenim formama zadrži odnos predikacije. „Otuda se odnos predikacije pretvara u odnos determinacije što za popratnu pojavu ima dekategorizaciju. Ta dekategorizacija je postepena, nikad potpuna.“. Ali, autorica smatra, da i dalje ostaje pitanje šta je to relacijsko kod termina *paljenje* te pokušava da nađe odgovor: „To je unutrašnja veza između predikata i njegovih argumenata (agensa i pacijensa) što u klauzi (sadrži razvijenu predikaciju) odgovara odnosu subjekta i objekta prema glagolu u ličnom glagolskom obliku.“ (Stojanović 1997: 122-123). Ovdje već „miriše“ na Čomskog, što Smiljka Stojanović i ne krije: „Noam Čomski (1972) uveo je pojam unutrašnje veze (intrinsic connection), koji vezuje sve relacijske termine. Dokazi koji govore u prilog uspostavljanju relacijskih termina kao posebne grupe reči mogu se naći u njegovoj leksikalističkoj hipotezi.“ (Stojanović 1997: 123). Ona ističe da je postojanje unutrašnje veze zajedničko svim relacijskim terminima i da su različiti samo tipovi veza: kod agentivnih nominala odnos je vršioca prema predmetu (***ljubitelj** muzike i vina*), kod reprezentativnih relacijskih termina prisutan je refleks cjeline u dijelu (***statueta** Neptuna*), kod termina srodstva relacije su horizontalne, sinonimne i simetrične (*sestra* : *sestra*) ili asimetrične (*sestra* : *brat*). Kod termina srodstva relacije mogu biti i vertikalne, po seniornosti (***Djed** mi je ostavio kosti u Užicu*). „I horizontalne i vertikalne relacije su uvek recipročne. Recipročnost je zastupljena kao priroda unutrašnje veze i kod termina koji označavaju socijalne uloge (*prijatelj* : *prijatelj*; *sluga* : *gospodar*). Kod termina koji imenuju delove tela uspostavlja se odnos partitivnosti između dela i celine (ljudsko biće).“ (Stojanović 1997: 123-124). Jedan od problema u vezi sa relacijskim terminima ona vidi u slučajevima kada jedna relacijska riječ prestaje da označava relaciju i počinje da se ponaša kao konkretna imenica. „To se dešava kada se povećava njena ʻimeničnostʼ. Tada dolazi do strukturne polisemije uslovljene leksičkom polisemijom. U imeničkoj frazi *njegova slika* relacijski termin *slika* može da bude rezultat rada umetnika kao i predstava lika. Ako počne da označava konkretni predmet ona gubi svoj relacijski karakter. U klauzi *To je **slika***, reč *slika* je prototip za imenicu. Međutim, u klauzi *To je njegova **slika*** gde se *slika* može upotrebiti sa značenjem nečijeg poseda, opet se uspostavlja relacionalnost, jer posed pretpostavlja vlasnika (relacija poseda).“ – Stojanović 1997: 125-126. Smiljka Stojanović zaključuje da značenje“ unutrašnje veze povezuje sve relacijske termine, dok se zakonitosti i uslovi javljanja raznorodnih tipova relacijskih termina moraju posebno sagledati i objasniti.

[92] Ona dalje govori o redukovanju, smanjivanju rečeničnosti.

Dio zbornika o konkretnim međuodnosima gramatike i leksike obuhvata različit krug pitanja. Branislav Ostojić piše o sinonimskim opozicijama veznika „e“ i ističe da semantičku vrijednost riječi nije moguće dati samo u njihovoj osnovnom obliku bez kombinovanja s oblicima drugih riječi (Ostojić 1997: 62). Bogoljub Stanković analizira međuodnos gramatike i rječnika u oblasti sintagmatskih veza te potencira izrazitu međuzavisnost gramatike i rječnika (Stanković 1997: 87). On izvodi tri osnovna zaključka: 1. da je neosporna povezanost i međuzavisnost gramatike i rječnika uopšte, pa i u oblasti sintagmatskih veza, tj. na sintagmatskom nivou, 2. da je funkcionisanje sintagmatskih modela u velikoj mjeri determinisano prisustvom ili odsustvom određene lekseme i leksičkog značenja, 3. da međuodnos gramatike i rječnika u oblasti sintagmatskih veza nije jednosmjeran i da se ne iscrpljuje samo determinisanošću funkcionisanja sintagmatskih modela leksičkim potencijalom, već kroz impulse sintagmatskih veza i sintagmatskog potencijala na razvoj leksičkog fonda (Stanković 1997: 90). Radmilo Marojević razmatra interdepedenciju gramatike i leksikologije i tvrdi da nije opravdano izdvajanje zasebnog sintaksičkog nivoa pošto su sintaksički odnosi uvijek praćeni pravilima upotrebe relacionih morfema (nastavaka i obličkih sufiksa) i pravilima transponovanja riječi iz jedne vrste (kategorije) u drugu te da je stoga bolje govoriti o gramatičkom nivou sa dva komplementarna plana (morfološkim i sintaksičkim) – Marojević 1997: 92. Međuodnos gramatičkog i leksičkog nivoa dalje se analizira na primjeru konstrukcije *neću da* + prezent i *neću* + infinitiv. Dojčil Vojvodić razmatra međusobnu uslovljenost leksičkih i gramatičkih značenja u performativnim iskazima (Vojvodić 1997). U analizi tvorbenih dubleta u okviru složenica Jelisaveta Milojević primjenjuje binarnu metodu i metodu minimalnih parova te govori o relacionim, distinktivnim značenjskim obilježjima u strukturi složenica (Milojević 1997). Nebojša Marinković istražuje polisemantičku disperziju i konkurenciju tvorbenih formanata kod modela opšte oznake nomina agentis (Marinković 1997). On bilježi 230 slučajeva „konkurencije formanata“. O odnosu glagolskih imenica i glagola piše Mihail Tir (Tir 1997).

101. U razmatranju morfološko-sintaksičkih odnosa, tj. pojava koje dolaze sa područja sintakse padeža izdvajaju se radovi Milke Ivić. Ona je dala velik doprinos tumačenju padežnih i glagolskih odnosa. Što se tiče padežnih odnosa, jedan dio njenih radova posvećen je kritičkom sagledavanju i predstavljanju pogleda vodećih gramatičara svijeta, prije svega Hjelmsleva, Jakobsona, Filmora, Čomskog, Belića i dr., što je posebno došlo do izražaja u Pravcima u lingvistiku (Ivić 1975). Još pedesetih godina prošlog vijeka ona je detaljno razmotrila problem padežnog sistema u vezi sa savremenim shvatanjima u lingvističkoj nauci (Ivić 1953-1954). Tada su joj padeži izgledali kao najprimamljiviji teren za odmjeravanje međusobnih odnosa pojedinačnih jedinica jednog lingvističkog sistema (Ivić 1953-1954: 191). Ona je konstatovala da se padežni odnosi obilježavaju u različitim jezicima na različite načine – pomoću nastavaka, priljepaka, prijedloga itd. (Ivić 1953-1954: 193). Milka Ivić je smatrala da su se strukturalisti upustili u problem međusobnih padežnih relacija u okviru cjelokupnog padežnog sistema, iako je bilo prirodnije krenuti od onoga što je, po njenom mišljenju, bilo preče objasniti: od pitanja semantičko-funkcionalnog odnosa u okviru svakog padeža posebno (Ivić 1953-1954: 197). Neuspjeh u rješavanju pitanja koje je strukturaliste najviše interesovalo – pitanja sinkretizma ona dovodi u direktnu vezu sa navedenim metodološkim postupkom (stoga morfološkom sinkretizmu ona posvećuje posebnu pa-

žnju). Milka Ivić zatim predstavlja lokalističku teoriju Luisa Hjelmsleva i njegovo tumačenje padežnih relacija. Ona iznosi stav da je svaki padež u izvjesnom smislu sistem za sebe i da oni zajedno predstavljaju različite karike jednog te istog lanca (Ivić 1953-1954: 208). U radu se koristi različita korelaciona terminologija (*padežni odnosi*, *međusobne padežne relacije*, *priloški odnosi*, *zavisan i nezavisan odnos*, *funkcionalno-semantička strana odnosa*, *semantičko-funkcionalni odnosi*, *sinkretizam* (*padežni*, *morfološki*, *oblički*), *opozicionalna funkcija*, *padežne relacije*, *„prelogični" odnosi* i dr.). U drugom radu Milka Ivić razmatra samo jedan sintaksički odnos – obligatorni, odnosno tumači slučajeve kada su padežni oblici obavezno praćeni odredbom kao pomoćnim morfološkim znakom (Ivić 1959). Ona razlikuje dva tipa rečeničkog odnosa: slobodnu upotreba padeža (tip **A**) i blokiranu upotrebu padeža, koja ima dvije podvrste – padežni oblik je obavezno praćen prijedlogom (tip **B**) i padežni oblik je obavezno praćen odredbom (tip **C**). Ona govori o konkurentnoj ulozi u određivanju posesije (posesivnosti) i konkurentnom odnosu između pridjevskog i genitivnog oblika. Milka Ivić smatra da srpskohrvatski posesivni genitiv živi kao blokirana forma tipa **C**. Sintaksičku obaveznost Milka Ivić razmatra u još jednom radu i ističe da su formalnu stranu sintaksičkih odnosa prvi temeljno počeli ispitivati predstavnici američke (jelske) škole distribucionalista (Ivić 1961). Ona konstatuje da pitanje sintaksičke obaveznosti još uvijek nije riješeno na zadovoljavajući način, a jedva da se i prišlo njegovom rješavanju. Sam pojam „vezana forma" ima definiciju na morfološkom nivou, ali ne i na sintaksičkom. Milka Ivić konstatuje da je već poodavno, ispitujući padežne sisteme slovenskih jezika, uočila gramatičku ulogu obaveznog determinatora uz pojedine padežne oblike (recimo uz kvalitativni ili temporalni genitiv moraju obavezno stajati odredbe: *čovek kose* ništa ne znači, niti *dolazim srede*) te zaključuje da takav padežni odnos dobija smisao tek ubacivanjem pridjevske odredbe (*čovek sede kose*, *dolazim iduće srede*) – Ivić 1961: 182. U analizu padežne obaveznosti ona uključuje i napomene o obaveznosti u glagolskom sistemu, tačnije suprotnost obaveznosti –„nepotpunost" pojedinih glagola (*smatrati*, *smjeti*, *moći*, *početi*). Oblik *smatram* nije u stanju da bez dopune odigra ulogu dovoljno informativne jezičke jedinice. Perfekt podrazumijeva obavezni spoj pomoćnog glagola sa radnim pridjevom. Milka Ivić konstatuje da ima gramatičkih kategorija koje isključivo postoje u obaveznim sintaksičkim odnosima (kvalifikativni i temporalni genitiv), dok je kod pojedinih gramatičkih kategorija upotreba samo u određenim slučajevima uslovljena obaveznim sintaksičkim odnosom (tako aorist i prilog vremena prošli moraju obavezno imati uz sebe vremensku odredbu samo ukoliko su obrazovani od perfektivnih glagola) – Ivić 1961: 184. Obaveznost ponekad određuje kontekst; npr. ako *kiselo mlijeko* znači ʻmlijeko koje je uskislo', onda prisustvo determinatora nije obavezno. Ako međutim, kiselo mlijeko znači određenu vrstu mliječnog proizvoda, onda se sintaksička grupa pridjev + imenica ne može svesti na imenicu: *kiselo mlijeko* nije *mlijeko* + određena osobina, već posebna leksička jedinica koja simbolizuje posebnu vrstu namirnice (Ivić 1961: 187).[93] Tumačenje Milke Ivić obaveznog determinatora naišlo je na odjek i u svijetu, čak i kod najistaknutijih lingvista. Tako se Čarls Filmor kritički osvrće na njen primjer *djevojka crnih očiju* i ističe da mu se čini da pripisivanje pridjevu obaveznog determinatora vodi čitaoca u zabludu: to bi isto bilo kao kada bi se reklo *I have a missing tooth* bukv. 'Imam (jedan) nepostojeći

[93] O njenim drugim tumačenjima padežnih oblika u v. takođe Ivić 1983: 179-225.

zub' (Filmor 1999a: 221). Riječ *missing* 'koji ne postoji, nepostojeći' ima važna gramatička svojstva i ukoliko se izostavi, dobija se rečenica *I have a tooth* 'Imam (jedna) zub', koja se unekoliko razlikuje po tipu od polazne rečenice.

Za korelacionu analizu padežnog sistema značajna je studija Petra P. Đorđevića o padežima bez prijedloga (Đorđević 1889), Tatjane Batistić o lokativu (Batistić 1972) i Darinke Gortan-Premk o akuzativu (Gortan-Premk 1971).

Postoji niz radova o posesivnim odnosima, ali se korelativnošću izdvaja monografija (prerađena doktorska disertacija) Smiljke Stojanović o binarnim relacijama posesije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku (Stojanović 1996). Ona ističe dva komplementarna smjera posesije: holizam i partitivnost. Teorijsku podlogu njenom istraživanju čini učenje Hansjakoba Seilera o posesiji kao operacionoj dimenziji. „Polazna hipoteza našeg rada je da u osnovi posesije leži binarna relacija posesora i posesuma čije realizacije pripadaju različitim logičkim tipovima. Prava priroda relacije zavisi od entiteta koji ulaze u odnose binarnosti koji se različitim lingvističkim tehnikama (jukstapozicija, konektivi, genitivizacija, adjektivizacija) javljaju kao semantički nespecifikovani obrasci koji u osnovi predstavljaju tragove mentalnih operacija." (Stojanović 1996: 6).). Smiljka Stojanović je utvrdila postojanje nekoliko relacijskih termina: relacijska imenica (reprezentativna, rezultativna, celebrativna), nomina agentis, nomina generis (termini srodstva), termini socijalnih uloga, nomina professionis, dijelovi tijela (Stojanović 1996: 490). Ona izdvaja sljedeće vidove relacija: sinominske, asimetrične, simetrične, recipročne, tranzitivne, refleksivne (Stojanović 1996: 11), relaciju pripadanja, relaciju posjedovanja (Stojanović 1996: 12), horizontalne relacije (Stojanović 1996: 113), binarnu relaciju neotuđive posesije (Stojanović 1996: 161), inherentni odnos „dio – cjelina" (Stojanović 1996: 285), tranzitivni odnos (Stojanović 1996: 292). Autorica vidi razliku između posesije i pripadnosti u smjeru predikacije: ako argument A_1 predstavlja posesora (subjekt posesije), a A_2 posesum (objekat posesije), onda je pripadnost relacija sa smjerom predikacije od posesuma ka posesoru, a posesivnost relacija sa smjerom predikacije od posesora ka posesumu (Stojanović 1996: 14). Terminom *posesija* ona naziva predikaciju bez obzira na smjer koji ima, ističući je veoma teško utvrditi granicu gdje prestaje posesija, a počinje valenca (Stojanović 1996: 15). U principu holizam je rezultat posesivnosti, a partitivnost posljedica djejstva pripadnosti (Stojanović 1996: 288). Dio rada posvećen je korespondenciji između klauze i nominala (Stojanović 1996: 34-35), U analizi odnosa genitiva i relacijskih termina (Stojanović 1996: 89-144) autorica ističe da se svaka posesivna forma nalazi u određenom odnosu prema imenici koju modifikuje i da je značenje relacije uslovljeno obilježjima svakog od skupova koji se dovode u binarnu relaciju (Stojanović 1996: 89). U tumačenju dijelova tijela kao relacijskih termina ističu se uslovi neophodni da imenica koja označava dio tijela funkcioniše kao relacijski termin (Stojanović 1996: 144-158). Smiljka Stojanović zaključuje da se u svim primjerima u kojima se dio tijela javlja kao relacijski termin uspostavlja binarna relacija posesije, a da se između posesora i posesuma uspostavlja odnos neotuđive posesije (Stojanović 1996: 158). Posesija kao relacija ima dva smjera: posesivnost ($A_1 \rightarrow A_2$) i pripadnost ($A_1 \leftarrow A_2$) i da se kod holizma ističe posesor (A_1), a kod partitivnosti posesum (A_2) – Stojanović 1996: 159. „S obzirom na prirodu smerova holizam bi bio rezultat posesivnosti, dok bi partitivnost bila posledica dejstva pripadnosti." (Stojanović 1996: 159). Dio analize posvećen je slobodnom i blokiranom genitivu (Stojanović 1996: 295-330). U zaključku

se ističe da je posesija kompleks relacija. Smiljka Stojanović odbacuje jednostranost u tumačenju lingvističkog pojma posesije tvrdeći da se ona ni u kom slučaju ne može izjednačavati sa konceptom posjedovanja u užem smislu (Stojanović 1996: 487).

Jedan od posljednjih radova o posesivnim odnosima je Subotić 2000. Detaljnu analizu prijedloških odnosa daje Duška Klikovac (Klikovac 1996).

102. Značajan doprinos korelacionoj sintaksi dao je Aleksandar Belić. Poglede na jezičke odnose Belić je najdosljednije i najproduktivnije primijenio u tumačenju vremenskih odnosa i izdvajanja sintaksičkog indikativa i relativa.

Aleksandar Belić je zasnovao teoriju sintaksičkog indikativa i relativa kao dviju osnovnih kategorija glagolskog vremena. Ovo učenje je prvi put predstavio u radu „O sintaksičkom indikativu i relativu“ (Belić 1928), napisanom u februaru 1927. godine. Članak je izašao godinu kasnije u Poljskoj, u jubilarnom zbornik posvećenom profesor Janu Rozvadovskom (Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski. – Cracoviae). Suština problema koji dotiče ova teorija tiče se vremenskih odnosa u rečenici.

Da bi se shvatilo Belićevo tumačenje vremenskih odnosa, neophodno je dati nekoliko napomena o kategoriji vremena i posebno vremenskoj orijentacionoj tački.

Kategorija vremena izražava temporalnu lokalizaciju triju makrodenotata, odnosno triju nesupstancionalnih suština: radnje, stanja i odnose. Ova tri superdenotata čine jednu kategoriju koju mi nazivamo direstatom (o njemu se govori nešto kasnije). U posmatranju direstata postoji perspektiva govornog lica i perspektiva posmatrača.[94] Lingvističko vrijeme može se razmatrati u zavisnosti od toga gdje se nalazi orijentaciona tačka – u vremenu realizacije direstata, u vremenu njegovog percipiranja ili u vremenu njegovog izražavanja. Prva orijentacija zahtijeva da se odgovori na pitanje „Kada je došlo do direstata?“, druga „Kada je percipiran dati direstat?“, treća „U kakvome se vremenu nalazi posmatrač u odnosu na vrijeme direstata?“. Iz ovoga slijedi da postoje četiri vremenske orijentacije: denotativna (egzistencijalna), signifikativna (intencionalna), komunikativna i opservaciona. Stoga se mogu izdvojiti četiri tipa vremena: denotativno, signifikativno, komunikativno i opservaciono[95]. Denotativno vrijeme je vrijeme koje realno postoji.[96] Signifikativno vrijeme je realno (denotativno) vrijeme posredovano čovjekom ili drugim živim sistemima. U suštini to je naša predstava o vremenu.[97] Signifika-

[94] Ove dvije pozicije slične su poziciji fudbalera koji igraju i poziciji gledaoca koji posmatraju igru.

[95] Perceptualno vrijeme, o kome govori A. M. Mostepanenko (Mostepanenko 1969: 5), razlikuje se od opservacionog time što ono podrazumijeva vrijeme percipiranja spoljašnjeg svijeta od strane pojedinca, tj. to je osjećanje vremena koji ne odgovara uvijek realnome vremenu; ono predstavlja odraz realnog vremena u našoj svijesti i njegova osnova su emocije pa se još naziva emotivnim vremenom (Turajeva 1979: 17)

[96] O saodnosu realnog vremena i strukture jezika v. Jurčenko 1993. O realnom vremenu v. takođe Mostepanenko 1969.

[97] U nekim tumačenjima ono se smatra četvrtom dimenzijom prostora (osim dužine, širine i visine).

tivno vrijeme je proizvod ljudskog mišljenja kojim se ono dijeli na periode prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Komunikativno vrijeme je vrijeme opštenja. Opservaciono vrijeme je vrijeme posmatranja govorne komunikacije.[98] U tim tipovima vremena mogu se izdvojiti pozicije istovremenosti (kontemporalnosti), preliminarnosti (anteriornosti) i narednosti (posteriornosti).

Nema jezika u kome se ne odslikava vrijeme, ali zato ima jezika koji ga formalno, gramatički ne ekspliciraju, npr. u egipatskom ona se ne izražava morfološki, već pomoću prijedloga (Korostovcev 1969: 103). Uopšte, starom glagolskom sistemu bila je strana kategorija vremena.

Orijentir prestavlja tačka u kojoj nastaje predstava o vremenu, u kojoj se rađa perspektiva rečenice i počinje stvarati paradigmatska i sintagmatska organizacija iskaza. Vrijeme se bazira na odnosu trenutka radnje i trenutka govora. U zavisnosti od toga gdje se nalazi ta polazna tačka i ko je njen nosilac, kategorija vremena se dijeli na podkategorije i elemente. U ontološkom diferenciranju vremena razlikuju se tri perioda: 1. ono što je prošlo, 2. ono što će biti i 3. ono što sada jeste. U filozofiji postoja dva tumačenja prirode vremena, koji se uslovno mogu nazvati sukcesivnim i tačkastim (Golovanova 1989: 107). U sukcesivnom pristupu dijelovi vremena se shvataju kao sukcesivni periodi ili intervali.[99] U tačkastom pristupu vrijeme se predstavlja u obliku diskretnih tačaka i njihovog mehaničkog spajanja. H. Vajnrih govori o vremenu svijeta koji se odslikava i o vremenu u kome se pripovijeda (besprochene und erzälte Welt) – Weinrich 1971. U okviru teorije aktuelizacije G. Gijom izdvaja operativno i diskursivno vrijeme (Guillaume 1975). Operativno vrijeme je materijalni supstrat. Vrijeme u kome se proizvodi iskaz naziva se diskursivnim.[100]

Među elementima koji ulaze u kategoriju vremena jedan od najsloženijih i istovremeno najvažnijih je vremenski orijentir. Preovladava mišljenje da za vremensku orijentacionu tačku treba uzimati trenutak govora. Međutim, sporno je pitanje šta nazvati vremenskom orijentacionom tačkom. Za E. Kržiškovu orijentaciona tačka je centralna organizirajuća karika koja sebi potčinjava sve ostale karike (Kržiškova 1962: 19). Orijentaciona tačka je, po njenom mišljenju, objektivni kriterij za izdvajanje invarijantnih značenja vremenskih oblika (Kržiškova 1962: 20). G. Rajhenbah smatra da je to događaj, trenutak govora i trenutak referencije (Reichenbach 1947). V. V. Vinogradov govori o tački gledanja kao polazištu za utvrđivanje odnosa sadržaja rečenice prema stvarnosti

[98] Izdvaja se takođe hemijsko, fiziološko, geografsko, astronomsko, socijalno, sociološko, istorijsko, umjetničko, konceptualno, egzistencijalno vrijeme. Pod konceptualnim vremenom se podrazumijeva apstraktni matematički model koji odražava osobine realnog vremena (Turajeva 1979, 30; Mostepanenko 1969: 17).

[99] O linearnim (dugotrajnim, neograničenim) i tačkastim (ograničenim) vremenima u francuskom jeziku pisao je V. G. Gak (Gak 1979: 201-202).

[100] „Оперативное время моментально, незаметно для наблюдения. Его конкретное существование было подтверждено психолингвистическими исследованиями. Дискурсивное время, время развертывания фразы, поддается наблюдению и совпадает со временем его произнесения.“ (Kuznjecova 1993: 32).

(Vinogradov 1975: 268). On ukazuje na to da orijentacija radnje može biti u odnosu na trenutak govora ili (u relativnom vremenu) na drugu orijentacionu tačku. Postoji mišljenje da je trenutak govora jedini orijentir u jezičkoj odslikavanju događaja po kome govorno lice/učesnik iskaza lokalizuje radnju u jednom od tri vremenska plana: sadašnjosti, prošlosti i budućnosti te da orijentaciona tačka gramatičkog vremena ima potpuno relativan karakter (Barnetova i dr. 1979, I: 165). V. G. Gak smatra da kategorija vremena odražava odnos radnje prema trenutku govora i prema drugim radnjama (Gak 1979: 202). Orijentaciona tačka je, po njegovom mišljenju, sadašnjost. Trenutak govora J. V. Padučeva definiše kao trenutak izgovaranja iskaza koji (trenutak) se podudara sa trenutkom njegovog percipiranja, drugim riječima to je sadašnje vrijeme subjekta govora koje se podudara sa sadašnjim vremenom adresata (Padučeva 1989: 165). U njemačkoj lingvistici izdvajaju se tri orijentira: trenutak ili vrijeme radnje (Aktzeit), trenutak ili vrijeme govora (Sprechzeit) i trenutak ili vrijeme posmatranja (Betrachtzeit). Neki smatraju da je termin „trenutak govora" neprikladan i da ga treba zamijeniti drugim. A. I. Gorškov konstatuje da je pogrešno učenje o odnosu trenutka radnje prema trenutku govora kao osnovi, suštini kategorije glagolskog vremena (koje su razradili predstavnici subjektivno-psihološkog pravca u lingvistici) zato što se trenutak govora nalazi izvan gramatičkog sistema (Gorškov 1959: 260-263). Kao osnovu kategorije glagolskog vremena on smatra korelativnost glagolskih vremenskih oblika. Sličnu poziciju zauzima i I. G. Koševaja.[101] Osnovna njena zamjerka trenutku govora kao osnovi kategorije vremena tiče se subjektivizma u njegovom određivanju.[102] Istini, ovim se pogledom dozvoljava mogućnost da se trenutak govora smatra nekom orijentacionom tačkom objektivnog vremena, ali ne demarkacionom, jer objektivno vrijeme ne određuje trenutak govora, već ga određuje stanje stvari i njihove promjene.

Aleksandar Belić je već početkom prošlog stoljeća obratio pažnju na to da kategorija vremena odražava različite orijentacije. On je izdvojio dvije orijentacione tačke – trenutak govora i „koji drugi trenutak".[103] S tim u vezi on piše: „Istina je da je svako vreme – realizovanje izvesnog odnosa ostvarene radnje prema određenom trenutku. Kad izvesni oblici počnu da znače te odnose, oni postaju i nosioci samih vremenskih značenja." (Belić 1941: 357). Belić potencira sljedeći stav: „[...] govorno lice je središte prema kojem se određuje vremenski odnos glagolskih reči rečenice, ako se u rečenici ono što znači glagol pripisuje subjektu. Sve što se dešava istovremeno sa govorom govornog lica – to je sadašnje vreme." (Belić 1941: 360). U zavisnosti od postojanja jedne od dviju orijentacionih tačaka – trenutka govora i „nekog drugog trenutka" – A. Belić izdvaja dvije

[101] Ona piše: „Поэтому ясно, что момент речи, будучи понятием субъективным, отрицательно влияет на анализ значения грамматической категории времени. Не случайно проф. Н. С. Поспелов отошел от традиционного определения времени как отношения действия к моменту речи, вскрыв его субъективную сущность и увидав в нем неприкрытое проявление кантианства." (Koševaja 1972: 146).

[102] „[...] ибо определение времени как отношение действия к моменту речи низводит объективный характер грамматической категории к второстепенной роли, отводя первоочередное место мысли говорящего или думающего субъекта." (Koševaja 1972: 147).

[103] Prema tome, Belić je zauzeo poziciju koja se u našem tumačenju može okarakterisati kao ekstencionalno-komunikativna.

kategorije vremena: sintaksički indikativ i sintaksički relativ. Ako se radnja odnosi na trenutak govora, radi se o indikativnoj upotrebi vremena, ukoliko se radnja tiče nekog drugog trenutka, u pitanju je relativna upotreba. On to objašnjava na sljedeći način: „Kad rečemo: *došao je starac*, mi utvrđujemo u sadašnjosti vezu subjekta sa izvršenom radnjom u prošlosti; to znači da je glag. *jesam* sačuvao do izvesne mere svoje prezentsko značenje, da se njime obeležava veza u sadašnjosti izvršene radnje u prošlosti sa subjektom (*starac*). Ovo je pravo značenje našeg ʻpotpunogʼ perfekta, njime se obeležava radnja u prošlosti prema momentu saopštavanja o njoj koji je u sadašnjosti. To je pravi i n d i k a t i v n i perfekt; neka vrsta perfekta-prezenta. Međutim, u svima slučajevima upotrebe ʻkrnjegʼ perfekta imamo nešto sasvim drugo. Oni na pr. odgovaraju rečenici: *Došao starac, seo i počeo pričati*. Ovde se, kao u svima njima, samo konstatuje da se radnja izvršila u prošlosti, ali se o njoj n e j a v l j a u s a d a š n j o s t i ; ona se iznosi prema d r u g i m radnjama u prošlosti, bez i k a k v e v e z e sa s a d a š n j o š ć u . Prema tome, ovde je glagol *jesam* nepotreban, jer je veza sa sadašnjošću nepotrebna. Jasno je da je ʻkrnjiʼ perfekat, u stvari, „istoriskiʼ ili ʻrelativniʼ perfekat; međutim samo je ʻpotpuniʼ perfekat p r a v i ili i n d i k a t i v n i . Ja sam uzeo ovde primer u kojem se ove dve sintaksičke kategorije: ʻindikativʼ (ili, možda, ʻefektivʼ) i izvesna suprotnost indikativu, možda, ʻrelativʼ (u kojem se radnje u prošlosti određuju prema drugim radnjama ili momentima prošlosti, a ne prema sadašnjosti) obeležavaju različitim morfološkim znacima [...]“ (Belić 1928: 48-49). Tačnije, kao orijentir za utvrđivanje tipa vremena ne služi samo trenutak govora, već i govorno lice: „Vreme glagolske radnje apsolutno ili neposredno označeno sa tačke gledišta onoga ko govori jeste – vreme stvarno, realno odmereno kako je teklo. To je pravi sintaksički indikativ ili indikativ u užem značenju, jer je morfološki indikativ, tj. indikativ u onim jezicima gde se po obliku indikativ razlikuje od modalnih oblika i drugih, obično znatno širi. Sve drugo, tj. sve ono što nije ovakvo, nahodi se u izvesnom odnosu prema drugoj radnji u prošlosti ili budućnosti, i, prema tome, nahodi se u sintaksičkom „relativu.“ (Belić 1927, 52). Belić zaključuje da glagoli u sintaksičkom relativu nemaju s v o j e vremensko značenje, oni ga dobijaju od glagola glavne radnje (Belić 1927: 53).

U sintaksičkom indikativu vremena se određuju prema trenutku govora. „I sam pojam vremena pretstavlja složene odnose koji se obično nedovoljno razlikuju, pa se zato stvara pometnja u određivanju vremenskog značenja kakva oblika. Ja sam već napomenuo da je svako pravo vreme odnos prema trenutku govora, prema govornom licu koji, sa svojim govorom, pretstavlja sadašnjost. Sve što govorno lice iznosi da se desilo pre trenutka njegova govora – pretstavlja prošlost, što se desilo za vreme njegova govora – sadašnjost, a što je obeleženo da će se desiti posle njegova govora – pripada budućnosti. Vremena koja se određuju pod tim pogodbama jesu indikativna ili prava vremena.“ (Belić 1941: 356). U indikativu se iznose događaji u odnosu na sadašnjost, onako kako su se u vremenu odvijali. „Indikativom ili pravom upotrebom vremena ja nazivam odmeravanje vršenja radnje prema trenutku govora koji predstavlja sadašnjost, tj. nesumnjivo središnju vremensku tačku ili početnu, osnovnu vremensku tačku za određivanje svega stvarnog zbivanja oko nas.“ (Belić 1938-1939: 179). U indikativu glagolski vid se potčinjava glagolskom vremenu, dok u sintaksičkom relativu glagolsko vrijeme nestaje i potčinjava se glagolskom vidu (Belić 1927: 54). U sintaksičkom relativu glagolska vremena se upotrebljavaju u odnosu na druga vremena ili u vremenskoj situaciji koja pretpostavlja

sadašnjost, prošlost ili budućnost, ili pak glagolska radnja ima svevremenski karakter. U relativu vremena izražavaju, u izvjesnoj mjeri, drugo značenje nego u sintaksičkom indikativu. Stoga se ovdje prožimaju mnoga vremena (koja se suštinski razlikuju u indikativu) i mogu zamjenjivati jedna druga.

Razgraničenja između indikativa i relativa Belić se pridržavao više od dvadeset godina (1927-1938). Uoči drugog svjetskog rata on mijenja poziciju i sintaksički relativ dijeli na dva dijela: na pravu relativnu upotrebu (kada se glagolska radnja ne dovodi u vezu sa trenutkom govora, a sa nekim drugim trenutkom u prošlosti i budućnosti) i modalnu (kada se glagolska vremenska forma ne upotrebljava u svojoj vremenskoj situaciji) – Belić 1938-1939: 179. Godine 1941. izlazi njegova poznata knjiga O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku, u kojoj je konačno zaokružio teoriju i izdvojio tri kategorije: 1. pravo vremensko značenje (indikativ), 2. vremenski relativ i 3. nevremensko značenje vremenskih oblika (upotreba vremena u posebnim situacijama). Posljednju kategoriju on cijepa na četiri dijela: a) indikativne oblike u modalnoj upotrebi, b) kvalifikativne i druge oblike upotrebe vremena, c) gnomsku upotrebu vremena i d) Oratio obliqua.

O modalnoj upotrebi vremenskih oblika A. Belić piše: „Vremenski oblici mogu biti preneseni u situaciju koja se vremenski sa njima ne slaže i prema kojoj je teško izvršiti kakvo vremensko slaganje kakvo je bilo na pr. u relativu; tada se vremensko značenje pretvara ili u vidsko značenje ili u načinsko koje dobija glagolski oblik od same vremenske situacije u kojoj se nalazi. Na pr. futur, ako se prenese u prezentsku situaciju, pretvara se u konjunktiv po značenju: na pr. *To će biti tačno* = *Das wird richtig sein* jednako je sa ʻJa pretpostavljam, ja mislim da je to tačnoʼ.“ (Belić 1941: 382). Belić ukazuje na to da ima mnogo više primjera takvog značenja u korišćenju prošlih vremena glagola svršenog vida za oznaku radnje u sadašnjosti. Pri tome se obično dobija konjunktivno značenje, koje proističe iz rezultativnog značenja datih oblika, koje povlači za sobom uvjerenost ili nadu u realizaciju radnje, npr.: *Pogiboh*! = osjećam da ginem; *Propao sam* = uvjeren sam da propadam; *Umreh* od žeđi = tako sam žedan, u njemačkom: Ich *bin verloren* (Belić 1941: 383). On ističe da takva modalna značenja uvijek sadrže nijansu budućeg vremena (up. Ja *pođoh*, a vi ostajte). Najviše primjera sa modalnim značenjem A. Belić nalazi u imperativu (u kletvama tipa *Ubio* te Bog = Neka te ubije Bog, Želim tvoju smrt) i u prohibitivu (Da *nisi pošao*). Što se tiče naziva „modalna upotreba“ Belić se kolebao između modalnosti i transpozitivnosti. To potvrđuje njegova izjava: „Vremena, upotrebljena u nevremenskoj situaciji, daju svoj ʻvremenskiʼ vid, govorio sam ja nekada. Sada bih pre rekao ʻvremensku transpoziciju' koja je uvek modalna.“ (Belić 1938-1939: 184). U daljoj analizi on objedinjuje modalnost i transpozitivnost i govori o modalnoj transpoziciji vremena (s. 185) i vidskoj vremenskoj transpoziciji (s. 187). Ako glagol u predikatu ne ukazuje na to da se radnja dešava u datom trenutku, već izražava samo svojstva subjekta, radi se, po Belićevu mišljenju, o kvalifikativnoj upotrebi vremenskih oblika. Npr. On *svira* gitaru, Djevojka *je došla bosa*. Ovamo spadaju i slučajevi kada se radnja vrši istovremeno sa trenutkom govora: Ljubav sve *pobjeđuje* (Amor omnia *vincit*). Oblik sadašnjeg vremena *pobjeđuje* (*vincit*) odnosi se na trenutak kada je iskaz izgovoren, ali se istovremeno odnosi i na bilo koji drugi momenat u prošlosti, budućnosti i sadašnjost. Takvu kategoriju Belić naziva svevremenost i dovodi je u vezu sa relativom. „Čim se jedna radnja može odnositi na različite vremenske trenutke kao ovde na sadašnjost, prošlost i budućnost, ona je u relativu, ma ovaj relativ i bio samostalno upotrebljen: relativski vremenski momenat uvek se podrazumeva.“ (Belić 1941: 385).

Gnomska upotreba vremenskih oblika tiče se korišćenja glagolskih oblika u poslovicama, izrekama, mudrim izrekama i sl., npr. Ko drugome jamu *kopa* sam u nju *pada* ili *padne* (Belić 1941: 383). Ovdje takođe postoji svevremenost. Kategorija Oratio obliqua odnosi se na upotrebu vremenskih oblika u zavisnom, indirektnom govoru. Npr. *Doći ću* spada u indikativ, Rekao sam: *doći ću* – u relativ, a Rekao sam: da *ću doći* u Oratio obliqua.[104] Kategorije kvalifikativne upotrebe, gnomskog korišćenja i Oratio obliqua bile su najranjivije mjesto u teoriji A. Belića, zato što su „visjele" u odnosu na indikativ i relativ[105]. One kao da su slučajno unesene pa se ne uklapaju u opšti sistem u kome dominira indikativ i relativ. Stoga kategorije kvalifikativne upotrebe, gnomskog korišćenja i Oratio obliqua nisu naišle na podršku naučne kritike. Čak je najveći pristalica teorije A. Belića, njegov učenik, Mihailo Stevanović smatrao pogrešnim izdvajanje tih kategorija (Stevanović 1980: 16).

Teorija sintaksičkog indikativa i relativa nije nastala na goloj ledini. Nju su u južnoslovenskoj lingvistici pripremili Tomo Maretić, Ljubomir Stojanović i August Musić, a u stranoj, prije svega, K. Brugman i J. M. Štal. Prvi od koga je došla inicijalna iskra bio je Tomo Maretić. U Gramatici i stilistici hrvatskog ili srpskoga jezika on je ukazao na to da je u istraživanju vremena neophodno razlikovati četiri kategorije: pripovijedanje, priopćavanje, javljanje i spominjanje (Maretić 1899: 599). On je bio jedan od prvih koji je upotrijebio termin relativ za oznaku situacije kada orijentaciona tačka nije trenutak govora.

Šest godina prije pojave teorije Aleksandra Belića njegov učitelj Ljubomir Stojanović (1860-1929) takođe je izdvojio relativ kao posebnu kategoriju (Stojanović 1921). U kategoriji vremena razlikovao je pravu sadašnjost, prošlost i budućnost i relativnu sadašnjost, prošlost i budućnost. On je pisao: „Glagolska radnja (tu se podrazumeva i stanje i bivanje) vrši se u vremenu koje delimo na s a d a š n j o s t , p r o š l o s t i b u d u ć n o s t . Ali se v r e m e sastoji iz neprekidnog niza trenutaka od kojih jedan čim nastane odmah i prođe da ustupi mesto drugom, drugi trećem i tako dalje u beskonačnost, i kako se trenuci ne mogu meriti, to prave sadašnjosti i nema, već je sve ili prošlost ili budućnost. – S a d a š n j o š ć u zovemo jedan odsek vremena, dok govorimo, i ona je dakle sastavljena iz izvesnog broja trenutaka koji su prošli (od kako smo počeli govoriti) i izvesnog broja trenutaka koji će nastupiti (dok ne svršimo govor). Sve što se događalo pre početka govora zovemo b u d u ć n o s t . – Razume se da sadašnjost, prošlost i budućnost može biti prava i relativna, tj. prema nekoj drugoj radnji." (Stojanović 1921: 187-188). Na žalost, Ljubomir Stojanović teoretski nije šire razmatrao ovaj problem te dalju analizu zatvara isključivo u kategoriju indikativa. Zato je obratio pažnju na ono što je kasnije razvio Aleksandar Belić: on je ukazao na postojanje dvaju orijentira – vremena govora i vremena druge radnje te istakao da orijentacija na vrijeme govora daje pravu sadašnjost, prošlost i budućnost (pravo vrijeme), a orijentacija na vrijeme neke druge rad-

[104] S tim u vezi Belić ističe da pretvaranje direktnog govora u indirektni ne predstavlja ništa drugo nego pretvaranje pravog indikativa u nepravi indikativ ili relativ (Belić 1941: 389).

[105] Kvalifikativnu upotrebu A. Belić dovodi većim dijelom u vezu sa relativnom vremenskom upotrebom, a gnomsku sa nevremenskim značenjem. S druge strane, N. S. Pospelov smatra da su obje kategorije indikativne (Pospelov 1947).

nje – relativno vrijeme (sadašnje, prošlo, buduće).

Od Belićevih južnoslovenskih prethodnika najviše je imao uticaja na pojavu teorije indikativa i relativa August Musić, čija su istraživanja u znatnoj mjeri podstakla Aleksandra Belića na proučavanje ove oblasti sintakse, posebno time što je u njima našao kriterije za klasifikaciju materijala (Stevanović 1976: 102-103). Godinu prije pojave prvog Belićevog članka Musić je objavio veći rad pod nazivom „Prilozi nauci o upotrebi vremena u srpsko-hrvatskom jeziku (Musić 1926). Analizirajući narodnu poeziju, on je došao do zaključka (1) da se može razlikovati ono što govori pjesnik (pripovijedanje) i ono što govore pojedina lica (razgovor)[106], (2) da je vrijeme na osnovu koga se temporalno određuje glagolska radnja u svakom slučaju drugo (Musić –1926: 113).[107] Ako je Tomo Maretić prvi obratio pažnju na ovu razliku, izdvajajući četiri kategorije, August Musić je, prihvativši Maretićevo gledište, sveo četiri kategorije na dvije jer mu se činilo da je dovoljno razlikovati samo pripovijedanje i razgovor. Belić je s tim u vezi rekao da mu je, iako je nezavisno od ovih istraživanja Augusta Musića i mnogo ranije istakao svoj sintaksički indikativ i relativ, drago što je u radovima „našeg uvaženog sintaksičara“ našao ono što se uglavnom podudara sa njegovim kategorijama (pripovijedanje i razgovor) – Belić 1926-1927: 131. Ali Belić kritički ocjenjuje Musićeve kategorije: „G. Musić veli da se u pripovedanju glagolska radnja određuje prema vremenu u kojem ili kada pripovedač govori, a u razgovoru – prema vremenu kada lice govori. To bi, po mome mišljenju, bilo isto. Kada bi tako bilo, ne bi bilo razlike među pripovedanjem i razgovorom. Međutim te razlike stvarno ima [...] U pripovedanju, imamo, dakle, odnosnu upotrebu vremena, relativnu, prema prošlosti, a u razgovoru direktnu, određenu prema sadašnjosti, indikativnu. U prvom slučaju upotreba vremena određuje se prema radnjama u prošlosti, a u drugom – ona se određuje prema sadašnjosti, prema trenutku kada dotično lice govori, a taj je trenutak u sadašnjosti, jer se od njega kao centra, vremena trajanja razgovora, određuju sva druga vremena. Ja sam u raspravi koja će izaći u Zborniku radova posvećenih prof. Janu Rozvadovskome (Symbolae Grammaticae) – nazvao prvo sintaksičkim ʻrelativnomʼ, a drugo sintaksičkim ʻindikativomʼ. Ta dva sintaksička načina upotrebe vremena vrlo su široka i obuhvataju ne samo pripovedanje i razgovor, nego i mnoge druge rečeničke oblike u kojima se naš govor javlja.“ (Belić 1927: 103).

Sudbina Augusta Musića bila je takva da je isticao ideje koje su drugi preuzimali i dalje razrađivali (mnogi u inostranstvu nisu ni znali za njegov naučni opus, između ostalog zbog jezičke barijere, koja je zasmetala i Aleksandru Beliću da mu teorija bude

[106] M. Stevanović smatra da bi bolje bilo tu kategoriju nazvati obavještenjem (Stevanović 1976: 104).

[107] „Da treba razlikovati upotrebu vremena u g l a v n i m i u p o d l o ž n i m rečenicama, razumije se samo sobom. Ali treba razlikovati još nešto, što je za ovaj posao veoma znatno, naime ono, što govori pjevač (p r i p o v i j e d a n j e = P), i ono, što govore pojedina lica (r a z g o v o r = R), jer je vrijeme, prema kojemu se radnja glagolska temporalno određuje, u svakom od tih slučajeva drugo. U P to je vrijeme ono, u koje govori pjevač, a u R ono, u koje govori lice. Maretić, koji je tu razliku prvi istakao, razlikuje pripovijedanje i razgovor [...]; ali za ovaj posao čini mi se da dosta je, ako se razlikuje pripovijedanje i razgovor.“ (Musić 1926: 113).

šire poznata evropskoj javnosti).[108]

Prvi takav slučaj je Musićevo izdvajanje pripovijedanja i razgovora. Pokušaj je ispao prilično neuspješan zbog „nenaučnosti", „neterminologičnosti" naziva navedenih kategorija. Adekvatnija imena našao je Belić upotrijebivši indikativ (koji je već postojao u lingvističkoj terminologiji, ali u drugom značenju) i relativ.

Sljedeći slučaj: u drugoj polovini prošlog stoljeća dva poznata lingvista izdvajaju kategorije koje je Musić uveo već u prvoj polovini XX vijeka. S jedne strane E. Benvenist razlikuje vrijeme govora – discours i vrijeme pripovijedanja – récit (Benvenist 1974), što je u suštini isto što i Musićevo pripovijedanje i razgovor. S druge, E. Benvenist i N. S. Pospelov govore o planu komunikacije i planu informacije, a to se takođe dosta podudara sa kategorijama Augusta Musića. U lingvistici se ovo razgraničenje pripisuje navedenim lingvistima, a A. Musić se uopšte ne spominje.[109] H. Vajnrih izdvaja narativna vremena (u pričama, romanima, bajkama) i diskursivna vremena (u komentarima, zaključcima, scenarijima, pregovorima, diskusijama) – Weinrich 1971. V. J. Mirkin ukazuje na to da apsolutno i relativno vrijeme objektivno postoji u jeziku i da je osnova za takvo razgraničenje dihotomija govora, njena diferencijacija na dvije sfere: aktivni govor – деятельностная речь i pripovjedački govor – повествовательная речь (Mirkin 1981: 60-61). Aktivni govor je pragmatski govor koji služi za koordinaciju aktivnosti govornih lica (njegova prirodna sredina je usmeni dijalog). Pripovjedački govor čini priča-razmatranje (prirodna joj je sredina pisani monolog). Z. J. Turajeva izdvaja dva druga aspekta govora: plan neposredne komunikacije i plan sižea (Turajeva 1974). Razlikovanje ovih aspekata tek ulazi u lingvistički pojmovni aparat, a sama ideja nastala je u analizi glagolskih oblika raznih jezika (Mirkin 1981: 60).

Treći slučaj: u sistemu vremena Radoslav Katičić izdvaja kategoriju gotovosti (Katičić 1981), čije korijene takođe treba tražiti kod Augusta Musića. U prilog tome govori ono što je on pisao 1926. godine: „Kod perfekta valja napose ogledati slučaj, kad je glagol u participu pret. akt. II. perfektivan, napose slučaj, kad je imperfektivan. U prvom slučaju (o drugom v. par. 11.) kazuje se perfektom sadašnja gotovost perfektivne radnje ili sadašnje stanje subjekta iza izvršene perfektivne radnje bez obzira na vrijeme, kada se radnja izvršila. Sadašnjost pak, s koje se gledišta gotovost radnje ili stanje subjekta izriče, mora svagda biti prava sadašnjost t. j. vrijeme, kada pjevač govori, jer je gotovost radnje ili rečeno stanje nešto apstraktno, što se ne može zamijetiti, nego samo umovanjem (zaključkom) dokučiti (n. pr. ako kažem: *Ivan je umro*, ne kažem nešto što vidim,

[108] Na A. Musića je izvršio uticaj H. Paul, koji je razlikovao „konkretne rečenice" u kojima se radnja odnosi na realno vrijeme (sadašnje, prošlo, buduće) i „apstraktne rečenice", koje izražavaju apstraktno vrijeme, tj. vanvremensko značenje (Paul 1909).

[109] Tako G. A. Zolotova piše: „Весьма перспективным оказывается путь, намеченный наблюдениями Э. Бенвениста над системой французского глагола и Н. С. Поспелова – над формами глагольного времени в русском языке. Исследователями предложено разграничить времена говорения (discours) и времена повествования (récit) соответственно плану речи и плану повествования – во французском, и два ряда грамматических значений в глагольных формах времени соответственно плану коммуникации и плану информации – в русском языке." (Zolotova 1975: 249).

jer vidjeti mogu samo Ivanovo izvršenje radnje glagola *umrijeti* (to bi značio aorist) ili Ivana mrtva, pa po tom zaključujem, da je Ivan u stanju iza izvršene radnje glagola *umrijeti*, t. j. da je umr'o)" – Musić 1926: 128. Za kategoriju gotovosti Katičić kaže: „Kategorija gotovosti u vremenskom značenju glagolskih oblika nije nam po našoj gramatičkoj naobrazbi poznata i prisna. Gramatičko je pak znanje, kada je doista stečeno, nešto duboko usađeno i stalnom vježbom gotovo automatizirano. Zato se na tom području nove kategorije ne primaju lako i nailaze na otpor, osobito ako potreba za njihovim uvođenjem nije od prve očita nego se uobičajeni sustav čini kao da dobro funkcionira. To važnije je ovdje istaknuti kako kategorija gotovosti u našoj gramatičkoj literaturi zapravo i nije novina. Uočio ju je i uveo već August Musić u svojim istančanim sintaksičkim istraživanjima, [110] a kao gramatičko značenje perfekta spominju je Maretić i Brabec-Hraste-Živković u svojim gramatikama, ali je to u njih ostalo slabo zapaženo. Pokazalo se, međutim, da je ta kategorija ključ boljem razumijevanju porabe glagolskih vremena...[111] Zato je nedvojbeno korisno ako se ta kategorija uvede u opis gramatičkih oznaka vremena." (Katičić 1981: 12).[112] U terminološkoj variranju zapaža se Katičićevo naslanjanje ne samo na Musića nego i Belića, naime stiče se utisak da kategorijom gotovosti Katičić pokušava da objedini Musićeve i Belićeve taksonomske jedinice. On ukazuje na to da se gotova sadašnjost, apsolutna i relativna, izražava pomoću perfekta i kao primjere apsolutne upotrebe kategorije gotovosti navodi rečenice: Nema više sunca. *Zašlo je*. – Gledaj ga. *Igrao se* u blatu, a kao ilustraciju relativne upotrebe daje iskaz: *Naručio* kahvu, *sjeo* u ugao i *pije* **(**Katičić 1986: 50). Gotova prošlost izražava se pomoću pluskvamperfekta: *Bio se* čak i *zacrvenio*, valjda zbog onih svih lica u dvorani (Katičić 1986: 58). Gotova budućnost, koja se veoma rijetko izražava, odslikava se pomoću glagolskog pridjeva aktivnog i futura I: Morem *će biti strujio* neki vjetrić (Katičić 1986: 63). Katičić ovako precizira kategoriju gotovosti: „Kategorija vremena ima tri gramatičke oznake: s*adašnjost*, *prošlost* i *budućnost*. Ta trodioba unutar gramatičke kategorije vremena preuzima osnovni obrazac našega snalaženja u vremenu koje je također zasnovano na razlikovanju sadašnjosti, prošlosti i budućnosti." (Katičić 1981: 45). I dalje: „Tri gramatičke oznake unutar kategorije vremena javljaju se dvojako: kao negotove i kao gotove. Razlikuju se dakle:

sadašnjost	i gotova sadašnjost
prošlost	i gotova prošlost
budućnost	i gotova budućnost"

Razliku između gotovosti i negotovosti on vidi u sljedećem: „Sadašnjost veže

[110] Prije Musića riječ „gotovost" također spominje P. Budmani (Budmani 1867) i Veber (Veber 1868).

[111] On se susreće i u drugim radovima iz poslijeratnog perioda (Stojićević 1954, Stevanović, II, 1975: 583-588). Stevanović, recimo, govori o iskazivanju gotovosti radnje u prošlosti (Stevanović 1972: 98). O kategoriji gotovosti pisala je Milka Ivić, istina u drugom značenju: o utisku gotovosti, odnosno prošlosti neke akcije koja u značenju aorista prati konkretan čin obavljanja radnje, što ona naziva momentom gotovosti i time gotovost izjednačuje sa prošlošću (Ivić 1958: 143).

[112] Ona je doista uključena u noviju gramatiku (Hrvatska gramatika 1995).

glagolsku radnju, zbivanje ili stanje za koji zadani čas... Gotova je sadašnjost također vezana za koji zadani čas, ali nije samom radnjom, zbivanjem ili stanjem vezana za nj, nego posljedicama što su odatle nastale i traju, pa njima pri izricanju gotove sadašnjosti pripada veća važnost nego što pripada radnji, zbivanju ili stanju koji su sadržaj glagolu. Gotova je prošlost i gotova budućnost jednaka takva, samo su u prve posljedice radnje, zbivanja ili stanja vezane za vrijeme prije kojega zadanoga časa, a u druge za vrijeme poslije njega.“ (Katičić 1981: 45).[113] Kategorija gotovosti tumači se slično i na drugom mjestu: „Kada nije važna sama radnja nego i stanje stvoreno njezinim posljedicama, pa se baš to stanje posebno ističe te se ono vezuje uz koji zadani čas, onda je to gotova sadašnjost.[114] Kada nije važna sama radnja nego i stanje stvoreno njezinim posljedicama, pa se baš to stanje posebno ističe te se ono vezuje uz vrijeme prije kojeg zadanog časa, riječ je o gotovoj prošlosti. Ako nije važna sama radnja nego i stanje stvoreno njezinim posljedicama, pa se baš to stanje posebno ističe te se ono vezuje uz vrijeme poslje kojeg zadanog časa, onda je to gotova budućnost.“ (Hrvatska gramatika 1995: 279).

Pojam gotovosti je više terminološka, a manje kategorijalna inovacija prije svega što implicira dvije kategorije koje se izdvajaju u modernoj tempusologiji – inkluzivnost (oznaka započete radnje u prošlosti i nastavljene u sadašnjosti) i perfektivnost (postojanje rezultata prošle radnje u sadašnjosti). Naziv „gotovost“ nije srećno rješenje i zbog toga što sadrži elemenat paradoksalnosti u odnosu na dva vremenska plana – sadašnjost i budućnost. Ovdje se može logički razmišljati na sljedeći način: 1. ako je sadašnjost gotova, onda ona nije više sadašnjost, već prošlost, 2. ukoliko se govori o gotovoj budućnosti, može se imati u vidu oformljen koncept budućnosti (međutim, ne radi se ni o kakvoj budućnosti, već o onome što se danas naziva obično gramatičkom transpozicijom). I posljednje: kategoriju koja je poznata u sasvim drugom gramatičkom sistemu (starogrčkom) nije preporučljivo vještački inkorporirati u drugi (slovenski).

Kad je u pitanju August Musić, treba dodati da je bio jedan od prvih lingvista koji je govorio o onome što se u savremenoj tempusologiji naziva vremenskim deiksisom (ukazivanje na vremensku lokalizaciju činjenice koja se saopštava). [115] Deiksis u principu sadrži ono što je Belić nazivao indikativom i relativom.[116]

Od evropskih lingvista na poglede A. Belića najviše su uticali K. Brugman i J. M. Štal. Oni su razlikovali apsolutnu i relativnu upotrebu vremena, a u okvirima posljednje kategorije izdvajali su anteriornost, istovremenost i posteriornost. U vezi s tim sam Belić

[113] R. Katičić također spominje apsolutnu upotrebu vremenskih oblika (vremena u kojima se govori ili tempus dicendi) i relativnu upotrebu vremenskih oblika (vremenima o kojima se govori ili tempus agendi).

[114] Dakle, ovdje se ima u vidu rezultativnost, odnosno perfektivno značenje.

[115] Deiksis je jedno od važnih novina u tempusologiji XX vijeka. Ovim se terminom označava ukazivanje na učesnike govornog čina – govornika i savesjednika (deiksis uloga), stepen udaljenosti objekta govora i vremensku i prostornu lokalizaciju (prototipski deiksis). Teorija deiskisa povezana je sa vremenskom referencijom.

[116] Uopšte, apsolutna vremena se smatraju deiktičkim, a relativna nedeiktičnim (Rjabova 1995: 14).

piše: „Mnogi su naučnici govorili u svojim delima o nepravim vremenima ili o relativnoj upotrebi glagolskih oblika. Tako Brugman govori sasvim pravilno: ‘V o n r e l a t i v e r Z e i t s t u f e oder bezogenem Tempusgebrauch spricht man, wenn die Zeit der Handlung nicht direkt von der Zeit des Redenden aus, sondern von der eines anderen Vorgangs aus, von dem zugleich die Rede ist, bestimmt wird [...] Iako Brugman daje izobilje primera za ovakva značenja, ipak i Brugman nije dao relativu ceo značaj njegov (isp. niže). Tako, na primer, i J. M. Štal pominje relativ kao suprotnost apsolutivu, koji znači ono isto što i indikativ... Ali ipak... ova glagolska kategorija nije dobila ni kod njega d o v o l j n o osvetljenja’.“ (Belić 1941: 369). O uticaju J. M. Štala Belić će kazati sljedeće: „Do teoretskih razlaganja o glagolskom vremenu i glagolskom vidu ja sam došao na osnovu ispitivanja značenja srpskohrvatskog glagolskog vida i upotrebe vremena u srpskohrvatskom jeziku i drugim slovenskim jezicima. Iako za rezultate do kojih sam došao nije bilo ni od kakvog značaja knjiga J. M. Stahl-a Kritischhistorische Syntax der griechischen Verbums der klassischen Zeit (Heidelberg, 1907), jer sam do svojih zaključaka došao potpuno samostalno, meni je milo što mogu konstatovati da se izlaganje njegovo o principskoj strani grčkih vremena i njihova odnosa prema glagolskom vidu p o t p u n o s l a ž e sa mojim zaključcima, dobivenim na sasvim drugom polju ispitivanja i na sasvim drugom materijalu (isp. njegovu Lehre vom Tempus, str. 74-220). Slaganje je naše potpuno i u samome metodu i u načinu posmatranja. Nije čudo što su nam koji put ne samo definicije nego i nazivi potpuno identični. I on deli vremena na apsolutna i relativna (str. 79); i on određuje prava vremensko značenje, koje ja nazivam sintaksičkim indikativom, samo pri ‘apsolutnoj’ upotrebi, tj. u odnosu glagolske radnje prema momentu govora (njegova Zeitstufe), a vidsko značenje u relativnoj upotrebi (njegova Zeitart), tj. izvan odnosa prema momentu govora; i on smatra da je augment znak vremenski, a njegovo nedostatak – znak upotrebe glag. oblika u relativu itd. Ali, naravno, pošto smo radili potpuno odvojeno i samostalno, jedan na jednom mrtvom jeziku, a drugi na živom – ima među nama i razlike. One će se videti u potpunosti kada ja iznesem iscrpno celu sistemu vremena i glagolskih oblika u našem jeziku i pokažem, šta je u toj sistemi od opšteg, principskog značaja, a šta je od prolaznog (istoriskog). Zato ja sada nisam ni hteo ulaziti ni u kakve pojedinosti, koje, bez cele sisteme, ne bi ni mogle biti jasne, a u kojima bi se iznosila slaganja ili neslaganja moja sa Štalovim izlaganjem.“ (Belić 1932: 38).

Reakcije na teoriju indikativa i relativa bile su različite. One se mogu svesti na pet vrsta. Jedni su Belićevu teoriju u potpunosti prihvatali, ponekad nekritički (sa preuveličavanjem značaja teorije) ili sa manjim primjedbama i prijedlozima za korigovanje. Među takve spada Mihailo Stevanović. On je, između ostalog, smatrao da izdvajanje indikativne, relativne i modalne sintaksičke kategorije spada „sigurno“ u najsavršenije klasifikacije u nauci uopšte, ne samo u lingvistici (Stevanović 1976: 111), jer je Belić stvorio „idealnu klasifikaciju“ (s. 120) i otvorio put „kojim se jedino moralo ići“ (Stevanović 1980: 15). Za sebe je rekao da bez rezerve prihvata Belićevu teoriju, ali uz izvjesne modifikacije sadržaja relativa i dodavanje treće kategorije – modusa[117] te sa nešto izmijenjenom interpretacijom (Stevanović 1980: 17).

[117] Stoga je Stevanović uveo modus u Belićevu klasifikaciju (Stevanović 1957-1958: 28).

Drugi lingvisti su ukazivali na vrijednosti teorije, ali i na ozbiljne slabosti. Među njima je N. S. Pospelov koji je prvi u sovjetskoj lingvistici dao širu analizu Belićeve teorije (Pospelov 1947).[118] On je istakao dvije bitne zamjerke teoriji indikativa i relativa: (1) „Вполне соглашаясь с тем, что Praesens historicum, транспонируя настоящее время глагола в план прошлого, оказывается релативной формой употребления глагольного времени, можно усомниться, что и ʻвсевременное' настоящее тоже релативно потому только, что оно может быть отнесено к любому моменту времени в настоящем, прошлом и будущем, тогда как подлинное, индикативное настоящее время всегда параллельно моменту речи. В действительности, как это правильно сформулировано Карцевским, ʻобъективное настоящее', т. е. момент акта предикации, не совпадает необходимо с субъективной ситуацией говорящего лица." (Pospelov 1947: 20). (2) „Однако и при наличии в предложении временного наречия глагол может иметь не релативное, а индикативное значение. Напр., в предложении, акцентирующем глагол – ʻона осенью *умерла*' – ʻ*умерла*' имеет значение индикативное, так как в таком случае мы сообщаем кому-то сейчас о том, что произошло в какое-то другое время. Поэтому вполне прав В. В. Виноградов, когда он утверждает, что ʻдаже в таких предложениях как Пушкин *родился* в 1799 г. с грамматической точки зрения результат прошедшего мыслится пребывающим доныне', т. е. глагол имеет значение индикативного перфекта, несмотря на наличие в данном предложении указания на определенный момент далекого от нас прошлого. С другой стороны, и в нераспространенном предложении ʻптицы *улетели*' значение индикативного перфекта, т. е. непосредственного сообщения о прошлом, может быть утрачено, а останется только значение факта прошлого без какого-либо отношения к настоящему, как это имеет место в рассказах о прошлом. Таким образом, различие между индикативом и релативом в формах времени определяется не наличием или отсутствием в предложении адвербиальных показателей времени, а наличием или отсутствием связи с настоящим, как с непосредственным выражением действительности в сознании говорящего. Поэтому и настоящее время с значением постоянного действия типа ʻземля *вращается* вокруг солнца' и прошедшее время с точным указанием даты прошлого – типа ʻПушкин *родился* в 1799 году', и будущее время с точным указанием даты ʻМеня *будут читать* в 1935 году' (Стендаль) оказываются формами времени в прямом, индикативном употреблении." (Pospelov 1947: 22)[119]. Belićevu teoriju N. S. Pospelov upoređuje sa teorijom skrive A. G. Šanidze, a vrijeme i način smatra funkcijama opšte kategorije – skrive ili niza (Pospelov 1947: 23).

Treći u kritici Belićeve teorije predlažu svoja rješenja. Ukazujući na to da teorija sintaksičkog indikativa i relativa zadržava principe koji se nalaze u osnovi tradicional-

[118] Od radova ruskih lingvista u koja se razmatra Belićeva teorija skreće pažnju rad Vladimira Čumaka o paralelizmu sintaksičkog indikativa i relativa u složenim rečenicama (Čumak 1985).

[119] M. Stevanović smatra da N. S. Pospelov miješa modus sa indikativom te se čudi što govori o modalnom indikativu (Stevanović 1957-1958: 26).

nog učenja o apsolutnim i relativnim vremenima[120], A. V. Bondarko zapaža u Belićevom učenju nekoliko ranjivih mjesta (Bondarko 1961: 193-194). Prvo, on smatra spornim postavku o tome da je vrijeme u svim tipovima zavisnih rečenica uvijek relativno. Drugo, za njega je neriješeno pitanje u koju kategoriju svrstati upotrebu glagolskih oblika u apstraktnom „vanvremenskom“ i repetitivnom značenju. Treće, nisu dovoljno razrađeni kriterijumi za preciznu karakterizaciju preteritalnih vremena, što stvara osnovu za subjektivna tumačenja. Četvrto, materijal koji obuhvata relativ uglavnom nije izdiferenciran. Peto, definicija relativne upotrebe vremena zahtijeva preciziranje u odnosu na trenutak govora: „Нам представляется, что возможность ориентации времени действия при релятивном употреблении непосредственно на момент речи (при обязательной ориентации на какой-то момент вне времени речи) не может быть исключена.“ (Bondarko 1961: 202). A. V. Bondarko predlaže da se u relativnoj upotrebi izdvoje dvije grupe slučajeva: „Первая группа характеризуется тем, что время данного действия определяется исключительно с точки зрения какого-то момента, находящегося вне времени речи. Следовательно, время действия в этих случаях имеет лишь одну точку отсчета, которая не есть момент речи. Вторая группа характеризуется тем, что время данного действия определяется с точки зрения определенного момента, находящегося вне времени речи и вместе с тем с точки зрения момента речи. Следовательно, в этих случаях время действия имеет две точки отсчета, из которых одна находится вне времени речи, а другая есть не что иное, как момент речи.“ (Bondarko 1961: 202). A. V. Bondarko navodi sljedeći primjer za relativnu upotrebu vremena sa jednom orijentacionim tačkom: „Мальчик слушал его речь, смотрел на него и чувствовал, что отец как будто все ближе *продвигается* к нему.“ On daje ovakav primjer upotrebe vremena sa dvije tačke orijentacije: „Я видел, как *качались* от ветра стены домов, как *летели*, подобно осенним листьям, кровли и *падали* каменные ограды.“ te precizira da glagoli u zavisnoj objekatskoj rečenici (*качались*, *летели*, *падали*), izražavajući istovremenost u odnosu na radnju glavne rečenice, imaju ujedno direktan odnos prema trenutku govora.

B. Bek je Belićevo razgraničenje indikativa i relativa povezao sa invarijantnošću: ako se radnja sa invarijantnim značenjem odnosi na sadašnje vrijeme govornog lica, radi se o apsolutnoj upotrebi; ukoliko se pak radnja sa invarijantnim značenjem ne odnosi na vrijeme govora, u pitanju je relativna upotreba (Boeck 1968).

Četvrti su iznosili zamjerke više Beliću nego njegovoj teoriji. Ovdje imamo, prije svega, u vidu Kseniju Milošević. Ona je, između ostalog, smatrala da je teorija neprecizno formulisana i da je stoga više puta modifikovana (Milošević 1978: 111). To objašnjava na sljedeći način: „Belićevo zanimanje za problematiku VGO (= vremenskih glagolskih oblika) bilo je i ostalo prvenstveno teorijsko [...] Belić je, naime, teorijski usavršio Musićevo stanovište o pripovijedanju i razgovoru kao kriterijumima za određivanje karaktera (tipa) upotrebe VGO [...] i, u skladu s tim, primijenio i druge termine: indikativ – ʻrelativ’, prihvatajući time terminološku, i ne samo terminološku, ideju prisutnu kod T. Maretića i Lj. Stojanovića [...] Belić je u svom učenju o indikativu i relativu, teorijski

[120] Za tu je koncepciju karakteristično izdvajanje u okviru relativne upotrebe vremena odnosa istovremenosti, anteriornosti i posteriornosti.

objedinivši Stojanovićeve i Musićeve rezultate, sagledao možda najviše koliko se moglo sagledati iz njegove, teorijske, perspektive i pri tadanjem stanju serbokroatistike i lingvističke nauke uopšte [...] Međutim, samim tim što se ovaj istaknuti naučnik nije bavio zamašnijim i sistematskim istraživanjem stvarnog stanja u srpskohrvatskom jeziku u domenu funkcionisanja VGO (=vremenskih gl. oblika) – on se lišio jedne važne, zapravo ključne, pretpostavke za dalje usavršavanje, kritičko provjeravanje i optimalnu razradu ili, eventualno, preradu koncepcije o indikativu i relativu." (Milošević 1978: 96). Ksenija Milošević smatra da je u posljednjoj varijanti teorije bilo narušeno jedinstvo principa razgraničenja.

Peti su, iako su razmatrali probleme o kojima je Belić pisao, iz raznih razloga zaobilazili u Belićevu teoriju (Jovan Vuković, Aleksandar Stojićević, Petar Sladojević, Milka Ivić). U tu grupu može se svrstati i većina hrvatskih lingvista.

Posrednu reakciju (čak antireakciju) na Belićevo učenje čini izdvajanje drugih temporalnih kategorija u postbelićevskom periodu. Ovdje imamo u vidu, prije svega, kategoriju gotovosti Radoslava Katičića i kategoriju „trenutaka vremena" (D- i T- trenutka) Milke Ivić, koja u funkcionisanju vremenskog sistema srpskohrvatskog jezika nalazi četiri osnovna trenutka: D-trenutak (trenutak dinamike, realizacije radnje koji postoji u svakom ličnom glagolskom obliku), T-trenutak (trenutak govora), V-trenutak (trenutak u vezi sa nekom drugom radnjom) i A-trenutak (radnja kao proces) – Ivić 1958. Ovi trenuci predstavljaju, po njenom mišljenju, diferencijalne kriterijume za razgraničavanje značenja vremenskih oblika. Čitav sistem vremenskih oblika Milka Ivić predstavlja u formi njihovih kombinacija sa znakom + ili – (D+, D-; T+, T-, V+, V-, A+, A-).

Napokon, Belićeve poglede na vremenske odnose treba razmatrati u kontekstu inovacija u modernoj tempusologiji. Na tome planu skreću pažnju pojmovi kojima se razotkriva suština Belićevog relativa. Ovdje prvenstveno imamo u vidu taksis – vremenski odnos između radnji anteriornosti, istovremenosti i posteriornosti, karakterizaciju poruke u odnosu na drugu poruku (Jakobson 1972: 101), istovremenost/raznovremenost (Bondarko 1995: 110).[121] Drugi važan pojam je deiksis. Gramatičko vrijeme smatra se deiktičkom kategorijom budući da ukazuje na odnos iskaza prema trenutku govora (Padučeva 1989: 165). Treći pojam je šifter, koji je uveo Roman Jakobson za oznaku veze saopštenja i govornog čina, između ostalog govornog lica i slušaoca (osim kategorije vremena šifter obuhvata kategoriju lica (Jakobson 1972).[122] Vrijeme, smatra on, karakteriše činjenicu koja se saopštava u odnosu na činjenicu saopštenja: „Так, прошедшее время показывает, что сообщаемый факт предшествует факту сообщения" (Jakobson 1972: 100). Četvrti pojam je temporalnost, čiji su osnovni aspekti predstavljeni u radovima A. V. Bondarka, njegovih učenika i sljedbenika. Peto je „saopštenje o saopšte-

[121] Miroslav Kravar je pisao o slaganju vremena kao sveukupnosti deiktičko-taksičkih kombinacija upotrebe vremena u zavisnim rečenicama (Kravar 1985: 250).

[122] Pojam šiftera uveo je Oto Jespersen. Bernard Rasel naziva šiftere egocentričkim specifikatorima i definiše ih kao znake koji se nikada ne odnose odmah na više od jedan predmet (po Jakobson: 1972: 98).

nju“ (npr. Znao sam *da ćeš se vratiti*).[123] Saopštenje u saopštenju predstavlja oblik relativne upotrebe vremenskih oblika u izjavnoj zavisnoj rečenici, tj. jedan od vidova Belićevog relativa. Ono ne izražava egzistencijalnu, već okazionalnu vremensku karakteristiku (Potaškina 1977: 99). Šesto, kategorija performativa (iskaz podudaran sa govornim činom), koju je uveo Dž. Ostin, takođe na svoj način razotkriva suštinu dijela Belićevog indikativa.

Belićeva teorija može se dovesti u vezu sa konceptualnim predstavljanjem vremena U. J. Bula, koji razlikuje nekoliko osa orijentacije: osu orijentacije sadašnjeg vremena, osu orijentacije prošlog vremena, osu orijentacije budućeg vremena i osu orijentacije budućeg vremena u sadašnjem (prema Turajeva 1979: 31). Na svakoj od njih može se realizovati jedan od tri odnosa: istovremenost, anteriornost i posteriornost.

S druge strane, Belićeva koncepcija se nikako ne uklapa u teorije kao što je teorija nevremenosti radnje koju su zasnovali N. P. Njekrasov i K. S. Aksakov i prema kojoj glagolske kategorije ne izražavaju nikakvo vrijeme, kao i gledište D. A. Štelinga da treba odustati od kategorije vremena budući da su vremenski odnosi neraskidivo povezani sa modalnim značenjima (Šteling 1959). Sa nekim se Belićevo učenje razlikuje u detaljima.[124]

U modernoj tempusologiji se uglavnom govori o dvije kategorije: apsolutnoj i relativnoj upotrebi vremena.[125] Ali postoje i kritički pogledi na izdvajanje tih kategorija. Tako se smatra da glagolsko vrijeme uopšte ne izražava odnos radnje prema trenutku govora i da stoga razlikovanje apsolutnog i relativnog glagolskog vremena gubi smisao, tim prije što neki jezici nemaju posebnih gramatičkih oblika za izražavanje apsolutnog vremena, s jedne strane, i relativnog, s druge (Gorškov 1959: 266-267).

Belićev sintaksički indikativ i relativ mnogi su lingvisti prihvatili sa nadom da će se pomoću njih moći razjasniti suština glagolskog vremena i vremenskih odnosa. Ostale Belićeve kategorije (kvalifikativni i drugi oblici upotrebe vremena, gnomska upotreba i Oratio obliqua) nisu našle podršku ne samo stranih, nego i domaćih lingvista.

Belićev doprinos rasvjetljavanju vremenskih odnosa ne vidimo u broju pristalica, već u snazi njenog djelovanja. Belić je toliko uticao na razvoj jugoslovenske tempusologije da se može govoriti o posebnoj liniji – belićevskoj. On je uzburkao balkansku lingvističku mirnoću i predložio rješenja koja nisu bila, kako reče Stevanović, idealna, ali

---

[123] O tome piše E. Kržiškova: „Время главного предложения определяется отношением к моменту речи с точки зрения говорящего, время второй части – отношением к моменту речи с точки зрения участника первого раскрываемого события.“ (Kržiškova 1962: 21). Ona smatra da orijentaciona tačka govornog lica nema nikakav značaj za određivanje vremena u zavisnoj rečenici.

[124] Dok, recimo, Belić izdvaja samo dvije vremenske ose orijentacije (osu „trenutak radnje – trenutak govora“ i osu „x-trenutak govora – y-trenutak radnje“). E. Košmider razmatra vrijeme kao dvosmjerni proces: od prošlosti ka budućnosti i od budućnosti ka prošlosti (Koschmieder 1971).

[125] O tome su pisali Gak 1983, Panfilov 1982, Šmeljov 1960, Dešerijeva 1975, Nolte 1986, Potaškina 1977 i dr.

ni banalna, već su predstavljala dobru osnovu za dalja istraživanja. Pojava Belićeve teorije 1927. godine predstavljala je važan događaj u jugoslovenskoj lingvistici XX stoljeća. Ona je odigrala važnu konstruktivnu ulogu u našoj sintaksičkoj teoriji. Njen doprinos je manji u neoborivosti stavova, a viši u tome da su je, ma koliko bilo paradoksalno, afirmisali upravo oni koji je nisu prihvatili/prihvatali, već su pošli drugim, pa i suprotnim putem. To „naučno odbijanje" od Aleksandra Belića, karakteristično i za strane lingviste (imamo u vidu, prije svega, A. V. Bondarka[126]), bilo je u nekim slučajevima originalno i plodotvorno. Mi smo takođe pristalica afirmativnog odbijanja od Aleksandra Belića, dakle, ne u smislu negiranja, već posmatranja jezičkih činjenica u drugom rakursu.

103. Rad Jovana Vuković „Sistem srpskohrvatskih glagolskih oblika u vremenskim i funkcionalnim međuodnosima (korelacijama)" je u našoj sintaksi glagolskih oblika najviše korelaciono orijentisan (Vuković 1967). Analizu Vuković otvara opštim stavom o glagolskim međuodnosima: „Svaki glagolski oblik u datom jeziku funkcioniše u složenom spletu međuodnosa na planu značenjskih kategorija: vremenskih, modalnih, aspekatskih i kategorije glagolskog roda. Posmatrati jedan glagolski oblik u svim vidovima njegove upotrebe, znači pronalaziti mu sve njegove vrednosti koje ga karakterišu po odnosima prema drugim oblicima, pronalaziti mu diferencijalne momente prema kom drugom, i prema kojim drugim oblicima na kom bilo planu od ovde obeleženih značenjskih kategorija. Svaka glagolska radnja obeleženu ovim ili onim glagolskim oblikom, u rečenici njim izražena, dobija svoje vremensko obeležje, – drugim rečima rečeno: radnja izražena glagolskim oblikom u rečenici mora biti uklopljena u jedan od mogućih vremenskih okvira, uže ili šire zamišljenih (u stvari, zamišljivih), – do najširih. Osnovu za vremensko doživljavanje glagolskih radnja u vrednosti vremenske kategorije značenja čini sistem vremenskih glagolskih oblika (upravo preko njih doživljavamo vreme u jezičkom izrazu), koliko ih u kom jeziku ima. Svi drugi glagolski oblici svoja vremenska obeležja dobijaju posredno, preko vremenskih, postavljeni, svaki za sebe i u svakom datom slučaju, u odnos prema sistemu vremenskih oblika i prema njihovim upotrebama." Kao predmet analize on uzima samo sistem v r e m e n s k i h oblika, c ciljem da obuhvati u njihove međuodnose u svjetlu relacija kako se one ogledaju na tri osnovna plana relevantna za svaki poseban oblik i za svaku njegovu upotrebu. „Hteo bih da učinim pokušaj da svakom vremenskom obliku odredim osnovne vrednosti koje on ima u sistemu i iz kojih proističu sve njegove osobine u posebnim upotrebama, a da se pri tome očituje, koliko je za preciznija određivanja osnovnih i posebnih njegovih kvalifikacija potrebno imati pred sobom, ne jedan nego sva tri plana posmatranja." (Vuković 1967: 355). On ističe da je posmatranje upotreba vremenskih glagolskih oblika po čisto funkcionalnim vrednostima kao o p o z i c i j e oblika jednog prema drugom, i jednog prema drugima, neophodno radi razumijevanja i preciznijeg nadgledanja čitavog mehanizma glagolskog sistema i radi preciznijeg razjašnjavanja čitavog sistema glagolskih oblika. Nakon kon-

[126] U razgovoru sa Bondarkom na Kongresu slavista u Bratislavi 1996. iznijeli smo mišljenje da se on počeo baviti temporalnošću i dalje razvijao upravo time što se afirmativno odbijao (*отталкивался*) od Belića (kod koga nije nalazio tražene odgovore), jer je iz radova vidljivo da je u početnoj fazi naučnog rada bio prožet Belićevim idejama. Bondarko je odgovorio da se tada interesovao za poglede Aleksandra Belića te da je šteta što zbog jezika na kome je pisao oni nisu dobili širinu u svijetu. Međutim, dodao je da je na njega ipak suštinski uticaj izvršio J. S. Maslov.

statacije da su za posmatranje vremenskih glagolskih oblika u svjetlu čisto vremenskih lokacija i njihovih čisto vremenskih međuodnosa koje u tom smislu svojom upotrebom dobijaju već utvrđeni izvjesni teoretski osnovi (posebno od vremena kad se sintaksom glagola i kategorisanjem upotrebe oblika u relacijama „indikativ“ – „relativ“ intenzivnije počeo baviti A. Belić) on ističe: „Ali i u stranoj i u našoj sintaksičkoj literaturi, i pored velikih napora – osobito kod nas, ostala su i u ovom smislu kategorisanja glagolskih značenja mnoga pitanja nerazjašnjena, – mislim, u dobroj meri i zbog toga što je nedostajalo kompleksno konfrontiranje kategorija u značenjima merenim po međuodnosima ne samo u čisto vremenskim, i, uz to, ne samo u čisto gramatičkim relacijama.“ (Vuković 1967: 357).

Nakon podrobne analize triju vremenskih planova (prošlosti, sadašnjosti i budućnosti) na gnoseološkom nivou i u duhu teorije Aleksandra Belića, on ističe da sadašnjost zauzima centralno mjesto u sferama prošlosti, sadašnjosti i budućnosti „ne samo u hronološkom smislu nego osobito po tome što je to o s n o v n o o r i j e n t a c i o n o v r e m e “ (Vuković 1967: 365) te nastavlja: „Centralno mesto u međuodnosima svih vremenskih lokacija zauzimaju trenuci gov o r a, kao što centralno mesto u svim govornim saobraćanjima, u govornim komunikacijama, zauzima uvek govorno lice, – jedno od drugoga neodvojivo. Orijentacionu ulogu s a d a š n j o s t i , posebno uže sadašnjosti govornih m o m e n a t a (na poseban način rečeno i na poseban način shvaćeno – situacije govora) treba shvatiti i u tom smislu da svaka posebno data lokacija vremenske radnje, u kojoj bilo od triju osnovnih govornih sfera, mora biti postavljena u direktan ili indirektan odnos prema situaciji govora, odnosno, još preciznije rečeno, prema momentima govora.“ U razmatranju vremenskih odnosa on ističe da je neophodno da se vidljivo obilježi slika odnosa osnovnih vremenskih oblika u glagolskom sistemu, perfekta, prezenta i futura I, koji se, ako su na svom osnovnom mjestu u upotrebi, javljaju sa čisto gramatičkim, to jest čisto temporalnim svojstvima. „Pre svega, p r e z e n t kao orijentaciono vreme s t o j i u c e n t r u č i t a v o g s i s t e m a . Kao takav on je bez posebnog obeležja u pokazivanju vremenskih odnosa, – prema njegovoj situaciji se odmeravaju drugi temporalni odnosi. On je, znači, u pokazivanju vremenskih odnosa n e u t r a l a n među dva druga člana koji sa njim čine osovinu sistema. Njegova oznaka temporalnih odnosa je nulte vrednost to znači – među dva ostala člana sa kojima je u osnovi glagolskog sistema on je n e m a r k i r a n .“ (Vuković 1967: 378). On ističe da se u svakom odmjeravanju vremenske lokacije koju ima glagolska radnja iskazana glagolskim oblikom, kad se posmatra u samo vremenskim odnosima i međuodnosima, polazi od sadašnjosti kao situacije govora, kao od osnovnog orijentacionog polazišta u odmjeravanju vremenskih međuodnosa među glagolskim radnjama (Vuković 1967: 374).

Markiranost perfekta i futura, nastavlja Vuković, čini da su oni oblici u užem sistemu tročlanosti temporalne a k t i v n i članovi u pokazivanju vremenskog odnosa, a da je prezent, kao nemarkiran, neutralan bez pokazivanja aktivnosti u obeležavanju vremenskih odnosa. „U smislu pokazivanja odnosa čisto temporalnih nikakvih drugih obeležja i ne mogu imati ni perfekt ni futur, osim čisto temporalnog odnosa prema prezentu.“ (Vuković 1967: 379). U temporalnim odnosima na liniji relacija pluskvamperfekt – perfekt – prezent Vuković konstatuje: a) pluskvamperfekt je nemarkiran ako ga posmatramo samo na relacijama temporalne linije u prošlosti (on je neaktivni član u dvojnim odnosima), b) pluskvamperfekt je markiran u prvom stepenu prema perfektu, u drugom stepenu prema prezentu (njegova dvostepena markacija odgovora dvostepenosti njegovih

vremenskih odnosa prema datoj situaciji u prošlosti, a preko nje, u drugom stepenu, i prema pravoj sadašnjosti). Vuković smatra da se ista slika dobija na relaciji prezent – futur I i futur II, samo u obrnutom redoslijedu. U odnosu prema perfektu aorist je temporalno markiran tim što označava doživljenu radnju u prošlosti (ili je sugeriše kao doživljenu). „Prema tome, on je temporalno m a r k i r a n i p r e m a p e r f e k t u .“ (Vuković 1967: 380). Imperfekt je u odnosu prema perfektu i aoristu diferencijalan svojstvom relativnog prezenta, s tim što nikad radnju ne daje kao cjelinu nego kao proces. „Perfekt je u tome smislu neutralan nemarkiran: on jednako može izraziti radnju i u procesu i u celini, kako je kad potrebno; aorist se u tom smislu antiponira imperfektu, redovno je njim kazana radnja i od imperfektivnih glagola obuhvaćena u celini toka – (završen tok od perfektivnih, obuhvaćen od imperfektivnih glagola). Sa aoristom nosi zajedničko svojstvo u obeležavanju doživljenih radnji (ili radnji za koje hoće govorno lice kao takve da nam ih predoči), u čemu je perfekt u ovom trojstvu oblika za prošlost neutralan (n e m a r k i r a n). Prema tome, imperfekatsku radnju, vremenski posmatranu, doživljavamo ne direktno u odnosu prema osnovnom orijentacionom vremenu (sadašnjosti pravoj) nego prema r e l a t i v n o j sadašnjosti. A kad, kako smo rekli, nije glagolskim oblikom označena radnja samo u direktnom odnosu prema situaciji govora, on je samim tim relativski oblik.“ (Vuković 1967: 381). Za imperfekt on kaže: „ Nalazeći se u dvostrukom odnosu: prema perfektu kao opštem obliku za prošlost i prema prezentu (prema čijoj radnji sadašnjosti njegova radnja hronološki pripada prošlosti), on je markiran i prema perfektu i prema prezentu. I prema jednom i prema drugom je jednako markiran posebno tim što je vezan za lično doživljenu prošlost. A pošto on tu takvu prošlost obeležava fakultativno (kad se h o ć e da prikaže prošlost kao doživljena, pri čemu postoji i mogućnost transponovanja doživljenosti i u stvarno nedoživljenu prošlost, – v. gore), onda je on uvek markiran ne samo u temporalnom nego i u stilističkom smislu (kao i aorist).“. Vuković zaključuje: „Ovim bi se mogla prikazati slika temporalnih odnosa u sistemu glagolskih vremena u srpskohrvatskom jeziku kad ih posmatramo na planu njihovih čisto temporalnih vrednosti po njihovim međuodnosima. Pri tome su nam se očitovale i stilističke vrednosti aorista i imperfekta kao neodvojive od temporalnih.“

U drugom dijelu analize Vuković, po uzoru na istraživanja temporalnih odnosa u glagolskoj sistemu francuskog jezika, nastoji da razmotri vremenske opozicione odnose sa svim njihovim obilježjima i da ih shematski vidljivo obilježi.[127] On piše: „Utvrđivanje posebnih vrednosti temporalnih glagolskih oblika u njihovim primarnim upotrebama omogućuje da se sigurnije sagleda njihovo funkcionisanje na planu međusobnih o p o z i c i j a . Polazeći od najosnovnijih činjenica kako se osnovni temporalni oblici – p r e z e n t , p e r f e k t i f u t u r I međusobno oponiraju jedan prema drugome, neće nam, čini mi se, teško biti da se postavi osnova za čitav mehanizam funkcionalnih korelacija. Naime, biće jasno da perfekt i futur svoje vremensko obeležje dobijaju u odnosu prema prezentu kao centralnom članu temporalnog glagolskog sistema. Za svaku radnju izrečenu perfektom ili futurom, u apsolutnoindikativnoj vrednosti upotrebe jednog ili drugog glagolskog oblika, suponira se prezentska radnja u apsolutnoindikativnoj

[127] Interesantno je da prije iskazivanja ove želje Vuković daje (u fusnoti) Tenijerovu osudu takvog postupka.

vrednosti. Prema tome, p e r f e k t i f u t u r u osnovnoj upotrebi, jednako i jedan i drugi, kao temporalni oblici nisu obeleženi ničim drugim nego svojim odnosom prema prezentu kao osnovnom članu u temporalnom sistemu oblika. Oni se, na taj način, javljaju kao direktni članovi opozicioni prema prezentu, i to m a r k i r a n i (aktivni) prema n e m a r k i r a n o m (neutralnom) članu. Međutim, i p r o š l o s t u odnosu prema b u d u ć n o s t i stoji u jednoj vrsti opozicije, indirektnoj preko s a d a š n j o s t i, što znači da i p e r f e k t i f u t u r jedan prema drugom stoje u opoziciji, samo njihova opozicija nije p r i m a r n a, kao što je opozicija svakog od njih prema prezentu. Dok su oni prema prezentu opoziciono markirani, dotle u međusobnom opozicionom odnosu ne može nijedan od njih biti markiran." (Vuković 1967: 387-388).

Vuković postavlja sebi dva zadatka: a) da ispita koji se temporalni oblici mogu jedan prema drugom javljati u vrijednosti opozicije uopšte b) da prouči vrijednosti opozicija samo jednostruko vezanih u prvom stepenu, da bi se mogle određivati njihove markacije. U te svrhe on obilježava odnose kao m a r k i r a n e : n e m a r k i r a n e. Vuković polazi od pretpostavke da se svaki član temporalnog glagolskog sistema ne može naći u opoziciji sa ma kojim članom, da bi bilo vještački i nepotrebno u opozicijama tražiti ono što nije za temporalni glagolski sistem relevantno. „P l u s k v a m p e r f e k t, npr., nema opozicionog odnosa sa f u t u r o m p r v i m (diferencirana prošlost prema opštoj budućnosti), ali je relevantna njegova opozicija prema f u t u r u d r u g o m (diferencirana prošlost prema diferenciranoj budućnosti; ona je relevantna i zbog toga što će nam futur II koji put obeležiti zavisnu budućnost u prošlosti). Nema stvarnog opozicionog odnosa ni između pluskvamperfekta i prezenta, odnos je s a m o temporalnog karaktera, ali za sistem opozicije nije relevantan, ili, u najmanju ruku, nije mnogo važan." (Vuković 1967: 388-389). Vuković ističe da je perfekt osnovna markirana opozicija prvog stepena prema prezentu, uzajamno nemarkirana opozicija prema futuru I; aorist ima markaciju prvoga stepena prema prezentu i markaciju drugoga stepena prema futuru I. Aorist stoji u opoziciji kao markiran i prema perfektu, i to ne u drugom nego u prvom stepenu, kao i prema prezentu. To znači da oblik može u opozicionim relacijama prvoga stepena biti na dve strane vezan (dvostruko vezan), prema svakom sa drukčijom specifičnošću opozicije. Vuković zaključuje da odnos aorist – imperfekt – perfekt – prezent govori o dvostrukim i o trostrukim vezanostima u prvom stepenu opozicija, zatim dolaze vezanosti u opozicijama drugoga stepena. Opštu sliku temporalnih oblika u osnovnim vremenskim i funkcionalnim relacijama Vuković daje u obliku formula (Vuković 1967: 389-395).

Nakon što je svakom vremenskom glagolskom obliku po njegovoj osnovnoj (primarnoj) upotrebi odredio vrijednost u sistemu (i sistemima) i korelacija sa ostalim oblicima koji u mehanizmu jezika sa njim funkcionišu, Vuković prelazi na posljednju fazu istraživanja u kojoj na istim principima određuje posebne vrednosti sekundarne upotrebe vremenskih oblika, koja izlazi iz okvira osnovnih upotreba (Vuković 1967: 395). On to daje, kako kaže, u osnovnim potezima, uz ukazivanje na izvjesne nedostatke tradicionalnih tumačenja u sintaksičkoj literaturi i na izvjesne nesporazume koji proističu iz različitih postupaka u primjeni osnovnih kriterija. On piše: „Svaka sekundarna upotreba apsolutivnog temporalnog oblika pripada kategoriji relativa, ili indikativnog ili modalnog, to se samo po sebi razume. Problemi su, znači, u tome da se sigurnije i preciznije utvrde granice apsolutivne upotrebe apsolutivnog oblika, ako su već utvrđena razgraničavanja apsolutivnih i relativskih oblika samih po sebi. U ovom slučaju za naš jezik ja sam poku-

šao da ograničim upotrebu prezenta u granicama apsolutnog indikativa, pri čemu su, kao što smo videli, granice mnogo šire nego što se dosad (bez dovoljno analize) u našoj sintaksičkoj literaturi mislilo. Ne vidim, posle svega što je ovde o prezentu rečeno, jakih argumenata da bi se te granice mogle sužavati (ili bar, da bi se mogle mnogo sužavati). Kada se izdiferencirane upotrebe prezenta koje na ma koji način obuhvataju i sadašnjost posmatraju u granicama samo temporalnih odnosa, onda u odnosu prema pravoj sadašnjosti, kao vremenskoj sferi koja čini prelaz iz prošlosti u budućnost, između raznih ovakvih upotreba nema osnovnih razlika. Ono po čemu svaka od njih nosi specifično obeležje nije više u granicama temporalnosti i u granicama same glagolske semantike, nego prelazi te granice i oponira se drugim kategorijama reči, prvenstveno pridevskim. Sva značenja prezenta koja se odnose na kakvu posebnu sadašnjost i, ne prelazeći u sfere s a m o prošlosti (kao pripovedački prezent, npr.) ili u sfere s a m o budućnosti (kao futurski prezent, npr.), nose sa sobom, u manjem ili većem stepenu, značenje kvalifikativnosti.“ (Vuković 1967: 396).

Vuković smatra da nije teško okarakterisati sekundarne upotrebe prezenta: one su uvijek supstitucija drugih temporalnih oblika ili su u modalnim relativnim značenjima (supstitucija, opet, modalnih oblika, ili nadoknada za modalne oblike kojih u datom jeziku nema). „I uvek, ukoliko se radi o indikativnim (a ne modalnim) kategorijama upotrebe, relativni prezent nosi sa sobom, pored temporalne, i stilističku markiranost (pripovedački prezent za prošlost izrazitije je markiran u opoziciji prema apsolutivnom prezentu nego što je to slučaj sa futurskim prezentom, kad je i ovaj drugi čisto temporalnog karaktera).“ – Vuković 1967: 397.

104. Drugi značajni prilog proučavanju korelacija vremenskih oblika došao je iz pera Mihaila Stevanovića – radi se o tekstu Glagolski oblici kao međusobne sintaksičke opozicije (Stevanović 1972). Značenje koje Stevanović unosi u pojam sintaksičke opozicije predstavlja suženje ovog korelacionog pojma jer se ima u vidu odnos ekvivalencije („identičnosti značenja“ , kako na pojedinim mjestima kaže Stevanović), kompatibilnosti, transpozitivnosti (upotreba jednog oblika umjesto drugog s istim značenjem), a ne svaka sintaksička veza koja gradi opozicioni odnos. Na početku Stevanović konstatuje da postoji više oblika za izražavanje prošle radnje i ističe ograničenja u takvom kompatibilnoj vezi: ako se veliki broj oblika upotrebljava za vremensko određivanje prošlih radnji, to nikako ne znači da se u okviru jedne te iste funkcije podjednako svakad može upotrijebiti bilo koji od tih oblika (Stevanović 1972: 82); to je moguće učiniti samo u izvjesnim slučajevima; čak u relativu ne mogu se preteritalna vremena svakad upotrebljavati jedna mjesto drugih s istim značenjem. „A nije se, međutim, teško uveriti da njihova međusobna zamena, ni u relativu, nije tako jednostavna.“ (Stevanović 1972: 83). Stevanović dalje navodi primjere vremenskih transpozicija (ovim terminom on se ne koristi). On ističe da se relativni aorist vrlo često upotrebljava mjesto drugih preteritalnih vremena. Tamo gdje se aoristom perfektivnih glagola izražava radnja koja je izvršena u određenom trenutku u prošlosti može se, sa potpuno istom sintaksičkom vrijednošću, upotrijebiti perfektivni prezent (*Seljaci im se opet znatiželjno* ***primaknu***). Iz ovoga Stevanović izvlači zaključak da su relativni aorist i relativni prezent perfektivnih glagola „potpune sintaksičke pozicije“ (dakle, podudaraju se u funkciji). Da bi se prezent upotrijebio u funkciji relativnog pripovjedačkog aorista (*Razbole se* Despotović Jovo), mora uza nj doći neki odredbeni jezički znak (*tada*, *jednom*, *u toj prilici* i sl.): Jednom *se razboli* De-

spotović Jovo), što u stihovima nikako nije moguće učiniti jer bi time bili narušeni zakoni versifikacije (Stevanović 1972: 86). „Kao sintaksička opozicija perfektivnom prezentu aorist se u srpskohrvatskom jeziku upotrebljava u još jednoj funkciji, u funkciji predikata kondicionalnih (uslovnih) rečenica – modalno, dakle, u kojoj se funkciji javlja još nekoliko glagolskih oblika pored prezenta." (Stevanović 1972: 87). Kao primjer navodi se: Ako *pođoh*, nagledah se jada! Stevanović ističe da je u ovoj funkciji aorist izuzetno rijedak, a prezent vrlo običan: Ako *pođem*... U potpuno se istoj funkciji upotrebljavaju futur II, pa i futur I (posljednji u ograničenom broju slučajeva): Ako *ćeš pustiti* k nama brata našega, ići ćemo. Stevanović zatim konstatuje da ne može biti ni riječi o istovetnosti „sintaksičke vrijednosti" relativnog aorista imperfektivnih glagola i relativnog perfekta (u značenju neodređene prošlosti). „Isto tako ni pripovjedački prezent i aorist imperfektivnih glagola nisu sintaksičke opozicije. U pripovedanju to su, međutim, najčešće prezent i imperfekt." (Stevanović 1972: 90). Međutim, u mnogim slučajevima pripovijedanja može se imperfekt zamijeniti oblikom prezenta (Onaj u fesu ceo dan nestrpljivo *hodaše*). Takođe imperfektivni relativni prezent i perfekt stoje prema imperfektu „semantičko-sintaksički" u istom odnosu: *Pojahu* li uz gusle lijepo? (Stevanović 1972: 91). Perfekt se kao sintaksička opozicija upotrebljava s oblikom pluskvamperfekt (Tada je doznala da *su se* njeni *preselili*), a krnji perfekt relativno vremenski upotrijebljen može se zamijeniti pluskvamperfektom, i obrnuto (Gosti *se uzjogunili*, pa sve nešto pričaju), iz čega Stevanović izvlači zaključak da krnji relativni perfekt, a ne samo puni taj oblik, i pluskvamperfekt čine sintaksičku opoziciju (Stevanović 1972: 93). Stevanović konstatuje da je identičnost značenja prezenta perfektivnih glagola i futura II u funkciji predikata uslovnih i drugih hipotetičnih rečenica od ranije poznata, npr. Sve što *se bude zateklo* unutra biće osuđeno (Stevanović 1972: 95). Iako izgleda da postoji identičnost prezenta i futura II u primjerima tipa Nagrade će dobiti oni što ih *budu zaslužili* – Nagrade će dobiti oni što ih *zasluže*, Stevanović smatra da oni ni u kom slučaju nisu sintaksičke opozicije jer se futurom II izražava prošlost u odnosu na fiksirani trenutak u budućnosti, a prezentom istovremenost obiju radnji, odnosno njihova sukcesivnost u vremenu (Stevanović 1972: 97). Za iskazivanje gotovosti radnje u prošlosti, dakle u kvalifikativnoj relativnoj službi, perfekt je sintaksička opozicija futuru II (Onda onaj pusti slamke, pa se ljube ko *se* s kim *bude uhvatio*). Stevanović ističe kritički stav prema mišljenju da se apsolutnom sintaksičkom opozicijom može smatrati odnos prezenta s prefiksom *uz-* i futura II (A narod srpski dokle god svojim jezikom *bude govorio*, pjevaće mu se ime; *bude govorio* – *uzgovori*). Složeni prezenti, po njegovom mišljenju, nisu potpuno identični s futurom II osnovnih svršenih glagola: prezentu *uščitam* neće biti opozicija *budem čitao*, već prije *stanem čitati* te stoga nije u pitanju potpuna opozicija (Stevanović 1972: 99). S druge strane, pripovjedački imperativ, pripovjedački aorist i pripovjedački prezent su potpune semantičko-sintaksičke opozicije, ali ne i stilske (Te ja *skupi* pedeset momčadi – Te ja *skupih* pedeset momčadi – Te ja *skupim* pedeset momčadi). Kvalifikativnom prezentu su sintaksičke opozicije svi oblici koji se upotrebljavaju s kvalifikativnim značenjem – imperativi (Milić zapali čibuk pa *kreni*), perfekt (npr. Što kolevka *odnjihala*, to motika *zakopala*), futur (Svakoga *će* ko u njegov dućan uđe *dočekati*, *uslužiće* ga onim što traži). Na kraju Stevanović ističe da mu nije bila namjera da navede sve slučajeve semantičko-sintaksičkih opozicija glagolskih oblika. „Nismo, istina, obišli ni jednu od značajnijih funkcija u jeziku, gde se dva ili više glagolskih oblika upotrebljavaju kao sintaksičke opozicije. Izuzetak smo učinili jedino s naporednom upotrebom infinitiva i prezent s veznikom *da*, koja je odavno poznata, kojoj je u nauci poklonjeno dosta pažnje, naročito u

novije vreme, i koja s e može smatrati potpuno rasvetljenom.“ (Stevanović 1972: 102).

Milka Ivić je razmatrala pojedine aspekte glagolskih odnosa, npr. pitanje pod kakvim semantičkim uslovom i kojim glagolskim oblikom može biti iskazano postojeće u trenutku govora, dakle pojava u sadašnjosti (Ivić 1981).

U tumačenju odnosa u trećoj vrsti riječi – zamjeničkim riječima najviše je bio produktivan Predrag Piper. On je, između ostalog, razmatrao interakciju vremenske transpozicije i zamjeničkih riječi (Piper 1985). Piper pod pojmom transpozicije podrazumijeva, u najširem smislu, slučajeve polisemije u čijem je razvoju jedno značenje primarno, a druga su sekundarna, dobijena upotrebom datog jezičkog znaka u novom kontekstu i sa manje ili više novim denotatom, ali i sa izvjesnim zajedničkim semantičkim obilježjem, koje je u osnovi metafore (Piper 1985: 51). Dakle, proces transpozicije predstavlja proces metaforizacije, koji, prije svega, ide od intralokalizacije ka ekstralokalizaciji. U razmatranju semantičke transpozicije Piper smatra relevantnim razlikovanje „živih“ transpozicija od „mrtvih“. Pod pojmom „žive“ transpozicije podrazumijeva se transpozicija u užem smislu – ona koja je obilježena ekspresivnošću u odnosu na primarnu upotrebu znaka i koja obično dozvoljava upotrebu nekog drugog znaka u osnovnim značenju (Piper 1985: 52). Stoga je pojam ekspresivnosti ključan u tumačenju funkcija vremenskih transpozicija (Piper 1985: 55). U njihovoj analizi govori se o odnosu lokalizatora i orijentira u formi anteriornosti i posteriornosti kao dva osnovna vida vremenske ekstralokalizacije. Autor izvlači zaključak da je i za zamjeničke vremenske transpozicije karakterističan smjer intralokalizacija – ekstralokalizacija, ali ne i obrnuto (Piper 1985: 56). Piper smatra da se princip intralokalizacije i ekstralokalizacije nalazi u osnovi svih prostornih i vremenskih odnosa (Piper 1985: 58).

105. S i n t a k t i č k i odnosi se više usko gramatički, a manje korelaciono-teorijski tumače. Mirko Peti je jedan od onih koji je nešto više analizirao ove odnose. On, između ostalog, piše: „Dosljedno razmišljanje o jeziku kao sustavu međusobno povezanih znakova nužno vodi utvrđivanju njegovih strukturnih elemenata. A strukturni elementi sustava i nisu drugo do sami znakovi i njihovi međusobni odnosi, postulirani kao imanentni jezičnoj strukturi.“ (Peti 1979: 15). Ovaj sintaksičar insistira na razmatranju „uvijek samo relevantnih odnosa“ (Peti 1979: 16), u koje ubraja redundantne (zalihosne) odnose i na koje se koncentriše (Peti 1979: 25). Posebno poglavlje Mirko Peti posvećuje prirodi odnosa u rečenici (Peti 1979: 28-39). Njegovo polazište može se ovako okarakterizirati: riječi moraju u rečenici biti postavljene u sasvim određene odnose: „Intuitivno to iskazujemo tvrdnjom da riječi u rečenici moraju biti međusobno povezane. Tu međusobnu povezanost riječi, koja se postavlja kao osnovni uvjet da štogod uopće bude rečenica, najbolje ćemo objasniti pretpostavkom o zalihosnim odnosima među riječima. Zalihosni se odnosi u rečenici temelje na principima po kojima je rečenica organizirana kao obavijesna jezična jedinica. Rečenica je naime obavijesno organizirana tako da se u njoj jezičnim sredstvima o onome što se priopćava prenosi svaki put više obavijesti no što je za razumijevanje nužno. Jezična su sredstva u rečenici uvijek riječi. Sve riječi u rečenici ne prenose međutim jednaku količinu obavijesti. I intuitivno to osjećamo: nisu sve riječi u jednoj rečenici jednako ʻključneʼ i jednako važne. Obavjesnost jednih određuje se po obavjesnosti drugih po tome koliko koja pridonosi priopćavanju ukupne obavijesti što je izričemo rečenicom“ (Peti 1979: 28-29). Mirko Peti daje shemu spleta odnosa me-

đu riječima u rečenici (Peti 1979: 31) i nastavlja: „Riječi se dakle uvrštavaju u rečenicu po mogućnostima koje su im u njoj otvorene prisutnošću drugih riječi. Na taj način se pojavom svake nove riječi u rečenici povećava obavijest o riječima koje su prethodno u nju već uvrštene. Taj višak obavijesti što ga jedna riječ u rečenici sadrži o drugoj manifestira se u gramatičkoj organizaciji rečenice kao zalihost. Rečenica je dakle kao jezična jedinica kojom se prenosi obavijest gramatički zalihosno organizirana. Tako gramatički zalihosno organizirane odnose među riječima u rečenici opisivat ćemo kao sintaktičku zalihost.“ (Peti 1979: 32). Ono što tradicionalna gramatika naziva kongruencijom i rekcijom za njega predstavlja uvijek uspostavljanje istovrsnih redundantnih (zalihosnih) odnosa jednih riječi prema drugima (s. 32). Stoga zaključuje: „[...] kad govorimo o odnosima riječi u rečenici, uvijek imamo dvoje: pravila slaganja i pravila nizanja. Pravilima nizanja određuje se redoslijed pojavljivanja riječi u nizu, a pravilima slaganja mjesto riječi u zalihosnim odnosima po kojima je rečenica organizirana kao obavijesna jezična jedinica“ (Peti 1979: 32-33). Osim zalihosnih odnosa Mirko Peti razmatra i druge korelacije: invarijantne odnose (Peti 1979: 33), istovrsne sintaktičke odnose (Peti 1979: 37, 38) i dr.

106. Milovoje Pavlović je jedan od rijetkih autora priručnika iz sintakse koji daje poseban odjeljak (istina vrlo kratak) o odnosima (Pavlović 1972: 28). Autor ističe da odnosi, govorna situacija i težište govornog intenziteta utiču na konkretizovanje i nijanse u govornoj cjelini. Treći dio Pavlovićeve knjige govori o nekorelativnosti i dezagregaciji, gramatičkom srednjem rodu opšte vrijednosti, strukturno-funkcionalnim pojavama kod zbirnih imenica, borbi nastavaka, strukturalno uslovljenoj deminutivnosti, strukturno uslovljenom opozitumu, funkcijama i semantičkoj vrijednosti relativnih *što* i *koji*, interferenciji sveza i dr. (Pavlović 1972: 139-216). Takođe se razmatra odnos govornik – situacija (Pavlović 1972: 27). U Uvodu o nauku o jeziku Pavlović piše o odnosu paratakse i hipotakse (Pavlović 1959: 160-162) i principu korelativnosti i jezičkom značaju nekorelativnih crta (Pavlović 1959: 177-178). U ovom posljednjem dijelu on govori o paralelnim glasovnim i oblićkim odnosima u evoluciji jezika, ukazujući na narušavanje korelativnosti, pojavama koordiniranosti i nedostatku koordinacije, opozitnoj korelaciji, „korelativnim“ odnosima i dr.

107. U Lalevićevu sintaksičkom priručniku nalaze se vrijedna zapažanja o odnosu fonetike i sintakse, morfologije i sintakse (Lalević 1967: 20-29) i odnosu prostih rečenica u složenoj (Lalević 1967: 154-158), spoljašnjim znacima međusobne veze i unutašnjem smislu rečenice (Lalević 1967: 171-180). U dijelu Poredba i korelacija analiziraju se poredbene i načinske rečenice (Lalević 1967: 178-180).

108. Pojedini gramatički priručnici imaju različitu korelacionu orijentaciju. Na ovome planu posebno se izdvaja Operativna gramatika Đorđa Kostića u kojoj se u više dijelova govori o različitim korelacijama: odnosu statičnosti imenice i nepoznatog (Kostić 1987: 15-16), odnosu imenice prema glagolu (Kostić 1987: 52-56), prožetosti opšteg i pojedinačnog značenja (Kostić 1987: 63-64), zamjenjivanju imenica (Kostić 1987: 111-166), o tome šta je u glagolu glagolsko, a šta imensko (Kostić 1987: 176-179), o glagolskom značenju u sastavu imenskog sistema, jedinstvu imenskog i glagolskog značenja, povezanosti imenskog i glagolskog značenja, istovremenosti imenskog i glagolskog značenja (Kostić 1987: 229).

Korelaciona razmišljanja Đorđe Kostić su najviše usmjerena na sagledavanje odnosa između imenice i glagola, a u tom sklopu i drugih vrsta riječi, prije svega pridjeva i zamjenica. Jedna od specifičnosti Kostićevih pogleda jeste potenciranje društvene valorizacije tih odnosa, ali ne standardološke, već fenomenološke. Druga se sastoji u isticanju isprepletenosti značenja imenica i glagola te ukazivanje na vještačko odvajanje jednih vrsta riječi od drugih.

Đorđe Kostić detaljno razmatra je odnos statičnosti imenice i kategorije nepoznatog. O razlici između njih i njenom preslikavanju na imenice on piše: „Imenska strana poznatog je neograničena u ljudskom neposrednom iskustvu, dok je imenska strana statičnosti fiksirana tim neposrednim iskustvom koje bi bilo zasnovano isključivo na senzornim sredstvima prikupljanja podataka o svetu, a ne na nekim drugim tehničkim sredstvima kojima bi se ona obogatila ili proširila, ili i negirala. Pošto su odnosi između poznatog i statičnosti otvorene kategorije, to je i opšte značenje imenice podložno uslovima kojima je ta otvorenost određena. Razvijanje imenskog značenja zavisi od saznanja stvarnosti, s jedne strane, i druge od dubljeg upoznavanja onoga što možemo nazvati statičnošću upravo preko upoznavanja njene suprotnosti.“ (Kostić 1987: 15). Pošto opšte imensko značenje nije nikada čvrsto vezano za nepoznato, nastavlja Kostić, ono se nalazi u okvirima upoznavanja neposredne stvarnosti i kao takvo je orijentisano prema svakodnevnom jeziku svih koji se njime služe kao sredstvom komunikacije. On smatra da je osobina imenskog opšteg značenja jedinstvo poznatog i statičnog, ili svođenje poznatog na statičnost, svođenje na statično svega onog što bi se moglo podrazumijevati da predstavlja predmet ili predmetnost, pa i onda kada je predmet upoznat (Kostić 1987: 16).

Centralni korelacioni problem koji Kostić široko razmatra jeste odnos imenice i glagola. On ističe da su značenja ovih dviju vrsta riječi toliko isprepletena da se moraju posmatrati u interakciji. U analizi odnosa glagolskog značenja prema imeničkom on nalazi nekoliko stepena konkretnosti (Kostić 1987: 52). Prvi stepen sastoji se iz neposredne, praktične i opštedruštveno prihvatljive veze nekog glagola sa nekom imenicom, u kojoj se iz značenja imenice vidi smisao značenja glagola, kao na primjer u tvrdnji da se *hrana jede*, da *kiša pada*, da *zora sviće* i slično (smisao glagola izvire iz smisla imenice). Taj nivo spojeva imenica-glagol on naziva društveno primarnim. Međutim, ako bismo kazali *kiša se namješta*, *hrana se upliće*, *zora se nameće*, ne bismo više imali prvi stepen spojivosti imenice sa glagolom jer glagol podrazumijeva dalju vezu s imeničkim značenjem, koje može da ima preneseni smisao i koje ne izvire iz neposrednog značenja imenice *zora, hrana*, *kiša*. U iskazima *kiša rukuje*, *hrana uzlijeće*, *zora se vjenčava* dolazi do još većeg odvajanja značenja imenice od značenja glagola. Ukoliko se kaže *kiša truli*, *zora šije*, *hrana razmišlja*, veza između imeničkog i glagolskog značenja prenosi se na područje spojeva koji su neočekivani i koji su opštedruštveno prihvatljivi. Tako načinjeni odnosi unose pometnju u percipiranje tih iskaza jer glagolsko značenje nije više vezano s osnovnim značenjem imenice.

Od neposrednog, primarnog spoja imenice i glagola, koji je opštedruštveno prihvaćen, preko njenog postepenog odvajanja od te opšte prihvaćenosti do spojeva koji više nisu društveno opšte prihvaćeni postoji, po mišljenju Đ. Kostića, čitav spektar prelaznih mogućnosti povezivanja imenice sa glagolom, a takođe pridjeva s imenicom. (Kostić 1987: 53). „Na tom prelazu imeničko značenje, uz saradnju sa glagolskim ili pridev-

skim, i samo menja svoje značenje. U većini slučajeva ono gubi svoju neposrednu konkretnost, postaje simbol ili prelazi u sferu asocijativnih značenja koja se stvaraju kombinacijom ove vrste. Otuda bismo mogli reći da je kroz ograničavanje spoja imenice sa glagolom ili pridevom opasno postavljati neke striktne društvene granice. Striktne društvene granice su postavljene u neposrednoj komunikaciji operativnog jezičkog karaktera. U onim slučajevima kao što je, na primer, slučaj sa poezijom, ti se odnosi menjaju, pa se mogućnost imeničkog značenja proširuje i omogućuje se spajanje imenice sa većim brojem glagola ili prideva no što je to inače u svakodnevnoj praksi uobičajeno. U tom kreativnom spoju imenice sa glagolom ili pridevom, i dobijanju novih spojnih značenja leži čovekova kreativnost na području denominatora koji je značenjski širi no što je socijalno određen i upotrebom ograničen u svakodnevnom životu i čije proširivanje ne potiče iz svakodnevnih ljudskih potreba.“ (Kostić 1987: 53).

Iako imenica čini osnovu prema kojoj se bira značenje glagola sa kojim ona, po mišljenju Đorđa Kostića, može da razuđuje svoju sadržinu, i sam glagol, njegovo značenje nije bez posljedica na semantiku same imenice, nije izvan domašaja prema svom značenju. Ako npr. kažemo *čovjek ide*, i glagol *ide* povežemo sa imenicom *vrijeme*, možemo reći da *vrijeme ide*, ali ako kažemo *čovjek hoda*, glagol *hoda* ne možemo povezati sa imenicom *vrijeme* da bismo dobili isti stepen socijalizovanosti spoja imenica – glagol u *vrijeme hoda*. (Kostić 1987: 54). Ukoliko bi se stvar uprostila, mogla bi se uspostaviti tri osnovna stepena čvrstine značenja spojeva između imenice i glagola, odnosno pridjeva. Prvi stepen Kostić naziva primarno socijalnim, simboličnim, a treći asocijativnim. On precizira da drugi, simbolični stepen spojeva ima šire društveno značenje od asocijativnog i da je bliži primarno socijalnom. Drugi stepen spojeva nema neposrednu povezanost koja izvire iz osobine imenskog značenja i „stvarnog“, očiglednog ponašanja predmeta imeničkog značenja, već obuhvata i one spojeve koji nisu izvan domašaja društvenog usvajanja. „Šira su to značenja i od trećeg stepena povezivanja imenice sa glagolom odnosno sa pridevom zbog toga što ne stoje na rubu prihvatljivosti, i što ne postoji mogućnost da bi takav spoj mogao biti odbijen od strane većine pripadnika jedne društvene zajednice, pa je, prema tome, samom svojom neposrednom konkretnošću oslobođen one ʻ‚praznine’ opštosti koju asocijativno značenje može da ima. A sa druge pak strane, upravo ta gotovo neograničena mogućnost asocijativnih značenja koja mogu biti stvorena na povezivanju značenja imenice sa značenjem glagola ili prideva, stvara nove značenjske prostore gotovo neograničenih mogućnosti. Dakle, njega kao simbolični spoj značenja drugog stepena može da shvati većina ljudi, jer je kao simbolično povezivanje dva značenja već dobilo svoje društveno opravdanje. Na primer, kada kažemo ʻzora puca’, zahvaljujući prodiranju jednog asocijativnog spoja u društvenu sredinu, dobili smo simbolično značenje svitanja. Simbolično značenje koje je kao takvo društveno prihvaćeno pripada stepenu društvenih shematizovanih spojeva, ono je socijalizovano u velikoj meri i po svojoj specijalnosti se ne razlikuje od onih značenjskih spojeva koje smo nazvali primamo društvenim. Čak bismo mogli reći da su ta primarno društvena spojena značenja bliža neposrednoj izvornosti, no što su simbolična značenja spojeva bliska nekoj izvornosti otkrivanja novih značenja.“ (Kostić 1987: 53). Kostić tvrdi da je asocijativni stepen značenja spojeva imeničkog i glagolskog značenja uvek nov i tvorački, da može biti manje ili više vitalan, manje ili više sadržajan, ili manje ili više „otkroviteljski“ originalan. On posebno insistira na asocijativnim značenjima kao na tvoračkim. „Ta značenja mogu biti i prazna, bez ljudske podloge i bez dubljeg značaja, a mogu biti takva da otkriju cele

spletove nizova novih mogućnosti sagledavanja značenja jedne imenice, i njene osnovne sadržine, i preko nje omogućuju zalaženje naše svesti u dublje slojeve jednog imeničkog značenja. Razlike koje postoje između te dve osnovne, i, nama se čini, oprečne mogućnosti asocijativnih značenjskih sklopova imenice sa glagolom odnosno pridevom, pokazuju svu teškoću umetničkog, odnosno poetskog kreiranja.“ (Kostić 1987: 55).

Đorđe Kostić smatra da dimenzija imeničkog značenja koja nastaje kroz ograničavanje pomoću glagolskog značenja (koje on naziva gramatičkim i istovremeno leksičkim) pokazuje međusobnu povezanost djejstava gramatičkih i leksičkih kategorija (Kostić 1987: 54). On i ovdje potencira društvenu vrijednost značenjskog odnosa glagola i imenice: „Neki spoj imenice sa glagolom koji nije bio uobičajen, koji je pripadao u trenutku nastajanja asocijativnim kategorijama, mogao je postati simboličnim značenjem, društveno prihvatljivim i postepeno se mogao preneti u opštu upotrebu kao idiomatsko značenje. Vrlo verovatno da su idiomatska značenja, bar što se tiče spojeva imeničkog značenja sa glagolskim, imala takav ili približno takav put nastajanja. Ona su se mogla preneti u svakidašnju upotrebu, iako u trenutku nastanka nisu imala široku društvenu vrednost, prihvaćena su jedino zbog toga što su imala svoje opravdane društvene potrebe. Prema tome, jedno asocijativno značenje može opstati i oživeti u široj društvenoj zajednici samo onda ako u sebi nosi neku dublju društvenu nužnost.“(Kostić 1987: 54). Kada govori o povezanosti imeničkog značenja sa glagolskim ili pridjevskim, tada Kostić misli na one kategorije povezanosti koje su uslovljene asocijativnim vezama imeničkog značenja i glagolskog odnosno pridjevskog, koje daju takav spoj da on svojom sadržinom formuliše jedno stanje stvari koje se i društveno osjećalo kao nužno. „Ono se osećalo kao nužno uvek ako samo jedna jedina jedinka društva oseti takav spoj kao nužan, jer jedna jedina jedinka kroz osećanje svoje nužnosti, pošto je ona neposredni stvaralac, neodvojiv od stvaranja celokupne društvene sredine, upravo je nesumnjiv pokazatelj kretanja opštije jezičke tendence koja može da dovede do proširivanja imeničkog značenja neuobičajenim spojevima sa glagolskim ili pridevskim, koja može kroz te spojeve da otvori pristup novim značenjima do samog imenskog, osnovnog značenja. Drugim rečima, ta jedna jedina jedinka može da doprinese da se značenje ne zatvori, ne okameni i ne zaustavi najdublje izvore jezičkih promena.“ (Kostić 1987: 54).

Jedno od suštinskih pitanja koje Kostić postavlja i pokušava da riješi jeste šta je u glagolima glagolsko značenje, a šta imeničko (Kostić 1987: 175). Prije nego što odgovori Kostić postavlja dodatno pitanje: da li sve što se uključuje u sistem oblika glagola, po kojima se jedna riječ i prepoznaje kao glagol, pripada toj vrsti reči a ne nekoj drugoj? On iznosi sljedeće mišljenje: „Glagol se ne može upotrebiti bez odnosa prema nekom licu, izvršiocu radnje ili primaocu radnje. Pa čak i kada se upotrebi kao bezlično ostvarenje sadržine, i tada je to bezlično ostvarenje znak da ne pripada ni jednom od tri lica. Prema tome, glagol se upotrebljava uvek u odnosu prema nekom licu, pa čak i onda kada se ono isključuje, i kada se posebnim sredstvima označava da se ono isključuje. Ta činjenica da se glagol ostvaruje u saradnji sa zamenićkim rečima: ja, ti, on i tako dalje, svedoči da se u njegovom obličkom sistemu nalazi imenski sistem preko ličnih zamenica. Prema tome, glagolski oblik nije isključivo neka građevina koja je cela stvorena iz njegovog osnovnog značenja; to je građevina koja se ostvaruje kroz saradnju s imeničkim sistemom. Ovo je za nas značajno zbog toga što se glagol ne može javiti čak ni u svom osnovnom gramatičkom obliku bez imenskog znaka koji ga ostvaruje u njegovoj osnovnoj funkciji.

Mogli bismo da kažemo da je taj spoj već sam po sebi znak rečeničnosti, a ne samo dograđivanje glagolskog značenja kroz glagolski oblik. Ako bismo tako prišli glagolskim oblicima, tada bismo i dalje morali tražiti koji su sve ti delovi u njegovom značenju koji su prešli iz imeničkog sistema u glagolski oblički sistem. Ili, koji su ti oblici koji označavaju imeničnost u glagolskom sistemu oblika.“ (Kostić 1987: 175). S druge strane, u imenicama, u sistemima imeničkih oblika, nije moguće naći nijednu glagolsku osobinu (tačnije nijednog imeničkog oblika koji bi svjedočio o postojanju glagolskog značenja u imenskom ili imeničkom sistemu). „Međutim, to nikako nije slučaj sa glagolima. Već na prvi pogled pada u oči da se zamenica kod glagola javlja u dva svoja vida. U prvom, čistom, sa potpunom ličnom zamenicom prvog, drugog i trećeg lica, i drugom, sa sufiksom, koji to lice zamenjuje. Mi možemo upotrebiti oba oblika zamenica istovremeno, i dobiti neku vrstu emfatičnog oblika glagolskog značenja naglašavajući time na koje se lice glagolska radnja odnosi; a možemo upotrebiti samo drugi oblik, i to je običnije, da bismo sufiksnim značenjem odredili lice na koje se radnja glagola odnosi. Kada kažem: ʻJa ratujem, ti ratuješ, on ratujeʼ, tim kazivanjem posebno se naglašava lice; a ako bi se reklo: ʻRatujem, ratuješ, ratujeʼ, tada bi se nastavcima *-em*, *-eš*, *-e* takođe označilo na koje se lice radnja odnosi, ali bi se isticanje izgubilo. Ovi nastavci, kad su vezani za zamenicu, ne odnose se na samo značenje glagola, oni ne kazuju ništa o glagolu, njegovoj osobini, njegovom kvalitetu, već se odnose na lice koje radnju viši, i koje je na neki način radnjom zahvaćeno. Prema tome, oblik glagola koji se odnosi na lice i koji pripada imenskom obliku unet je u glagolski sistem oblika sa imenskom sadržinom.“ (Kostić 1987: 175-176). Kostić zatim ističe da bi se pitanje moglo i drukčije postaviti i reći da se bez imeničkog sistema ne može graditi glagolski i da je ono što glagol obogaćuje oblicima u suštini imenički značenjski sindrom, a ne glagolski. Stoga prisustvo imenice u glagolskom obliku je znak koji ima smisla samo onda ako se spoj imenice sa glagolskom radnjom posmatra kao jedinstvo kroz oblik činjeničkog karaktera. „Ta dva značenja, imeničko i glagolsko, toliko su vidljiva da stvarno predstavljaju dve posebne reči, zamenicu i oznaku glagolske radnje. Kada kažemo, na primer, reči: ʻčitam, čitaš’ i tako dalje, mi imamo dve različite reči spojene u jednoj sa dva različita značenja. Jedna reč označava radnju ʻčitati’, za razliku od radnje ʻpisati’, na primer, a druga rečca *-m*, *-š* i tako dalje označava ličnu zamenicu prvog, odnosno ličnu zamenicu drugog lica. Te dve reči spojene u jednu čine glagolski sadržaj u obliku, prema shvatanjima sadašnjih gramatičara.“ (Kostić 1987: 177). Đorđe Kostić smatra da stvari tako ipak ne stoje, jer su se u toj riječi spojila dva sistema značenja, jedno je imeničko a drugo je glagolsko, jedno je gramatičko, ono koje je imeničko, a drugo je glagolsko. Stoga on zaključuje da gramatika oblika glagolskog obličkog sistema nije u svemu glagolska po svojoj sadržini, iako je to po svome obliku, već je i imenička po svojoj sadržini, iako nije imenička po svome obliku. On tvrdi da glagolske oznake tipa *–m*, *-š* formalno pripadaju oblicima glagola, ali nose imeničku sadržinu, te da je njihova zamjenička sadržina preovlađujuća za smisao glagolske oznake od njene forme. Stoga Kostić smatra da nastavci za lice ne pripadaju značenju glagola, iako čine oblike glagola, već da pripadaju značenju imeničkog sistema (iako po svojoj fonološkoj osobini u tu klasu riječi ne dolaze) – Kostić 1987: 177.

Kostić ističe povezanost u značenja glagola i zamjenica. Zamjenica ulazi u obličko značenje glagola kao njegov neophodni dio i sa sobom povlači dijeljenje lica na trorodnu skupinu značenja. Pri tome zamjenica mora unijeti u glagolske oblike i oznaku broja, jer ona ulazi u sistem imeničkog broja. „Tako svaki glagol ima svoju jedninu i

množinu. A u stvari, nema glagol svoje jednine i množine, već tu jedninu i množinu ima zamenica koja je iz imeničkog sistema uneta u sistem glagolskih oblika. Jednina i množina u glagolskom obličkom sistemu dalje svedoči o unošenju značenja izrazito imeničkog karaktera u glagolski sistem, pa bi se moglo reći da je imenički oblik glagolskog značenja noseća gramatička oznaka glagolskih reči." (Kostić 1987: 178). Na pitanje šta je ostalo u glagolskom značenju od njegove gramatike kada se iz te glagolske gramatike isključi zamjenica (tačnije rod i broj kao dio njegove opšte sadržine), Kostić odgovara: „[...] dvoznačajnost glagolskog oblika ne pripada karakteristici j e d n e vrste reči, niti imenici niti glagolu kao vrsti, već pripada jednoj jezičkoj osobini po kojoj se dve viste reči spajaju u jedan oblik, u jednu reč na izgled, a u suštini čuvaju u sebi svoju dvostrukost značenja. Ovo je potrebno imati na umu i zbog toga što se značenje glagolskih oblika, kada se iz njih isključe značenjski pokazatelji imeničkog sistema, svode na osnovno značenje radnje iz koje potiču potrebe da se oblici koji će nositi imeničko značenje predstave posebnim znacima, nastavcima za lice, rod i broj, i da se tim posebnim oznakama unosi imeničko značenje u glagolsku paradigmu ili glagolsku gramatiku, a preko nje u njenu sintaksu (Kostić 1987: 178). Kostić i ovdje potencira stav da je glagolski sistem oblika posebna vrsta organizovanih značenjskih elemenata, iako su ti elementi izrazito imeničkog karaktera.

Kostić podrobno analizira glagolsko značenje u sastavu imenskog sistema. On smatra da se međusobna povezanost ovih vrsta riječi ogleda u karakteru značenja imenice a ne u nekim formalnim oblicima tih dviju nezavisnih vrsta reči. „Ako je glagolsko značenje moglo biti kompatibilno sa značenjem imenskim, jer sama činjenica da jedan glagol ne može stajati u vezi sa svakim predmetom, pokazuje da ni svaka imenica ne može stajati uz svaki glagol, a ako se takva sadržinska osobina i imenice i glagola pokaže jezički kao opravdana, tada se mora pretpostaviti da je glagolsko značenje odvojeno od imenskog samo toliko što je ono samo formalno samostalno, dok je po svojoj sadržini izraz osobine predmeta u njegovoj radnji, kretanju ili ponašanju uopšte." (Kostić 1987: 215). Da bi jasnije sagledao odnose između glagolskog značenja i imenskog u smislu njihove odvojenosti i istovremeno njihove međusobne povezanosti, Kostić se još jednom vraća na pitanje glagolskog značenja i ističe: „Imensko značenje je nesumnjivo povezano sa predmetnošću koja je sadržina tog značenja, značenja same imenice. Sadržina značenja imenice može biti kvantizovana pa imenica može imati broj – jedninu ili množinu. Kvalitet predmeta može biti izdvojen kao jedna od karakteristika predmeta i posebno istaknut što se čini pomoću prideva kao sredstva imeničkog sistema za ovu vrstu denominacije, ili sam predmet može biti tako predstavljen da se njegova pojedinačna karakteristika ne ispolji, ili je ostala nepoznata, pa se on označio zamenicom. Sve su to osobine kroz koje prolazi jedna imenica u svome označavanju predmeta. Kako predmet ima još jednu dimenziju svojega postojanja, ne samo brojnost ili kvalitetnost, ili zamenič nost, već i osobinu da se kreće, menja, ponaša na različite načine, to se ta njegova osobina iskazuje posebnom rečju koju smo nazvali glagolom. Nije mogućno kretanje predmeta u smislu vremena iskazati pridevom jer pridev nema osobina za iskazivanje vremena radnje, vremena u kretanju ili kretanja u smislu vremena, ili uslova pod kojima se to kretanje može dogoditi. Otuda se rečima koje smo nazvali glagolima ta osobina predmeta (da se kreće, ponaša, da trpi ili odaje radnju), ispoljava kao poseban vid imeničke egzistencije. Imensko značenje se prostire i na taj oblik postojanja predmeta pa se u glagolskom

značenju nalaze i sva dodatna imenska sredstva koja su razvijena u samom imenskom sistemu, a to su lice, i broj, kao i rod lica na koje se ta radnja odnosi ili koje radnju vrši. Kostić izvlači zaključak da glagolsko značenje u suštini pripada imenskom značenjskom sistemu, kao što takođe pridjevsko ili zamjeničko značenje pripadao imenskom (Kostić 1987: 214-215).

Na pitanje u čemu bi bila razlika između značenja glagola i značenja pridjeva u slučaju da se glagol posmatra kao sredstvo ispoljavanja osobine predmeta Kostić odgovara da bi razlika bila u samom kvalitetu te osobine: „ Dok smo kod prideva imali osobinu predmeta koja se isticala kod samog predmeta (zelena jabuka), dotle kod glagola imamo ponašanje predmeta (jabuka zri). Ta činjenica da jabuka zri u suštini nije ništa drugo već jedna osobina predmeta. Zrela jabuka, trula jabuka ima za pandan: jabuka truli, jabuka zri, jabuka opada, jabuka se kvari i slično.“ (Kostić 1987: 215). Suštinu glagolskog značenja on vidi u predmetu i ponašanju predmeta, a ne u nečem što je izvan tog ponašanja. A dalje definisanje predmeta, smatra Kostić, upravo i jeste osobina glagolske radnje uvijek kada se predmet nađe u nekom procesu, kretanju, ponašanju ili uslovima pod kojima se to njegovo ponašanje može da obavi u određenom ili neodređenom vremenu.

Odgovor na pitanje u čemu bi se odnos između imenice i glagola razlikovao od odnosa imenice prema pridjevu Kostić ovako formuliše: „Razlika nije u suštini odnosa, već u sredstvima ispoljavanja vrste osobina imenice. U jednom slučaju, kod prideva, imamo odnos kvaliteta prema predmetu; u drugom slučaju, u slučaju odnosa glagola prema imenici, imamo odnos radnje prema predmetu. Prema tome, ako se radnja predmeta povezuje sa svojim značenjem sa glagolom, i ako se radnja mora usloviti sadržinom značenja imenice, tada se mora i sama imenica povezati sa sadržinom glagolskog značenja na određeni način tako što će usloviti ponašanje glagola svojom sadržinom, a ne obrnuto. Ako se glagolsko značenje oslanja i izvire iz sadržine predmeta koji to glagolsko značenje odražava po dimenziji kretanja i vremena, tada se i sadržina samoga predmeta mora preneti na glagolsko značenje u celokupnoj njegovoj obimnosti ponašanja.“ (Kostić 1987: 216). Drugim riječima, značenje glagola i značenje imenice čine jedinstvo, kao što čine značenje pridjeva i značenje imenice, s tim što u jednom slučaju glagol obilježava kretanje predmeta, a pridjev njegov kvalitet. Ali i u jednom i u drugom slučaju, smatra Kostić, imensko značenje je preovlađujuće, dok je glagolsko ili pridjevsko pomoćno, dodatno, dalje grananje imenskog značenja radi ispoljavanja neke osobine imenskog značenja, ili radi ispoljavanja samog ponašanja predmeta kao sadržine imenskog značenja.

Za Đorđa Kostića nije sporno da se glagolsko značenje ne može izdvojiti iz imenskog značenja i da postoji recipročna uslovljenost glagolskih osobina prema imenskim osobinama. „A pošto je vreme to koje je i glavna osobina glagola, to bi značilo da imensko značenje ustupa glagolu sve one osobine koje vreme može da doprinese predmetu i njegovom ponašanju. To bi, dalje, značilo da se vremenska dimenzija samo dalje ispoljava kao funkcija predmeta i da se kao takva, dalje, ponaša po liniji imenskog značenja uslovljavajući i vremensku dimenziju svojim posebnim značenjem koje je uneto u predmet i njegova svojstva.“ (Kostić 1987: 216).

Kostić ističe da se ne može svaki glagol podvesti pod značenje svake imenice i da postoji uslovljenost upotrebe glagolskog značenja od imenskog značenja. Pitanje je da li se svaka predmetnost može upotrijebiti u ma kom vremenu i da li je ona uslovljena vre-

menom: „Mi možemo na osnovu detaljnog ispitivanja ustanoviti da se svaki predmet može pojaviti u sistemu glagolskih vremena ravnopravno kao da ulazi u jedan sistem koji je sveobuhvatan za sve predmete. Ako se vreme jezički delilo na sadašnjost i prošlost, odnosno budućnost, i ako smo ranije istakli da samo sadašnje vreme postoji kao realnost, to se svaki predmet može naći i nalazi se u sadašnjici ostvaren. A ako je on u mogućnosti da se ostvari u sadašnjici, mi možemo na osnovu raznih pretpostavki i uslova zamisliti da će se on moći ostvariti i u budućnosti. Ako se predmet može ostvariti u sadašnjosti, a on je samim tim što postoji već ostvaren u sadašnjici, to znači da je njegova sadašnjost ostvarena njegovim postojanjem, a čim je ostvarena njegova sadašnjost, ona je ostvarena u našem sećanju i njegovom prošlošću svim onim vidovima u kojima se jedan predmet može realizovati u srpskohrvatskom jeziku.“ (Kostić 1987: 216-217). Kostić zaključuje da cijela paradigma obličkog glagolskog sistema stoji na raspoloženju svakom glagolskom značenju kada je u pitanju vrijeme, tačnije uslovi pod kojima se glagolska radnja odigrava ili može da se dogodi. „Glagolska oblička struktura koja se odnosi na vreme i koja je opšta za svaki predmet, dakle, nije zavisna od njegove sadržine, koja je takve prirode da se može preneti na svaki glagol, što svedoči univerzalnost glagolskog obličkog značenja koje i jeste univerzalno zbog toga što je toliko opšte da se može preneti kao vremenska osobina na sve glagolske sadržine uz sve imenske sadržine, uz sve oblike koje imenica može da ima a koji se mogu povezati sa glagolskim značenjem na ovaj ili onaj način. (Kostić 1987: 217).

Iz stava da ono što je u glagolu oznaka orijentacije prema iskazu radnje koja je vremenski fenomen nije uslovljeno imenskim značenjem, već je glagolska osobina vremenske odredničke pojave ostvarena kroz oblike glagola Kostić izvlači zaključak da se u glagolskom značenju nalaze dva značenja: (1) jedno je ono koje obilježava imensko značenje preko uslovljenosti pojedinačnih imenskih osobina, koje traže i pojedinačne glagolske osobine i koje povezuju imenicu s glagolom u jedan značenjski uslovljen sistem i (2) drugo značenje koje je orijentisano ili prilagođeno da može ponijeti vremensku osobinu radnje (ono je univerzalno, nije povezano s imenskim pojedinačnim značenjem jer se može odnositi na svaku imenicu, na cjelokupnu sadržinu imenskog sistema) pa se samim tim pojavljuje kao univerzalna glagolska osobina (Kostić 1987: 217). Iz ovoga stava Kostić daje zaključak koji nije nimalo tradicionalan – da glagol pripada imenskom sistemu: „Time bismo mogli reći da glagol kao reč pripada imenskom sistemu na isti način na koji pripada i pridev, i da je imenski sistem upravo taj koji glagolskom sistemu daje njegovu jasnu karakteristiku uslovljenosti od imenice ne samo u odbiru glagola prema sadržini imenice već i u ponašanju glagola prema ponašanju imenice, i istovremeno poseban specifičan vid prema imenskom sistemu u onom smislu što je univerzalan prema imenskom značenju i što imensko značenje u njegovom najopštijem značenju izdiže na stepen takve opštosti da se ono sada može povezati s opštim glagolskim značenjem na jednom višem značenjskom gramatičkom nivou kada se oba značenja, i imensko i glagolsko, nalaze u sklopu parametara prostornosti i vremena dajući tom parametru onu jedinstvenost koju predmet, ostvaren u prostoru i vremenu, može da ima u realnom svetu.“ (Kostić 1987: 217).

U analizi jedinstva imenskog i glagolskog značenja Kostić potencira vremensku komponentu i ističe: „[...] pošto je glagolsko značenje [...] ostvareno kroz dva značenja od kojih je jedno uzeto iz imenskog sistema a drugo povezano s pitanjem vremena u ko-

me se jedan predmet ostvario ili postoji ili će se ostvariti ako se uslovi za to ostvarenje opredmete, to se nameće misao da se glagolsko značenje koje je vezano za vremensko samim tim ostvaruje u opštem imenskom značenju na taj način što doprinosi stvaranju opšteg imenskog značenja tako da omogućava povezivanje trajanja ili manifestovanja jednog predmeta kroz neki vremenski period i kroz niz procesa koji će varijable jednog predmeta pokazati u njegovoj vremenskoj, a ne samo u njegovoj prostornoj dimenziji. Tako bismo imali da se u stvaranju opšteg imenskog značenja značenje glagola postavljalo kao neophodnost, i da se tek preko oznake vremena koja je iskazana glagolskim oblicima može dopuniti stvaranje opšteg značenja imenice. Otuda je imensko značenje uslovljeno u svojoj opštosti i od sredstava glagolskog ponašanja [...]“ (Kostić 1987: 218).

Kostić smatra da viši stepen opštosti koji je mogao nastati kroz saradnju imenskog opšteg značenja sa stvaranjem glagolskog značenja svjedoči o tome da se glagolsko značenje nije moglo razvijati bez imenskog, i da se imensko značenje nije moglo formirati bez glagolskog. „Da su ta dva toka formiranja opšteg glagolskog značenja proizlazila iz činjenice samog postojanja predmeta, i samog činioca da se postojeći predmet mogao ostvarivati kroz niz sukcesivno postavljenih, i povezanih sadašnjih trenutaka koji su sačinjavali kontinuirani lanac koji se protezao od neposredne trenutne sadašnjosti do sadašnjosti koja je dobila svoju širinu i svoju poznatu dimenziju opštosti, pa sve do postepenog pretvaranja te opšte sadašnje postojeće akcije u prošlost kada se jedna pojava nastanjuje u našoj memoriji i kada se ona zbog svoje prolaznosti u sadašnjem vremenu zadržava kao sećanje i kada u tom procesu pamćenja svoju sadašnju neposrednu stvarnost zamenjuje evokacijom te stvarnosti, kada poređenjem te evocirane stvarnosti i ove neposredne date stvarnosti ostvaruje jedinstvo u opštem značenju, i imenskog sistema i glagolskog istovremeno.“ (Kostić 1987: 219). Po Kostićevu mišljenju glagolsko značenje se nalazi virtuelno u imenskom, kao i pridjevsko, i da je ono uticalo na formiranje opšteg imenskog značenja, da je preko tog svog imensko-glagolskog odnosa jedna imenica zašla u glagolsko značenje toliko da se nalazi ne samo u njegovim pojedinačnim manifestantima (kao što su lice, broj i rod), već u samom osnovnom značenju glagola koje se odnosi na oznaku vremena.

Đorđe Kostić ističe da zbog prožetosti glagolskog značenja s imenskim dolazi do stalnog preplitanja imenskih oblika s glagolskim oblicima. Stavom da je glagolsko značenje po dimenziji vremena osobeno i da je imensko značenje prožeto fenomenom vremena Kostić želi istaći da se u samoj značenjskoj suštini opšteg imenskog značenja već nalazi opšte glagolsko značenje te da se imenica ne može zamisliti bez svoje vremenske dimenzije, isto onako kao što se glagolsko značenje ne može zamisliti bez svoje dinamičke dimenzije predmeta koji je obuhvaćen glagolskom radnjom, a iskazan imenskim sistemom. Stoga prepletenost imenskih sredstava u paradigmi glagolskih oblika nije ništa drugo, već refleks opšteg značenjskog prožimanja ove dve osobine, vremenske i predmetne, glagolske i imeničke. I otuda je u svakom obliku glagola zastupljena imeničnost i u svakoj imenici zastupljena glagolska osobina predmeta koji imenica ispoljava svojim značenjem (Kostić 1987: 220).

U odnosu na imenice i glagola Kostić konstatuje dva zahtjeva – zahtjev koji postavlja realizacija jezika i zahtjev koji dolazi od samoga jezika: „Ono što realizacija jezika nalaže jeste odvajanje sredstava imenskog značenja od glagolskog, jer se tim putem

može ostvariti jezički organizovana misao, a što nam nalaže sam jezik jeste upravo obrnut smer zahteva, tj. spajanje značenja koja se ostvaruju pomoću imenskih i glagolskih sredstava u jedno značenje.“ (Kostić 1987: 221). Kada bismo rekli, nastavlja Kostić, da *ptica pjeva*, imali bismo dva značenja – jedno koje bi se ostvarilo u imenici *ptica* i drugo koje bi se ostvarilo u glagolu *pjeva*. „Mi imamo jedno značenje, a to je značenje ptice u trenutku pevanja gde je njeno pevanje jedna od njenih datih manifestacija u trenutku posmatranja ptice koja peva. Međutim, da bismo predstavu mogli artikulisati, tj. ostvariti, mi smo morali odvojiti pojam „ptica peva“ u dve kategorije, u jednu koja označava predmet – ʻptica’ i drugu koja označava njenu radnju ʻpeva’.“ Kostić dalje konstatuje da glagolski oblici ne samo da su po svojoj dvostrukosti imenskog i glagolskog karaktera ostvareni u istovremenosti s koncipiranjem poruke, već su ti oblici u tečnom govoru uvijek i tako ostvareni da konceptualiziranje ide ispred realizacije i da se realizacija poruke ponaša po svojoj nužnosti tako da ona, noseći svoju poruku, može da oslobodi ljudsku misao za niz drugih radnji koje će sve zajedno imati uticaja na konačnu odluku šta će se ostvariti od poruke a šta će biti sadržano kao neostvareno, ili zaustavljeno iz ovog ili onog razloga (Kostić 1987: 222). U sistemu glagolskih oblika Kostić izdvaja tri sloja: „Prvi je onaj koji se odražava na njemu kao paslika samog konceptualnog procesa; to je ona pojava koja označava spojivost i nedeljivost glagolskog od imenskog značenja. Drugi je pojava preplitanja imenskog značenja kroz sva glagolska značenja kao posledice te imensko-glagolske prožetosti. Treći sloj je pojava isticanja posebnosti glagolskih značenjskih oblika kao relativno samostalnih da bi se realizacija značenja mogla ostvariti. Ta tri reda pojava su sažeta u jednom fenomenu u trenutku i realizacije i konceptualizacije.“ (Kostić 1987: 222).

Na kraju Đorđe Kostić ističe da se glagolsko značenje razuđuje po osnovnim dimenzijama koje prikazuju vreme, lice i načine na koje se radnja odnosi ili uslove pod kojima se jedna radnja može da dogodi. „Odmah možemo da kažemo da se iz imenskog sistema prenose na glagolski sistem sva ova značenja koja su vezana za njegov smisao u odnosu na lice, način i uslov njegovog postojanja. Ona značenja koja su vezana za njegovu sposobnost da nam predstavi vreme i koja smo bili nazvali glagolskim značenjem, jer su sva ostala imenska značenja upravo te osnove njegove gramatičke sadržine kao što je osnova gramatičke sadržine pridevskih značenja da jednu kvantitativnu ili kvalitativnu osobinu imenice izdvoji iz imenskog značenjskog sklopa i da je iskaže prema potrebi za takvim isticanjem. Kod glagola imamo sličnu pojavu: njegova je osobina da nam definiše vreme u kome se sadržina imenskog značenja ponaša. A to je upravo jedna od osobina same imenice koja je samo iskazana glagolskim sredstvima.“ (Kostić 1987: 227).

109. U Srpskoj gramatici Stojana Novakovića nismo našli tumačenja koja bi za nas bila posebno interesantna (u predmetnom registru nema riječi *odnos*, *relacija*, *korelacija* i sl.) – Novaković 1894. To se isto odnosi na Ostojićevu gramatiku (Ostojić 1996).

110. Simićev priručnik Osnovni sintakse srpskog jezika sadrži niz zanimljivih (pa i oprečnih) zapažanja (Simić 2000). Recimo: sistem je samo jedna strana, jedan skup opštih osobina jezičke građe (Simić 2000: 10); – govor nije do kraja svodljiv u pojmove pravilnosti i reda (Simić 2000: 10); – riječ i rečenica su razmještene na suprotnim polovima gramatičkog sistema, ali nisu van njega već su njime međusobno povezane, obuh-

vaćene i inkorporirane u njega (Simić 2000: 37). Kao najteži problem Radoje Simić smatra odnos predikatskih i odgovarajućih nepredikatskih formi (Simić 2000:28). Jezičke i sintaktičke odnose on dijelom razmatra u analizi vrsta jedinica s obzirom na tipove obilježja (Simić 2000: 50-62). Oslanjajući se na Morisova tumačenja identifikacije, diskriminacije i kvantifikacije, Simić prezentira kategorije riječi, među kojima se nalaze relatori, pored diskriminatora, identifikatora i kvantifikatora (Simić 2000: 52). Nedoumicu izaziva stav da osnovni način sistematizacije funkcija predstavlja njihovo prevođenju u sferu signifikativnih distinkcija obilježenih osnovnom riječi (Simić 2000: 57). U analizi Radoje Simić ističe da su odnosi suviše komplikovani i izukrštani da bismo se na osnovu njih mogli brzo snaći u utvrđivanju sintaksičke zavisnosti (Simić 2000: 149). Ukupnim pogledima Simić je dalek od Čomskog, bliži de Sosiru, a najbliži Morisu, na čije se stavove najviše i oslanja.

111. Ljubomir Popović piše o korelaciji materijalne forme i odgovarajuće sadržine (konkretnog leksičkog značenja i uopštenih gramatičkih vrijednosti kojima se konkretni sadržaj sistematiše ili dodatno konkretizuje na gramatičkom planu) – Popović 1996: 7. On razmatra paradigmatske sisteme i ukazuje na razliku između njih i klasifikacionih sistema (Popović 1996: 13). Ljubomir Popović analizira posebnu funkcionalnu klasu – rečeničke funktore i ukazuje na razliku između veznika i funktora (Popović 1998). Pojam rečenični (klauzalni) funktor predstavlja, kako kaže, dalje funkcionalno uopštavanje pojma zavisni veznici i riječi sa funkcijom zavisnih veznika, jer obuhvata i analogna jezička sredstva koja se koriste u nezavisnim upotnim, uzvičnim i voluntativnim rečenicama (Popović 1998: 386). On ističe da su rečenični funktori pomoćne i zamjeničke riječi koje služe za gramatikalizaciju funkcionalnog tipa predikatske rečenice odnosno predstavljaju strukturnu komponentu sintaksičkog obrasca za realizovanje date (pod)vrste nezavisne ili zavisne rečenice (Popović 1998: 388). U drugom radu Ljubomir Popović tumači odnos morfologije i sintakse (međuodnosu tekstova, rječnika i sintaksičkog sistema) u obliku „morfosintaksičkih niski“, a u okviru integralnog pristupa komunikativnim rečenicama (Popović 1996a). On govori o tri tipa riječi – tekstualnim, potencijalnim tekstualnim i sistemskim te o njihovim međuodnosima. U završnom dijelu zalaže se za integralni pristup jeziku, što podrazumijeva i integralnu sintaksu „[...] čiji će predmet biti sintaksički nivo ne samo gramatičkog sistema, nego i rečnika i tekstova, integrisan sa ostalim nivoima i sagledan i sa konstruktivne i sa interpretativne strane.“ (Popović 1996b: 99). U knjizi Red reči u rečenici Ljubomir Popović daje široku analizu linearizacije kao složenog i kompleksnog rečeničkog odnosa (Popović 1997b). U sadržaju se ekspliciraju samo neke korelacije (fokalizacija i njen odnos prema progresivnoj tematsko-rematskoj strukturi; različiti odnosi pojedinih kategorija enklitika prema anticipativnom i postverbalnom raspoređivanju; interakcije među pozicionim sistemima; pozicioni sistem i sintaksička homonimija) – Popović 1997b: 5-10.

U priličnom broju radova razmatra se odnos infinitivne konstrukcije i konstrukcije *da* + prezent (Musić 1900, Moskovljević 1953, Stevanović 1952, Kravar 1954a, Kravar 1954b, Kravar 1954c, Brozović 1953a, Brozović 1953b, Ivić 1970, Ćirković 1985 itd.).

Sintaksičke odnose koordinacije i subordinacije tumače Ivo Pranjković i Miloš Kovačević (Pranjković 1980-1981, Pranjković 1993, Pranjković 1994, Kovačević 1998). Pranjković ističe da rečenice s koordiniranim odnosom nastaju operacijom nizanja i spa-

janja, a rečenice sa subordiniranim odnosom operacijom uvrštavanja. U Gramatici Živojina Stanojčića i Ljubomira Popovića govori se o naporednom (koordinativnom) odnosu među funkcionalno paralelnim sintaksičkim jedinicama (Stanojčić/Popović 1992: 194-200), naporednim odnosima među konstituentskim jedinicama (350-351) i zamjenljivosti (alternativnosti) ličnih glagolskih oblika (390-391). Pažnju zaslužuje analiza Vere Vasić sintaksičke koreferencijalnosti – pojave zasnovane na odnosu identiteta sintaksičke funkcije dvaju rečeničnih konstituenata (Vasić 1998). „Ovakav odnos najčešće se uspostavlja između konstituenata sa centralnom sintaksičkom funkcijom – agentivnom, odnosno subjekatskom, i objekatskom, a znatno ređe između konstituenata u predikativnoj ili adverbijalnoj funkciji. Između tipično formalizovanog i koreferencijalnog konstituenta uspostavljaju se odnosi komitativnog, eksceptivnog ili supstitutivnog tipa." (Vasić 1998: 78). Autorica dolazi do zaključka da se sintaksička i semantička koreferencijalnost u načelu ne razlikuju.[128] Niz radova je orijentisan više praktički nego teorijski na tumačenje odnosa. U nekim od priloga razmatraju se uži korelacioni problemi, npr. kolokacija (Pervaz 1990, Borić 1998), referencija (Piper 1997a: 63-65), transpozicija (Vojvodić 1994), leksikografsko-sintaksički odnosi (Petrović 1990), saodnosi modela sintagmi (Stanković 1997b), rekcijski odnosi (Petrović 2000) itd. Konkretna korelaciona pitanja najbolje su razrađena u analizi relativnih (odnosnih) rečenica, o čemu je pisao niz lingvista (Katičić 1994, Raguž 1994, Znika 1994a, Znika 1994b, Kordić 1995b, Katičić 1995, Risner 1995, Kovačević 1996 i dr.). Sintagme sa značenjem odnosa istraživao je Aleksandar Terzić (Terzić 1998). On ističe značaj funkcionalno-semantičke korelacije i govori o varijantnim odnosima, međusobnim odnosima varijantnih struktura. Konkretno se razmatraju genitivne sintagme koje izražavaju odnos lica prema drugom licu (drugim licima) i sintagme sa genitivom bez prijedloga sa značenjem odnosa lica nosioca nekog zanimanja ili profesije u funkciji upravne komponente. Takve odnose on naziva funkcionalno-semantičkom korelacijom. Suodnosna vezna sredstva analizira Ivo Pranjković (Pranjković 1999). Interesantan je rad Predraga Pipera o anaforskom rotiranju antecedenata (... *a ne obratno*; ... *već obratno*; ... *a nikako obrnuto*; ... *i obratno*; ... *naprotiv* i sl.), u kome se, između ostalog, ističe mogućnost da se metaforom izraze prostorne vertikale, pored horizontalnog osmišljavanja datog odnosa (Piper 2000). Vrijednost priloga je i u tome što je poznata (već registrovana pojava) osvijetljena iz novog ugla, što je analiza obuhvatila oba osnovna plana jezičkih odnosa – sintagmatsko i paradigmatsko rotiranje antecedenta – i što je za analiziranu pojavu nađeno adekvatno ime.

Asimetriju u rečeničkim strukturama dotiču pojedini istraživači. Tako Ksenija Milošević razmatra asimetriju između izraza i sadržine u pasivnim konstrukcijama, tačnije u vezi *budem* + particip pasiva (Milošević 1971). Razlažući zamršeno klupko gramatičkih odnosa u oblasti vremenske upotrebe pasivne konstrukcije i njenih aktivnih korelativa, autorica objašnjava ovu homonimiju gramatičkom prirodom glagola *budem*. Ona pokušava da rasvijetli semantičke (vremenske), tačnije morfološko-semantičke odnose u datoj konstrukciji, između ostalog, razlike u pokazivanju odnosa prema osnovnoj tački vremenske orijentacije. Ksenija Milošević ukazuje na pojave totalne neutraliza-

[128] U radu se koriste korelacioni izrazi *koagens* (npr. *sa* + **I**), *koobjekt* (npr. pored + **G**), *kopredikativ* (npr. sem + **G**), *koadverbijal* (npr. adverb + Casus) I dr.

cije na formalnom i sadržajnom planu. Ona daje shematski prikaz semantičkih odnosa između futura II-og i relativnog prezenta u aktivu i pasivu te konstatuje da su razlike u tim odnosima uslovljene „konstrukcionom homonimijom“ (termin Noama Čomskog) u pasivu (Milošević 1971: 200). Prilog korelacionoj sintaksi Ksenija Milošević je dala i analizom odnosa kategorije aspekta i hronološke determinacije u složenoj rečenici sa temporalnom klauzom (Milošević 1983). U radu Jasmine Moskovljević o strukturnim odnosima problematizira se priroda strukturnih relacija u rečenicama sa direktnim govorom (Moskovljević 1996). Ona govori o sintaksičkim relacijama koje se uspostavljaju između klauze koja reprodukuje jezički izraz prvobitnog govornika (direktnog govora) i klauze uz pomoć koje se ona uključuje u diskurs (uvodne klauze). U radu se ističu primjeri odnosa potpune sintaksičke nezavisnosti i odnosa sintaksičke podređenosti jedne klauze drugoj.

112. Tumačenju t e k s t u a l n i h odnosa posvećeno je nekoliko radova. Ranko Bugarski analizira odnos između nivoa, diskursa i teksta i razliku između njih vidi u tome što je jezički nivo slobodni pojam bez eksplicitne definicije, diskurs kao dinamički pojam predstavlja proces prevođenja i razumijevanja tekstova u situacionom kontekstu (dakle tvorenje), dok je tekst rezultat diskursa, uobličena i cjelovita jezička tvorevina (Bugarski 1993). Odnos diskurs – tekst tumači i Vesna Polovina (Polovina 1996). Ona smatra da se u onoj mjeri u kojoj se oni preklapaju (a to znači u najvećem broju slučajeva) mogu upotrebljavati kao sinonimi (Polovina 1996: 410). U jednim se radovima analiziraju odnosi u nadrečeničnim cjelinama, tačnije tumače se upućivački odnosi (anafora i katafora), koji predstavljaju jedan od centralnih relacionih pojmova u lingvistici teksta (Glovacki-Bernardi 1985-1986), u drugim relatorski iskazi za reformulaciju smisla, a također sličnosti i razlike između teksta i diskursa (Polovina 1999), a u trećim tipovi kohezivnih odnosa, sintaksička koordinacija i subordinacija u tekstu (Vasić 1995: 88-94). Epistolarnim interakcijama se bavi studija Ljudmile Popović, u kojoj je posebna pažnja posvećena referencijalnosti, koreferenciji i odnosu govornih činova (Popović 2000). Miroslav Dudok govori o odnosima među elementarnim tekstualnim jedinicama, orijentatorima teksta, glutinaciji, koneksiji i rekurenciji teksta (Dudok 1993).

113. L i n g v o s t i l i s t i č k i o d n o s i se razmatraju na više nivoa. Radoje Simić ističe da u centru pažnje svih semioloških i stilističkih ispitivanja nisu eksterna, nego interna stanovišta imanentna znaku kao strukturi u kojoj se sijeku raznovrsni odnosi (Simić 1997: 244). On piše o dualizmu, (posebno o supozitivnosti i referenciji) i asimetriji (konkurenciji i insuficijenciji) na stilističkom planu. Novo Vuković govori o odnosu stila i načina, norme i otklona, denotacije i konotacije, jezika i misli (Vuković 2000). Na fonostilističkom planu značajni su radovi Milosava Čarkića (Čarkić 1991, Čarkić 1992, Čarkić 1995). On, između ostalog, razmatra fonomotivacione odnose riječi u poeziji (Čarkić 1995: 181-218). U analizi Milorada Ćorca tumači se interverzija, koordinacija, subordinacija, inverzija, repeticija (Ćorac 1982) i transpozicija (Ćorac 1974: 36-106). U Funkcionalnim stilovima data je korelativna analiza jezičkih funkcija i pojedinih stilova (Tošović 1988a). Korelacioni pristup je dosta izražen u Stilistici glagola, u kojoj je autor nagovijestio osnovne pravce takve analize glagolskog sistema i jezika uopšte (Tošović 1995).

114. Problem unutarjezičnih odnosa prilično je prisutan u BHS-lingvistici, tačnije zastupljen je u onoj mjeri (1) u kojoj su lingvističke potrebe za proučavanjem u tom

pravcu zahtijevale, (2) koliko je relativno ograničen broj stručnjaka za jezik bio u stanju da se datim pitanjima pozabavi i (3) koliko je sociolingvistička situacija omogućavala i stimulisala bavljenje takvim problemima. Izrazita opsjednutost ekstralingvističkim odnosima omela je još intenzivnije, sveobuhvatnije i dublje bavljenje intralingvističkim odnosima. Srpski lingvisti dali su najveći doprinos analizi pojedinih gramatičkih odnosa, prije svega padežnih i glagolskih, a hrvatski tumačenju fonoloških odnosa i korelaciono orijentisanih lingvističkih pravaca.

Ako naše napomene iz predgovora primijenimo BHS-istraživanja, može se reći da malo ima konstrukcije i rekonstrukcije, da je destrukcija (i afirmativna i negatorska) slabo zastupljena i da preovladava deskripcija. Pošto konstrukciju smatramo fundamentalnim naučnim principom, u navedenom pregledu najviše smo se koncentrisali na njega i više govorili o korelacionim pogledima onih koji su se okušali u korelacionom konstruktivizmu. Njih je, na žalost, veoma malo.

Nakon ovakve analize mogu se steći i pogrešni utisci. Jedan od njih je da su konkretni jezički odnosi toliko izučeni da nema važnijeg pitanja koje nije dotaknuto i proučeno i da je čak ponegdje stavljena tačka. Međutim, u ispitivanju jezičkih korelacija je ostalo toliko neistraženog i nedorečenog da prave korelacione radove tek treba očekivati. Najmanje je urađeno na integralnom spoznavanju odnosa i utvrđivanju globalne korelacione mreže na svim jezičkim nivoima i njihovim spojevima. Sama činjenica da korelacijski sistemi koji su najviše razmatrani (padežni i glagolski) ni izdaleka nisu integralno osvijetljeni govori o tome koliko još treba na ovome polju raditi.

KORELACIONA GRAMATIKA

115. Jezik nije samo sistem znakova, niti je isključivo sredstvo sporazumijevanja i komuniciranja. On je, ne manje, sistem odnosa koji formiraju složenu, razgranatu mrežu korelacija. Lingvistika XX vijeka prošla je u znaku analize jezika kao sistema znakova, kao imanentnog i funkcionalnog univerza. Možemo pretpostaviti da će XXI stoljeće proteći u znaku prodiranja u ono što savremena lingvistika ili nije imala snage, ili nije imala vremena, ili nije bila pripremljena da uđe, a to je kosmos jezičkih odnosa. Ako su znak i informacija glavni junaci minulog vijeka, onda će, vjerujemo, glavni heroj ovoga stoljeća biti korelacija. Na mjesto izolacionalizma dolazi integracionalizam, čemu teže mnogi vodeći lingvisti (N. Čomski, I. A. Meljčuk, J. D. Apresjan, Ana Vežbicka).

116. U jeziku je sve povezano. Postoje na milijarde spojeva, odnosa, pravaca. Iako korelacije prožimaju jezik na svim nivoima, lingvistička istraživanja idu po malom broju tih pravaca. Stoga mi želimo da analizu usmjerimo na ovo područje. Njome se ne negira postojeće istraživačke pravce i škole, naprotiv, predstavlja njihov prirodni nastavak. U tumačenju gramatičkih fenomena dominiraju dva osnovna pristupa: klasični (standardni), čija je početna pozicija forma, i funkcionalno-gramatički, koji polazi od funkcije. Mi pokušavamo da zasnujemo treći model, koji ne polazi ni od forme ni od funkcije i u čijoj se osnovi nalaze korelacije gramatičkih fenomena. Stoga takav pristup nazivamo gramatikom homogenih i heterogenih korelacija ili, jednostavno, korelacionom gramatikom. Ona se bazira na činjenici da u jeziku postoje četiri dominante: forma, značenje, funkcija i kategorija. Te dominante i daju globalne korelacije. Pod korelacijom podrazumijevamo uzajamni paradigmatski i sintagmatski odnos jedinica homogenih i heterogenih gramatičkih sistema koji (odnos) može prerasti u kompatibilnost ili biti inkompatibilan. Budući da naša analiza polazi od toga da je jezik sastavljen od niza sfera u kojima se jedan elemenat dovodi u vezu sa drugim, rekli bismo da se radi o sfernim korelacijama. Četiri gramatičke dominante – forma, značenje, kategorija i funkcija generiraju globalne sfere: formalnu, funkcionalnu, semantičku i kategorijalnu. U njima se svaki elemenat nalazi u vezi sa svakim elementom, svaka kategorija sa svakom kategorijom.., i to bez izuzetka (nepostojanje diskriminacije, vrednosnog rangiranja i valorizovanja predstavlja polaznu poziciju u ovakvom pristupu). Tako se u korelacionoj mreži formira sistem potencijalnih, realnih i nerealnih korelacija. Potencijalne korelacije su teoretski mogući saodnosi koji daju maksimalnu entropiju, realne korelacije su registrovani saodnosi, koji generiraju tri osnovna pojma korelacione gramatike – korelacional, projekcional i kategorijal (o njima će kasnije biti govora). Nerealne korelacije su praksom nepotvrđeni odnosi. Sve te korelacije mogu biti homogene (ako ne izlaze iz određenog sistema) i heterogene (ako se uspostavljaju odnosi između jedinica različitih sistema). Postoje takođe vitalne i latentne korelacije. Vitalne korelacije su saodnosi koji aktivno djeluju u sistemu jezika. Npr. vitalna korelacija je odnos prezenta i perfekta. Latentne korelacije su one koje nisu prisutne u jeziku, ali se u određenom trenutku mogu aktivirati. One su, dakle, prikrivene, potencijalne. U ovome sistemu postoje i mrtve korelacije. Korelacionom gramatikom se, između ostalog, obuhvata ono što je nevidljivo, što je ostalo po strani ili zanemareno, prije svega, u formalnoj i funkcionalnoj gramatici. Pojave koje ulaze u sastav korelacione gramatike čine, velikim dijelom, skrivenu (implicitnu) gramatiku.

One se u postojećim gramatičkim priručnicima ne obrađuju, već se samo uzgred spominju i površno objašnjavaju. U savremenoj lingvistici kao da se ne zna šta da se radi sa tom „sivom“ gramatičkom zonom. Krajnje je vrijeme da se skriveni gramatički fenomeni sistematizuju i da ima se nađe pravo mjesto u opisu gramatičkog sistema. Naš pokušaj zasnivanja novog gramatičkog pravca može se djelimično okarakterisati i kao želja da se napravi red u implicitnoj gramatičkoj sferi, da se za nju izgradi adekvatan pojmovni aparat i stvori stroga naučna terminologija.

117. Da bi bio naučno utemeljen, taj model mora zadovoljiti sljedeće uslove: da je maksimalno detaljan, da sadrži konačan broj korelata (oblika, značenja, kategorija i funkcija), da obuhvati što je moguće više saodnosa, da je hijerarhijski organizovan, da razgraničava bitno od manje bitnog i nebitnog, da je pregledan, da je otvoren za dalja proširivanja, detaljiziranja i korigovanja i da je blizak modelu neuronske gramatike. Izgradnjom sistema sfernih korelacija možda se mogu, bar približno, modelirati odnosi u centrima mozga koji generiraju jezičke procese, odnosno može se apstraktni lingvistički model povezati sa neuropsihičkim.

118. Jezički fenomeni obrazuju korelacione prstenove. Prvi korelacioni prsten čine f u n k c i j e . Pošto se u osnovi funkcije nalazi namjena, jedno od pitanja tiče se veze pojma korelacije i pojma namjene. Ovdje se može polemisati u svim pravcima: treba li razgraničavati namjenu i odnos, da li smatrati namjenu odnosom ili pak odnos namjenom, je li svrsishodno izdvajati funkcije samo po jednom kriteriju (po namjeni ili po odnosu) ili pak po oba. Ako je neophodno praviti hijerarhiju i birati polaznu poziciju, mi bismo dali prednost odnosu zato što (1) taksonomijski ova kategorija zauzima višu poziciju, (2) što je namjena uvijek odnos, ali se ne može reći da je odnos uvijek namjena, (3) ako se polazi od namjene, nije moguće doći do diferenciranja identičnih funkcija na svim jezičkim nivoima.

119. Sistem znakova kojim se koristi čovjek funkcioniše kao dihotomija jezik – govor. Međutim, za korelacionu analizu važnije je izdvajati dva korelaciona nivoa: nivo intralingvističkih odnosa (α-nivo) i nivo ekstralingvističkih odnosa (β-nivo). Prvi čine imanentni intralingvistički odnosi. Jezik ima svoje jedinice – lingveme, od kojih su osnovne: foneme, morfeme, lekseme, morfolekseme (oblici riječi i paradigmatski oblici), sintakseme i teksteme (tekstualne jedinice). Drugi nivo obuhvata ekstralingvističku ravan, prije svega, odnos jezik ↔ socijum. Dakle, postoje funkcije opšteg sistema i funkcije njegovih sastavnih elemenata, odnosno (1) lingvofunkcije ili α-funkcije (funkcije jedinica lingve = funkcija jezika i govora) i (2) lingvemofunkcije ili β-funkcije (funkcija lingve = funkcija jezika i govora).

120. Ako za polaznu poziciju uzmemo odnos, i na prvom i na drugom nivou dobićemo identičnu funkciju, koja se zbog svoje univerzalnosti može nazvati osnovnom, centralnom, fundamentalnom. To je korelaciona funkcija, odnosno usmjereni, svrsishodni odnos, kojim se izražava nešto što postoji između dviju ili nekoliko suština pomoću lingve (jezika, govora) i lingvema (fonema, leksema, morfema, morfoleksema, sintaksema, tekstema).

121. Na oba nivoa izdvajaju se četiri korelacione podfunkcije: ,

ekstrakorelaciona, interkorelaciona, intrakorelaciona i parakorelaciona. Da bi gramatičke jedinice vršile osnovne intralingvističke funkcije nominacije (identifikacije i klasifikacije), predikacije, pragmatizacije (kvalifikacije, kvantifikacije, karakterizacije) i organizacije, one moraju stupati u paradigmatske i sintagmatske veze sa drugim jedinicama.

122. Sistem α-korelacionih funkcija sastoji se od ekstra-, intra-, inter- i parakorelacione funkcije. Jezik vrši α-ekstrakorelacionu funkciju onda kada izražava odnos između lingvema i realija, odnosno kada se lingveme koriste da bi se predstavila neka realnost. Ako gramatička jedinica jedne hiperokategorije (vrste riječi) stupa u vezu sa jedinicom druge hiperokategorije, takva jedinica vrši α-ekstrakorelacionu funkciju (npr. kada glagol dolazi u vezu sa imenicom). Sljedeća funkcija – α-interkorelaciona podrazumijeva koordinaciju pojedinih lingvema, tj. jezičke jedinice se koriste za izražavanje međusobne veze (npr. fonema ↔ morfema, leksema ↔ morfema, sintaksema ↔ tekstema itd.). Ukoliko spoj obrazuju jedinice različitih hipokategorija (gramatičkih kategorija), nastaje α-interkorelaciona funkcija. I posljednja funkcija – α-parakorelaciona podrazumijeva slučajeve kada jezička jedinica stupa u korelaciju sa nejezičkom jedinicom, jedinicom drugih znakovnih sistema (najčešće u tzv. složenim znacima).[129]

123. Intralingvističke funkcije se tiču jezika kao imanentnog sistema u kome svaki elemenat ima namjenu i vrši određeni zadatak. U α-stratusu postoje četiri funkcije: nominativna, predikativna, lokaciona i pragmatička (modalna). Jedne jedinice jezika imaju zadatak da imenuju elemente stvarnosti, dakle da vrše funkciju nominacije (da imenuju realije i njihova neprocesualna i procesualna obilježja), druge da dovode u međusobnu logičko-komunikativnu vezu elemente nominacije, odnosno da vrše funkciju predikacije, treće da izražavaju odnose elemenata gramatičke strukture (funkciju relacije), četvrte da kvalifikuju i kvantifikuju (funkcija kvalifikacije i kvantifikacije), pete da odražavaju stav govornog lica (funkcija pragmatizacije). Radi izvršavanja osnovnih intralingvističkih funkcija nominacije (identifikacije i klasifikacije), predikacije, pragmatizacije (kvalifikacije, kvantifikacije, karakterizacije) i organizacije jezičke jedinice moraju ulaziti u paradigmatske i sintagmatske veze sa drugim jedinicama.

---

[129] I na β-nivou (ekstralingvističkom) postoje analogne funkcije (β-funkcije): ekstra-, intra-, inter- i parakorelacione funkcije. Jezik vrši β-ekstrakorelacionu funkciju onda kada izražava odnos čovjeka i njegovog okruženja, tj. jezik se koristi da bi se iznio stav čovjeka prema socijumu i njegovim članovima. Podvrsta ove makrofunkcije – β-ekstrakorelaciona funkcija podrazumijeva odnos heterogenih socijalnih kategorija, odnosno članova različitih društvenih hiperokategorija. Jezik ostvaruje β-interkorelacionu funkciju kada odražava odnose članova socijuma, tj. kada se koristi za izražavanje interpersonalnih veza. Podvrsta date makrofunkcije – α-interkorelaciona funkcija dolazi u izražavanju odnosa ljudi jedne hipokategorije sa članovima druge hipokategorije (npr. takvu hiperokategoriju čine različiti jezici). Jezik realizuje β-intrakorelacionu ako se jezik koristi da bi pojedinac izrazio misli, emocije i sl. Suština β-parakorelacione funkcije sastoji se u tome da jezik služi za izražavanje odnosa između čovjeka i drugih sistema (životinja, robota, kompjutera i sl.).

124. Drugi korelacioni prsten sadrži z n a č e n j a . Postoje dvije grupe značenja: kategorijalna i korelaciona. Kategorijalna značenja su značenja gramatičkih kategorija i jedinica čija su osnovna obilježja obligatornost (obaveznost realizacije datog gramatičkog sadržaja u svakoj leksičkoj jedinici), invarijantnost, sistemska relevantnost i integralni zatvoren sistem formalnih gramatičkih sredstava (Bondarko 1978: 143). Korelaciona značenja su značenja koja nastaju u korelacionoj mreži jezika. Postoje opšta i pojedinačna korelaciona značenja. Opšta korelaciona značenja su međukategorijalna značenja. Ona mogu biti ekstrakategorijalna, interkategorijalna i intrakategorijalna.

Ekstrakategorijalna značenja su značenja jedinice određene hiperokategorije koje je prisutno u jedinici druge hiperokategorije. Npr. u rečenici

[2] Sve *miruje*.

ekstrakategorijalno značenje glagola *mirovati* je adverbnost pošto se radi o značenju ʻsve je mirno’. Glagol takođe može imati ekstrakategorijalno značenje predmetnosti, adjektivnosti i sl. Jedno od ekstrakategorijalnih značenja imenica je glagoličnost.

Interkategorijalno značenje je značenje jedinice jedne subkategorije koje se ispoljava u jedinici druge subkategorije. Npr. kategorijalno značenje temporalnosti u rečenici

[3] Sastav *su napisali*.

sadrži u sebi interkategorijalno značenje pasivnosti ʻsastav je napisan’.

Intrakategorijalno značenje predstavlja značenje jedinice iste hiperokategorije, a različite hipokategorije koje se ispoljava u jedinici iste hiperokategorije, a različite hipokategorije. Npr. u rečenici

[4] U redu za hljeb *stajao* sam čitavih petnaest minuta.

oblik nesvršenog vida sadrži značenje svršenog vida, up:

[5] U redu za hljeb *prestajao* sam čitavih petnaest minuta.[130]

Intrakategorijalna značenja mogu biti ekskluzivna (podrazumijevaju samo jedan plan, npr. preteritalna ili futurska značenja) i inkluzivna (obuhvataju dva plana, npr. temporalni inkluzivi sa njihovim integralnim značenjem). Pojedinačna korelaciona značenja su značenja koja generira kontekst (to su, prije svega, značenja koja se tradicionalno nazivaju prenesenim). Postoje pojedinačna ekstrakategorijalna, interkategorijalna i intrakategorijalna značenja.

125. Treći korelacioni prsten sadrži k a t e g o r i j e . U kategorijalnom sistemu jezika postoje kategorije, kategorijalne legure, korelacionali i kategorijali. Pojam gramatičke kategorije nije identičan sa pojmom korelacionala i kategorijala (više o njima govori se nešto kasnije). Kategorija, prije svega, zahtijeva postojanje formalnog gramatičkog signala, dok korelacional i kategorijal nisu formalno omeđeni i zavisni. Drugo, kategori-

[130] U jeziku ponekad postoje situacije kada se može za nešto reći da nije ni ovo ni ono te stoga nije bez osnova Šanidzeovo izdvajanje posebne kategorije udetera (Šanidze 1984: 46).

ja izražava opšti pojam, opšte obilježje, dok korelacional i kategorijal podrazumijevaju opštu vezu. Kategorija izražava opšte značenje koje se regularno izražava formalnim pokazateljima. Korelacional i kategorijal se ne zasnivaju na takvoj regularnosti. Korelacional i kategorijal se baziraju na korelacijama koje se ne uklapaju u postojeći sistem gramatičkih kategorija. Gramatička kategorija predstavlja zatvoren sistem gramatičkih značenja, što je suprotno prirodi korelacionala i kategorijala. Po nekim mišljenjima gramatička kategorija je uvijek povezana sa jednom i samo jednom vrstom riječi (Revzina 1973: 6), što automatski isključuje tumačenje korelacionala i kategorijala kao čistih gramatičkih kategorija. Teorija korelacionala i kategorijala ima dodirne tačke sa onim pokušajima koji su usmjereni na traženje nadkategorijalnih gramatičkih pojava. M. A. Gabinski je smatrao da treba razlikovati kategoriju, anegoriju i sinegoriju(Gabinski 1972:29). Anegorija predstavlja obilježja koja se razlikuju od kategorija nepostojanjem obilježja isto-istoznačnosti (отсутствие признака одно-однозначности). Sinegorija predstavlja spoj kategorije i anegorije. Pod pojmom gramatičke kategorije A. G. Šanidze podrazumijeva koegzistenciju dvaju ili više oblika međusobno korelativnih kako formalno tako i funkcionalno te razvija teoriju reda ili skriva (Šanidze 1946, Šanidze 1984).[131] Jednu vrstu integralne kategorije skrive obrazuje glagolski način i glagolsko vrijeme (Šanidze smatra da su one pogrešno nazvane vremenom i načinom). Niz lingvista govori o superkategoriji, imajući u vidu različito značenje. Po mišljenju G. O. Revzine o superkategoriji se može govoriti u slučajevima kada se između gramatičkih kategorija uspostavlja odnos determinacije ili odnos interdepedencije, pri čemu oni obrazuju veoma složen mehanizam, oblast djelovanja koja se proširuje na više od jedne riječi: „Ako se između običnih kategorija različitih vrsta riječi uspostavljaju odnosi determinacije ili interdepedencije, te se kategorije objedinjuju u jednu superkategoriju.“ (Revzina 1973: 7). Značenje gramatičke kategorije može da se podudara sa drugom, da se uključuje u nju potpuno ili djelimično, npr. kategorija lica u zamjenici obično se podudara po značenju sa kategorijom lica u glagolu. Dakle, radi se o svojevrsnom ukrštanju gramatičkih kategorija. Naizgled, O. G. Revzina govori o onome što mi objedinjujemo korelacionalom i kategorijalom, imajući, međutim, u vidu sasvim drugo, tačnije ono što mi nazivamo kategorijalnim legurama – slučajeve kada se u jednoj gramatičkoj formi istovremeno realizuju nekoliko gramatičkih kategorija (minimum dvije) i kada se nijedna od njih ne neutralizira, već postoji koegzistencija (npr. oblik *pisao* sadrži kategoriju broja i roda). V. G. Gak takođe govori o superkategorijama: po njegovom mišljenju značenja i oblici gramatičkih kategorija ponekad je toliko isprepleteno da obrazuju jedinstvenu superkategoriju čije se značenje realizuje u kontekstu (Gak 1986: 35).[132] Mi nismo pristalice izdvajanja superkategorija, već smatramo da je bolje razlikovati kategorijalne legure – homogene i heterogene (homogene obrazuju iste kategorije, npr. rod kod imenica i glagola, a heterogene različite kategorije, npr. padež i glagolski rod). Superkategorija je neadekvatan termin, zbog

[131] *Скрива* predstavlja pojednostavljeni oblik gruzinske riječi *mekriv-i* koja znači ʻred, niz’.

[132] On se pri tome poziva na francuske lingviste Imbsa (koji je superkategorijom nazivao vrijeme i vid), Gijoma (koji je sveo na jednu kategoriju glagolski način, vrijeme i vid), Damuleta i Pišona (koji su pod superkategorijom podrazumijevali kategoriju broja i sintaksičke determinacije).

toga što podrazumijeva neku nadkategoriju, a u stvari radi se o spoju kategorija, o njihovoj koegzistenciji, dakle u pitanju je gramatičko objedinjavanje pa je logičnije i opravdanije da se govori o kategorijalnim legurama.

A. V. Bondarko takođe shvata kompleksnost datog problema i izdvaja korelacione kategorije (ali ne u značenju koje mi imamo u vidu), i to a) kontinuirane korelacione kategorije (последовательно корреляционные категории – korelacije oblika iste riječi), b) i nekontinuirane korelacione kategorije (непоследовательно корреляционные категории – korelacije oblika različitih riječi) – Bondarko 1975: 56-57. Prve su paradigmatske kategorije (словоизменительные категории), druge su klasifikacione (классификационные категории). Prema karakteru odnosa između oblika riječi A. V. Bondarko razlikuje dva tipa korelacionih morfoloških kategorija: a) alternacijske (morfološke alternacije, odnosno alternacije oblika riječi) i derivacione (derivaciju jednog oblika riječi od drugog).

126. Jedan od načina izbjegavanja konceptualnog/kategorijalnog rubikona i ćorsokaka u tumačenju jezičkih činjenica nalazi se u izdvajanju integrativnih cjelina, kategorijalnih legura i dešifrovanje skrivenih, implicitnih pojava. Uspješan primjer takvog pristupa predstavlja uvođenje pojmova kao što je dijateza (integracija sintaksičke pozicija i semantičkog aktanta), hronotop (istovremeno ukazivanje na vremensku i prostornu lokalizaciju), šifter (dovođenje u vezu saopštenja i govornog čina), taksis (objedinjavanje glavne i sporedne radnje) i sl.

127. U odnosu denotat ↔ koncept/kategorija ↔ jezički izraz postoje tri mogućnosti tumačenja: 1. denotat postoji, ali je nedokučiv te stoga nije konceptualizovan/kategorizovan, 2. pojam (koncept) postoji, ali je predstava o njemu nesvjesnog karaktera, 3. i pojam i svijest o njemu su realnosti, ali nema jezičkog uobličenja. Nekim pojmovima i kategorijama se služimo (često intuitivno), a da toga nismo svjesni, te stoga nismo u stanju da ih osmislimo i terminologiziramo. Oni spadaju u grupu skrivenih kategorija ili kriptotipova. Njih čine semantička i sintaksička obilježja riječi ili sintagmi koja nisu morfološki eksplicirana, ali su suštinska za strukturiranje i shvatanje iskaza, između ostalog i zato što vrše uticaj na spojivost riječi (Buligina/Krilova 1990: 458). Takve kategorije su određenost/neodređenost, referencija imenice, aktuelnost/uzualnost (konkretna ili nekonkretna vremenska korelativnost), kontrolisanost/nekontrolisanost, statičnost/dinamičnost, ličnost/neličnost. Kriptotipom se može smatrati i semantički kvarkovi – realni smislovi koji se nikada ne materijalizuju u riječima prirodnih jezika (Apresjan 1994: 38). To su, u suštini proste kategorije sa nultim jezičkim izrazom.

Pored njih postoje kompleksne implicitne kategorije koje takođe ne zahtijevaju formalnu eksplikaciju i koje mi nazivamo integrativima. Oni objedinjuju najmanje dvije kategorije. Uvođenjem ovog pojma može se ublažiti i izbjeći determinacioni krug, konceptualni ćorsokak i uopšte nemoć konceptualizacije. Oni se obično prepoznaju u kasnijoj fazi istraživanja, a dotle obično egzistiraju kao skrivene kategorije.

128. Glagol predstavlja jednu takvu kompleksnu semantičku cjelinu. On je sastavljen od četiri integrativa: 1. direstatičkog (dinamike **Din**, statike **Stat**, odnosa **Rel**), 2. konglomeracionog (kvaliteta **KV**, kvantiteta **KT**, kontinuiteta ili konfiguracije **Kont**), 2. hronotopskog (vremena **T**, prostora **S**) i 4. aktantnog (subjekta **Sub**, objekta **Obj**, instru-

menta **Inst**, sredstva **Sr**). Dakle, glagol je kompleksno i integrativno struktuiran i njegovo percipiranje odgovara onome što je J. S. Stepanov nazvao snopom predstava, pojmova, znanja, asocijacija, preživljavanja koji prate određenu riječ (Stepanov 1997: 4). U glagolu se ukršta velik broj komponenti: premještanje, lociranje, smještanje, razmještanje, nalaženje, boravljenje, položaj, stanje, kretanje, promjena, zamjena, smjena, proces, zavisnost, odnos, saodnos, veza, korelacija, potčinjenost, sukcesivnost, posljedica, rezultat, radnja, energija, djelovanje, uzajamno djelovanje, sila (snaga), sposobnost, mogućnost, ostvarljivost, aktivnost, rad, uticaj, mirovanje, zbivanje, događanje, situacija (situiranje). One obrazuju semantičke snopove kakvi su: 1. spacijalnost (premještanje/smještanje/razmještanje, lociranje, nalaženje, boravljenje, položaj u prostoru), 2. dinamičnost (smjena, zamjena), 3. statičnost (stanje, mirovanje), 4. korelativnost (odnos/saodnos, veza, zavisnost, potčinjenost, slijeđenje, posljedica, uzajamno djelovanje, uticaj), 5. aktivnost (radnja, kretanje, rad), 6. diskretnost (proces koji sadrži faze mirovanja), 7. kontinuiranost, 8. radijalnost (energija, sila, snaga), 9. virtualnost (mogućnost, eventualnost, sposobnost). Glagol, dakle, izražava temporalno-spacijalnu kontinuiranost i diskretnost, (i/ili) apsolutnu dinamičnost, relativnu statičnost, implicitnu ili eksplicitnu virtualnost, energetsku dinamičnost, (i/ili) korelativnost (i/ili) situacionu procesualnost. Ako dalje treba uopštavati, može se reći da glagol odslikava procesualnu i korelacionu kvalifikativnost (dinamičnost, statičnost i korelativnost).

Ukoliko je pak neophodno jednostavno predstaviti integrativnost semantike glagola, kazali bismo da je glagol vrsta riječi kojom se izražava dinamika (radnja, proces), statika i relacija u jednom konceptualnom snopu pa bi najkraća definicija glagola glasila da je to vrsta riječi koja izražava u različitim proporcijama i kombinacijama elemente direstatičke legure – radnju, stanje, odnos.

Dinamika sadrži više aspekata: izmjenu, razvoj, proces, radnju, aktivnost, zbivanje, događanje. Statika dolazi u formi mirovanja. Relacija predstavlja odnos dviju ili više suština (realija, realema). Radnja, stanje i odnos su međusobno povezani, jer svaka radnja podrazumijeva neko stanje, svako stanje predstavlja određeni odnos, a svaki odnos implicira radnju i stanje. Dakle, na denotativnom planu postoji integrativni tripleks koji na pojmovnom (konceptualnom, signifikativnom) i izražajnom (jezičkom) nije razvio odgovarajući pojam, koncept i oznaku. Mi smo takvoj semantičkoj leguri dali ime d i - r e s t a t po prvim slovima triju suština koje izražava glagol (**di**-namike, **re**-lacije i **stat**-ike). Pošto direstat ima najmanje dvije komponente (dinamiku i statiku, dinamiku i relaciju, relaciju i statiku) ili pak sve tri zajedno (dinamiku, statiku, relaciju), glagol je svojevrsna konceptualna legura čiji elementi mogu zajedno ili odvojeno na razne načine u svakom pojedinačnom glagolu koegzistirati: u jednom slučaju preovladava dinamika (*skakati*), u drugom statika (*ležati*), u trećem relacija (*voljeti*), ali gotovo nikad ne postoji situacija da glagol izražava isključivo samo jedno od njih. Stoga je svaki konkretni glagol uvijek drugačija konceptualna duga sa specifičnim rasporedom boja, te ovu vrstu riječi možemo nazvati svojevrsnim jezičkim hameleonom.

Pošto glagol izražava konceptualnu leguru sastavljenu iz dinamike, statike, relacije, u kojoj se na razne načine spajaju i kombinuju ti superdenotati, najelementarnije taksonomijsko razgraničenje bila bi podjela na glagole radnje, glagole stanja i glagole

odnosa. Prva dva tipa spadaju u glagole nominacije, drugi u glagole korelacije.[133] Međutim, kod nekih glagola zapaža se ne jedan, nego dva elementa koji grade odgovarajući denotativni dupleks: distatik (radnja + stanje), direlat (radnja + odnos) i restatik (odnos + stanje). Npr. distatički glagoli su *spavati* (san je i radnja i stanje), *plakati*, *brijati se*), direlacioni *biti* (radnja + odnos agensa i pacijensa), *cvjetati*, *bijeliti*, restatički *stariti* (stanje organizma koje ukazuje na odnos između prethodnog stanja, datoga stanja i narednoga stanja). Ponekad su ravnopravno i(li) ravnomjerno zastupljena sva tri elementa, recimo u glagolima *kupovati* (kupovina kao radnja, stanje i odnos), *njegovati* [dijete], *aplaudirati* [pobjedniku].

Budući da postoje integrativi, moguće je govoriti i o integrativnoj leksici kao naučnoj, operacionoj terminologiji. U glagole integrativnog značenja (jednostavno integrativne glagole) svrstali bismo *korelirati, kauzirati* (koji ne fiksiraju rječnici opštejezičke leksike i koji se može naći samo u lingvističkim leksikonima), *direstirati* (označava ono što nije ni dinamika, ni statika, ni odnos, već i jedno i drugo, i/li/ treće; tačnije njime se ukazuje na postojanje transformacije dinamike u statiku, dinamike u relaciju, statike u dinamiku, statike u relaciju, relacije u statiku, statiku u relaciju) i dr.

Ako se direstat zamisli kao linijsko variranje, smjenjivanje i prožimanje dinamike, statike i relacije, a konglomerat kao vertikalno objedinjavanje i ukrštanje kvaliteta, kvantiteta i kontinuiteta (konfiguracije), na mjestu njihovog presijecanja nastaje nova suština – a r h e d i r e s t a t . On se, dakle, pojavljuje integracijom dinamike, statike i relacija, s jedne strane, i kvaliteta, kvantiteta i kontinuiteta, s druge. Arhedirestat je, drugim riječima, kvantifikacija (KV), kvalifikacija (KV) i konfiguracija (Konf) direstatike. Postoje tri grupe arhedirestata: KV-direstati, KT-direstati, KONF-direstati.

KV-arhedirestat ukazuje na to da kvantitet (dinamike, statike, relacije) ostaje isti, a da se kvalitet mijenja. On dolaz kao 1. konstruktiv (glagoli koji ukazuju na konstruisanje, organizovanje, generisanje, pripremu, klasifikaciju – *izgraditi*, *upakovati*, *spiralizirati*), 2. transformativ (glagoli koji izražavaju transformaciju, promjenu, pretvaranje – *kamuflirati*, *prekvalifikovati*, *korigovati*), 3. modifikativ (glagoli koji označavaju promjenu, modifikaciju uopšte – *odrastati*, *peglati*), 4. destruktiv (glagoli koji se odnose na destrukciju, demontažu, eliminisanje, izopačenje, deformaciju, kvarenje, narušavanje, razvaljivanje, diobu, blokiranje, odstupanje, gubljenje itd. – *demontirati*, *deformisati*, *zamrznuti*, *lomiti*, *razoriti*, *razvaliti*, *pocijepati*), 5. koagulativ (glagoli koji označavaju objedinjavanje, integraciju – *pakovati*, *integrisati*), 6. fiksativ (glagoli koji ističu fiksiranje, učvršćivanje, pripajanje, regulisanje – *fiksirati*, *učvrstiti*, *pripojiti)*, 7. limitativ (glagoli ograničenja, limita (*ograničiti*, *omeđiti*, *limitirati*), 8. liberativ (glagoli za izražavanje oslobađanja, skidanja stega, ukidanja zabrane, eliminisanja blokade – *oslobađati*, *odvrnuti*, *deblokirati*, *raskovati*), 9. imitativ (glagoli za oznaku formalizacije, rekonstrukcije, stvaranja makete, modela – *maketirati*, *modelovati*, *formalizovati*, *rekonstruisati*) i sl.

Za KT-arhedirestat je tipična identičnost kvaliteta i različitost kvantiteta. Njegovi osnovni oblici su 1. kvantifikativ (glagoli sa značenjem količine ili njene procjene – *računati*, *sumirati*), 2. maksimativ (glagoli koji ukazuju na maksimalnu vrijednost diresta-

[133] O univerzalnoj semantičkoj klasifikaciji glagola v. Tošović 1998c.

ta ili tendenciju koja njoj vodi – *galopirati*, *narastati*, *uvećavati*, *presoliti*), 3. minijativ (glagoli koji ističu minimalnu vrijednost direstata ili težnja ka njoj – *oduzimati*, *smanjivati*, *ne dosoliti*), 4. medijativ (glagoli koji izražavaju prosječne pokazatelje – *ujednačiti*), 5. repetiv (glagoli sa značenjem ponavljanja direstata – *pratiti*, *trenirati*), 6. intenzikativ ili dinamikativ (glagoli koji ukazuju na jačanje direstata – *boriti se*, *dinamizirati*), 7. optimativ (glagoli koji ističu svođenje direstata na optimalne vrijednosti – *optimizirati*).

KONT-arhedirestat se odlikuje istim kvalitetom i kvantitetom, a različitim kontinuitetom. U osnovne vrste spada 1. pozicional (glagoli koji ističu poziciju ili njenu promjenu – *direktorovati*, *prednjačiti*), 2. dislokativ (glagoli koji označavaju promjenu u prostoru – *baciti*, *letjeti*), 3. distributiv (glagoli koji izražavaju distribuciju – *raspodijeliti*, *distribuirati*, *razložiti*), 4. orijentativ (glagoli koji ukazuju na prostornu orijentaciju – *centrirati*, *nivelirati*).

Arhedirestati se dalje raščlanjuju po drugim kriterijumima, npr. na osnovu preovladavanja jednog od elemenata konglomerata izdvaja se tempusodirestat, koji prezentira vremensku dimenziju kao primarnu semantičku osobinu. On ima podvrste: 1. temporativ (glagoli koji ukazuju na vremenski karakter direstata – *poplakivati*, *posjediti*), 2. retrospektiv (glagoli koji ističu retrospekciju – *revanširati se*), 3. prospektiv (glagoli koji odslikavaju pogled u budućnost – *prognozirati*, *predviđati*), 4. finitiv (glagoli koji izražavaju kraj, završetak – *predati*), 5. inicijativ (glagoli za označavanje početka – *zapjevati*, *zaigrati)*. Može se govoriti i o opservodirestatu, koji kao primarnu komponentu ima perspektivu (glagoli koji izražavanju posmatranje, procjenjivanje – *opservirati*, *testirati*, glagoli koji prenose karakteristiku, ocjenu – *ocjenjivati*).

Dalje sužavanje KV-, KT- i KONT-arhedirestata vodi koncentraciji direstatičkog i konglomeracijskog intregrativa u završne glagole i, najzad, posljednji glagol. Naša zapažanja sugerišu stav da se direstatsko-konglomeracijski snop sublimira u glagolu *mijenjati*, koji predstavlja konačni semantički koncentrat, tj. ono posljednje što izlazi iz konceptualnog lijevka. Dakle, ako za tvrdnju „U početku bijaše riječ“ ne možemo da kažemo na koju se konkretnu leksemu odnosi, za semantičku globalizaciju glagola možemo osnovano pretpostaviti da se finalizuje arhedirestatom *mijenjati*. Ovaj zaključak (tezu) treba provjeriti u širem istraživanju, pogotovo zbog činjenice što se on kosi sa rezultatima najpoznatijih lingvoglobalizatora (prije svega, Ane Vežbicke, u čijem spisku osnovnih primitiva uopšte nema glagola *mijenjati*).

129. Četvrti korelacioni prsten čine m e đ u k a t e g o r i j e – kategorije koje ne pripadaju isključivo ni jednom korelacionom sistemu. Takve su kategorija lica (dijeli je glagol i zamjenica), kategorija broja, kategorija roda i kategorija padeža (kod glagola se susreće samo u sistemu participa).

130. Peti korelacioni prsten obrazuju m e g a k a t e g o r i j e , npr. vrste riječi.

131. Šesti korelacioni prsten obuhvata g r a m a t i č k e o b l i k e . Postoji velik broj oblika, koji se u tradicionalnom gramatičkoj teoriji diferenciraju na (a) unutrašnje, leksičko-sintaksičke, leksičko-frazeološke, (b) sintetičke (jednostavne), analitičke (složene), supletivne, (c) pune, redukovane, nulte, (c) dubletne, d) postpozitivne, slabe, flektivne, polazne itd. Međutim, za korelacioni pristup takva diferencijacija nije do-

voljna i adekvatna. Korelaciona gramatika sadrži tri tipa oblika: paradigmatske, supstancionalne i korelacione. Paradigmatski oblici su oblici koji su obuhvaćeni određenom paradigmom, supstancionalni oblici su oblici-unikati, a korelacioni oblici su svi oblici bez obzira na to da li čine posebne gramatičke likove ili ne. Paradigmatski oblici predstavljaju pojedinačne oblike jedne paradigme bez obzira da li imaju identičnu ili različitu gramatičku strukturu. Npr. imenice *ruka* ima u množini sedam paradigmatskih oblika: N. nema *ruka*, G. bez *ruka* / *ruku*, D. ka *rukama*, A. vidim *ruke*, V. *ruke*, I. sa *rukama*, L. u *rukama*). Broj supstancionalnih oblika je fakultativan (svaka riječ ima određen broj oblika-unikata). Supstancionalnom obliku (obliku-unikatu) *pisao* odgovaraju tri korelaciona oblika /ja sam/ *pisao*, /ti si/ *pisao*, /on je/ *pisao*. Glagolski pridjev radni ima pet supstancionalnih oblika (*pisao*, *pisala*, *pisalo*, *pisali*, *pisale*) i 16 korelacionih oblika (ja sam *pisao*, ja sam *pisala*, ti si *pisao*, ti si *pisala*, on je *pisao*, ona je *pisala*, ono je *pisalo*, mi smo *pisali*, mi smo *pisale*, mi smo *pisala*, vi ste *pisali*, vi ste *pisale*, vi ste *pisala*, oni su *pisali*, one su *pisale*, ona su *pisala*). Supstancionalni oblici su ekskluzivne forme jedne paradigme (u prethodnoj paradigmi takvi su *ruka*, *ruku*, *rukama*, *ruke*). Ovakva diferencijacija daje tipologiju koja se razlikuje od postojećih taksonomija. Dok, recimo, tradicionalna gramatika manipuliše sa desetak glagolskih oblika, mi izdvajamo oko 50.[134]

Korelacioni oblici se dijele na alfakorelate, betakorelate i gamakorelate. Alfakorelati su čisti, iskonski, primarni oblici (npr. vremenski oblici). Betakorelati su oblici koji formalno pripadaju jednoj hiperoklasi, a faktički spadaju u drugu hiperoklasu. Stoga ih nazivamo transformama. One mogu biti ekstraforme (npr. ekstraverbi) i intraforme (npr. intraverbi). Gamakorelati su oblici sekundarnog karaktera. Izdvajaju se takođe morfemati (oblici u složenicama), defektivi (oblici sa nepotpunom paradigmom), pseudemi (oblici koji samo formalnu spadaju u datu hipoklasu), zerolati (nulti oblici) i sintagmativi (sintaksički spojevi koji su faktički gramatički likovi). Tako, glagolski sistem čine sljedeće jedinice: 1. verbi – čisti glagolski oblici kao što je prezent, perfekt, futur I i sl., 2. transverbi – oblici poluglagolskog karaktera, i to: a) intraverbi (oblici koji se tradicionalno smatraju glagolima, a faktički to su poluglagolski oblici, npr. infinitiv, particip, glagolski prilog pa ih nazivamo verbonominatima, verboatributima i verbosubordinatima), b) ekstraverbi (oblici koji se tradicionalno uključuju u sistem drugih vrsta riječi, ali koji faktički imaju glagolski karakter; to su, recimo, glagolske imenice ili supstantoverbi, modaloverbi – glagolske modalne riječi tipa *razumije se* itd.), 3. plazmoverbi – metaplazmatski glagolski oblici poput kraćeg futura *ću* /*reći*/, kraćeg kondicionala (Da li bi pomogao? – *Bih*.), 4. zeroverbi – nulti glagolski oblici, 5. sintagmoverbi – analitički glagolski oblici u obliku, recimo, dekomponovanog predikata tipa *pružiti pomoć*, 5. morfoverbi – glagolski oblici u složenicama tipa *visibaba* i 6. pseudoverbi – oblici koji su samo formalno glagoli. [135]

[134] Kao posebne oblike smatramo kraći futur tipa (A on *će* na to...), prezent nesvršeni i prezent svršeni itd.

[135] Specifičan glagolski oblik je verbosuperlat *najvoljeti*, sastavljen od suprelativne morfeme *naj-* i glagola *voljeti*.

132. Sedmi korelacioni prsten obrazuju l e k s i č k o - s e m a n t i č k e g r u p e . U njemu postoje četiri osnovne kategorije: denotativi, sintagmativi, paradigmativi i pragmativi. Denotativi obuhvataju tipove riječi prema njihovom denotativnom značenju. Sintagmativi su leksičko-semantički tipovi izdvojeni na osnovu sintaksičkih osobina. Paradigmativi su riječi koje se diferenciraju na osnovu paradigmatskih karakteristika. Pragmativi su lekseme markirane od strane govornog lica.

133. Osmi korelacioni prsten čine j e z i č k a i v a n j e z i č k a s r e d s t v a ili neverbali (gestovi, mimika, intonacija, akcenat i sl.).

KORELACIONA SINTAKSA

134. Korelaciona sintaksa predstavlja opis sintaksičkih formi, značenja, funkcija i kategorija kao sistema odnosa. Ona jednim dijelom obuhvata odnose koji se tumače u postojećim sintaksičkim modelima, a drugim odnose koji nisu uopšte ili detaljnije izdvajani i razmatrani, prije svega one globalnog karaktera.

Ako su osnovne jedinice tradicionalne sintakse rečenica i sintagma, osnovna jedinica korelacione sintakse je odnos. Sve što je sintaksičko posmatra se isključivo kao odnos. Tako najkraća definicije osnovne sintaksičke jedinice glasi: rečenica je odnos. Dalje se takva determinacija mora korelaciono precizirati: recimo, da je rečenica odnos formi, odnos značenja, odnos funkcija i odnos kategorija. Međutim, rečenica se mora tumačiti kao kompleks odnosa pa bi takvu definiciju trebalo preformulisati i reći da rečenica predstavlja 1) dvočlani odnos svake sintaksičke jezičke dominante sa svakom (forme i značenja, forme i kategorije, forme i funkcije, značenja i kategorije, značenja i funkcije, kategorije i funkcije, 2) tročlani sintaksički odnos (a) formi, značenja i funkcija, (b) formi, značenja i kategorija, (c) značenja, funkcija i kategorija i 3) četvoročlani odnos forme, značenja, funkcije i kategorije. Da bi se dobilo kompleksno tumačenje rečenice, neophodno je izvršiti detaljnu analizu svih navedenih odnosa pa se tek tada može dati konačna konkretna i precizna korelaciona definicija rečenice. Stoga bi bolje bilo naprijed rečeno više uzeti kao polaznu osnovu za definisanje, a manje kao definiciju.[136] Ona bi morala uzeti u obzir i druge aspekte. Recimo da je rečenica odnos između homogenih ili heterogenih markera finalnosti – tačke, upitnika, uskličnika, i to (1a) lekseme (leksema) i sintagmi, (1b) riječi i nulte riječi, (1c) sintagme i sintagmi, (1d) sintagme i nulte sintagme, /2/ linearnog leksičkog niza i situacije ili njenog fragmenta. Ako pak rečenicu posmatramo kao integralni korelacioni sistem, onda ona predstavlja minijaturni sintaksički korelacional, tačnije refleksiju globalnog sintaksičkog sistema koji smo nazvali korelacionalom.

135. Da bismo dobili prihvatljivu korelacionu definiciju rečenice, neophodno je dati i korelacionu definiciju drugih jezičkih jedinica, prije svega fonema, morfema, leksema i sintagmi. I za njih važi polazna osnova da se radi o odnosu, konkretno da je fonema odnos, da je morfema odnos, da je leksema odnos, da je sintagma odnos itd. Tačnije, fonema je semantičko-diferencijalni odnos glasova. Morfema je (1) vezani (zavisni) odnos fonema ograničen diferencijalnim nultim markerom (bjelinom), i to lijevim (prefiks), desnim (fleksija) ili nekim drugim, obligatornim ili fakultativnim (korijen, osnova), (2) dio riječi koji se nalazi u odnosu sa drugim dijelom (dijelovima) riječi. Leksema je vezani značenjski odnos fonema i morfema između dva diferencijalna nulta markera (foneme i nulte foneme, dvije ili više fonema, morfeme i morfeme, foneme i morfeme). Sintagma je odnos dvije ili više riječi punog značenja koji (odnos) nikada ne može biti omeđen s

[136] Možda će se na ovaj način staviti tačka na diskusiju o karakteru ove sintaksičke jedinice i možda će se krug od 200-300 postojećih definicija konačno zatvoriti.

obje strane markerom finalnosti (tačkom, upitnikom, uskličnikom).[137]

136. U korelacionoj sintaksi neophodno je precizirati sintaksičku formu, sintaksičku funkciju, sintaksičko značenje i sintaksičko kategoriju. Na ovome planu vlada prava zbrka: jedni *funkcijom* nazivaju ono što drugi imenuju kao značenje, izraz *sintaksička kategorija* čas dolazi kao oznaka za pojam, čas kao naziv za gramatičko značenje i sl.

137. Korelaciona sintaksa kao sintaksički opis ima šire, uže i najuže tumačenje. U širem smislu ona predstavlja 1. istraživanje odnosa sintaksičkih fenomena (formi, značenja, funkcija i kategorija), 2. proučavanje veza u modelima sintaksičke organizacije jezika, 3. analizu nominacije sintaksičkih korelacionih pojmova i 4. ispitivanje aplikacije sintaksičke korelacione nominacije. U takvom pristupu mjesto nalaze klasični pojmovi kao što su subjekat i predikat, rekcija i kongruencija, koordinacija i subordinacija, zavisna i nezavisna rečenica i sl., s tim da se uvijek posmatraju kao odnos: recimo, subjekat nije (glavni) član rečenice, već je odnos. U ovako zasnovanom opisu do posebnog izražaja dolaze sintaksički odnosi kao što su (a) subjekatsko-predikatski, objekatsko-predikatski..., (b) vremenski, prostorni, uzročni, kauzalni, posljednični... (c) rekcijski, kongruencijski..., (c) suprotnost, isključivanje, supstitucija... (e) koordinacija (nezavisnost) subordinacije (zavisnosti)... U užem smislu korelaciona sintaksa obuhvata modelovanje i opisivanje globalnih sintaksičkih sistema i izdvajanje u njima relevantnih saodnosa, posebno onih koji su nevidljivi, nezabilježeni, malo dostupni i neproučeni. U najužem smislu korelaciona sintaksa predstavlja učenje o sintaksičkom korelacionalu, projekcionalu, interakcionalu i kategorijalu.

[137] Možda će se na ovaj način naći rješenje za razgraničenje sintagme i rečenice.

KORELACIONAL

138. U istraživanjima jezika obično se idu provjerenim i uhodanim stazama pa često nastaje šablon u razmišljanju i predstavljanju jezičkih činjenica. Mreža jezičkih saodnosa suviše je gusta za vraćanje istim putem. Da bi se potpuno osmislio korelacioni kosmos, u koji, na žalost, niko nije za sada zašao, neophodno je izbjeći „lingvistički zatvor“, napustiti utrte staze, možda promijeniti „naučari“ (ili „dioptriju“) te stupiti u zamršeni i teško dostupni svijet korelacija.

Četiri jezičke dominante – forma, značenje, kategorija i funkcija nalaze se u neprekidnoj i složenoj interakciji. Jezik predstavlja ogromnu i razgranatu mrežu saodnosa koju smo nazvali k o r e l a c i o n a l o m . On predstavlja širok, cjelovit i kompleksan sistem veza jedinica hipero- i hipokategorija, tačnije obuhvata odnose jezičkih jedinica bez obzira na njihovu kompatibilnost, bliskost, vrijednost, sličnost ili različitost. To je prilično složena i najmanje proučeni aspekt jezika. Osnovni elementi korelacionala su (a) potencijalne, realne i nerealne korelacije, (b) primarni i sekundarni korelati, (c) korelaciona sfera, (d) interakcional, projekcional, kategorijal, (e) korelaciono privlačenje i odbijanje (korelacioni centripetalizam i centrifugalizam) i (f) korelaciona kompatibilnost.

139. U okviru korelacionala postoje četiri podsistema. Jedan nastaje na hijerarhijskoj ravni (**a**), drugi u dihotomiji homogeno – heterogeno (**b**), treći na planu kodiranja i dekodiranja (**c**), a četvrti na bazi kompatibilnosti (**d**).

Na planu (**a**), ili hijerarhijskom, izdvaja se mono- i polikorelacional. Prvi obuhvata sistemske veze jedinica istog jezičkog nivoa (npr. sintaksičkog), dok drugi sadrži odnose na pojedinim nivoima (npr. morfološkom i leksikološkom).

Na planu (**b**) u zavisnosti od karaktera interakcijskih jedinica – da li su homogene ili heterogene – izdvaja se ekstakorelacional, interkorelacional, intrakorelacional, parakorelacional i izokorelacional. Ekstrakorelacional je odnos jedinica heterogenih sistema . Takve sisteme čine npr. vrste riječi, koje stupaju u interakciju na različitim nivoima. Interkorelacional i intrakorelacional su sistemi odnosa jedinica homogenih sintaksičkih kategorija (recimo, u okviru iste vrste riječi). Prvi obuhvata korelacije jedinica različitih hipokategorija iste hiperokategorije (npr. odnos kategorije vremena i kategorije vida), a drugi odnose jedinica iste hiperokategorije i iste hipokategorije (npr. odnos nesvršenog i svršenog vida). Parakorelacional čine odnosi jezičkih i vanjezičkih jedinica (npr. glagola i gesta). Postoji i izokorelacional – sistem odnosa identičnih jedinica homogenih sintaksičkih makrosistema (npr. odnos istih glagola ili istih imenica).

Plan (**c**) predstavlja objedinjavanje jezičkih perspektiva u formi projekcional. Postoji i druga vrsta korelacionala – interakcional, koji obuhvata imanentne fenomenološke odnose.

Plan (**d**) u osnovi ima kompatibilnost elemenata homogenih i heterogenih gramatičkih sistema koja daje kategorijal. Pod tim pojmom podrazumijevamo kompatibilan paradigmatski ili sintagmatski odnos dviju ili više gramatičkih jedinica zasnovan na zako-

nu funkcionalno-semantičkog privlačenja. Kategorijal ima četiri pojavna oblika: ekstrakatagorijal, interkategorijal, intrakategorijal i parakategorijal. Npr. ekstrakategorijal obrazuju korelacije gramatičkih oblika različitih vrsta riječi (heterogene korelacije) koje imaju opšti denotat. Centralni tip ekstrakategorijala je supstantoverbal (kompatibilna korelacija imenica i glagola). Npr.:

[6] a. Ja sam suviše dugo *čekao*. –

b. Moja *čekanje* bilo je suviše dugo.

Interkategorijal čine korelacije gramatičkih oblika iste vrste riječi koje pripadaju različitim gramatičkim kategorijama. Recimo:

[7] a. Molbu *su potpisali*. –

b. Molba je potpisana.

Intrakategorijal obrazuju monokategorijalne korelacije gramatičkih oblika određene hiperoklase, recimo aspektual (odnos nesvršenog i svršenog vida). Npr.:

[8] a. U tom gradu sam *živio* četiri godine. –

b. U tom gradu sam *proživio* četiri godine.

Parakategorijal je kompatibilni odnos jezičkih i vanjezičkih jedinica (npr. imperativ i gest rukom koji može da prati naredbu izraženu tim gramatičkim oblikom).

140. Korelacional je sastavljen od korelacionih članova, korelacionih skupova, korelacionih prostora, korelacionih pravaca, korelacionih suština, korelacionih operacija, korelacionih rezultata i korelacionih taksona (tipova). Njegova globalna struktura predstavljena je shemom 3 (korel-4.doc). U njoj se izdvaja korelaciona dinamika, korelaciona statika i korelaciona taksatika. Prva obuhvata sve ono što je u korelacionalu dinamično, druga sve što je statično, a treće sve ono što se može taksonomski obraditi (inventarizirati, klasifikovati, tipologizirati, kategorizirati, konceptualizirati, hijerarhizirati). Dalje se diferenciraju segmenti i najzad minimalni elementi, što je predstavljeno shemom 4 (otnosenie-elem2.doc).

141. Korelacional predstavlja zbir svih elemenata koji stupaju u međusobni odnos te stoga može biti: 1. otvoren i zatvoren, 2. brojiv i nebrojiv, 3. jasan i nejasan, 4. uređen i neuređen, 5. pravilan i nepravilan, 6. linijski i nelinijski. Zatvoreni korelacioni skup teži poretku, otvoreni stvara uslove za pojavu haosa. U sistemu u kome se povećava broj rješenja raste entropija, neodređenost, raznovrsnost. Osnova haotičnosti je uvećavanje broja članova odnosa, a osnova neutralizacije smanjenje članova i (ili) njihova specijalizacija (upotreba u određene svrhe).

142. Zatvoreni korelacional obrazuju grafijske i fonetsko-fonološke jedinice. Osnovne karakteristike takvih korelacionih sistema vidimo u sljedećem.

143. Grafeme su minimalne jedinice koje se koriste za prenošenje glasova (fonema) u pisanom obliku komunikacije. Postoje monografi (jedan slovni znak), digrafi (dvočlana kombinacija slova), trigrafi (tročlana kombinacija) i poligrafi (kombinacije četiri i više slova). Grafeme koje stupaju u međusobni odnos nazivamo korelografemama.

One obrazuju mrežu g r a f i j s k o g k o r e l a c i o n a l a ili grafokorelacionala (GK). Postoje četiri GK: ekstra-, inter-, intra- i parakorelacional. Grafijski ekstrakorelacional obuhvata grafeme koje pripadaju različitim hiperkategorijalnim sistemima kao što su: a) grafije genetski nesrodnih jezika (npr. slovenskih i neslovenskih jezika) i b) grafije različitih pisama (recimo latinica i ćirilica). Grafijski interkorelacional čine korelacije unutar jedne grafijske hiperokategorije, npr. (a) odnosi u grafijskim sistemima slovenskih jezika, (b) odnosi u jednom slovenskom pismu, recimo ćirilici. Grafijski intrakorelacional obuhvata korelacije unutar jedne grafijske hipokategorije (takav je odnos samoglasničkih i suglasničkih grafija). Grafijski parakorelacional predstavlja korelacije grafema i negrafema, tj. drugih znakova (npr. interpunkcijskih) i simbola (recimo, matematičkih simbola). Ukoliko se uspostavlja kompatibilna veza, nastaje grafijski kategorijal. On se tipološki diferencira na 1) grafijski ekstrakategorijal – kada se grafema jedne hiperokategorije upotrebljava (ili može da upotrijebi) umjesto grafeme druge hiperokategorije (npr. slovenska grafema umjesto germanske grafeme i obrnuto), 2) grafijski interkategorijal – izomorfizam unutar jedne grafijske hiperokategorije (grafema jednog GK stupa u kompatibilni odnos sa grafemom drugog GK; tako samoglasničke grafeme *a*, *o*, *e* imaju identičnu formu i identičnu funkciju u latinici i ćirilici, dok suglasničke grafeme *p*, *c*, *b* imaju istu formu, ali različitu funkciju), 3) grafijski intrakategorijal– čini ga kompatibilni odnos grafema iste hiperokategorije, npr. latinice ili ćirilice.

Postoji slovni i slikovni (ideografski) GK. Slovni su, recimo, latinični i ćirilični GK. Ćirilične GK možemo podijeliti na grčki, slovenski (koji čini ruska, bjeloruska, ukrajinska, bugarska, makedonska i srpska ćirilica) i neslovenski GK (ćirilična pisma stvorena u XX vijeku za jezike neslovenskih naroda bivšeg SSSR-a). Mogu se takođe izdvojiti makroslovenski i mikroslovenski grafokorelacionali. Makroslovenski GK sadrži 14 podsistema: staroslovenski, ruski, bjeloruski, ukrajinski, bugarski, makedonski, srpski (ćirilica), srpski/hrvatski/bošnjački (latinica), slovenački, češki, poljski, slovački, gornjolužičkosrpski, donjolužičkosrpski. Mikroslovenske GK obrazuju rusinski, gradišćanskohrvatski, kašupski i dr.

U pojedinim GK ponekad je teško odrediti konačan zbir korelografema jer postoje različiti podaci (pri diferenciranju koriste se heterogeni kriterijumi). Tako se za poljski navode cifre 32, 39 i 42. Ista je stvar sa staroslovenskim.

Ako se zbroje sve grafeme koje sadrže pojedini GK, dobija se ukupan zbir grafokorelata jednog GK. Tako u slovenskom vitalnom GK postoji 436 slova (dodavanjem staroslovenskog 490). Međutim, navedene cifre su relativne pa su i korelografeme koje generiraju tu brojku isto takve. Naime, u sabiraju se ne uzima u obzir činjenica da se neke grafeme ponavljaju u dva ili više jezika, pa se stoga za izvlačenje realnih podataka treba koristiti apsolutnim brojem, tj. brojem koji ne obuhvata grafijska ponavljanja. Naši proračuni pokazuju da takvih apsolutnih grafema ima 108, što znači da se od ukupnog zbira (436) svega 24,77% može nazvati realnim korelografema GK. Broj apsolutnih latinema (latiničnih grafema) iznosi 63, a ćirilema (ćiriličnih grafema) 45.

144. Postoje tri korelaciona tipa grafema: univerzalne, specifične i ekskluzivne.

Univerzalne korelografeme su grafeme koje postoje u svim GK. Njihova univerzalnost može biti ekstrakorelacionog, interkorelacionog i intrakorelacionog karaktera.

Ekstrakorelacionu univerzalnost imaju grafeme koje se koriste u različitim grafijskim hiperokategorijama, kakve su npr. slovne i slikovne grafije. Interkategorijalnu univerzalnost sadrže grafeme koje opslužuju različite hipokategorije (npr. latinicu i ćirilicu). Intrakorelaciona univerzalnost je karakteristična za grafeme koje su identične u jednoj hipokategoriji (npr. ćirilici ili latinici). Stoga se kao podkategorije univerzalnih korelografema mogu razlikovati ekstrakorelacione, interkorelacione i intrakorelacione grafeme. U slovenskom GK izdvojili smo 44 intrakorelacione grafeme. Ćirilica pokazuje veću univerzalnost (23) u odnosu na latinicu (21). U grupu univerzalnih intrakorelacionih grafema spadaju 44 slova koja se susreću u svim GK slovenskih jezika. One se mogu razvrstati na ćirilične i latinične. Broj općećiriličnih grafema iznosi 23, a općelatiničnih 21. Univerzalne ćirileme su *а*, *б*, *в*, *г*, *д*, *е*, *ж*, *з*, *к*, *л*, *м*, *н*, *о*, *п*, *р*, *с*, *т*, *у*, *ф*, *х*, *ц*, *ч*, *ш*, univerzalne latineme *a*, *b*, *c*, *d*, *e*, *f*, *g*, *h*, *i*, *j*, *k*, *l*, *m*, *n*, *o*, *p*, *r*, *s*, *t*, *u*, *z*. Odnos u grupama ukupnih i univerzalnih grafema ima binarni karakter (ruski i bjeloruski – 23 : 33 = 69,7%, ukrajinski i makedonski 23 : 32 = 71,87%, bugarski i srpski 23 : 30 = 76,67%). U ćiriličnom GK najveću korelacionu univerzalnost imaju bugarski i srpski. Ovaj odnos može se posmatrati i parcijalno. Tako se zapaža da sistem univerzalnih grafema sadrži 4 vokalske grafeme (*а*, *е*, *о*, *у*) i 19 suglasničkih grafema (*б*, *в*. *г*, *д*, *ж*, *з*, *к*, *л*, *м*, *н*, *п*, *р*, *с*, *т*, *ф*, *х*, *ц*, *ч*, *ш*). Na interkategorijalnom planu poseban korelacioni skup čine univerzalne latinično-ćirilične grafeme. Neke se od njih odlikuju formalno-sadržajnim izomorfizmom (*а*, *о*, *е*). Druge istom formom izražavaju različit sadržaj (*р*, *b*, *с*, *и*). Grupu specifičnih intrakorelacionih grafema čine slova koja se susreću samo u nekim GK. U slovenskom GK takvih grafema ima 61. One su više zastupljene u latinici (33) nego u ćirilici (14). Tu spada 14 ćiriličnih grafema: *ё*, *и*, *і*, *ў*, *љ*, *њ*, *ѵ*, *щ*, *ъ*, *ы*, *ь*, *э*, *ю*, *я*. Specifičnih grafema najviše ima ruski jezik – 10 (*ё*, *и*, *ў*, *щ*, *ъ*, *ы*, *ь*, *э*, *ю*, *я*), slijedi bjeloruski sa 8 (*ё*, *ў*, *ъ*, *ы*, *ь*, *э*, *ю*, *я*), ukrajinski (*и*, *ў*, *і*, *щ*, *ь*, *ю*, *я*) i bugarski sa 7 (*и*, *ў*, *щ*, *ъ*, *ь*, *ю*, *я*). Najmanje specifičnih grafema nalazimo u makedonskom i srpskom – svega 4 (*и*, *љ*, *њ* i *ѵ*). Istočnoslovenski GK nemaju makedonske i srpske specifičnosti, a u južnoslovenskom GK nije zastupljena istočnoslovenska grafema *ё*. U ćiriličnom GK najmanje je specifična grafema *и*, jer se susreće u svim GK izuzev u bjeloruskom (koji razlikuje *і* i *ы*). U grupu najspecifičnijih spada sedam grafema: *ё* (ruski i bjeloruski), *ъ* (ruski i bugarski), *ы* (ruski i bjeloruski) i *э* (ruski i bjeloruski), *љ*, *њ* i *ѵ* (srpski i makedonski). Srednju poziciju zauzimaju grafeme koje postoje u četiri GK: *ў*, *щ*, *ь*, *ю*, *я* (ruski, bjeloruski, ukrajinski i bugarski).

Specifične korelografeme predstavljaju slova koja se ponavljaju u najmanje dva GK. Ovdje se mogu zapaziti ekstrakorelacione, interkorelacione i intrakorelacione specifičnosti. Ekstrakorelacionu specifičnost imaju grafeme koje se koriste u različitim hiperokategorijama, kakve su npr. slovne i slikovne grafije. Interkorelacionu specifičnost sadrže grafeme koje opslužuju različite hipokategorije (npr. ćirilicu i latinicu). Intrakorelaciona specifičnost je karakteristična za grafeme koje su identične u jednoj hipokategoriji (npr. ćirilici ili latinici). Zato se kao podkategorije mogu izdvojiti specifične ekstrakorelacione, interkorelacione i intrakorelacione grafeme. Broj specifičnih slovenskih korelografema, prema našim proračunima, iznosi 43. Grafijsku specifičnost više ispoljava latinica (29) nego ćirilica (14). U grupu specifičnih spada 29 latiničnih grafema: *á*, *ć*, *č*, *ch*, *cz*, *ď*, *dz*, *dž*, *é*, *ě*, *í*, *ĺ*, *lj*, , *ł*, *nj*, *ń*, *ň*, *ó*, *ŕ*, *ř*, *ś*, *š*, *ť*, *w*, *y*, *ý*, *ź*, *ž*. One su najviše zastupljene u slovačkom – 17 (*á*, *č*, *đ*, *dz*, *dž*, *é*, *í*, *ĺ*, *ň*, *ó*, *ŕ*, *š*, *ť*, *w*, *y*, *ý*, *ž*), slijedi češki sa 15 (*á*, *č*, *ď*, *é*, *ě*, *í*, *ň*, *ó*, *ř*, *š*, *ť*, *w*, *y*, *ý*, *ž*), poljski sa 13 (*ć*, *ch*, *cz*, *dz*, *ł*, *ń*, *ó*, *(rz)*, *ś*, (*sz)*, *w*, *y*,

ź), donjolužički sa 12 (*ć*, *č*, *ł*, *ń*, *ó*, *ř*, *ś*, *š*, *w*, *y*, *ž*, *ź*) i gornjolužički sa 11 (*ć*, *č*, *ł*, *ń*, *ó*, *ř*, *ś*, *š*, *w*, *y*, *ž*). Manje specifičnih korelografema (8) ima srpska/hrvatska/bošnjačka latinica (*ć*, *č*, *đ*, *ž*, dž, *lj*, *nj*, *š*, *ž*). Najmanje specifična grafema ulazi u sastav šest GK. To je *č* (srpski/hrvatski/bošnjački, slovenački, češki, slovački, oba lužičkosrpska jezika), *š* (srpski/hrvatski/bošnjački, slovenački, češki, slovački, oba lužičkosrpska jezika) i *ž* (srpski/hrvatski/bošnjački, slovenački, češki, slovački, oba lužičkosrpska jezika). U pet GK koriste se četiri iste korelografeme: *ch* (poljski, češki, slovački, oba lužičkosrpska jezika), *ó* (poljski, češki, slovački, oba lužičkosrpska jezika), *w* (poljski, češki, slovački, oba lužičkosrpska jezika) i *y* (poljski, češki, slovački, oba lužičkosrpska jezika). Tri GK imaju pet identičnih korelografema: *ć* (srpski/hrvatski/bošnjački, oba lužičkosrpska jezika), *ě* (češki i oba lužičkosrpska jezika), *ł* (poljski, oba lužičkosrpska jezika), *ń* (poljski, oba lužičkosrpska jezika)i *ś* (poljski, oba lužičkosrpska jezika). Najspecifičnije korelografeme su oni koji se upotrebljavaju u samo dva GK. U ovu grupu spada 12 korelografema: *á* (češki, slovački), *ď* (češki, slovački), *dz* (poljski i slovački), *dž* (srpski/hrvatski/bošnjački, slovački), *é* (češki i slovački), *í* (češki, slovački), *ň* (češki i slovački), *ŕ* (slovački i donjelužičkosrpski), *ř* (češki i gornjelužičkosrpski), *ť* (češki i slovački), *ý* (češki i slovački) i *ź* (poljski, donjelužičkosrpski).

Ekskluzivne grafeme ili unikati su jedinstveni slovni korelati opšteg GK. Ekskluzivnost može biti ekstrakorelacionog, interkorelacionog, i intrakorelacionog, tipa. Ekstrakorelacioni ekskluzivi ili unikati su jedinstveni primjerci grafema u različitim grafijskim hiperokategorijama, kakve su, recimo, slovne i slikovne grafije. Interkorelacioni ekskluzivi ili unikati su jedinstveni primjerci grafema u različitih hipokategorijama (npr. latinici i ćirilici). Intrakorelacioni ekskluzivi ili unikati su jedinstveni primjerci grafema u jednoj hipokategoriji (npr. latinici ili ćirilici). U slovenskom GK ekskluzivi (unikati) se mogu razvrstati na slovenske i opštejezičke. Slovenski ekskluziv je jedinstveni primjerak korelografeme u slovenskim GK, a opštejezički ekskluziv je korelografema koja se susreće u GK samo jednoga jezika u svijetu. U slovenskim GK nema mnogo intrakorelacionih ekskluziva – svega 18 (sa poljskim fakultativnim grafemama 21). Slovenska ćirilica sadrži 8 unikata, a latinica 11 (14). Skupinu ekskluzivnih intrakorelacionih grafema (unikata) čine slova koja se susreću samo u jednom slovenskom GK. Najviše unikata ima poljski GK (4, odnosno 7) i slovački 4, slijedi makedonski (3), ukrajinski (2) i srpski (2). Po jedan unikat daje bjeloruski i češki GK. Ekskluzivi nisi predstavljeni u ruskom, bugarskom, slovenačkom i lužičkosrpskom GK.

Slovenski ćirilični sistemi sadrže 244 relativna grafema, od kojih 54 spada u izumrle korelografeme (prije svega, staroslovenske), a 190 u vitalne SG (ruska, bjeloruska, ukrajinska, bugarska, makedonska i srpska grafija). Broj apsolutnih grafema iznosi 45. Slovenski latinični korelografema sastoje se od 246 relativnih grafema i 63 apsolutna grafema.

Najviše korelografema sadrži staroslovenski jezik. Od živih jezika na prvom mjestu se nalazi slovački jezik (46), slijedi češki (42) i lužičkosrpski (36 i 35). Najmanje ima slovenački (25), slijedi srpska ćirilica i srpska/hrvatska/bošnjačka latinica (30). Dakle, slovenski GK sadrži ukupno 109 grafema, od toga 45 ćiriličnih i 64 latinične. Odnos u ćiriličnom korelacionalu je sljedeći: univerzalne grafeme 23, specifične 14, ekskluzivne 8; u latiničnom: univerzalne 21, specifične 33, ekskluzivne 10. Univerzalnih grafema

ima više u ćirilici (23), a specifičnih u latinici (21); ista je stvar i sa ekskluzivnim grafemama (u latinici 10, u ćirilici 8).

Slovenske korelografeme imaju različite informativne vrijednosti. Ako se pođe od stava da maksimalnu informaciju nosi jedinica koja je najmanje frekventna i najmanje predvidljiva, onda maksimalnu entropiju imaju ekskluzivne, a minimalnu univerzalne korelografeme. Ovdje smo pokazali kao bi izgledao grafijski korelacional ekstrakategorijalnog tipa (korelacioni sistem koji obuhvata više podsistema, u datum slučaju grafija više jezika, i to slovenskih). Struktura korelacionala intrakategorijalnog tipa (sistema odnosa u okviru grafije ili grafija jednoga jezika) predstavlja čistu kopiju strukture korelacionala ekstrakategorijalnog tipa u kojoj su samo elementi (kao varijable) drugačiji.

145. F o n e t s k o / f o n o l o š k i k o r e l a c i o n a l (fonokorelacional, FK) predstavlja takođe zatvoren skup. Tako u fonokorelacionalu BHS-a (srpskohrvatskog, srpskog, hrvatskog i bošnjačkog/bosanskog jezika) ima, uz slovenački, najmanji broj fonema – 31: (**1**) <a>, <o>, <e>, <i>, <u>, <r̥>, (**2**)<b>, <ts >, <tʃ >, <t'ʃ'>, <d>, <d' >, <ʒˇ >, <f>, <g>, <h / x>, <j>, <k>, <l>, <l'>, <m>, <n>, <n'>, <p>, <r>, <s>, <ʃ >, <t>, <v>, <z>, <ʒ>. Jednu fonemu više sadrži makedonski (32). Najširi korelacional daje ruski i bjeloruski (43 foneme), bugarski i kašupski (41). Srednju poziciju zauzima poljski, češki, ukrajinski i staroslovenski (34), slovački i lužičkosrpski (37).[138]

U svakom fonokorelacionalu postoje opšte, specifične i ekskluzivne foneme. Tako su u opšteslovenskom korelacionalu opšte one foneme koje su zastupljene u svim slovenskim jezicima. Njih, po našim procjanama, ima 26 (<a>, <o>, <e>, <i>, <u>, <b>, <ts >, <tʃ >, <t'ʃ'>, <d>, <d' >, <f>, <g>, <h>, <j>, <k>, <l>, <m>, <n>, <p>, <r>, <s>, <ʃ >, <t>, <v>, <z>. Specifičnih fonema (karakterističnih za više slovenskih jezika) nema mnogo, to su npr. meki suglasnici <b'>, <d'>, <f'>, <g'>, <k'>, <l'>, <m'>, <n'>, <p'>, <r'>, <s'>, <t'>, <v'>, <z'>, <b'>, <ʒ'>, koji su predstavljeni samo u nekim jezicima. Pojedine foneme su zastupljene u dva ili tri jezika, npr. <ǫ> (ѫ), <ę> (ѧ) u staroslovenskom i poljskom, <ɨ / y> (ы) u staroslovenskom, ruskom, bjeloruskom i ukrajinskom. Dosta je ekskluzivnih fonema (tipičnih samo za jedan jezik) imao staroslovenski <ě> (ѣ),<ă> (ъ), <ĭ> (ь), <ʃt>. Od živih jezika one postoje u češkom (<ř>) i slovačkom (<ŕ>).

146. Morfološki korelacional ili m o r f o k o r e l a c i o n a l (MK) predstavlja sistem veza morfoloških oblika, kategorija, značenja i funkcija te stoga ima složenu strukturu.

Svaki se pojedinačni morfokorelacional odlikuje određenom vrstom korelata. Tako postoje dva tipa korelacionala vrsta riječi ili VR-korelacionala: a) zatvoreni (zamjenice, brojevi, veznici, uzvici, prijedlozi, riječce, mada su moguća narušavanja te za-

[138] Neslovenski FK imaju takođe ograničeni broj korelata. Među jezike sa najmanjim FK spada australijski jezik aranta (svega 13 fonema), finski (30), a sa najvišom aphaški (čak 71 fonema) i romski (42). Engleski sadrži 40, njemački 36, a francuski 35 fonema.

tvorenosti) i b) otvoreni (imenice, pridjevi, glagoli, prilozi). U principu morfološki korelacioni sistemi obrazuju zatvorene skupove (rod, broj, padež, glagolski način, vid, vrijeme, komparacija i dr.). VR-korelacional predstavlja gravitaciono polje u kome djeluju dvije „gramatičke“ planete – imenice i glagoli. Ova dva sistema sadrže satelite: zamjenice, pridjeve, brojeve, prijedloge (imenica) i priloge (glagol). Za VR-korelacional vrijedi ono što se odnosi na kosmičke sisteme: nije bitna kvantitativna, već kvalitativna razlika u odnosima zavisnosti, koordinacije i subordinacije.

147. Otvoreni korelacional čini leksika (sadrži na stotine hiljada jedinica i stalo se proširuje) i frazeologija.

148. Korelacional može biti linearan i nelinearan. Linearni korelacional nastaje u sintagmatskim vezama, nelinearni u paradigmatici. Linearnost teži poretku jer podrazumijeva sukcesivnu organizaciju jedinica, dok nelinearnost stvara uslove za pojavu haosa.

Jasni i nejasni korelacional se izdvaja po (ne)mogućnosti prepoznavanja i identifikacije: jasni korelacional je onaj u kome se bez problema otkrivaju korelati i njihovi odnosi (npr. padežni korelacional kao potpuno uređen sistem); nejasni korelacional sadrže očigledne i skrivene (latentne) članove (takvi su mnogi semantički sistemi).

U odnosu na etalon, uzorak razlikujemo pravilne i nepravilne korelacionale. Članove izdvojene po kriteriju pravilnosti ne sadrži intrakorelacional (pošto je pravilnost, aksiološki, a ne realni kriterij – u strukturi jezika nema ničeg pravilnog ili nepravilnog), već samo ekstakorelacional. Intrakategorijalna koegzistencija oba korelacionala može se smatrati poretkom, dok bilo koja ekstrakatagorijalna ekspanzija jednog na račun drugog narušava ravnotežu i, prema tome, izaziva ovaj ili onaj oblik haotičnosti. Npr. neknjiževne oblike i konstrukcije članovi socijuma koji se njime koriste ne doživljavaju kao neuređen sistem. Ali ekstrakategorijalna upotreba takvih oblika (npr. u naučnom stilu) vodi bifurkaciji, tj, kritičkom stanju koje može prerasti u haotično.

149. Postoje različiti korelacioni procesi, međutim dva imaju posebnu ulogu u korelacionalu. To je privlačenje i odbijanje. U korelacionalu djeluje sveopšti zakon privlačenja Isaka Njutna. Sile uzajamnog privlačenja izrazito se eksponiraju u centru i periferiji korelacionala. One mogu imati centrifugalni i centripetalni karakter i zadiru u četiri sfere: supstancionalnu (sferu materije, supstance od koje su obrazovani gramatički oblici), formalnu (sistem gramatičkih oblika), lokacionu (linijsku organizaciju gramatičkih jedinica) i funkcionalnu (sistem funkcija koje vrše grameme).

150. U korelacionalu se bore dvije suprotne tendencije – jedna teži uređenosti, druga haotičnosti. U tome posebnu ulogu igraju obratni (reverzibilni) i nepovratni (ireverzibilni) procesi. Nepovratni procesi dolaze u formi drugog zakona (principa) termodinamike, poznatog kao termodinamična ireverzibilnost (otkrio ju je R. Klauzius 1850). Suština ovog zakona sastoji se u tome da toplo tijelo može samoproizvoljno postati hladno, ali ne i obrnuto, tačnije nemoguće je izvršiti proces čija bi jedina posljedica bila prelazak toplote sa hladnog na zagrijano tijelo.

U korelacionalu ponekad djeluju procesi samo u jednome pravcu. Najtipičniji primjer je temporalni korelacional (T-korelacional), zasnovan na proticanju vremena od

prošlosti (toplog) ka budućnosti (hladnom). Strelica vremena uvijek ima takvo usmjerenje. Pri tome neuređenost (entropija) raste kretanjem od prošlosti ka budućnosti, dolazi do širenja vremena, kauzalna efikasnost djeluje samo u jednome pravcu (pošto budući događaji ne mogu djelovati na prošla zbivanja), može se mijenjati budućnost, ali ne i prošlost (Blekburn 1999: 409-410). Drugi primjer ireverzibilnog odnosa je generisanje govora – izgovorenu riječ nije moguće povući, ili kako se to kaže „Riječ je kao bačeni kamen – nikad se ne vraća". Termodinamičkoj parnoj kategoriji reverzibilnost/ireverzibilnost odgovara više korelacionih kategorija, u prvom redu tranzitivnost/netranzitivnost i refleksivnost/nerefleksivnost.

Tranzitivni odnosi (ako se **A** nalazi u odnosu prema **B** i ukoliko **B** stoji u odnosu prema **C**, onda **A** čini odnos sa **C**) predstavljaju reverzibilni proces, pošto se može mijenjati pravac:

[9] a. Ivan (**A**) je brat *Petra* (**B**).

b. *Petar* (**B**) je brat Andrije (**C**).

c. Ivan (**A**) je brat Andrije (**C**).

Obratna veza postoji u odnosima tipa *više – manje*, *dalje – bliže, ranije – kasnije*, *više – niže*, *jednako*, *slično*, *sjevernije* – južnije i sl.

Netranzitivni odnosi se odlikuju obrnutom zavisnošću te su stoga ireverzibilni:

[10] a. Ivan (**A**) je otac *Petra* (**B**).

b. *Petar* (**B**) je otac Andrije (**C**).

Ali ne:

c. Ivan (**A**) je otac Andrije (**C**).

U navedenim rečenicama radi se o odnosu *otac – dijete* na koji ne utiče proširenje skupa (*otac* može imati nekoliko *djece*).

Funkcionalni ili jednoznačni odnosi su ireverzibilni: svakome članu odgovara jedno jedino rješenje.

Refleksivni odnos dolazi kao reverzibilni proces: član **A** nalazi se u odnosu prema samome sebi **A** (*radovati se*) te stoga takvu vezu nazivamo samoodnosom; njegove podvrste su jednakost, istovremenost i sličnost.

Nerefleksivni odnosi su ireverzibilni pošto se za elemenat **A** ne može reći da se odnosi na samoga sebe (recimo glagol *brinuti se* ne mora označavati samo brigu o sebi, već i o nekome drugome). Ili: ako je **3** manje od **4**, to ne znači da je **3** manje od **3** i da je **4** manje od **4**.

Zakon ireverzibilnosti ne dozvoljava konverziju subjekatsko-objekatskih odnosa:

[11] a. *Učenik* čita *knjigu*. –

b. * Knjiga čita učenika.

Nemoguće je takođe bez promjene značenja konvertirati vremenske planove:

[12] a. On je *čitao* knjigu. –

b. On je *pročitao* knjigu.

Pretvaranjem jednosmjernih odnosa u višesmjerne može nastati korelacioni haos.

Zakon ireverzibilnosti nepovratnosti djeluje u nizu jezičkih odnosa, posebno logičko-jezičkim.

151. Svaki korelacional sadrži određen broj korelata. U nekima je teško utvrditi tačan broj. To se posebno odnosi na leksiku.

152. U korelacionalu odnosi idu po određenim pravcima, koji mogu biti jednosmjerni, dvosmjerni i višesmjerni. Takve pravce ponekad odlikuje ravnopravnost ili neravnopravnost. Ravnopravni pravci su tipični za konjunkciju i koordinaciju, a neravnopravni za disjunkciju i suboradinaciju. Ravnopravni odnosi stvaraju korelacionu izotropiju. Postoje takođe potencijalni pravci (npr. sadašnjost → prošlost, sadašnjost → budućnost, prošlost → budućnost, budućnost → prošlost). Njihovom realizacijom nastaju realni pravci – sadašnjost → prošlost:

[13] Idem ja juče i vidim – kuća *gori*,

prošlost → budućnost:

[14] Ako ne izvršimo zadatak, *nastradali smo*,

dok blokada ostvarivanja nekog odnosa daje nerealni pravac (prošlost → sadašnjost).

153. Neki postupci i operacije su izrazito zastupljeni u korelacionalu. Takvi su, recimo, transpozicija i supstitucija.

154. Korelaciona gramatika je formalizovana u mjeri koliko je to svrsishodno. Važne njene osobine su policentričnost (nema jedan centar, već više centara) i integrativnost (formalna, semantička, kategorijalna i funkcionalna).[139] Polazni oblik formalizacije korelacionala predstavljaju sferni grafovi (figure koje se koncentrišu oko gramatičkih opornih tačaka),[140] tačnije sfera kao savršeno i idealno geometrijsko tijelo čije se tačke nalaze na jednakom rastojanju od centra, čime stvaraju bitan uslov za korelacioni pristup

[139] Određeni aspekti korelacione gramatike, posebno tumačenje jednog od njenih centralnih pojmova (kategorijala), predstavljeni su u knjizi Glagolski kategorijal (Tošović 1998a). U njoj se takođe nalaze primjeri konkretne analize i spisak relevantne literature.

[140] U modernim lingvističkim teorijama osnovni formalni model je graf u obliku drveta. Sam graf može da bude i u formi matrice, sfere i sl. Posebna vrsta formalizacije može se realizovati putem matematičkih i logičkih formula. U korelacionoj gramatici drvo dolazi u kasnijoj fazi istraživanja, nakon što se pređe na sintagmatsku analizu. Sistem korelacija u velikoj mjeri podsjeća na strukturu čipova. On takođe liči na veoma komplikovan i složen labirint, koji se jedino kompleksno može predstaviti pomoću sfera i shema. Prednost sfera je u tome što daju mogućnost da se dovedu svi elementi u vezu, ali im je nedostatak jer se pomoću njih ne može predstaviti veoma bitan aspekt lingvističkih fenomena – njihova hijerarhijska utemeljenost i organizacija. Taj se problem može riješiti sistemom hijerarhiziranih shema, koje su idealno taksonomijsko sredstvo.

– mogućnost ravnopravnog tretiranja svih odnosa. Primjer formalizacije u obliku simetrije desetog reda predstavlja VR-korelacional. U daljoj formalizaciji primjenjuje se bifurkaciono drvo (drvo zavisnosti), različite sheme, a na sintaksičkom planu graf „maslačak".

Korelaciona sfera ima sljedeće konstituente: korelate, korelacione pravce, korelacione čvorove, korelaciono jezgro i korelacione figure. Korelacioni pravac je linija koja ide od jednog korelata ka drugom. Korelacioni čvor je tačka u kojoj se koncentrišu pojedini pravci. Korelaciono jezgro je mjesto u kome se presijeca većina korelacionih pravaca (jedan broj korelacija ne prolazi kroz korelaciono središte). Korelaciona figura je geometrijski oblikovan sistem korelacija sastavljen od pravaca, čvorova i jezgra. U korelacionim sferama zastupljene su gotovo sve jednodimenzionalne geometrijske figure, ali dominira linija, trougao, kvadrat, zvijezda i krug. Figure mogu biti homogene (istih veličina) i heterogene (različitih dimenzija).

Korelat je elemenat koji stupa u neki odnos sa drugim elementom ili drugim elementima. Mi razlikujemo makrokorelate i mikrokorelate. Makrokorelati su, slikoviti rečeno, dirigenti korelacionog orkestra. Po našem mišljenju to je forma, značenje, kategorija i funkcija. Oni generišu sve moguće jezičke korelacije i formiraju svoju internu sferu. U prvoj fazi istraživanja treba utvrditi konačan spisak elemenata formalne, semantičke, kategorijalne i funkcionalne sfere, što nije jednostavno. Korelaciona sfera mora imati najmanje dva korelata. U tom slučaju radi se o binarnoj, linearnoj korelaciji. Ona je, u stvari prisutna u svim sferama, tako da binarnu opoziciju možemo smatrati osnovom svih korelacija (tipičan primjer binarne korelacije je kategorija vida). Korelacije koje obrazuju dva, tri i četiri korelata nazivamo jednostavnim, sve su ostale složene. Uslov da neku korelaciju nazovemo složenom jeste ukrštanje, presijecanje korelacionih linija. Sfera sa tri korelata obrazuje korelacioni trougao, za koji je karakteristično odsustvo presijecanja i ukrštanja. Trouglasta (tergeminusna) korelacija je tipična za kategoriju vremena (sadašnje, prošlo, buduće vrijeme) i kategoriju roda (ako se ne računa opšti rod). Četvoročlanu korelaciju daju glagolski oblici za izražavanje prošlosti (perfekt, aorist, imperfekt i pluskvamperfekt). Korelacija u formi zvijezde karakteristična je za kategoriju lica (tri lica + jednina i množina). Sedmougaonu korelacionu figuru generira kategorija padeža. Desetougaonu korelaciju tvore vrste riječi.

Načini analize su vrlo različiti. Mogu se u jednoj složenoj sferi proučavati samo binarni odnosi. Druga mogućnost je da se analizira po figurama tipa trougla, kvadrata, zvijezde i sl. Takva istraživanje mogu pokazati koje figure dominiraju u datoj sferi.

SINTAKSIČKI KORELACIONAL

155. U sintaksičkim jedinicama forme, značenja, funkcije i kategorije obrazuju široki interakcijski sistem – sintaksički korelacional (SK). Odnosi u njemu veoma su složeni jer postoji široko preplitanje (a) paradigmatskih i sintagmatskih veza i (b) sintaksičkih jedinica. SK sadrži dva osnovna dijela: interakcional i projekcional. Prvi predstavlja sistem odnosa sintaksičkih dominanti (formi, značenja, funkcija i kategorija), a drugi obuhvata rečenične perspektive u preplitanju i prožimanju (da bi došlo do obrazovanja projekcionala, moraju postojati najmanje dvije perspektive).

156. Opserviranje sintaksičkih jedinica dolazi u formi perspektive i projekcije. Pod *perspektivom* podrazumijevamo jednodimenzionalno posmatranje sintaksema, a pod *projekcijom* integralnu korelaciju perspektiva.

Sintaksičke jedinice (sintakseme) imaju, prije svega, kodiranu projekciju (K-projekciju ili autorovu projekciju). Ona se sastoji od više perspektiva, među kojima su najznačajnije komunikativna, informativna, logička, semantička, gramatička, pragmatička i funkcionalna. Njihovim objedinjavanjem nastaje široka i razgranata mrežu saodnosa – kodirani projekcional.

Druga vrsta projekcije nastaje opserviranjem sintaksema sa strane. Ovaj ugao može dolaziti od čitaoca ili specijaliziranog analitičara: lingviste (prije svega sintaksičara), logičara, filozofa, psihologa, neurologa, neuropsihologa itd. Takvu projekciju nazivamo dekodiranom projekcijom (D-projekcijom). Ona sadrži iste perspektive koje ima i K-projekcija (komunikativnu, informativnu, logičku, semantičku, gramatičku, pragmatičku, funkcionalnu itd.). U drugom dijelu ove knjige biće uglavnom razmotrena ova opservacija.

157. Postoje tri vrste projekcionala – monoprojekcional, biprojekcional i poliprojekcional. Monoprojekcional predstavlja pogled na sintaksičku strukturu samo iz jednog ugla. On generiše izolovane perspektive – komunikativnu, informativnu, gramatičku i sl. Biprojekcional nastaje objedinjavanjem dviju perspektiva, npr. komunikativne i gramatičke, informativne i logičke, semantičke i pragmatičke, dakle nastaje prožimanjem i ukrštanjem odnosa dviju projekcionih sfera. Poliprojekcional je integracija triju ili više perspektiva, odnosno preplitanje triju i više projekcionih sfera (npr. komunikativne, informativne i logičke).

158. U ovoj knjizi pokušaćemo da pokažemo kako izgleda jedan projekcional, i to komunikativni biprojekcional – integrativ sastavljen od komunikativne perspektive i drugih perspektiva. Mi analiziramo sljedeće biprojekcionale: informativno-komunikativni, ilokutivno-komunikativni, semantičko-komunikativni, gramatičko-komunikativni, pragmatičko-komunikativni i tekstualno-komunikativni.

Informativno komunikativni projekcional obuhvata rečenične odnose koje stvaraju informacija i komunikacija. Ilokutivno-komunikativni projekcional predstavlja prožimanje ilokucije i komunikativne organizacije rečenice. Semantičko-komunikativni

projekcional objedinjuje semantički i komunikativni aspekt rečenice. Gramatičko-komunikativni projekcional čini gramatičko i komunikativno strukturiranje rečenice. Pragmatičko-komunikativni projekcional sadrži pragmatičke i komunikativne elemente u organizaciji rečenice. Tekstualno-komunikativni projekcional predstavlja spoj tekstualne i komunikativne strukture rečenice.

U analizi ovih tipova projekcionala ne ide se u dublja teoretska razmišljanja, već se nastoji predstaviti suština odnosa. Stoga se termin *projekcional* pojavljuje samo u naslovima navedenih dijelova analize.

PROJEKCIONAL

196. strana

prazna

REČENIČNE PERSPEKTIVE

159. Četiri sintaksičke dominante – forma, značenje, kategorija i funkcija nalaze se u neprekidnoj i složenoj interakciji i svojim odnosima tvore korelacionu perspektivu (KorP). To je prilično složena i najmanje proučena perspektiva rečenice. U analizi rečenice ne mora se polaziti ni od forme ni od značenja, ni od funkcije, ni od kategorije, već od korelacija gramatičkih fenomena (formi, kategorija, značenja i funkcija). Stoga takvu perspektivu nazivamo korelacionim. Osnovni pojmovi KorP su korelativna kompatibilnost, korelativno privlačenje i odbijanje, korelativni centripetalizam i centrifugalizam, potencijalne, realne i nerealne korelacije, primarni i sekundarni korelati.

160. Odnosi u ovoj sintaksičkoj jedinici baziraju se na dva procesa: na procesu funkcionalnog odbijanja i funkcionalnog privlačenja. Oni zadiru u četiri jezičke sfere: supstancionalnu sferu (sferu materije, supstance od koje su obrazovani gramatički oblici), formalnu sferu (sistem gramatičkih oblika), lokacionu sferu (linijsku organizaciju gramatičkih jedinica) i funkcionalnu sferu (sistem funkcija koje vrše grameme).

161. Rečenica kao zaokružena misao izražena riječima, odnosno kao jezička jedinica koja odražava neku situaciju, predstavlja kompleks raznorodnih pojava koje otvaraju različite mogućnosti posmatranja. Pogled na jedan od tih aspekata ili na kompleks koji one obrazuju nazivamo perspektivom. Ona podrazumijeva (a) pogled iz jednog od mogućih uglova na višedimenzionalni prostor rečenice, (b) način predstavljanja, slikanja različitih planova rečenice. U kodiranju rečenice nastaje niz projekcija tako da se može govoriti o njihovoj radijaciji.

162. Pojam perspektive susreće se u nizu naučnih disciplina i vrsta ljudske djelatnosti. Jezička perspektiva je u prilično mjeri različita u odnosu na one koje se spominju u nacrtnoj geometriji, arhitekturi i dr. Npr. pojam žablje perspektive (posmatranje neke pojave odozgo), ptičje perspektive (posmatranje odozgo) nije u lingvistici u aktivnoj upotrebi, mada bi se za neke sintaksičke analize moglo reći da rečenicu opserviraju iz takvog ugla (npr. izdvajanje u generativnoj gramatici površinske i dubinske strukture). Određene vrste perspektive spominju se u pojedinim filološkim disciplinama, npr. u stilistici se govori o perspektivi pripovijedanja, pri čemu se ima u vidu prostorna, vremenska, individualna, misaona i dr. orijentacija.

163. Ako se jezička jedinica, jezička pojava, jezički fenomen posmatra kao elemenat ili izvor perspektive, taj se proces naziva perspektivizacijom (Ivić 1976: 41). Pomoću nje daje se prednost jednom aspektu nad drugim, npr. trgovina se može razmatrati kao proces kupovine i kao proces prodaje:

[15] a. Petar je *kupio* od Marka zemlju.

b. Marko je *prodao* Petru zemlju.

Ovaj se termin koristi i u teoriji frejmova i scenarija. Oni označavaju tipične životne situacije koje se prenose u komunikaciji. Frejm modelira znanje o njima i podrazumijeva zbirnu informaciju o različitim oblastima znanja, tačnije predstavlja jezički model nekog fragmenta stvarnosti (npr. frejm „kuća“ obuhvata sva bitna obilježja datog

pojma i sve riječi koje su asocijativno s njim povezane). To su, dakle, tipične situacije. Scenariji (skripti) odražavaju sukcesivnost radnji u jednoj tipičnoj situaciji.

164. Ako pođemo od činjenice da je rečenica formalna struktura koja prenosi neku informaciju, ima značenje i smisao, vrši funkciju, odlikuje se paradigmatskom i sintagmatskom organizacijom, prenosi stav govornog lica i ukazuje na komunikativnu orijentaciju, može se reći da ova sintaksička jedinica otvara nekoliko globalnih perspektiva: informativnu (InfP), logičku (LogP), semantičku (SemP), komunikativnu (KomP), funkcionalnu (FunkP), gramatičku (GramP), transformacionu (TransfP), korelacionu (KorP), pragmatičku (PragmP)... One se mogu dalje raščlaniti na leksičku (LeksP), morfološku (MorfP), sintaksičku ili konstruktivnu (SintP), površinsko-dubinsku (PovrdubP), kontekstualnu (KontP), individualnu (IdeoP), stilističku (StilP) i sl. Navedene perspektive se podudaraju ili ne podudaraju, ali ne isključuju jedna drugu, već se međusobno nadopunjuju i prepliću, stvarajući složen sistem odnosa. Nijedna se ne može proglasiti vodećom, primarnom, manje ili više važnom.

Svaka perspektiva obuhvata određen aspekt rečenice. Stoga se postavlja pitanje koja perspektiva nastaje prije, a koja kasnije? Ako se pođe od postavke da sve što postoji ima neku funkciju, može se konstatovati da strukturna orijentacija nije sama sebi cilj, već služi određenom komunikativnom zadatku, tj. jezičke jedinice se ulančavaju da bi se realizovala neka namjera ili funkcija. To znači da na početku mora da postoji KomP (treba znati šta nam je cilj), drugim riječima treba izgraditi komunikativnu strategiju koja će inicirati gramatičku organizaciju teksta. Dakle, pravac organizacije rečenice imao bi sljedeći izgled:

$$\text{KomP} \rightarrow \text{druge perspektive}$$

U procesu opštenja govorno lice polazi od komunikativne strategije, stvara KomP iz koje proističu sve ostale perspektive.

KOMUNIKATIVNA PERSPEKTIVA

165. Pomoću rečenice prenosi se određena informacija. Ova se sintaksička jedinica gradi po određenim pravilima, ali se informacijski odnosi u rečenici uglavnom svode na odnos starog i novog, poznatog i nepoznatog, određenog i neodređenog, manje važnog i više važnog. Stoga ovaj aspekt ima izražen binaran karakter (čisto gramatički aspekt je multipleksan). On je determinisan komunikativnom situacijom i komunikativnim zadacima, dakle ekstralingvističkim faktorima. Iz takvog ugla posmatranja stvara se komunikativna perspektiva (KomP). Jezički izraz sa dovedenom do kraja propozicijom i inkorporiranom presupozicijom nastaje izborom informacije, njenim ulančavanjem i lociranjem informativno važnih dijelova na pojedina mjesta u rečenici. Tako se dobija KomP, čiji su determinanti informacija, orijentacija i linearizacija.

166. Informacija je element semantike i označava saopštenje koje se iskazuje kroz orijentaciju i linearizaciju (linearnu lokalizaciju). Količina i vrijednost informacije zavise od njene neodređenosti, nepredvidljivosti i originalnosti. Što je veća nepredvidljivost, što ima više neodređenosti, nejasnoće i što je više zastupljena originalnost, – komunikativna vrijednost informacije je veća. Svaka rečenica odlikuje se određenim stepenom informativnosti. U KomP dolaze, prije svega, do izražaja novina, važnost, određenost i predvidljivost informacije. Na odnosu „novo“ – „staro“ gradi se zaokruženi jezički izraz. Svaka propozicija sadrži, eksplicitno ili implicitno, elemente starog i novog. Oni nisu fiksirani ni za jedan član rečenice, ni za jedan dio rečenice, ni za jednu sintaksičku poziciju, već klize po rečeničnoj skali i zauzimaju odgovarajuće mjesto u zavisnosti od govorne orijentacije.

167. Staro se naziva rema, a novo tema. Rečenica obično počinje starim i završava se novim, odnosno proces prenošenja informacije je proces kretanja od starog ka novom. Ono što je staro manje je informativno (jer nam je već poznato), dok ono što je novo sadrži viši stepen informativnosti. Govorno lice može raščlanjivati svoj iskaz na ono što je manje i što je više važno pa će, u skladu s tim, jedno i drugo biti locirano na određenu poziciju. Rečenični niz predstavlja kontinuitet tačaka koje su tako ulančene da jedne nagovještavaju dolazak drugih. Npr. početak rečenice

[16] Petar je otputovao...

nagovještava da će se u nastavku kazati gdje je ili kada je on otputovao:

[17] a. Petar je otputovao prije nekoliko dana ili

b. Petar je otputovao na more.

Stepen predvidljivosti elemenata i dijelova propozicije strukturiraće tako dio KomP koji će se na odgovarajući način pozicionirati i locirati.

U KomP može da se potencira određenost i neodređenost. Ako se kaže

[18] a. Došao je *mladić* i

b. Došao je jedan mladić,

u [a] je konstatovano da je došao neki poznati mladić, mladić koga smo čekali i sl., dok

se u [b] radi o nepoznatom mladiću. U nekim jezicima, kao u njemačkom, bugarskom i makedonskom, postoji specijalno gramatičko sredstvo pomoću koga se izražava kategorija (ne)određenosti – to je član.[141]

168. Orijentacija je fenomen pragmatike i podrazumijeva intenciju govornog lica. U komunikativnom činu dolazi do izražaja usmjerenost govornog lica na određenu vrstu informacije u formi opšte pragmatičke strategije.

Orijentacija može biti početna i završna. Početna orijentacija ili tema podrazumijeva izbor onoga što se daje na kraju iskaza (u remi).

[19] *Zadatak* (**A**) se sastojao od tri dijela (**B**).

Završna orijentacija izražava konačni cilj komunikacije.

[20] Sve budućnosti imaju jednu veliku vrlinu (**A**): *nikad ne izgledaju onako kako ih zamišljaš* (**B**). (Milorad Pavić. Unutrašnja strana vetra)

Pošto orijentaciju čini polazna tačka (**A**) i ciljna tačka (**B**) i budući da se bilo koje dvije tačke mogu dovesti u vezu samo ako se međusobno povežu, u poziciji treba razlikovati i treći segment – kopulativni.

[21] Kompjuter *predstavlja* jedno od najvećih dostignuća XX vijeka.

Iskaz mora imati bar jednu orijentaciju: ili početnu ili završnu. Obična rečenica sadrži dvije orijentacije – početnu i završnu. Npr. u iskazu:

[22] Lišće žuti.

polazimo od elementa predmetne stvarnosti (*lišće*) i težimo njegovoj procesualnoj karakterizaciji (*žuti*). Eliptični iskaz ima jednu orijentaciju – ili početnu ili završnu. Npr.:

[23] Kuda Petar ide? – Kući**.**

nepotpuna rečenica *Kući* sadrži samo ciljnu orijentaciju. Polazna i ciljna tačka su apsolutne vrijednosti, konstante KomP, jer svaki zaokruženi jezički izraz ima svoj početak, odnosno kraj. Ako je rečenica sastavljena od jednog elementa tipa:

[24] a. Požar!

b. Naprijed!

c. Jutro.

početni i završni dio se ne razlikuju. Svi ostali elementi KomP imaju relativan karakter.

169. Linearizacija odražava sintagmatsku strukturu jezičkog znaka i podrazumijeva linijsku organizaciju pragmatičke pozicije. To je jedan od najvažnijih postupaka jer

[141] Up. u njemačkom: *Der* Junge ist gekommen. – *Ein* Junge ist gekommen. Da bi se ova diferencijacija odrazila u našem jeziku, može se upotrijebiti neodređeni i određeni vid pridjeva, npr.: *Mlad* čovjek je došao. – *Mladi* čovjek je došao.

se pomoću njega jezički znakovi dovode u međusobnu vezu. Suština linearizacije sastoji se u tome da se informacija ulanči i da se dijelovi propozicije smjeste na određena mjesta u rečenici. U strukturi jednostavne informacije obično se izdvaja početak i kraj, dok složena informacija može da ima i središnji segment.

[25] Na izvesnom odstojanju od poslednjeg konja u ovom neobičnom karavanu, išli su rastrkani i zadihani, mnogi roditelji ili rođaci ove dece, koja se odvode zauvek da u tuđem svetu budu obrezana, poturčena i da, zaboravivši svoju veru, svoj kraj i svoje poreklo, provedu život u janjičarskim odama, ili u nekoj drugoj, višoj službi Carstva. (Ivo Andrić. Na Drini ćuprija)

U odnosu na orijentir izdvajaju se dvije vrste kontinuiteta: anteriornost i posteriornost. Za KomP bitna su tri mjesta: prvo, drugo i posljednje. U principu prvo i posljednje mjesto su emfatične pozicije, odnosno lokacije za isticanje – riječ koja se nađe na tim pozicijama ima, po pravilu, posebno značenje. To naročito dolazi do izražaja u poeziji. U njoj se ritmički organizuju najvažnije riječi i to tako da se lociraju na dominantna mjesta u stihu. Jedna od takvih pozicija je kraj stiha (neki pjesnici na to mjesto uvijek stavljaju najkarakterističnije riječi i rimuju ih, kao sami kažu, po svaku cijenu).Up.:

[26] Oprosti, majko sveta, *oprosti*,
što naših gora požalih *bor*,
na kom se, ustuk svakoje *zlosti*,
blaženoj tebi podiže *dvor*;
prezri, nebesnice, vrelo *milosti*,
što ti zemaljski sagreši *stvor*:
Kajan ti ljubim priječiste *skute*,
Santa Maria della *Salute*.
(Laza Kostić. Santa Maria della Salute)

Drugo mjesto nije tako dominantno i nema opštejezičku univerzalnost, te se stoga u svakom jeziku na svoj način realizuje druga pozicija, odnosno za nju se veže određena gramatička jedinica. Recimo, u srpskom jeziku drugo mjesto je najčešće pozicija enklitike:

[27] a. Petar *je* dobar student.

b. Ja *sam* juče doputovao.

Što se tiče posljednjeg mjesta, za tu poziciju u pojedinim jezicima može se fiksirati neka jezička jedinica.

170. Kad je riječ o informaciji, primalac i pošiljalac se nalaze u različitim pozicijama: jedan kodira poruku, drugi je dekodira, jedan zna sve o njoj, drugi mora do nje doći dešifrovanjem. Dakle, presupozicije primaoca i pošiljaoca su različite. Zbog toga kodirana i dekodirana KomP mogu da se razlikuju te dolazi do psihološke zategnutosti: govorno lice zna o čemu govori, slušaocu još to nije poznato pa je, po mišljenju Karla Bosta, rečenica jedno napregnuto polje (Bost 1955). Npr.:

[28] a. Svaki čovek || *može da napiše* bar jednu dobru pesmu u životu.

(Zoran Ćirić. Tajna nestalih rendžera)

b. Svaki čovek može da napiše || *bar jednu dobru pesmu* u životu.

U prvom slučaju težište je na mogućnosti realizacije radnje, u drugom na kvalitetu njenog rezultata.

171. Budući da KomP nastaje u trouglu orijentacija – lokacija – informacija, ovu bismo perspektivu mogli definisati kao izbor i linijsko strukturiranje propozicije u zavisnosti od stava govornog lica, njegove početne i ciljne komunikativne orijentacije te izbora informacije. Ako orijentaciju svedemo na dvije osnove – ciljnu i završnu – i ako informaciju ograničimo na dihotomiju staro – novo (odnosno manje informativno – više informativno, manje važno – više važno, neodređeno – određeno), imaćemo sljedeće osnovne varijante:

1. početna informacija = staro, ciljna informacija = novo

[29] Petar piše|| pismo. (Šta piše Petar? – Pismo)

2. početna informacija = novo, ciljna informacija = staro

[30] Pismo || piše Petar. (Šta piše Petar? – Pismo)

Svaki iskaz sadrži dva dijela: polaznu tačku (temu) i ciljnu tačku (remu). Ono od čega se polazi obično je (ali ne i uvijek) poznato recipijentu, ono se može naslućivati, pretpostavljati, može se otkriti iz situacije ili konteksta. Ono što slijedi predstavlja informaciju o prvom dijelu pa, pošto označava cilj, može se okarakteristati kao glavni cilj iskaza (rema). Drugi dio donosi obično novu, nepoznatu informaciju. U komunikaciji ne postoji automatizam: da se polazna pozicija podudara sa novim, a završna sa starim i obrnuto. Dakle, rečenicom kao smisaono zaokruženom cjelinom izražava se komunikativna orijentacija govornog lica na prenošenje informacije, koja za recipijenta može biti stara (poznata) ili nova (nepoznata). Polazna tačka pošiljaoca često je poznata primaocu, završna je tačka uglavnom ono što je novo, što je nepoznato recipijentu. Stoga formalno ista rečenica može biti smisaono različito nijansirana rasporedom riječi, intonacijom, akcentom i sl. Npr.:

[31] a. Petar je otputovao na more.

b. Na more je Petar otputovao.

c. Otputovao je na more Petar.

U rečenici:

[32] Petar je položio ispit.

propozicija glasi: 'Petar je nešto uradio' (= uspješno prošao provjeru iz određene nastavne discipline). Smisao rečenice dekodira se postavljanjem pitanja: *Šta* je Petar uradio? Početni orijentir govornog lica ili tema je lice (*Petar*), ono što je novo izražava se drugim dijelom rečenice (remom). Ako izmijenimo red riječi i kažemo:

[33] a. Ispit je juče položio Petar.

b. Položio je juče Petar ispit.

rečenica će imati drugačiju KomP (osnovica propozicije je agens, vršilac radnje), jer će odgovarati na pitanje „*Ko* je položio ispit?“. Znači ovdje je poznato (tema) da je bio ispit (1), da je ispit položen (2), ali se ne zna ko je položio ispit, pa će nova informacija (rema) biti da je to bio Petar, a ne neko drugi. Dakle, u prvom slučaju u centru pažnje je radnja, a u drugom vršilac radnje (agens). Može se dobiti još jedna smisaona varijanta iste rečenice ako kažemo:

[34] Juče je Petar položio ispit.

Ovdje polazimo od toga da se nešto juče desilo, ali ne znamo šta, i to 'šta' izražava se drugim dijelom iskaza. U rečenici:

[35] Petar odlazi na more.

sintagma *odlazi na more* daje informaciju o čitavoj situaciji, a *na more* informaciju o segmentu situacije pa se rečenica može podijeliti na dva načina:

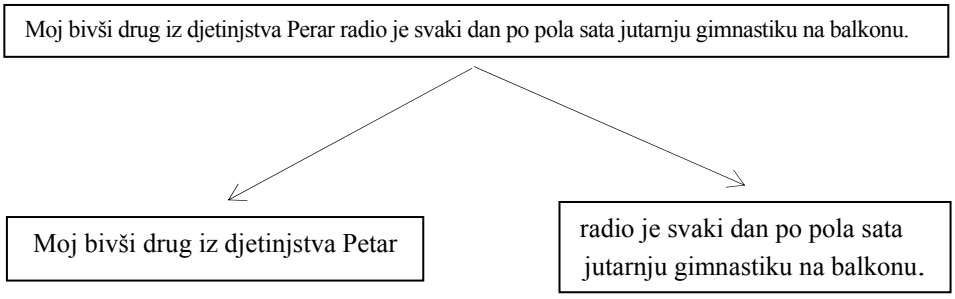
[36] a. Petar || odlazi na more.

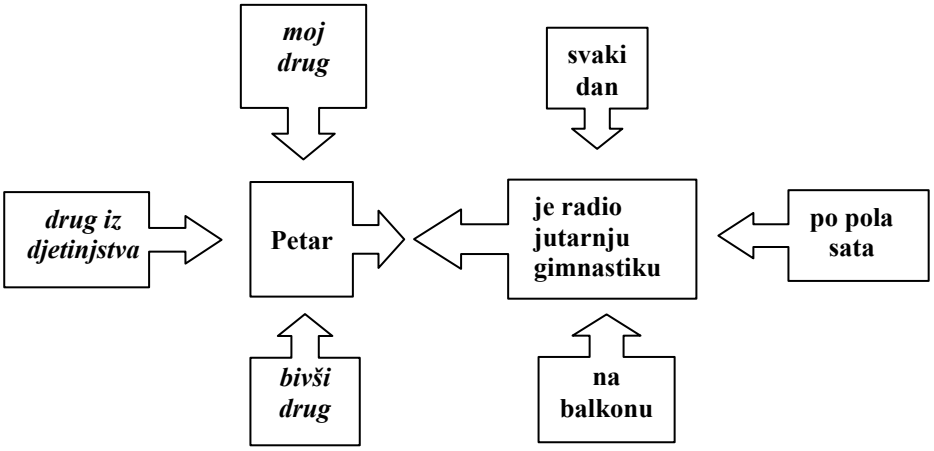
b. Petar odlazi || na more.

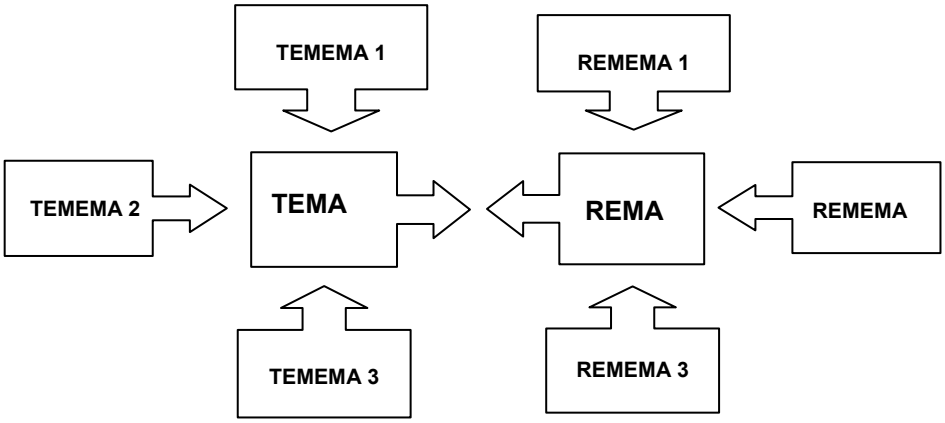
Dakle, centralne kategorije KomP su tema i rema: polazna tačka naziva se temom, a ciljna remom. Tema obično označava staru, datu informaciju, a rema novu. Uzmimo kao primjer sljedeću rečenicu:

[37] Moj bivši drug iz djetinjstva Petar radio je svaki dan po pola sata jutarnju gimnastiku na balkonu.

Ona je sastavljena iz dva dijela: 1. *moj bivši drug iz djetinjstva Petar* i 2. *radio je svaki dan po pola sata jutarnju gimnastiku na balkonu*. Početnu poziciju čini sintagma *moj bivši drug iz djetinjstva*. Ona konstituiše temu. Ciljna pozicija je želja da se nešto o njemu saopšti. To je rema.

Tema i rema mogu imati složen karakter pa se stoga dodatno diferenciraju na pojedine segmente (**I**). Uzmimo rečenicu:

[38] U našim krajevima već početkom novembra || nastupa zima, duga i hladna.

Tema *u našim krajevima već početkom novembra* ima dva dijela koje imenujemo tememama – *u našim krajevima* i *već početkom novembra*. Rema *nastupa zima, duga i hladna* dalje se raščlanjuje na dva dijela, koje nazivamo rememama: (1) *zima* i (2) *duga i hladna*. Ali dalje možemo raščlanjivati tememe i rememe i reći da su sastavljene iz tematskih elemenata t_1, t_2, t_3... i rematskih elemenata r_1, r_2, r_3 (**II**). Ova rečenica ima temu sa šest temema (moj, bivši, drug, iz, djetinjstva, Petar) i remu sa deset remema (*radio*, *je*,

svaki, *dan*, *po*, *pola*, *sata*, *jutarnju*, *gimnastiku*, *na*, *balkonu*). Radi boljeg razumijevanja, u daljem tekstu tememe i rememe kao segmente (**I**) i kao elemente (**II**) nećemo razlikovati.

Prema tome, formula KomP rečenice **S** mogla bi izgledati ovako:

$$\mathbf{S} = \mathbf{T}\ (t_1 + t_{2...}) + \mathbf{R}\ (r_1 + r_{2...}).$$

172. Pojam teme i reme uveo je u lingvistiku Viljem Matezijus (Matezijus 1947). Iako je prije njega A. Veil iznio misao o povezanosti komunikativne funkcije i rečenice, a krajem XIX stoljeća već bili u upotrebi pojmovi psihološkog subjekta i psihološkog predikata, tek je Matezijus iznio zaokruženu koncepciju KomP u formi učenja o aktuelnom raščlanjivanju rečenice. Ta je ideja dobila veliku popularnost poslije drugog svjetskog rata, posebno šezdesetih godina.

173. Odnos elemenata koji mogu činiti temu i remu mogao bi se predstaviti na sljedeći način (imaju se u vidu tipična, uobičajena, pretežna značenja):

Tema	**Rema**
osnova (baza)	jezgro
ono od čega se polazi, polazna tačka, početni inicijalni element,	što slijedi, sljedeće, što dolazi, završna, ciljna, finalna opozicija, rep (tail)
anaforski elementi	neanaforski (epiforski) element
ono što se može saznati iz prethodnog konteksta	što se ne može se saznati iz prethodnog teksta
subjekat	predikat
staro, stara informacija, manje informativno, dato	novo, nova informacija, više informativno
poznato, poznati podatak	nepoznato, nepoznati podatak
pouzdano	nepouzdano
nevažno, manje važno, manje bitno	više važno, više bitno, važnije, bitnije,
određeno	neodređeno
topic (topic)	komentar (comment, pivot)
referent	obilježje referenta
predmet pitanja	predmet odgovora
nosilac identičnog	nosilac različitog

174. KomP nije jednodimenzionalna jer predstavlja zbir više s u b p e r - s p e k t i v a . Uzmimo rečenicu:

[39] Petar ide u školu.

Njeno komunikativno raščlanjivanje zahtijeva nekoliko postupaka. Prvo treba markirati strukturne elemente, a onda utvrditi njihovu komunikativnu vrijednost. U tu svrhu izdvojićemo terme (imena) i „neterme“ (njihove determinatore, atribute, odnosno aktivna i pasivna svojstva). Terme (imena) ćemo obilježiti velikim masnim slovima, a „neterme“ (determinatore) malim masnim slovima. Tako će rečenica:

[40] Petar ide u školu.

imati sljedeću strukturu:

[41] Petar (**A**) ide (**a**) u (**b**) školu (**B**). AabB

Rečenica sadrži dva terma (imena): **A** (*Petar*) i **B** (*škola*) i dva determinatora: **a** (glagol *ići*) i **b** (prijedlog *u*). Pošto smo konstatovali iz kakvih je strukturnih elemenata sastavljena rečenica, možemo preći na utvrđivanje KomP. Nju, u skladu sa tri gore navedena konstituenta, čine tri subperspektive – poziciona, informativna i orijentaciona,.

175. Poziciona subperspektiva (P-KomP) podrazumijeva da rečenica [40] sadrži dva dijela: ono od čega se polazi (polazna pozicija) i ono što dolazi (dolazna pozicija). Ti se komunikativni segmenti razdvajaju dvjema vertikalnim linijama ||. Rečenica [40] daje dvije mogućnosti tumačenja.

Prvo, možemo konstatovati da je polazna (inicijalna) pozicija **A** (*Petar*), a dolazna (završna) **abB** (*ide u školu*). U takvom slučaju poziciona subperspektiva ima sljedeći izgled:

[42] Petar || ide u školu.

Petar (**A**) || ide (**a**) u (**b**) školu (**B**). A || abB

Dio koji čini polaznu poziciju (segment lijevo od markera ||) nazivamo pozitemom (P_{te-mom}). Ovdje je to **A** (*Petar*). Ako pozitema obuhvata više strukturnih elemenata rečenice, onda će svaka jedinica predstavljati jednu pozitememu. Npr., ukoliko bismo rečenicu otvorili sintagmom *veseli dječak Petar*, pozitemu (P_{temu}) činile bi tri pozitememe: *veseli* (**a**), *dječak* (**A**) i *Petar* (**B**). Ovdje je P_{tema} = **aAB**. Dakle:

[43] Veseli dječak Petar || ide u školu.

Veseli (**a**) dječak (**A**) Petar (**B**) || ide (**b**) u (**c**) školu (**C**).

aAB || bcC

Ali vratimo se rečenici *Petar ide u školu*. Dio koji čini dolaznu, završnu poziciju (segment desno od markera ||) nazivamo poziremom (P_{rema}). Ako je ona sastavljena od više članova, svaki od njih predstavlja jednu pozirememu. Ukoliko se data rečenica poziciono raščlani na sljedeći način:

[44] Petar || ide u školu.

Petar (**A**) || ide (**a**) u (**b**) školu (**B**), **A** || abB

poziremu obrazuju tri pozirereme 1. *ide* (**a**), 2. *u* (**b**), 3. *školu* (**B**) pa se dobija struktura pozirema:

|| abB.

Pozimemu koja se aktuelizuje nazivamo komunikativnim fokusom i u primjeru izdvajamo kurzivom. Recimo, ako je težište na *ide*, onda će struktura pozireme (finalne pozicije) imati formu:

[45] Petar || *ide* u školu.

Petar (**A**) || ide (**a**) u (**b**) školu (**B**). A || **a**bB

Druga mogućnost je da polaznu poziciju čini realija **A** i njeno aktivno obilježje **a**, odnosno da polazimo od toga da **A** vrši radnju **a** (*Petar ide*). Dolaznu (završnu) poziciju činiće determinator **a** (*u*) i ime **B** (*škola*):

[46] Petar ide || u školu.

Petar (**A**) ide (**a**) || u (**b**) školu (**B**). Aa || bB

Ovdje je pozitema sastavljena od subjekatskog terma **A** i predikata **a** (*Petar ide*), a pozirema od prostornog deiksisa **b** (*u*) i predikatskog terma **B** (*školu*). Isključena je treća mogućnost: da pozitemu obrazuju **A**+**a**+**b**+**B**, jer onda ne bi ništa ostalo za poziremu. Isto tako nije realna mogućnost da poziremu daju **A**+**a**+**b**+**B**, pošto bi se izgubila pozitema (mada postoji i mišljenje da čitavu rečenicu može činiti rema).

Pozitema i pozirema su komunikativne konstante sastavljene od komunikativnih varijabli (**A**, **B**, **a**, **b**…). Ova dva dijela nisu intraverzna. Oni ne mogu mijenjati mjesta pa je pozitema uvijek na početku, a pozirema na kraju. Tako se u datoj rečenici ne može reći da je *u školu* početak, a *Petar ide* kraj.

176. Informativna subperspektiva (I-KomP) podrazumijeva da rečenica [46] sadrži staru i novu informaciju. Svaki elemenat rečenice može se ocijeniti sa informativnog aspekta: da li se radi o novom ili starom. Ta dva dijela se razdvajaju vertikalnom linijom |. Dakle:

[47] Petar | ide u školu.

Petar (**A**) | ide (**a**) u (**b**) školu (**B**). A | abB

Dio (elemenat) koji nosi staru informaciju je infotema (I_{temom}). Za razliku od pozitema, infotema nije fiksirana za početnu poziciju i može se naći na svakom mjestu u rečenici:

[48] Petar | ide u školu.

Petar (**A**) | ide (**a**) u (**b**) školu (**B**) (= stara informacija je **A** – *Petar*),
A | abB

[49] Petar ide | u školu.

Petar (**A**) ide (**a**) | u (**b**) školu (**B**) (= stara informacija je **Aa** – *Petar ide*),
Aa | bB

[50] Petar ide u | školu.

Petar (**A**) ide (**a**) u (**b**) | školu (**B**) (= stara informacija je **Aab**: *Petar ide u*)
Aab | B

Posljednji elemenat (*škola*) može takođe biti pozitema:

[51] Petar ide u | školu,

Petar (**A**) ide (**a**) u (**b**) | školu (**B**) (= stara informacija je **B**: *školu*)
Aab | B

Postoje, naravno i druge varijante, npr. da je pozitema **abb** (*ide u školu*).

Dio (elemenat) koji nosi novu informaciju nazvaćemo inforemom (I_{remom}). Ona takođe nije fiksirana za finalnu poziciju, već može biti na bilo kojem mjestu. Up.:

[52] Petar | ide u školu.

Petar (**A**) | ide (**a**) u (**b**) školu (**B**) (= nova informacija je **A** – *Petar*),
A | abB

[53] Petar ide | u školu.

Petar (**A**) ide (**a**) | u (**b**) školu (**B**) (= nova informacija je**Aa** – *Petar ide*),
Aa | bB

[54] Petar ide u | školu.

Petar (**A**) ide (**a**) u (**b**) | školu (**B**) (= nova informacija je **AaB** – *Petar ide u*),
Aab | B

Novu informaciju (remu) takođe može činiti **B** (*školu*):

[55] Petar ide u | *školu*.

Petar (**A**) ide (**a**) u (**b**) | *školu* (**B**) (= nova informacija je **B** – *školu*).
A Aab | **B**.

Kao što se vidi, informaciona diferencijacija dozvoljava inverziju infoteme i inforeme.

177. Treća subperspektiva, za razliku prethodnih, ova ima samo jedan elemenat – ciljnu tačku ili fokus. Za ovu subperspektivu nije bitno kako počinje i kako se završava rečenica (poziciona subperspektiva), šta je novo, a šta staro (informativna subperspektiva), već šta se aktuelizuje, šta se nalazi u komunikativnom fokusu. Stoga je možemo nazvati orijentacionom subperspektivom (O-KomP). U analizi iz ovakvog ugla zadatak je pronaći elementarno komunikativno težište rečenice. Stoga nije neophodna markacija u obliku jedne ili dvije vertikalne crte. Njen je formalni pokazatelj kurziv. Rečenica može imati (paradigmatski) onoliko komunikativnih fokusa koliko ima članova, ali se u konkretnoj realizaciji (sintagmatski) bira samo jedan, npr.:

[56] *Petar* ide u školu.

Petar (**A**) ide (**a**) u (**b**) školu (**B**) (= fokusira se **A** – *Petar*),
AabB

[57] Petar *ide* u školu.

Petar (**A**) *ide* (**a**) u (**b**) školu (**B**) (= fokusira se **a** – *ide*),
A**a**bB

[58] Petar ide *u* školu.

Petar (**A**) ide (**a**) *u* (**b**) školu (**B**) (= fokusira se **b** – *u*),
Aa**b**B

[59] Petar ide u *školu.*

Petar (**A**) ide (**a**) u (**b**) *školu* (**B**) (= fokusira se **B** – *školu*).
Aab**B**

178. Odnos komunikativnih subperspektiva je prilično složen. Pošto poziciona i informativna projekcija imaju dva dijela (tematski i rematski), a orijentaciona samo jedan (fokus), o podudarnosti se može govoriti samo u slučaju prvih dviju subperspektiva. Pri tome nastaju sljedeće varijante:

a) P-KomP i I-KomP se podudaraju, npr.:

[60] Petar ide || u školu.

Petar (**A**) ide (**a**) || | u (**b**) školu (**B**), Aa || bB

[61] Petar ide | u *školu.*

Petar (**A**) ide (**a**) | u (**b**) *školu* (**B**), Aa | bB

b) P-KomP I I-KomP se ne podudaraju, recimo:

[62] Petar ide || u školu.

Petar (**A**) ide (**a**) || u (**b**) školu (**B**). Aa || bB

[63] Petar | ide u školu.

Petar (**A**) | ide (**a**) u (**b**) školu (**B**). A | a bB

U slučaju (a) P-KomP i I-KomP se podudaraju u tom smislu što je identična poziciona rema sa informativnom remom, a poziciona tema sa informacionom temom, konkretno: pozitema *Petar ide* (početna pozicija) se podudara sa infotemom *Petar ide* (stara informacija), a pozirema *ide u školu* (završna pozicija) sa inforemom *ide u školu* (nova informacija). Po sadržaju se podudara (1) početna pozicija i stara informacija, (2) završna pozicija i nova informacija. Ovdje se postavlja pitanje može li doći i do obrnute situacije: da su identične (a) početna pozicija i nova informacija i (b) završna pozicija i nova informacija. Odgovor je potvrdan. Takav slučaj imamo u sljedećem tipu raščlanjivanja rečenice:

[64] Petar ide || u školu.

Petar (**A**) ide (**a**) || u (**b**) školu (**B**) (= pozirema *u školu*),
Aa || bB

[65] Petar ide | u školu.

Petar (**A**) ide (**a**) | u (**b**) školu (**B**) (= inforema *u školu*).
Aa | bB

Logično bi bilo da infotema dolazi na mjesto pozitеme (da se stara informacija daje na prvom mjestu), a inforema na mjestu pozireme (da nova informacija bude na

drugom, završnom mjestu). Međutim, postoji velik broj primjera da inforema zauzima poziciju poziteme (da nova informacija dolazi na prvo mjesto), a ne pozireme (drugo, završno mjesto). Recimo, na pitanje *Šta je bilo sa Markom?*, može se odgovoriti:

[66] *U vojsku* | || je otišao.

Ovdje je nova informacija *u vojsku* data kao početna informacija (a ne završna), što neki nazivaju pomjerenim fokusom, emfatičkom propozicijom i sl. Dakle, na informativnom planu *u vojsku* je pozi**rema** (nova informacija), a na pozicionom pozi**tema** (prva pozicija). Dolazimo u prividno paradoksalnu situaciju: jednu te istu riječ u istom kontekstu ocenjujemo i kao temu i kao remu. Međutim, ovdje se radi o prividnom paradoksu budući da se rema izdvaja po različitim kriterijumima i da je stoga ispravan zaključak o neophodnosti razlikovanja dviju vrsta tema i rema: (a) poziteme i infoteme te (b) pozireme i inforeme. Isti slučaj imamo u rečenici:

[67] Odakle ti tako lijepa lutka? – *Tatica* | || mi kupio.

Izvor nepodudarnosti nije u P-KomP, već u I-KomP, kao pokretnoj (jer je novo/staro fleksibilna kategorija). Ako se, s jedne strane, početnom pozicijom smatra **A** + **a** (*Petar ide*), a završnom, ciljnom **b** + **B** (*u školu*), a, s druge, starim samo **A** (*Petar*), a novim **a** + **b**+ **B** (*ide u školu*), doći će do razilaženja pozicionih i informativnih dijelova rečenice:

[68] Petar | ide || u školu.

Petar (**A**) | ide (**a**) || u (**b**) školu (**B**). A | a || bB

Najveća nepodudarnost nastaje u slučajevima identične lokacije pozicionog (||) i informativnog (|) markera koji, međutim, ukazuju na različit raspored tematskih i rematskih dijelova: da je, recimo, u pozicionoj perspektivi *Petar ide* tema (polazna pozicija), a u *školu* rema (finalna, ciljna pozicija, sa fokusom *škola*), a da je u informativnoj obrnuto: da je *Petar ide* rema (nova informacija sa fokusom *Petar*), a *u školu* tema (stara informacija). U takvom slučaju dobija se ovakva shema prožimanja subperspektiva (rema je izdvojena kurzivom):

a) poziciona perspektiva –

[69] Petar ide || *u školu.*

Petar (**A**) ide (**a**) || *u* (**b**) *školu* (**B**) (= aktuelizovana *škola*),

a) informativna perspektiva –

[70] *Petar ide* | u školu.

Petar (A) *ide* (**a**) | u (**b**) školu (**B**). (= aktuelizovan *Petar*).

Ako bismo komunikativnu matricu rečenice [69] nanijeli na komunikativnu matricu rečenice [70], dobili bismo shemu:

Aa || | **bB**,

odnosno:

[71] Petar ide || | u školu.

gdje je aktuelizovana čitava rečenica, odnosno izdvojena i tema i rema (one se ne bi razlikovale). A to se već može nazvati naučnim ćorsokakom.

Upravo ovdje dolazimo do onoga zbog čega smo izvršili ovu kraću analizu: da pokažemo koliko je važno razgraničiti pozicionu, informativnu i orijentacionu subperspektivu rečenice. Komunikativno raščlanjivanje rečenice [69] pokazuje da izdvajanje teme i reme bez ukazivanja na kriterijum diferencijacije (da li je u pitanju pozicija, tip informacije ili samo fokusiranje) vodi nerazumijevanju i nesporazumima. S druge strane, dalja primjena ovakve analize iskomlikovala bi i onako složeno tumačenje komunikativne organizacije rečenice pa je stoga neophodno, iz didaktičkih razloga, naći rješenje (a) koje bi ukazivalo na to o kakvome se uglu gledanja radi (pozicionom, informativnom ili orijentacijom) i (b) koje bi što jednostavnije predstavilo kompleksnost KomP rečenice.

Kao rješenje mi smo izabrali sljedeće: ako govorimo o pozicionoj subperspektivi (P-KomP), koristimo se markerom ||. Ukoliko pak imamo u vidu informacionu subperspektivu (I-KomP), upotrebljavamo marker |. U slučaju da se radi o orijentacionoj subpespektivi, kurziv služi kao oznaka komunikativnog fokusa (ukoliko je u rečenici već nešto istaknuto tom vrstom slova, kurziv će pojačava masnim slovima). Strukturne elemente i dalje označavamo onako kako je već objašnjeno.

179. Takav način markiranja ukazuje na tri vrste projekcija.

Prvo, ako se rečenica dijeli markerom ||, npr.:

[72] Petar ide || u školu.

ima se u vidu poziciona subperspektiva, u kojoj je uvijek početni dio tema, a završni rema. Pošto je u P-KomP redoslijed fiksiran, nema potrebe da se izdvaja pozirema (ona uvijek zauzima finalnu poziciju). Do markiranja kurzivom dolazi u slučajevima kada postoji više remema. Da bi se istakao noseći komunikativni elemenat, on se daje kosim slovima. Npr.:

[73] Petar ide || u *osnovnu* školu.

gdje je od tri elementa reme (tri rememe) izdvojen samo jedan (*osnovnu*).

Drugo, ukoliko raščlanjujemo rečenicu markerom |, npr.:

[74] Petar ide | u školu.

ukazujemo na to da se radi o informativnoj subperspektivi, u kojoj utvrđivanje teme i reme zavisi od procjene šta je novo, a šta staro. Ako je prvi dio nova informacija, onda će on činiti remu, a drugi temu, i obrnuto. Ukoliko rema ima više remema, kurzivom se markira ona koja se aktuelizuje. Recimo, kada smatramo da se u komunikativnom centru nalazi *Petar*, onda ga obilježavamo kosim slovima:

[75] *Petar* ide | u školu.

Pošto se u ovoj perspektivi svaki elemenat može teoretski aktuelizovati i budući da se u analizi ne može uvijek davati kontekst koji bi ukazao na to šta se fokusira, mi

smo se u daljem tekstu opredijelili za rješenje koje smatramo da najviše odgovara cilju analize, prirodi primjera, vjerovatnoći, uobičajenosti u praksi i relevantnosti. Naime, dajemo tumačenje koje ne isključuje drugo (druga) niti iscrpljuje sve varijante.

Treće, ako se u rečenici (masnim) kurzivom ističe određena riječ bez diferenciranja teme i reme markerom || ili |:

[76] Petar ide u *školu.*

ukazuje se na to da se radi o orijentacionoj subperspektivi, sa samo jednim elementom: komunikativnim fokusom.

180. U nekim dijelovima ovoga istraživanja težište je na pozicionoj, u drugim na informativnoj, a u trećim na orijentacionoj subperspektivi. Svaka se od njih odlikuje manjom ili većom složenošću. Najkomplikovanijom se čini informativna subperspektiva, jer je ponekad teško, a pogotovo bez konteksta, utvrditi šta je novo a šta staro. Složenost pozicione subperspektive sastoji se u nalaženju granica početne i završne pozicije, a takođe u otkrivanju aktuelizacije jedne od više poziremema. Teškoća u dešifrovanju orijentacione perspektive leži u činjenici da svaki elemenat rečenice teoretski može biti fokusiran.

U daljoj analizi se, po pravilu, ne eksplicira informacija o tome koja je subperspektiva u pitanju, prije svega zbog toga što navedeni formalni pokazatelji na to upućuju.

181. Rečenica može da ima (1) temu i remu, (2) samo remu. Što se tiče obligatornosti i fakultativnosti nosilaca KomP, rema je uvijek prisutna u rečenici, dok tema (kao ono što je poznato) može da bude izostavljena ili implicirana. Rečenica sa temom i remom naziva se diremom, rečenica koja ima samo remu predstavlja monoremu (takve su jednočlane rečenice koje odgovaraju na pitanje „Šta se desilo?“).

Tema može biti eksplicitna i implicitna. Pojavu implicitne teme omogućuje kontekst:

[77] a. Požar!

b. Doktora!

c. Tresak. (Saša Božović. Ratne ljubavi; Tebi, moja Dolores)

Postoji i nulta tema, i to u rečenicama koje se ne mogu binarno raščlaniti na temu i remu, jer kompletan iskaz predstavlja remu. U njima nije moguće izdvojiti polaznu tačku. Nulta tema dolazi u nepotpunim rečenicama, odnosno u rečenicama sa izostavljenim članovima:

[78] Novi učenik sjeo je u posljednju klupu. *Samo je ćutao i odsutno slušao.*

U rečenicama bez subjekta agens je skriven ili formalno izostavljen:

[79] a. Došao sam.

b. Sviće.

c. Sijeva.

Implicitna tema je posebno pristupna u rečenicama sa parcelacijom:

[80] Petar je zvonio. *Dugo i uporno*.

Nulta tema je karakteristična za egzistencijalnim rečenice u kojima se konstatuje postojanje nečega:

[81] a. Nastupila je noć.

b. Stigla je jesen.

c. Pada snijeg.

d. Zima je.

e. Došlo je troje.

f. Zvona zvone.

g. Led se topi.

Ovakvi se iskazi ne mogu raščlaniti na temu i remu jer obrazuju cjelovit predikat. One po pravilu ukazuju na postojanje nečega u stvarnosti. Stoga se može reći da u njima nema teme (nečeg starog, poznatog), jer je sva rečenica, u stvari, rema. Nulta tema obično traži pitanje „Šta je bilo? Šta se desilo?“. Ukoliko takve rečenice proširimo, dobićemo temu:

[82] a. Od samog jutra pada snijeg.

b. Kroz mjesec dana dolazi jesen.

Nulta tema posebno dolazi do izražaja kada se radi o prirodnim pojavama:

[83] a. Vladala je hladnoća.

b. Bilo je toplo.

Za razliku od teme, koja je fakultativna (nije obavezna), rečenica ne može postojati bez reme, jer ona čini njeno komunikativno jezgro.

182. Postoje različite mogućnosti aktuelizovanja informacije. Obična rečenica tipa:

[84] Učenik čita knjigu za stolom.

može biti aktuelizovana na više načina, što potvrđuju pitanje koja pomaže da se dekodira aktuelizacija. Njome se izdvaja ili pojačava neki elemenat, stoga se može govoriti o ekspresivnom izdvajanju.

[85] a. *Ko* čita knjigu za stolom? – *Učenik* čita knjigu za stolom.

b. *Šta radi* učenik za stolom? – *Čita* učenik knjigu za stolom.

c. *Šta* učenik *čita* za stolom? – *Knjigu* čita učenik za stolom.

d. Gdje učenik čita knjigu? – *Za stolom učenik* čita knjigu.

Dakle, u zavisnosti od toga šta se potencira, odnosno koja se informacija aktuelizuje pojedini dijelovi rečenice imaju različitu komunikativnu vrijednost. U komunikativnom variranju gramatička struktura može ostati nepromijenjena.

183. Kao glavno sredstvo za dekodiranje komunikativne orijentacije služi pitanje. Postoji različite vrste upitnih izraza. U jednoj od tipologija, koju je razradio Baji (Baji 2001), a u naše vrijeme popularisao Adamec, izdvajaju se četiri kategorije pitanja (Adamec 1966):

A. Cjelovita diktalna pitanja. Ona traže odgovor o čitavom događaju: Šta se desilo? – O čemu se radi? Npr.:

[86] Šta se to juče desilo u diskoteci? – Petar je poljubio nepoznatu djevojku.

B. Parcijalna diktalna pitanja. Oni se odnose na dio situacije: Ko je nešto uradio? – Šta je neko uradio? Recimo:

[87] *Šta* je Petar uradio u diskoteci? – On || je poljubio nepoznatu djevojku.

C. Puno modalno pitanje. Poznat je događaj u cjelini, ali nije jasno da li je on istinit: Je li to urađeno?:

[88] Je li Petar to uradio? – Da, Petar || je poljubio nepoznatu djevojku. – Ne, Petar || nije poljubio nepoznatu djevojku.

D. Parcijalno modalno pitanje. Njime se izražava sumnja u parcijalni dio događaja:

[89] a. Petar || je poljubio nepoznatu djevojku?

b. Petar je poljubio || nepoznatu djevojku?

c. Petar je poljubio nepoznatu || djevojku?

Prema vrsti aktuelne informacije razlikuju se četiri vrste iskaza: opšti informativni, parcijalno informativni, opšti verifikativni i parcijalno verifikativni (Adamec 1966: 26-30).

a) Opšti informativni iskazi. daju informaciju u cjelini bez izdvajanja nekog dijela, aspekta ili elementa. Pri tome gramatički predikat uvijek čini remu. Npr.:

[90] Petar || je poljubio nepoznatu djevojku.

b) U parcijalno informativnim iskazima aktuelna informacija se tiče dijela, aspekta situacije. Predikat uvijek dolazi u okviru teme jer se pretpostavlja da je događaj u cjelini poznat:

[91] Nepoznatu djevojku poljubio || Petar.

c) U opštim verifikativnim iskazima ne radi se o aktuelnoj informaciji, već o

reakciji na mišljenje sabesjednika, u pitanju je verifikacija ili korekcija tog mišljenja. U takvim iskazima rema je samo predikat, u kome je bitna potvrdna ili odrična forma*:*

[92] Petar || jeste (nije) poljubio nepoznatu djevojku.

d) Parcijalno verifikativnm iskazima. se ne utvrđuje realnost čitavog događaja, situacije, nego postojanje samo jednog aspekta:

[93] U diskoteci || Petar je poljubio nepoznatu djevojku.

U FunkP postoje konstante i varijable. Kao konstantu teme može se smatrati ono što je manje informativno, manje važno, predmet informacije, sporedni komunikativni cilj, ono što se može saznati iz prethodnog konteksta. Konstante reme su ciljna tačka, jezgro, fokus, ono što je najbitnije, više važno, više informativno, obilježje predmeta, komunikativni centar iskaza, glavni komunikativni cilj, što se ne može saznati iz prethodnog konteksta, osnovni sadržaj. Varijable su vezane za red riječi. Ako je uobičajen red riječi, tema je polazna tačka, početni elemenat, inicijalna pozicija, uvodni dio, dok je rema ono što slijedi, rep (engl. tail). Prema tome, tema i rema su dva informaciona dijela iskaza. Dominanta u remi može biti a) predmetna, b) akcionalna (Zolotova: 1982: 318). Proces izbora teme naziva se topikalizacijom ili tematizacijom, proces strukturiranja ciljne informacije imenuje se kao rematizacija. Tematizacijom (topikalizacijom) element rečenice se prebacuje na početak da bi funkcionisao kao tema.

Komunikativni zadatak se sastoji u tome da se pomoću rečenice nešto konstatuje, a da se zatim to precizira (jer je nemoguće obrnuto: precizirati ono što nije naznačeno). To bi se moglo nazvati osnovom komunikativne strategije. Npr. ako je želja govornog lica da saopšti nešto što se desilo, on obično počinje elementom situacije od koga zavisi događaj. Recimo, u rečenici:

[94] Ljudi || su se spustili na Mjesec.

glavni protagonisti situacije su ljudi pa je logično da se od njih krene. Međutim, komunikativni zadatak može da se mijenja u zavisnosti od uslova opštenja i samih komunikatora. Tako, ako se u razgovoru potencira činjenica da čovjek postepeno osvaja kosmos i da je dolazak na najbliže nebesko tijelo velik korak za čovječanstvo, raspored će biti drugačiji:

[95] Na Mjesec su se spustili || ljudi.

Tako *ljudi* postaju tema, a *na Mjesec su se spustili* rema. Međutim, svaki se gramatički član na neki način specijalizira za realizaciju određenog komunikativnog zadatka: subjekat je obično datost od koje se polazi, predikat nosi informaciju o subjektu, priloške odredbe i atribut preciziraju, konkretiziraju subjekat i predikat.

KomP se najbolje odslikava u dijalozima, odnosno u postavljanju pitanja i davanju odgovora. Up.:

[96] – Ti moraš biti moja, pa ako ne na ovome a ono na onome svetu.
– Kako to može biti? – upita ona radoznalo.
– Otrovaćemo se, ako pristaješ?
– A kako ćemo se otrovati?
– Popićemo otrov! – nastavih ja odlučno.

– Dobro, pristajem, a kad?
– Sutra posle podne!
– E, sutra posle podne imam škole – priseti se ona.
– To jeste – pade i meni na pamet. – Ne mogu ni ja sutra, jer bi dobio odsustvo, a imam dvadeset i četiri, pa bi me posle isterali iz škole. Onda, ako hoćes, u četvrtak posle podne, onda nemamo škole. Ona pristade. Idućeg četvrtka posle podne, ja ukradem od kuće kutiju šibica i pođem da se sastanem s Persom, kako bi zajedno otišli na onaj svet. Sednemo u njenoj bašti na travu i ja izvadim kutiju.
– Pa šta ćemo sad? – pita Persa.
– Da jedemo šibice!
– Kako da jedemo?
– Evo ovako – reknem ja, pa otkinem glavić i bacim a ono drvce pojedem.
– A što to bacaš?
– Pa to je gadno.
I ona se reši, te počnemo da jedemo ona drvca. (Branislav Nušić. Autobiografija)

Komunikativnu strukturu ovog dijaloga predodređuje mladić: on predlaže djevojci nešto što joj nije dovoljno jasno pa stoga postavlja pitanja. Odgovori daju traženu informaciju.

U monologu KomP se također dešifruje iz konteksta, tj. iz spoja prethodnih ili narednih rečenica, anteriornih i posteriornih rečenica. Naime, ako imamo niz rečenica (**A**, **B**, **C**, **D**, **E**), onda komunikativni zadatak rečenice **C** proističe iz rečenice **B** (odnosno rečenice **A** i **B**), a komunikativni zadatak rečenice **E** iz rečenice **D** (odnosno iz svih prethodnih rečenica – **A**, **B**, **C**, **D**). Up.:

[97] Teško, kao u mučnom snu, devojčica je učinila prvi pokret, jedan od onih pokreta koji se vežbaju uz „štanglu“ i koji još i ne liče na igru. Odmah zatim je izvela drugi, pa treći. Bili su to skromni, ubogi pokreti na smrt osuđenog tela, ali dovoljni da za koji trenutak zaustave iznenađenog vuka. I kad je jednom počela, Aska ih je nizala jedan za drugim, sa užasnim osećanjem da ne sme stati, jer ako između jednog i drugog pokreta bude samo sekund razmaka, smrt može ući kroz tu pukotinu. Izvodila je „korake“, onim redom kojim ih je učila u školi i kao da čuje oštri glas svoje učiteljice: „Jedan – i – dva! Jedan – i – dva – i – tri!“ Tako je išlo sve redom. Sve što je u toku prve godine mogla da nauči. Pokreti su kratki, brzi, i ne mogu da ispune vreme što stoji nepomično kao praznina iz koje stalno preti smrt. Prešla je i na figure koje se u školi izvode bez oslona, na sredini sale. Ali tu su njeno znanje i njena snaga bili ograničeni. (Ivo Andrić. Aska i vuk)

Svaka rečenica u ovome tekstu nosi komunikativni zadatak za sljedeću rečenicu ili pak ga predodređuje, nagovještava.

184. Analiza koja vodi razlaganju rečenice na njene komunikativne dijelove naziva se aktuelnim raščlanjivanjem. U lingvistici se susreću i drugi izrazi: komunikativno raščlanjivanje, podjela na temu i remu, funkcionalna (komunikativna) perspektiva rečenice itd. Svaka nacionalna lingvistika razvila je odgovarajuću terminologiju.[142]

185. Teorija aktuelnog raščlanjivanja rečenice važan je dio komunikativne sintakse, čiji je predmet strukturiranje iskaza u skladu sa komunikativnom orijentacijom govornog lica. Ona bi se mogla nazvati sintaksom samoizražavanja. Aktuelno raščlanjivanje je vezano, prije svega, za dešifrovanje komunikativne strategije i komunikativnog zadatka. U osnovi ovog pojma nalazi se aktuelizacija. U lingvistiku je aktuelizaciju uveo Šarl Baji imajući u vidu eliminisanje neodređenosti (Baji 2001, 87-102). Upotreba aktuelizacije kao funkcionalnog, a ne informacijskog pojma, veže se za praški funkcionalizam, a prije svega za V. Matezijusa.

186. Postoje pet osnovnih s r e d s t a v a pomoću kojih se vrši aktuelizacija iskaza. To su red riječi, akcenat (frazni akcenat), intonacija, riječce i sintaksičke konstrukcije (figure, rima).

187. Aktuelizacija iskaza postiže se, uglavnom, redom riječi i intonacijom. Važno je sredstvo i frazni naglasak, kojim se označava neki elemenat rečenice kao logički predikat (jer takav akcenat izdvaja riječ kao predikat), odnosno ukazuje na remu. Up.:

[98] a. *Danas* || je lijep dan.

b. Danas je || lijep dan.

c. Danas je lijep || *dan*.

Funkciju sredstva aktuelnog raščlanjivanja vrše i riječce:

[99] a. Petar *pak* || voli glasnu muziku.

b. *Čak i* Petar || voli glasnu muziku.

c. S*amo* vjetar || šumi.

d. *Tek* poneki putnik || prođe.

Posebno sredstvo aktuelnog raščlanjivanja su sintaksičke konstrukcije. Jedna od

---

[142] Češki: aktuální členěni větně (Matesius), funkčna perspektiva větná (Firbas), engleski: aktual division of the sentence, functional sentence perspective (FSP), topic-comment relation, information-bearing structure of the sentence, nemački: akluelle Gliederung des Satzes, funktionale Satzperspektive, Thema-Rhema Gliederung, Topic-Comment Relation, ruski: актуальное членение предложения, актуальное членение высказывания, темо-рематическое членение, коммуникативное членение, контекстуальное членение, смысловое членение, логико-смысловое членение, коммуникативное-смысловое членение, функциональная перспектива предложения, коммуникативная перспектива предложения, информационно-несущая структура (амер.), синтагматическое членение предложения, francuski: division actuelle de la phrase, slovenački: členitev po aktualnosti.

njih je „*što se tiče* + genitiv imenice“, koja potencira temu:

[100] *Što se tiče nagrade*, ona će biti uručena najboljim pojedincima.

Takve su također konstrukcije *kad je u pitanju, kada se radi o*. Slična je situacija sa konstrukcijama *u pogledu, u odnosu na* i sl. I rečenice sa veznikom *ako* također mogu da vrše funkciju izdvajanja teme*:*

[101] *Ako je nekoga uopšte volio*, onda je to bila Biljana.

188. L i n e a r i z a c i j a je jedno od najvažnijih sredstava za izražavanje komunikativne strategije govornog lica i bitan pokazatelj KomP. On se još naziva poredak riječi, raspored riječi,ređanje riječi, (uzajamno) razmještanje riječi i sl. Ako bi trebalo dati kratku definiciju, onda bismo rekli da je red riječi svjesna ili nesvjesna linijska organizacija odabranih leksema u sintaksemama i tekstemama.[143] Postoje dvije vrste sintaksema (sintaksičkih jedinica) – monosintakseme i polisintakseme. Monosintakseme su sintaksičke jedinice koje je su sastavljene samo od jednog elementa. Takve su riječi, odnosno lekseme (*dobar*, *učenik*, *čitati* i sl.). Polisintakseme su sintaksičke jedinice koje je imaju dva ili više konstitutivna dijela. U primjeru:

[102] Vrijedan učenik čita knjigu.

polisintaksema je subjekatska sintagma *vrijedan učenik*, predikatska sintagma *čita knjigu*. Rečenica:

[103] Učenik || čita knjigu.

je također polisintaksema jer je sastavljena od tri lekseme (*učenik*, *čitati*, *knjiga*) sukcesivno povezane u jednu rečenicu (**abc** = **S**).

Red riječi ima intralingvističku (ritmično-intonacionu, leksičku, morfološku, sintaksičku) i pragmatičku strukturu (stilističku, opštelingvističku). Up.:

[104] Ali nisam mogao da sakrijem od sebe da je gledam sa zadovoljstvom, sa dubokim i mirnim uživanjem kojim se gleda tiha rijeka, nebo u predvečerje, mjesec u ponoć, procvjetalo drvo, jezero moga djetinjstva u zoru. (Meša Selimović. Derviš i smrt)

Navedeni aspekti predstavljaju temelje opšte strukture reda riječi u kojoj se mogu razlučiti odgovarajući segmenti.

Ritnično-intonacionim strukturiranjem riječi dolazi do povezanosti linijske organizacije sa akcentom (logičkim, fraznim) i intonacijom. Pri tome se red riječi na svakom jezičkom na svoj način strukturira. Leksička struktura reda riječi predstavlja sukcesivnost leksičkih jedinica različitog značenja. Morfološka struktura reda riječi podrazumijeva nizanje vrsta riječi u zavisnosti od njihove međusobne sintagmatske kompatibilnosti. Sintaksička struktura reda riječi se sastoji od rasporeda riječi u sintakse-

[143] Sintaksema je jezička jedinica (riječ, sintagma, rečenica) koja služi za obrazovanje cjelovitog iskaza. Tekstema je jezička jedinica veća od rečenice (pasus, odlomak, poglavlje, glava; stih, strofa, pjesma i sl.).

mama (sintagmi i rečenici), sintagmatskim vezama (rekciji, kongruenciji, priključenju) i rečeničnim odnosima (koordinaciji i subordinaciji). Stilistička struktura reda riječi predstavlja individualizaciju rasporeda riječi u tekstovima i stilovima. Može se govoriti o opštelingvističkoj prirodi reda riječi, tj. o mjestu linijske organizacije u opštoj diferencijaciji jezika. Red riječi ima specifičnosti u različitim vrstama jezičkog izraza: dijalektima (govorima), sociolektima (žargonu), alterolektima (jeziku mladih i starih), seksolektima (specifičnostima govora muškaraca i žena), ideolektima (jeziku pojedinaca) itd.

Pojedini tipovi rečenice zahtijevaju odgovarajući red riječi. U primjeru:

[105] Učenik || čita knjigu.

radi se o prostoj izričnoj rečenici. Upitna rečenica imala bi drugačiji raspored, npr.

[106] Da li učenik || čita knjigu?

Složena rečenica ima najkomplikovaniju linijsku organizaciju, koju čine dva osnovna dijela – glavna i zavisna rečenica. Up.:

[107] a. *Učenik čita knjigu* kada ima vremena i ako se nalazi kod kuće.

b. Kada sam ušao u sobu, video sam da *učenik čita knjigu*.

Postoje dva osnovna modela reda riječi: sintagmatski i rečenični.

189. Rečenica može imati više sintagmi i može se na razne načine strukturirati. Tako je rečenicu:

[108] Učenik || čita knjigu.

moguće transformisati u:

[109] Vrijedan učenik || čita interesantnu knjigu.

Ona je sastavljena od dvije sintagme – subjekatske (*vrijedan učenik*) i predikatske (*čita interesantnu knjigu*), koje se podudaraju sa temom i remom. Njihov je redoslijed: subjekatska rečenica + predikatska rečenica. Međutim, on se može promijeniti tako da na prvo mjesto dođe predikatska sintagma:

[110] Čita interesantnu knjigu || vrijedan učenik.

U komunikativnoj strukturi rečenice može doći do očuvanja sintagmatske strukture ili pak do njenog narušavanja. Očuvanje imamo ukoliko se subjekatska i predikatska sintagma podudaraju sa temom i remom:

[111] Ogromni mjesec || mirno je sjao na tamnome nebu.

Sintagma *ogromni mjesec* vrši funkciju teme, a sintagme (1) *mirno je sjao* i (2) *sjao na tamnome nebu* funkciju reme.

Narušavanje dolazi u slučajevima kada se sintagma komunikativno cijepa tako da jedan dio (element) ostaje tema, a drugi prelazi u remu:

[112] *Kuća na obali* || bila je veoma lijepa. ⇒ *Kuća* sa metalnim krovom || je ležala *na obali*.

U prvoj rečenici sintagma se komunikativno ne raščlanjuje, dok u drugoj dolazi do diobe. U njoj se zavisni (atributski) odnos pretvara u nezavisni (predikatski). Takve pocijepane sintagme nazivamo aktuelizovanim. Sintagmatska aktuelizacija sintagme posebno dolazi do izražaja u osamostaljivanju. Npr. u rečenici:

[113] *Snažni sjeverni vjetar* || duvao je talasajući more.

možemo jedan dio „izolovati“, a time aktuelizovati (potencirati):

[114] Vjetar, *snažni*, *sjeverni*, duvao je talasajući more.

Složena tema *snažni sjeverni vjetar* (1. ʻvjetar’, 2. ʻon je topal i južni’) iz rečenice [113] cijepa se u rečenici [114] na temu *vjetar* i remu *snažni*, *sjeverni*.

Kongruentni atribut obično dolazi ispred riječi koju bliže određuje (***pametno*** *dijete,* ***zelena*** *jabuka,* ***učenikova*** *knjiga*), dok je nekongruentni atribut (determinator) najčešće u postpoziciji (*knjiga* ***učenika***). Ispred predikata stoji priloška odredba za način (***glasno*** *govoriti,* ***brzo*** *koračati*). Ako se želi skrenuti pažnja na neki od članova sintagme, primjenjuje se inverzija (obrnuti red riječi), npr.:

[115] a. Ubrao sam jabuku *zelenu*.

b. On je dijete *mamino*.

c. Djed govori *glasno*.

190. Članovi se rečenice (glavni i sporedni) na različit način komunikativno strukturiraju. U primjeru:

[116] Učenik || čita knjigu.

prvo dolazi subjekat (*učenik*), zatim predikat (*čita*) i objekat (*knjigu*). Međutim, ovdje su moguće različite kombinacije, recimo:

[117] a. Učenik || knjigu čita.

b. Čita knjigu || učenik.

c. Čita učenik || knjigu.

d. Knjigu čita || učenik.

e. Knjigu učenik || čita.

191. Na rečenični raspored može uticati tip lekseme, odnosno leksičko značenje. U primjeru:

[118] Učenik čita knjigu.

leksema *učenik* ima značenje ʻonaj ko ide u školu', dok glagol *čitati* označava ʻpercipirati nešto napisano'. Međutim, ovo je samo jedan elemenat njihove semantike. Ona sadrži i druga obilježja: 1. ʻznati nešto, raspoznavati', npr. ***čitati*** *tehnički crtež, shemu*, 2. ʻprepoznavati po spoljnim crtama i ponašanju' (sp. *Ja sam ga brzo* ***pročitao*** = `brzo sam shvatio ko je on`), 3. ʻizgovarati neki tekst' (*Predsjedavajući je lagano* ***čitao*** *uvodu riječ*), 4. ʻsavjetovati, koriti' (***čitati*** *pridike*) itd. Riječ *knjiga* se koristi u značenju ʻštampano djelo sastavljeno od listova papira'. Promjena leksičkog značenja može da se odrazi na raspored riječi u tom smislu što će doći do njegove transformacije. Npr. glagol *čitati* traži iza sebe riječ određene semantike:

[119] a. Učenik *čita* roman.

b. Učenik *čita* pjesmu.

c. Učenik *čita* gradivo.

d. Učenik *čita* sastav.

Ali se ne može reći:

[120] a. * Učenik *čita* radio.

b. * Učenik *čita* televiziju.

c. * Učenik *čita* kuću.

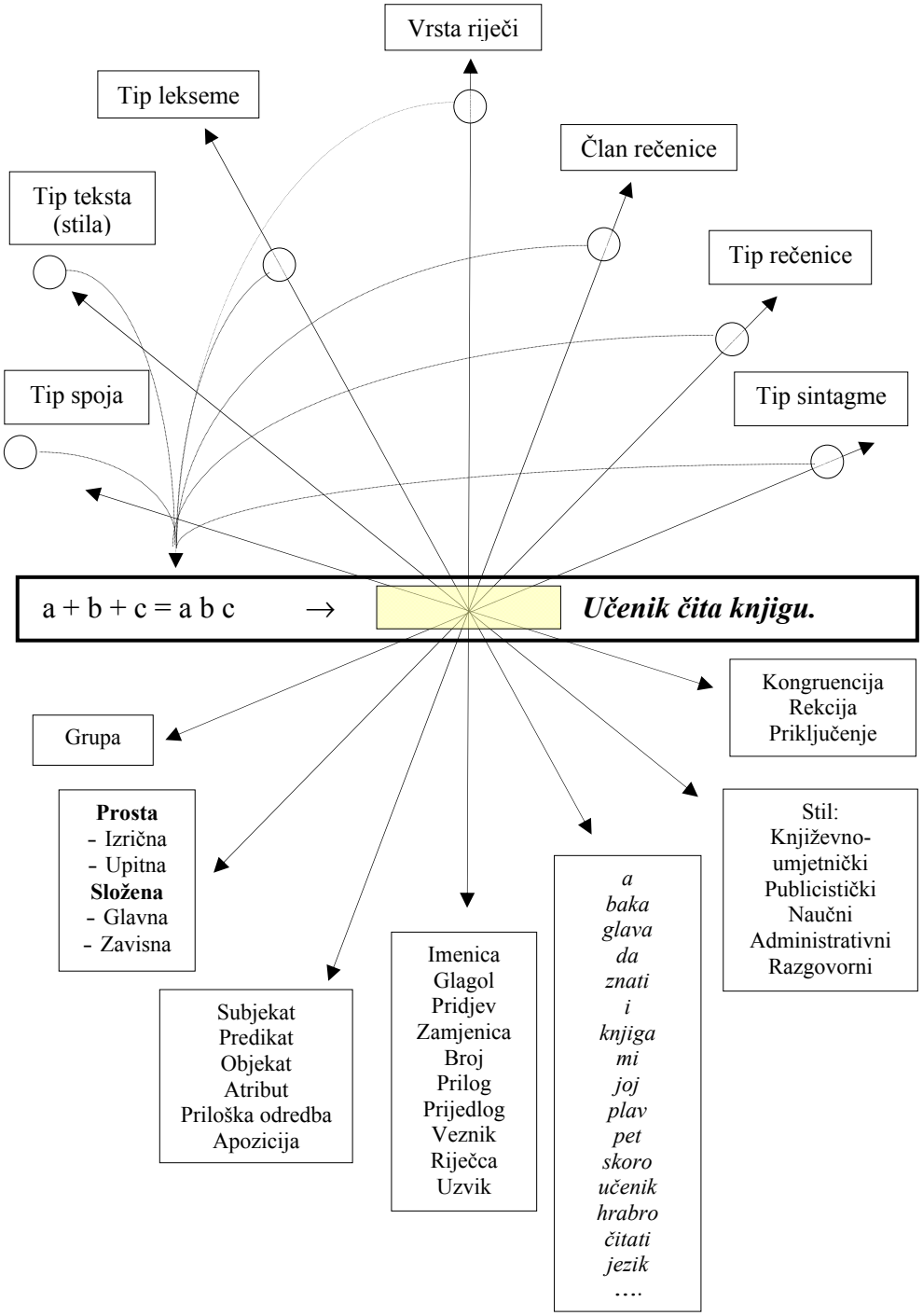
jer su nespojive riječi * *čitati* radio, * *slušati* televiziju, * *čitati* kuću (može se *slušati* radio, *gledati* televizija, *graditi* kuća i sl.).

192. Svaka vrsta riječi se na odgovarajući način povezuje sa drugim i zauzima određenu sintaksičku poziciju. Jedne slobodno stupaju u interkategorijalne veze (imenice i glagoli), druge imaju vezanu upotrebu (npr. pridjev u atributskoj funkciji ne može stajati bez imenice), a treće su potpuno zavisne od samostalnih vrsta riječi (npr. prijedlozi i veznici). U rečenici:

[121] Učenik čita knjigu.

raspored je imenica + glagol + imenica. On se može mijenjati isto onako kako se mijenja raspored članova rečenice.

Red vrsta riječi, je prije svega, sintagmatski struktuiran. U subjekatskim sintagmama obično prvo dolazi atributski dio, a zatim imenski: a) pridjev + imenska riječ (imenica, zamjenica, broj): *vrijedan učenik* (pridjev + imenica), *naš učenik* (zamjenica + imenica), *prvi učenik* (redni broj + imenica).

Vrsta riječi
Tip lekseme
Član rečenice
Tip teksta (stila)
Tip rečenice
Tip spoja
Tip sintagme
a + b + c = a b c →
Učenik čita knjigu.
Kongruencija
Rekcija
Priključenje
Grupa
Prosta
- Izrična
- Upitna
Složena
- Glavna
- Zavisna
Stil:
Književno-umjetnički
Publicistički
Naučni
Administrativni
Razgovorni
Subjekat
Predikat
Objekat
Atribut
Priloška odredba
Apozicija
Imenica
Glagol
Pridjev
Zamjenica
Broj
Prilog
Prijedlog
Veznik
Riječca
Uzvik
a
baka
glava
da
znati
i
knjiga
mi
joj
plav
pet
skoro
učenik
hrabro
čitati
jezik
….

193. Predikatska sintagma se formira uglavnom oko glagola, koji je njen centralni elemenat. U njoj glagol otvara mjesto za druge vrste riječi, koje se raspoređuju ispred i(li) iza. To može biti imenica (*čita knjigu / knjigu čita*), zamjenica (*čita nju / nju čita*), pridjev (*čita lijepu knjigu / lijepu knjigu čita / čita knjigu lijepu / lijepu čita knjigu*), broj (*čita prvu knjigu / čita knjigu prvu / prvu knjigu čita / prvu knjigu čita*), prilog (*čita brzo knjigu / čita knjigu brzo / brzo čita knjigu / brzo knjigu čita / knjigu čita brzo / knjigu brzo čita*) itd.

Glagol sa oslabljenom semantičkom informacijom, po pravilu, ne dolazi u funkciji reme:

[122] a. Počinjala je sjetva.

b. Duvala je bura.

U ovim rečenicama glagol ima egzistencijalno značenje (ukazuje na prelaz jednoga stanja u drugo, položaj u prostoru, način bitisanja, način ispoljavanja) pa čitava rečenica predstavlja remu.

194. Redoslijed riječi je povezan sa načinom na koji se spajaju riječi u rečenice i oblikom korespondiranja sintagmi.

Na sintagmatskom planu dva su spoja bitna za red riječi: samostalnost i zavisnost, a takođe tri sintaksičke veze – kongruencija, rekcija i priključenje.

Kongruencija je zavisan sintagmatski odnos upravnog i zavisnog elementa u kome posljednji preuzima ili ponavlja komponente gramatičke kategorije (grameme) glavnog elementa. U rečenici:

[123] Vrijedan učenik čita popularni roman.

obje su sintagme (subjekatska i predikatska) zasnovane na kongruenciji. U subjekatskoj sintagmi kongruenciju čine riječi *vrijedan učenik*. Riječ *učenik* je glavni član kome se prilagođava zavisni član *vrijedan* sa identičnim gramemama – muškim rodom, jedninom i nominativom. I u predikatskoj sintagmi zavisna se riječ *popularni* slaže sa glavnom riječju *roman* u rodu, broju i padežu. Upravni član je neka imenska riječ – imenica (*dobar* ***učenik***), supstantivizovana zamjenica (*milo* ***moje***), supstantivizovani pridjev (*dragi* ***naši***), supstantivizovani broj (*svi* ***drugi***). Mjesto upravnog i zavisnog člana nije fiksirano za određenu sintaksičku poziciju pa se može govoriti samo o tome da li je nešto običnije i češće (zavisni elemenat uglavnom dolazi ispred upravnog).

Poseban slučaj čini kongruentni odnos u obliku apozicije, koju obrazuju dvije imenice, recimo rijeka *Sava*. Ovdje prvo dolazi riječ koja ukazuje na rod (*rijeka*), a onda riječ za oznaku vrste (*Sava*). Može se reći *časopis NIN, list Politika*, ali ne * *NIN časopis,* * *Politika list*. Po tradiciji se govori: *Matica srpska, Petar Prvi, Na Drini ćuprija*.

Složena situacija nastaje ako ispred imenice imamo dva atributa. Postoje različite kombinacije: a) kvalitativni + gradivni pridjev: ***mala drvena*** *kutija*, ***velike ljetnje*** *vrućine*, b) određena zamjenica + pokazna zamjenica: ***svaka takva*** djevojka, ***neki onakvi*** *slučajevi*, c) određena zamjenica +i neodređena zamjenica: ***svaki moj*** *korak*, ***svi naši***

drugovi, d) pokazna zamjenica + prisvojna zamjenica: ***onaj moj*** *drug*. Sintagma može imati više atributa, recimo tri:

[124] S*vake takve tvoje* primjedbe rado ću prihvatiti.

ili pet:

[125] *One naše divne ljetne jutarnje* šetnje već su davna prošlost.

Rekcija je odnos potčinjenosti u kome upravna riječ zahtijeva da zavisna riječ bude u određenom gramatičkom obliku. Formalna (deklinacijska ili konjugacijska) promjena upravne riječi ne povlači za sobom ekvivalentnu transformaciju zavisne riječi (up. *čitam* ***knjigu***, *čitamo* ***knjigu***, *čitali smo* ***knjigu***, *čitajući* ***knjigu*** i sl.). Upravni član je neka od samostalnih vrsta riječi (imenica, zamjenica, pridjev, broj, glagol, prilog), stoga rekcija može biti imenska (***čitanje*** *knjige*), pridjevska (***sposoban*** *za vojsku*), priloška (***bolje*** *od brata*).

Sintagma se može aktuelizovati na rekcijskom planu. Npr.:

[126] a. Učenik || je završio školu.

b. Škola || je završena.

U prvoj rečenici sintagma *je završio sliku* dolazi u funkciji reme. U drugom dijelu iste sintagme imenica *slika* stoji na početku i vrši funkciju teme, a glagolski dio *je završio* ostaje i dalje rema.

Priključenje je sintaksička veza u kojoj je zavisna riječ nepromjenljiva (za razliku od rekcije), npr. *čitati* ***brzo***. Obično je zavisna riječ prilog, infinitiv, glagolski prilog, a nezavisna glagol, pridjev, komparativ, imenska zamjenica, supstantizovani broj. Njihov redoslijed može biti ovakav:

1) prilog + glagol –

[127] Petar || *mnogo* radi.

ako se prilog prebaci u postpoziciju, on postaje rema:

[128] Petar radi || *mnogo.*

2) glagolski prilog + glagol –

[129] a. Sjedio je || *ćuteći*.

b. *Ćuteći* je || sjedio.

3) prilog + imenica –

[130] On || je *malo* kukavica.

4) glagol + infinitiv – želi *raditi,* htio je *pomoći,* voli *zapovijedati,* 4) imenica + infinitiv – želja *pomoći,* 5) kvalitativni prilog + pridjev – *malo* priglup, *mnogo* pametan, *jako* dobar, 7) pridjev + infinitiv (particip) – spreman *ubiti*.

Zavisni dio u priključenju može postati rema:

[131] a. Majka || je *ponosno* posmatrala sina.

b. Majka je posmatrala sina || *ponosno*.

195. Na rečeničnom planu bitna su dva odnosa: koordinacija i subordinacija.

Koordinacija predstavlja vid subjekatsko-predikatskih odnosa u kome se dva glavna člana rečenice potpuno ili djelimično prilagođavaju jedan drugom. Npr. ako promijenimo subjekat, moraćemo napraviti izmjenu i u predikatu:

[132] a. Učenik || čita.

b. Učenici || čitaju.

Koordinacija može da bude u padežu (***Učenik*** *je* ***dobar*** – nominativ), rodu i broju (***Učenik*** *je* ***došao*** – muški rod, jednina), licu i broju (***oni čitaju*** – 3. lice jednine), broju i padežu (***Učenik*** *je* ***vrijedan*** – jednina, nominativ) itd. Dakle, ovdje se radi o uzajamnoj vezi, u kojoj se, za razliku od rekcije, ne može govoriti o glavnoj i zavisnoj riječi. Druga nepodudarnost sastoji se u tome što je rekcija atributski spoj (preciziranje), a koordinacija predikatski (radi se o dovođenju u vezu jezičkog izraza sa realnošću, tj. isticanju vremenskog plana).

Subordinacija je vid zavisnosti u kome se jedan elemenat potčinjava rečenice drugome. Ona dolazi do izražaja u saodnosu zavisnih i nezavisnih rečenica.

196. Postoje tri vrste rečenica: rematske, tematsko-rematske i nominativne.

a) Rematske rečenice. To su rečenice koje imaju samo remu, dok tema nije formalno izražena. Takve su jednočlane nominativne rečenice:

[133] a. Tišina.

b. Sviće.

c. Zima.

d. Hladno zimsko jutro.

a takođe jednočlane bezlične rečenice:

[134] a. Bilo je hladno.

b. Danilo se.

c. Grmi.

b) Tematsko-rematske rečenice imaju oba komunikativna dijela – i temu i remu te mogu biti jednočlane rečenice (sastavljene samo od subjekta ili samo od predikata):

[135] a. Napolju je bila sparina.

b. Bilo je vruće.

c. Obradovao sam se.

c) Nominativne rečenice predstavljaju situaciju kao sliku:

[136] a. Jesen.

b. Vrućina.

Rečeničnim etalonom može se smatrati dvočlana rečenica tipa:

[137] Padao je prvi snijeg.

Ovakve rečenice daju više mogućnosti komunikativnog variranja:

a) tema je lice ili predmet, rema je svojstvo lica, predmeta:

[138] On || je veoma težak čovjek.

b) tema je lice, predmet, situacija, rema je aktivno obilježje:

[139] Poslije ručka Petar || se odmara.

c) tema je neki podatak, rema je preciziranje podatka po mjestu, vremenu, karakteru:

[140] Petar se odmara || u dnevnoj sobi.

197. Osnovna varijanta reda riječi u obavještajnim (izjavnim) rečenicama sastoji se u tome da se počne od subjekta iza koga slijedi predikat, što znači da obično prvo dolazi infotema, a zatim inforema:

[141] a. Učenik || čita.

b. Nastava || je završena.

Podvrsta ove varijante nastaje ako iza predikata slijedi determinant u funkciji reme:

[142] a. Autobus je stigao || tačno u šest sati.

b. Igračke su se valjale || po sobi.

Ovaj se model primjenjuje ukoliko želimo precizirati okolnosti u kojima se odvija radnja.

Druga varijanta nastaje kada se kao poznato (tema) uzima radnja (obilježje), dok se cilj (rema) odnosi na vršioca radnje (nosioca obilježja). U takvoj KomP redoslijed je predikat + subjekat:

[143] a. Napisao je || Petar.

b. Pobijedio je || stari šampion.

Treću varijantu imamo ukoliko temu čini determinator, a remu predikat i subjekat:

[144] a. U starom gradu || je bilo mnogo turista.

b. Sutra || počinje zimski raspust.

Ovakve rečenice odgovaraju na pitanje „Šta je dešava na određenom mjestu (i)li u određenom vremenu?“. Subjekat i predikat izražavaju cjelovit događaj.

Četvrta varijanta predstavlja varijaciju treće varijante: determinant je na početku,

a predikat i subjekat mijenjaju mjesta.

[145] a. Kasno uveče mali je Bojan || najzad zaspao.

b. U šumi || su pjevali slavuji.

Ako se izjavna rečenica proširi objektom, nastaje više varijanata. Prvo, on može činiti samostalnu temu:

[146] a. Sav *hljeb* || su pojeli.

b. *Grad* || uređuju za proslavu.

i samostalnu remu:

[147] a. Učenici su napisali || *domaći zadatak.*

b. Otac nije kupio || *zemlju*, nego *kuću*.

U ovakvim rečenicama cilj je da se saopšti ono što dolazi u objektu. Remu može dati predikat i objekat i tada govorimo o složenoj remi:

[148] a. Majka || priprema *večeru*.

b. I mačak || *na banku drema.* (Vojislav Ilić. Zimska idila.)

Objekat može biti dio složene teme:

[149] a. Mravi su *sav hljeb* || pojeli.

b. Otac nije *sinu* kupio || zemlju, nego kuću.

On ponekad dolazi i u inicijalnoj poziciji:

[150] a. *Seljacima* pomažu || susjedi.

b. *Loptu* je vjetar || odnio.

Treće, moguće je da članovi izjavne rečenice imaju ovakav raspored: predikat – objekat – subjekat. Pri tome temu čini objekat i subjekat, a remu predikat:

[151] Spasio je l*ovca* || njegov vjerni pas.

U morfološkoj subperspektivi izjavnih rečenica zapažaju se specifičnosti. Recimo, ako zamjenica otvara rečenicu, ona vrši funkciju teme, jer se ona uvijek odnosi na nešto što je spomenuto u prethodnom iskazu. Dakle, anafora je predodređena za temu, a antecedent za remu.

[152] a. Proljeće je započelo s kišom. *One* || su lile i lile.

b. Tek duboko u noć, vrata se otvoriše i dva Italijana grubo gurnuše unutra jednu tananu plavušu, elegantno obučenu. *Ona* || pade ničice, zagnjuri lice u šake, pa zajeca. (Saša Božović. Ratne ljubavi; Tebi, moja Dolores)

S druge strane, katafora se bazira na kretanju od nagovještaja ka preciziranju:

[153] Petar razmišlja o *tome* kako da se izvuče iz teške situacije.

Prijedlog se nalazi ispred imenice na koju se odnosi:

[154] *Na* krovu je stajala roda.

Ako uz imenicu ide atribut (pridjev, pridjevska zamjenica, redni broj i sl.), prijedlog se odvaja od imenice i dolazi ispred atributa:

[155] a. Zašli smo *u* gustu borovu šumu.

b. Studenti su došli *do* svog fakulteta.

c. *Na* prvom času profesor je zbunjeno objašnjavao.

Izuzetak je prijedlog *radi*, koji u nekim spojevima dolazi u postpoziciji:

[156] Uradio je to reda *radi*.

Pojedine riječce su uvijek u prepoziciji:

[157] a. *Neka* Milan odgovori na ovo pitanje.

b. *Čak* su Petra predlagali za novog direktora.

c. *Već* nam se bliži dvadeseta, a treba živjeti i pjevati (Plavi orkestar. Suada).

d. *Također* Vam želim mnogo uspjeha.

e. *Ne* znam šta da kažem.

198. U upitnim rečenicama govorno lice ima za cilj da dobije odgovor. Tražena informacija može da se odnosi na čitavu situaciju, na njen segment ili elemenat. Pitanje se bazira na prepoziciji – znanju koje ne mora biti formalno izraženo (potpuno ili djelimično). Ono se može odnositi na čitavu sintaksičku jedinicu (rečenicu), na njene segmente (sintagme) ili članove (glavne i sporedne). Npr. imamo situaciju: a) završava se zima, b) iznenada prodire topla vazdušna masa, c) ona prouzrokuje rani dolazak proljeća. Pitanja koja se odnose na datu situaciju mogu imati sljedeću formu:

[158] a. Je li proljeće ove godine rano nastupilo?

b. Kada je proljeće ove godine nastupilo?

c. Zašto je ove godine proljeće rano nastupilo?

d. Šta je to ove godine rano nastupilo?

Dakle, govorno lice pita ono što mu nije potpuno ili dovoljno poznato, što mu je nejasno ili zato što mu je neophodno preciziranje, objašnjenje i sl. Odgovor može biti potpun ili djelimičan. U potpunom odgovoru ponavlja se tema i dodaje rema.

– Je li proljeće ove godine rano nastupilo zbog iznenadnog otopljenja?

[159] – *Jeste*, proljeće je ove godine rano nastupilo.

– Kada je proljeće ove godine nastupilo?

[160] – Proljeće je ove godine *rano* nastupilo.

– Zašto je ove godine proljeće rano nastupilo?

[161] – Proljeće je rano nastupilo jer je došlo do iznenadnog otopljenja.

– Šta je to ove godine rano nastupilo zbog iznenadnog otopljenja?

[162] – Ove godine je rano nastupilo *proljeće* zbog iznenadnog otopljenja.

U djelimičnom odgovoru daje se samo rema (informacija koja se traži, odnosno nova informacija):

– Je li proljeće ove godine rano nastupilo zbog iznenadnog otopljenja?

[163] – Jeste.

– Kada je proljeće ove godine nastupilo?

[164] – Rano.

– Zašto je ove godine proljeće rano nastupilo?

[165] – Jer je došlo do iznenadnog otopljenja.

– Šta je to ove godine rano nastupilo zbog iznenadnog otopljenja?

[166] – Proljeće.

Kao što vidimo, pitanje se može odnositi na svaki član GramP.

Red riječi i FunkP se mijenjaju u zavisnosti od toga da li se radi o (1) upitnoj rečenici sa upitnim riječima ili (2) o upitnoj rečenici bez upitnih riječi.

U prvom tipu rečenica upitna riječ čini temu, koja traži odgovor (puni ili kraći) u formi reme:

[167] a. *Ko* || to tamo pjeva? – Djevojka || pjeva.

b. *Šta* || planirate za večeras? – Za večeras planiram || otići u pozorište.

c. Gdje || se nalazi Maroko? – Maroko se nalazi || u Africi.

d. *Koliko* || košta novo odijelo? – Novo odijelo košta || veoma mnogo.

e. *Kada* || stiže voz? – || Tačno u pet.

f. *Zašto* || su cijene naglo skočile? – Ne znam ||.

Funkciju reme može vršiti bilo koja riječ (sve zavisi od toga šta je govornom licu nejasno i za šta traži odgovor).

Ulogu upitne riječi mogu imati riječce. Jedna od njih je *li,* koja pokazuje da se ispred nje nalazi rema:

[168] a. *Znate li* || da se Mirjana udala?

b. Vjerujete *li* || da će naš tim pobijediti?

Druga je *zar*; ona nagovještava remu:

[169] a. *Zar* || ste zaboravili?

b. *Zar* || ne znaš da te ludo volim?

U drugom tipu rečenice (bez upitnih riječi) red je kao u izjavnim rečenicama – u funkciji teme i reme može doći bilo koji član rečenice, npr.

[170] a. Ti si Borova Saša? (Saša Božović. Ratne ljubavi; Tebi, moja Dolores)

b. Vi ste me juče zvali? (Momo Kapor. Una).

Upitna zamjenička riječ obično je rematizovana:

[171] a. *Ko* || čita?

b. *Šta* || radite?

c. Gdje || stanujete?

d. *Kada* || putujete?

e. *Koliko* || je sati?

Često pitanja i odgovori formiraju sintaksičku kompoziciju u formi ogledala, odnosno prstena:

[172] a. *Kuda* || vodi put? Put vodi || *ka obali*.

b. *Šta* || je bilo u rijeci? U rijeci je bilo || *dosta ribe*.

c. *Kakvo* je || more? More || je *toplo*.

199. Red riječi je u priličnom mjeri predodređen, uslovljen tipom teksta, odnosno stila ili je pak od njega zavisan, njime markiran. Svaki funkcionalni stil ima svoju normu koju mora da poštuje svaka komunikativna strategija. Postoje izražene specifičnosti u nizanju riječi u književnoumjetničkom, publicističkom, naučnom, administrativnom i razgovornom stilu. Aktuelizacija se različito primjenjuje u pojedinim stilovima, i tipovima tekstova. Globalno se može reći da se u pisanom govoru češće aktuelizuje kraj, a u usmenom početak iskaza. U poetskim strukturama aktuelizacija izrazito zahvata rimu. Npr.

[173] a. Nad krovovima nebo sivo,
A izmaglica vlažna luta
I ko prozračno meko tkivo
Pokriva pravce moga puta.
(Milan Rakić. Jasika)

b. Nemoj, draga, noćas da te san obrva

I da sklopiš oči na dušeku mekom!

Kada mjesec sine nad našom rijekom

I na zemlju pane tiha rosa prva...

(Aleksa Šantić. Proljeće)

200. Linearizacija se koristi u različite svrhe.

Prvo, red riječi može imati strukturnu, gramatičku funkciju. Ona se ogleda u tome što se pomoću njega mogu ustanoviti odnosi u gramatičkoj strukturi, recimo razgraničiti subjekat i predikat, posebno u homonimskim (amfiboličnim) rečenicama tipa:

[174] Kćer voli mati.

Drugo, red riječi vrši semantičku funkciju u tom smislu što se rasporedom jezičkih jedinica diferenciraju značenja (posebno pomoću stilskih figura, rime i sl.).

Treće, red riječi je jako stilističko sredstvo – izmjenom linijske organizacije može se postići ekspresivnost izraza.

Četvrto, linearizacija vrši komunikativnu funkciju budući da potencira temu i remu, o čemu je već bilo govora.

201. Na planu prostornog razmještanja jezičkih jedinica za red riječi su bitni a) početak, sredina i kraj, b) prvo, drugo i posljednje mjesto, c) prepozitivnost i postpozitivnost, d) distantnost i kontaktnost, e) vertikalnost i horizontalnost.

202. Sve što postoji u govornoj komunikaciji dolazi kao rezultat primjene makro- i mikropostupaka. Oni oblikuju tri globalne suštine: kvalitet (KV), kvantitet (KT) i kontinuitet (KONT). Stoga razlikujemo KV-postupke, KT-postupke i KONT-postupke. Promjene kvantiteta vode ekonomičnosti ili redundantnosti iskaza. Ekonomija i redundanca mogu biti inicijalne, medijalne i finalne. Promjena kontinuiteta podrazumijeva linijsku transformaciju sintagmatskih, rečeničnih i tekstualnih jedinica i segmenata. Sintagmatska izmjena kontinuiteta realizuje se u formi disrekcije, diskongruencije i premještanja. Promjena rečeničnog kontinuiteta dolazi u formi narušavanja koordinacije (inkoordinacije), premještanja, nabrajanja, sučeljavanja, cijepanja. Promjena kvaliteta realizuje se u formi semantičkih zamjena (metafore u najširem smislu). Postupci mogu biti jednostruki i višestruki. Jednostruki su zasnovani samo na jednoj operaciji, višestruki sadrže kompleks operacija. Na bazi tih postupaka nastaju sintaksičke i stilske figure.

Budući da je aktuelizacija centralni pojam KomP i pošto ona nastaje primjenom određenih postupaka, jedno od suštinskih pitanja u KomP glasi: koji se postupci koriste u aktuelizaciji iskaza. Na to se pitanje može odgovoriti ako se prethodno razmotri opšta struktura postupka.

203. Postoje dva osnovna tipa reda riječi: direktni i obrnuti. Prvi se smatra primarnim, pa se može okarakterisati kao neutralni, normalni, obični, tradicionalni, polazni, osnovni. Za takvu sukcesivnost upotrebljavaju se i drugi nazivi (objektivni, progresivni red riječi). U KomP direktni red riječi imamo ukoliko prvo dolazi

(pozi)tema, zatim (pozi)rema.

[175] Avram Mitrinović || se vratio pešice u hotel. (Antonije Isaković. Tren 2)

Obrnuti red riječi je manje uobičajen raspored pa se može okarakterisati kao promijenjeni, izmijenjeni, regresivni, emfatički, markirani, retorički, subjektivni, patetički. Osnovni postupak za dobijanje obrnutog reda riječi je inverzija. Takav red imamo ukoliko prvo dolazi (pozi)rema, a zatim (pozi)tema.

[176] U Mostaru || sam voleo neku Svetlanu jedne jeseni. (Pero Zubac. Mostarske kiše)

Opšti kriteriji za izdvajanje tipova reda riječi su: regularnost, stabilnost i normativnost. Regularnost je kriterij na osnovu koga utvrđujemo da li je neki raspored redovit, uobičajen, ustaljen.

[177] Zima je pokrila snegom doline i polja *ravna*… (Vojislav Ilić. Zimska idila)

Kongruentni atribut obično stoji ispred riječi koju bliže određuje (*ravna* polja).

Normativnost je kriterij koji podrazumijeva da svaki red riječi možemo posmatrati sa aspekta koliko je sukcesivnost jezičkih jedinica, odnosno njihov razmještaj u duhu normi standardnog jezika. Ovdje se može razlikovati uzualni (normativni) i okazionalni (nenormativni, posebni red) riječi. Npr. nije u duhu jezičke norme ako se kaže:

[178] * Milan doneti će knjigu.

Stabilnost se bazira na fiksiranosti za određenu poziciju u sintaksemi. Na osnovu ovog kriterija razlikujemo dvije grupe: 1. slobodni, labilni, promjenljivi ili varirajući red riječi, 2. nepromjenljivi, fiksirani, stalni, čvrsti, stabilni ili čvrsto utvrđeni red riječi. U širem kontekstu pojavljuje se čas jedan, čas drugi. Up.:

[179] Sad, da ti pokažem kako se ljube moja sestra i gospodin Ljuba pisar, iza kapije. Pazi, ovom rukom me zagrli oko pojasa, a ja ću nasloniti glavu na tvoje rame i porumeniću i zažmuriću, a ovom rukom ću da se branim, kobajagi ne dam da me poljubiš. Ti tvojom levom rukom odgurni moju pa me poljubi u usta, ali dugačko. Ja sam jedanput brojala do trideset i dva, a oni još nisu svršili poljubac. (Branislav Nušić. Naša deca II)

Red riječi se može posmatrati sa sinhronijskog i dijahronijskog aspekta. On se takođe može tumačiti na jezičkom i vanjezičkom planu. Na ovom posljednjem izraženo zanimanje ispoljava neurolingvistika, koja pokušava da odgonetne mehanizme i procese generiranja i percipiranja jezika u čovječijem nervnom sistemu, pa je afazijski aspekt reda riječi veoma bitan za spoznavanje procesa kodiranja i dekodiranja ljudskog jezika.

204. Za utvrđivanje kombinacija u linearizaciji može se upotrijebiti formula

utvrđivanja saodnosa negrupisanih članova.[144] Ona ima ovakav izgled:

$$X \bullet (X - 1) = K$$

gdje je **x** broj članova, a, **K** broj korelacija.

Po ovoj formuli rečenica sa tri lekseme može imati maksimalno 6 kombinacije: 3 • (3-1) = 6. I doista rečenica *Učenik čita knjigu* ima 6 varijanata reda riječi:

[180] a. *Učenik* čita knjigu.

b. *Učenik* knjigu čita.

c. *Čita* knjigu učenik.

d. *Čita* učenik knjigu.

e. *Knjigu* čita učenik.

f. *Knjigu* učenik čita.

Sintaksema sa više članova daje više kombinacija. Tako rečenica:

[181] *Vrijedan učenik* redovno piše domaći zadatak

ima 6 članova, što znači da ona može imati maksimalno 180 tipova linearizacije.

Osnovne kombinacije (bez razbijanja spoja atributa i imenice *vrijedan učenik* i *domaći zadatak*) mogu se svesti na brojku 83:

Domaći zadatak piše redovno učenik vrijedan.

Domaći zadatak piše redovno vrijedan učenik.

Domaći zadatak piše učenik vrijedan redovno.

Domaći zadatak piše vrijedan učenik redovno.

Domaći zadatak piše učenik redovno vrijedan.

Domaći zadatak piše učenik vrijedan redovno.

Domaći zadatak redovno piše učenik vrijedan.

Domaći zadatak redovno piše vrijedan učenik.

Domaći zadatak redovno učenik vrijedan piše.

Domaći zadatak redovno vrijedan učenik piše.

Domaći zadatak redovno vrijedan piše učenik.

Domaći zadatak učenik vrijedan piše redovno.

Domaći zadatak učenik vrijedan redovno piše.

[144] Pod pojmom negrupisanih članova podrazumijevamo elemente koji se pojedinačno premještaju i kombinuju (*dobar*, *student*). Grupisani članovi su spojevi tipa *dobar student*.

Domaći zadatak vrijedan učenik piše redovno.
Domaći zadatak vrijedan učenik redovno piše.
Piše domaći zadatak redovno učenik vrijedan.
Piše domaći zadatak redovno vrijedan učenik.
Piše domaći zadatak učenik vrijedan redovno.
Piše domaći zadatak vrijedan učenik redovno.
Piše redovno učenik vrijedan domaći zadatak.
Piše redovno učenik vrijedan zadatak domaći.
Piše redovno vrijedan učenik domaći zadatak.
Piše redovno vrijedan učenik zadatak domaći.
Piše učenik vrijedan domaći zadatak redovno.
Piše učenik vrijedan redovno domaći zadatak.
Piše učenik vrijedan redovno zadatak domaću.
Piše učenik vrijedan zadatak domaći redovno.
Piše vrijedan učenik domaći zadatak redovno.
Piše vrijedan učenik redovno domaći zadatak.
Piše vrijedan učenik redovno zadatak domaći.
Piše vrijedan učenik zadatak domaći redovno.
Piše zadatak domaći redovno učenik vrijedan.
Piše zadatak domaći redovno vrijedan učenik.
Piše zadatak domaći učenik vrijedan redovno.
Piše zadatak domaći vrijedan učenik redovno.
Redovno domaći zadatak piše učenik vrijedan.
Redovno domaći zadatak piše vrijedan učenik.
Redovno domaći zadatak učenik vrijedan piše.
Redovno domaći zadatak vrijedan učenik piše.
Redovno piše domaći zadatak učenik vrijedan.
Redovno piše domaći zadatak vrijedan učenik.
Redovno piše učenik vrijedan domaći zadatak.
Redovno piše učenik vrijedan zadatak domaći.

Redovno piše vrijedan učenik domaći zadatak.
Redovno piše vrijedan učenik zadatak domaći.
Redovno piše zadatak domaći učenik vrijedan.
Redovno piše zadatak domaći vrijedan učenik.
Redovno učenik vrijedan piše domaći zadatak.
Redovno učenik vrijedan piše zadatak domaći.
Redovno vrijedan učenik piše zadatak domaći.
Redovno vrijedan učenik zadatak domaći piše.
Redovno zadatak domaći piše učenik vrijedan.
Redovno zadatak domaći piše vrijedan učenik.
Redovno zadatak domaći učenik vrijedan piše.
Redovno zadatak domaći vrijedan učenik piše.
Učenik vrijedan piše domaći zadatak redovno.
Učenik vrijedan piše redovno domaći zadatak.
Učenik vrijedan piše redovno zadatak domaći.
Učenik vrijedan piše zadatak domaći redovno.
Učenik vrijedan redovno domaći zadatak piše.
Učenik vrijedan redovno piše domaći zadatak.
Učenik vrijedan redovno piše zadatak domaći.
Učenik vrijedan redovno zadatak domaći piše.
Vrijedan učenik piše domaći zadatak redovno.
Vrijedan učenik piše redovno domaći zadatak.
Vrijedan učenik piše redovno zadatak domaći.
Vrijedan učenik piše zadatak domaći redovno.
Vrijedan učenik redovno domaći zadatak piše.
Vrijedan učenik redovno piše domaći zadatak.
Vrijedan učenik redovno piše zadatak domaći.
Vrijedan učenik redovno zadatak domaći piše.
Zadatak domaći piše redovno učenik vrijedan.
Zadatak domaći piše redovno vrijedan učenik.
Zadatak domaći piše učenik vrijedan redovno.

Zadatak domaći piše vrijedan učenik redovno.

Zadatak domaći redovno piše učenik vrijedan.

Zadatak domaći redovno piše vrijedan učenik.

Zadatak domaći redovno učenik vrijedan piše.

Zadatak domaći redovno vrijedan učenik piše.

Zadatak domaći učenik vrijedan piše redovno.

Zadatak domaći učenik vrijedan redovno piše.

Zadatak domaći vrijedan učenik piše redovno.

Zadatak domaći vrijedan učenik redovno piše.

205. O drugim aspektima reda riječi kao komunikativnom sredstvu biće govora i u narednim poglavljima.

206. Postoje različite vrste a k c e n a t a : govorni, ritmički, frazni, leksički... Govornim akcentom se potencira cjelovit iskaz. Ritmički akcenat (akcenat govornog takta) jedan je od pojačanih akcenata u govornom taktu. Leksički akcenat je akcenat pojedinih riječi, akcenat u okviru fonetske strukture riječi. Frazni akcenat predstavlja jedan od pojačanih akcenata u iskazu ili frazi. Naziva se i logički akcenat. Za razliku od leksičkog akcenta, koji intonacijski izdvaja određeni slog u riječi, frazni intonaciono strukturira rečenicu.

U neutralnom kazivanju govorni akcenat, po pravilu, pada na posljednju riječ govornog takta (dolazi do laganog dizanja tona u formi intonacije koja potencira nezavršenost, dakle, u obliku nefinalne intonacije), dok se frazni akcenat nalazi na kraju rečenice. Značaj fraznog akcenta je u tome što se pomoću njega može izdvojiti informaciono jezgro rečenice.

U izjavnim rečenicama frazni akcenat dolazi na kraj rečenice. Pri tome ton se snižava u formi finalne intonacije:

[182] Sin je kasno došao kući.

U ekspresivno obojenom govoru frazni akcenat prelazi sa kraja fraze na početak ili sredinu:

[183] Prvi pijetli se oglasiše u ranu zoru.

U sintagmi jedan član ima slabiji, a drugi jači akcenat. U atributskim sintagmama jači akcenat dolazi na imenski dio:

[184] Žuto *lí*šće || je opadalo sa drveća.

U spoju dviju imenica jači akcenat nosi imenica u zavisnom odnosu:

[185] Dubina rij*é*ke || je velika.

U spoju sa prilozima na *–o*, *-e* jači akcenat pada na riječ od koje zavisi prilog (glagol,

pridjev, drugi prilog):

[186] Treba || brzo kor*á*čati.

U dvočlanim rečenicama frazni akcenat se nalazi na subjektu:

[187] Stigla je prava j*é*sen.

Dakle, rema nosi na sebi jači akcenat, odnosno on pada na onaj član rečenice koji se ističe. Pri inverziji frazni akcenat se ne mijenja.

207. Pomoću i n t o n a c i j e mogu se potencirati komunikativna vrijednost pojedinih dijelova sintaksema. Na primjer, dvije iste riječi u različitom sintaksičkom okruženju dobijaju različitu intonacionu vrijednost: Up.:

[188] a. Žuto lišće opada.

b. Žuto je lišće.

U prvom slučaju *žuto* i *lišće* čine jednu intonacionu cjelinu, dok su u drugom razdvojeni kopulom. Najizraženija razlika dolazi u rečenicama sa izričnom i upitnom intonacijom:

[189] a. Mali Boris spava.

b. Mali Boris spava?

U intonaciji važnu ulogu igra pauza, kojom se potencira komunikativna strategija. Ona može da ima i semantičko-diferencijalnu funkciju. Takav primjer daje rečenica:

[190] Navikli smo djecu oponašati.

Ako pauza dolazi ispred *djecu*, izražava se značenje ʻnavikli smo da mi djecu oponašamoʼ:

[191] Navikli smo || djecu oponašati.

Ukoliko se napravi pauza poslije *djecu*, dobija se značenje ʻnavikli smo djecu na oponašajuʼ:

[192] Navikli smo djecu || oponašati.

Upotrebom *da*-konstrukcije eliminiše se ova dvojnost:

[193] a. Navikli smo da djecu oponašamo.

b. Navikli smo da djeca oponašaju.

208. Postoji niz r i j e č c a koje učestvuju u strukturiranju KomP, recimo *čak, samo ono*, *jedino ono, isključivo ono*, *upravo (upravo to*, *upravo ono)*. One ukazuju na komunikativni fokus.

[194] Učenik mora da zna *samo ono* što piše u udžbeniku.

[195] Rat je počeo *upravo* na taj dan.

209. Pomoću s i n t a k s i č k i h k o n s t r u k c i j a (f i g u r a) može se pojačati, potencirati informativna vrijednost pojava o kojima se govori. Takve su

nepotpune rečenice, upitne monološke rečenice (retorička pitanja), jednočlane rečenice, pripajanja, umetnute konstrukcije i rečenice se strukturnom shemom „što se tiče...“, „kada je u pitanju...“, „kada se radi o...“, „kada je riječ o...“, „u pogledu na...“, „u odnosu na...“ i sl. Na primjer:

[196] a. *Što se tiče* posla, ona ga savjesno obavlja.

b. *Kada su u pitanju* djeca, majka je spremna na svaku žrtvu.

c. *U odnosu na* Petra Milan je blaže naravi.

d. *Kada se radi o* novcu, on nema obzira.

U istoj rečenici može se kombinovati konstrukcija u formi pitanja i odgovora:

[197] a. Šta posebno nije volio, bila je laž.

b. Kako se osjećao u neprekidnom bombardovanju znao je samo on.

INFORMATIVNO-KOMUNIKATIVNI PROJEKCIONAL

210. Rečenica je sintaksička jedinica koja prenosi određenu količinu i vrstu informacije. Ugao posmatranja rečenice sa toga aspekta daje informativnu perspektivu rečenice (InfP). I dok se u KomP potencira odnos stare i nove informacije (prva se uglavnom veže za temu, druga za remu) ova projekcija dolazi sa područja kibernetike i teorije informacije, kojima je informacija centralni problem. Kibernetika se bavi (1) primanjem, čuvanjem i preradom informacije, (2) upravljanjem i regulisanjem odnosa u informacijskim strukturama. Njen osnovni predmet su kibernetički sistemi (skup međusobno povezanih objekata koji su sposobni da primaju, pamte, prerađuju i šalju informaciju). Glavni dio kibernetike čini teorija informacije.

211. Pod informacijom se podrazumijevaju različite stvari: sadržaj signalâ, količina signala, saopštenje o nečem još nepoznatom, mjera realizacije sadržaja jezičke jedinice, poruka kojom se smanjuje neodređenost, podaci koji jedni ljudi prenose drugim itd. Osnovni elementi informacije su količina, vrijednost i korisnost.

212. U komunikaciji se teži se da se brzo i tačno prenese informacija te izbjegnu moguće smetnje. Prema „zlatnom pravilu“ teorije informacije pri prenošenju informacije ona se nikada ne može povećavati, već se neminovno smanjuje i samo u krajnjim slučajevima ostaje ista. I još jedna zakonitost: informacija se ne može prenositi u većem obimu nego što dozvoljava količina raznovrsnosti.

Rečenicom se prevladava i eleminiše neodređenost u tom smislu što se njome saopštava nešto što do tada nije bilo poznato ili bar dovoljno poznato. To znači da informaciju ne sadrži svaka rečenica, već samo ona koja smanjuje ili potpuno eliminiše neodređenost. Recimo, rečenice tipa:

[198] a. Beograd || se nalazi u Jugoslaviji.

b. Konj || ima četiri noge.

c. Oko || se nalazi u glavi.

d. Sedmica || ima sedam dana.

imaju normalnu komunikativnu strukturu, međutim informativno su prazne, ne saopštavaju ništa novo, ne unose preciziranje, ne eliminišu neodređenost (svakome odraslome Jugoslovenu je poznato gdje se *Beograd* nalazi, koliko *konj* ima noga, da je *oko* u glavi, a riječ *sedmica* sama govori o broju dana).

213. Stav „dobiti informaciju – znači saznati nešto novo“ je bitan za utvrđivanje odnosa između KomP i InfP. Druga dodirna tačka između dviju perspektiva tiče se binarnosti. U KomP se izdvajaju dva elementa (tema – rema: staro – novo, polazna pozicija – završna pozicija), a u teoriji informacije binarnost takođe igra bitnu ulogu jer je jedinica količine informacije bit,[145] koji podrazumijeva izbor jednog od dva moguća stanja, rješenja. Npr. rečenica:

[145] Skraćenica od „BInary digiT“.

[199] Da li je došao || Petar?

daje dvije mogućnosti (dva odgovora):

[200] a. Petar || je došao.

b. *Ne.* Petar || nije došao.

Slična je stvar i sa rečenicama

[201] a. Da li je lopta || *crvena* ili *žuta*?

b. Lopta je || *crvena*.

c. Lopta je || *žuta*.

Binaran događaj nudi izbor između dvaju rješenja jednake vjerovatnoće (saglasnosti i odbijanja, istine i laži i sl.), a sam bit eleminiše njihovu neodređenost. Tako kategorija prirodnog roda sadrži 1 bit, jer postoji mogućnost biranja samo između muškog i ženskog roda.[146]

214. Da bi se utvrdio odnos InfP i KomP, bitno je razjasniti koje tipove informacije sadrži jedna i druga perspektiva. Ako se polazi od osnovnih dijelova komunikacije, mogu se u InfP izdvojiti tri globalne vrste: sintaksička, semantička i pragmatička informacije. U klasičnoj teoriji informacije uzima se obzir samo sintaksička informacija, dok se semantička i pragmatička potpuno zapostavljaju. U ovoj teoriji posebno se govori o baznoj informaciji, koja uglavnom podrazumijeva presupoziciju (pretpostavku o informaciji kojom raspolaže primalac, dakle poznate činjenice) i semantičku bazu recipijenta (poznavanje predmeta govora). Govori se takođe o korisnoj, (ne)trivijalnoj, lažnoj i dr. informaciji.

215. U KomP je svakako najsloženije pitanje: šta se podrazumijeva pod novim i starim. Rješenja koja nude leksikografski priručnici ne daju mogućnost adekvatnog razgraničavanja novog i starog, prije svega zato što se tautološki tumače (objašnjenja idu u krug i zapadaju u konceptualni ćorsokak). Recimo: **1.** *stari* – onaj ko odavno postoji, – davni, – koji je odavno u upotrebi, – onaj koji je bio prije, koji je prethodio nekome, nečemu što sada postoji, – prijašnji, bivši, – koji se odnosi na prijašnje vrijeme; **2.** *novi* – onaj koji je stvoren ili napravljen prvi put; – onaj koji se nedavno pojavio ili nastao, – onaj koji tek što je napravljen, – upravo otkriven, nedavno otkriven, ranije nepoznat, – onaj koji je došao na smjenu prethodnom, – nepoznat, malo poznat. Od navedenih značenja došli bi u obzir: *novi* – upravo otkriven, nedavno otkriven, ranije nepoznat, *stari* – onaj koji je bio prije, koji je prethodio nekome – nečemu što sada postoji.

---

[146] Na binarnom kodu zasnovana je Morzeova azbuka (kombinacija tačke i crtice). Azbuka od 32 slova ima 5 bitova (32 : 2 = 16, 16 : 2 = 8, 8 : 2 = 4, 4 : 2 = 2, 2: 1= 1, dakle 5 kombinacija zasnovanih na broju 2), odnosno njena raznovrsnost se procjenjuje na 5 bitova. Vrijednost kombinacija, odnosno broj bitova zavisi od pravila u datom sistemu (npr. jezička pravila određuju vrijednost svakog slova). Izračunato je da bi hipotetički jezik sastavljen od riječi sa 3 slova (od 32 moguća) imao 32.768 riječi, a obrazovan od riječi sa 4 slova imao bi više od milion leksema. Od 32 slova može se napraviti preko milijarde riječi sa prosječno 6 slova.

216. InfP je objektivna (bazira se na kvantitativnim, egzaktnim podacima), KomP je subjektivna (posmatrač sam procjenjuje šta je novo, a šta staro pa u tom postupku može da i pogriješi). Međutim, InfP je jednostrana, jer se stvari posmatraju samo formalno (kvantitativno), bez ulaženja u semantičku i pragmatičku suštinu poruke. S druge strane, i KomP je jednostrana budući da se informacija koju nosi rečenica svodi na binaran odnos: (staro ↔ novo, početno – završno) i time pojednostavljuje složen sistem prenošenja i primanja informacije. Tema prenosi minimalnu informaciju, rema po pravilu sadrži novu informaciju, tačnije remom se eliminiše neodređenost koja je uslovljena time što je tema informativno siromašna.

Suštinska razlika između KomP i InfP sastoji se u tome što se u KomP informativni proces pojednostavljuje i svodi na odnos starog i novog. Za razumijevanje informacije postoji nekoliko bitnih terminoloških odrednica. To su, prije svega, frekvencija, vjerovatnoća, raznovrsnost, neodređenost, entropija, (ne)predvidljivost, (ne)očekivanost, originalnost, vrijednost, novina, ekonomija i redundanca.

217. Frekvencija je bitna u KomP jer od učestalosti tematskih elemenata u mnogome zavisi učestalost rematskih elemenata.

218. Važan konstituent InfP je vjerovatnoća – odnos broja jednako vjerovatnih ishoda i njihovog opšteg broja. Rečenica koja je malo vjerovatna sadrži više informacije nego ona čiji se sadržaj može predvidjeti. Sukcesivnost simbola u kojoj je svaki elemenat povezan sa određenom vjerovatnoćom naziva se stohastičkim procesom. Njegova posebna vrsta dolazi u formi tzv. Markovljevih procesa, u kojima vjerovatnoća svakog događaja zavisi od konačnog broja prethodnih događaja, što bi za prostu rečenicu značilo: vjerovatnoća rečenice **C** u nizu rečenica **ABCD**... zavisi od rečenica **A**, **B** (odnosno, njihovih elemenata i dijelova). Ako rečenica **C** glasi:

[202] Sunce || je lagano tonulo u more.

vjerovatnoća njene pojave je maksimalna u kontekstu anteriornih rečenica **A** i **B** tipa:

[203] Bilo je tiho ljetnje veče. Ležali smo na obali mora i posmatrali kako dan prelazi u noć. *Sunce* || *je lagano tonulo u more*.

Vjerovatnoća rečenice **C** je, međutim, minimalna ukoliko iskaz počinjemo ovako:

[204] U podmornici je bilo vrijeme doručka. Mornari su jeli i razgovarali.

Pojavu rečenice **C** onemogućuju, prije svega, dvije stvari: vrijeme radnje (jutro) i mjesto radnje (podmornica). Izvor vjerovatnoće nalazi se u lijevom kontekstu te se stoga ona može kompleksno razmatrati samo na nivou teksta.

Ukoliko je vjerovatnoća svih saopštenja, osim jednog, jednaka nuli, pa je unaprijed jasno kakva će se poruka dobiti, može se govoriti o nultnoj informaciji. Budući da ne postoji alternativa, onaj ko dešifruje poruku nema izbora i stoga izraz ne nosi ništa novo. Takvu informaciju daju rečenice:

[205] a. Poslije petka (**A**) dolazi || subota (**B**).

b. Stado ovaca (**A**) čine || ovce (**B**).

U prvoj rečenici temema **A** nagovještava više rematskih rješenja (ukupno sedam, jer svaki dan osim *petka* može biti potencijalno **B**). Remom se odbacuje šest mogućnosti, a bira samo jedna. U drugoj rečenici temema **A** i remema **B** su identične. U oba slučaja tema je informativno prazna: zna se da poslije petka može doći samo subota. Tvrdnja [205b] je potpuno banalna.

Minimalnu informaciju nosi rema čija tema nudi dvije mogućnosti:

[206] Od roditelja (**A**) još je u životu || majka (**B**).

Tema eksplicira **A** (*roditelje*), a implicira **B** (*majku*) ili **C** (*oca*), odnosno daje informaciju o tome da će u remi biti govora ili o **B** (*majci*) ili o **C** (*ocu*). Ukoliko bi tema eksplicirala **B** ili **C**, rečenica bi postala informativno prazna.

Ako pak ima više mogućnosti, odnosno ako su sva saopštenja (svi rezultati) jednako moguća, onda je količina informacije maksimalna. Npr. u rečenici:

[207] *Neko* || se susjednom razredu nasmijao.

u fokusu se nalazi *neko*, koje označava bilo koje lice u datoj prostoriji.

219. Ukoliko se rečenica posmatra sa aspekta klasične teorije informacije, ona se razmatra isključivo sintaksički – kao uređeni skup međusobno povezanih znakova. Klasičnu teoriju informacije ne interesuje semantička strana rečenice (šta izražava rečenica) i pragmatička (kakve vrijednosti ima informacija za pošiljaoca i primaoca). Stoga izjavna rečenica tipa

[208] Ovo je || Petar.

i upitna rečenica

[209] Gdje je || Petar?

nose, po mišljenju pristalica klasične teorije informacije, istu količinu informacije. Naime, rečenica sa istim brojem slova (u datom slučaju 10) sadrži identičnu količinu informacije. Pri tome nije bitno ko ju je izgovorio ili napisao – književnik (npr. *Ivo Andrić*), naučnik (*Nikola Tesla*) ili obični govornik (neki *zemljoradnik*), niti je važno kome stilu pripada (naučnom, književnoumjetničkom, publicističkom...), kojoj vrsti teksta i sl. U ovakvom pristupu informacija ima apsolutnu vrijednost – ona je jednaka u svim situacijama. U njoj se na pravi razlika između korisne i nekorisne informacije (ne ulazi se u kvalitet, već se posmatra samo kvantitativna strana). Stoga je takvo tumačenje informacije jednostrano: ako je situacija rijetka, ona nosi informaciju, ako je česta, informacije nema ili je minimalna.

Međutim, u okviru teorije informacije postoje pokušaji da se mjeri ne samo sintaksička, nego i semantička i pragmatička informacija. U takvim pristupima informacija se aksiologizira i relativizira pa kao centralno pitanje dolazi korisnost informacije (njena vrijednost za pojedine posmatrače).

Informacija u rečenici ima diskretan karakter jer nastaje sukcesivnim nizanjem riječi i njihovog značenja. Ona zavisi od prethodnog izbora i rezultat je vjerovatnoće anteriornih elemenata.

220. Polazna tačka u InfP je neodređenost (ili haos, po analogiji sa stanjem koje vlada u termodinamičkim sistemima). Smatra se da svaka informacija eliminiše neodređenost događaja i da je informacija ono što razbija neodređenost. Na komunikativnom planu to bi značilo da tema i rema eliminišu neodređenost. U teoriji informacije se ističe da se neodređenost može kvantitativno izraziti i da upravo to (a ne sama poruka) omogućuje primanje, prenošenje i čuvanje informacije.

Jedan od prvih lingvista koji je shvatio značaj kategorije određenosti/neodređenosti bio je Šarl Baji. On je ukazao na njenu važnost govoreći o drugoj kategoriji – aktuelizaciji, pod čime je podrazumijevao identifikaciju pojma sa realnom predstavom govornog lica (Baji 2001: 87). Po njegovom mišljenju pojam sam po sebi predstavlja čist produkt razuma pa ima virtualni karakter jer izražava predstavu o rodu, a u realnosti postoje samo individualne suštine. Virtualni pojam je neodređen po obimu. Npr. pojam 'cvijet' ne sadrži strogo određen broj stvari pod tim imenom, ali je zato određen po sadržaju. Aktuelizacijom pojam biva određen po obimu, a neodređen po sadržaju. Sve što se doživljava kao stvarno, realno shvata se kao određena količina, čak ako se ona ne može provjeriti. On navodi primjer *psa* pa kaže: ja čujem *lavež pasa*, ali ne mogu znati njihov broj. Iz toga izvlači zaključak da je gramatički pojam dvosmisleno neodređen: kada se govori o nekoliko *pasa*, njihov broj je ili nepoznat ili nije izražen, ali nije neodređen. Baji razlikuje dva pojma: virtualni i aktuelni. Prevođenje prvog u drugi naziva aktuelizacijom. Proces aktuelizacije pojmova sastoji se u njihovom pretvaranju u realnost. I da bi virtualni pojam stvari, procesa ili svojstva bio aktuelizovan i postao član iskaza, on mora biti doveden u identičnost sa realnom predstavom govornog lica, odnosno individualiziran. Ta individualizacija podrazumijeva istovremenu determinaciju lokalizacije i kvantifikacije pojma. Aktuelizacija vrši, po njegovom mišljenju, funkciju prevođenja jezika u govor. Postupke koji se primjenjuju pri pretvaranju jezika u govor on naziva aktuelizatorima i precizira da se radi o gramatičkim vezama. Oni mogu biti eksplicitni i implicitni. Baji konstatuje da se to tiče samo aktuelizacije imenica, pošto se glagol eksplicira finitnim oblikom. Budući da se imenice uvijek kvantitativno determinišu brojem, termine eksplicitna i implicitna aktuelizacija on primjenjuje isključivo na planu lokalizacije. Baji izdvaja tri tipa aktuelizacije (Baji 2001: 94-102).

Prvo, aktuelizacija može biti potpuno implicitna ukoliko proizilazi iz situacije ili konteksta, npr.

[210] Pas laje.

Riječ *pas* može označavati (1) nepoznatog psa, (2) psa koga znamo, (3) uopšte psa. Stoga dati pojam Baji nije virtualan. Za njega aktuelan je, recimo, pojam vina u izrazima *litar vina, (malo) vina, (mnogo) vina*.

Drugo, aktuelizacija može biti djelimično eksplicitna, recimo ako se prstom pokazuje na određeni predmet i kaže:

[211] Dajte!

Ovdje je aktuelizator gest prstom, a dobijena rečenica je ekvivalentna punoj rečenici:

[212] Dajte mi stvar koja se tamo nalazi.

Treće, aktuelizacija može biti eksplicitna ako član koji lokalizuje virtualni pojam

figurira u istoj sintagmi kao determinirajući virtualni pojam: *krov naše kuće, ptica čiju pjesmu čujem*.

221. Teorija informacije polazi od toga da postoji ograničen skup stanja, rješenja, ishoda koji čine neodređenost i da je informacija ono što eliminiše neodređenost.[147] Izborom jednog od njih nastaje informacija. Stoga da bismo znali koliko informaciju nosi data rečenica, moramo imati konačan zbir elemenata koji je čine. U rečenici:

[213] Petar || čita.

iz tematskog skupa je izvučena imenica *Petar*. Ako ga čine *Petar* i *Milan*, onda će izbor teme biti sveden samo na dvije mogućnosti (ili *Petar* ili *Milan*), pa će količina tematske informacije iznositi 1 bit (šanse da se izabere *Petar* ili *Milan* su jednake, dakle 50% : 50%). Ukoliko pak postoji grupa od četiri lica (*Metar*, *Milan*, *Marko* i *Dušan*) tematska neodređenost se povećava pa će i informacija biti veća (2 bita). Ako grupu obrazuje 8 osoba (*Mitar*, *Milan*, *Marko* i *Dušan*, *Siniša*, *Miloš*, *Vladimir*, *Andrija*) tema će imati 3 bita. Što se brojka povećava, raste neodređenost teme, koja je najmanja u slučaju kada imamo dva rješenja (*Petar* i *Milan*), a maksimalna je kada postoji beskrajno mnogo mogućnosti. U prvom slučaju informacija je minimalna, u drugom je maksimalna. Npr. rečenicom:

[214] Ana (**A**) || je iz Jugoslavije (**B**).

izbor teme je napravljen iz neodređenosti koju daju svi stanovnici date države. Ukoliko se kaže

[215] Petar (**A**) || je stanovnik (**B**) Zemlje (**C**).

broj tematskih mogućnosti se mjeri milijardama.

Slična je situacija i sa remom, npr. tema **A** može da se nadoveže remom u formi glagola *čitati*. On može biti uključen u rečenicu kao rezultat izbora jednog od dvaju rješenja (*Petar* ***spava.*** *Petar* ***čita***), izbora jedne od triju mogućnosti (*Petar* ***čita***. *Petar* ***spava***. *Petar* pjeva), izvlačenjem jednog elementa iz četvoročlane skupine (*Petar* ***čita.*** *Petar* ***spava.*** *Petar* pjeva. *Petar* ***piše.***) itd. Što je veća grupa elemenata **B**, veća je i rematska neodređenost, pa je time rematska informacija takođe veća.

Međutim, ako se rečenica posmatra sa komunikativne perspektive, razgraničenje se vrši između početne i završne orijentacije, odnosno novog i starog. Ako se zadržimo na posljednjem, u svim navedenim rješenjima (izborima) postoje samo četiri mogućnosti: da (1) **A** proglasimo novim, a **B** starim, 2) da **A** proglasimo starim, a **B** novim, 3) da oboje, **A** i **B**, odnosno čitav iskaz proglasimo starim, 4) da oboje, **A** i **B**, odnosno čitav iskaz proglasimo novim. Najveći problem u diferencijaciju novog i starog pravi apriorna informacija u formi presupozicije.

Mjera raznovrsnosti, nepredvidljivosti, neodređenosti, dezorganizacije, neuređe-

[147] Ili kako kaže Šerlok Holms: „Odbacite sve nemoguće i ono što ostane biće odgovor“.

nosti i uopšte nejasnoće ishoda (rezultata) naziva se entropijom.[148] Informacija je pojam suprotan entropiji, odnosno to je negativna entropija ili negentropija, koja predstavlja mjeru organizovanosti, reda, uređenosti. Ako neki sistem dobije informaciju, onda se to smatra usavršavanjem datog sistema jer informisanje vodi smanjenju njegove entropije (u formi tzv. drugog principa termodinamike). Poruku koju dobijamo eliminiše neodređenost, i u zavisnosti od toga koliko je neutralizira govorimo o količini informacije. Ovdje dolazimo do centralne postavke teorije informacije: pod informacijom se podrazumijeva sve ono (ili samo ono) što anulira neodređenost. Što je veća neodređenost, veća je i entropija. Što je sistem više organizovan, uređen, to je entropija manja (znači harmonija daje minimalnu, a haos maksimalnu entropiju). Ukoliko se s većom pouzdanošću može govoriti o nekoj pojavi, ona ima manju entropiju. Maksimalna je kada su sve vjerovatnoće jednake. Takvu entropiju sadrže haotična stanja i oblici krajnje neuređenosti i raznovrsnosti. Entropija posebno dolazi do izražaja u zatvorenim sistemima u kojima dostiže maksimum po drugom zakonu termodinamike (sistem izolovan od spoljnjeg okruženja tokom vremena dolazi u stanje maksimalnog nereda). To je može reći i za jezički sistem. Svaka rečenica izvan konteksta ima maksimalnu entropiju. Npr. izolovana rečenica:

[216] Ja || ću ispuniti Petrovu molbu.

se odlikuje visokim stepenom neodređenosti pa je entropija maksimalna. Njena tematsko-rematska organizacija je takođe nejasna i može biti različita. Ukoliko pak kažemo:

[217] Petar me je zamolio || da uzmem njegove knjige sa stola.

a onda dodamo:

[218] Ja || ću ispuniti Petrovu molbu.

stepen nepredvidljivosti koju je nosila rečenica [216] biće smanjen rečenicom [218] pa će i entropija biti niža.

U svim sistemima dolazi do borbe između haosa i reda. Haos se povezuje sa neodređenošću, red sa informacijom. Poruka koja se prenosi nikad nije unaprijed zasigurno poznata. Stoga informacija unosi red u sistem i istovremeno eliminiše haos u njemu. Pošto je jezik takođe sistem, svaka njegova jedinica, pa i rečenica, učestvuje u borbi reda i nereda.

Prije nego što učesnici govornog čina počnu da komuniciraju postoji manja ili veća neodređenost načina i sadržaja opštenja. Npr. ako osoba **A** ulazi u voz (**B**) u gradu u kome se prvi put nalazi (**C**), ona ne zna ko će joj biti saputnici (**D**), o čemu će se razgovarati (**E**), da li će uopšte biti uspostavljen kontakt (**F**), kako će opštiti (**G**), na kome jeziku (**H**), koliko vremenski (**I**) i sl. To se može nazvati komunikacionom nepredvidljivošću, koju čini zbir pojedinačnih neodređenosti **A**, **B**, **C**, **D**, **E**, **F, G, H, I** …

[148] Ovaj termin uzet je iz termodinamike u kojoj se koristi za oznaku nepovratnog trošenja energije i utvrđivanje stepena nereda, haotičnosti: entropija je maksimalna ukoliko je toplota ravnomjerno raspoređena, odnosno kada ne postoji energija koja bi bila u stanju da napravi red u sistemu.

222. Problem neodređenosti se usložnjava time što postoje različite vrste. One se mogu svesti na informativnu, komunikativnu, denotativnu, signifikativnu i jezičku. Informativna neodređenost se bazira na vjerovatnoći poruke: što je vjerovatnoća veća, neodređenost je manja i obrnuto. Komunikativna neodređenost označava nejasnost elemenata i aspekata komunikacije (neodređenost komunikatorâ, mjesta, vremena, načina i cilja komuniciranja). Denotativna neodređenost predstavlja nejasnoću realije koja se izražava. Signifikativna neodređenost tiče se neodređenosti pojma (koncepta) o kome se govori.

223. U jeziku postoje posebna jezička sredstva za izražavanje neodređenosti. Svaki jezik ima svoj sistem (ne)određenosti. U našem jeziku tu funkciju vrše, prije svega, zamjenice i pridjevi. U ovoj ulozi posebno često dolazi riječ *jedan*. Npr.:

[219] a. Imam da ti kažem || *jednu* važnu stvar.

b. Došla u prodavnicu || *jedna* žena.

c. *Jedan* mladić || hteo da se ženi.

d. U dvorištu se igrala || *jedna* grupa djece.

224. Pridjev (broj), tačnije neodređeni determinator *jedan* ne izražava informaciju do kraja, već je faktički samo nagovještava. Ako se nalazi u temi, onda *jedan* ukazuje da će u remi biti aktuelizovana predikacija (saznaćemo neko svojstvo, aktivno ili pasivno, predmeta na koji se odnosi), ali da će i dalje u remi ostati neodređenost identifikacije (ko je ili šta je data temema):

[220] *Jedno* dijete (**A**) || je palo u jezero (**B**).

Ovdje tematska neodređenost izražena riječju *jedan* ne dozvoljava rematsku određenost u formi identifikacije:

[221] * *Jedno* dijete (**A**) || je dijete (**C**) koje je palo u jezero (**B**).

Dakle, temema *jedan* otvara prostor samo za rematsku predikaciju. Ukoliko pak *jedan* dolazi kao remema:

[222] U jezero (**B**) je palo || *jedno* dijete (**A**).

eliminiše se neodređenost situacije, ali se odlaže, ostavlja za narednu rečenicu determinacija njenog nosioca (**A**).

Jezik dozvoljava mogućnost da se *jedan* nađe i u temi i u remi, npr.:

[223] *Jedno* dijete (**A**) || je palo u *jedno* jezero (**B**).

Stilski ova rečenica nije korektna, jer se radi o nepotrebnom ponavljanju (nepotrebnom potenciranju neodređenosti i **A** i **B**). Bolje je ako se *jedan* upotrijebi ili u temi ili u remi:

[224] a. *Jedno* dijete (**A**)|| je palo u jezero (**B**).

b. Dijete (**A**) palo u || je *jedno* jezero (**B**).

c. U *jedno* jezero (**B**) || je palo dijete (**A**).

d. U jezero (**B**) || je palo *jedno* dijete (**A**).

U [a] fokusira se neodređenost tememe **A** (*jedno* dijete), a u [b] neodređenost rememe **B** (*jedno jezero*) pa rečenica [a] traži nastavak informacije o tome o kakvome se djete*tu* radi, a [b] kakvo je *jezero* u pitanju. Ukoliko pak potpuno izbacimo neodređeni determinator *jedan*, dobićemo drugačiji izraz:

[225] Dijete (**A**)|| je palo u jezero (**B**).

Suštinska razlika između neodređenosti [211], s jedne strane, i neodređenosti [210a] i [210b], s druge, jeste u tome što se u [211] ne fokusira neodređenost ni **A** ni **B** (daje se prednost **A** u odnosu na **B**) i što se zbog toga ne zna da li će naredne rečenice biti orijentisane na aktuelizaciju teme ili reme, odnosno na razjašnjenje početne ili završne pozicije. Rečenicom [212a] se daje nagovještaj da će se u komunikativnom fokusu naći element **A** (*dijete*):

[226] *Jedno* dijete (**A**)|| je palo u jezero (**B**). To dijete se zvalo Saša. Imalo je pet godina.

Rečenica pak [213] stvara pretpostavku za aktuelizaciju elementa **B** (*jezera*):

[227] Dijete (**A**)|| je palo u *jedno* jezero (**B**). Njegova voda je bila hladna i duboka.

Determinator *jedan* nema opozitivni par po određenosti/neodređenosti, pa dodavanjem negacije nestaje značenje neodređenosti, a nastaje značenje odričnosti. Time rečenica dobija drugi smisao, koji, sa svoje strane, zahtijeva sintaksičku korekciju u formi dvostruke negacije:

[228] a. *Nijedno* dijete (**A**)|| nije palo u jezero (**B**).

b. Dijete (**A**) nije palo ni u || *jedno* jezero (**B**).

Prvom rečenicom se aktuelizira nepostojanje tememe **A**, drugom nepostojanje rememe **B**, dok je kategorija neodređenosti potpuno neutralizovana budući da ni tema ni rema ne nude alternativu.

Drugo sredstvo za izražavanje kategorije određenosti/neodređenosti su određeni i neodređeni pridjevi. Ovu funkciju oni vrše u atributskoj poziciji.

[229] Bila jednom u našem razredu dva učenika – *dobar* i *loš*. *Dobar* učenik je bio tačan i marljiv. *Loš* učenik je uvijek kasnio i nezainteresovano pratio nastavu. Jednom je pisan kontrolni rad iz matematike. Učitelj je napravio drugačiji raspored pa su se ***dobri*** i ***loši*** učenik našli u istoj klupi.

Introduktivne rečenice ne mogu započeti određenim pridjevima. Tako prva rečenica iz [229] nema korektnu formu ako se kaže:

[230] a. * Bila jednom u našem razredu dva učenika – *dobri* i *loši*…

b. * D*obri* i *loši* učenik bio jednom u našem razredu…

225. Treće sredstvo su određene i neodređene zamjenice – određene *sav*, *cio*, *či-*

tav, *svaki*; neodređene *neko*, *nešto*, *niko*, *ništa*, *nekada*, *nikada* i sl. Više o njima v. u dijelu o prožimanju KomP i MorfP.

226. Ako se neodređenost posmatra sa KomP, zapaža se opšta, globalna karakteristika da, po pravilu, tema korespondira sa određenim, a rema sa neodređenim. Naime, tema obično sadrži ono što je poznato, a rema unosi jasnoću u ono što je vezano za temu. Npr. ako iskaz otvori tema u formi određene deskripcije (vlastitog imena):

[231] Petar…,

mi smo identifikovali temu, ali nismo uspjeli da eliminišemo njenu neodređenost u tom smislu što nismo razjasnili ko je *Petar*, kakav je, šta radi i(li) šta se sa njim dešava. Ako se radi o apsolutnom početku, neodređenost će biti maksimalna. Ukoliko rečenica završava kazivanje (finalna pozicija), ona će biti mnogo manje neodređena. Recimo:

[232] Petar se dugo i uporno pripremao za ispit iz matematike. Pročitao je svu literaturu, naučio formule, riješio sve zadatke. Rezultat takve široke pripreme je, naravno, bio jasan: *Petar*…

U završnom dijelu neodređenost se smanjuje u tom smislu što je u lijevom kontekstu jasno nagoviješteno da će posljednja rečenica dati informaciju o tome da je *Petar* uspješno položio ispit ili da je dobio dobru ocjenu. Pošto je nemoguće u potpunosti eliminisati neodređenost anteriornim iskazom i lijevim kontekstom (pogotovo u umjetničkim tekstovima u kojima se ponekad primjenjuje postupak prevarenog očekivanja), za rečenice koje nose i najmanju mjeru nesigurnosti u procjeni njihove predvidljivosti moramo reći da im je rema, bar minimalno, neodređena. Ali da se vratimo rečenici [231]. Dodavanjem bilo kakve jezičke jedinice propozicionalna neodređenost se smanjuje. Čak i obična glagolska kopula unosi priličnu mjeru određenosti:

[233] Petar *je*…

Kopulom se nagovještava pasivna atribucija (*Petar* je takav i takav) ili aktivna karakterizacija (*Petar* je nešto uradio). Ukoliko nema treće mogućnosti, možemo konstatovati da dolazeća desna strana (rema) ima minimalnu neodređenost od jednoga bita (jer se radi se o izboru između dvije mogućnosti: opisu pojedinca ili prezentiranju njegove aktivnosti) i elementarno maksimalnu neodređenost (budući da elementi bilo kog globalnog rješenja – i atribucije i procesualnosti – nisu poznati i mogu biti veoma različiti). Međutim, rema se može ocijeniti i kao potpuna određenost u slučaju da se sve ono što slijedi smatra jedinim mogućim rješenjem: da dolazi predikacija (kao sve ono što bliže određuje subjekat). U tom slučaju rema ne nosi nikakvu informaciju (imamo samo jedno rješenje). I što dalje dodajemo rememe, neodređenost postaje sve manja. Već naredna riječ iza kopule riješiće centralnu dilemu: da li se radi o pasivnom ili aktivnom obilježju. Ako se pojavi pridjev tipa *dobar*:

[234] Petar || je *dobar*…

biće to signal da slijedi atribucija (kakav je *Petar*)

[235] Petar || je *dobar* učenik…

Ukoliko se upotrijebi prilog tipa *dobro*:

[236] Petar || je *dobro*…

biće nagoviještena aktivnost lica:

[237] Petar || je *dobro* odgovarao…

Ali to može biti i kraj iskaza (kada se konstatuje samo fizičko ili psihičko stanje):

[238] Petar || je *dobro*.

Pojavom glagola konačno se eksplicira aktivni tip predikacije i istovremeno eliminiše denotativna neodređenost reme (da li slijediti informacija o radnji, o stanju ili odnosu).

[239] a. Petar || je *kopao*. (radnja)

b. Petar || je *drhtao*. (stanje)

c. Petar || *se oženio*. (odnos)

Dakle, svaki naredni elemenat rečenice predstavlja korak u eliminisanju informativne, komunikativne i denotativne neodređenosti. Ali istovremeno bilo koji takav elemenat rečenice eliminiše jednu i stvara drugu neodređenost, tako da je, informativno posmatrano, rečenica sukcesivno variranje, smjena određenosti i neodređenosti. Kretanjem slijeva nadesno ta se neodređenost ne povećava, već postepeno smanjuje. Ona se gubi po principu lijevka: sve se više izbor vjerovatnoća smanjuje i tačka na kraju rečenice predstavlja znak da je neodređenost iscrpljena onoliko koliko je data rečenica bila u stanju da to učini. Pošto neodređenost nije potpuno eleminisana, tačka ne označava kraj svake neodređenosti, već kraj određene neodređenosti.

Uzmimo još jedan primjer. Kazivanje može otvoriti rečenicama sa temom u obliku neodređenog priloga lokativnog značenja *tamo*:

[240] Tamo…

Pomoću njega smanjuje se tematska neodređenost u tom smislu što se nagovještava da će biti govora o nečemu što nije blizu. To potvrđuje i naredna riječ:

[241] Tamo *daleko*…

Ovaj prilog ne unosi mnogo jasnoće, ali se eksplicitno ističe da slijedi informacija o nečemu što je locirano na velikoj udaljenosti. Pošto su već upotrijebljene dvije atributske riječi, očekuje se rema – predikat u formi glagola. Međutim, dolazi do primjene postupka prevarenog očekivanja kojim se u iskaz uvodi nešto što je suprotno predviđanju. U datom slučaju automatizam percipiranja se narušava leksemom koja se ne očekuje, a to je još jedno *daleko*:

[242] Tamo *daleko*, ***daleko***…

Drugo *daleko* u odnosu na prvo *daleko* nosi manji stepen neodređenosti, a time sadrži i manji stepen informativnosti. Pojavom trećeg priloga (i to uzastopno) informacijski proces se koči, usporava i svjesno zadržava na temi. Ona se poput harmonike razvlači, a rema odlaže. Kulminacija produžavanja teme i odlaganja reme nastaje kada se doda još jedan priloški izraz:

[243] Tamo daleko, daleko *kraj mora*…

kojim se konačno precizira lokacija. Sada se još više traži glagol, na koji kao da se ne može više čekati. Međutim, ponovo dolazi do primjene postupka prevarenog očekivanja, koji se pojačava time što se daje prilog koji je otvorio rečenicu:

[244] *Tamo* daleko, daleko kraj mora, ***tamo***…

Krug se zatvara i informacijski proces vraća na početak. Drugo je *tamo*, kao i drugo *daleko*, redundantno pa nosi minimalnu (ili nikakvu) informaciju. Do ovog trenutka upotrijebljeno je šest priloga da bi se izrazile dvije propozicije: 1. nešto se nalazi daleko, 2. to daleko je blizu mora. Ovdje „glagolska" glad dostiže vrhunac. Najzad, dolazi kopula koja konačno nagovještava remu i centralni dio predikacije:

[245] Tamo daleko, daleko kraj mora, tamo *je*…

Međutim, spona u formi eliptičnog oblika pomoćnog glagola je slaba (ima svega dva glasa ili slova) i semantički blijeda (desemantizovana, jer ništa ne označava, već služi samo kao veza) te se njenom pojavom ne unosi posebna jasnoća. Ona (spona) samo nagovještava pravu informaciju i faktički predstavlja kulminacionu fazu neizvjesnosti. Tu entropijski napon dostiže vrhunac. Pojavom kopule iscrpljene su sve mogućnosti odlaganja reme pa se očekuje njena pojava. Ali pošiljalac nastavlja informacijsku igru sa primaocem time što mu još jednom daje prostornu informaciju, koja ipak čini napredak u eliminisanju neodređenosti jer se precizira lokacija:

[246] Tamo daleko, daleko kraj mora, tamo je *selo*…

Slijedi riječ kojom se prvi put iskaz dovodi u vezi sa pošiljaocem poruke i uvodi informacija o autoru kroz posesivni odnos:

[247] Tamo daleko, daleko kraj mora, tamo je selo *moje*…

Zatim se neodređenost svjesno zadržava ponavljanjem priloga *tamo:*

[248] *Tamo* daleko, daleko kraj mora, *tamo* je selo moje, ***tamo***…

i dodavanjem još jedne kopule:

[249] Tamo daleko, daleko kraj mora, tamo *je* selo moje, tamo ***je***…

Glagolska spona ne unosi veću jasnoću (ona je neinformativna) pa neodređenost i dalje ostaje, čak se potencira upotrebom deverbativa *ljubav* i daljim nepojavljivanjem glagola punog leksičkog značenja:

[250] Tamo daleko, daleko kraj mora, tamo je selo moje, tamo je *ljubav*…

Lijevi kontekst ne nagovještava o kakvome se značenju riječi *ljubav* radi te nema sigurnosti u to šta će iza nje doći. Pojavom zamjenice *moja* eliminiše se ta nejasnoća, a istovremeno ostvaruje entropijski minimum i informacijski maksimum predodređen takvom vrstom rečenice:

[251] Tamo daleko, daleko kraj mora, tamo je selo moje, tamo je ljubav *moja*.

Zamjenica *moja* predstavlja pozicioni fokus komunikativnog i informacijskog procesa. Na ovom mjestu može se staviti tačka kao znak da je misao zaokružena, ali mogu doći i tri tačke kao signal da je neodređenost još uvijek aktuelna. Da bi se preostala neodređenost eliminisala, neophodno je upotrijebiti nove rečenice.[149]

Dakle, povećanjem informacije širi se rečenica u jednom pravcu (tematskom ili rematskom) ili u oba pravca. U svakom konkretnom slučaju stepen plasiranja nove informacije je različit. Širenjem informacijskog procesa rečenica se tematski i(li) rematski uvećava.

Za KomP je bitna kategorija neodređenosti i na planu utvrđivanja istinitosti ili lažnosti. Postoje određene i neodređene deskripcije (B. Rasel). Neodređenu daju zamjenice tipa *neki* (kada se denotativni izrazi odnose na razne predmete, npr. *knjiga*, *olovka*, *učenik*), određenu izrazi poput *to i to* (kad se imenuje jedinični konkretni predmet, npr. *sadašnji predsjednik Francuske)*.[150]

Neodređenost dolazi do izražaja u slikanju događaja koji se nagovještavaju (**A**), npr.:

[252] a. Kroz mjesec dana očekuju se || velike padavine (**A**).

b. Budućnost će dati || pravi odgovor (**A**).

c. Jednoga dana će se završiti || i ovaj rat (**A**).

Ako nema konteksta, tema je apstraktna:

[253] a. Tramvaj (**A**) || je najzad stigao.

b. Ovo je || škola (**A**).

c. Ovdje se igraju || deca (**A**).

Za ovakve rečenice ne može se reći ni da su istinite ni da su lažne, jer nedostaje kontekst, odnosno njihovi denotati iskazani rememom **A** nisu lokalizovani u konkretnoj situaciji. Zbog nepostojanja situacije (konteksta) takve se rečenice nazivaju neodređenim. Evo primjera pretvarana neodređene rečenice u određenu:

[254] Svaki dan se kući vraćam || *tramvajem* (**A**). Danas sam pred fakultetom dugo čekao || *na dvojku* (**B**). *Tramvaj* (**C**) || je najzad stigao.

Član **A** predstavlja neodređenu deskripciju, a **B** i **C** određenu.

Suštinu informacije čini raznovrsnost pa nije slučajno da se ona (informacija) definiše i kao odraz raznovrsnosti. Pod time se podrazumijeva neki zbir mogućnosti, broj

[149] Ova analiza ima u vidu recipijenta koji ne zna da se radi o početkom dijelu poznate pjesme, odnosno recipijenta koji se prvi put susreće sa takvim izrazom. Stoga je tematsko-rematsko variranje kategorije (ne)određenosti manje upečatljivo za one kojima je data pjesma poznata.

[150] U logici se govori o kvantoru neodređenosti.

različitih elemenata. Ako, recimo, u voćnjaku imamo jabuke i kruške, takva raznovrsnost (makar minimalna) sadrži informaciju. Ukoliko se pak u voćnjaku uzgajaju samo jabuke (ili samo kruške), saopštenje o tome ne nosi informaciju. Ako ove postulate komunikativno oblikujemo, dobićemo rečenice tipa:

[255] a. Moj djed (**A**) uzgaja || *voće* (**B**).

b. Moj djed (**A**) uzgaja || *jednu vrstu voća* (**B**).

c. Moj djed (**A**) uzgaja || *kruške* (**B**) ili *jabuke* (**C**).

d. Na velikoj nadmorskoj visini uspijevaju jedino *jabuke* pa stoga moj djed (**A**) uzgaja || ***to voće*** (**B**).

Entropija je locirana u remi, odnosno u njoj se koncentriše neodređenost. Remema **B** prve rečenice (*voće)* daje maksimalnu entropiju jer se izbor rješenja veoma širok i samo ga kontekst može smanjiti ili eleminisati. Takva situacija može se nazvati neodređenošću reme. Mi ne samo da ne znamo koje *voće djed uzgaja* (neodređenosti kvaliteta reme), nego nam nije poznato ni broj *sorti voća* (neodređenost kvantiteta reme). Remema **B** rečenice [b] *samo jednu vrstu voća* briše neodređenost u kvantitetu (*djed uzgaja samo jednu sortu voća*), ali i dalje ostaje nepoznat kvalitet (ne znamo koje je to *voće*). U rečenici [c] neodređenost reme se i kvalitativno i kvantitativno smanjuje jer se nude dvije mogućnosti: ili *kruške* ili *jabuke*. Najzad rečenica [d] anulira svaku vrstu neodređenosti pa rema ne nosi nikakvu informaciju, jer je rema anteriorne rečenice jasno iskazala o kakvome se *voću* radi: da su to *jabuke*.

Raznovrsnost ima svoja ograničenja, recimo prirodni rod daje samo dva rješenja te stoga nosi jedan bit informacije. Ona se može smanjivati, npr. ako se u jednom razredu nalaze samo djevojčice, onda je raznovrsnost jednaka nuli. Što je raznovrsnost veća time ona nosi veću informaciju.

227. Kriteriji za utvrđivanje količine i vrijednosti informacije veoma su raznorodni. Neki smatraju da je to neočekivanost, nepredvidljivost i originalnost, recimo tvrdi se da je mjera količine informacije mjera nepredvidljivosti poruke i neodređenosti neke situacije te da se originalnost smanjuje povećanjem redundantnosti (Mol 1966). Ako se takvog aspekta posmatra jezički izraz, količina informacije u temi i remi zavisi od vjerovatnoće poruke. Ovog principa se pridržavaju novinari, koji kažu da nije informacija kada pas ujede čovjeka (budući da je lako predvidljivo i veoma vjerovatno), već kada čovjek ujede psa (što se manje očekuje). Uzmimo kao ilustraciju sljedeće rečenice:

[256] a. U januaru (**A**) || je pao snijeg (**B**).

b. U junu (**A**) || je pao snijeg (**B**).

U obje rečenice tema (polazna pozicija) ukazuje na vrijeme radnje, a rema (završna pozicija) identifikuje i imenuje prirodnu pojavu. Međutim, rečenica [b] nosi više informacije od rečenice [a] jer je vjerovatnoća snježnih padavina maksimalna u *januaru*, a minimalna u *junu*. Informativnost [b] se zasniva na apriornoj informaciji da u junu ne pada snijeg. Dakle, u njoj je novost koncentrisana na neuobičajeno vrijeme za tu prirodnu pojavu. Minimalnu količinu informacije daju rečenice u kojima rema **B** (završna informacija) negira temu koja je malo vjerovatna, recimo:

[257] U julu (**A**) || nije pao snijeg (**B**).

gdje rema odbacije ono što priroda same teme implicitno isključuje. Vjerovatnoća pojave snijega tokom ljeta je izuzetno mala pa takve rečenice više gravitiraju besmislenom, nego normalnom iskazu, odnosno one se mogu okarakterisati kao banalne. Isto se može reći za rečenicu:

[258] Ljetujući u Budvi (**A**) Petar (**B**) se nije bavio || zimskim sportovima (**C**).

Remema **C** (*zimski sportovi)* dolazi u kontradikciju sa temom, jer *Budva* (**A**) nije centar zimskih sportova (**C**).

Koliko je neodređenost relativan pojam pokazuju vremenske varijacije: ona je maksimalna kada su u pitanju godine (stotinjak rješenja), srednja kada se radi o mjesecima (dvanaest varijanti), manja ako se ima u vidu sedmica (osam ishoda) i minimalna ukoliko se pretpostavlja dio dana – dan ili noć, prije podne ili posle podne (dvije mogućnosti). Predviđanje takvih događaja je najteže u prvom slučaju. Tako dobijamo skalu neodređenosti reme (završne pozicije):

[259] a. Petru će se to desiti || jedne *godine*. (= postoji onoliko rješenja koliko Petar bude ima godina života)

b. Petru će se to desiti || jednoga *mjeseca*. (= 12 rješenja)

c. Petru će se to desiti || jednoga dana u *nedjelji*. (= 8 rješenja).

d. Petru će se to desiti || u jednom *godišnjem dobu*. (= 4 rješenja)

e. Petru će se to desiti || u jednom dijelu *dana*. (= 2 rješenja: dan ili noć)

ili teme:

[260] a. Jedne *godine* || će se to Petru desiti. (= broj rješenja je predodređen Petrovim brojem godina života)

b. Jednoga *mjeseca* || će se to Petru desiti. (= 12 rješenja)

c. Jednog *dana u nedjelji* || će se to Petru desiti. (= 8 rješenja)

d. U jednom *godišnjem dobu* || će se to Petru desiti. (= 4 rješenja)

e. U jednom dijelu *dana* || će se to Petru desiti. (= 2 rješenja: dan ili noć)

Skala se može proširivati i drugim elementima, npr. a) decenijom (10 rješenja), stoljećem (100), milenijum (1.000), b) satima (24), minutama (60) itd.

Neodređenost se informacije ni u jednom slučaju ne može do kraja eliminisati.

228. U izgrađivanju komunikativne strategije postoje tri orijentacije: 1. da se minimumom riječi iskaže maksimom informacije (po principu „riječ je novac“), 2. da se maksimumom riječi iskaže minimum informacije (po principu „bitno je govoriti“) i 3. da se prenese poruka bez posebnih zahtijeva u odnosu na formu i sadržaj. Ove vrste

orijentacije prate dvije pojave (tendencije, zakonitosti) – ekonomija i redundantnost.

229. Ekonomija podrazumijeva trošenje minimalnog broja znakova (signala) u cilju prenošenja maksimalne količine informacije. Ona funkcioniše po principu najmanjeg otpora. Osnovna komunikativna strategija rečenica zasnovanih na ekonomiji mogla bi se nazvati rematskom i ovako tumačiti: a) bitno je samo novo, staro treba davati onoliko je neophodno, b) gramatičke riječi kao neinformativne jedinice (prijedloge, veznike, afikse i sl.) treba svesti na minimum. Ekstremni oblik ekonomije dolazi u formi tzv. telegrafski stil.[151] On je sastavljen od prostih rečenica koje su leksički svedene na minimum. Npr. ako želimo nekome da podrobno saopštimo kada, gdje i kada stižemo, upotrijebićemo rečenicu:

[261] Ja Petar Petrović dolazim u Beograd sutra 15. maja 2000. godine vozom na željezničku stanicu u sedamnaest sati i pedeset minuta.

U telegrafskom stilu poruka se osjetno reducira (u tom smislu što se izostavlja tema, a rema se svodi na najmanju moguću mjeru) pa nastaje eliptična rečenica tipa:

[262] Stižem sutra 5,50.

Ovdje je izostavljena informacija o pošiljaocu (*ja*, *Petar Petrović* i sl.)

Dobar primjer ekonomije daje tzv. bezglagolska poezija sastavljena od nepotpunih, nominativnih rečenica u kojima su glagoli izostavljeni, npr.:

[263] Ljubav, o ljubav! – Pjesma u svanuće: –
ptica na grani; cvrkut vrh bregova;
magla sa srca, magla sa cvetova;
i rose sa lišća dah i iščeznuće!
Ljubav, o ljubav! – Neznano ganuće!
Reči bez reči: povijena grana;
zaljuljan listak; osmeh vodi bačen;
pogled put neba i nebom ozračen;
i ćutljiv korak do na kraj svih dana!..
Ljubav, o ljubav! – Odnesena brana;
proleća, jutra, svih neznanja bdenje;
ćutanje koje upijanjem posta
vode, potom mostom, neba iznad mosta;
i tihog smeha večno snoviđenje...
I tihog smeha cvetanje i mrenje!...
(Velimir Živojinović Masuka. „Ljubav“)

Opšte znanje (bazna informacija, unaprijed poznata informacija, apriorna informacija), odnosno postojanje presupozicije omogućuje primaocu da rekonstruiše propuštene elemente.

[151] U neurolingvustici ovaj se termin koristi u za oznaku afazijskog tipa skraćivanja jezičkog izraza.

230. Redundantnost predstavlja upotrebu dodatnih, suvišnih elemenata (simbola) radi prevladavanja mogućih smetnji u komunikacijskom kanalu (nedorečenosti u iskazu, fizičkih smetnji u formi tihog govora, lošeg rukopisa, nečitkog teksta i sl.). Redundancom se unose dopunski elementi u iskaz radi zaštite od negativnih djejstava šumova. Time se produžava proces informisanja, ali zato povećava pouzdanost komunikacije. Međutim, redundanca ne smije biti toliko velika da potpuno otežа komunikaciju i ne toliko mala da ne prevlada smetnje. U komunikativnoj strategiji polazi se od toga da može doći do neshvaćanja ili otežanog razumijevanja poruke pa se stoga uvode dodatni elementi – „komunikativni osigurači", koji vrše funkciju samo ako dođe do problema – inače su nepotrebni.

Redundanca obično podrazumijeva produženje teme ili reme, prije svega zbog ponavljanja. Tipičan primjer redundance je primjena dvojne negacije:

[264] Djeci || *nisam ništa* kupio za poklon.

nizanje epiteta:

[265] *Draga, predraga* majko, || pišem ti pismo iz armije.

upotreba poštapalica:

[266] a. To je, *razumiješ ti mene*, || dosta važno.

b. Šta || sam, *ovaj*, htio da kažem?

c. Dobro *bre*, šta || radiš?

stvaranje tautologije, u kojoj isti elementi mogu biti raspoređeni u temi i remi:

[267] S*anjao* sam || čudan *san*.

obrazovanje pleonazama:

[268] Bilo je to || u *mjesecu maju*.

nastajanje praznoslovlja, unošenje klišea i sl. Ekstremni oblik redundance predstavljaju besmislene rečenice. U obilju riječi može se prepoznati (jedino) govorni čin (tvrdnja, pitanje, naredba, odgovor i sl.). Osnovni izvor redundance su ponavljanja. Maksimalna redundanca daje minimalnu entropiju (neodređenost) i obrnuto: minimalna redundanca vodi maksimalnoj entropiji. Ako se želi postići očekivani rezultat, redundanca se mora dozirati.[152]

231. Na KomP se na poseban način odražavaju četiri komunikativna postulata: postulat informativnosti (iskaz mora biti dovoljno informativan, bez suvišne informacije), postulat istinitosti (treba govoriti istinu), postulat relevantnosti (govoriti ono što se

[152] Postoji semantička i sintaksička redundanca. Semantička redundanca predstavlja višak smisla, dok sintaksička redundanca podrazumijeva dodatke iskazu koji nisu bitni i nužni. Posebnu vrstu redundance čine slučajevi kada se unose dodatni elementi radi lijepšeg i ekspresivnijeg načina izražavanja. Takva redundanca bi se mogla nazvati stilističkom (npr. figure ponavljanja).

tiče stvari) i postulat jasnoće iskaza (G. P. Grajc).

ILOKUTIVNO-KOMUNIKATIVNI PROJEKCIONAL

232. Rečenica predstavlja elemenat govornog čina ili pak sam govorni čin (u slučaju njihovog podudaranja). Govorni činovi dolaze u formi lokucije, ilokucije i perlokucije (lokucija predstavlja izgovor glasova i njihovo referencijalno uobličavanje, ilokucija izražavanje komunikativnog cilja, a perlokucija djelovanje na primaoca poruke). Oni se dalje razvrstavaju na informative (*Petar je položio ispit),* apelative (*Zatvorite vrata!),* komisive (*Obećajem da ću se boriti do kraja),* ekspresive (*Oprostite što Vas uznemiravam*), a takođe deklarative, verdikte, operative (činove kojima se nešto utvrđuje, npr. imenuje na dužnost, dodjeljuju zvanja i titula, donose odluke i sl.). Posmatranje rečenice kao dijela govornog čina nazivamo ilokutivnom perspektivom (IlokP). Ona, zajedno sa lokutivnom i perlokutivnom, predstavlja jednu od subperspektiva KomP. Osnovni konstituenti IlokP su intencionalnost (orijentisanost na cilj) i konvencionalnost. Ilokutivnost obuhvata (1) ilokutivnu namjeru (koja se u rečenici realizuje različitim sredstvima: glagolskim načinom, leksičkim jedinicama, modalnim riječima i sl.) i (2) ilokutivnu funkciju, dok konvencionalnost označava realizaciju po nekom običaju. Budući da ilokucija podrazumijeva orijentaciju govornika na sagovornika, odnosno interakciju primaoca i pošiljaoca (ovaj drugi dolazi kao cilj, orijentir), ova se perspektiva može nazvati komunikatorskom. U njoj komunikator **A** (govorno lice) moli, savjetuje, kudi, straši komunikatora **B**, čija pozicija nije eksplicirana niti je bitna. To znači da dolazi do komunikativne ekspanzije **A** u polje **B**, do ispoljavanja pretenzija **A** u odnosu **B**, koji treba da reaguje u skladu sa namjerom **A**. Drugim riječima, komunikator **A** manipuliše komunikatorom **B**. To se ne čini samo ilokucijom, već i perlokucijom, u kojoj nastaje komunikativna indoktrinacija: **A** želi da utiče na **B**. Ilokucija se odlikuje disbalansom (proces teče u jednom pravcu: od **A** prema **B**) pa se može reći da se radi o nerefleksivnom i jednosmjernom odnosu: ako **A** nešto namjerava u odnosu na **B**, to ne znači da istovremeno (paralelno) **B** ima namjeru u odnosu na **A**. Ova se osobina ilokutivnosti bitno odražava na KomP u tom smislu što ograničava dijapazon komunikativnog variranja (promjenu fokusa, pretvaranje teme u remu i obrnuto). Sve što se odnosi na **B** u ilokuciji vezano je samo sa jednim: sa namjerom **A**. Stoga se za **B** može reći da predstavlja informacijsku crnu rupu, nepoznanicu. I samo imlicitna informacija smanjuje entropiju komunikatora **B**.

233. Ilokutivnost KomP rečenice ima dva aspekta 1. kako je i koliko komunikativna organizacija rečenice prožeta, deteminisana i(li) uslovljena ilokutivnim činom, 2. kako i koliko ilokutivnu organizaciju zahvata komunikativna perspektivizacija (tematizacija i rematizacija).

Budući da se rečenica tek na nivou govornog čina komunikativno oblikuje, KomP i IlokP dijele opšti rečenični aspekt – komunikativnost. Razliku između ove dvije perspektive vidimo u tome što KomP obuhvata (a) komunikativno pozicioniranje elemenata i segmenata rečenice, (b) komunikativno diferenciranje vrste informacije (nove i stare), a IlokP je koncentrisana na ekstralingvistički cilj, na sagovornika, na namjeru da se rečenicom nešto saopšti u formi molbe, zahtjeva, pitanja, naredbe i sl.

234. KomP je bipolarna (ima dvije komponente – informacionu fokusiranost i pozicionu aktuelizovanost), a IlokP je monopolarna (posjeduje jednu suštinsku karakteri-

stiku – ilokutivnu intencionalnost). Formalna razlika između KomP i IlokP sastoji se u tome što je jedinica realizacije KomP rečenica, a IlokP govorni čin (koji može činiti jedna, dvije ili više rečenica). Ove dvije perspektive najviše objedinjuje intencionalnost, jer je namjera (intencija) ono što čini težište obiju perspektiva. Budući da je namjera širok pojam i da se u jeziku ne radi samo o jednoj intenciji, treba precizirati šta se ima u vidu.

235. Sve ono što predstavlja konkretnu jezičku realizaciju može se sažeti u misao: *namjeravam da o nekome ili nečemu* (**A**) *nečim* (**B**) *saopštim nešto* (**C**) *time što ću u nekome ili nečemu* (**A**) *potencirati nešto* (**D**) I time postići cilj (**E**). Kao što se vidi, jezik izražava čitav spektar namjera. Ako se ide sukcesivnom logikom, onda kao prva dolazi namjera da se nađe, identifikuje i imenuje neka realija (**A**)[153] pa ćemo takvu intenciju nazvati referencijalnom. Slijedi namjera da se o nečemu (**A**) pomoću nečega (**B**) kaže nekome (**C**) u formi predikacije, koja generira predikatsku intenciju. Referencijalnu i predikatsku intenciju možemo objediniti u jednu – propozicionalnu. Javlja se zatim želja da se pomoću jezičke forme (**B**) istakne informativnost propozicije i aktuelizuje jedan elemenat informacije (**D**). Takvu namjeru nazvaćemo infokomunikativnom. Konačno usmjerenje je želja da se integracijom **A**, **B**, **C, D** i **E** (odnosno **ABCDE**) postigne cilj (**E**): nešto objavi, upita, zamoli, naredi i sl. Takvu namjeru nazvaćemo ilokomunikativnom. Zajedno za perlokutivnom ona obrazuje komunikatorsku intenciju. A komunikatorska i infokomunikativna čine komunikativnu namjeru. Prema tome, jednostrano je pod komunikativnom namjerom podrazumijevati samo intenciju u okviru KomP ili IlokP. U KomP namjera predstavlja težnju da se sadržaj adekvatno prenese, nova informacija aktuelizuje, neki elemenat fokusira. Infokomunikativna namjera je orijentisana na samu informaciju (u pitanju je usmjerenost na vrstu informacije). Cilj takve intencije se nalazi u samoj komunikativnoj jedinici (rečenici), a ilokomunikativne namjere izvan komunikativne jedinice (govornog čina) – u sagovorniku – i sastoji se u želji da se recipijentu nešto objelodani, izjavi, posavjetuje, čestita, poželi… Dakle, u KomP se radi o intenciji kao informacionoj orijentaciji, a u IlokP o intenciji kao recipijentnoj orijentaciji (usmjerenosti na primaoca). I posljednje: navedene intencije se prožimaju, nadovezuju, ukrštaju, prepliću i dopunjuju u formi korelacione namjere. One se dalje mogu kategorijalno precizirati i diferencirati. Tako u KomP dolazi do izražaja namjera da se određen tip informacije saopšti pa vrijednost informacije igra bitnu ulogu. U logičkoj perspektivi namjera je vezana za istinitost/lažnost. U IlokP suština namjere leži u uspješnosti: da li se pomoću određenog ilokutivnog čina može postići kod sabesjednika željeni efekat. Bitan elemenat uspješnosti je iskrenost. Rečenica se realizuje tek u govornom činu, odnosno tek u njemu on dobija konkretan oblik. Tako se značenje istinitosti može utvrđivati samo ako se rečenica posmatra u okviru govornog čina. Istinitost posebno dolazi do izražaja u govornim činovima kao što je obećanje. Neki govorni činovi u realizaciji namjere zahtijevaju poštovanje principa uljudnosti (npr. molba), I ako, recimo, narušavanje istine vodi krahu referencijalne intencije, nevođenje računa o uspješnosti može rezultirati krahom ilokomunikativne intencije.

[153] Pod realijom podrazumijevamo i predmete koje ne postoje, npr. apstraktne pojmove i kategorije.

236. Tematsko-rematska organizacija može biti u funkciji ilokucije. Ovdje je osnovno pitanje koliko pojedini elementi KomP (tema i rema) doprinose pojačavanju ili smanjivanju ilokutivne sile (komunikatorske usmjerenosti iskaza), tačnije koliko su rema i rema ilokutivni (u stanju da mijenjaju ilokutivnu intenciju).

237. Kao odgovor nude se dva rješenja: a) promjenom komunikativne organizacije ne dolazi do promjene ilokucije i b) promjena komunikativne organizacije vodi promjeni ilokucije. Recimo, bilo kakvom izmjenom u redu riječi pitanje kao govorni čin ostaje pitanjem:

[269] a. Zašto Cigani lete u nebo?

b. Zašto u nebo Cigani lete?

c. Zašto lete u nebo Cigani?

Ako primijenimo drugo sredstvo komunikativnog variranja – intonaciju, pitanje možemo pretvoriti u „nepitanje“, što je u stilistici poznato kao retoričko pitanje (koje ima formu pitanja, ali koje ne zahtijeva odgovor, jer sadrži aserciju).

Međutim, red riječi može da izmjeni karakter govornog čina i da, recimo, savjet pretvori u upozorenje:

[270] a. Otidi || lekaru. (= ʻsavetujem te da odeš lekaruʼ)

b. Lekaru || otidi. (= ʻupozoravam te da se sa bolešću ne treba šaliti i da treba otići kod doktora, a ne da se sam liječišʼ)

To istovremeno znači da promjena ilokucije može da vodi promjeni komunikativne aktuelizacije. Tako se pretvaranjem infoteme u inforemu i obrnuto molba transformiše u prijedlog:

[271] a. *Pozovi* || Petra na rođendan. (= ʻmolim te da Petra pozoveš na rođendanʼ)

b. *Petra* || pozovi na rođendan. (= ʻpredlažem ti da Petra pozoveš na rođendanʼ)

Do komunikativnog fokusiranja pojedinih elemenata govornog čina dolazi bez promjene govornog čina. Takva je situacija sa molbom:

[272] a. *Pozovi* || Petra na rođendan. (= ʻmolim te da Petra pozoveš na rođendan, a ne da mu se samo javišʼ)

b. Pozovi || Petra na rođendan. (= ʻmolim te da Petra, a ne Milana pozoveš na rođendanʼ)

c. Pozovi Petra na || *rođendan.* (= ʻmolim te da Petra pozoveš na rođendan, a ne na ručakʼ)

238. Promjenom u komunikativnoj organizaciji može se ista propozicija realizovati različitom ilokucijom. To se najbolje postiže intonacionim variranjem. Tako običnu konstataciju (aserciju):

[273] Putuješ || u Beograd. (='znači: odlaziš za Beograd')

možemo pretvoriti u naredbu (direktiv):

[274] Putuješ || u Beograd. (='naređujem ti da ideš za Beograd')

čuđenje:

[275] Putuješ || u Beograd! (='kako si mogao izabrati Beograd za putovanje')

sažaljenje:

[276] Putuješ || u Beograd! (='umjesto za toplu i sunčanu Budvu, ti putuješ u hladni Beograd')

pitanje (interogativ):

[277] Putuješ || u Beograd? (= je li putuješ u Beograd?')

i sl. Permutacijom teme i reme ilokucija ostaje ista:

[278] a. U Beograd || putuješ. (= konstatacija)

b. U Beograd || putuješ. (= naredba)

c. U Beograd || putuješ! (= čuđenje)

d. U Beograd || putuješ! (= sažaljenje)

e. Putuješ || u Beograd? (= pitanje)

s tom razlikom što se u ilokuciji fokusira mjesto (*Beograd*) ili radnja (*putovati*).

Dakle, promjenom reda riječi može se i ne mora mijenjati govorni čin.

239. U prožimanju KomP i IlokP poseban slučaj predstavlja performativ – govorni čin identičan radnji, odnosno govorni čin koji se realizuje u trenutku samoga govora. To može biti obećanje, izvinjenje, naredba, zakletva, objava, zavještanje, deklaracija, kletva, proglas, imenovanje i dr. Takvi iskazi su autoreferentni: govorno lice samo realizuje radnju koja se dešava istovremeno sa realizacijom iskaza. Pošto se radi o radnji, a ne saopštenju, ne može se ocijeniti sa pozicije istinitosti. Formalno obilježje performativa je (performativni) glagol u 1. licu jednine sadašnjeg vremena. On izražava cilj govornog čina, komunikativnu namjeru. Takvi su: *naređivati*, *obećati*, *kleti se*, *obećavati, pitati*, *moliti*, *zabranjivati*, *hvaliti se*, *prijetiti*, *vrijeđati* i dr. U performativima pozitemu čini performativni glagol, a poziremu njegovo preciziranje:

[279] a. Savjetujem || Vam da budete oprezni.

b. Obećajem || da ću baciti pušenje.

c. Objavljujem || da podnosim ostavku.

d. Zahvaljujem || se na pomoći.

e. Molim || malo pažnje.

f. Čestitam || praznik.

g. Želim || Vam dug život.

h. Kunem se || da je volim.

i. Predlažem || da se nagodimo.

j. Naređujem || da se snijeg ukloni sa ulica.

k. Odbijam || da izvršim strijeljanje.

l. Javljam se || po Vašem naređenju.

m. Tvrdim da || je okrivljeni nevin.

n. Izvinjavam se || za uvredu.

o. Preporučujem || šljivovicu.

Što se tiče infoteme i inforeme, u performativima je staro ono što je više neodređeno, a novo što unosi jasnoću, daje informaciju. Budući da performativni glagoli predodređuju i kreiraju opšte okvire govornog čina, oni predstavljaju infotemu, a ono što dalje dolazi čini osnovnu informaciju (inforemu). Stoga se može reći da je performativ jedan od najtipičnijih slučajeva podudaranja P-KomP i I-KomP.

240. Za govorne činove je karakteristično da se njihov tematski dio može redukovati, ponekad dotle da pozitema potpuno nestane. Up.:

[280] a. Konobar, donesite mi molim Vas, || *jednu kafu*.

b. Donesite mi, molim Vas, || *jednu kafu*.

c. Donesite, molim Vas, || *jednu kafu*.

d. Molim Vas, || *jednu kafu*.

e. Molim || *jednu kafu*.

f. || Jednu kafu.

Najzad se i dio reme izostavlja:

[281] || *Kafu*.

Rema se ne može, poput teme, kompletno eleminisati i reći:

[282] *Konobar, donesite mi molim Vas ||.

Do potpunog nestanka reme dolazi u slučajevima smetnji u komunikacijskom kanalu, koje onemogućavaju njenu realizaciju, recimo kada govorno lice nije u stanju da nastavi i završi rečenicu (ako odustane od nastavka, ukoliko ga sagovornik prekine i sl.). Rečenicu [282] treba razlikovati od rečenice:

[283] Konobar, donesite mi molim Vas.

u kontekstu:

> [284] Petar je više od pola sata sjedio u prepunom restoranu čekajući kafu koju je naručio. U restoranu je radio konobar, nezainteresovan i neiskusan. Gosti koji su poslije Petra došli u restoran već su bili usluženi. Petar je izgubio strpljenje, jer se već nekoliko puta obraćao konobaru koji se samo izvinjavao i molio za strpljenje. Kad je prolazio pored njega, Petar mu se sa blagim i prijekornim pogledom obratio: - *Konobar, donesite mi molim Vas.*

U posljednjoj rečenici rema *kafu* je implicirana u formi tzv. nulte reme.

LOGIČKO-KOMUNIKATIVNI PROJEKCIONAL

241. Ako se polazi sa pozicije da je rečenica završena, zaokružena misao ili sud izražen riječima, odnosno da je spoj riječi koji ima samostalni smisao, onda se ova sintaksička jedinica posmatra sa logičke perspektive (LogP). Postoji niz takvih pristupa rečenici. Za jedne autore ona je ime (term) određene vrste, za druge je zbir riječi koje imaju autonomni semantički smisao, za treće je zaokružena, ili relativno zaokružena, misao izražena riječima, za četvrte znakovna supstitucija činjenice ili događaja, a za pete jezički izraz istinit ili lažan. Jedno vrijeme postojalo je mehaničko tumačenje rečenice: da je ona sveukupnost značenja riječi koje je čine. Skolastičari iz XIII-XIV veka, poznatiji pod imenom modisti, tumačili su rečenicu komunikativno: kao dinamički prelaz sa polazne tačke (suppositum) na konačnu tačku (apositum). U vrste riječi vezane za početnu poziciju ubrajali su imenice i zamjenice u nominativu (modus suštine). Vrstama riječi korelativnim sa završnom tačkom smatrali su glagole, pridjeve, participe i priloge (modus postojanja, bitisanja). Posebno su izdvajali riječi za izražavanje odnosa – prijedloge, veznike i uzvike.[154]

242. Rečenica sadrži značenje i smisao. Njeno predmetno značenje je istina ili laž. Ono se još naziva denotatom, obimom i ekstencionalom. Denotat rečenice je situacija, događaj, činjenica, dio realnog svijeta i sl. Faktički rečenica može imati samo dvije vrste denotata: ili istinu (ono što postoji) ili laž (ono čega nema). Broj denotata je neograničen, količina signifikata je manja, a najmanje ima jezičkih znakova. Smisao rečenice predstavlja misao koja se izražava (signifikat, intencional), odnosno ono što se usvoji kada se rečenica shvati (Čerč 1960). Ako se rečenica izvuče iz konteksta, ona zadržava signifikaciju (smisao), ali gubi denotaciju (predmetni sadržaj) jer se više ne odnosi na konkretnu situaciju i konkretne predmete. Obim pojma čini ekstenciju, a sadržaj pojma (ukupnost obilježja) intenciju. Prema tome, ekstencional predstavlja obim značenja, a intencional sadržaj značenja. Sve ovo ukazuje na to da LogP ima dvije podperspektive – denotativnu (kako se odražava situacija, odnosno u kakvoj je vezi događaj i rečenica) i signifikativnu (u kakvom je odnosu situacija sa mišlju).

Značenje i smisao se ne podudaraju, npr. rečenice:

[285] a. Živim || u najvećem gradu Jugoslavije.

b. Živim || u gradu na ušću Save i Dunava.

imaju pozireme sa istim denotatom (predmetom iz realnosti), ali sa različitim smislom (načinom ukazivanja imenovanog predmeta). Značenje rečenice, logički posmatrano, jeste ono što se naziva istinom ili laži, a smisao rečenice je misao koja se njome izražava. Dakle, rečenica je vrsta imena sa denotatom (ekstencionalom, referencijom) i smislom (signifikatom, intencionalom).

243. LogP se prepliće (sadržajno i terminološki) sa SemP i tijesno je povezana sa SintP. Logička i gramatička struktura rečenice mogu da se ne podudaraju, posebno

[154] Više o tome v.

kada predikat dobija funkciju logičkog subjekta, a subjekat – logičkog predikata. Međutim, nas u ovom slučaju interesuje u kakvome je odnosu LogP i KomP rečenice. Da bismo odgovorili na to pitanje, neophodno je u LogP naći ono što je bitno i što se neposredno odražava na KomP, i obrnuto. To su, po našem mišljenju, jedinica mišljenja, kategorija istinitosti/lažnosti, referencija i koreferencija, logički iskazi, logičke operacije, logički odnosi, logičke kategorije i logički zakoni.

244. Više pojmova pretenduje da bude osnovna jedinica mišljenja. Na prvom mjestu nalazi se misao – bilo koji pojedinačni odraz stvarnosti na logičkoj lestvici koji dolazi kao rezultat spoznajne aktivnosti (Česnokov 1966). Misao koja se izražava rečenicom jedni nazivaju logičkom frazom ili logemom, a drugi (većina) sudom ili propozicijom. Misao može biti sastavljena od običnog pojma (*djevojka*), složenog pojma (*lijepa djevojka*), suda (*Djevojka se udala*) i više sudova (*Kada je odrasla i našla pravog mladića, djevojka je odlučila da se uda*). Razlikuju se tri vrste misli: saopštenje, pitanje i pobuda. Oni traže odgovarajuću komunikativnu organizaciju.

Najmanjom jedinicom mišljenja, graničnom misaonom jedinicom, odnosno jedinicom koja se dalje ne može dijeliti neki nazivaju konceptom (pri čemu se ponekad poistovećuje smisao i koncept ističući da smisao determiniše denotat i da je koncept tog denotata (Čerč 1960: 32). Koncept predstavlja minimalnu konkretnu i najjednostavniju jedinicu ispunjenu sadržajem. I kao što je najmanja fonološka jedinica fonema, morfološka morfema, tako je koncept najmanja jedinica mišljenja. Recimo, iz tri koncepta ʻučenik’, ʻplan’, ʻsastav’ nastaje cjelovita misao tipa:

[286] Učenici (**A**) pišu po planu (**B**) || sastav (**C**).

Koncept **A** i **B** daju temu, a **C** remu.

245. U strukturiranju misli i sudova bitnu ulogu igra informacija, ali, za razliku od kibernetike i teorije informacije, u logici se pod pojmom informacije podrazumijeva (1) znanje dato u formi objektivnog saopštenja, (2) formalizovano saopštenje, (3) sistem apstraktnih objekta dat u nekom simboličnom obliku koji dolazi kao objekat komunikacije među ljudima. Sa takvog aspekta svaki istinit iskaz sadrži određenu informaciju. Pri tome se razlikuje objektivna i subjektivna informacija. Objektivna informacija predstavlja formalizovano objektivno znanje ili informaciju koja karakteriše stanje stvari u svijetu spoljnih empirijskih objekta, a subjektivna informacija je formalizovano subjektivno znanje ili informaciju koja karakteriše položaj stvari u unutrašnjem svijetu percepcija konkretnog čovjeka. Kao posebna vrsta informacije izdvaja se dezinformacija ili lažna informacija, čiji je komunikativni zadatak prevara, dovođenje u zabludu.

246. U LogP se razlikuju imena (sredstva spoznaje i opštenja), rečenice (iskazi – istiniti ili lažni izrazi) i operatori, spone ili funktori (ono što nije ni ime ni izraz i što služi za obrazovanje novih imena, iskaza na osnovu postojećih, npr. *je*, *jeste, nije*). Rečenica kao logička struktura se bazira na procesu zaključivanja, odražavanju raznovrsnosti misli i načinu njihovog izražavanja. Kada se data sintaksička jedinica opservira iz ovoga ugla, prvo što se mora konstatovati jeste da ona ima objekat koji izražava (denotat). Denotat rečenice je neka situacija koja uključuje događaj i njegove učesnike. Kao denotat imaju se u vidu dva pojma – i s t i n a i l a ž pa se u LogP težište stavlja na

to da li je iskaz istinit ili je lažan. Tako je rečenica:

[287] Roman Seobe (**A**) je napisao || Miloš Crnjanski (**B**).

istinita jer pozitemema **A** i poziremema **B** čine realan odnos autorstva, dok je rečenica:

[288] Roman Na Drini ćuprija (**A**) je napisao || Branko Ćopić (**B**).

lažna budući da se pozitemema **A** pogrešno veže za pozirememu **B** (*Branko Ćopić* nije autor *romana Na Drini ćuprija*). U oba slučaja KomP se podudara sa konstantom informacije: pozitema nosi informaciju o djelu (**A**), a poziremema o autoru (**B**). Razlikuju se jedino u varijablama informacije **A** i **B**.

Istinitim se smatra iskaz u kome se tvrdi da je stvar takva i takva i nikako drugačije. Npr. rečenica

[289] Ovce || su crne.

biće istinita onda i samo onda ako *ovce* doista imaju *crnu boju*. Istinito je ono što rema konstatuje o temi: da su *ovce crne*. Pojam istine se predstavlja na sljedeći način:

X je istinito ≡ **P**

gdje je **X** iskaz, **P** označava realnost, a simbol ≡ ima značenje ʻonda i samo onda kada jeʼ (Tarski 2000).

Konstanta istinitosti označava se simbolom ⊤, a lažnosti ⊥.

U LogP centralna pažnja je posvećena vrijednosti informacije (što je suprotno InfP). I dok se u InfP potencira kvantitet informacije, njena neodređenost, nepredvidljivost i vjerovatnoća, a u KomP novo i staro, u LogP se u prvom planu nalazi istinitost i lažnost informacije. Istinitim događajem smatra se ono stanje koje je u skladu sa realnom situacijom, a lažno koje joj ne odgovara.

247. Odnos između LogP i KomP tiče se, prije svega, odnosa istine i laži i, s jedne strane, i teme i reme i, s druge. Uzmimo primjer:

[290] Majka (**A**) je djeci (**B**) javila da će ona (**A**) doći, a da će otac (**C**) stići kasnije. *Iznenada se pojavio* || ***otac*** (**C**).

Događaj izražen drugom rečenicom može se na logičkom planu okarakterisati kao istinit, a na komunikativnom kao izraz u kome remema **C** (*otac*) narušava očekivanje nagoviješteno prvom rečenicom, naime *djeca* (**B**) su mislila da će doći *majka* (**A**), a pojavio se *otac* (**C**), kome se nisu nadala. Ovdje se podudaraju pozirema i inforema. U sljedećoj rečenici situacija je drugačija:

[291] Majka (**A**) je došla kako je i javila. ***Otac*** (**B**) || s*e iznenada pojavio.*

Ovdje je *otac* (**B**) očekivan, ali je neobično što se iznenada pojavio. Stoga se on komunikativno fokusira. Pri tome se podudaraju pozitema i infotema.

Na planu istinitosti/lažnosti postoji nekoliko teoretskih mogućnosti saodnosa KomP i LogP. Naime, kategorija istinitosti/lažnosti se komunikativno ispoljava u tom smislu što govorno lice želi da nešto saopšti kao istinu ili kao laž (pri tome treba imati u

vidu relativnost istine: može se misliti da govori istina, a u stvari saopštava se laž). Ovdje postoji više mogućnosti: 1. da je čitav iskaz istinit (*Morava protiče kroz Srbiju*), 2. da je čitav iskaz lažan (npr. lažna uzbuna izražena nominativnom rečenicom *Požar!*), 3. da je jedan dio istinit, a drugi lažan (npr. ako je nešto kupljeno za 500 dinara, a navede se druga cijena, recimo: *Za ovu stvar platio sam 1.000 dinara*: istina je da je stvar kupljena, ali je informacija o cijeni lažna). Ukoliko se sve to svede na binaran odnos tema ⇔ istinito, rema ⇔ lažno, tema ⇔ lažno, rema ⇔ istinito, onda ćemo konstatovati da se istinit ili lažan iskaz međusobno komunikativno ne razlikuju u tom smislu što se tematsko-rematska struktura ne veže isključivo za istinu ili za laž. Tako se rečenica

[292] Petar (**A**) || je dobar čovjek (**B**).

na pitanje kakav je *Petar* može komunikativno raščlaniti na pozitemu (*Petar*) i poziremu (*je dobar čovjek*) i krstareću inforemu i infotemu, dok na planu LogP može biti ocijenjena kao istinita (ako je doista *Petar dobar čovjek*) i lao lažna (ako je u stvari *loš čovjek*). Nominacija je na prvome mjestu, a deskripcija na drugome. Dakle, preostaje da se utvrdi koji je dio iskaza lažan, a koji je istinit. U datom slučaju istinita je pozitema (*Petar* je realno lice, lice koje postoji), a pozirema je istinita ako je *Petar* doista *dobar čovjek* i lažna ukoliko je on *loš čovjek*. Promjena u redu riječi vodi promjeni KomP, ali ne i LogP:

[293] Dobar čovjek (**A**) je || Petar (**B**).

Ovdje se na prvo mjesto ne stavlja nominacija, nego atribucija (karakterizacija) pa je *dobar čovjek* pozitema, a *Petar* pozirema (dok je inforema *dobar*). Međutim, promjena u KomP ne utiče na promjenu u LogP: data rečenica može, kao i prethodna, biti i istinita i lažna nezavisno od toga što je atribucija došla na početak.

Dakle, kao i KomP, LogP ima binarnu strukturu: u njoj se izdvaja ono o čemu se govori (predmet misli) i ono šta se o objektu govori. U LogP je centralni dio subjekatsko-predikatska veza. Logički sud sastoji se od subjekta i predikata, pri čemu je subjekat predmet, orijentir o kome se nešto konstatuje (izriče ili odriče) u formi predikata. Na toj bazi nastaje predikativnost (korelacija između predmeta i njegovog svojstva) kao osnovno obilježje rečenice.

Binaran odnos na kome se grade obje perspektive nije identičan i na drugom planu: dok se KomP bazira na pozicionom i informacionom odnosu, suštinu LogP čini istinita i lažna informacija. U KomP kategorija istinitosti/lažnosti ne igra posebnu ulogu budući da je za ovaj ugao posmatranja bitan odnos novo ↔ staro (infotema ↔ inforema), početna pozicija ↔ završna pozicija (pozitema ↔ pozirema). Promjenom reda mijenja se KomP:

[294] a. Petar || je došao.

b. Došao je || Petar.

c. Petar || nije došao.

d. Nije došao || Petar.

dok na planu istinitosti/lažnosti sve ostaje nepromijenjeno, jer bilo kakvo premještanje

riječi u ovakvim rečenicama ne utiče na to da laž pređe u istinu, i obrnuto. Recimo, rečenicu

[295] Petar (**A**) je telefonirao || Marku Kraljeviću. (**B** = narodnom junaku)

na komunikativnom planu doživljavamo kao i sve druge rečenice, bez obzira na to što je lažna (jer je lišena denotata budući da *Marko Kraljević* nije živio u vrijeme komuniciranja telefonom), pa ako je težište na tome k*ome je telefonirao Petar*, tema će biti *Petar je telefonirao*, a rema *Marku Kraljeviću*.

U prožimanju dviju perspektiva nije bitno za KomP da li je nešto istinito ili lažno – važan je cilj: šta se želi datim iskazom postići. U analizi LogP centralna pažnja se koncentriše na to kako je iskaz misaono strukturiran i da li je on pravilno organizovan. U KomP logičnost i pravilnost nisu u prvom planu, jer svaki iskaz pa i nelogičan ima komunikativnu organizaciju (bilo koja orijentacija je komunikativno korektna). Komunikacija se ne može okarakterisati kao istinita ili lažna.

248. Ako se rečenica posmatra sa LogP, ona se tumači kao iskaz sa propozicionalnom funkcijom (smisao rečenice čini propozicija). Propozicijom se nešto tvrdi ili negira iz stvarnosti. U klasičnoj logici to je bio sud, u kome je izdvajan modus i diktum. Kant je sudom nazivao spoj predstava u svijesti, a Hegel saodnos pojmova. Za Čerča svaki sud predstavlja koncept, tj. određuje neko istinito značenje (Čerč 1960: 32). Fregeov termin *Gedanke* – misao (Frege 1962, Frege 2000) Čerč je preveo na engleski riječju *proposition* (sud), jer je englesko *thought* (misao) šire od njemačkog *Gedanke*, što je moglo stvoriti zabunu. Propozicija predstavlja model situacije, događaja, stanje stvari, odnosno semantičku strukturu sposobnu da bude nosilac istine. Propoziciju čine termi (elementi sposobni za referenciju) i predikat (dio sposoban da izražava modalne i vremenske dimenzije), odnosno, sa aspekta relacione logike, aktanti i predikat. Ona može imati različite jezičke varijacije: ***čitati*** *knjigu* – ***čitanje*** *knjige* – ***čitajući*** *knjigu; dijete* ***plače*** – ***plač*** *djeteta* – ***uplakano*** *dijete.* Propozicija se realizuje u formi rečenice i sintagme:

[296] Lišće || je uvelo.

[297] ... uvelo lišće...

U oba slučaja moguća su raznorodna linijska variranja članova propozicije. Rečenica može biti sastavljena od više propozicija. Npr. rečenica:

[298] Petar (**A**) je proveo veče sa Mirjanom (**B**) || u *Skadarliji* (**C**).

ima dvije propozicije: 1. ʻPetar (**A**) je proveo veče sa Mirjanom (**B**)ʼ i 2. ʻdogađaj se desio u Skadarliji (**C**)ʼ. Ukoliko je komunikativni fokus na **C**, dakle na mjestu gdje su *Petar* i *Mirjana proveli veče,* tema se podudara sa prvom propozicijom, a rema sa drugom.

U komunikativnom variranju iskaza sastavljenog od više propozicija svaka od njih može biti afirmativna, odnosno biti jedina asercija. Npr. rečenica:

[299] Petar je Dušanov brat.

sadrži dvije propozicije –1. sud o konkretnom licu (*Dušan*), 2. sud o tipu rodbinske veze

(*brat*). Obje je moguće komunikativno aktuelizovati, recimo da se fokusira rodbinske veze:

[300] Petar je Dušanov || *brat*. (ʻa ne rođak' i sl.).

Međutim, ako se ne potencira takva veza, već konkretna osoba, dobićemo drugu afirmativnu propoziciju:

[301] Petar je || *Dušanov* brat. (ʻa ne Andrijin' i sl.).

Propozicija može biti više ili manje denotativno, odnosno signifikativno orijentisana. Signifikacija dolazi do izražaja u pozitemi, a denotacija u poziremi. Up.:

[302] a. On je || *stari ratnik*.

b. *Stari ratnik* || je stigao na front.

U prvoj rečenici se potencira signifikacija (predmet se karakteriše), jer se pridjev *stari* signifikativno veže za imenicu *ratnik*. U drugoj je težište na denotaciji (identificikaciji predmeta), odnosno pridjev *stari* označava osobinu identifikovanog, realnog lica.

Propozicija ne nosi u sebi komunikativni cilj (zahtjev, molbu, želju i sl.) pa ostaje ista u svakom govornom činu:

[303] a. Molim te, ne plači. (molba)

b. Nemoj plakati, sve će biti u redu. (savjet)

c. Prestani plakati. (zahtjev)

d. Bez plakanja. (upozorenje)

e. Dosta je bilo plača. (negodovanje)

249. Bitnu ulogu u prožimanju LogP i KomP igra presupozicija (prezumpcija, apriorna informacija). Ona se definiše na razne načine: kao vangovorni uslovi govornih činova, prethodno znanje, akt ukazivanja na činjenicu koja je poznata slušaocu, zbir prethodnih znanja i sl. Njoj je suprotna aserciji (element smisla koji nije presupozicija jeste asercija) u tom smislu što se radi o neeksplicitnoj informaciji. Jedan od kriterija za ocjenu postojanja presupozicije je negacija, koja ne zahvata presupoziciju (na nju se ne odražava) pa ono što pri negiranju ostaje i jeste sama presupozicija. Zato je osnovna osobina presupozicije – stabilnost (nepromenljivost) pri negiranju. Uzmimo rečenicu:

[304] Marija (**A**) || je udovica (**B**).

Poziremema **B** (*udovica)* ima sljedeća značenja: 1. živo biće, 2. lice ženskog pola, 3. odrasla osoba, 4. osoba koja je ostala bez muža. Ako iskaz negiramo, dobićemo rečenicu:

[305] Marija (**A**) || nije udovica (**B**).

Od četiri značenja rememe **B** negirali smo samo posljednje (da *Marija ima muža*), ali nismo doveli u sumnju ostala značenja (1, 2. i 3) pa ostaje konstatacija da je *Marija živo biće*, da je *žena* i da je *odrasla*. Upravo ta tri nenegirana značenja obrazuju tri presupozi-

cije, a 4. značenje daje aserciju, što znači da je presupozicija suprotna aserciji. Iz ovog primjera se vidi da presupozicija podrazumijeva fond opšteg znanja koji se ne eksplicira (što se u teoriji informacije naziva apriornom informacijom). Stoga se ona može okarakterisati kao implikacija, tačnije kao forma lijeve implicitne informacije. U rečenici

[306] Susjed (**A**) moga prijatelja (**B**) zove se || Nikola (**C**).

postoji najmanje dvije presupozicije: 1. ʻja imam **A** (susjeda)', 2. ʻ**A** (susjed) ima **B** (prijatelja)'. Zamjenom tematskih propozicija, odnosno pozitemema **A** i **B** dolazi do promjene smisla:

[307] Prijatelj (**B**) moga susjeda (**A**) zove || se Nikola (**C**).

Neeksplicitna komponenta rečenice koja mora biti istinita da bi rečenica bila istinita. Npr. sljedeća rečenica se zasniva na pogrešnoj presupoziciji:

[308] Dunav (**A**) || se uliva u Savu (**B**).

Ova rečenica nije istinita jer ne sadrži tačnu presupoziciju, zasnovanu na tematsko-rematskom odnosu **A** i **B** (da se *Sava uliva u Dunav*). Da bi rečenica bila istinita, mora biti istinita presupozicija. Obrnuti red riječi daje istinit iskaz:

[309] Sava (**B**) || se uliva u Dunav (**A**).

Presupoziciju posebno uspješno nose glagoli tipa *znati*, *uspjeti* i dr. Recimo:

[310] Petar || je *uspio* preskočiti ogradu.

Glagol *uspjeti* podrazumijeva (= ima presupoziciju) da je *Petar učinio napor* kako bi preskočio ogradu.

Presupozicija se pojavljuje u svim vrstama iskaza. Npr. u pitanjima nju čine uslovi koje primalac prihvata kao činjenicu:

[311] Ko (**A**) || je obrisao tablu (**B**)?

Ovakvo pitanje se bazira na podatku (presupoziciji) da je neko (**A**) obrisao tablu (**B**), ali se ne zna ko je to učinio. Stoga novu informaciju ne nosi predikat, već subjekat pa je tema *je obrisao tablu*, a rema *ko*. Ako **A** pita **B**, onda se očekuje da **B** odgovori **A** (iz tih razloga, a na osnovu pravca predviđanja presupoziciju Lajonz naziva očekivanjem unazad). Odgovor:

[312] Petar (**A**) || je obrisao tablu (**B**).

ima u osnovi presupoziciju prethodnog pitanja lociranu u predikatu, pa će nova informacija i u odgovoru doći u subjektu.

Presupozicija je relevantna za komunikativno strukturiranje rečenice i u tom smislu što se zahvaljujući njenom prisustvu (inkorporiranju) iskaz skraćuje i što se početak oslobađa nepotrebnog uvodnog, tematskog dijela, a završni, rematski dio se koncentriše na suštinu predikacije. Uzmimo rečenicu:

[313] Kćerkina (**A**) ocjena (**B**) || je ozarila majku (**C**).

Zahvaljujući presupoziciji faktički je saopšteno više informacije, nego što je upo-

trijebljeno jezičkih znakova, tačnije iskaz sadrži više implicitne nego eksplicitne informacije (formalnim minimumom iskazan je sadržinski maksimum). Naime, u lijevom kontekstu nalazi se čitav niz presupozicija, podataka koji nisu eksplicirani: 1. da majka (**C**) ima najmanje jedno dijete (**A**), 2. da dijete (**A**) ima najmanje jednog roditelja (**C**), 3. da je taj roditelj majka (**C**), 4. da je dijete (**A**) ženskog pola, 5. da ono (**A**) ide u školi, 6. da je izvršena provjera znanja, 7. da je dijete (**A**) ocijenjeno za pokazano znanje (umijeće), 8. da je ocjena (**B**) pozitivna, 9. da je majka (**C**) saznala za provjeru znanja, 10. da je dobila informaciju o rezultatu provjere, 11. da je ocjena (**B**) izazvala reakciju majke (**C**), 12. da je ta reakcija pozitivna. Ukoliko se ne bismo mogli osloniti na presupoziciju, morali bismo stvoriti širi iskaz tipa:

[314] Majka ima jedno dijete. To je djevojčica. Ona ide u školu. Kćerka je imala provjeru znanja iz koje je dobila pozitivnu ocjenu. Majka je saznala da je djevojčica odgovarala i da je ocijenjena. Ta je ocjena bila pozitivna pa je uticala na majku. Ona se obradovala.

Ako bismo presupozicije pretvorili u eksplicirane propozicije, nastao bi niz rečenica čime bi komunikativni proces dobio na eksplicitnosti, ali bi izgubio na efikasnosti. Postojanjem presupozicije uvodni, tematski dio se skraćuje i time realizuje jedna od osnovnih jezičkih zakonitosti: ekonomičnost. Zahvaljujući presupoziciji u mnogim slučajevima introdukcija (kraći uvod) kao nepotrebna biva izostavljena pa tema, koja otvara rečenicu, postaje semantički rasterećena, a rema se koncentriše na suštinske stvari. U procesu dekodiranja rekonstruiše se implicitni dio u formi identifikacije i taksonomizacije, ali ne i nominacije.

Postoji više vrsta presupozicija: 1. egzistencijalna presupozicija – nju čine komunikativno nerelevantni elementi značenja (a) rečenice i (b) riječi koje omogućuje da se ona pravilno dovede u vezu sa denotatom, 2. logička presupozicija – predstava govornog lica o prirodnim odnosima između događaja, 3. pragmatička presupozicija – uslovi efikasnosti govornog čina, 4. sintagmatska presupozicija – semantička determinacija jedne riječi ili iskaza drugom riječju ili iskazom u tekstu, 5. komunikativna presupozicija – predstava govornog lica o stepenu informisanosti sagovornika (Arutjunova 1976). Na KomP se posebno odražava 3. i 5. tip presupozicije. One podrazumijevaju „uslove uspješnosti“ i informisanosti. Recimo, ako na stolu leži gomila knjiga, papira, olovki i drugih stvari, a lice **A** traži od lica **B** da mu se doda samo jedan predmet, ono može reći:

[315] Daj mi || knjigu!

Da bi se obavio zadatak (ispunio uslov uspješnosti), lice **B** mora imati informaciju (presupoziciju) o tome o kakvoj se knjizi radi i(li) gdje se nalazi, a lice **A** mora znati da lice **B** raspolaže takvom informacijom. Tačnije, ako lice **A** upotrijebi rečenicu kojom nije ekspliciran ni karakter realije ni njena lokacija, ono je svjesno (= presupozicija govornog lica) da lice **B** zna i o kakvom se predmetu radi i gdje se on nalazi, pa rečenica nastaje na bazi predstave govornog lica o informisanosti sagovornika. U takvom slučaju rema ne mora sadržavati dodatne elemente i vršiti preciziranje. Oba učesnika govorne komunikacije imaju identičnu predstavu o tome šta je u pitanju (identična identifikacija: radi se o predmetu u formi pisanog teksta) i u kakvu kategoriju spada (identična

taksonomizacija: u pitanju je štampano delo). Ukoliko pak lice **B** ne raspolaže informacijom neophodnom da se realizuje molba (recimo da se identifikacija i taksonomizacija podudaraju, a da predikacija ili karakterizacija ostaju za sagovornika nejasne), onda će lice **A** morati remu proširiti, recimo:

[316] a. Daj mi knjigu || koja se nalazi na kraju stola.

b. Daj mi || onu veliku zelenu knjigu.

c. Daj mi || knjigu koja je otvorena.

d. Daj mi || poderanu knjigu…

Ovakvom remom se uvodi nova informacija, kojom se ukazuje na svojstva predmeta. Međutim, neće svaka rematska karakterizacija biti obavezni uslov uspješnosti. Npr. ukoliko kažemo:

[317] Daj mi knjigu || *koja ima listove*.

imaćemo nultu karakterizaciju, jer je presupozicija eksplicirana, tačnije nepotrebno jezički izražena (zna se da *knjigu* čine *listovi*). U ovakvim slučajevima (ako se pod remom podrazumijeva dio iskaza koji nosi novu informaciju) ekspliciranje presupozicije ne daje novu informaciju, ne povećava informativnost te je komunikativno kontraproduktivno.

Nedostatak podataka o realiji traži da se ona pronađe (identifikuje), izdvoji (taksonomizira) i imenuje (nominalizira). Kada se kaže:

[318] Daj mi sa stola,

i ako lice **A** zna da lice **B** raspolaže informacijom o tome šta se od njega zahtijeva, onda će i bez eksplicitne nominacije osoba **B** shvatiti da treba dodati potreban predmet. Ukoliko te informacije nema, ili pak jednog njenog dijela (taksonomskog podatka), ona će se morati saopštiti. Tako u zoološkom vrtu otac može sinu reći:

[319] Vidi – hameleon. To ti je ona *životinju koja mijenja boju*.

Za komunikativno oblikovanje relevantna je presupozicija u građenju rečenica na bazi predikativnih imenica (imenica predikativa) tipa *pijanica*, *skitnica*, *neradnik*, *tvrdica* i sl., koje obično dolaze u predikatu, budući da ukazuju na svojstva, osobine, karakteristike lica Npr.:

[320] Petar (**A**) || je velika tvrdica (**B**).

Ovdje presupozicijski elementi pomažu identifikaciji teme, a komunikativno bitan elemenat (asercija) se daje u remi. Suprotne predikativnim su imenice koje su više predodređene za identifikaciju, a ne predikaciju (tipa *čovjek*, *ptica* i sl.).

250. Jedno od centralnih pitanja u prožimanju dviju perspektiva jeste kako se na komunikativnom planu odražava referencija – odnos rečenice prema onome što ona izražava, tj. njena veza sa realnošću. Rečenica vrši referencijalnu funkciju, jer odražava realnost kao kompleksu situaciju. Postupkom referencije se identificira i taksonomski izdvaja neka realija, a zatim imenuje. Za realizovanje referencije koriste se vlastita imena (recimo, *Petar*), imenski iskazi ili deskripcije (sastavljeni od vlastite imenice i

determinativa i sl. – *ovaj čovjek*, *direktor „Progresa“*, *čovjek koji čita*), zvanja i titule (npr. *profesor*, *predsjednik*, *direktor*, *poglavar*), deiktičke zamjenice (*ja*, *taj*, *takav*). Deskripcija (denotativna fraza) predstavlja izraz koji označava neki predmet, odnosno kada ʻobjekt *x* predstavlja denotat izraza C’ (B. Rasel). To može biti imenica, imenska sintagma, tipa *žena*, *ova žena*, s*vaka žena, ljepotica svijeta* i sl. U funkciji deskripcije dolaze zajedničke imenice i imenski izrazi, koji dobijaju sposobnost referencije samo u kontekstu rečenice. Rasel je deskripcije suprotstavio logičkim vlastitim imenima (oni i van konteksta zadržavaju korelativnost sa imenovanim objektom). U logici se izdvajaju dvije vrste deskripcija – atributivna i referentna. Atributivna se pojavljuje u slučajevima kada govorno lice tvrdi nešto što je vezano za objekat koji zadovoljava datu deskripciju. Govornik koristi referentno deskripciju kako bi omogućio slušaocu da izdvoji lice ili predmet o kome govori, a da zatim saopšti nešto što se govori o tom licu ili predmetu. Uzmimo rečenicu:

[321] Stari most (**A**) su srušili || fanatici (**B**).

Ako ne znamo ko (**B**) je vršilac radnje nad predmetom (**A**), iskaz će imati atributivnu deskripciju (ʻko bi drugi osim fanatičnih ljudi mogao srušiti takvu znamenitostʼ). Ukoliko nam je poznato da su zaista fanatici (religiozni, nacionalni i sl.) srušili most, iskaz će imati referencijalnu deskripciju, odnosno radiće se o identifikaciji konkretnih lica, dakle referenciji. U oba slučaja prisutna je presupozicija da postoji neko **B** koje je izvršio radnju nad **A**. Međutim, ako je ona lažna (ako se, recimo, most od starosti srušio, od potresa, nevremena i sl.), onda u prvom slučaju nema lica za koje bi se moglo pripisati svojstvo ʻbiti fanatikʼ pa je u pitanju nulta referencija. U oba slučaja KomP se ne mijenja. Variranjem u linijskoj organizaciji može se samo potencirati neki elemenat, ali se ne može govoriti o funkcionalnom dualizmu koji stvara intencionalna heterogenost. Uzmimo još jedan primjer. Ako kažemo

[322] *Njegoš* (**A**) || je napisao Gorski vijenac (**B**). *Veliki pjesnik* (**C**) je u njemu opisao težak period istorije naroda Crne Gore.

određena deskripcija **A** *(Njegoš)* predstavlja referenciju u odnosu na konkretno lice, dok se u neodređenoj deskripciji **C** (*veliki pjesnik*) ne radi o referenciji u odnosu na konkretnu osobu, već o licu koje je već imenovano elementom **A**, pa je u pitanju koreferencija.

Referencija se bazira na odnosu denotacije, nominacije i deiktizacije (ukazivanja). Referencijalnim mogu biti samo aktuelizovane rečenice. Za Strosona, koji je razradio osobenu koncepciju komunikativnog raščlanjivanja rečenice, tema je centar rečenice u kome je fokusirano ono o čemu se u njoj govori (Stroson 1963). On potencira činjenicu da u komunikaciji ljudi žele da saopšte jedni drugima novu ili dopune staru informaciju. Postoji mnoštvo mogućih odgovora na pitanja kakva je tema rečenice, pri čemu svi odgovori ne isključuju jedni druge. Ta prosta istina, po njegovom mišljenju, može se dići u rang principa relevantnosti.

Da bi se govorilo o referenciji, neophodno je da se ispune uslovi 1. egzistencijalnosti (ono u odnosu na šta se vrši referencija mora postojati), 2. identifikacije (mora se pronaći objekat referencije), 3. taksonomizacije (da bi se predmet identifikovao, on se mora izdvojiti iz grupe drugih objekta), 4. nominacije (izdvojeni objekat se mora imeno-

vati) i 5. identičnosti (referencija u odnosu na neki objekat je istinita i u odnosu na bilo koji drugi identičan objekt) – Arutjunova 1976). Ako ne postoji prvi uslov, dolazi do lažne (nulte) referencije, koja na komunikativnom planu vodi temi bez denotata. Peti uslov otvara prostor za pojavu koreferencije (da se za nominaciju jednog objekta koristi više izraza). Komunikativno posmatrano, referencija prethodi predikaciji (deskripciji, atribuciji, karakterizaciji i sl.), jer da bi se nešto saopštilo, ono se mora identifikovati, izdvojiti, potom imenovati i najzad opisati. Dakle, komunikativna orijentacija na nivou rečenice kao logičke strukture zasniva se na kretanju od referencije ka deskripciji. Referencija ne obrazuje autonomni govorni čin, već predstavlja etapu koja priprema predikaciju (Arutjunova 1976).

Referencija je povezana sa kategorijom „novo“ u tom smislu što se radi o individualizaciji objekta čija je suština orijentacija na novi predmet i situaciju. Ona (referencija) se pojavljuje upotrebom u konkretnom iskazu i govornom činu pa je stoga govorna, a ne jezička kategorija. Zato nema smisla postavljati pitanje kakvu referenciju ima riječ *učenik* ili bilo koja druga riječ u rječniku jer ovdje nema referencije, kao i u rečenicama bez konteksta:

[323] On || je otputovao.

Često KomP ne utiče na LogP, odnosno realizacija komunikativnog zadatka se ni na koji način ne odražava na karakter logičke strukture rečenice, i obrnuto. Ako pođemo od toga da se u logici izdvajaju dvije vrste predikata: predikati koji izražavaju odnose predmeta istog svijeta i predikati koji povezuju realije različitih denotativnih sfera, imaćemo na komunikativnom planu dva rečenična tipa:

[324] a. Petar (**A**) je telefonirao || Marku Kraljeviću (**B**). (= narodnom junaku)

b. Petar (**A**) liči na || Marka Kraljevića (**B**). (= narodnog junaka)

U prvoj rečenici **A** i **B** (*Petar* i *Marko Kraljević*) pripadaju raznim svjetovima. Nezavisno od toga što se takva rečenica mora okarakterisati kao lažna, jer je (faktički) bez denotata, na komunikativnom planu ona ima normalnu strukturu u kojoj je, ako je komunikativni fokus na objektu radnje, rema (novo) lažni denotat **B** (*Marko Kraljević*). U drugoj se pak rečenici ne izražava pripadnost istom krugu pa se ona može smatrati istinitom. Ali i u njoj je **B** (*Marko Kraljević*) rema.

Povezanost KomP i LogP se sastoji i u tome što je referencija korelativna sa komunikativnom situacijom. Da bi se realizovao komunikativni zadatak, mora se, prvo, identifikovati objekat saopštenja (tema) koji (a) može biti poznat samo pošiljaocu ili (b) poznat pošiljaocu i primaocu. Referenciju i identifikaciju neki uzimaju kao sinonime (npr. Stroson 1963) polazeći od činjenice da je zadatak referencije (ili identifikacije) odgovor na pitanje „O čemu se govori?“. S druge strane, poistovećuje se predikacija i karakterizacija jer odgovor na postavljeno pitanje daje predikacija (ili karakterizacija). Ako ovu misao prenesemo na plan KomP, mogao bi se izvući zaključak da je referencija vezana za staro, za početnu poziciju (dakle temu), a predikacija za ono što je novo (dakle, remu). Međutim, prožimanje dviju perspektiva je mnogo kompleksnije.

Da bi se uspostavila komunikacija, neophodno je znati da nešto postoji (pošiljalac

će ga imenovati) i da to što je imenovano pripada određenoj taksonomijskoj grupi (primalac će to dešifrovati ili će sam pošiljalac to učiniti). Predmet se može uvesti u spoznajni krug primaoca na taj način što će se na početku dati informacija o širem krugu realija iz koga se kasnije izdvaja i identifikuje. Npr.:

[325] Bilo je to || u jednoj zemlji seljaka na brdovitom Balkanu… (D. Maksimović)

Iako je introdukcijom ekstencional prilično sužen, krug potencijalne teme je i dalje veoma širok. Stoga će se on u narednim rečenicama omeđiti i iz njega izdvojiti tema:

[326] Umrla je mučeničkom smrću || *četa đaka* u istom danu…

Međutim, u kazivanju se može odmah direktno preći na izabrani predmet, bez taksonomijskog determinisanja. Najilustrativniji primjer daju bajke, koje otvara upravo takva identifikacija:

[327] Bio || jednom jedan car...

U ovoj početnoj (identifikaciono-taksonomskoj) fazi recipijent saznaje predmet saopštenja i dobija informaciju u kakvu taksonomijsku kategoriju on spada (u datom slučaju predstavlja, prvo, krug živih ljudi, drugo, najviši socijalni sloj i, treće, sloj koji upravlja državom). Dakle, sa aspekta komunikativne orijentacije govornog lica normalno je da dolazi prvo identifikacija, zatim taksonomizacija i nominacija te najzad deskripcija. Ovdje se istovremeno realizuje identifikacija i taksonomizacija: 1. neko postoji (identifikacija = denotacija kao rezultat), 2. taj neko je *car* (taksonomizacija = signifikacija kao rezultat). Ako je komunikativni fokus na *bio*, polazi se od identifikacije (egzistencijalno značenje). Ukoliko je težište na *car*, fokusira se taksonomizacija. Govornik ne počinje opis ili pripovijedanje prije nego što identifikuje i taksonomski izdvoji dati predmet (temu) iz određenog kruga ili kategorije predmeta. To se tiče i upitnih rečenica tipa:

[328] Ko || je ovdje Petar Popović?

gdje se traži osoba pod datim imenom. Ako se kao odgovor dobije:

[329] Petar Popović || sam ja (lično).

govorno lice ponavlja identifikaciju i nominaciju koju je dao njegov sabesjednik i saopštava da se radi o njemu samom te to izražava zamjenicom *ja.* Dakle, u pitanju je samoidentifikacija i samonominacija.

Kao što se vidi, u LogP bitnu ulogu igra taksonomijska informacija. Njeno nepostojanje otežava komunikaciju. U procesu opštenja veoma često se ona daje u direktnoj formi tipa:

[330] Ruža || je vrsta cvijeća.

Ovo je tipičan slučaj eksplicitne taksonomizacije u kojoj temu, kao ono od čega se polazi, čini vid (*ruža)*, a remu, kao ciljnu orijentaciju rod (*cvijeće)*. Takve rečenice nazivamo taksonomskim. Ovdje se nameće zaključak da je proces tematizacije vezan za identifikaciju i taksonomizaciju, a proces rematizacije za deskripciju.

Referencija je neodvojiva od njene komunikativne namjere jer predstavlja formu intencije, a sam čin referencije je odnos između namjere pošiljaoca i prepoznavanja te namjere od strane primaoca (Serl 1991). Čin referencije je determinisan namjerom govornika, i to direktno povezuje LogP i KomP. Njih naime objedinjava namjera govornog lica (= komunikativni zadatak) da se uspostavi veza između jezičkog izraza i stvarnosti. Tek nakon identifikacije i nominacije predmeta može doći do atribucije, (deskripcije i karakterizacije predmeta po određenim obilježjima), što rezultira konačnim produktom – predikacijom.

Svaka rečenica, pa i lažna, komunikativno je korektna. Npr. ako dijete kaže majci:

[331] Juče sam dobio || četiri iz matematike.

a u stvari se radi o negativnoj ocjeni, data je lažna informacija sa korektnom KomP. Čak nelogična, apsurdna rečenica tipa:

[332] a. Fudbalska lopta || je kvadratna.

b. Kći || se obično udaje za oca.

ima normalnu KomP. Tako druga rečenica sadrži temu *kći* i remu *se obično udaje za oca*. Sa aspekta LogP ona je lažna (nije vjerovatna). Slijedi logičan zaključak: nema rečenice koja nema komunikativnu organizaciju i perspektivu (čak nema rečenice koja ima lažnu komunikativnu strukturu). Međutim, nije svaka korektna komunikativna orijentacija istovremeno (ili automatski) logički korektna.

Na planu prožimanja KomP i LogP posebno su interesantni slučajevi kada referencija trpi neuspjeh, a ponekad i totalni krah. To se dešava u situacijama u kojima rečenica, iako gramatički pravilna, ne saopštava ni o čemu, tačnije kada se poruka ne temelji na realnom predmetu. Pri tome se narušava jedan od osnovnih postulata referentnosti: da ono u odnosu na šta se vrši referencija mora postojati. Dakle, radi se o rečenicama sa nereferentnim iskazom. Do nereferentne upotrebe dolazi kada se imenuje ono što ne postoji, recimo:

[333] a. Obratite se || *direktoru* fakulteta.

b. Javite se || *dekanu* preduzeća za proizvodnju obuće.

U oba slučaja referencija je izvršena u odnosu na ono čega nema (na fakultetu ne postoji zvanje direktora, a titula dekana se daje samo na visokoškolskim ustanovama).

U nereferentnosti obično je samo jedan dio ili elemenat rečenice kriv za neuspjeh referencije. Takva situacija se prelama na komunikativnom planu na taj način što rema ne saopštava ništa o temi jer ona (tema) faktički ne postoji, tako da poruka nema svog predmeta. Stoga rečenica postaje neinformativna pa dolazi do neuspjeha referencije. Recimo, ako kažemo:

[334] Lopov (**A**) || mi (**B**) je ukrao novac (**C**) iz džepa (**D**).

a u stvari je govorno lice (**B**) samo izgubilo novac (**C**), onda je ono (**B**) izvršilo (neuspješnu) referenciju u odnosu na **A** (*lopova*) koje ne postoji. Ili ukoliko konstatujemo:

[335] U Petrovom (**A**) rodnom mjestu (**B**) nema || kockarnice (**C**).

a onda dodamo:

[336] Petar (**A**) je često posjećivao || kockarnicu (**C**).

mi smo tačnom iskazu (**A** i **B** su realije) dodali „krivu“ referenciju (da u **B** postoji **C**). Zbog lažne rememe **C** lažan je postao čitav iskaz. Ako napravimo referenciju u odnosu na ono što ne postoji (u datom slučaju *kockarnicu*), nismo napravili nikakvu referenciju, tačnije uspješnu referenciju. Stoga se za ovakve slučajeve kaže da se radi o krahu istine. Oni su toliko česti i relevantni da je nastala i posebna teorija funkcionalno-istinskog kraha. Ovdje je bitna postavka da je rečenica čija tema nema denotat lišena pravog značenja i da je takve vrste izraza prirodnije smatrati lažnim (Stroson 1963). Oni nemaju referenciju pa zato ova teorija ima dodirne tačke sa teorijom lažljivosti. U vezi s time postavlja se pitanje može li se govoriti o komunikativnom krahu. Do njega bi došlo ukoliko ne bi bilo ni teme ni reme, što je isključeno.

251. Još dva logička fenomena imaju značaj za KomP. To su ekstencional i intencional, koje je uveo u nauku austrijski logičar i filozof R. Karnap za analizu značenja. Po njegovom mišljenju, ono je sastavljeno iz dva dijela: predmetnog ili denotativnog (ekstencionalnog) i pojmovnog ili smisaonog (signifikativnog, intencionalnog). Signifikat predstavlja smisao, tačnije virtualni smisao riječi i izraza ili intencional.

252. Ekstencional je grupa (kategorija) predmeta koja se imenuje datim imenom, tj. mnoštvo svih potencijalno mogućih referenata koji nemaju odnos prema govornom činu. Npr. *sto* je skup svih stolova koji su postojali, sada postoje ili će biti. Tako je ekstencional riječi *ris* kategorija grabljivica koja pripada široj kategoriji mačaka. Izborom jednog od njih eliminiše se neodređenost koju pruža ekstencional. Dakle, ono što predstavlja haos (maksimalnu entropiju) u termodinamici, to je ekstencional u lingvistici. Konkretnom rečenicom neutrališe se neodređenost koju nosi sa sobom ekstencional. Svođenjem sadržaja pojmova, tvrdnji na njihov obim nastaje ekstencionalnost. Ekstencionalni konteksti su nezavisni od subjektivnog pristupa.

Postoji ekstencionalna identičnost i intencionalna različitost. Npr. izrazi *kapa*, *šešir*, *šubara*, *kačket* označavaju isti predmet ʻono što se stavlja na glavu da bi se ona sačuvala od hladnoće, vjetra, sunca ili da bi se ukrasilaʼ (ekstencionalna identičnost), ali svaki od njih ima svoj smisao, različit od drugih sličnih izraza (intencionalna različitost). Stoga se oni u pojedinim kontekstima isključuju, npr nije logično da riječ *šubara* bude upotrijebljena u ovakvoj rečenici:

[337] Tog ljeta djevojka je na plaži stalno nosila || *šubaru*.

Ovdje je moguće

[338] Tog ljeta djevojka je na plaži stalno nosila || *šešir*.

ili:

[339] Tog ljeta djevojka je na plaži stalno nosila || *kačket*.

Dakle, rema mora da nudi samo jedan izbor. Postoji i ekstencionalna isključivost:

kada nije moguće u remi upotrijebiti istovremeno sve riječi u njihovoj ukupnosti, npr.:

[340] Pogledajte – ona djevojka nosi na glavi || *kapu*, *šešir*, *šubaru* i *kačket*.

U datom slučaju rema mora biti zasnovana na disjunkciji (ʻili jedno ili drugo’), a ne na konjunkciji (ʻi jedno, i drugo, i treće’).

Dakle, semantičke varijacije se tiču intencionala, dok ekstencional ostaje isti. To se odnosi i na komunikativnu organizaciju: tematsko-rematsko variranje obuhvata samo intencional, čiji se nosioci raspoređuju na početak, sredinu i kraj. Na ekstencionalnu stranu (kontekst nekog događaja, dakle referencije) ne utiču sredstva aktuelnog raščlanjivanja. Tako frazni akcenat ne može djelovati na istinitost rečenice. Npr. u rečenici:

[341] Cijena nafte osjetno je skočila.

ekstencional se ne mijenja bez obzira na to da li se fokusira *cijena* ili *nafta*.

[342] a. Cijena *nafte* || osjetno je skočila.

b. *Cijena* || nafte osjetno je skočila. –

c. Ja || sam se razočarao u druga.

d. Drug || me je razočarao.

U oba slučaja isti je ekstencional, a različit intencional.

253. Signifikat i intencional su bliski pojmovi pa se stoga ponekad poistovećuju. Intencional predstavlja pravilnu determinaciju pojma povezanu sa suštinom predmeta, odnosno označava zamišljeni predmet nominacije koji odgovara ekstencionalu. Drugim riječima, radi se o svojstvima iskazanim predikatskim izrazom (referentom iskazu i predikatu), o individualnom pojmu (konceptu) ili, kako kaže Karnap, individualnoj semantičkoj matrici. Tako intencional riječi *ris* predstavlja obilježje ʻbiti grabljivica iz porodice mačaka’ (ekstencional su svi *risovi* koji su bili, koji jesu i koji će postojati). Pravilo formalne logike kaže da je denotacija (ekstencional, obim) obrnuto proporcionalna intencionalu (sadržaju).

254. Bliskost rečenica po smislu (intencionalu, signifikativna bliskost) uz moguće razlike u predmetu oznake (ekstencionalu, denotatu, referentu) predstavlja osnovu za realizaciju semantičkih i komunikativnih transformacija tipa:

[343] a. Kuća || se pravi.

b. Kuću || prave.

u kojima je početna orijentacija (tema) identična (*kuća*) a završna (rematska) različita. Bliskost rečenica po predmetu (ekstencionalu) uz razlike u smislu (intencionalu) predstavlja osnovu za perifraze tipa:

[344] a. Petar (**A**) || kupuje od Ivana (**B**).

b. Ivan (**B**) || prodaje Petru (**A**).

U njima ekstencional ostaje isti, ali se mijenja intencional. U [a] težište je na kupovini, a u [b] na prodaji, odnosno fokusira se **A** ili **B**, a u stvari oba intencioniraju isti ekstencional. Rečenica može početi od onoga ko kupuje ili od onoga ko prodaje. Slična je situacija sa rečenicama:

[345] a. Grad (**A**) || je oslobođen.

b. Grad (**A**) || je okupiran.

Za jednu stranu u ratnom sukobu radi se o oslobađanju (**A**), a za drugu o njegovoj okupaciji. U oba slučaja propozicija i tema se ne mijenjaju, a semantička variranja dolaze u remi.

Dakle, za razliku od ekstencionala, u intencionalu (koji se odnosi na činjenice i propoziciju) na istinitost mogu uticati sredstva aktuelnog raščlanjivanja. To se vidi i iz sljedećeg primjera:

[346] Dolazak 1992. godine Fransoa Miterana u Sarajevo iznenadio je sve građane.

Ako se fokusira *Miteran*, konstatuje se da je iznenađene bilo u tome što se u vrijeme bombardovanja pojavio baš on, predsjednik Francuske. Ukoliko je akcenat na *Sarajevo*, potencira se iznenađenje što se *Miteran* našao u gradu koji se intenzivno bombarduje. To znači da promjena komunikativne orijentacije može da utiče na istinitost intencionala (intencionalnog predikata), ali ne ekstencionala i uopšte propozicije (realne, ontološke oblasti).

255. Koreferencija zauzima važno mjesto u prožimanju LogP i KomP. Ona predstavlja odnos između članova iskaza (po pravilu imenskih) koji označavaju isti objekat (situaciju), odnosno imaju isti denotat (referent) te se radi o referencijalnoj identičnosti. Koreferencija se veže za staro (temu) te pomaže da se ono maksimalno racionalno, jezički korektno i stilski dotjerano izrazi. Njome se eliminišu ponavljanja i pojačava raznovrsnost kazivanja. Koreferencija je osobena forma sintaksičkog izomorfizma u kome dolazi do prožimanja GramP, LogP i KomP. Ona se zasniva na kretanju informacije od starog ka novom, od teme ka remi te često predstavlja svojevrsnu retrospekciju jer se radi o anaforskom odnosu, npr. kada iza imenice (imenskog iskaza) slijedi zamjenica koja izražava isti predmet:

[347] *Petar* || je samoga *sebe* okrivio za neuspjeh.

Ovdje *Petar* i *sebe* označavaju istu osobu pa stoga kažemo da je zamjenica *sebe* koreferentna imenici *Petar*. Koreferentni elementi se komunikativno cijepaju – jedan se tematizuje (*Petar*), a drugi rematizuje (*sebe*). Isti odnos može izražavati i veza „imenica + prisvojna zamjenica“:

[348] *Petar* || veoma voli *svoju* majku.

Povratne zamjenice uvijek generišu koreferenciju.

Ne smatra se koreferentnim predikatska identičnost tipa: *Venera – jutarnja zvijezda – večernja zvijezda* (*Večernjača*) – (*zvijezda*) *Danica*, jer se radi o rematizaciji tri

različita koncepta:

[349] a. Na nebu je sjala || *Venera*. (= planeta)

b. Na nebu je sjala || *večernja zvijezda*. (= zvijezda koja se vidi samo uveče, po poći)

c. Na nebu je sjala || *jutarnja zvijezda*. (= zvijezda koja se pojavljuje na nebu ujutro)

Zbog konceptualne neidentičnosti koreferenciju ne obrazuju ni rečenice tipa:

[350] *Ove* su *jabuke* uvele, a *one* svježe.

Ovdje se ne radi o koreferenciji, jer markirane riječi ne označavaju isti predmet (u pitanju su dvije odvojene, međusobno nepovezane grupe *jabuka*). Promjena u redoslijedu ne utiče na promjenu smisla:

[351] *One* su *jabuke* sveže, a *ove* uvele.

Takođe nisu koreferentna leksička ponavljanja tipa:

[352] *Čovjek* je *čovjeku* || vuk.

Bliski koreferenciji su slučajevi kada se realija različito imenuje da bi se potencirala neka njena strana. Tako sjeverni narodi imaju veoma mnogo naziva za snijeg, južni za vatru, pustinjski za pijesak i kamile itd. Za glavni grad Austrije postoji više naziva, što predstavlja formu međujezičkog koreferentnog variranja: *Wien* (njemački) – *Vienna* (engleski) – *Beč* (srpski) – *Dunaj* (slovenački) – *Вена* (ruski). Ali do variranja najčešće dolazi i u okviru jednoga jezika, kao u srpskom:

[353] U *Beču*, *gradu na plavom Dunavu*, boravio sam sedam dana.

Na nivou rečenice koreferencija se ispoljava, između ostalog, u tzv. koordinatnim (istorodnim) članovima, koji imaju i druge nazive (npr. horizontal).[155]

Postoji logička i gramatička koordinacija (istorodnost). Pod prvom se podrazumijeva identičnost roda i vrste (hiponima i hiperonima):

[354] U nebo su se dizali || *borovi*, *jele* i *omorike*.

gdje rememe *bor*, *jela* i *omorika* predstavljaju različite vrste istog roda – *drveta*. Univerzalno sredstvo za provjeru koordinacije (istorodnosti) je logičko pitanje.

Pod gramatičkom koordinacijom (istorodnošću) ima se u vidu isti sintaksički odnos i identična sintaksička funkcija:

[355] a. *Milan* (**A**), *Petar* (**B**) i *Danilo* (**C**) || su dobri drugovi. (= identična funkcija subjekta)

b. Milan || *čita* (**a**), *analizira* (**b**) i *zapisuje*(**c**). (= identična funkcija

[155] Ovaj termin, koji upotrebljava Birenbaum (1979), ne smatramo smatramo srećnim rješenjem, jer se sve što je linijski organizovano može imenovati tom riječju.

predikata)

c. Jabuka || je *zrela* (**a**), *sočna* (**b**) i *velika* (**c**). (= identična funkcija priloške odredbe)

d. *Zrele* (**a**), *sočne* (**b**) i *velike* (**c**) jabuke || su prodavane na pijaci. (= identična funkcija atributa)

Logička koordinacija (istorodnost) se može komunikativno relativizirati nejednakom početnom pozicijom. Recimo, ako se postavi pitanje šta u datom nizu taksonomijski strši:

[356] U prodaji se nalaze trešnje, višnje, jabuke, lubenice, lopte, mandarine, banane i klikeri.

kao polazna pozicija može biti forma realeme pa će se izdvojiti predmeti koji su okrugli (*trešnje*, *višnje*, *jabuke*, *lubenice*, *lopte*, *mandarine* i *klikeri*) i oni koji su duguljasti (*banana*). Pošto se u nizu izdvaja ono što je rijetko, rekli bismo da su *banane* suvišne. Ukoliko je pak polazna pozicija sadržaj, konstatovaćemo da su *trešnje*, *višnje*, *jabuke*, *mandarine* vrste voća, a *lopte* i *klikeri* predmeti za igru i, kao manje zastupljeni, suvišni. Ukoliko pak kažemo:

[357] U prodaji se nalaze || *trešnje*, *višnje* i *jabuke*.

navedeni predmeti se podudaraju i po formi (svi su okrugli) i po sadržaju (svi pripadaju istoj kategoriji – hiperonimu *voće*). Do komunikativnog relativiziranja logičke koordinacije dolazi zahvaljujući činjenici da predmeti mogu biti istorodni po (a) formi, (b) po sadržaji, (c) i po formi i po sadržaju pa stoga treba razlikovati formalnu, sadržajnu i komleksnu (formalno-sadržinsku) istorodnost. Na komunikativnom planu postoje dvije mogućnosti: da se koordinacija (istorodnost) realizuje u temi ili u remi. U navedenim primjerima istorodnost je rematska. Gramatički istorodni članovi dozvoljavaju različito tematsko-rematsko variranje. Njegov nosilac mogu biti rememe. Up.

[358] a. Došla je || *hladna duga* zima.

b. Došla je || *duga* (**a**) *hladna* (**b**) zima (**A**). || abA

c. Došla je || zima, *hladna* (**b**) i *duga* (**a**). || baA

d. Došla je || zima (**A**) *duga* (**a**), i *hladna*. (**b**) || Aab

Međutim, niz istorodnih članova se u ovome slučaju ne može razdvojiti:

[359] * Došla je *hladna* zima *duga*.

Tememe takođe mogu da tvore istorodni niz:

[360] *Zima* (**A**), *proljeće* (**B**), ljeto (**C**) i *jesen* (**D**) || su godišnja doba.
ABCD ||

Ovdje su tememe date u vremenskoj sukcesivnosti (onako kako u godini dolaze), ali raspored može biti i drugačiji:

[361] a. *Zima* (**A**), *proljeće* (**B**), *jesen* (**D**) *i* ljeto (**C**) || su godišnja doba. (= temporalna sukcesivnost je relevantna)
ABDC ||

b. *Proljeće* (**B**)*, zima* (**A**), ljeto (**C**) i *jesen* (**D**) || su godišnja doba. (= temporalna sukcesivnost nije relevantna)
BACD ||

c. *Ljeto* (**C**)*, zima* (**A**), *proljeće* (**B**) i *jesen* (**D**) || su godišnja doba. (= temporalna sukcesivnost je relevantna) itd.
CABD ||

Ako se pak aktuelizuje vremenska linearnost, redoslijed će biti fiksiran. Pri tome svaka temema može zauzeti inicijalnu, medijalnu ili konačnu poziciju. U tome procesu anteriorna temema uvijek zadaje posteriornu (posteriorne):

[362] a. Dolazi || *proljeće* (**B**), zatim ljeto (**C**) i *jesen* (**D**), a onda *zima* (**A**).
|| BCDA

b. Dolazi || ljeto (**C**), zatim *jesen* (**D**) i *zima* (**A**), a onda *proljeće* (**B**).
|| CDAB

c. Dolazi || *jesen* (**D**), zatim *zima* (**A**) i *proljeće* (**B**), a onda ljeto (**C**).
|| DABC

d. Dolazi || *zima* (**A**), zatim *proljeće* (**B**) i ljeto (**C**), a onda *jesen* (**D**).
||ABCD

Kao što se vidi, rečenice odražavaju vremensku sukcesivnost u svim pravcima i na svim ravnima: a) horizontalno, vertikalno i dijagonalno, b) anaforski i epiforski, c) prospektivno i retrospektivno. Izbor prvog elementa zavisi od okolnosti: recimo, *zima* će doći na prvom mjestu u hladnim predjelima, a ljeto u toplim.

Neistorodni odnosi ne dozvoljavaju ovakve permutacije. Up.:

[363] Majka je donijela || *ovčije kiselo* mlijeko.

Ovdje *ovčije* i *kiselo* ne grade istorodan odnos jer se *kiselo* veže za imenicu *mlijeko* kao obavezni dio nominacije (ono što Rasel naziva deskripcijom). Ako se kaže:

[364] Majka je donijela || *kiselo ovčije* mlijeko.

supstitucijom je promijenjen intencional u tom smislu što se sada ne radi više o vrsti mlijeka (*običnom mlijeku, slatkom mlijeku, obranom mlijeku, kiselom mlijeku*), već o kvalitetu mlijeka (*mlijeku* koje je dugo stajalo pa se ukiselilo, pokvarilo).

Ne može se u prirodnoj istorodnosti mijenjati redoslijed članova niza. Imlicitno potenciranje dolazi rijetko, a najčešće se može naći rečenicama iz testovima inteligencije, gdje se kao komunikativni zadatak postavlja zahtjev da se nađe neistorodni elemenat.

U sistemu istorodnih članova izdvajaju se dvije vrste: a) u jednoj posteriorni pojam potpuno uključuje u sebe anteriorni, npr.:

[365] a. Rijeka *Sava* teče. (= pojam *Sava* sadrži sva obilježja pojma rijeke)

b. *Ovdje*, *na moru*, badem je uveliko cvjetao.

b) drugi pojam djelimično uključuje prvi:

[366] *Inženjer Petar Marković* zaposlio se kao taksista.

jer nisu svi ljudi inženjeri (Petar Marković je jedan od stotine inženjera).

Koreferencija često dolazi kao forma preciziranja. Ta se funkcija posebno ispoljava kada se navodi titula, zvanje, rang, profesija, rodbinski odnos i sl.:

[367] a. *Nikola Popović*, *direktor fabrike*, || bio je radan i vrijedan čovjek.

b. *Sin Marko* || je najviše pomagao majci Danici.

Najvažnije pitanje u koreferenciji glasi: koji se elemenat može okarakterisati kao tematski, a koji rematski. Ako se u posljednjem primjeru ima u vidu početna i završna pozicija, tema će biti *sin*, a rema *Marko*. Ukoliko pak pod temom podrazumijevamo ono što se precizira, nastaje više mogućnosti. U slučaju da se pojam koji se karakteriše smatra starom informacijom, on će biti tema. Kada se ističe da se radi o jednom od sinova (*Marku*, a ne *Petru*, *Andriji* …), rema će biti *Marko*. Ako se potencira jedan od članova rodbine (*sin*, *kćerka*, *brat*, *zet*…) *pomagao*, funkciju reme imaće *sin*, a teme *Marko* (*sin Marko*, a ne *kćerka Mirjana*).

Logički pojam koreferencije ima dodirne tačke sa lingvističkim pojmom sinonimije.

256. Jedna od komunikativno specifičnih pojava jeste logička tautologija (izraz koji ostaje istinit bez obzira na to o kakvoj se grupi predmeta radi). Logičkom tautologijom se smatra izraz tipa:

[368] Petar || čita ili ne čita knjigu.

Iz ovakve rečenice ne može se ništa saznati o Petrovoj aktivnosti, što znači da logička tautologija ne nosi nikakvu informaciju: novu/staru (KomP), istinitu/lažnu (LogP), informaciju koja eleminiše neodređenost (InfP). Tautologija ne daje podatke o realnom stanju stvari, tačnije narušava važan komunikativni princip – princip informativnosti. Stoga se može govoriti o informacijskoj praznini (vakumu). Jedan od oblika tautologije jeste autodefinisanje – determinisanje nekog pojma putem istog tog pojma, npr.:

[369] Reformator je čovjek koji reformiše.

Ovakve rečenica počinju i završavaju se istom riječju (tema i rema imaju identičnu *reform*-).

257. L o g i č k i i s k a z i su gramatički pravilne izjavne rečenice koje su istinite ili lažne. Postoji niz vrsta iskaza, ali su za prožimanje KomP i LogP relevantni (a) elementarni i složeni, (b) deskriptivni, aksiološki i deskriptivno-aksiološki, modalni, c) egzistencijalni, predikativni, identifikacioni, nominativni, atributivni i sl.

Osnovna funkcija opisa ili deskriptivnog iskaza je slikanje stvarnosti. U opisu se

obično polazi od predmetne deskripcije:

[370] a. Kvadrat || čine četiri strane.

b. Kuća || ima krov, zidove, prozore i podrum.

c. Helij || je hemijski elemenat.

d. Drveće || je zeleno.

Sa aspekta LogP rečenica je izraz kojom se nešto opisuje ili ocjenjuje. U slučaju opisivanja ističe se da li je nešto istinito ili je lažno, a u ocjenjivanju daje se vrijednosna karakteristika. Npr. ako se kaže

[371] Voda || je hladna.

konstatuje se: ʻistina je da je voda hladnaʼ, ʻdoista je voda hladnaʼ. Takav opis sadrži u sebi subjekat (lice ili grupa lica), predmet opisa (situaciju koja se opisuje), tačku gledišta ili poziciju. Opis može biti istinit ili lažan. Deskriptivni iskaz ima fleksibilnu strukturu koja dozvoljava tematsko-rematsko variranje i komunikativno fokusiranje pojedinih elemenata. Međutim, pri tome opis može dobiti drugačiji karakter. Recimo, rečenica [362] se može tako izmijeniti da početna pozicija bude karakterizacija, a završna nominacija:

[372] Hladna || je voda.

Ovakva rečenica nastaje na presupoziciji, tačnije na već izvršenoj identifikaciji i taksonomizaciji (lociranim u lijevom kontekstu): predmet je identifikovan, taksonomiziran i imenovan, što daje osnovu da nova rečenica počne od svojstva. Stoga je stara informacija podatak da se radi o *vodi*, a nova da je ona *hladna*.

258. Aksiološki iskazi utvrđuju apsolutnu ili relativnu vrijednost objekta koji se ocjenjuje. Oni se zasnivaju na (1) kvalifikativnim prilozima tipa *dobro*, *loše*, *slabo*, *pravilno*, *pogrešno*, *tačno* i sl., (2) riječima za poređenje – komparativu i superlativu (*bolji*, *najbolji*) itd. Up.:

[373] a. Kako || je lijepa ova djevojka!

c. Bolje biti pijan nego || star!

c. Bolje rat nego || pakt!

d. Bolje grob nego || rob!

Ocjena se potencira time što se njen centralni dio *kako*, *bolje* stavlja na prvo mjesto.

Ocjena ima osobenu KomP. U komunikativnoj organizaciji ocjene može se poći od bilo kog njegovog konstituenta. Ako se, recimo, daje sud o tome koliko predmet **A** odgovara situaciji **B**, kao u primjeru kada učenici pišu sastav (**A**) po planu koji im je zadala učiteljica (**B**), može se poći od **A** (*sastava*) ili od **B** (*plana*). Ako se ide od **A** (*sastava*), dobićemo rečenicu tipa:

[374] Sastav (**A**) || odgovara planu (**B**).

Međutim, polazna pozicija može biti elemenat **B** sa kojim se poredi elemenat **A**:

[375] Plan (**B**) || odgovara sastavu (**A**).

U prvom slučaju težište je na *sastavu*, u drugom na *planu*. Ocjena obično počinje onim što je njen predmet. Aksiološki iskaz može biti direktan i indirektan. On posebno dolazi do izražaja u govornim činovima kao što savjet, želja, upozorenje i sl. Kad je u pitanju kategorija istinitosti/lažnosti, za ocjenu se može reći da nije ni istinita ni lažna: ona se može tumačiti kao razumna, argumentovana, svrsishodna, ali ne i istinita, odnosno lažna.

259. Modalni iskazi su složeni iskazi koji karakterišu izrečeni sud ili jezičku jedinicu sa određene pozicije. Npr. rečenica:

[376] Petar je pao sa balkona.

dobija modalnu obojenost ako se njen sadržaj procjeni iz subjektivnog ugla, recimo:

[377] a. *Sigurno je* Petar pao sa balkona.

b. *Dokazano je* da je Petar pao sa balkona.

c. *Slučajno je* Petar pao sa balkona.

d. *Prava je slučajnost* da je Petar pao sa balkona.

e. *Nije nikakvo iznenađenje* da je Petar pao sa balkona.

f. *Vjerujem da je* Petar pao sa balkona.

g. *Vjerovatno je* Petar pao sa balkona.

h. *Ne vjerujem da je* Petar pao sa balkona.

i. *Žao mi je da je* Petar pao sa balkona.

j. *Šteta što je* Petar pao sa balkona.

k. *Sumnjam da je* Petar pao sa balkona.

l. *Možda je* Petar pao sa balkona.

m. *Čista je laž* da je Petar pao sa balkona.

n. *Demantovano je* da je Petar pao sa balkona.

Prvi dio rečenice izražava ocjenu sadržaja datog u drugom dijelu.

260. Na logičkom planu posebno se izdvajaju besmisleni i apsurdni iskazi. Apsurdnim se naziva iskaz u kome naizgled nema nikakve logičke protivurječnosti, a u suštini u pitanju je kontradiktornost. Npr.:

[378] a. Petrovi roditelji || nisu imali djece.

b. Lonac || je pametan.

c. Kiša || se crveni i lista.

Rematski dio sadrži ocjenu.

Apsurdne rečenice se razlikuju od besmislenih time što posljednje nisu niti istinite niti lažne, jer se ne mogu dovesti u vezi sa stvarnošću da bi se utvrdilo jesu li istinite ili su lažne.

Na KomP nije bitno je li rečenica apsurdna ili je istinita – ona se isključivo posmatra sa aspekta komunikativne strategije. Stoga se u apstraktnom i besmislenom iskazu može naći i tema i rema. To važi i za rečenice koje nemaju nikakav smisao poput poznate rečenice Noama Čomskog:

[379] Bezbojne zelene ideje || spavaju srdito.

Ova je rečenica gramatički pravilna, referencijalno prazna, logički besmislena, a komunikativno prepoznatljiva: prvi dio čini temu, drugi remu.

Tematsko-rematski su strukturirane i nepravilne rečenice tipa:

[380] * Ja || izbaciti taj mladić iz kuća.

I za rečenice koje dolaze iz šatrovačkog govora također se može reći da imaju komunikativnu organizaciju (bez koje ne bi mogle funkcionisati), pa ako se zna da je on zasnovan na permutaciji slogova, nije ga teško dešifrovati. Recimo, rečenica

[381] Jamo gadra dasa vaspa.

ima značenje:

[382] Moja draga sada spava.

pa se može podijeliti na dva komunikativna dijela – početni (temu) i završni (remu):

[383] Jamo gadra dasa || vaspa.

Čak se i rečenica sastavljena od nepostojećih riječi može perspektivizirati (ukoliko se dekodira smisao), npr.:

[384] Tobna zelma || hiro mušlja barnu tuklu.

Ovdje se naslućuje da je prva riječ pridjev (*tobna*), druga imenica (*zelma*) i da to čini temu, a da ono što asocira prilog (*hiro*), glagol (*mušlja*), pridjev (*barnu*) i imenicu (*tukla*) obrazuje remu. Dakle, svaki jezički izraz ima KomP, pa se bilo koji tip rečenice sa dekodiranim smislom može tematsko-rematski raščlaniti.

Kao i sve druge perspektive, KomP ima određen etalon. Taj etalon nazvaćemo tematsko-rematskim.

261. Introduktivni iskazi predstavljaju rečenice koje se pojavljuju na početku kazivanja. One služe kao inicijalni oblici izražavanja. Ako se ispred takvog iskaza ne nalazi nikakav drugi, radi se o apsolutnoj introdukciji (npr. prva rečenica u pripovijeci, romanu). Introdukcija pretpostavlja nulti lijevi i obavezni desni tekst. Njena osnovna karakteristika je informacijska nepotpunost. Introdukcija stvara u percipiranju informacijsku glad i želju da se zadovolje komunikacijske potrebe. Ako se one ne udovolje, nastaje efekat prevarenog očekivanja. Posmatrano iz lijeve perspektive, intro-

dukcija je samostalna, gledano iz desne perspektive ona je neautonomna (ne može postojati bez onoga što ona nagovještava, što otvara). Njome se vrši priprema za pojavu narednih rečenica, tačnije ukazuje se da nešto slijedi. Budući da je u centru pažnje ono što nije poznato i što treba razjasniti, komunikativni fokus pada na nosioca neodređenosti:

[385] Imam || *jednu važnu stvar* da ti kažem.

Rečenica daje opštu informaciju koja se narednom (narednim rečenicama) mora konkretizirati. Uvodne rečenice nose maksimalnu entropiju. Svi sljedeći iskazi smanjuju neodređenost.

U introdukciji se aktuelizira ono što je nejasno, neodređeno, što nagovještava, što privlači pažnju sagovornika. Za komunikativno fokusiranje su posebno primamljive entropične riječi tipa neodređenih zamjenica:

[386] Sine, *nešto* || sam ti kupio.

Introkutivna rečenica može da sadrži i više informacije, npr. da se komunikativno fokusira taksonomijska informacija (informacija o kategoriji date realije):

[387] Sine, kupio sam ti || *igračku*.

Govorno lice izdvaja posebnu kategoriju predmeta (*igračku*), ali ta informacija nije do kraja iskazana, jer sabesjedniku (*djetetu*) nije poznato o kakvoj se konkretno *igrački* radi. Drugim riječima, sabesjednik ne raspolaže informacijom koju ima govorno lice. Neodređenost se smanjuje upotrebom bilo kog oblika atribucije, npr.:

[388] Sine, kupio sam ti || *jednu lijepu* igračku.

Uvođenjem priloga za mjesto i(li) vrijeme:

[389] Sine, donio sam ti nešto || *iz prodavnice „Bambi“*.

stvara se osnova za fokusiranje, aktivira presupozicija sagovornika i time smanjuje neodređenost: otac nije rekao da je kupio igračku, jer mu je jasno da dijete zna da se u „Bambiju“ prodaju igračke. Djetetu je poznata kategorija poklona, ali nejasna donja taksonomijska informacija. Ako se pak dâ potpuna informacija:

[390] Sine, kupio sam ti u „Bambiju“ || *tenk*.

introdukcija se neutralizira i pretvara u svoju suprotnost – njome se saopštava ono što je narednom rečenicom (narednim rečenicama) trebalo reći.

Jedna te ista rečenica, u zavisnosti od komunikativne orijentacije, može biti introduktivno i egzistencijalno aktuelizirana. Up.:

[391] *Markov djed je imao tri sina.* Stariji je mlad umro, srednji je u ratu poginuo, a mlađi je dugo živio. Svi su bili lijepi i pametni.

Prva rečenica se može shvatiti kao iskaz kojim se otvara pripovijedanje. Uzmimo drugi slučaj:

[392] Petrov djed je imao samo jednog sina. *Markov djed je imao tri sina*.

Markirana rečenica iz [392] je smisaono identična markiranoj rečenici iz [391], ali u posljednjoj je aktuelizirano egzistencijalno značenje.

U introdukciji se može fokusirati komponenta vezana za govorno lice. Npr.

[393] Ljetovao || *ja* jednom na moru.

Introdukciju u više slučajeva nosi riječ *jednom*:

[394] *Jednom* došli goste || naši rođaci.

Egzistencijalni iskazi često počinju predikatom:

[395] a. *Bio* jednom || jedan car.

b. *Imao* jednom neki car || dva sina.

Na početku mogu doći i deiktičke riječi:

[396] *Tamo* gdje se livada uklinjavala u šumu živio je || starac Veljko.

Ponekad introdukcija sadrži individualizaciju (daje se informacija o konkretnom predmetu) pa se komunikativni fokus prebacuje na nju:

[397] Imao || ja *mačka po imenu Džeri*.

Za introduktivne rečenice je karakteristično da ne grade simetričan odnos u tom smislu što se mogu negirati i kao takve inicijalno upotrijebiti. Recimo, moguće je reći:

[398] Jednom || *je* Danilo prespavao i zakasnio na posao.

međutim, simetrična odrična rečenica ne može otvoriti kazivanje:

[399] Jednom || *nije* Danilo prespavao i zakasnio na posao.

jer ona pretpostavlja nešto što je već saopšteno, što je bilo. Ovakva rečenica je moguća u postpoziciji, npr. ako se govori o tome da je navedena osoba često kasnila, a onda na vrijeme došla.

262. Jedno od bitnih razgraničenja za KomP tiče se razlikovanja prostih (elementarnih) i složenih iskaza. Prosti ili elementarni iskazi nemaju u svome sastavu druge iskaze ili njihove dijelove i elemente, odnosno ne sadrže logičke konstante (logičke spone i kvantore). Takvi su, recimo:

[400] Branko Radičević || je umro veoma mlad.

[401] Stariji sin || je pametniji.

Iskazi dobijeni iz prostih nazivaju se složenim. Za strukturiranje složenih iskaza koriste se pomoćna sredstva – logičke spone (propozicionalne kopule) tipa *i*, *ili*, *ako... onda* itd. Up.:

[402] Branko Radičević || se razbolio od tuberkuloze *i* umro veoma mlad.

[403] Stariji sin || je pametniji, *ali* je mlađi mudriji.

Tako se dva elementarna iskaza:

[404] Pada snijeg. Duva jak vjetar.

mogu pomoću logičkih spona *i*, *ali* i sl. dovesti u vezu i pretvoriti u složeni iskaz:

[405] a. Pada snijeg *i* duva jak vjetar.

b. Pada snijeg, *ali* ne duva jak vjetar.

Ne postoji apsolutna, automatska podudarnost između prostih i složenih iskaza u logici i prostih i složenih rečenica u sintaksi. Složeni logički iskaz može se izraziti ne samo složenom, nego i prostom rečenicom.

Postoje tri najvažnije vrste složenih logičkih iskaza: negacija, konjunkcija i disjunkcija. Oni imaju specifičnu komunikativnu organizaciju.

263. Negacija je nov iskaz zasnovan na dvije mogućnosti: ako je asercija istinita, recimo:

[406] Petar || je student.

negacija (sud koji polazi od onoga što nije):

[407] Petar || nije student.

je lažna i obrnuto (lažno je da je *Petar* student, a tačno je da *Petar* nije student). Negacija se označava operatorom ~ **(A~B),** operatorom ¬ ili operatorom u obliku tačke (.) pa bi se data rečenica mogla ovako predstaviti: *Petar* ~ student. Povezivanjem ovih rečenice, dobija se sljedeća zavisnost: ako je **A** istinito (*Petar je* student), njegova negacija je lažna (*Petar nije* student) i ako je **A** (*Petar je* student) lažno, njegova negacija je istinita (*Petar nije* student). Na komunikativnom planu u oba slučaja negacija je rematska i nalazi se u postpoziciji u odnosu na negirani pojam. Međutim, postoje različite mogućnosti tematsko-rematskog variranja.

264. Konjunkcija je iskaz nastao primjenom logičke spone *i* (*Petar* i *Marko*). Označava se operatorom & ili ∧ (u značenju ʻne', ʻnije tačno da', ʻlažno je da') – **A** ∧ **B (***Petar* ∧ *Marko*). Ako logičkom sponom objedinimo dva prosta iskaza, nastaje novi, složeniji:

[408] Sunce zalazi (**A**). Nastupa noć. (**B**) → Sunce zalazi i nastupa noć.

(A ∧ B)

Dakle, dvije proste rečenice pretvaramo u jednu složenu (nezavisno složenu). Konjunkcija je istinita u slučaju da su oba dijela istinita. Ona može dolaziti samo ako su u pitanju korelativni pojmovi. Recimo može se reći:

[409] Padala je *kiša* i padao je prvi *sumrak*.

jer su *kiša* i *sumrak* prirodne pojave istog ranga, ali nije logički korektno ukoliko kažemo:

[410] Tokom razgovora pala je || obilna *kiša* i jedna interesantna *ideja*.

zato što rememe *kiša* i *ideja* pripadaju različitim semantičkim poljima.

U konjunkciji se može mijenjati KomP bez promjene smisla rečenice.

265. Disjunkcija je logički iskaz nastao upotrebom spone *ili* (*Petar* ili *Marko*). Ona se označava operatorom ∨, npr. **A** ∨ **B** (*Petar* ∨ *Marko*). U teoriji skupova disjunkciji odgovara ukrštanje (∩) i objedinjavanje (∪). Spona ima dva značenja: 1. ʻovo ili ono ili oboje', 2. ʻovo ili ono, ali ne oboje zajedno'. U prvom se slučaju ne isključuje jedna od dvije mogućnosti pa je možemo nazvati afirmativnom disjunkcijom, recimo:

[411] Uveče || ću *gledati televiziju* (**A**) ili *slušati muziku* (**B**).
A ∨ **B**

Ovdje rema daje mogućnost istovremene realizacije radnje (može se u istom trenutku pratiti televizijski i muzički program). U drugom slučaju u remi se isključuje mogućnost da dvije radnje dolaze zajedno pa se radi o eliminatornoj (restriktivnoj) disjunkciji:

[412] Sutra će dan biti || *lijep* (**A**) ili *ružan* (**B**).

jer dan ne može biti istovremeno i lijep i ružan (**A** ∨ **B**). Pošto se značenje ovih iskaza ne može utvrditi, oni se nazivaju logički nedeterminisanim.

Komunikativno posmatrano u disjunkciji je težište na remi (na onome što je novo). Iskaz ne može početi logičkom sponom *ili,* jer ona traži postojanje dvaju elemenata od kojih jedan mora biti slijeva, a drugi zdesna. Kopula može doći na početak samo ako se duplicira, čime se dobija stroga disjunkcija – ʻili **A** ili **B**' (**A**∨∨**B)**:

[413] Ili *ću* uveče *gledati televiziju* (**A**) ili *ću slušati muziku* (**B**).

Postoji afirmativna (potvrda) i restriktivna (odrična) disjunkcija. Prva je istinita ukoliko je jedno od dvaju rješenja istinito (u našem slučaju ukoliko je tačno da ćemo *gledati televiziju* ili ćemo *slušati muziku*), a lažna ako su oba rješenja lažna (niti ćemo *gledati televiziju* niti *slušati muziku*). Eliminatorna (restriktivna) disjunkcija je istinita kada je bar jedno od dvaju rješenja istinito (npr. da će d*an biti ružan*), a lažna je ukoliko su oba člana istinita (da će *dan biti lijep* i da će *dan biti ružan*), ili su oba lažna.

Negiranjem disjunkcije nastaje antidisjunkcija:

[414] *Nisam* || gledao televiziju *niti* slušao muziku.

266. Uslov je složeni iskaz koji se formuliše pomoću logičkih spona *ako*, *ako... onda*, *kad*, *ukoliko* i sl. Njegova je suština da jedno rješenje (osnova ili antecedent) predstavlja bazu ili uslov za drugo (posljedicu ili konsekvent). Antecedent je ono što dolazi iza logičke spone *ako, ukoliko, kad i sl.*, a konsekvent (posljedica) ono što slijedi iza prelaznog elementa *onda*:

[415] *Ako* budem imao novca, *onda* ću otputovati na more.

Temu čini ono što predstavlja uslov (postojanje *novca*). On se bazira na implikaciji i označava operatorom →, npr. **A** → **B**. Implikacija je logička veza koja odgovara gramatičkoj vezi ʻako... onda' (ʻako je **A**, onda je **B**') pomoću koje se od jednostavnog iskaza gradi složen. U implikaciji se ističe nemogućnost situacije u kojoj bi antecedent bio istinit (*ako budem imao novca*), a konsekvent lažan (*otputovaću na more*).

267. U LogP razlikuju se termi i predikati (funktori). U ove posljednje ponekad se uključuju logičke spone i kvantori (operatori čiji su operandi rečenice i koji daju nove konstante rečenice; takvi su ∀ – kvantor ukupnosti , uopštenosti: ʻza sve’,’za svaki x’, ʻistinito je ako – ima značenje istine u svim značenjima x’ i ∃ – kvantor postojanja, egzistencijalnosti ʻpostoji’, ʻza neke’, ʻpostoji x tako da’). Term (subjekat) označava bilo koju riječ namijenjenu za oznaku samo jednog objekta. Spajanjem terma i predikata nastaje elementarni sud (propozicija).

268. L o g i č k a o p e r a c i j a je postupak kojim se strukturira logički sud ili propozicija. Za odnos KomP i LogP bitne su sljedeće operacije: zaključivanje, definisanje, dijeljenje i klasifikovanje.

269. Zaključivanje je postupak u kome iz jedne ili više postavki nastaje nova tvrdnja – zaključak. Postoje dvije vrste zaključivanja – deduktivno i induktivno. Njihova je KomP različita.

U deduktivnom zaključivanju zaključak se izvodi iz datog (dakle radi se o logičkom prelazu sa jedne istine na drugu, sa opšteg na pojedinačno, sa teme na remu). Npr.:

[416] a. Petar ide u školu, znači on je učenik.

b. Lingvisti su naučnici. Belić je lingvista. – Znači, Belić je naučnik.

Za komunikativnu perspektivu prostih rečenica zasnovanih na dedukciji je karakteristično kretanje od opšteg ka pojedinačnom.

U indukciji zaključivanje ne proizilazi iz postavki, već iz nekih činjenica pa se radi o prelasku sa pouzdanog znanja na vjerovatno (dakle, u pitanju je kretanje od pojedinačnog ka opštem):

[417] a. Petar || je student.

b. Milan || je student.

c. Dušan || je student.

d. → *Petar*, *Milan* i *Dušan* || studiraju.

Nepromišljeno kretanje od pojedinačnog ka opštem vodi pogrešnom zaključivanju tipa:

[418] a. Petar || je pametan.

b. Milan || je pametan.

c. → *Svi* su *ljudi* || pametni.

Iz pogrešne polazne pozicije (poziteme) nastala je netačna završna pozicija (pozirema) i pogrešan zaključak.

270. Jedna od logičkih operacija je definisanje, kojim se objašnjavaju svojstva, obilježja određenog pojma. U definisanju se jedna realija izdvaja iz nekog skupa (proces

identifikacije), a zatim razotkriva njena suština (proces deskripcije). Definisanje se vrši diferenciranjem roda i vida i koncentrisanjem na vidske razlike. Svaka se definicija sastoji od dva dijela: onoga što se definiše ($\mathbf{D_{term}}$) i onoga čime se definiše ($\mathbf{D_{determ}}$). Pošto je definicija zasnovana na odnosu identičnosti, formula definicije mogla bi izgledati ovako:

$$\mathbf{A} \equiv \mathbf{B}$$

(**A** je identično **B**).

Na planu prožimanja rečeničkih perspektiva postavlja se pitanje u kakvom je odnosu komunikativna binarnost koju čine tema (**T**) i rema (**R**) i definicijska binarnost zasnovana na onome što se definiše ($\mathbf{D_{term}}$) i onome čime se definiše ($\mathbf{D_{determ}}$). Očito, ovdje nema mnogo varijanata i one se svode na sljedeće: $\mathbf{T} = \mathbf{D_{term}}$, $\mathbf{T} = \mathbf{D_{determ}}$, $\mathbf{R} = \mathbf{D_{term}}$, $\mathbf{R} = \mathbf{D_{determ}}$. Uzmimo, primjer:

[419] Logika || je nauka o zakonima i oblicima mišljenja.

Ovdje se polazi od $\mathbf{D_{term}}$ (*logika*) i ide ka $\mathbf{D_{determ}}$ (*nauka o zakonima o oblicima mišljenja*). Dakle, podudara se, s jedne strane, **T** (tema) i $\mathbf{D_{term}}$ (pojam koji se definiše), i, s druge, rema **R** (rema) i ($\mathbf{D_{determ}}$) (ono čime se definiše), što znači da se u rečenicama koje prenose definiciju (ili koje su same definicije) ide od nepoznatog ka poznatom. LogP neće se promijeniti ako se izvrši permutacija:

[420] Nauka o zakonima o oblicima mišljenja se naziva || logika.

Postoji više tipova definicija, prije svega, eksplicitne i implicitne . U eksplicitnim definicijama LogP i KomP korespondiraju na dva načina. Prva je mogućnost da se pođe od samog pojma, npr.:

[421] *Lingvistika* || je naučna disciplina koja se bavi proučavanjem jezika.

Druga je mogućnost da rečenica-definicija počne determinirajućim dijelom:

[422] Naučna disciplina koja se bavi proučavanjem jezika se naziva || *lingvistika*.

Pojam i njegov determinirajući dio mogu biti međusobno zamjenljivi. U oba slučaja korespondencija $\mathbf{D_{term}}$ i $\mathbf{D_{determ}}$ je zasnovana na odnosu jednakosti (*lingvistika = naučna disciplina koja se bavi proučavanjem jezika; naučna disciplina koja se bavi proučavanjem jezika = lingvistika)* te s logičke tačke nije bitno šta stoji na početku, a šta na kraju. Međutim, upravo tu dolazi do nepodudarnosti između LogP i KomP. U prvom slučaju *lingvistika* je tema, a u drugom rema.

Implicitne definicije se ne temelje na odnosu jednakosti (kao u prethodnom slučaju) jer dati se pojam dovodi u vezu sa drugim pojmom (drugim pojmovima) i na taj način indirektno definiše. Tako se termin *lingvistika* može ovako objasniti:

[423] Postoji velik broj jezika kojima govore ljudi raznih nacija, vjera, ideoloških opredeljenja i sl. Da bi se otkrila suština jezika, neophodno je istražiti njihovu leksičku, morfološku, gramatičku, semantičku strukturu. Tim pitanjima bavi se *lingvistika*.

Kao što se vidi, iskaz sa pojmom koji se definiše i u širem kontekstu ima strukturu $\mathbf{D}_{\mathbf{term}}$ + $\mathbf{D}_{\mathbf{determ}}$ (determinacija + determinisani pojam). U ovom slučaju *lingvistiku* smo determinisali kroz kontekst pa se ovakve implicitne definicije nazivaju kontekstualnim.

Druga vrsta implicitnih definicija dolazi u formi tumačenja pojma putem ukazivanja na njega, prezentiranja objekta definisanja (ostenzivne definicije). Recimo, na pitanje šta je to *rječnik* može se odgovoriti da se pokaže sam rječnik. Ovdje se radi o eliptičnom iskazu koji se koristi u slučajevima kada eksplicitna definicija ili kontekstualna definicija ne bi dala rezultat (u popularnom objašnjavanju pojmova, recimo na nivou mlađeg školskog uzrasta). Funkciju reme vrše nulti (skriveni) verbalni izrazi na koje ukazuju vanjezička sredstva.

271. U definisanju se pojavljuju dvije vrste grešaka. Obje nastaju pri strukturiranju reme. Prvu stvara usko definisanje, kada se rema nepotrebno sužava:

[424] Lingvistika || je nauka o pisanom izražavanju.

Greška je u tome što *lingvistika* ne obuhvata samo pisanu komunikaciju. Druga greška dolazi širokim definisanjem: kada se pojam definiše kroz samog sebe pa se tema formalno podudara sa remom:

[425] Lingvistika || je lingvistika.

dakle nepoznato se determiniše putem nepoznatog, a jedan od osnovnih zahtijeva u teoriji definicije traži da se nepoznato objašnjava pomoću poznatog, dakle da se ide od teme (poznatog) ka remi (nepoznatom). Inače se pravi krug, konceptualni ćorsokak.

Od takvih (neuspješnih) definicija treba razlikovati tautološke izraze u kojima se potencira tema, npr.:

[426] a. Čovjek || je čovjek.

b. Rat || je rat.

Neuspješna definicija nastaje ako jedan termin objašnjavamo pomoću drugog termina koji sam zahtijeva determinaciju (lat. idem per idem – isto kroz isto). U njima je rema neodređena koliko i tema:

[427] *Reinkarnacija* || je ono što je suprotno *inkarnaciji*.

Na komunikativnom planu pažnju zaslužuju operacione definicije, kojima se razjašnjavaju pojmovi ukazivanjem na empirijske operacije (suprotne su eksplicitne definicije). One su posebno neophodne u objašnjavanju naučnih termina u kojima nisu fiksirana svojstva, već pravila manipulacije. Njihov rematski dio (dio sa novom informacijom) ukazuje na operaciju, postupak ili proceduru pomoću koje se daje tumačenje konkretne realije. Npr.:

[428] Hidrocentrala || je postrojenje koje pretvara vodenu energiju u električnu.

Komunikativno su interesantne i rekursivne definicije (zasnovane na rekursiji, vraćanju na poznato). Postoje i drugi tipovi definicija (diskursivno-analitičke, ortodok-

sno klasične, definicije zasnovane na genezi, nominalne definicije, nepotpune definicije i sl.).

272. Druga logička operacija je dijeljenje. Njime se razvrstavaju pojmovi na pojedine grupe. U diobi temu obično čini ono što se raščlanjuje:

[429] *Vrste riječi* || su imenice, zamjenice, pridjevi, brojevi, glagoli, prilozi, prijedlozi, veznici, uzvici, riječce i uzvici.

Ako se žele istaći pojedini elementi, oni se daju na prvom mjestu:

[430] Imenice, zamjenice, pridjevi, brojevi, glagoli, prilozi, prijedlozi, veznici, uzvici, riječce i uzvici su || vrste riječi.

Ova operacija mora biti zasnovana na principu jednoobraznosti, tačnije mora obuhvatati istorodne elemente. Npr. suprotno logici je miješanje vrsta riječi i članova rečenice („sabiranje krušaka i jabuka“), kako u temi tako i remi:

[431] *Članovi rečenice* || su subjekat, predikat, *glagol*, atribut, *prilog*...

Ovdje se u remi nisu našli istorodni elementi, već pojmovi koji pripadaju različitim kategorijama (*subjekat, predikat* i *atribut* su sintaksički pojmovi, a *glagol* i *prilog* morfološki).

273. Posebna logička operacija je klasifikovanje. Ona daje klasifikacione rečenice, koje se još nazivaju inkluzivnim (Arutjunova) i rečenicama uključivanja (Revzin). To je, u stvari, hijerarhijska, višestepenasta razgranata podjela pojmova. Klasifikacija se bazira na subordinaciji – u njoj se ide od šireg ka užem: od roda ka vrsti, od vrste ka podvrsti, od podvrste ka podvrsti podvrste itd. Npr.:

[432] U sistemu glasova izdvajaju se vokali, sonanti i konsonanti. Ovi posljednji se razlikuju po mjestu i načinu tvorbe. Prema prvom kriteriju konsonanti se dijele na dentale, nazale i velare. Dentalni konsonanti mogu biti labiodentalni i alveolarnodentalni.

U nekim naučnim disciplinama klasifikacija elemenata se bazira na odnosu više elemenata. Tako se u zoologiji razlikuje razred, odjel (npr. *kičmenjaci*), kategorija (*sisari*), rod (*glodavci*), vid (*miševi*), vrsta (*beli miševi*). U logici se uglavnom sve svodi na binaran odnos (rod ↔ vid), tačnije imena se uzimaju u globalnoj opozitivnosti (binarnosti), što je dovoljno da se istakne suština. Na komunikativnom planu rečenice koje izražavaju klasifikacione odnose predstavljaju splet rodovskih i vidskih obilježja, s jedne strane, i tematske i rematske orijentacije.

274. L o g i č k i o d n o s i predstavljaju apstraktnu vezu predmeta, pojmova, objekta (označavaju se slovom **R** – od lat. *relatio*). Npr. iskaz

[433] Milan (**A**) i Petar (**B**) se druže.

znači ʻ**A** i **B** nalaze u odnosu **R**ʼ pa logička formula date rečenice glasi **A**R**B**. Da bi se moglo govoriti o odnosu, moraju postajati najmanje dva člana (**A** i **B**), koje može da povezuje treći – kopula (**C**). Zbog postojanja kopule se vodi spor o tome da li je logički sud dvočlan ili tročlan (kao treći član uzima se kopula). Da bi došlo do suda, između **A** i

B mora postojati predikatska veza, jer sud predstavlja odnos subjekta i predikata (njime se nešto tvrdi ili negira). Dok se u lingvistici govori o odnosima riječi, u logici se analiziraju odnosi imena i odnosi između pojmova.

Logički odnosi se na različit i specifičan način prelamaju na KomP. To se posebno tiče kompatibilnosti i inkompatibilnosti.

275. Kompatibilnost je odnos u kome se obim dvaju pojmova potpuno ili djelimično podudara (znak kompatibilnosti, a također ekvivalentnosti, identičnosti i izomorfnosti je ≡).[156] Dva kompatibilna suda izražavaju istu misao različitim izrazima tipa:

[434] a. On (**A**) || pleše.

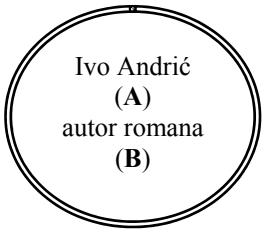
b. *On* (**A**) || je *plesač* (**B**).

Ovdje postoji dvojna kompatibilnost: a) kompatibilnost elemenata jednog iskaza (*on* ≡ *plesač*) i b) kompatibilnost dvaju iskaza [621] *On pleše* ≡ [622] *On je plesač*. U posljednjoj rečenici subjekat (tema) je isti (*on*), a predikat (rema) različit (*pleše – plesač*). Odnos kompatibilnosti se može protumačiti kao ʻako i samo ako', ʻonda i samo onda kada je'. Postoji više vrsta kompatibilnosti, ali su za KomP bitni identičnost, ukrštanje, subordinacija (potčinjenost) i izuzimanje.

276. Identičnost (jednakost) predstavlja logički odnos pojmova koji se razlikuju po sadržaju, ali čiji se obim podudara. Drugim riječima, radi se o pripadnosti jednoj te istoj kategoriji sastavljenoj od više od jednog elementa. Npr. korelati **A** i **B** u rečenici:

[435] Ivo Andrić (**A**) je autor romana „Na Drini ćuprija" (**B**).

označavaju istu osobu, ali im je sadržaj različit: u prvom slučaju radi se o vlastitoj imenici kojom se imenuje konkretno lice (određena deskripcija), u drugom se ne daje ime lica, već se indirektno daje nominacija putem ukazivanja na djelo koje je napisao (odnos autorstva u formi neodređene deskripcije. Ovaj odnos se može predstaviti u obliku podudarnih krugova:

U jeziku tipičan primjer identičnosti čini koreferencija. U njoj se dvije ili više riječi od-

[156] Nekompatibilnost se označava precrtavanjem operatora identičnosti.

nose na istu kategoriju predmeta (referenta), npr.:

[436] *Petar* (**A**) || je student. *On* (**B**) || studira pravo.

Ovakav odnos se još naziva anaforskim. U njemu se anafora **B** (renominacija **A** putem **B**) odnosi na antecedent **A** (ono što je već spomenuto), što znači da je anafora uvijek tema (nešto poznato).

Identičnost posebno dolazi do izražaja u sinonimskim odnosima, npr.:

[437] Naka o jeziku || se naziva lingvistikom.

Rečenica koja izražava ovakav odnos može početi i jednim i drugim imenom:

[438] Lingvistikom || se naziva nauka o jeziku.

Rečenice koje se baziraju na odnosu jednakosti nazivamo rečenicama identičnosti. One mogu dolaziti u formi **A** ≡ **A** (*Kuća je kuća*) i **A** ≡ **B** (*Kuća je prostor u kome ljudi stanuju*). Prvi odnos **A** ≡ **A** ne sadrži informaciju, jer je lišen sadržaja (nije novost ako se kaže da je nešto jednako samome sebi), rema je identična temi, dok je drugi informativan. Prva korelacija ne prenosi informaciju pošto ne ukazuje na vezu dviju suština (realija, denotata), kao u drugom slučaju (*kuća* ⇔ *prostor*).

Identičnost može dolaziti u obliku ekvivalentnosti (operator ≡ ili ≈). U njoj su subjekat i predikat izraženi istim pojmovima (doduše različitim riječima), pri čemu ostaje isti kvalitet i kvantitet. Za odnos identičnosti može se reći: ako je prvi sud istinit, onda je i drugi istinit, ako je prvi lažan, onda je i drugi lažan. Npr.:

[439] a. Svi vozači || su položili vozački ispit.

b. Svi šoferi || imaju vozačku dozvolu.

Ovdje je [a] ≡ [b].

Identični iskazi (identični segmenti prostih rečenica) mogu se linijski različito strukturirati. U dvočlanom identičnom odnosu (odnosu sa dva agensa) imamo samo dvije komunikativne mogućnosti: **A** || ≡ **B**, **B** || ≡ **A**:

[440] a. Ivo Andrić (**A**) || je autor romana „Na Drini ćuprija“ (**B**).

b. Autor romana „Na Drini ćuprija“ (**B**) je || Ivo Andrić (**A**).

U tročlanom identičnom odnosu postoji više kombinacija, recimo:

[441] a. Ivo Andrić (**A**), autor romana „Na Drini ćuprija“ (**B**), rođen je u Travniku (**C**). **A** ≡ **B** + **C**

b. Autor romana „Na Drini ćuprija“ (**B**) Ivo Andrić (**A**) rođen je u Travniku (**C**). **C** + **B** ≡ **A**

c. U Travniku (**C**) je rođen Ivo Andrić (**A**), autor romana „Na Drini ćuprija“ (**B**). **C** +**A** ≡ **B**

d. U Travniku (**C**) je rođen autor romana „Na Drini ćuprija“ (**B**) Ivo Andrić (**A**). **C** +**B** ≡ **A**

e. U Travniku (**C**) je Ivo Andrić (**A**), autor romana „Na Drini ćuprija“ (**B**) rođen. **C** +**A** ≡ **B**

f. U Travniku (**C**) je autor romana „Na Drini ćuprija“ (**B**) Ivo Andrić (**A**) rođen. **C** +**B** ≡ **A**

Dakle, odnosi identičnosti daju široke mogućnosti komunikativnog variranja bez narušavanja semantičke strukture.

277. Ukrštanje (presijecanje, prožimanje) predstavlja odnos imena čiji se obim djelimično podudara. Radi se, dakle, o ukrštanju skupa **A** i **B**, što se izražava kao **A**∩**B**. Za date pojmove je karakteristično da sadrže zajedničke elemente. Npr. *političar* i *ekonomista* (neki *političari* su *ekonomisti*, ali postoje *političari* koji nisu *ekonomisti* i *ekonomisti* koji nisu *političari*).

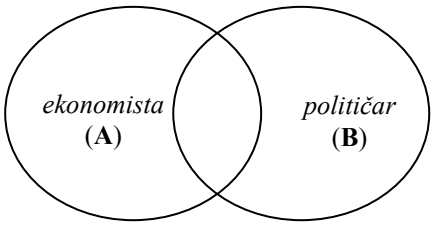
Rečenice koje izražavaju ukrštanje moraju da preciziraju u kom se smislu djelimično podudaraju dva pojma. Ako kažemo:

[442] Ekonomista (**A**) Petar (**B**) || je političar (**C**).

polazimo od primarne konstatacije da je *Petar ekonomista* (**A**), ali da je on istovremeno i *političar* (**B**). U takvom slučaju temu čini **A** i **B** (*ekonomista Petar)*, a remu **C** (*političar)*. Ukoliko reknemo:

[443] Političar (**C**) Petar (**B**) || je ekonomista (**A**).

konstatujemo da je osnovno Petrovo zanimanje *politika*, a onda dodajemo da ima *ekonomsko obrazovanje*, da je završio *ekonomski fakultet*, da je po struci *ekonomista* i sl. Ovdje temu čini **C** i **B** (*političar Petar)*, a remu **A** (*ekonomista)*.

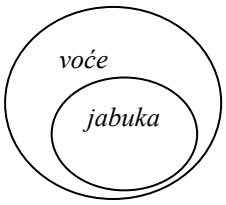

Ukrštanje ima fiksiranu KomP: bilo kakva promjena redosljeda članova vodi narušavanju odnosa, tj. promjena u linijskoj organizaciji vodi promjeni smisla. Tamo gdje se oni ukrštaju nastaje „siva zona“, koja i predstavlja ono što je opšte, zajedničko za oba pojma. U datom slučaju to će biti *političari* koji su *ekonomisti* i *ekonomisti* koji su *političari*. U sivoj zoni nalaze se elementi koji ih razlikuju: ako pod **A** podrazumijevamo *ekonomistu* (*ekonomiste*), a pod **B** *poličara* (*političare*), onda siva zona lijevog kruga označava *ekonomiste* koji nisu *političari*, a desna *političare* koji nisu *ekonomisti*.

278. Subordinacija (potčinjenost) predstavlja odnos u kome obim jednog imena potpuno ulazi u obim drugog, ali ga ne iscrpljuje (jer da ga iscrpljuje, onda bi se dobila identičnost). Riječ je, dakle, o tome da je kvantitet različit, a kvalitet isti. Takav odnos

gradi potčinjavajući i potčinjeni član pa je u pitanju odnos roda (ono što je šire i što potčinjava uže) i vida (ono što je uže i što se potčinjava širem), hiperonima i hiponima. Iz istinitosti potčinjavajućeg člana slijedi istinitost potčinjenog člana, ali ne i obrnuto. Npr.

[444] Jabuka (**A**) || je voće (**B**).

Potčinjavajući pojam **B** (*voće*) predstavlja širi pojam (remu), dok je potčinjeni pojam **A** uži (*jabuka*) i daje temu. Rečenicom se konstatuje da je *jabuka* (**A**, vid) vrsta *voća* (**B**, rod), ali se ne tvrdi da svako *voće* (**B**, rod) predstavlja *jabuku* (**A**, vid). Iz tog razloga rečenice koje izražavaju prožimanje počinju užim pojmom **A** (*jabuka*), a isključeno je da se ide od šireg pojma **B** (*voće*). Promjena redosljeda vodi promjeni smisla:

[445] * (Svako) voće (**B**) || je jabuka (**A**).

Ovaj odnos ima dodirne tačke sa odnosom uključenosti u kome je svaki elemenat skupa **A** (*jabuka*) istovremeno elemenat skupa **B** (*voće*).

Dakle, subordinacija se bazira na kretanju od užeg ka širem pa temu obavezno čini vid, a remu rod.

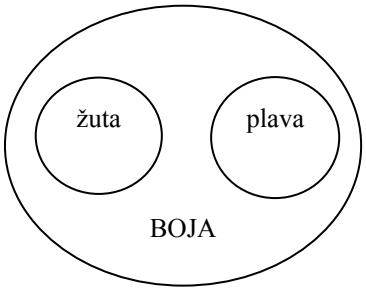
279. Inkompatibilne odnose obrazuju pojmovi čiji se obim uopšte ne podudara. Oni dolaze u formi koordinacije, isključivanja (izuzimanja), suprotnosti i kontradiktornosti.

280. Koordinacija je odnos između dvaju ili više pojmova koji isključuju jedni druge, ali pripadaju nekom opštem rodovskom pojmu. Npr. *crveno* i *crno* su dijelovi opšteg pojma *boja*, koji se međusobno isključuju. Oni čine samo dio roda čiji su vidovi (u datom slučaju kolorita) i ne iscrpljuju čitav spektar. Na prvom mjestu može da se nađe svaki od njih. Tako u naslovu Stendalova romana početnu poziciju zauzima *crveno*, a završnu *crno:* „*Crveno i crno*“. Spektar je sastavljan od boja koje se nižu od svijetlih ka tamnim. Svaka se od njih može fokusirati.

Odnos koordinacije može se predstaviti pomoću krugova **A** i **B** koji se ne presijecaju i koji se nalaze unutar šireg kruga **C**. Tako rečenica

[446] Predmet je žute (**A**) ili plave (**B**) boje.

ima sljedeću konfiguraciju:

281. Odnos kontrarnosti (suprotnosti) nastaje u slučaju kada jedan od vidova istog roda sadrži obilježja koja drugi vid ne samo negira, nego i zamjenjuje drugim koji ga isključuje. Time što obim jednog pojma isključuje obim drugog (*crven – zelen*) ne iscrpljuje se obim roda, npr. ako u odnos stupa *hrast* i *lipa*, izvan odnosa ostaju još mnoge vrste drveća, recimo *bukva*, *grab*, *jela*, *bor* itd. Dakle, radi se o korelaciji dvaju pojmova istoga roda, različita vida sa suprotnim obilježjima. Ovaj odnos se izražava antonimima (npr. *brz – spor*, *dobar – loš, koristan – štetan*).

Komunikativno gledano, govorno se lice mora opredijeliti za jedno ili drugo rješenje. Nelogično je da iskaz uključuje oba člana jer nastaje alogičnost tipa:

[447] Petar || je *koristan* i *štetan*.

Remu čine dvije nespojive propozicije. Isto se odnosi na rečenicu:

[448] *Šteta* || je *korist*.

u kojoj tema isključuje remu, i obrnuto.

282. Odnos kontradiktornosti čine dva pojma koji predstavljaju vid istog roda, pri čemu jedan pojam ukazuje na neka svojstva, a drugi ih negira, ali ih ne zamjenjuje drugim obilježjima (kao u slučaju kontrarnosti), npr. *zelen – nezelen*. Radi se, dakle, o isključivanju nečega. Za razliku od kontrarnosti, ovaj odnos potpuno iscrpljuje obim roda. Kontradiktorni iskazi ne mogu biti istovremeno istiniti i lažni, jer iz istinitosti jednog proizilazi lažnost drugog, i obrnuto. Između njih ne postoji treći elemenat. Up.:

[449] Domaće životinje su *korisne* i *nekorisne*.

Ako se ima u vidu mišljenje da držanje stoke ima pozitivne i negativne strane, rečenica može biti logički korektna.

Uzmimo drugi primjer. Ukoliko je istinit sud:

[450] Vozači || imaju vozačku dozvolu.

onda je lažan:

[451] Vozači || nemaju vozačku dozvolu.

Kontradiktorni odnosi se mogu izražavati isključnim rečenicama, u kojima jedan sud demantuje drugi:

[452] Crna ovca || nije bijela ovca.

Ako je *ovca crna*, ona ne može biti *bijela*.[157] Ili:

[453] Mačka || nije riba.

Ukoliko *mačku* označimo kao **A**, a *ribu* kao **B**, definisaćemo **A** (*mačku*) kao **ne-B** (*ne-riba*). U takvim rečenicama tema je ono što se negira, odnosno što se dovodi u odričan odnos sa datim u remi (*mačka* za koju se konstatuje da je isključeno da bude *riba*).

Odnos kontradiktornosti je povezan sa kategorijom istinitosti. Sljedeći sudovi ne mogu biti istovremeno istiniti:

[454] a. *Svi* su muškarci || lažljivice.

b. *Nijedan* muškarac nije || lažljivac,

Ako je [a] istinito, onda je [b] lažno, i obrnuto. Međutim, postoji i treće rješenje [441], koje se nalazi u „sivoj zoni“ i koje čini kompromis između [a] i [b]:

[455] *Neki* su muškarci || lažljivice.

Pošto je kontradikcija forma deskripcije, ona obično dolazi na kraju iskaza (u remi):

[456] a. Petar || je pravedan i nepravedan.

b. Trava || je zelena i nije zelena.

Kontradiktornost sudova vodi pogrešnom zaključivanju. Ako, recimo, iz suda:

[457] *Neki* muškarci su || lažljivice

zaključimo:

[458] *Svi* su muškarci || lažljivice.

logički smo nepravilno strukturirali remu i izveli pogrešan, brzoplet zaključak.

283. Prema karakteru predikata odnosi se dijele na atributivne i relacione.

284. Atributivni odnosi predstavljaju vezu pojma i njegovog (njegovih) obilježja te mogu biti akomparativni (neporedbeni) i komparativni (poredbeni). Atributivni akomparativni odnosi obuhvataju različite subjekte, različite predikate ili pak različite i subjekte i predikate. Npr. sljedeći sudovi su akomparativni:

[459] a. Voda || je hladna.

---

[157] Poseban slučaj čini njemačko *JaEin*, koje predstavlja vezu dviju suprotnosti *Ja* i *Nein* i kojim se izražava istovremena mogućnost afirmacije (*Ja*) i negacije (*Nein*), bukv. *DaNe*.

b. Život || je težak.

Oni imaju različite subjekte i predikate. Istinitost/lažnost prvoga iskaza ne zavisi od istinitosti/lažnosti drugog i obrnuto. Postojanje istog subjekta ili predikata ne znači automatski postojanje odnosa komparativnosti. Stoga ovakve sudove ne možemo dovesti u poredbenu vezu tipa:

[460] a. * Voda je hladna, a život je težak.

b. * Voda je hladna, jer je život težak.

c. * Voda je hladnija, a život je teži.

Up. takođe:

[461] a. Život || je težak.

b. Život na Marsu je || moguć.

I ovdje insistiranje na realizaciji komparativnog odnosa vodi alogičnosti tipa:

* Život || je težak i na Marsu moguć.

Remu čine raznorodne pojave (spaja se ono što nije spojivo) pa je takav sud nelogičan.

Odnosi komparativnosti tiču se sudova koji, djelimično ili potpuno, sadrže istu misao. Na toj osnovu nastaje ekvivalentnost (identičnost), potčinjenost i djelimično podudaranje. Up.:

[462] a. Supa je topla. Tanjir je hladan.

b. Supa je topla, a tanjir hladan.

c. Supa je toplija od tanjira.

285. Odnosi relacionih sudova (odnosi predmeta misli) mogu generirati subordinaciju, djelimičnu kompatibilnost, kontrarnost i kontradiktornost.

286. Odnos predikacije je odnos elemenata suda (subjekta i predikata). U tradicionalnoj Aristotelovoj logici to se izražava kopulom *jeste*: **A** *je* **B** (**A** je subjekat iskaza, a **B** svojstvo koje ima **A**). O komunikativnoj organizaciji predikacije već smo govorili.

287. Simetrični odnos je dvočlani (binarni) odnos koji nastaje u situacijama kada nije važna pozicija članova odnosa (anteriorna ili posteriorna) i kada oni mogu da mijenjaju mjesta i da transformišu tematsko-rematsku strukturu bez uticaja na istinitost/lažnost suda. Simetrija podrazumijeva sljedeću korelaciju: ako se **A** nalazi u odnosu prema **B**, onda se i **B** nalazi u istom odnosu prema **A**. Ova se zavisnost izražava kao: R(**x**R**y**), gdje **R** označava odnos, a **x** i **y** njegove članove. Simetrični odnos može predstavljati sličnost, istovremenost, srodstvo itd. Npr. ako je **A** *sestra* **B**, onda je i **B** *sestra* **A**:

[463] a. Mirjana (**A**) || je Tanjina (**B**) sestra.

b. Tanja (**B**) || je Mirjanina(**A**) sestra.

U prvom slučaju tema je *Mirjana*, a u drugom *Tanja*. Simetrični odnosi mogu biti istovremeno istiniti ili pak istovremeno lažni (ako je istinito da je *Mirjana Tanjina sestra*, onda je takođe istinito da je *Tanja Mirjanina sestra*). Isto tako:

[464] a. Marija (**A**) || je u braku sa Markom (**B**).

b. Marko (**B**) || je braku sa Marijom (**A**).

Dakle, simetrični odnos omogućuje konverziju.

U asimetričnim odnosima bitnu ulogu igra redoslijed elemenata jer promjena u linijskoj organizaciji vodi promjeni smisla (supstitucija mijenja logičku valentnost). Npr. transformacijom rečenice:

[465] Petar || je Andrijin sin.

u

[466] Andrija || je Petrov sin.

dobija se druga tematsko-rematska organizacija i intencionalna (smisaona) struktura rečenice. Ista je stvar sa rečenicom:

[467] a. Petar || voli Mirjanu.

b. Mirjana || voli Petra.

Ukoliko se radi o tome da **A** (*Petar*) voli **B** (*Mirjanu*), a da se ne zna da li **B** (*Mirjana*) voli **A** (*Petra*), u pitanju je nesimetrični odnos (a ne asimetrični), jer ne možemo tvrditi da je riječ o asimetriji (ne znamo da li postoji suprotan pravac). Dakle, o nesimetričnom odnosu se govori samo onda kada je jasan jedan pravac (da nešto nije simetrično), a drugi potpuno nepoznat (nešto može biti i simetrično i asimetrično). Ako pođemo od **A**, ne znači da možemo poći od **B** bez promjene SemP. Dakle, transformacija komunikativne orijentacije povlači za sobom promjenu i na semantičkoj ravni. Sve to govori o tome da su u asimetričnom odnosu KomP i SemP veoma izukrštane.

288. Tranzitivni (prelazni) odnos je takođe binaran odnos i nastaje u slučajevima kada je **A** ekvivalentno **B**, a **B** ekvivalentno **C**, iz čega slijedi da je **A** ekvivalentno **C** i da je **C** identično **A**. Npr.:

[468] a. Petar (**A**) || je Andrijin (**B**) brat.

b. Andrija (**B**) || je Milanov (**C**) brat.

c. → Petar (**A**) || je Milanov (**C**) brat.

d. → Milan (**C**) je || Petrov (**A**) brat.

Redoslijed elemenata u tranzitivnim odnosima ne utiče na promjenu SemP. U datom slučaju značenje se neće promijeniti ako početna pozicija bude *Andrija*:

[469] Andrija || je Petrov brat.

Ovakvi odnosi su zastupljeni u izražavanju količine (ʻviše – manjeʼ, npr. ako je 5 više od 3, a 4 više od 2, onda je 5 više od 2), vremena (ʻranije – kasnijeʼ), prostorne lokacije (ʻviše – niže'), sličnosti itd.

Netranzitivni (neprelazni) odnosi su zasnovani na obrnutoj zavisnosti. Up.:

[470] a. Petar || je Veljkov otac.

b. Veljko || je Dušanov otac.

c. → Petar || je Dušanov otac.

Posljednja rečenica nije istinita jer *Petar* ne može biti *Dušanov otac* (*Petar* je *Dušanov djed*, a *Dušan* je *Petrov unuk*).

289. Refleksivne odnose, takođe binarnog karaktera, obrazuju iskazi u kojima je dati objekat identičan samome sebi, tj. svaki član odnosa nalazi se u istom odnosu prema sebi. To može biti jednakost, istovremenost, sličnost itd. Izražava se na sljedeći način:

xRx.

[471] *Direktor* (**A**) || je *sebe* (**B**) izostavio iz spiska.

direktor **R** *sebe*

Ovdje **A** stupa u refleksivni odnos sa **B** koje je identično **A** (tema i rema imaju isti denotat).

Nerefleksivni odnosi su dvočlani odnosi u kojima se član **A** ne može nalaziti u odnosu prema samome sebi **A** (ako je 5 manje od 6, to ne znači da je 5 manje od 5 i 6 manje od 6). Uzmimo rečenicu:

[472] Petar || piše Milanu.

Ukoliko *Petar piše Milanu*, to ne znači da *Petar piše samome sebi*. Budući da se promjenom redosljeda (*Milan piše Petru*) mijenja smisao, nerefleksivni odnosi imaju ustaljenu KomP i fiksirani red riječi.

290. Jednoznačni (funkcionalni) odnos je binaran odnos u kome članu **A** odgovara samo član **B**. Npr. svaki sin ima jednu majku pa je normalno ukoliko se kaže:

[473] Petar (**A**) || je Verin (**B**) sin (**C**).

Zamjena elementa **A** elementom **B** je isključena (ne može se reći **Vera je Petrov sin*). Ovakav odnos podrazumijeva konačni, zatvoreni krug članova **B** (*Petrova majka* može biti samo *Vera*) i otvoreni krug članova **A** (*Vera* može biti *majka Petru*, *Dušanu*, *Milanu*, *Andriji*…). Supstitucija elementa $\mathbf{A_1}$ istorodnim elementom $\mathbf{A_2}$ može biti logički korektna jer daje istinit iskaz:

[474] a. Dušan ($\mathbf{A_1}$) || je Verin (**B**) sin.

b. Milan ($\mathbf{A_2}$) || je Verin (**B**) sin.

Ali ni u jednoj varijanti zamjena **A** ne vodi zamjeni **B** bez promjene smisla.

291. Na planu kvantiteta odnosi mogu biti dvo-, tro-, četvoročlani i *n*-člani (ali ne mogu biti jednočlani čak ako neko stupa u vezu sa samim sobom).

292. Dvočlani (binarni, biaktantni) odnos podrazumijeva da postoje dva agensa:

[475] Petar (**A**) || voli Mirjanu (**B**).

U vezi se nalazi *Petar* (**A**) i *Mirjana* (**B**). Promjena redosljeda označavala bi ne samo drugu komunikativnu orijentaciju nego i drugi smisao, koji ne bi negirao prethodni, ali ga ne bi ni iskazivao:

[476] Mirjana (**B**) || voli Petra (**A**).

U ovoj rečenici nije rečeno da *Petar* voli *Mirjanu*, niti je to uopšte poznato.

Tipičan primjer dvočlanog odnosa daje komparativ, koji ne dozvoljava premještanje članova poređenja:

[477] Petar (**A**) || je jači od Dušana (**B**).

jer se supstitucijom dobija drugi smisao:

[478] Dušan (**B**) || je jači od Petra (**A**).

Binarni odnos može imati različite oblike: refleksivni, simetrični, tranzitivni itd.

293. Tročlani odnos prenosi rečenica tipa:

[479] Petar (**A**) || voli Mirjanu (**B**) i Biljanu (**C**).

Ovdje se radi o korelaciji **A** i **B**, **A** i **C**, u kojoj se ne eksplicira interakcija **B** i **C** (ne znamo u kakvome su odnosu i da li su uopšte u nekoj vezi). Rečenicom je iskazan samo odnos **A** prema **B**, ali ne i **B** prema **A**, **B** prema **C**. Ta nejasnoća ograničava komunikativno variranje jer se permutacijom mijenja smisao. Recimo:

[480] a. Mirjana (**B**) i Biljana (**C**) || vole Petra (**A**).

b. Petar (**A**) || voli Mirjanu (**B**) i Biljanu (**C**).

c. Mirjana (**B**) i Biljana (**C**) || vole Petra (**A**).

d. Mirjana (**B**) || voli Petra (**A**), a ne Biljana (**C**).

e. Biljana (**C**) || voli Petra (**A**), a ne Mirjana (**B**).

f. Mirjana (**B**) || voli Biljanu (**C**), a ne Petra (**A**).

g. Biljana (**C**) || voli Mirjanu (**B**), a ne Petra (**A**).

Pošto *Petar* ne može zauzeti medijalnu poziciju, poziciju između *Biljane* i *Mirjane*, nekorektne su rečenice tipa:

[481] * Voli Mirjanu (i) Petar (i) Biljanu.

Tročlani odnos naročito dolazi do izražaja u prostornim odnosima, kojima se izražava lociranje elementa **A** između elemenata **B** i **C**:

[482] Novi Sad (**A**) || leži između Subotice (**B**) i Beograda (**C**).

Promjenom u KomP, odnosno bilo kojom permutacijom korelata iskaz postaje lažan:

[483] a. Subotica (**B**) || leži između Novog Sada (**A**) i Beograda (**C**).

b. Subotica (**B**) || leži između Beograda (**C**) i Novog Sada (**A**).

c. Beograd (**C**) || leži između Subotice (**B**) i Novog Sada (**A**).

d. Beograd (**C**) || leži između Novog Sada (**A**) i Subotice (**B**) itd.

Posebnu vrstu tročlanog odnosa čine rečenice tipa:

[484] Otac (**A**) || je kupio sinu (**B**) lizalo (**C**).

U odnos stupa **A** i **B** (*otac* ↔ *sin*), **A** i **C** (*otac* ↔ *lizalo*), **B** i **C** (*sin* ↔ *lizalo*). Ako se polazi od pitanja šta je *otac* uradio, rečenica će se komunikativno perspektivizirati na sljedeći način:

Otac (*A*) || je kupio sinu (*B*) lizalo (*C*).

pa će odnos **A** i **B** (*otac* ↔ *sin*) i **A** i **C** (*otac* ↔ *lizalo*) predstavljati korelaciju teme i jednog rematskog elementa (rememe), a odnos **B** i **C** (*sin* ↔ *lizalo*) čistu intrarematsku vezu.

294. Četvoročlani odnos iskazuje rečenica tipa:

[485] Petar (**A**) voli Mirjanu (**B**), a Milan (**C**) Gordanu (**D**).

I ovdje promjena u redoslijedu označava novu komunikativnu orijentaciju i vodi pojavi drugog smisla, recimo:

[486] a. Mirjana (**B**) voli Petra (**A**), a Gordana (**D**) Milana (**C**).

b. Gordana (**D**) voli Petra (**A**), a Mirjana (**B**) Milana (**C**).

c. Petar (**A**) voli Mirjanu (**B**), a Milan (**C**) Gordanu (**D**).

d. Mirjana (**B**) voli Milana (**C**), a Gordana (**D**) Petra (**A**).

e. Petar (**A**) voli Milana (**C**), a Mirjana (**B**) Gordanu (**D**).

f. Milan (**C**) voli Petra (**A**), a Gordana (**D**) Mirjanu (**B**).

U vezi se nalaze četiri elementa, ali se iskazuju samo odnosi dvaju članova (**A** ↔ **B**), (**C** ↔ **D**) tako da korelacija druga dva elementa (**A** ↔ **C**, **B** ↔ **C**) ostaje nejasna.

295. LogP obuhvata i druge odnose, npr. odnos pripadnosti (ʻobjekt **A** pripada skupu **B**ʼ), odnos objedinjavanja (integracijom skupa **A** i **B** nastaje skup **A**∪**B**), odnos dopunjavanja (elementi skupa **A** su samo oni i samo oni elementi koji pripadaju oba skupa **A**, **B**). Oni se također nejednako komunikativno oblikuju.

296. Posebnu vrstu komunikativne organizacije imaju logičko-sintaksički odnosi kao što su egzistencija (odnos postojanja(identičnost), identifikacija (identičnost),

nominacija (imenovanje) i karakterizacija, koji se izražavaju odgovarajućim rečenicama – egzistencijalnim, identifikacijućim, nominativnim i karakterizirajućim (Arutjunova 1976). Ovi odnosi grade elementarne sudove ili propozicije. One mogu dolaziti samostalno u monopropozitivnim rečenicama ili praviti kombinacije sa drugim u polipropozitivnim rečenicama.

297. Egzistencijalni iskazi (rečenice) prenose informaciju o sferi (ne)postojanja određene kategorije predmeta:

[487] U vodi || su *ribe*.

[488] Na drveću || nema *lišća*.

[489] U centru grada || ima mnogo *prodavnica*.

Njihov logički subjekat predstavlja elemenat, fragment realnosti ili čitave realnosti koji se izražava egzistencijalnim lokalizatorom (*u vodi*, *na drveću*, *u centru grada*), a logički predikat ukazuje na postojanje predmeta određene kategorije (ʻima', ʻnema', ʻpostoji', ʻegzistira', ʻje', ʻjeste', ʻnije'). U ovakvim rečenicama ime nije referentno jer ne predstavlja jezički supstituciju konkretnog predmeta (imenice *ribe, lišće, prodavnice* ne ukazuju na konkretne *ribe*, *listove* i *prodavnice*, već na *ribe, listove* i *prodavnice* kao opštu kategoriju, grupu životinja).

Međutim, druga vrsta egzistencijalnih rečenica daje informaciju o postojanju konkretnih, pojedinačnih realija:

[490] Bio u selu || jedan mladić po imenu Petar.

Etalon egzistencijalnih rečenica sadrži tri dijela: 1. egzistemu ili predmet koji postoji (*jedan mladić, neko; Petar*...), 2. marker, pokazatelj egzistencijalnosti ili e-marker (*je, nalazi se, postoji*) i 3. egzistencijalni lokalizator (e-lokalizator), vremenski ili prostorni (*tada*, *juče*; *tamo*, *na selu*). Komunikativna aktuelizacija može da obuhvati svaki od ovih dijelova pri čemu fokus (rema) potencira jednu od komponenata: egzistemu, marker egzistencije ili egzistencijalni lokalizator. Ako se komunikativni fokus nalazi na egzistemi, rema prenosi informaciju o njenoj kategorijalnoj pripadnosti ili je individualizuje. Na pitanje:

[491] Šta || se sija u travi?

može se odgovoriti:

[492] a. U travi se sija || *metalni predmet*.

b. U travi se sija || *moja tabakera*.

U slučaju [a] rema ukazuje na vrstu realije, na njenu osnovnu karakteristiku, odnosno rema daje taksonomijsku informaciju da navedeni predmet pripada kategoriji proizvoda napravljenih od metala. Remom iz [b] vrši se konkretizacija, odnosno predmet se identifikuje (da je data *tabakera* identična *tabakeri* govornog lica). Do aktuelizacije egzistencijalnog lokalizatora dolazi ako se na pitanje Gdje *se sija tabakera?* odgovori:

[493] Tabakera se sija || *u travi*.

U ovakvim odgovorima može se egzistencijalna rečenica pretvoriti u mjesnu rečenicu. Npr. na pitanje *Je li tabakera u travi?* kao odgovor se nude dvije varijante:

[494] a. Tabakere || *nema* u travi.

b. Tabakera || *nije* u travi.

U prvom slučaju aktuelizuje se egzistencijalni odnos (‘tabakera ne postoji na datom prostoru’), u drugom lokativni odnos (‘tabakera nije u travi, nego je na nekom drugom mjestu’). Asertivni izraz takođe može remom fokusirati egzistencijalno ili lokativno značenje:

[495] Tabakera || *je u travi*.

Rema *je u travi* ima dvostruki smisao: a) dati predmet (*tabakera*) egzistira na određenom mjestu, b) dati predmet (*tabakera*) je lociran u datom prostoru. Kontekst može ukazati na to da li rema potencira egzistencijalno ili lokativno značenje. Up.:

[496] Tata, tabakeru nisi izgubio niti ju je neko ukrao. *Tabakera* || *je u travi*.

(= aktuelizovano egzistencijalno značenje)

U markiranoj rečenici težište nije na tome gdje se *tabakera* nalazi, već na tome da ona postoji. Naime, nije bitno što je *tabakera* u *travi*, važno je da nije izgubljena niti ukradena, tj. da egzistira. Druga mogućnost dolazi u okruženju tipa:

[497] Ležali smo na livadi. Tata je pušio i uživao u prizoru. Kada je ponovo htio zapaliti cigaretu, nije mogao da nađe tabakeru. Dugo ju je tražio i najzad ugledao. *Tabakera je bila* || *u travi*.

(= aktuelizovano lokativno značenje)

Kontekst jasno pokazuje da se ne radi o egzistencijalnom značenju: *tabakera* postoji, ali govorno lice nije u stanju da otkrije njenu lokaciju pa se posljednjom rečenicom eliminiše ta neodređenost.

Egzistencijalno značenje je aktuelizovano i u sljedećem slučaju:

[498] Ima li Petra? Petar || *je* tamo.

U narednoj rečenici je aktuelizovano lokativno značenje:

[499] Gdje se sada nalazi Petar? Petar je || *tamo*.

Ili:

[500] Pošto je Petar rekao Marku da će ga čekati kod kuće, Marko je upitao Petrova oca: – Je li Petar kod kuće? Dobio je odgovor: – *Nije*.

(= aktuelizovano lokativno značenje)

[501] Marko odavno nije vidio Petra pa je upitao njegova oca: Ima li Petra? Dobio je odgovor: *Nema*.

(= aktuelizovano egzistencijalno značenje)

Glagolom *nemati* potencira se egzistencijalno značenje, a glagolom *nisam* se fokusira i egzistencija i lokacija.

Aktuelizovati se može egzistencijalno značenje na bazi taksonomijske presupozicije (kada je unaprijed data informacija o kategoriji predmeta) i lokativne presupozicije (da se zna mjesto), npr. u rečenici:

[502] Ima li ovdje || restoran?

polazna je pozicija lokalizacija (kao forma stare informacije; riječju *ovdje* to je još više istaknuto).

Remom se može aktuelizovati taksonomijska informacija:

[503] a. Šta || ti je to u ustima? – *Žvaka*.

b. Je li || ono žaba u vodi? – Ne, *riba*.

Odgovorom se ne izdvaja jedno obilježje, već zbir svojstava: ono što se nalazi u ustima pripada kategoriji predmeta koji se nazivaju *žvaka* (žvakaća guma), ono što je u vodi spada u kategoriju *riba*.

Postoje slučajevi kada se egzistencijalnim iskazom aktuelizuje identifikacija:

[504] Ko je ono kraj vrata? To || je *moj sin*.

U egzistencijalnim iskazima odričnost može da utiče na komunikativnu organizaciju. S jedne strane, negacija glagolom *nisam* aktuelizuje lokativno značenje:

[505] Petar || *nije* više ovdje.

Logičko pitanje *Nego gdje je?* ukazuje na fokusiranje lokacije. S druge strane, negacija glagolom *nemati* potencira egzistencijalno značenje:

[506] Petra || *nema* više ovdje.

Ova rečenica otvara prostor za pitanje: *A gdje ga* ***ima***? (=gdje živi, boravi, postoji?). Dati iskaz može ukazivati i na to da *Petar* ne postoji, nije više živ. Uzmimo primjer:

[507] *Nema* || Petra. Otišao je u grad.

Ovdje je u komunikativnom fokusu lokativno značenje: ʻPetar nije na ovome mjestu, nego na drugomeʼ. Drugačiju situaciju imamo u primjeru:

[508] *Nema* || Petra. Umro je prije nekoliko dana.

U prvoj rečenici se potencira egzistencijalno značenje ʻPetar nije više u životuʼ, ʻPetar više ne postojiʼ.

Ako se radi o neodređenom predmetu, može nastati situacija u kojoj se eksplikiranjem lokacije implicira egzistencija. Up.:

[509] a. Gdje je ovdje *apoteka*? (= ʻda li postoji apotekaʼ)

b. Gdje se nalazi *apoteka*? (= ʻda li postoji apotekaʼ).

S druge strane, ekspliciranjem egzistencije implicira se lokacija:

[510] a. Ima li ovdje *apoteke*? (= ʻgdje se nalazi')

b. Postoji li ovdje *apoteke*? (= ʻgdje se nalazi')

c. U našem kvartu imamo prodavnicu, poštu i kino. – Šta je sa *apotekom*? (= ʻgdje se nalazi')

d. U našem kvartu imamo prodavnicu, poštu i kino. – A *apoteka*? (= ʻgdje se nalazi')

Ponekad dolazi do lažnog, prividnog komunikativnog fokusiranja egzistencije:

[511] *Imate* li šibicu?

Komunikativna orijentacija nije zasnovana na dobijanju informacije o tome da li postoji dati predmet, već na izražavanju potrebe za datim predmetom. Ako na ulici upitamo:

[512] *Imate* li sat?

odgovor neće biti potvrdan ili odričan (*Da, ja imam sat*. – *Ne, ja nemam sat*.), jer bi govorni čin bio besmislen (da nepoznata čovjeka na ulici pitamo da li ima uređaj za mjerenje vremena). Stoga odgovor neće biti egzistencijalno, već temporalno usmjeren, npr:

[513] Sedam i dvadeset.

Dakle, egzistencijalne rečenice imaju fleksibilnu komunikativnu organizaciju svaki njen član (egzistema, e-marker i e-lokalizator) može biti aktuelizovan. Obično se u fokusu nalazi egzistema ili egzistencijalni marker.

Od karaktera aktuelizacije zavisi da li će se u rečenici realizovati egzistencijalni ili predikatski odnos. Prvi ukazuje na postojanje nečega, drugi na to da ono što postoji ima neke karakteristike, svojstva (npr. da je *jabuka zrela*) ili da se nalazi u nekom odnosu (recimo, da *mladić voli djevojku*). Iz ovoga proizilazi da egzistencijalna rečenica ne mora obavezno izražavati atribuciju predmeta. Ali zato svaka predikacija implicira egzistenciju. Fokusiranjem egzistencijalnog markera, odnosno isticanjem jednog od elementa egzistencije (ʻima – nema', ʻpostoji – ne postoji', ʻjeste – nije') dobija se egzistencijalna rečenica:

[514] Djed Luka se te zime razbolio. Prehladio se *pa je odležao par dana*.

Ovdje se aktuelizuje postojanje prehlade. Ako se ne potencira jedan od dva pojavna oblika egzistencije (ʻpostoji – ne postoji'), već aktuelizuje jedno od dvaju obilježja realije (dovođenjem u opoziciju po principu: ʻnije **A**, nego je **B**'), egzistencijalni odnos prelazi u predikatski:

[515] Imunitet starijih ljudi zimi slabi pa često dolazi do upale pluća. Neki od njih mnogo bolje prolaze. Tako je bilo i sa djedom Lukom. *Prehladio se* ***pa je odležao par dana***.

U [515] se jedna bolest (*prehlada*) dovodi u vezu sa drugom (*upala pluća*) pa se time

aktuelizuje predikatski, a ne egzistencijalni odnos budući da nije u centru pažnje postojanje bolesti (*prehlada*), nego karakter bolesti, i to na opozitivnoj ravni teža bolest (*upala pluća*) – lakša bolest (*prehlada*).

Dakle, egzistencijalni iskaz je komunikativno autonoman (konstatuje se postojanje **A** bez vezivanja za **B**: *Petar se prehladio*), a predikatski komunikativno vezan, iznuđen: (**A** dolazi kao **ne-B**: *Ded Luka je dobio* ***prehladu****, a ne* ***upalu pluća***). Egzistencija podrazumijeva postojanje realije, predikacija manifestaciju obilježja realije.

Negacija ima važnu komunikativnu funkciju jer može da fokusira egzistenciju:

[516] Petar || *nije* u životu. (= ʻ*Petar* ne postoji')

i predikaciju:

[517] Petru || *nema* života. *(*=uslovi za život *Petra* su loši)

Budući da se egzistencijalnim odnosom konstatuje da nešto postoji ili ne postoji, on je kvantitativno ograničen i sveden na binarnost (predikatski odnos nije ograničen brojem članova). Stoga je za KomP egzistencijalnosti važno pitanje korelacija egzistencijalne binarnosti (*jeste – nije*) i komunikativne binarnosti (tema – rema).

Egzistencijalno značenje se posebno ispoljava na apsolutnom početku:

[518] Ima || ljudi koji nerado govore o svojoj prošlosti. (= postoje **takvi** ljudi)

Predikatsko značenje ove rečenice zahtijeva lijevu prepoziciju u kojoj će se nalaziti ono što se dovodi u vezu, čime se ne aktuelizuje postojanje, već markiranje:

[519] Većina ljudi rado govori o onome što im se dešavalo. *Ima* || *ljudi koji nerado govore o svojoj prošlosti*. (= postoje **neki** ljudi koji su takvi).

Ako se fokusira opozicija ʻima – nema', onda je iskaz egzistencijalnog tipa. Ukoliko se fokusira obilježje egzisteme, radi se o iskazu predikatskog tipa.

U egzistencijalnim iskazima može se aktuelizovati kvalitativna ili kvantitativna strana predmeta i time egzistencijalni iskaz transformisati u predikatski. Npr. sljedeća konstatacija data je u obliku egzistencijalne rečenice:

[520] Kćerka || je imala *novu svilenu haljinu*.

U rečenici se može fokusirati kvalitet time što će doći na prvo mjesto pa će egzistenciju potisnuti kvalifikacija (predikacija):

[521] *Novu svilenu* haljinu || je kćerka imala.

Isto tako:

[522] a. Na stolu || je bilo *mnogo knjiga*.

b. *Mnogo knjiga* || je bilo na stolu.

Rečenicom [b] se ne ističe egzistencijalno značenje, već kvantitativna atribucija (predikacija). Sličan je slučaj sa rečenicama:

[523] a. Petar || je imao *velike plave oči*. (= aktuelizuje se postojanje)

b. *Velike plave oči* || je Petar imao. (aktuelizuje se svojstvo, obilježje)

Komunikativno variranje je izraženije što su egzistencijalno-predikatske transformacije šire. To posebno dolazi do izražaja u slučajevima kada se egzistencijalni odnos ukršta sa atributivnim i posesivnim.

[524] a. *Oči* || su mu plave. (= fokusirano predmetno značenje)

b. *Plave* || su mu oči. (= fokusirano atributivno značenje)

c. *Oči mu* || se plave. (= fokusirano predmetno-posesivno značenje)

d. *Plave* || mu se oči. (= fokusirano predikativno značenje)

e. *Njegove* || su oči plave. (= fokusirano posesivno značenje)

f. On || *ima* plave oči. (= fokusirano egzistencijalno značenje)

g. *Plave oči* || ima. (= fokusirano atributivno-predmetno značenje)

h. On je || *plavook*. (= fokusiran nosilac obilježja)

i. On je || *plavojko*… (= fokusiran nosilac modalnog odnosa).

U jednom slučaju aktuelizuje se predmetno značenje [a], u drugom egzistencijalno [f], u trećem predikatsko [c], u četvrtom posesivno [e], u petom nosilac obilježja [h], a u šestom nosilac modalnog odnosa [i].

Ponekad se egzistencijalni odnos ukršta sa lokativnim i posesivnim:

[525] a. Kod njega u stanu || svašta ima.

b. U njegovom stanu || svašta ima.

c. Stan mu || je svaštara.

d. Stan || je svaštara.

U [a] i [b] aktuelizuje se lokativnost (*gdje*), u [c] posesivnost (*čiji*), a u [d] dolazi do nulte nominacije (*ko*).

Razlika između egzistencijalnih i predikatskih iskaza vidi se i iz primjera:

[526] a. Oni || *imaju* lijep stan.

b. *Stan* || imaju lijep.

Rečenicom [a] je aktuelizovana egzistencija (postoji *stan*), koju prati atribucija (*stan* je lijep), dok je rečenicom [b] aktuelizovana predikacija (fokusirana je informacija o svojstvu *stana* – da je on lijep) uz impliciranje egzistencije (da *stan* postoji).

Kao svojevrsni lakmusov papir za utvrđivanje egzistencijalnosti služi negacija. Ako se izraz može negirati, onda se radi o egzistencijalnoj rečenici. U narednoj rečenici

primjenom ove operacije egzistencijalnost se ne dovodi u pitanje, jedino se konstatuje njeno nepostojanje:

[527] Oni || *nemaju* lijep stan.

Primjenom negacije ne konstatuje se negativna vrijednost egzistencije, već negativna vrijednost atribucije:

[528] *Stan* || nemaju lijep.

dakle ʻstan je ružan' , a ne ʻstan postoji'.

Ako se ova dva iskaza spoje, biće još jasnija razlika:

[529] Oni || *imaju* stan. On || je lijep.

Prva rečenica ima egzistencijalno značenje (izražava postojanje), druga predikativno (izražava svojstvo). Up. takođe:

[530] Oni || *imaju* stan, koji je lijep.

U sljedećoj rečenici glagol *biti* ima egzistencijalno značenje:

[531] U kavezu je *bio* || tigar.

dok, u rečenici:

[532] U kavezu je *bio* || mrak.

glagol ne ukazuje na postojanje, već na događaj (fragment događaja), stanje pa je kao takav manje podložan komunikativnom fokusiranju.

23.9.2. Osobenom komunikativnom organizacijom se odlikuju posesivni iskazi (rečenice). Kod njih je obično komunikativni fokus u predikatu:

[533] Petar || *ima* veliko imanje.

Težište može biti na egzistemi u slučajevima kada se u prvom planu nalazi predmet koji se posjeduje:

[534] Šta imate od imovine? Imamo || *kuću*, *vikendicu* i *auto*.

Vlasnik realije je takođe moguće fokusirati:

[535] Ko ima najlepšu kuću? Najlepšu kuću ima || *Milan Marković*.

298. Identifikacioni iskazi konstatuju autoidentičnost realije: u poređenju svojstava realija **A** je jednaka sebi **A**. Oni odgovaraju na pitanje: *Ko (šta) postoji sa takvim obilježjima?* Identifikacija se može izvršiti na osnovu jednog ili više parametara. Svaki odnos identičnosti ima dva elementa – desni (početni) i lijevi (završni). Desni obično predstavlja ono što se identifikuje (dakle temu), lijevi podrazumijeva sredstvo i način identifikacije (rema). Budući da se radi o podudarnosti (da je **A** jednako **B**), ni za jedan član se ne može reći da nosi novu ekstencionalnu (denotativnu) informaciju niti se može izdvojiti infotema i inforema (diferenciranje se vrši prema polaznoj i završnoj poziciji). Jer šta je novo (i šta se razlučuje) ako se kaže da je **A** jednako **B**? Može se reći

da ni **A** ni **B** ne nose novu informaciju i da je jedina nova konstatacija da postoji takav odnos. U rečenici:

[536] Djevojka plavih očiju (**A**) je || moja sestra (**B**).

tema *djevojka plavih očiju* (**A**, početna pozicija) i rema *moja sestra* (**B**, završna pozicija) imaju identičan ekstencional jer se odnose na istu realiju. Ovdje se konstatuje da *djevojka plavih očiju* (**A**) i *moja sestra* (**B**) predstavljaju istu osobu. **A** ≡ **B** (*djevojka plavih očiju* ≡ *moja sestra*). O novoj informaciji nije moguće govoriti ukoliko je tema ekstencionalno (denotativno) identična remi (bez obzira na to što se pomoću **A** precizira **B**, koje se na taj način identifikuje). U ovome odnosu **A** je predmet identifikacije, a **B** njen rezultat. Temu ne čini nova, a remu stara informacija, već je tema predmet identifikacije, a rema njen rezultat. Inforemu ne mogu obrazovati referencijalne riječi, jer je čin referencije već izvršen temom. Uzmimo obrnutu situaciju:

[537] Moja sestra (**B**) || je djevojka plavih očiju (**A**).

Ovdje je tema (**B** – *moja sestra*) predmet identifikacije, a rema (**A** – *djevojka sa crnom dugom kosom* (**A**) rezultat identifikacije. Međutim, budući da se ukazuje na atributski odnos (rema je atribut teme), identifikacija je anulirana, a predikacija aktuelizovana. Ista je stvar sa primjerom:

[538] *Ko* (**A**) to || tamo pjeva (**a**)? – *To* (**A**) || pjeva *lijepi Cane* (**B**).

Situacija pjevanja se bazira na presupoziciji ʻpostoji neko ko pjevaʼ. Ako se nešto dešava, onda mora postojati i učesnik (učesnici) datoga čina (u ovome slučaju to je *pjevač*. Ekspliciranjem odnosa identifikacije implicira se odnos egzistencije. Preostaje da se izvrši preciziranje. Stoga se ne postavlja puno pitanje (pitanje koje se odnosi na kompletnu situaciju tipa *Da li se nešto dešava?*), već parcijalno (traži se podatak samo za jedan aspekat, jedan elemenat situacije, npr. ***Odakle*** *se čuje pjevanje?* ***Kada*** *se čuje pjevanje?* ***Kakvo*** *je pjevanje?* i sl.). Ovdje se parcijalno pitanje odnosi samo na aktant, vršioca radnje. Odgovor daje identifikaciona rečenica *To pjeva lijepi Cane*.

Ako pak u komunikativni fokus uđe sam agens, mijenja se tip odnosa. Takva situacija nastaje, recimo, na apsolutnom početku, u introdukciji. U rečenici:

[539] *Lijepi Cane* (**A**) || pjeva (**a**).

ne radi se o odnosu identifikacije, već o odnosu predikacije budući da se ukazuje na obilježje **a** (da **A** vrši radnju **a**). Ako se pak kaže:

[540] *Lijepi mladić* (**A**) || pjeva (**a**).

nije izvršena referencija (**A** se ne odnosi na konkretnu jedinku), već se daje taksonomijska informacija (realija **A** pripada kategoriji mladića, tačnije ima obilježja svojstvena kategoriji mladih ljudi). Ukoliko taksonomijska informacija dolazi kao rezultat traganja za informacijom, ponovo nastaje odnos identifikacije:

[541] *Ko* (**A**) to || tamo pjeva (**B**)? – To pjeva (**A**) || *lijepi mladić* (**B**).

gdje neodređena deskripcija, odnosno nereferentno ime **B** (*lijepi mladić*) prenosi taksonomijsku informaciju u formi identifikacije **A** (*to pjeva neko ko liči na lijepog mla-*

dića) i čini remu.

Kao sredstvo za pretvaranje jednog odnosa u drugi služi inverzija pa običan red riječi fokusira predikaciju:

[542] a. *Lijepi Cane* (**A**) || pjeva (**a**).

b. *Lijepi mladić* (**A**) || pjeva (**a**).

a obrnuti red (inverzija) identifikaciju:

[543] a. Pjeva (**a**) || lijep*i Cane* (**A**).

b. Pjeva (**a**) || lijep*i mladić* (**A**).

s tim što se u remi [542a] i [543a] radi o referentnoj određenoj deskripciji **A** (*lijepi Cane*), a u remi [542b] i [543b] o nereferentnoj neodređenoj deskripciji (*lijepi mladić*).

Permutacija (rokada) imena izaziva semantičke, logičke, sintaktičke i komunikativne posljedice. Njihov raspored ukazuje na to o kakvoj se komunikativnoj orijentaciji radi. Normalni red riječi podrazumijeva da temu čini poznata informacija, a remu ime koje se fokusira. Stoga se može reći da u procesu identifikacije dolazi do izražaja komunikativna nejednakost i neravnopravnost imena (jedno se aktuelizuje, drugo služi samo kao polazna pozicija).

Identifikacioni odnos omogućuje različite transformacije. Prvo, tema (predmet identifikacije) može biti izražena vlastitom imenicom:

[544] *Pjevač* (**A**) je || lijepi Cane (**B**).

Oba su imena (**A** i **B**) referentna. Inverzijom **A** gubi referentnost jer dobija atributivnost (ukazuje na to kakvo je **B**) pa dolazi do aktuelizacije predikativnosti:

[545] Lijepi Cane (**B**) je || pjevač (**A**).

Drugo, u funkciji teme (elementa **A**) može se naći neodređena deskripcija:

[546] *Onaj koji pjeva* (**A**) je || lijepi Cane (**B**).

Treće, temu je moguće proširiti objektom **C**:

[547] *Pjesmu* (**C**) *pjeva* (**A**) || lijepi Cane (**B**).

Četvrto, kao tema može doći glagolska imenica, s tim što se čitava rečenica mora sintaksički prestrukturirati:

[548] *Pjevanje* (**A**) dolazi od || lijepog Caneta (**B**).

I najzad, peto, moguće je izostaviti elemenat **A** (*pjevati*), na koji ukazuju neverbalna sredstva (mimika, gest i sl.), čime nastaje nulta tema:

[549] (**A**) || Lijepi Cane (**B**).

Prenošenjem događaja (*pevanja*) u remu neutralizira se identifikacija realije **B** pomoću **A**, a fokusiranjem odnosa **A** i **B** aktuelizuje predikacija:

[550] Lijepi Cane (**B**) || je pjevač (**A**).

Ovdje se ne aktuelizuje identifikacija, već karakterizacija (**B** je realija koju bliže određuje **A**), pa je težište na predikaciji (odnosu **A** i **B**). Samo **A** dolazi kao atributska deskripcija te se radi o nereferenciji. Term **A** ulazi u sastav relacionog predikata ili relatora, koji nastaje na bazi odnosa **A** i **B**.

299. Identifikacija se može izvršiti pomoću identifikacionih riječi – leksema specijaliziranih za takvu operaciju. Takav je, recimo, glagol *prepoznati*:

[551] U pjevaču (**A**) sam *prepoznao* || lijepoga Caneta (**B**).

Tematski je term (ime) identičan rematskome termu: **A** ≡ **B** (*pjevač* ≡ lijep*i Cane*). Međutim, i ovdje inverzija neutralizira identifikaciju i aktuelizuje predikaciju:

[552] Lijepoga Caneta (**B**) || sam *prepoznao* u pjevaču (**A**).

Na početku rečenice izvršena je identifikacija realije **B** (određenom deskripcijom *lijepi Cane* je anulirana ekstencionalna neodređenost, a aktuelizovana intencionalna određenost) pa je dalja (nova, ponovna identifikacija) nepotrebna. U takvom slučaju komunikativna orijentacija se usmjerava na to da se pomoću **A** nešto konstatuje o **B**, da se **B** bliže odredi, precizira, ukaže na njegova aktivna i pasivna svojstva. A sve to i čini predikaciju.

U rečenici koja ukazuje isključivo na trenutačnu radnju:

[553] Lijepi Cane (**B**) je *pjevač* (**A**).

remema **A** (*pevač*) je upotrijebljena referencijalno, a ne predikativno, jer označava konkretnu realiju – rememu **B** (*lepi Cane*). Ukoliko bi se pod **A** imala u vidu djelatnost (da je *lijepi Cane* pjevač po zanimanju, pa da ga nazivamo pjevačem po profesiji), ne bi se fokusirala identifikacija, već predikacija:

[554] Lijepi Cane (**B**) je /po zanimanju/ *pjevač* (**A**).

300. Identifikacija omogućuje ekstencionalnu refleksivnost terma (imena), tj. denotacija može ostati ista, a da signifikacija bude različita. Rečenica:

[555] *Pjevač* (**A**) je || lijepi Cane (**B**).

sadrži ekstencionalnu refleksivnost tememe **A** i rememe **B** (**A** ≡ **B** i **B** ≡ **A**: ako je lijep*i Cane* isto što i *pjevač*, onda je i *pjevač* isto što i *lijepi Cane*), temema **A** i remema **B** su referentni („supstancionalni“) u odnosu na istu realiju.

Međutim, ako postoji ekstencionalna refleksivnost (podudarnost denotata) i intencionalna nerefleksivnost (nepodudarnost signifikata, pojmova, odnosno njihov različit obim), uzajamnost se gubi. Do toga dolazi ukoliko u korelaciju stupaju pojmovi različitog taksonomijskog ranga – hiperonim i hiponim, rod i vid, koji su ekstencionalno identični, a intencionalno različiti. Npr. u rečenici:

[556] Drvo (**A**) na obali (**C**) || je *palma* (**B**).

radi se o identifikaciji rememe **B** pomoću tememe **A**, koja je sa svoje strane determinisana tememom **C**. Ako pak kažemo:

[557] Palma (**B**) || je drvo (**A**) na obali (**C**).

identifikacija se neutralizira, a predikacija aktuelizuje (ističe se svojstvo: da je za temu karakteristično ono što se izražava remom). Ako se daje definicija tememe **B**, ovakva rečenica je gramatički tačna, ali logički nekorektna, jer se bazira na onome što smo upravo doveli u sumnju (da je identifikacija refleksivna i na nivou ekstencionala) pa implicira pogrešan zaključak: da svako **A** (*drvo*) koje se nalazi na **C** (*obali*) predstavlja **B** (*palmu*). Međutim, *drvo* na obali može biti i *bor* i *čempres*, i *oleandar*… To znači da se u hiperonimsko-hiponimskim (rodovsko-vidskim) odnosima ne može govoriti o intencionalnoj refleksivnosti. Ukoliko se pak ne radi o definiciji tememe **B** (*palme*), već o njenoj situativnoj konkretizaciji, npr. u formi odgovora na pitanje: *Šta je palma na ovoj slici?*, rečenica [557] postaje logički korektna.

301. Posebnu vrstu identifikacije imamo u slučajevima kada realija ima dva ili više imena. Npr.:

[558] a. Venera (**A**) je || jutarnja zvijezda (**B**).

b. Venera (**A**) je || večernja zvijezda (**C**).

c. Jutarnja zvijezda (**B**) je || večernja zvijezda (**C**).

d. Venera (**A**) je || zvijezda Danica (**D**).

Identifikacioni odnos dolazi do izražaja u povezivanju nadimka sa imenom (i prezimenom):

[559] Tito (**A**) je || Josip Broz (**B**).

Temu (predmet identifikacije) čini nadimak (**A**), a remu (samu identifikaciju) ime i prezime (**B**), koji neutrališu neodređenost **A**. Temema **A** i remema **B** predstavljaju monoreferencijalna imena (imena sa istom referencijom). Identifikacija nije jednosmjerna veza, nego se bazira na nizu odnosa: ime **A** ↔ ime **B** (*Tito* ↔ *Josip Broz*), denotat **A** ↔ denotat **B** (realija označena termom *Tito* ↔ realija označena termom *Josip Broz*), ime **A** ↔ signifikat **A** (term *Tito* ↔ pojam označen tim termom), ime **B** ↔ signifikat **B** (term *Josip Broz* ↔ pojam označen tim termom), signifikat **A** ↔ signifikat **B** (pojam označen termom *Tito* ↔ pojam označen termom *Josip Broz*). Stoga se postavlja pitanje o kakvoj se identičnosti radi: o a) identičnosti denotatâ, b) identičnosti signifikatâ, c) identičnosti termâ, d) identičnosti imena i denotata, identičnosti imena i signifikata, e) identičnosti denotata i signifikata…

Varijanta ***c*** (identičnost termâ) otpada ako se ima u vidu formalna, a ne semantička podudarnost, jer je jasno da su *Tito* i *Josip Broz* dva različita imena (**A** je nadimak, **B** ime i prezime). Takvu bismo identičnost (imensku identičnost) imali ukoliko bi se formalno podudarale tememe **A** i remema **B**, recimo:

[560] a. Tito (**A**) je || Tito (**B**).

b. Josip Broz (**A**) je || Josip Broz (**B**).

Ovdje se pojavila tematsko-rematska tautologija (koja ima svoje mjesto i ulogu u komunikaciji, prije svega u potenciranju): rema ne postoji jer se drugim dijelom iskaza

(rematskim) ne unosi nikakva nova informacija ili jasnoća u prvi dio. Dakle, imenska identičnost automatski podrazumijeva i denotativnu identičnost, i obrnuto.

Što se tiče identičnosti denotatâ, situacija je jasna – **A** i **B** predstavljaju jedan te isti referent (radi se o istom licu rođenom 1892. u Kumrovcu i umrlom 1980. u Ljubljani) pa ovu identičnost možemo nazvati ekstencionalnom (ʻosoba pod imenom **A** je ista osoba pod imenom **B**ʼ). U pitanju je, dakle, ontološka identičnost (identičnost realije samoj sebi).

Signifikativna identičnost podrazumijeva jednak obim pojmova. Za razliku od denotata, na signifikat ne možemo pokazati (*to je to*), jer se radi o pojmovima, o produktima misaone aktivnosti. Stoga signifikativni odnos predstavlja vezu apstraktnih realija. U datom slučaju, odnos signifikat **A** ↔ signifikat **B** možemo okarakterisati kao intencionalnu različitost: obim dvaju pojmova se ne podudara – prvi (izražen riječju *Tito)* asocijativno se veže za bivšeg predsjednika Jugoslavije, a drugi (izražen određenom deskripcijom *Josip Broz)* za ličnost koja je živjela pod tim imenom i prezimenom.

302. Sljedeću vrstu identifikacije čine slučajevi kada temu čini *ime, prezime, ime i prezime* (samostalno i kao sintagme), a remu konkretno ime, prezime ili ime i prezime:

[561] a. Pravo Titovo (**A**) ime i prezime (**C**) je || Josip Broz (**B**).

b. Ime (**A**) mu (**C**) je || Josip Broz (**B**).

c. Ime (**A**) je || Josip Broz (**B**).

Ovakve rečenice mogu se transformisati u implikaciju:

[562] Tito (**A**) je isto što i || Josip Broz (**B**).

Rečenica saopštava da identifikovana realija ima dva imena (**A** i **B**), pa se radi o imenskoj ekvivalentnosti. Ona se može izraziti i na ovaj način:

[563] Tito (**A**) i Josip Broz (**B**) su || isto lice (**C**).

Komunikativni fokus se nalazi na **C**. Ili:

[564] Tito (**A**) || je pseudonim (**C**) Josipa Broza (**B**).

U datoj rečenici može se fokusirati **C** (ako se potencira tip nominacije) ili **B** (ukoliko se aktuelizuje ime i prezime). Naravno i **A** može biti izdvojeno (logičkim akcentom) – ukoliko se želi istaći da se radi o *Titu*, a ne nekoj drugoj osobi.

303. Posebnu vrstu čini leksikografska identičnost. Ona dolazi kao forma signifikativne jednakosti obima pojmova. Rječničke natuknice (članci) predstavljaju tipičan primjer kretanja od teme ka remi po principu identifikacije:

[565] a. Osloboditi (**A**) || (znači) učiniti slobodnim (**B**).

b. Korijen (**A**) || je podzemni dio (**B**) biljke (**C**).

c. * Jak (**A**) || je isto što i snažan (**B**).

U rečenici [821]* radi se o funkcionalnoj jednakosti ili sinonimiji (semantičkoj identičnosti). Kao presupozicija u dekodiranju nepoznate tememe **A** dolazi pretpostavka ili saznanje da je recipijentu poznata remema **B**.

304. Odnos identifikacije se realizuje u renominaciji (promjeni imena, vraćanju starog naziva i sl.):

[566] Nekad je Podgorica (**A**) bila || Titograd (**B**).

Ako se aktuelizuje staro ime, u fokus dolazi *Titograd*. Međutim, poslije drugog svjetskog rata kazalo bi se:

[567] Nekad je Titograd (**B**) bio || Podgorica (**A**).

Fokus se ne mijenja (ostaje na **B**), samo što se aktuelizuje drugo ime (*Podgorica*). Iz odnosa identifikacije može nastati odnos implikacije:

[568] a. Podgorica (**A**) i Titograd (**B**) || su jedno te isto.

b. Podgorica (**A**) i Titograd (**B**) || označavaju jedno te isto.

c. Podgorica (**A**) i Titograd (**B**) || predstavljaju isti grad itd.

305. Odnos identifikacije se realizuje u izražavanju rodbinskih veza. Tu dolazi do izražaja denotativna identičnost. Tematsko-rematske korelacije mogu biti različite. Broj temema koje označavaju konkretne osobe je neograničen, jer je moguće dodati onoliko elemenata koliko dozvoljava tip rodbinskih veza.

[569] a. *Veljko* (**A**) || je Đorđev otac (**B**).

b. *Kosta* (**A**) i *Pavle* (**B**) || su braća (**C**).

c. *Milica* (**A**), *Danica* (**B**) i *Marica* (**C**) || su snahe (**D**).

Broj remema koje izražavaju vrstu srodnosti je ograničen na jedan član (neko je nekome *sestra, brat* ili *otac*) ili dva člana (*žena* i *muž*, *brat* i *sestra, roditelji*):

[570] a. Vera (**A**) || je Andrijina (**B**) *sestra* (**C**).

b. Petar (**A**) || je *otac* (**B**) Milana (**C**) i Dušana (**D**).

c. Zlata (**A**) i Marko (**B**) || su *sestra* (**C**) i *brat* (**D**).

d. Đorđe (**A**) i Milka (**B**) || su Brankovi (**C**) *otac* (**D**) i *majka* (**E**).

U navedenim primjerima identifikacija ima binaran karakter, jer se u subjekatsko-predikatskoj vezi uspostavlja odnos teme i reme (temema i remema) . Ako se identifikacija proširi na objekat, nastaje tročlani odnos, u kome kao novi član dolazi dativ, a osnovu iskaza čini relacioni predikat:

[571] a. *Nikola* (**A**) || je *Vladimiru* (**B**) stric (**C**).

b. *Nikola* (**A**) || *Vladimiru* (**B**) dođe stric (**C**).

c. *Nikola* (**A**) || *mu* (**B**) dođe stric (**C**).

Svaki se član (**A**, **B**, **C**) može fokusirati.

306. Na KomP različito se odražavaju l o g i č k i z a k o n i (apstraktne sheme mišljenja po kojima se strukturira iskaz). U analizi prožimanja LogP i KomP osnovni se zadatak odnosi na utvrđivanje koliko komunikativna orijentacija odgovara pravilima razmišljanja (tačnije zaključivanja), tačnije koliko je u duhu logičke pravilnosti.

Postoji niz logičkih zakona (u literaturi se spominje dvadesetak) od kojih su za KomP najbitniji zakon suprotnosti, zakon isključivanja trećeg, zakon identičnosti, zakon kontrapozicije i zakon dvostruke negacije.

307. Zakon suprotnosti se realizuje u iskazima koji su međusobno protivurječni, koji se međusobno isključuju, tako da ne mogu biti istovremeno istiniti ili istovremeno lažni. U jednom se nešto konstatuje, u drugom se to demantuje, npr.:

[572] a. Petar || *je dobar*. –

b. Petar || *nije dobar*.

c. Petar || je *dobar*. –

d. Ne, on || je *loš*.

To se izražava formulom:

$$\sim (\mathbf{A} \wedge \sim \mathbf{A}),$$

što znači: ʻnije tačno da **A** jeste **A** i da nije **A**ʼ, u našem primjeru ʻnije tačno da je Petar dobar i da nije dobarʼ: *Petar* (**A**) *dobar* $\wedge \sim$ *loš*. Ovaj su zakon davno zapazili drevni mislioci poput Platona („nemoguće je istovremeni biti i ne biti“) i Aristotela („nemoguće je da suprotna tvrdnja bude istovremeno istinita“). Komunikativno posmatrano, ide se od afirmacije (asercije) ka negaciji, pri čemu rematski dio nosi kontradikciju. Isti je slučaj sa rečenicom:

[573] Danas je || *petak* i *subota*.

Oba rješenja ne mogu biti u istom trenutku istinita (*dan* ne može biti istovremeno i *petak* i *subota*). Stoga je suština zakona protivurječnosti u tome da nijedan iskaz ne može biti u jednom te istom momentu istinit i lažan, odnosno da je od dva kontradiktorna iskaza jedan lažan. Suprotnost se realizuje odnosom teme i reme:

[574] Dobro || je zlo.

ili samo remom:

[575] Petar || je dobar i loš.

Budući da je suprotnost čisto logička, a ne komunikativna, ovaj zakon ne daje veće komunikativne specifičnosti. To se odnosi i na apsurdne rečenice tipa:

[576] Ona || je rodila jednog blizanca.

u kojima u kontradikciju eksplicitno i implicitno stupaju elementi reme (*roditi jednog*

blizanca). Up. takođe:

[577] a. Slušao sam || razgovor gluvonijemih.

b. Ili grmi il' se zemlja trese…

308. Zakon isključivanja trećeg se odnosi na suprotnosti iskaza: od dva suprotna iskaza istinit je samo jedan (ili sam iskaz ili njegova negacija). Ovaj zakon dolazi do izražaja u kviz-emisijama, kada se kandidatima kao odgovor predlažu dva rješenja, i to u okviru reme, npr.:

[578] a. Prvi svjetski rat je počeo || *1913. ili 1914. godine*?

b. Djeca su || *sita* ili *gladna*.

Komunikativno težište je u poziremi, kao tipičnoj poziciji isključivanja. Budući da je zasnovan na disjunkciji (∨) i negaciji (~), formula zakona isključivanja izgleda ovako:

$$\mathbf{A} \vee \sim \mathbf{A},$$

što znači 'A je ili nije A'. Kao što se vidi, remu čini disjunkcija.

309. Zakon identičnosti se bazira na postavci: ako je nešto istinito, ono i jeste istinito. To se predstavlja na sljedeći način:

$$\mathbf{A} \rightarrow \mathbf{A},$$

odnosno: 'ako je **A**, onda je to **A**'. Npr.:

[579] Ako je nebo plavo, onda je ono plavo.

plavo nebo → plavo nebo

U ovom slučaju dolazi do izražaja logička tautologija (ponavljanje jednog te istog) te se stoga za iskaze zasnovane na ovome zakonu može kazati da ne nose predmetnu informaciju. O njemu smo više govorili u analizi odnosa identičnosti.

310. Zakon kontrapozicije zasnovan je na implikaciji 'ako imamo prvo, onda postoji i drugo'. To se ovako predstavlja:

$$(\mathbf{A} \rightarrow \mathbf{B}) \rightarrow (\sim \mathbf{A} \rightarrow \sim \mathbf{B})$$

Npr.:

[580] Ako na Marsu (**A**) ima kiseonika (**B**), onda na njemu (**A**) ima i života (**B**).

(*Mars* → *kiseonik*) → (~ *Mars* → ~ *život*)

Ova se zakonitost realizuje u složenoj rečenici.

311. Zakon dvostruke negacije podrazumijeva negaciju negacije, što daje afirmaciju, odnosno dva puta ponovljena negacija proizvodi aserciju (afirmaciju):

[581] To || nije nesreća = 'to je sreća'.

Dvostruka negacija se označava znakom jednakosti (=) iznad datog elementa i

strelicom udesno, npr. **A** → **A**, što znači ʻdvostruka negacija **A** daje **A**ʼ.

Komunikativna perspektiva ovakvih iskaza zasnovana je na stavu da treba nešto negirati da bi se afirmisalo.

312. Pored zakona koji se smatraju karakterističnim za sve iskaza nezavisno od sadržaja i forme postoje i oni koji se odnose na samo određene tipove iskaza.

Jedan od njih (za KomP jedan od najvažnijih) jeste zakon modalnosti, pod čime se podrazumijeva ocjena karaktera, tipa veze sa određene tačke gledišta, odnosno ocjena iskaza data sa neke pozicije. Ako se kaže:

[582] Petar || je doputovao.

naveden je realan događaj. Međutim, rečenicom:

[583] Petar || je *vjerovatno* doputovao.

iznesena je pretpostavka. Upravo preciziranja koje se daju sa različitih pozicija rađaju modalnost. Radi se, dakle, o ocjeni govornog lica vjerovatnoće događaja, njegove mogućnosti, slučajnosti, neophodnosti itd. Logičke veze se mogu okarakterisati kao „dokazivo“, „dozvoljeno“, „neoborivo“, „(logički) neophodno“, „(logički) moguće“, „(logički) slučajno“, „(logički) nemoguće“ i sl. Postoji logička neophodnost (znak □**,** npr. □**A**), logička mogućnost (◊**:** ◊**A**), logička slučajnost (∇: ∇**A**) itd. Mogućnost se definiše putem neophodnosti: iskaz je neophodan onda kada njegova negacija nije moguća. Nemogućnost se definiše kao negacija mogućnosti.

Na komunikativnom planu zapaža se da modalne riječi tipa *moguće je*, *može se*, *moglo bi se*, *vjerovatno*, *po svoj prilici*, *veoma često* i dr. otvaraju KomP, odnosno njima počinje iskaz:

[584] *Moguće* je || da će sutra biti nevrijeme (**A**). (◊**A**)

Najmanje vjerovatna pozicija modalnih riječi je finalna pa nije u duhu jezika ako se kaže:

[585] * On će doći, *vjerovatno*.

Ovako se može reći jedino ukoliko se radi o spontanom, nepromišljenom govoru ili pak o svjesnom umjetničkom postupku narušavanja redosljeda radi stvaranja efekta.

313. Zakon komutacije podrazumijeva mijenjanje mjesta iskaza. Npr. rezultati sabiranja ne mogu zavisiti od redosljeda brojki koje se sabiraju (3 + 5 = 8, 5 + 3 = 8). Ovaj zakon omogućuje komunikativno variranje (kretanje od teme ka remi i od reme ka temi) i o njemu je već bilo govora.

314. S u b j e k a t s k o - p r e d i k a t s k i o d n o s i čine suštinu propozicije (logičkih sudova). Logičkim subjektom se identifikuje predmet stvarnosti, a logičkim predikatom opisuje. Oni se još nazivaju terminima.

Logički subjekat je ono o čemu se govori, a logički predikat ono šta se konstatuje o predmetu govora, odnosno o logičkom subjektu. Kada su u pitanju formalni konstitu-

enti, razlika između GramP i LogP sastoji se u tome što se na gramatičkom planu izdvajaju glavni i sporedni članovi, a u logici se, po pravilu, ne priznaju (ne smatraju važnim) drugi članovi rečenice osim subjekta i predikata. To je jedan od razloga zašto se ne podudaraju gramatički subjekat (podmet) i gramatički predikat (prirok) sa logičkim subjektom i logičkim predikatom. Uzmimo rečenicu:

[586] Uvelo lišće || je lagano padalo na mokru zemlju.

U njoj je podmet *lišće*, a prirok *je padalo*, dok je *uvelo* atribut, a *lagano* i *na mokru zemlju* priloška odredba (pridjev *mokru* je u odnosu na *zemlju* atribut). Funkciju logičkog subjekta vrši *uvelo lišće* (predmet iskaza), a funkciju logičkog predikata *je lagano padalo na mokru zemlju*. Dakle, nema podudarnosti gramatičkih i logičkih članova. Međutim, na komunikativnom planu dolazi do izjednačavanja teme sa logičkim subjektom i reme sa logičkim predikatom. Ali da se još malo vratimo odnosu GramP i LogP. Budući da ove dvije perspektive predstavljaju dva različita pogleda, biće pogrešno ako se rečenica i njeni elementi definišu na jednom od njih time što se preuzimaju elementi druge perspektive i obrnuto. Recimo, na gramatičkom planu nije korektno reći da je podmet (gramatički subjekat) predmet govora, jer bi u tom slučaju ugao posmatranja gramatičkih fenomena bio logički pa bi kao podmet (gramatički subjekat) rečenice [586] moralo doći *uvelo lišće* (ne radi se o tome da *pada lišće*, već da je ono *uvelo*). Međutim, većim dijelom definicije subjekta su logički orijentisane. Jedina prava gramatička karakteristika podmeta (gramatičkog subjekta) bila bi konstatacija da je to samostalna riječ u nominativu. I samo u dvočlanoj rečenici tipa:

[587] Sunce || sija.

GramP i LogP se potpuno podudaraju (*sunce* je gramatički i logički subjekat, a *sija* gramatički i logički predikat). Ali čim rečenica dobija proširke, nastaje nepodudarnost, npr. u rečenici:

[588] Jutarnje sunce || sija.

predmet govora nije više samo imenica *sunce* (podmet), nego i pridjev *jutarnje* (atribut). Iz toga razloga pod podmetom (gramatičkim subjektom) treba podrazumijevati nezavisni član rečenice u nominativu.

Slična je stvar i sa odnosom priroka (gramatičkog predikata) i logičkog predikata. Razlika između njih je u tome što je logički predikat monolitan, neraščlanljiv (tačnije, dalja diferencijacija nije bitna i neophodna), a gramatički predikat (prirok) heterogen (mono-, bi- i multipolaran). Na logičkom planu predikat se u principu uzima kao jedna cjelina bez obzira na to je li sastavljen od jednog ili desetog elemenata (riječi). Prirok (gramatički predikat) se pak diferencira na čitav niz tipova (prosti i složeni, glagolski, imenski… predikat). Tako se u rečenicama:

[589] a. Dječak || *trči.*

b. Dječak || *je u trku.*

c. Dječak || počinje trčanje.

logički predikat dalje ne cijepa ili se samo konstatuje da se radi o predikatu prvog, dru-

gog… *n*-ranga, dok se na gramatičkom razlikuje prosti (*trči*) i složeni (*počinje trčanje*), glagolski (*trči*) i imenski predikat (*u trku*) itd.

U nizu slučajeva gramatički i logički predikat pokazuju nepodudarnost. Uzmimo rečenicu:

[590] Na ulici su stajali prosjaci.

Ako se razgraničenje vrši pitanjem šta je gramatički subjekat (podmet), a šta gramatički predikat (prirok), onda će se gramatička granica naći ispred riječi *prosjak*:

[591] Na ulici su stajali // prosjaci.

Ukoliko se ova rečenica smisaono analizira i konstatuje da je centralno pitanje gdje su se nalazila data lica (agensi), granica će se naći iza riječi *ulica*:

[592] Na ulici // su stajali prosjaci.

Ovdje se sa logičkog plana prelazi na jezički i aktuelizuje određeni elemenat koda.

315. Tema po pravilu vrši funkciju logičkog subjekta, a rema logičkog predikata. Gramatički subjekt (podmet) obično je orijentisan na temu, a gramatički predikat (prirok) na remu.

Svaki elemenat reme može se u principu smatrati samostalnim logičkim predikatom, a iskaz sa višečlanom remom neće izražavati jedan sud, već niz elementarnih sudova. Tako rečenica:

[593] Petar (**A**) || je napisao odgovor (**B**) veoma brzo.

ima tri semantička predikata: prvo se saopštava ko je nosilac teme (**A** – *Petar*), zatim šta je on uradio (*napisao* **B**: *odgovor*), a onda kako je radnja realizovana (*veoma brzo*). Predikat prvog ranga *napisao* tvori sa temom (**A**) *Petar* novu cjelinu (ta propozicija vrši funkciju subjekta za naredne predikate) koja otvara prostor za pojavu predikata drugog ranga (*odgovor)* i predikata trećeg ranga (*veoma brzo)*. Dakle, ovakve rečenice se logičko-komunikativno grade na taj način da se ide od subjekta ka predikatu.

316. Sredstvo kojim se potencira značenje riječi u rečenici putem njenog akcenatskog izdvajanja naziva se l o g i č k i m a k c e n t o m . U rečenici:

[594] U požaru je nastradalo stotinu ljudi.

stavljanjem akcenta na *požar* potencira se sam događaj. Isticanjem riječi *stotina* u pravi plan dolazi broj lica obuhvaćenih događajem, a izdvajanjem glagola *nastradati* fokusira se proces.

Logički akcenat je toliko bitan da neki logičari pod pojmom predikata podrazumijevaju samo onu riječ koja nosi takav akcenat.

317. L o g i č k e č e s t i c e predstavljaju riječi kojima se dovodi u direktnu vezu niz pojmova uz ekspliciranje samo jednog. Njima se objedinjuju logički pojmovi, a preko njih sudovi. Stoga one predstavljaju adjunkte riječi punog leksičkog značenja i

nose u sebi skriveni smisao. Takve su *također*, *čak*, *već*, *samo* i sl. Npr.:

[595] *Samo* dobar majstor | može popraviti kompjuter.

Čestica *samo* otvara remu i dovodi u vezu riječ *majstor* sa pojmom *niko drugi* (radi se, dakle, o dva suda od koji je jedan izražen).

Za razliku od logičkih čestica, logičke riječi dovode u vezu dva suda, od kojih se oba ekspliciraju. Takva je leksema *onda:*

[596] Ako bude hladno, *onda* ćemo naložiti vatru.

Posebno se izdvajaju riječi koje služe za izražavanje retoričnog pitanja. U njemu, na primjer, odrično pitanje daje afirmaciju, a afirmacija negaciju:

[597] a. Zar *je* to || dobro? (= ʻto nije dobroʼ)

b. Zar to *nije* || dobro? (= ʻto je dobroʼ).

318. L o g i č k a i n v e r z i j a podrazumijeva obrnut pravac misaonog procesa: kada se ne polazi od unaprijed datog objekta, već se odmah ide na karakterizaciju, predikaciju. Npr.:

[598] Odrastao je || dječak.

Normalni logički slijed traži da na početku dođe predmet (tema), a da slijedi njegova karakterizacija (rema). Poseban slučaj čini inverzija zasnovana na imenovanju: kada se misao kreće od riječi ka značenju:

[599] Ko je ovdje || Petar Popović?

SEMANTIČKO-KOMUNIKATIVNI PROJEKCIONAL

Rečenice predstavlja sintaksičku jedinicu koja ima određeno značenje i smisao. Semasiološki, sadržajni i referencijalni aspekti sintaksema proučavaju se u okviru semantičke sintakse. U njoj se polazi od stava je rečenica složen znak kojim se prenosi neka situacija (denotat, događaj, stanje stvari). Za razliku od lekseme, čiji je denotat element stvarnosti, denotat rečenice je situacija. Rečenica ukazuje na stanje stvari, imenuje zbivanje, izražava situaciju, saopštava o cijelom ili parcijalnom događaju. Stoga se ova sintaksema može smatrati, kao i riječ, nominativnom jedinicom. Iz takvog ugla posmatranja nastaje semantička perspektiva (SemP).

U rečenici se izdvajaju semantičke uloge njenih elemenata, prije svega agens (onaj ko vrši radnju) i pacijens (onaj ko trpi radnju).[158] SemP sadrži, prije svega, nominativni i predikatski dio. Rečenično strukturno jezgro čini predikat (semantički predikat) oko koga se grupišu ostale komponente – argumenti (agens, pacijens, adresat...). Osnovni odnos u rečenici obrazuju subjekat i predikat. Ta veza može biti eksplicitna i implicitna. Eksplicitan odnos podrazumijeva da su formalno izražena oba člana. U implicitnom odnosu formalizovan je samo jedan član – subjekat ili predikat.

319. SemP sadrži dva plana – objektivni (stvarnost koja se izražava pomoću rečenice) i subjektivni (odnos, pozicija subjekta prema toj stvarnosti: ocjena, izražavanje osjećanja i volje) pa se može reći da je semantički rečenica spoj dvaju značenja – objektivnog i subjektivnog. Ona može imati a) pretežno objektivno značenje (*On je otputovao na more*), b) pretežno subjektivno značenje (*Da mi je poći na more*), c) i objektivno i subjektivno značenje *(More je bjesnjelo te noći*). Objektivno značenje se, u principu, nalazi u svakoj rečenici pa ga možemo nazvati obligatornim elementom rečenice. Međutim, i neki elementi subjektivnog značenja imaju karakter obaveznosti. To su predikativnost (prije svega), persuazivnost (modalnost) i intencionalnost.

320. Predikativnost je centralni aspekt SemP. Njome se iskaz dovodi u vezu sa realnošću u formi (a) konstatacije da je nešto realno (*Čitam knjigu*) ili je irealno (*Čitao bih knjigu*), (b) da se nešto dešava, da se desilo ili će se desiti (*Čitam knjigu. – Čitao sam knjigu. – Pročitaću knjigu*).

Drugi elemenat je persuazivnost (utvrđivanje je li nešto pouzdano ili nije), koja ima dodirne tačke sa još jednim važnim elementom semantičke strukture rečenice – modalnošću (između njih razlika je u tome što persuazivnost podrazumijeva objektivnost, a modalnost označava isključivo lični stav govornog lica ili subjekta prema iskazu). Persuazivnošću se izražava govornikova ocjena objektivnosti, tačnosti, istinitosti, pouzdanosti informacije. Up.:

---

[158] Konstituenti rečenice imaju različite nazive: predikat, aktant, term (živo biće ili predmet), aktor (glavno lice), topik (određena, referentna imenska grupa), prva komponenta logičkog suda ili propozicije (logički subjekt), sirkonstant (okolnost pod kojima se odvija proces), argument (od kojih zavisi značenje iskaza), predmetno mjesto, predikandum, učesnik, participant i sl.

[600] a. Petar || se smije.

b. *Kao* da se Petar || smije.

Tema i rema u [a] su objektivizirane, dok su tema i rema u [b] subjektivizirane jer izražavaju ocjenu: temema dovodi u sumnju rememu (glagol je formalno pocijepan, ali je komunikativno integralan jer je povratna riječca dio teme), odnosno izražava se nepouzdanost tematskog sadržaja. Ovdje dakle, rema prenosi neuvjerenost u tačnost teme. Inače, persuazivno *kao* je u suštini rematska riječ. Up.:

[601] a. On || *kao* da ne razumije.

b. *Kao* da mi to || ne znamo.

c. *Kao* da je došlo || proljeće.

Persuazivnost odlikuje svaku rečenicu, jer se njome uvijek saopštava stav o tome da li je nešto tačno ili nije. Pouzdanost se izražava implicitno, budući da ne postoje jezička sredstva koja su isključivo persuazivna, npr. ako kažemo:

[602] Ona || je položila ispit.

iskazana je pouzdana propozicija bez primjene specijalnih jezičkih sredstava. Naprotiv, izražavanje nepouzdanosti zahtijeva upotrebu posebnih leksičkih jedinica (modalnih riječi, riječca), što znači da se ona izražava eksplicitno, npr.

[603] *Izgleda* (*čini se, biće, vjerovatno*...) da je ona || položila ispit.

Treći elemenat je intencionalnost: rečenicom se nešto želi konstatovati ili saznati, saopštiti ili upitati (o čemu je već bilo govora).

321. U SemP razlikuje se propozicija (sud) i presupozicija (ono što se nužno podrazumijeva u trenutku saopštenja, tj. pretpostavka o istinitosti date informacije). Rečenica kao forma imenovanja bazira se na propozicionalnoj nominaciji ili propozicionalnom konceptu. Učesnici situacije (subjekat i objekat) predstavljaju aktante predikata koji vrše određene funkcije, od kojih su dvije najvažnije – uloga agensa i uloga pacijensa. Ostali članovi imaju sekundarnu funkciju (adresat, sredstvo, instrument, recipijent, cilj, uzrok i dr.).

Semantička struktura rečenice sastoji se od tri segmenta: semantičkog subjekta, semantičkog predikata i distributivnog dijela (komplektatora). Predikat otvara prostor za druge komponente rečenice pa se razlikuju jednomjesni, dvomjesni, tromjesni... predikati. Sama semantička analiza teži da dešifruje odnose u rečenici i način mišljenja te da utvrdi na koji se način u rečenici odražavaju misaone operacije kao što su identifikacija (kada se jedan pojam dovodi u vezu drugim na bazi identičnosti):

[604] Ova riba je || pastrmka.

nominacija:

[605] Požar!

karakterizacija (isticanje obilježja predmeta, njegova kvalifikacija):

[606] Djevojka || *je veoma lijepa* i sl.

Ako se rečenica posmatra iz ovog ugla, može se reći da se ona gradi na semantičkom subjektu (onaj ko realno vrši radnju bez obzira na to kojom se gramatičkom formom izražava) i semantičkom predikatu (ono što se saopštava u vezi sa subjektom). Oni se ne moraju podudarati sa gramatičkim subjektom i gramatičkim predikatom, npr. u rečenicama:

[607] a. Petar || piše.

b. Petru || je muka.

semantički subjekat je izražen gramatičkim subjektom *Petar* i logičkim subjektom *Petru*. U nekim jezicima ta je razlika i terminološki razgraničena. U srpskom jeziku bi se isto moglo uraditi ukoliko bi se aktuelizovali stari nazivi „podmet“ i „prirok“ i vezali isključivo za jednu perspektivu – GramP ili KomP. Semantički subjekat i predikat nisu gramatički fiksirani i mogu biti izraženi različitim članovima rečenice.

322. KomP se prožima sa SemP u tom smislu što nosioci komunikativnog dualizma (tema i rema) stupaju u interakciju sa članovima semantičkog dualizma (semantičkim subjektom i semantičkim predikatom). Ali ni ovdje ne postoji automatizam: da pojedini elementi semantičke strukture zauzimaju isključivo jednu komunikativnu poziciju i obrnuto: da je jedna komunikativna pozicija isključivo bude vezana za određeni član semantičke strukture. Stoga se može govoriti o onome što je tipično, češće, preovlađujuće. Recimo, za semantički subjekat je tipična funkcija teme, a za semantički predikat – reme.

Subjekatsko-predikatskim odnosom (subjektom i predikatom, imenskim riječima i glagolskim riječima) izražavaju se dvije osnovne denotativne suštine: predmeti i njihova obilježja. Pri tome se daje informacija 1. o predmetu (*Ovo je kuća*), 2. o njegovom obilježju (*Kakva ljepota!*), 3. o predmetu i o obilježju – dinamičkom (*Petar piše*) ili statičkom *(Petar je lijep*).

Pod predmetima podrazumijevamo sve ono što primamo preko čula (vida, sluha, njuha, dodira). Oni mogu biti živi i neživi, konkretni i apstraktni. Normalno je da komunikativna strategija ima pravac predmet → svojstvo, npr.:

[608] a. Lipe || cvjetaju.

b. Lipe || su u cvatu.

c. Lipe || su procvjetale.

Obilježja su karakteristike predmeta. Postoje dinamična i statička obilježja. Dinamična obilježja se izražavaju većim brojem glagola (*pisati, ići*), nekim glagolskim imenicama (*cvetanje*), nekim pridjevima (***lutajuće*** *pozorište,* ***uvelo*** *lišće*) i prilozima (***bučno*** *pjevati*). Statična obilježja se iskazuju većim brojem pridjeva (***zelena*** *trava*), pridjevskim zamjenicama *(**naš** prijatelj*), rednim brojevima *(**prvi** primjer*) i prilozima (*To je lijep**o***). Procesualno obilježje obično dolazi u formi predikata pa je kao takvo predodređeno za remu. Neprocesualno obilježje se izražava pridjevima i prilozima. U normalnoj orijentaciji neprocesualno obilježje se nalazi u prepoziciji (ono se tematizuje),

a procesualno u postpoziciji (rematizuje se):

[609] a. *Dobar* radnik || ima da ima lijepu platu,

b. On || *dobro* radi.

c. On || radi.

d. On || je *dobar* radnik.

Ako je agens živo biće ili predmet u pokretu, nosilac procesionalnog obilježja (glagol) obično zauzima drugu poziciju:

[610] a. Oni *su prošli* || pored mene.

b. Boris *je došao* || u posjetu.

U običnim izrazima glagol šire semantike otvara prostor glagolima užeg značenja:

[611] *Namjeravam* || brzo završiti studij.

Glagol *namjeravati* je semantički širi od glagola *završiti* pa je normalno da se tematizuje. Glagol *završiti* dolazi na kraju informativnog procesa te se stoga rematizuje. Obrnuti glagolski redoslijed dao bi besmislen izraz:

[612] **Završavam* brzo studij || *da namjeravam*.

jer tema saopštava završetak radnje, a rema izražava početak namjere da se radnja realizuje.

Međutim, i među glagolima kao „nepredmetnom vrstom riječi“ mogu se naći primjeri linearizacije po principu „prvo uže pa šire“, recimo u ne baš uobičajenim za srpski jezik infinitivnim rečenicama tipa:

[613] *Kopati* || je raditi.

u značenju 'kopanje je vrsta rada'. Ovdje, naravno može da se kaže i

[614] *Raditi* || je kopati.

u smislu ‘rad se sastoji u kopanju’. U oba slučaja ono što se precizira, bliže određuje, stoji na prvom mjestu.

Obično se prvo imenuje predmet, a onda se ukazuje na njegova obilježja: a) procesualna:

[615] Petar || čita.

b) neprocesualna:

[616] Petar || je dobar.

Ako želimo da istaknemo jedno od njih, stavićemo ih na neko od dominantnih mjesta u rečenici ili ih posebno izdvojiti akcentom, intonacijom ili drugim neverbalnim jezičkim sredstvom (mimikom, gestom i sl.). Ukoliko se radi o statičkom obilježju, onda se, po

pravilu, za njegovu oznaku upotrebljava pridjev. Statičko obilježje može biti tematizovano:

[617] *Lijepi* Petar || divno pjeva.

i rematizovano:

[618] Petar || je lijep.

U funkciji oznake statičkog svojstva može doći zamjenica, broj, imenica i sl.:

[619] a. *Lijep* je || Petar,

b. *Naš* je || Petar.

c. *Prvi* je || Petar.

d. *Student* je || Petar.

323. U hiponimijskom odnosu korelaciju obrazuju dva člana – hiperonim, riječ šireg značenja (širi pojam), riječ koja izražava opšte, nadređeno značenje, značenje roda (npr. *drvo*) i hiponim, riječ užeg značenja (uži pojam), riječ koja izražava značenje vida, podređeno značenje (npr. *hrast*). Budući da se uže determiniše kroz šire, u rečenici se obično ide od hiponimičnosti ka hiperonimičnosti, tj. vrsta prethodi rodu:

[620] a. Hrast || je drvo.

b. Orao || je ptica.

c. Pastrmka || je riba.

Kohiponimi (riječi potčinjene istom hiperonimu), npr. *ruža*, *tulipan*, *karanfil* u odnosu na hiperonim *cvijeće* takođe zauzimaju polaznu poziciju:

[621] Ruže, tulipani i karanfili || su vrste cvijeća.

324. Dakle, SemP čine odnosi koji ukazuju na to u kakvoj su vezi predmeti i njihova obilježja (procesualna i neprocesualna). Takve korelacije u semantičkoj analizi osmišljavaju i raščlanjuju. U KomP se pokušava dešifrovati način kako se rečenica semantički strukurira i šta se od semantičkih sadržaja komunikativno fokusira.

325. U SemP može se izdvojiti leksička subperspektiva (LeksP), koja podrazumijeva pogled na rečenicu kao na zbir riječi koje imaju određeno značenje. Npr. rečenica:

[622] Vesela djeca plivaju u planinskoj rijeci .

je sastavljena od pet riječi čije inicijalne forme glase *veseo, dijete, plivati, u, rijeka*. Rečenica, međutim, ne predstavlja mehanički zbir sema. Značenje svake riječi korelira sa značenjem drugih riječi i tako nastaje složeni smisao.

KomP je povezana sa LeksP u tom smislu što leksičko značenje riječi može da utiče na komunikativnu organizaciju iskaza. To se posebno ogleda u slučajevima kada leksički sastav generira jednu vrstu KomP. Takva situacija nastaje kada određena riječ

zahtijeva složenu remu, npr. ukoliko je glagol nedovoljan da izrazi kompletnu direstatičku situaciju (situaciju koja obuhvata dinamiku, relaciju i /ili/ statiku):

[623] a. Petar || je *postao* bogat.

b. Djevojka || *izgleda* umorno.

c. Pobjeda || *predstavlja* velik uspjeh za naš tim.

Glagol *postati* je insuficijentan (nije u stanju da sam do kraja iskaže značenje) pa zato otvara slobodno mjesto pridjevu *bogat*.

Kod imenica aktuelizacija se posebno odnosi na kategoriju određenosti/neodređenosti. Up.:

[624] a. Došao je || mladić.

b. Mladić || je došao.

U prvom slučaju radi se o nepoznatom licu pa se dato značenje može izraziti leksičkim proširkom:

[625] Došao || je *jedan* (*neki*, *nepoznati*...) mladić.

U drugom slučaju u pitanju je poznata osoba te stoga determinativ *jedan* ne bi bio prihvatljiv. Ili:

[626] a. Voz || je stigao. (= došao je određeni voz, voz o kome je već bilo govora)

b. Stigao je || voz. (= došao je nepoznati voz, voz koji nije spominjan i sl.)

GRAMATIČKO-KOMUNIKATIVNI PROJEKCIONAL

326. Gramatička perspektiva (GramP) nastaje strukturiranjem (kodiranjem) i razotkrivanjem (dekodiranjem) odnosa u rečenici. Ovu perspektivu čini morfološka, sintaksička (konstruktivna), transformativna ili površinsko-dubinska subperspektiva.

327. Posmatranjem rečenice kao strukture sastavljene od vrsta riječi i njihovih morfoloških oblika i kategorija dobija se morfološka subperspektiva (MorfP).

Vrste riječi se na različit način biraju i uključuju u iskaz. Recimo, u primjeru:

[627] Vesela djeca plivaju u planinskoj rijeci.

svaka riječ pripada određenoj vrsti riječi pa se morfološki dijeli na sljedeći način: *vesela* je pridjev (kvalifikativni pridjev u nominativu množine), *djeca* je imenica (nominativ množine), *plivaju* je glagol (prezent, 3. lice množine), *u* je prijedlog (lokativ), *planinskoj* je pridjev (relacioni pridjev u lokativu jednine), *rijeci* je imenica (u lokativu jednine).

Na komunikativnom planu postavlja se pitanje kako i koliko pojedine vrste riječi učestvuju u komunikativnoj organizaciji rečenice, prije svega u strukturiranju teme (predmeta saopštenja) i reme (onoga što se saopštava o temi).

Svaka vrsta riječi ima određeno komunikativno opterećenje. Ako se imaju u vidu tipične funkcije, može se reći da, globalno, jedne služe za imenovanje predmeta stvarnosti (imenice, zamjenice, brojevi, uzvici), druge za izražavanje pasivnih karakteristika imenovanih predmeta (pridjevi), treće za ukazivanje na aktivno obilježje predmeta (glagoli), četvrte za spajanje i povezivanje vrsta riječi, dakle služe kao čista gramatička sredstva (prijedlozi, veznici, riječce). Osnovno razgraničenje sastoji se u tome što jedne vrše funkciju referencije (identifikacije, taksonomizacije i nominacije), a druge predikacije. Referentnu funkciju imaju uglavnom imena (imenice i zamjenice dolaze u funkciji identifikacije), a kao glavno sredstvo za izražavanje predikacije služe glagoli, koji saopštavaju da se nešto dešava sa imenovanim predmetima ili da se obavlja neka aktivnost.

Različito komunikativno opterećenje vrsta riječi se ispoljava, prije svega, u tome, što jedne od njih kao tipičnu funkciju imaju temu, a druge remu. Tematsko-rematska diferencijacija se nastavlja, produbljuje u podvrstama vrsta riječi i njihovim komponentama (formama i kategorijama).

Budući da se u MorfP svi odnosi svode na povezivanje dviju glavnih vrsta riječi (imenica i glagola, odnosno imena i glagola), centralno pitanje u prožimanju dviju perspektiva glasi: koji je udio glagola i imenica u KomP. Pošto je glagol strukturno i semantičko jezgro rečenice, u analizi treba poći od njega.

328. Glagol igra suštinsku ulogu na komunikativnom planu jer predstavlja osnovno sredstvo nominacije radnji i procesa i izražava usmjerenost radnje na subjekat i objekat. Komunikativna vrijednost glagola je i u tome što je u njemu faktički koncentrisana intencija čitave rečenice i što se pomoću njega identificirani i imenovani predmeti dovode u vezu sa realnošću u formi predikacije. Za komunikativnu organizaciju rečenice posebno su bitne glagolske kategorije vremena, vida, načina i lica.

Pošto glagol obično dolazi u funkciji predikata (priroka), on je predodređen da bude rema, komunikativni centar iskaza. Međutim, rema je ponekad kompleksna struktura u kojoj glagol može biti samo jedan od elemenata. Ona može da ima centralni rematski dio (rematsko jezgro ili centralnu rememu) i sporedni rematski dio (sekundarnu rememu). Npr. u rečenici:

[628] Ptica || *je uletjela* kroz prozor.

remu čine dva glagola: pomoćni glagol *je* i glagol punog leksičkog značenja *uletjela*. Prvi glagol ima dvije funkcije: on služi da se sa jedne komunikativne pozicije pređe na drugu (sa datog na ono što se nagovještava, što slijedi), tačnije vezuje temu (*ptica*) i remu (*uletjela kroz prozor*) te otvara prostor za ostale elemente reme. Radi se dakle, o glagolskoj kopuli pa kao takav predstavlja perifernu rememu. Drugi glagol (*uletjeti*) nosi novu, ciljnu informaciju te je stoga rematski stožer. Ako kažemo:

[629] Oni || su odlučili otputovati.

u remi dobijamo lanac od tri glagola, od kojih prva dva (*su*, *odlučili*) ne mogu bez trećeg (*otputovati*). Ovaj treći i čini rematski stožer (gnijezdo) pa se može nazvati rematskim glagolom. Pod time se podrazumijeva glagol iz rematskog niza glagola predodređen za rematsku funkciju (za izražavanje novog, novijeg ili najnovijeg), koji teži da se nađe u funkciji centralne rememe ili kome je to rematsko jezgro tipična pozicija. Suprotno njima su glagoli manje predodređeni za funkciju rematskog težišta. To su uglavnom glagoli sa oslabljenom intencijom, izblijedjelom semantikom, glagoli koji su u velikoj mjeri desemantizovani, posebno kopulativni glagoli (glagoli za povezivanje) i koji stoga u rečenici ne mogu činiti rematsko jezgro, nego biti samo dio reme ili pak povezivati temu i remu.[159] Takvi su, recimo, pomoćni glagol *jesam* (*biti*), glagoli *predstavljati*, *činiti*, *imati* (u nekim značenjima) i dr. Kao periferna remema desemantizovani glagoli posebno dolaze do izražaja u definicijama, gdje takođe povezuju temu i remu:

[630] a. Atom || *je* elementarna čestica materije.

b. Atom || *predstavlja* elementarnu česticu materije.

c. Atom || *čini* elementarnu česticu materije.

d. Atom || *podrazumijeva* elementarnu česticu materije.

329. Glagoli zauzimaju glavnu ili sporednu rematsku poziciju zavisno od njihove leksičko-semantičke strukture. U tome bitnu ulogu igra presupozicija govornog lica i subjekta rečenice. Presupozicija govornog lica pomaže rematizaciji glagola i obrnuto. Leksičko-semantičke grupe glagola imaju različitu komunikativnu organizaciju.

Glagoli kretanja često dolaze u poziciju sekundarne rememe, dok primarnu čini drugi glagol ili vrsta riječi:

[631] a. Petar || je *otišao* ***kupiti*** odijelo.

---

[159] Možda zbog toga J. Firbas smatra glagol komunikativnim prelaznim elementom (Firbas 1959).

b. Petar || je *otišao* ***da kupi*** odijelo.

c. Petar || je *otišao* ***da bi kupio*** odijelo.

d. Petar || je *otišao* u **kupovinu**.

Nosioci sekundarne rememe mogu biti modalni glagoli tipa:

[632] a. Učenici || *moraju* ***učiti***.

b. Dijete || *može* ***pasti*** iz kolijevke.

c. Na to || se valja **navići**.

Najveći dio glagola psihičke (misaone) aktivnosti spada u rematske glagole. Npr. glagoli znanja:

[633] a. Moj brat || odlično *zna* matematiku.

b. Moj brat || *razumije* engleski.

c. Moj brat || *se razumije* u tehniku.

Rematičnost ovih glagola je predodređena njihovom semantikom (ukazivanjem na unaprijed poznatu, dobijenu informaciju). Znanje datog objekta ulazu u sastav presupozicije govornog lica. U rematske glagole spadaju posesivni glagoli (izražavaju posjedovanje nečega), npr.:

[634] a. Otac || *ima* veliko imanje na selu.

b. Ona || *posjeduje* čudotvornu moć.

c. Lijek || *sadrži* nove komponente.

Rematski su većinom glagoli koji izražavaju obradu informacije. Njihova rematičnost se potencira time što prerada informacije pretpostavlja postojanje određenih podataka, činjenica (dakle, nečeg starog, tematskog) pa oni već imaju polaznu tačku (temu). Npr.:

[635] a. Učenici || *pamte* nove primjere.

b. Čitalac || *dekodira* autorov tekst.

c. Delegati || *razmatraju* složena pitanja.

Takvi su takođe *ispitivati*, provjer*avati* i svi analitički glagoli, koji označavaju radnju usmjerenu na analizu radi osmišljavanja.

[636] a. Učitelj || *ispituje* učenike.

b. Nastavnica || *provjerava* domaće zadatke.

c. Petar *analizira* Andrićev roman.

Velikim stepenom rematičnosti odlikuju se glagoli reagovanja (prenose reakciju na stimulans):

[637] a. Kupac || je *prihvatio* ponudu proizvođača.

b. Djevojka || je *odbila* prijedlog.

c. On || *se složio* sa stavom većine.

Rematski su i glagoli za izražavanje emocija:

[638] a. Majka || *obožava* sina.

b. Djeca || su *se radovala* proljeću.

c. Petar || je *tugovao* za sestrom.

Isto se odnosi na relacione glagole, glagole za izražavanje odnosa:

[639] a. Milan || *vjeruje* Marku.

b. Majka || *njeguje* bolesno dijete.

c. Njihova djeca || *se druže*.

Pojačanom rematičnošću odlikuju se glagoli djelovanja. Rematskim se mogu okarakterisati i glagoli sa implicitnom negacijom.

330. Postoje i tematski orijentisani glagoli. Oni ne nose novu informaciju. Takvi su *trajati* (određeno vrijeme), *koštati, iznositi* u kontekstima tipa:

[640] a. Rat je *trajao* || četiri godine.

b. Knjiga *košta* || sto dinara.

c. To *iznosi* || trista maraka.

Osnovna odlika tematskih glagola je ponavljanje značenja riječi koje čine glagolski kompleks (*trajati* četiri godine, *koštati* sto dinara, *iznositi* trista maraka). U normalnom iskazu na njima se ne nalazi frazni akcenat. Uopšte može se reći da tematske glagole čine uglavnom desemantizovani glagoli, glagoli sa oslabljenom semantikom.

331. Komunikativnu perspektivu imenica predodređuje to što se radi o identifikacionoj vrsti riječi, kojom se identifikuju i imenuju predmeti u stvarnosti. Stoga je normalno da rečenicu otvori informacija o nekoj realiji u obliku teme. To može biti

čovjek:

[641] *Djed* || se zabavlja klikerima.

životinja:

[642] *Mačak* || je zgrabio miša.

biljka:

[643] *Jablani* || se povijaju pod vjetrom.

mrtvi predmet:

[644] *Pšenica* || je u Vojvodini rodila.

apstraktni predmet:

[645] *Ideja* || je predstavljala ludost i sl.

Međutim, predodređenost za funkciju identifikacije ne čini imenicu obaveznom temom. Budući da ova vrsta riječi često dolazi u okviru predikacije, kada se pomoću nje izražava aktivno ili pasivno svojstvo predmeta (atributski odnos) ili se on dovodi u vezu sa drugim predmetom (relacioni odnos), ova vrsta rečenice se može naći i u remi. U navedenim rečenicama u predikatu (dakle, u remi) su došle imenice *klikeri*, *miš*, *vjetar*, *Vojvodina*, *ludost*. Osim toga, komunikativnom preorijentacijom svaka navedena imenska temema može da se pretvori u imensku remenu, recimo:

[646] a. Djed se zabavlja || *klikerima*. (= ako se potencira djedova strast neobična za njegove godine)

b. Mačak je zgrabio || *miša*. (= u značenju ʻa ne pile, komad mesa' i sl.)

c. Jablani se povijaju pod || *vjetrom*. (= ako se fokusira sredstvo kauzacije)

d. Pšenica je || u *Vojvodini* rodila. (= ukoliko se ne potencira obilje, već prisustvo predmeta)

e. Ideja || je predstavljala *ludost*. (= kada se fokusira karakteristika teme) i sl.

332. Sintaksička (konstruktivna) subperspektiva rečenice (SintP) predstavlja pogled na rečenicu kao konstruktivnu jedinicu. U njoj se radi o koncentraciji na sintagmatske veze (rekciju, kongruenciju, priključenju) i sintaksičke odnose (koordinaciju, subordinaciju i dr.). SintP obuhvata članove rečenice (glavne i sporedne), odnose između njih, sredstva za gradnju konstrukcije, jedinice i sredstva sa isključivo gramatičkom funkcijom (red riječi, prijedloge, veznike, riječce...) itd. Posebnu komunikativnu organizaciju imaju zavisni sintagmatski odnosi (kongruencija, rekcija, priključenje) i zavisno-nezavisni odnosi (koordinacija, subordinacija). Ovim aspektom rečenice bavi se tradicionalna, klasična sintaksa i konstruktivna sintaksa.[160] U konstruktivnoj perspektivi u centru pažnje nalaze se glavni članovi rečenice (subjekat i predikat), tačnije predikatski

[160] U tradicionalnoj sintaksi se govori o članovima rečenice, načinima povezivanja riječi, sintaksičkim vezama (kongruenciji, rekciji), sintaksičkim jedinicama (riječi, sintagmi, rečenici i tekstu) te o tipovima rečenice (prostoj, složenoj rečenici). Drugi tip sintaksičkog opisa – konstruktivna (strukturna, statička ili pasivna) sintaksa se koncentriše na strukturne sheme – tipične obrasce (modele ili stereotipe) pomoću kojih se grade sintakseme. U njoj se strukturna shema smatra prvim suštinskim obilježjem rečenice. Razlikuju se sintagmatske i rečenične strukturne sheme. Zadatak konstruktivne sintakse jeste izrada konačnog spiska rečeničnih strukturnih shema. One omogućuju da se izvrši klasična analiza rečenice, odnosno podjela na glavne i sporedne članove.

minimum, a sporedni se ne razmatraju u okviru sintakse rečenice, već sintakse sintagme. Osnovna jedinica SintP je sintaksema (leksema, sintagma, rečenica, integralni rečenični kompleks). U takvoj perspektivi dva su orijentira – gramatički subjekat i gramatički predikat, npr. u rečenici:

[647] Vesela djeca // plivaju u planinskoj rijeci.

djeca (gramatički subjekat) i *plivaju* (gramatički predikat). Oni su glavni članovi rečenice sa kojima korespondiraju sporedni članovi – atribut (*vesela*) sa subjektom (*djeca*), priloška odredba (*u planinskoj rijeci*) sa predikatom (*plivaju*) i sl.

333. U analizi GramP daje se formalno (strukturno) tumačenje članova rečenice. Tako se ono što je u nominativu smatra subjektom:

[648] *Petar* || je bio kapiten ekipe.

Ako se izmijeni red riječi, subjekat se neće promijeniti:

[649] Kapiten ekipe bio je || *Petar*.

Postoje slučajevi kada u analizi GramP treba uzeti u obzir KomP. Up.:

[650] a. *Petrova mašta* || bila je postati kapiten ekipe.

b. *Postati* || kapiten ekipe bila je Petrova mašta.

U [a] subjekat je *Petrova mašta*, a u [b] glagol *postati* (jer je on predmet govora). Ponekad je GramP nejasna zbog gramatičke homonimije tipa:

[651] Dijete je udarilo tele.

U takvim slučajevima razotkrivanju GramP pomaže KomP. Ako kažemo:

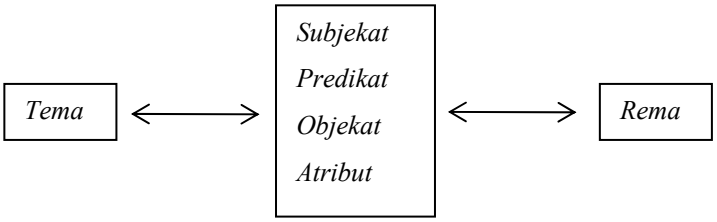
[652] Dijete || je udarilo tele.

smatraćemo subjektom vršioca radnje koji dolazi kao tema, odnosno kao ono što stoji na početku rečenice (*dijete*), dok će rema biti ono što slijedi (*je udarilo tele*). Ukoliko kažemo:

[653] Tele || je udarilo dijete.

zaključićemo da funkciju teme vrši subjekat *tele*, a da je rema (nova informacija) drugi dio (‘dijete je udareno od strane teleta’).

U GramP i KomP postoji neravnoteža u broju članova. GramP ima 6 jedinica (subjekat, predikat, objekat, atribut, apozicija, adverbijal ili priloška odredba), a KomP samo dva (temu i remu).

334. Gramatički subjekat (podmet) je član rečenice o kome se govori, gramatički predikat (prirok) je član rečenice koji nešto novo saopštava o subjektu (vrijeme, modalnost i sl.). U našem jeziku izdvaja se logički subjekat, koji se izražava zavisnim padežima. On nije identičan semantičkom subjektu, koji se smatra prvim agensom, nosiocem predikativnog obilježja, „protagonistom poruke“ i polaznom pozicijom u SemP. Semantički subjekat može da se podudara sa gramatičkim, ali to nije obavezno. Npr. u rečenici:

[654] *Bratu* // se spava.

riječ *bratu* nije gramatički nego logički subjekat, izražen dativom. Dok su gramatički subjekat i logički subjekat formalno vezani (gramatički za nominativ, logički za dativ, akuzativ i vokativ), semantički subjekat nije fiksiran za gramatičku kategoriju. On takođe nije identičan agensu, mada se to najčešće dešava. Npr. u rečenici

[655] Priča // je ispričana.

gramatički se subjekat (*priča*) podudara sa semantičkim objektom (***priču*** *su ispričali*), dok je semantički subjekat (vršilac radnje *oni, neko* i sl.) ostao neiskazan. U konverziji subjekat može biti čas agens, čas pacijens, up.:

[656] a. *Učenje //* daje znanje.

b. *Znanje* || se stiče učenjem.

Pošto članovi rečenice nisu fiksirani za jedan od dva oblika aktuelnog raščlanjivanja (temu ili remu), gramatički subjekat ima različite komunikativne vrijednosti. Prvo, on može da vrši funkciju teme:

[657] *Petar* // je student.

To je tipična njegova funkcija. Drugo, gramatički subjekat dolazi u funkciji reme (istina rjeđe):

[658] Roman „Na Drini ćuprija“ napisao je || *Ivo Andrić*.

U toj funkciji on dolazi rjeđe. Treće, gramatički subjekat može biti element kompleksne teme ili reme, odnosno može biti jedna od temema i remema.

Temema*:*

[659] Radio je *Petar* || do kasno u noć.

remema:

[660] Pred zoru || je snijeg počeo da pada.

U odnosu na komunikativno-gramatičku korelaciju „tema – gramatički subjekt“, bližu vezu ispoljava komunikativno-semantička korelacija „tema – semantički subjekat“, jer je tema tipična funkcija semantičkog subjekta. To se najbolje ispoljava u slučajevima kada semantički subjekat stoji u zavisnom padežu, npr.:

[661] *Nama* || se danas ne radi.

I ovdje ne postoji automatizam – da semantički subjekat bude uvijek tema. On može da vrši i funkciju reme:

[662] Nije se radilo || *upravo Petru*.

335. Gramatički predikat je jedan od dva glavna člana rečenice koji nešto kazuje o drugom glavnom članu rečenice – gramatičkom subjektu. Semantički predikat je član propozicije (suda) koji objašnjava drugi član propozicije – semantički subjekat, sa kojim obrazuje predikativni odnos. Međutim, sve što se u rečenici iznosi o semantičkom subjektu ne mora biti i semantički predikat. Semantički subjekat se odlikuje funkcionalnom dvočlanošću[161] jer u rečenici vrši dva komunikativna zadatka, od kojih je jedan okrenut denotatu, a drugi predikatu. Semantičkim predikatom obuhvata se samo ono što ukazuje na obilježje subjekta i na njegov odnos prema nekom drugom predmetu. Npr. u rečenici:

[663] Ovaj student je Petar.

ne postoji predikatski odnos jer se radi o čistoj nominaciji. Isto se odnosi na samoidentičnost tipa:

[664] Rat je rat.

Postoji više tipova semantičkog predikata: 1. taksonomijski predikati, koji ukazuju da predmet pripada određenoj kategoriji, klasi (*Ovo drvo* ***je bor***), 2. relacioni predikati koji ukazuju na odnos datog objekta prema drugom objektu (*Petar* ***je sin Marka***), 3. karakterološki predikati, koji ukazuju na dinamička i statička (konstantna i varirajuća) obilježja objekta (*Petar* ***hoda***. – *Petar* ***je student***. – *Petar* ***je tužan***.), 4. predikati vremenske i prostorne lokalizacije (*Danas* ***je petak***. – *Petar* ***stoji na ulici***).[162] Prema broju aktanata izdvajaju se jednomjesni predikati (*Bor* ***je zelen***), dvomjesni (*Bor* ***zaklanja jelu***), tromjesni (*Bor* ***zaklanja jelu od sunca***) itd. Njihova komunikativna organizacija nije identična, što smo djelimično objasnili u dijelu o prožimanju LogP i KomP, SemP i KomP.

336. Iz izloženog slijedi da bi gramatički i semantički predikat trebalo da budu u funkciji reme, a gramatički i semantički subjekat u funkciji teme. Međutim, remu može da izražava bilo koji član rečenice. Npr. u iskazu:

[665] Petar || piše.

tema je *Petar*, a rema *piše* ako se postavi pitanje *Šta radi Petar?* Međutim, ako se ima u vidu *Ko piše?* tema bi bila *piše*, a rema *Petar*. Za KomP nije bitno čime se izražava subjekat: imenicom (***Petar*** *piše*), zamjenicom (***On*** *piše*), brojem (***Troje*** *pišu*), supstantizovanim pridjevom (***Bogati*** *se raduju*), glagolom u infinitivu (***Važno*** *je preživjeti*) i sl. Ako je orijentacija govornog lica na to da se u prvi plan istakne subjekat, onda će on doći na početak (***Petar*** *piše*). Ukoliko se pak želi potencirati predikat, on će zauzeti inicijalnu poziciju (***Piše*** *Petar*). KomP takođe ne zavisi od toga kakva je vrsta predikata – glagolski ili imenski i da li se glagolski predikat izražava glagolskim oblikom (*Petar*

[161] V. Arutjunova 1990.

[162] V. Arutunova 1990: 392.

piše), glagolskom kopulom i imenskom riječju (imenski predikat): imenicom (*Petar **je student***), pridjevom (*Petar **je dobar***), brojem (*Petar **je prvi***), zamjenicom (*Petar **je naš***), participom (*Petar **je nagrađen***). Isto se odnosi na predikat koji obrazuje glagol nepotpunog značenja (***postati, praviti se, izgledati, zvati se*** i dr.) i njegov imenski determinator.[163]

[666] a. Petar || je postao student.

b. Petar || se pravi važan.

c. Petar || izgleda umoran.

Predikat, kao i subjekat, nije vezan za određenu komunikativnu poziciju (temu ili remu), ali najčešće vrši funkciju reme:

[667] a. Vladimir || *razmišlja*.

b. Knjiga || je pročitana.

c. Drveće || je procvjetalo.

On takođe može biti dio kompleksne reme (rememe):

[668] a. Petar || je poslužio goste domaćom rakijom.

b. Lord || se polako pokrenu, ustade i zakorači prema pijuku. (Ognjen Radosavljević. Anhotep).

c. Jedna mlada žena || ulazi sa detetom na grudima (Ivo Andrić. Svadba)

Predikat je, ipak, moguće tematizovati:

[669] a. *Raduju se* || čak i djeca.

b. *Usledila je* || još jedna pauza... *Trajala je* || pauza oko sedamsto godina. (Predrag Ristić: Pijanino u blatu)

On može biti dio kompleksne teme (temema):

[670] a. *Budi se Sanja* || već u šest sati.

b. *Pritajeno se približavala* || zora. (Dragoslav Mihailović. Pas)

c. *Izneverio je vojničku zakletvu* || kralju – složio se Srećko Marković Selja. (Sava Janković. Raseljeno lice).

---

[163] Pod determinacijom jedni podrazumijevaju specificiran način referencije nominala proveden sredstvima koja su više gramatička nego leksička (Kordić 1992: 29). Ovakvom definicijom razdvaja se determinacija (način referencije) i atribucija (sadržaj pojma). Up. determinator *ovaj* (moj, *neki*, *svaki*, *nijedan*) šešir i atribut *crveni* šešir. Drugi pak determinacijom nazivaju pridjevske riječi koje se kao obavezni (neispustivi) determinator javljaju uz imenice (Ivić 1960). Treći ukazuju na posebne tipove obaveznih (neispustivih) determinatora, npr. atribut tipa Išao je *žurnim* korakom, Posmatrao je djevojku *crne* kose (Radovanović 1972, Zec/Kojen 1981).

Na komunikativno-semantičkom planu postoji veća podudarnost nego na komunikativno-gramatičkom, tačnije veća je bliskost između semantičkog predikata i reme nego između gramatičkog predikata i reme. Ako se predikat izražava procesualnim glagolom, on stoji na drugom mjestu:

[671] a. Trava || raste.

b. Voda || se ledi.

c. Voće || sazrijeva.

Ukoliko se u predikatu pojavi neprocesualni glagol, on dolazi na prvom mjestu:

[672] a. *Stiglo* je ljeto.

b. Prolazile su godine.

c. *Došlo je* pet mojih minuta.

To se isto tiče glagola koji ukazuju na prirodne pojave:

[673] *Pada* kiša.

Procesualni glagoli ostaju procesualni ako se radi o pitanju „Šta ko radi?“. U sljedećoj rečenici glagol izražava ono što je novo (remu):

[674] Djeca se u dvorištu || *igraju*.

Međutim, ukoliko imamo značenje „Šta se dešava?“, procesualni glagol *igrati se* dobija egzistencijalno značenje pa čitav iskaz predstavlja novu informaciju (remu):

[675] Djeca *se igraju* u dvorištu.

Stoga je ova rečenica komunikativno neraščlanjiva. Kada se u komunikaciji želi potencirati predikat, primjenjuje se inverzija i predikat dolazi na početak:

[676] a. *Piše* || Petar.

b. Student je || Petar.

c. *Dobar je* || Petar.

d. *Prvi je* || Petar.

e. *Sam je* || Petar.

f. Nagrađen je || Petar.

g. Student je postao || Petar.

h. Važan se pravi || Petar.

i. Umoran izgleda || Petar.

U složenom predikatu može se u prvi plan istaći jedan njegov dio tako što će zauzeti inicijalnu poziciju, npr. a) imenski dio:

[677] a. Student je postao || Petar.

b. Važan se pravi || Petar.

c. Umoran izgleda || Petar.

b) glagolski dio:

[678] a. Postao je student || Petar.

b. Pravi se važan || Petar.

c. Izgleda umoran || Petar.

Isključena je mogućnost da glagolska enklitika zauzme inicijalnu poziciju:

[679] a. * *Je* dobar Petar.

b. * *Je* prvi Petar.

c. * *Je* naš Petar.

d. * Je nagrađen Petar.

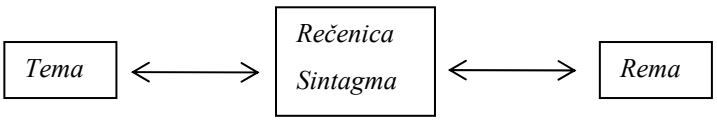
e. * *Je* student Petar.

f. * *Je* student postao Petar.

g. * *Se* pravi važan Petar.

Tek na nivou KomP rečenica postaje jedinica sa završenim, cjelovitim iskazom.

Tema i rema, s jedne strane, i sintakseme (sintaksičke jedinice) čine odnos za koji je karakterističan kvantitativni disbalans:

Prva jezička jedinica koja potpuno realizuje komunikativnu funkciju je rečenica (pri tome se mora imati u vidu činjenica da nju može da čini samo jedna riječ).

337. U strukturiranju GramP i KomP primjenjuju se različiti spojevi. Do gramatičke organizacija rečenice dolazi se vezom riječi (rekcijom, kongruencijom, priključenjem) i vezom dijelova rečenice (koordinacijom i subordinacijom: nizanjem i spajanjem nastaje koordinacija, a uvrštavanjem subordinacija).[164] KomP nastaje primjenom reda riječi, intonacijom, fraznim akcentom, upotrebom riječca i posebnih sintaksičkih konstrukcija. Sredstva KomP ne utiču na promjenu GramP, npr. transformacijom reda riječi ne mijenja se gramatička struktura. Up.:

[164] Vieš o tome v. Pranjković 1980-1981, Pranjković 1994.

[680] a. Juče je Petar bio || u pozorištu.

b. Petar je juče bio || u pozorištu.

U obje rečenice *Petar* je subjekat, *je bio* predikat, *u pozorištu* i *juče* priloška odredba. To znači da komunikativno permutacija ne povlači za sobom gramatičko prestrukturiranje. U subjekatsko-predikatskom odnosu početna orijentacija može biti subjekat, ciljna predikat:

[681] Petar || piše.

Ovdje je u pitanju normalna KomP: prvo se konstatuje ko je vršilac radnje (agens), zatim se navodi šta vrši agens.

Gramatičko raščlanjivanje predstavlja formu spoznavanja objektivnih odnosa izraženih jezičkim sredstvima, dok je aktuelno raščlanjivanje pokušaj nalaženja subjektivne orijentacije (komunikativne strategije i distribucije informacije) govornog lica. GramP je koncentrisana na strukturu, ustrojstvo rečenice, KomP izlazi izvan okvira rečenice i dovodi je u vezu sa realnom situacijom. Dok je težište gramatičke analize utvrđivanje suštine odnosa jezičkih jedinica, centralna pažnja u aktuelnom raščlanjivanju je posvećena usmjerenosti iskaza. U komunikativnoj perspektivi rečenica se posmatra sa aspekta orijentacije, cilja postojanja. Stoga se može reći da odnosi u KomP izlaze izvan strukture rečenice i da imaju ekstralingvistički karakter. GramP bi se mogla nazvati statičnom, a KomP dinamičnom jer se rečenica uvijek gramatički raščlanjuje na isti način (u rečenicama *Petar odlazi na more, Petar na more odlazi, Na more odlazi Petar, Odlazi na more Petar – Petar* je uvijek subjekat, *odlazi* predikat, *na more* priloška odredba), dok komunikativna determinacija podrazumijeva dinamično variranje (pozicija nijedne od navedenih riječi u KomP nije fiksirana za temu ili remu).

Nepodudarnost GramP i KomP ogleda se i u tome što temu i remu mogu činiti više članova rečenice, npr.

(1) subjekat i predikat obrazuju temu:

[682] *Petar razmišlja* || o odlasku na more.

ili remu:

[683] U gradu || se održava festival.

(2) temu gradi subjekat i objekat:

[684] Posljednjih stihova učenik || se nije mogao sjetiti.

(3) remu čini predikat i sporedni članovi:

[685] Petar || je otputovao na more prije nekoliko dana.

Ono što u GramP nije glavni član u KomP može postati osnovni elemenat, npr. da priloške odredbe ili atribut dođu u funkciji reme.

[686] a. *Često* | pomislim na moju majku. (Jasmina Tešanović. Nestala)

b. *Svake noći* | brat je izjahivao i vraćao se u zoru. (Milisav Savić. Konj)

c. *U selu* | vlada mir. (Vojislav Ilić. Zimsko jutro)

d. *Božanska* | je maska na mračnome liku Beskraja. (Anica Savić Rebac. Praksitelu)

Svaki gramatički član rečenice ima mogućnost da postane glavni u KomP. Nepodudarnost granica GramP i KomP posebno dolazi do izražaja u parcelaciji. Up.:

[687] On je doputovao. *Tokom noći.*

Isto se može reći za slučajeve kada iskaz nema oblik pune rečenice:

[688] U redu. – Zdravo!

338. Ako se rečenica posmatra na planu transformacija zasnovanih na sinonimskim odnosima, odnosno ako se njen opis vrši putem sinonimije kao osnovnog metoda proučavanja, nastaje transformativna subperspektiva rečenice (TransfP). Ona označava posmatranje rečenice kao spoja formalnog materijala i semantičkog sadržaja. U njoj smisao rečenice predstavlja invarijant sinonimskih transformacija. U TransfP postoji nekoliko nivoa predstavljanja rečenice, a prije svega površinski i dubinski. Stoga se ova perspektiva može nazvati površinsko-dubinskom. U njoj su površinski odnosi formalno (jezički) izraženi, a do dubinskih se dolazi analizom (upoređivanjem sa semantički sličnim ili identičnim).

339. KomP i TransfP se zasnivaju na binarizmu: KomP čini tema i rema, a TransfP površinska i dubinska struktura. Da bi smo shvatili u kakvome su odnosu tema i rema, s jedne strane, i površinska i dubinska struktura, s druge, neophodno je razjasniti šta se pod posljednjim pojmovima podrazumijeva.

340. Dubinske strukture izražavaju semantički sadržaj rečenice, dok površinske određuju njenu formu. Površinska i dubinska struktura su ključni termini generativne gramatike.[165] Površinska struktura obuhvata formalne odnose jezičkih jedinica. U njoj je težište na fonološkom nizu. Neke rečenice imaju isti smisao, a različitu površinsku strukturu. Dubinska struktura je način apstraktnog predstavljanja rečenice. Pomoću nje može se odraziti bliskost rečenica istog leksičkog sastava i različite gramatičke strukture. One odslikavaju odnose u denotatu (odnose elemenata situacije) i dekodiraju skriveni smisao. Na dubinskom ravni odnosi su različiti samo ukoliko su suprotni po smislu. U dubinskoj strukturi je u centru pažnje stvaranje apstraktne predstave o rečenici. Dubinska struktura je, u stvari, leksičko-sintaksička struktura izomorfna situaciji. Ogroman broj dubinskih odnosa, koji predstavljaju uopštavanje površinskih, može se svesti na nekoliko elementarnih. Neki, kao Žolkovski, izdvajaju svega šest dubinskih odnosa: četiri za povezivanje predikata i aktanata (jedan subjekatski, tri objekatska), jedan atributski i jedan koordinacijski (odnos istorodnih članova) – Žolkovski 1970: 429-430. Svaki dubinski odnos ima određen broj ekvivalentnih površinskih odnosa.

[165] U jednom od pravca generativne gramatike – generativnoj semantici pojam dubinske strukture je zamijenjen pojmom semantičke strukture, a leksičkim jedinicama odgovaraju logički predikati.

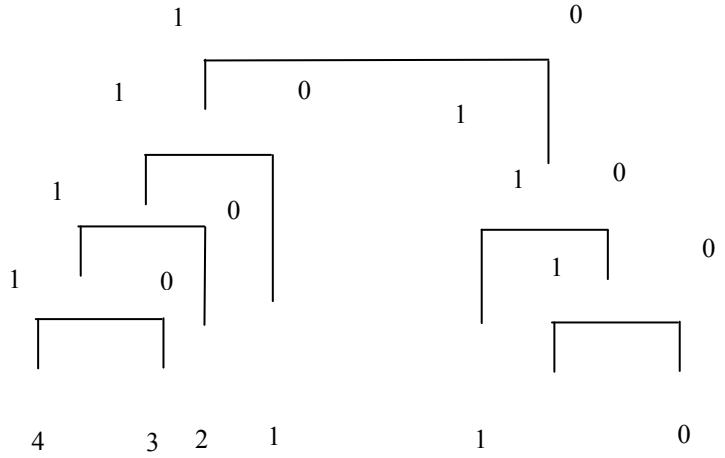
341. U TransfP moguća su dva pravca kretanja. S jedne strane, površinska struktura se dobija iz dubinske primjenom posebnih formalnih pravila – transformacija. Proces transformacije se odvija po formuli:

$$A \Rightarrow Z/X - Y,$$

što znači: znak **A** se transformiše u lanac znakova onda kada se nađe u okruženju **X** s desne strane (desnom okruženju) i **Y** s lijeve (lijevom okruženju). Poslije transformacione faze dolazi fonološka: fonetski znaci se ulančavaju u obliku rečenice.

S druge strane, konstituentnom analizom (stvaranjem hijerarhijskog sistema odnosa između elemenata – neposrednih konstituenata – do nivoa kada diferencijacija nije više moguća) površinska struktura se transformiše u dubinsku pa nastaje dubinski subjekat, dubinski predikat, dubinski objekat itd. Ovakav pristup rečenici leži u osnovi svih vidova generativne (transformacione) gramatike čiji je tvorac Noam Čomski. Rezultat dubinskog posmatranja rečenice je apstraktni model u obliku „drveta komponenti" („drveta zavisnosti"), na čijem se vrhu nalazi „površinska" rečenica (**S)** koja se grana u dva pravca – u nominalnu frazu ili grupu (**NP**) i verbalnu frazu (**VP**).

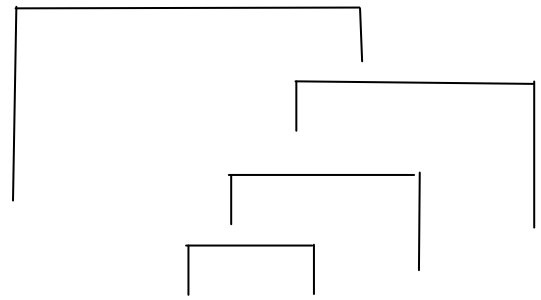
342. Jedno od pitanja tiče se dubine rečenice. Gnoseološki i (psihološki) ona može biti onolika koliko je ljudski mozak u stanju da elemente i segmente rečenice drži kao integralnu cjelinu. Prema tumačenju V. Ingvea do dubine rečenice se može doći pomoću transformacionog modela u formi drveta sa čvorovima koje čine neposredne konstituente (Ingve 1965):

Svaki se dubinski čvor (pozicija jedne konstituente) markira brojem 1 ili 0, a pri dnu se daje zbir koji i čini dubinu rečenice. Razgranavanjem ulijevo dubina raste, a razgranavanjem udesno ona se ne povećava. Lijevu ekspanziju Ingve naziva regresivnom, a desnu progresivnom. Samo prva, po njegovom mišljenju, povećava dubinu rečenice. Time se dolazi do osnovnog zaključka da svaki jezik ima dubinu rečenice koja ne prelazi određenu cifru, tačnije cifru jednaku obimu usporene memorije (7±2). I drugo: gramatika svih jezika nalazi načina da ograniči regresivne konstrukcije pa dubina većine rečenice

ne prelazi tu graničnu vrijednost. Ovu hipotezu potvrđuje zakon O. Behagela o „narastajućim“ članovima rečenice.

Nedostatak ovog pristupa leži u tome što se bazira na redu riječi karakterističnim za engleski jezik u kome je on fiksiran po shemi: subjekat (S) + predikat (P) + direktni objekat (O_{dir}) + indirektni objekat (O_{ind}) + priloška odredba (P_{ozn}):

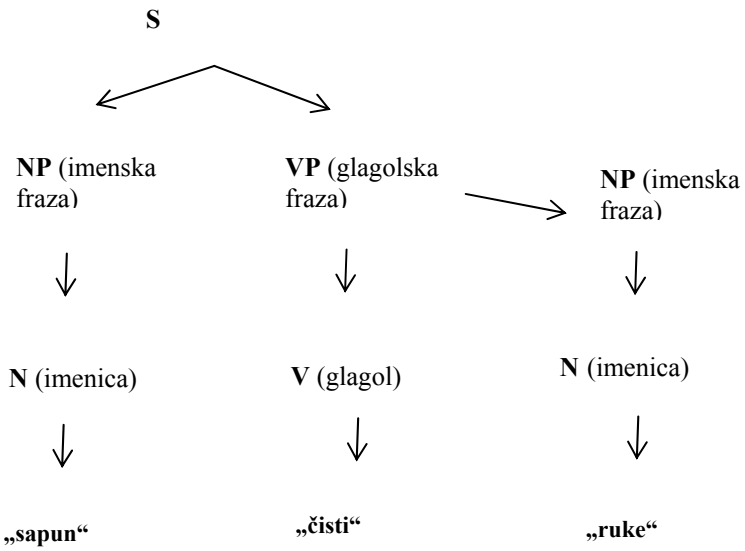

pa se o veličini dubine perspektive može govoriti samo u jednom slučaju: ako se radi o ustaljenom redu riječi. Pošto srpski jezik ne pripada jezicima sa takvim linijskom organizacijom, na veliki broj njegovih rečenica ne može se primijeniti ovaj model niti se na ovaj način može doći do veličine dubinske perspektive. Isto se može reći i za progresivnu i regresivnu stranu dubinske strukture, jer u našem jeziku postoje slučajevi kada je obrnut red riječi norma i kada se pojavljuje dekomponovani predikat, koji predstavlja formu odstupanja. Osim toga, dubina rečenice se ne mora povećavati samo uvećavanjem imenske grupe (lijevom ekspanzijom).

343. Prelaz sa dubinske na površinsku perspektivu realizuje se putem posebnih formalnih pravila – transformacija. Recimo rečenica:

[689] Sapun čisti ruke

ima ovakvu dubinsku strukturu:

Dubinska struktura sadrži bazne i transformacione komponente. Baza predstavlja sistem elementarnih pravila pomoću kojih se generira ograničeni broj dubinskih struktura, prototipa budućih rečenica. Prvo pravilo baze glasi: **S** ⇒ **NP** + **VP**, što znači da rečenica (**S**) ima imensku frazu ili grupu (**NP**) i glagolsku frazu (**VP**). Imenska fraza (**NP**) se u ovom slučaju sastoji samo od imenice (**N**) *sapun*, a VP od glagola *pere* (V) i direktnog objekta – imenice *ruke* (N). Djelovanjem baznih pravila dubinska struktura se transformiše u površinsku. Iz dubinske strukture sastavljene od elementa „sapun“, „čistiti“, „ruke“ može se putem transformacija generirati površinska struktura u obliku rečenice *Sapun čisti ruke* (pošto je identična sa dubinskom strukturom, ovakva rečenica spada u tzv. bazne, sržne, jezgrene). Rečenica dobijena iz dubinske perspektive može imati drugačiju površinsku strukturu, uz zadržavanje postojećeg leksičkog sastava i modifikaciju gramatičke strukture (premještanjem riječi, izmjenom padežnih odnosa, zamjenom jednih gramatičkih riječi – prijedloga, veznika itd. – drugim i sl.). Postoji oko dvadesetak transformacija (operacija) pomoću kojih se dobijaju osnovne sintaksičke jedinice, od kojih se obično primjenjuju četiri: dodavanje, izostavljanje, permutacija i supstitucija. Recimo, dubinska struktura „sapun“ – „čisti“ – „ruke“ može dati niz različitih „površinskih“ rečenica sa identičnim denotatom:

[690] a. Sapun čisti ruke.

b. Ruke čisti sapun.

c. Ruke se čiste sapunom.

d. Sapunom se čiste ruke.

e. Sapunom se vrši čišćenje ruku i sl.

Ova serija smisaono bliskih rečenica predstavlja odraz identične dubinske strukture. Takve se rečenice mogu na različite načine komunikativno raščlanjivati, recimo da se

kao nova informaciju fokusira riječ *sapun*:

[691] a. *Sapun* | čisti ruke.

b. Ruke čisti | *sapun*.

c. Ruke se čiste | *sapunom*.

d. *Sapunom* | se čiste ruke.

e. *Sapunom* | se vrši čišćenje ruku.

f. Čiste se | ruke s*apunom*.

U ovim rečenicama se izdvaja imenska fraza (*sapun*) kao elemenat koji nosi novu informaciju. Pri tome se može polaziti od subjekta ([a], [d], [e], od objekta ([b], [c]) ili od predikata ([f]). U uvodnom dijelu može doći i subjekat, i predikat, i objekat:

[692] a. Sapun || čisti ruke.

b. Ruke || čisti sapun.

c. Ruke || se čiste sapunom.

d. Sapunom || se čiste ruke.

e. Sapunom || se vrši čišćenje ruku.

f. Čiste se || ruke sapunom.

U generisanju površinskih rečenica dvije stvari se ne mijenjaju: ekstencional (denotat) i leksički sastav. Modificira se intencional (smisao), gramatička struktura (*sapun – sapunom*, *ruke – ruku*, *čisti – čisti se – čiste se*) i linijska organizacija (raspored elemenata). Smisaono variranje postiže se gramatičkim oblikovanjem rezultata dubinskih transformacija. Tematsko-rematska organizacija ukazuje na to koji se elemenat smisla fokusira u kojoj površinskoj strukturi. Tako se u [a], [d] i [e] polazi od predmeta za čišćenje *sapun*, u [b] i [c] od objekta radnje (*ruke*), a u [f] od predikata *čiste se*. Znači, rezultati dubinskih transformacija dobijaju na površinskom nivou komunikativnu aktuelizaciju.

Pojam dubinske strukture je plodotvoran u objašnjavanju smisaone bliskosti rečenica, a pojam teme i reme omogućuje da se rezultati transformacija komunikativno osmisle. Sistemom transformacija utvrđuje se ekvivalentnost sinonimičnih rečenica i bliskih po smislu sintaksičkih konstrukcija, a tematsko-rematskim sistemom njihovi segmenti i elementi se pretvaraju u nosioce komunikativne orijentacije i intencije. Recimo, identična dubinska struktura omogućuje da se aktivna rečenica pretvori u pasivnu i obrnuto. Ova operacija se naziva pasivizacija/aktivizacija. Npr.:

[693] a. Kuću grade.

b. Kuća se gradi.

Jedna dubinska struktura („kuća“ + „građenje“) generisala je dvije površinske sa jednostavnom komunikativnom organizacijom:

[694] a. Kuću || grade.

b. Kuća || se gradi.

Svaka od njih ima početak (pozitemu) i kraj (poziremu). Iz dubinske strukture mogu nastati površinske sa drugačijim rasporedom elemenata:

[695] a. Grade || kuću.

b. Gradi se || kuća.

Dakle, iz jedne dubinske strukture generisane su četiri površinske. KomP rečenice ne predstavlja kretanje od površinske ka dubinskoj strukturi, već obrnuto: od dubinske ka površinskoj. U sljedećim primjeru istom operacijom jedna dubinska struktura takođe daje dvije površinske:

[696] a. Vodu || *su* popili –

b. Voda || *je* popijena.

c. Fabriku || *su* sagradili za godinu dana. –

d. Fabrika || *je* sagrađena za godinu dana.

Kao postupak može da se iskoristi

(1) subjekatsko-objekatska transformacija:

[697] a. Zbog ometanja od strane gledalaca utakmica || nije nastavljena.

b. Gledaoci su omeli || nastavak utakmice.

(2) sintetičko-analitička modifikacija:

[698] a. Brzo su *pomogli* || ranjenom.

b. Ranjenom || je brzo *pružena pomoć*.

(3) nominalizacija, (4) relativizacija, (5) refleksivizacija, (6) negacija, (7) pretvaranje asercije u negaciju, (8) izostavljanje i sl. Rečenice:

[699] a. Trava || *raste*.

b. Trava || *je rasla*.

c. Trava || *će rasti*.

imaju različitu površinsku strukturu, ali identičnu dubinsku u tom smislu što se radi o jednakom semantičkom odnosu subjekta i predikata (koordinaciji prvog sa drugim). Jedina je razlika u izražavanju kategorije vremena. Na komunikativnom planu zapaža se leksička identičnost pozitema [a], [b] i [c].

344. Dakle, jednoj dubinskoj perspektivi može odgovarati više (sinonimičnih) površinskih sa različitim rasporedom elemenata.

345. Ali iz dubinskih struktura ne nastaju samo rečenice. To mogu biti i kon-

strukcije smisaono bliske rečenici. Npr. na površinskom planu sintagma *bratova pobeda* i rečenica *Brat je pobijedio* predstavljaju dvije različite pojave (formu), dok su na dubinskom planu identične (po sadržaju). To znači da formalno (površinski) različite rečenice, konstrukcije i izrazi mogu imati jednaku dubinsku strukturu. Izrazi tipa (1) *lavež pasa, lajanje pasa, pasji lavež*, *pasje lajanje* i (2) rečenice

[700] a. Psi laju.

b. Laju psi.

imaju identičnu dubinsku strukturu, a različitu površinsku. Rečenica:

[701] Vjetar je zaljuljao granu i ona se slomila.

ima dvije dubinske strukture, jer se radi o dva fragmenta situacije: 1. ***vjetar*** *je zaljuljao granu*, 2. ***grana*** *se slomila*. Stoga ovakva rečenica mora imati dva dubinska tumačenja. Međutim, rečenica:

[702] Vjetar je zaljuljao granu i slomio je.

sadrži samo jednu dubinsku strukturu pošto je u pitanju fragment situacije: 1. ***vjetar*** *je zaljuljao i slomio granu*. Stoga je dovoljno jedno objašnjenje. Dakle, ako rečenica nudi više rješenja, njena dubinska struktura biće složenija, a time će i KomP biti kompleksnija.

346. Komunikativno variranje se realizuje na površinskom nivou i samo ona izmjena u redu riječi koja vodi promjeni smisla rečenice mijenja dubinsku strukturu. Stoga red riječi igra važnu ulogu u „površinskoj“ rečenici. Na tom planu se u okviru generativne gramatike razvio poseban pogled na slobodan red riječi u formi tzv. skremblinga (engl. scrambling – ʻmiješanje’).[166] Ovaj termin označava rezultat specifične vrste premještanja. Skrembling je u direktnoj vezi sa strukturom fokusa. U ranoj fazi generativizma skrembling je tumačen kao stilističko premještanje, bez bilo kakvog sintaksičkog i semantičkog smisla. Uzmimo kao primjer rečenice:

[703] a. Milan je još juče obrao *zrele jabuke*.

b. Milan je još juče *zrele jabuke* obrao.

c. Milan je *zrele jabuke* još juče obrao.

d. *Zrele jabuke* Milan je još juče obrao.

U njima su *zelene jabuke* markirane pa su, po ovome tumačenju, prinuđene da se premještaju i da time stvaraju skrembling. Ili:

[704] a. Otac je vjerovao da je Milan obrao *zrele jabuke* || još juče.

b. Otac je vjerovao da je *zrele jabuke* Milan obrao || još juče.

c. *Zrele jabuke* je otac želio da Milan obere || još juče.

[166] Više o skremblingu v. Bošković 1998, Ling 1994, Stojanović 1994.

Ovdje se skremblingu podvrgava direktni objekat. U [a] radi se o kratkom skremblingu (dislocirani objekat se nalazi niže od subjekta *Milan*). U rečenici [b] objekat *zrele jabuke* stoji u poziciji srednjeg skremblinga jer mu prethodni komplementator *da*, a iza njega dolazi subjekat *Milan*. Najzad, u [c] objekat je u položaju daljeg skremblinga, jer objekat napušta poziciju bazne rečenice (zavisne rečenice) i prelazi u glavnu rečenicu. Ali svako premještanje ne rezultira skremblingom. Postoje i drugi termini: neutralni skrembling, fokusni skrembling i sl. Od ostalih vrsta premještanja skrembling se razlikuje time što nije uvijek obavezan. Budući da ne narušava gramatičku normu, skremblizirani red riječi se može okarakterisati kao dozvoljeni.

347. U transformacionoj gramatici se smatra da su kategorije koje čine fokus markirane još prije generisanja u dubinskoj strukturi pa stoga akcenat i intonacija imaju jednaku interakciju sa sintaksičkim strukturama. Pri tome se dozvoljava mogućnost da sintaksička struktura sadrži projekciju funkcionalnih kategorija – fokusa i topika.

348. Jedna od osnovnih pojava u transformisanju površinskih odnosa u dubinske i obrnuto je konverzija, konvertivnost. Ona se bazira na odnosu simetričnosti, tačnije zasniva se na identičnosti ekstencionala, različitosti intencionala i imenovanju istog denotata nejednakim jezičkim sredstvima. Recimo rečenice:

[705] a. Petar || je *kupio* od Marka auto. –

b. Marko || je *prodao* Petru auto

imaju isti ekstencional (razmjena dobara), drugačiji intencional (kupovinu i prodaju) i različit gramatički predikat (glagole *kupovati* i *prodavati*). Tako se frejm ʻkupovinaʼ izražava na razne načine:

[706] a. Auto || je *kupljeno*.

b. Auto || su *kupili*.

c. Obavljena je || *kupovina* auta.

d. Kupivši auto…

Ovdje je jedna te ista dubinska struktura (misao, smisaoni odnosi, semantičke korelacije) različito realizovana na površinskoj ravni.

Konverzija može biti dvojaka: a) da se mijenjaju članovi odnosa, b) da se mijenja tip odnosa. Konverziju članova odnosa dolazi u slučajevima kada je odnos isti, a pravac različit:

[707] a. Djecu privlači || vatra.

b. Vatra || je privlačna za djecu.

U obje rečenice odnos ostaje nepromijenjen (radi se o privlačenju), ali se pravac mijenja. Konverzija tipa korelacije dolazi onda kada se jedan odnos mijenja u drugi:

[708] a. Petar || daje Marku knjigu.

b. Marko || uzima od Petra knjigu.

U ovim rečenicama davanje je pretvoreno u uzimanje.

Za KomP konverzija je bitna u tom smislu što tamo gdje je ostvariva, postoji mogućnost komunikativnog variranja. Ukoliko je konverzija isključena, nema uslova za komunikativno variranje. Konverzija je neposredno povezana sa osnovnim sredstvom komunikativnog variranja – redom riječi.

PRAGMATIČKO-KOMUNIKATIVNI PROJEKCIONAL

349. Svaka rečenica je na određen način pragmatički markirana. Posmatranje rečenice kao izvora informacije o pošiljaocu i njegovim jezičkim i vanjezičkim karakteristikama generiše pragmatičku perspektivu (PragmP). Ona predstavlja pogled na rečenicu kao jezički kompleks koji odražava oblike teritorijalnog raslojavanja jezika (dijalekte, govore, narječja), vidove socijalnog raščlanjivanja jezika (žargon, argo, tajne jezike, šatrovački govor i sl.), razlike u izražavanju polova, starosnih grupacija i mikrosocijuma (efemernih grupa kao što su putnici u vozu, pacijenti u ordinaciji i sl.). Stoga se ova perspektiva koncentriše na a) teritorijalnu, socijalnu, polnu, starosnu, grupnu... markiranost, b) funkcionalnostilsku obojenost, c) ekspresivnost i d) individualnojezičku specifičnost. Takva informacija može biti eksplicitna i implicitna. Npr. u rečenici:

[709] Sjutra || putujem u Beograd.

temema *sjutra* nosi informaciju o porijeklu govornog lica i(li) o teritorijalnom markiranosti njegovog izraza (radi se o govorniku koji dolazi iz Crne Gore). Ukoliko studenti razgovaraju pa jedan kaže:

[710] Danas mi nešto ne radi || *akumulator*.

remema *akumulator* (‘stomak’) donosi informaciju o socijalnoj (žargonskoj) obojenosti jezika datog lica.

350. Pogled na rečenicu kao na jezičku jedinicu vezanu za neki od oblika funkcionalnostilske diferencijacije jezika (književnoumjetnički, publicistički, naučni, administrativni, razgovorni stil), odnosno neutralnu ili ekspresivno obojenu jezičku strukturu daje stilističku subperspektivu (StilP). Za rečenicu

[711] Vesela djeca || plivaju u planinskoj rijeci.

može se reći da je stilski neutralna, međutim rečenica:

[712] Veseli glasići || cvrkuću u planinskom brzaku.

predstavlja stilski obojenu sintaksemu sa ekspresemama *glasići* (= djeca), *cvrkutati* (= pjevati, *brzak* (= rijeka), od kojih su jedne tematizovane (*glasići*), a druge rematizovane (*cvrkutati*, *brzak*).

Ne postoji KomP koja bi bila univerzalna za sve funkcionalne stilove. Svaki od njih ima svoju orijentaciju tako da postoji velik broj komunikativnih varijacija. Najveću raznovrsnost ispoljava razgovorni i književnoumjetnički stil.

U StilP važnu ulogu igra saodnos upotrijebljenih riječi i količine informacije koju oni nose. Ideal te ravnoteže bio bi: maksimum informacije, minimum forme. Disbalans nastaje ukoliko imamo obrnutu situaciju – maksimum forme i minimum informacije. Nosioci neravnoteže su različite stilističke realizacije (praznoslovlje, upotreba poštapalica, svjesna ponavljanja i sl.).

351. Svako govorno lice gradi na svoj način rečenicu. Pogled na rečenicu kao na

individualnu (individualiziranu) jezičku tvorevinu daje ideolektnu subperspektivu ili ideoperspektivu (IdeoP). Ovaj se aspekt najviše proučava u analizi jezika književnoumjetničkih djela.[167]

[167] Takva istraživanja obično u naslovu imaju riječ *jezik*, npr. „Jezik Dositeja Obradovića“, „Jezik i stil Iva Andrića “ itd.

TEKSTUALNO-KOMUNIKATIVNI PROJEKCIONAL

352. Rečenice se može posmatrao kao dio šireg konteksta. Takav ugao posmatranja daje tekstualnu perspektivu rečenice (TextP). U tekstu rečenica dobija smisao i nastaje strukturno jedinstvo rečenice.

353. Tekst predstavlja kompleksnu projekciju stvarnosti ili njenog fragmenta. On (tekst), kao i rečenica, ima početak i kraj te može biti uži i širi. Uži tekst (kontekst) čini konfiguracija sastavljena od nekoliko susjednih rečenica. Svaka rečenica stoji u nekom okruženju, odnosno iza i(li) ispred nje dolazi druga rečenica. Pri tome se može govoriti o lijevom kontekstu (ono što prethodi) i desnom kontekstu (ono što slijedi). Širi kontekst obrazuje više rečenica. Tipičan primjer je pasus ili odlomak.

354. Rečenica koja se nalazi na početku diktira, određuje, priprema ili nagovještava izbor i organizaciju naredne rečenice, odnosno narednih rečenica. Drugim riječima, inicijalna rečenica otvara TextP. Anteriorne rečenice vrše uticaj na posteriorne rečenice. TextP nastaje unutar šireg konteksta na bazi KomP prethodne rečenice – one se naslanjaju jedna na drugu, međusobno se povezuju i koreliraju. Anteriorna rečenica sadrži ili nagovještava (priprema), eksplicitno ili implicitno, orijentaciju koja će biti realizovana u posteriornoj rečenici. Pri tome se data rečenica uklapa u širi kontekst i istovremeno stvara svoju sopstvenu projekciju, što znači da svaka rečenica sadrži dvije perspektive – globalnu (makrotekstualnu) i individualnu (mikrotekstualnu). U početnoj poziciji rečenica uvijek vrši, pored drugih, uvodnu funkciju ili introdukciju. Njome se otvara prostor za pojavu narednih rečenica. Tako dolazi do prožimanja tekstualne i komunikativne perspektive. Početna rečenica može da ukaže na situaciju, na okolnosti o kojima će biti govora u širem kontekstu. Uvodna rečenica informiše o situaciji u kojoj se odvija događaj. Npr.:

[713] Osvanu zimsko jutro. Šćućurene kuće bijahu u bijelom pokrovu. Drveće je ukočeno ćutalo pokriveno injem.

Uvodna rečenica može da predstavi neko lice ili da saopšti nešto o predmetu:

[714] Jedne hladne zimske noći kod susjeda je banuo Lazar Kolić.

Ako pripovijedanje otvara informacija o licu, nju ponekad prate različite forme preciziranja, npr.:

[715] Dječak Duško, *omalena rasta i pjegava lica*, pošao je na rijeku da se okupa.

Niz inicijalnih rečenica otvara opis događaja, slikanje glavnih ili sporednih junaka, odnosno služi kao početak neke deskripcije. Npr.:

[716] Jesen je došla. Magla se svako jutro lijepila za planinske vrhove. Sivi oblaci su prekrivali nebo, a kiša svaki dan lila kao iz kabla. Livade su bile vlažno zelene. Ljudi su rijetko izlazili iz kuća. Nastalo je zatišje koje će trajati do prvih zimskih mrazeva.

Okruženje može biti obligatorno i fakultativno. Obligatorno dolazi u slučajevima leksičke ili gramatičke (ponekad leksičko-gramatičke) insuficijencije – kada rečenica

nije u stanju da samostalno realizuje određeni zadatak. Recimo:

[717] Sve se desilo veoma brzo. Dječak je iznenada izletio na ulicu. Naišla su kola. Vozač ga je prekasno primijetio, odmah prikočio, ali bilo je suviše kasno: kola su ga udarila i odbacila u jarak.

Prva rečenica zahtijeva nastavak jer nije poznato kako je tekao samo naznačeni događaj (jedino znamo da se nešto brzo dogodilo).

Fakultativno okruženje se javlja onda kada se želi saopštiti nešto što predstavlja dopunu, preciziranja, komentarisanje i sl.:

[718] Profesor je odlično poznavao svoje studente. Tačnije, znao ih je u dušu.

Druga rečenica nije obavezna jer potencira koliko je nastavnik poznavao one kojima je predavao.

355. Prostor ispred introduktivne rečenice (lijeva strana) čini nulti kontekst, za koji je karakterističan informacijski vakum, dok prostor koji slijedi (desna strana) čini puni kontekst. U takvoj situaciji propozicija prve rečenice vrši informacijski pritisak kojim se priprema pojava naredne rečenice (puni kontekst). Može biti i obrnuta situacija: da je slijeva puni, a zdesna nulti kontekst. Takve slučajeve obrazuje posljednja rečenica u priči, romanu i sl. Najzad imamo i treću varijantu: da sa obje strane bude puni kontekst (rečenica se nalazi u sredini kazivanja). Dakle, rečenica može imati kontekst u formi jednostranog okruženja (prepozitivnog, postpozitivnog) ili dvostranog (ona tada zauzima medijalnu poziciju). U posljednjem slučaju dolazi do izbalansiranog informacijskog pritiska anteriornog konteksta na datu rečenicu i date rečenice na postpozitivni kontekst. Ako postoji lijevi kontekst, u njemu se, eksplicitno ili implicitno, nalazi komunikativni zadatak naredne rečenice (narednih rečenica).

ZAKLJUČAK

Pristupajući ovome istraživanju postavili smo sebi tri cilja: 1. razmotriti jezičke odnose na širem (opštelingvističkom) i užem (sintaksičkom) planu, 2. sagledati globalnu strukturu jezičkih i sintaksičkih odnosa i 3. detaljnije osvijetliti jedan plan sintaksičkih veza – projekcioni. Ti su zadaci zahtijevali tumačenje korelacije na četiri plana: kao denotacije, nominacije, aplikacije i deskripcije. U analizi smo došli do sljedećih zapažanja i zaključaka.

1. Odnos je jedan od najapstraktnijih i najsloženijih pojmova u nauci uopšte. On je toliko kompleksan da se konačni odgovori na njegovu suštinu teško mogu ikada dati. Zabluda je da je binarnim izdvajanjem sistema kao što su jezik i govor, plan izražaja i plan sadržaja, prva i druga artikulacija, paradigmatika i sintagmatika, osa selekcije i osa kombinacije i sl. zaokružen globalni korelacioni sistem. Jezički odnosi predstavljaju beskrajni kosmos, koji se, kao i univerzum, ne može svesti samo na dvije ili tri dimenzije.

2. U lingvističkim ispitivanjima jezički odnosi se često tumače implicitno i sa drugom namjerom – kao problem koji treba da riješi druge probleme ili kao problem (sekundarni) drugih problema. Lingvistika, gramatika i sintaksa su u priličnoj mjeri šablonizirale jezičke odnose (što smeta njihovom proučavanju) pa je često terminološki status korelacione nominacije dosta sporan (riječi kao što su *odnos*, *saodnos*, *međusobni odnos* sl. u mnogim istraživanjima manje se mogu smatrati pravim terminima, a više riječima sa opštim značenjem).

3. Denotacija korelacije (odnos kao denotat i kao signifikat) jedno je od najtežih pitanja jer zahtijeva odgovor koji je još uvijek teško dati: šta je odnos. Činjenica da novija istraživanja, posebno u okviru semantike primitiva i kognitivne lingvistike, konstatuju da odnos spada u koncepte koji se dalje ne mogu tumačiti a da se ne uđe u zatvoreni krug, ukazuje na to koliko je to težak i kompleksan problem.

4. Nominaciju korelacija odlikuje veliko šarenilo, neizdiferenciranost značenja, nepreciznost i sloboda upotrebe, koja ponekad prelazi u anarhiju. Zbog toga smo na nizu mjesta bili primorani da uvedemo terminološke inovacije.

5. Aplikacija korelacione nominacije veoma je individualna i difuzna. Dalja istraživanja treba da daju odgovor na pitanje da li osnovne koreloleme kao što su *odnos*, *korelacija*, *relacija* i *interakcija* treba razgraničavati ili ih ostaviti za slobodno (široko) tumačenje i primjenu. Ako bismo krenuli u pravcu strogog razgraničavanja, najcjelishodnije bi bilo pod *odnosom* podrazumijevati opštu kategoriju povezanosti, pod *relacijom* jednosmjernu vezu udesno (**A** → **B**) ili ulijevo (**A** ← **B**), pod *korelacijom* svaku dvosmjernu vezu (**A** ↔ **B**), a pod *interakcijom* dvosmjernu dinamičku vezu (**A** ↔ **B**). Iz ovakvog pristupa slijedile bi precizne definicije navedenih pojmova. Pošto takva diferencijacija zahtjeva prethodno proučavanje šire građe, u ovoj knjizi mi se nismo za nju opredijelili, ali je smatramo perspektivnim rješenjem.

6. Pitanje konstrukcije sintaksičkih odnosa je zahtijevalo prethodno osmišljavanje globalne konstrukcije odnosa pa smo se dosta bavili jezičkim odnosima uopšte, tačnije

oni su se našli u centru pažnje prvog dijela knjige. Naime, globalni sintaksički odnosi ne mogu se osmisliti ako se prethodno ne sagledaju globalni jezički odnosi. Kao rezultat te neophodnosti nastalo je prvo poglavlje, koje je svojom širinom prijetilo da isklizne ispod autorove kontrole, da izađe iz okvira preliminarnog razmatranja i uvodnog dijela za sintaksičku analizu te da se pretvori u posebnu raspravu. Međutim, ono je dalo teorijsku podlogu za tumačenje sintaksičkih odnosa. A objasniti sintaksičke odnose znači objasniti najvećim dijelom jezičke odnose i sam jezik.

7. Na sintaksičkom planu konstatovali smo da postoje dva globalna korelaciona sistema, koje smo nazvali interakcionalom i projekcionalom. Interakcional predstavlja sistem odnosa formi, značenja, funkcija i kategorija u sintaksičkim jedinicama (sintaksemama). Projekcional obrazuju rečenične perspektive. Prožimanjem dviju perspektiva (npr. logičke i gramatičke) dobija se sintaksički biprojekcional (npr. semantičko-komunikativni), interakcijom triju perspektiva nastaje terprojekcional (recimo, gramatičko-logičko-semantički) itd. U drugom dijelu knjige razmotren je komunikativno zasnovan sintaksički biprojekcional. Analiza je pokazala koliko su komunikacijski, informacijski, logički, semantički, gramatički i dr. planovi sintaksičkih fenomena izukrštani i koliko ih je pogrešno razmatrati samo kao izdvojene, izolovane pojave. Obim knjige nije dozvolio da se ide u još dublju analizu.

8. Pored interakcionala i projekcionala izdvojen je još jedan korelacioni megasistem – kategorijal. Dok prva dva sistema (projekcional i interakcional) ne pretpostavljaju bilo kakva ograničenja u pogledu vrste odnosa, kategorijal obuhvata samo ono što je u jeziku i sintaksičkom sistemu kompatibilno. U zavisnosti od toga da li se radi o homogenim ili heterogenim odnosima on se diferencira na ekstra-, inter-, intra- i parakategorijal.

9. Objedinjavanjem interakcionala, projekcionala i kategorijala dobija se završna konstrukcija – korelacional. On predstavlja hijerarhijski najvišu, sadržinski najpotpuniju i fenomenološki najsloženiju konstrukciju jezičkih odnosa uopšte. Njegova homogenost ili heterogenost vodi diferenciranju ekstrakorelacionala, interkorelacionala, intrakorelacionala i parakorelacionala. Ekstrakorelacional čine odnosi jedinica heterogenih sistema. Interkorelacional objedinjuje odnose jedinica različitih hiperokategorija. Intrakorelacional uključuje odnose jedinica iste hiperokategorije, a različitih hipokategorija. Parakorelacional obuhvata odnose jezičkih i vanjezičkih jedinica. Da se ne bi proširivala terminologija i time opterećivala analiza i onako složene problematike, termin *korelacional* smo koristili i za oznaku preslikavanja globalnih korelacionih sistema na pojedine jezičke nivoe. Tako smo, recimo, izdvojili fonetsko/fonološki, leksički, gramatički, morfološki, morfosintaksički, sintaksički korelacional. Dalja će istraživanja pokazati da li je svrsishodno korelacional tumačiti (a) samo kao makrosistem ili (b) i kao najširi makrosistem i kao makrosistem preslikan u mikrosistem (kao mikrosistem makrosistema).

10. Globalna konstrukcija jezičkih odnosa zahtijeva i odgovarajući opis. Postojeći jezički modeli, pravci i discipline po svojoj prirodi i namjeni nisu u stanju da predstave i opišu tako kompleksnu konstrukciju pa je neophodno tražiti drugi način. Mi ga vidimo u korelacionoj gramatici i korelacionoj sintaksi, čije smo osnovne konture dali ili nagovijestili u prvom dijelu knjige. Širina korelaciona problematike i neophodnost njenog tumačenja nameće potrebu da se govori i o korelacionoj lingvistici. Neke njene aspekte

takođe smo istakli u prvome dijelu knjige.

11. Korelaciona sintaksa ima dva osnovna zadatka: (1) da utvrdi i opiše sintaksičke odnose i (2) da osvijetli globalnu konstrukciju sintaksičkih odnosa. Takva sintaksa mora biti spoj onoga što daju korelaciona lingvistika i korelaciona gramatika i ono što nude postojeći sintaksički opisi. U njoj će, recimo, naći mjesto standardni sintaksički pojmovi kao što je rečenica, subjekat, kongruencija i sl., ali će se njihovo tumačenje razlikovati u tom smislu što se neće postavljati pitanje šta, recimo, označava (predstavlja, izražava, podrazumijeva) atribut ili rekcija, već kakav je to odnos. Dakle, klasične sintaksičke kategorije, pojmovi, termini imaju svoje mjesto u korelacionoj sintaksi i sastavni su dio globalnog sistema – sintaksičkog korelacionala.

12. U analizi smo došli do zaključka da glavni lingvistički i sintaksički modeli formalizuju jezik u obliku trougla, padobrana, drveta i kugle (sfere), koje smo i predstavili na naslovnoj strani knjige. Trougao je ono što se izdvaja kao elemenat jezičkog znaka, padobran je sistem perspektiva iz kojih se posmatraju jezički i sintaksički fenomeni, drvo je figura kojom se (najviše) u transformaciono-generativnoj gramatici modeliraju jezički odnosi, a kugla (sfera) predstavlja kompletan sistem odnosa, tačnije korelacioni kosmos (korelacional). U tumačenju jezičkih i sintaksičkih odnosa prepoznajemo pet tipova istraživača, koje ćemo uslovno (metaforički) označiti kao „bipolarce“, „trikolorce“, „padobrance“, „ronioce“ i „vanzemaljce“. „Bipolarci“ nalaze u jeziku, prije svega, dvočlane (binarne) opozicije. „Trikolorci“ jezik zamišljaju kao trougao i raspoznaju samo tri „boje“: čovjeka – sredinu – znak, odnosno denotat – signifikat – oznaku. „Padobranci“ odozgo opserviraju jezičke činjenice. „Ronioci“ vide u jeziku dubinske strukture. „Vanzemaljci“ gledaju na jezik kao na kosmos odnosa. Svi pristupi, na svoj način, objašnjavaju suštinu jezičkih i sintaksičkih odnosa te stoga nijedan nije nepoželjan. „Mala“ je razlika u tome što su svi aktuelni izuzev posljednjeg. On treba da pokaže kako jezik nije samo binarna veza, tročlani odnos, dubinska i površinska strukture, već kosmos po kome treba ploviti i koji treba proučavati. Navedeni naziv („vanzemaljac“) može se uzeti u pravom i u prenesenom značenju – 1. u pravom zato što je, možda, samo neko iz dubine kosmosa, ili čovjek uz njihovu pomoć, u stanju da kosmologizira jezičke odnose, 2. u prenesenom jer spoznavanje jezičkog univerzuma prevazilazi mogućnosti ljudskog mozga i njegovih sadašnjih pomagala (kompjutera) pa preostaje da se u modelovanju globalnih odnosa simulira rad nekog savršenijeg misaonog aparata, koji, vjerovatno, imaju druga bića. Otkrivanje suštine mozga i dekodiranja odnosa koji u njemu vladaju, a pogotovo jezičkih i sintaksičkih odnosa koje on generira, biće krupan korak u rasvjetljavanju suštine jezičkih odnosa i velik doprinos korelacionoj kosmologiji. A dešifrovanje ljudskog genoma daće odgovor na pitanje kako su jezički odnosi povezani sa genetskim kodovima.

SKRAĆENICE I SIMBOLI

(iz drugog dijela)

Skraćenice

A (B, C…)	ime (term, imenica)
a (b, c…)	redikatska riječ (glagol, pridjev, prilog i sl.)
α-	ekstralingvistička pojava (nivo, funkcija…)
β-	intralingvistička pojava (nivo, funkcija…)
D_{determ}	dio kojim se pojam definiše
D_{term}	pojam koji se definiše
FunkP	funkcionalna perspektiva rečenice
GramP	gramatička perspektiva rečenice
IdeoP	individualna perspektiva rečenice (ideoperspektiva)
I-KomP	informativna subperspektiva rečenice
InfP	informativna perspektiva rečenice
I_{rema}	inforema
I_{tema}	infotema
K	orelacija
KomP	komunikativna perspektiva rečenice
KONT	kontinuitet
KontP	kontekstualna perspektiva rečenice
KONT-postupak	postupak zasnovan na promjeni kontinuiteta
KorP	korelaciona perspektiva rečenice
KT	kvantitet
KT-postupak	postupak zasnovan na promjeni kvantiteta

KV	kvalitet
KV-postupak	postupak zasnovan na promjeni kvaliteta
LeksP	leksička perspektiva rečenice
LogP	logička perspektiva rečenice
MorfP	morfološka perspektiva rečenice
N	me (imenica)
NP	nominalna fraza (grupa)
O_{dir}	direktni objekat
O_{ind}	indirektni objekat
O-KomP	orijentaciona subperspektiva rečenice
P-KomP	poziciona subperspektiva rečenice
Povr-dub	površinsko-dubinska perspektiva rečenice
P_{ozn}	priloška oznaka
PragmP	pragmatička perspektiva rečenice
P_{rema}	pozirema
P_{tema}	pozitema
R	dnos
R	ema
r	remema
S	rečenica
SemP	semantička perspektiva rečenice
SintP	sintaksička (konstruktivna) perspektiva rečenice
StilP	stilistička perspektiva rečenice
T	tema
t	temema
TextP	tekstualna perspektiva rečenice
TransfP	transformaciona perspektiva rečenice
V	lagol (verb)
VP	verbalna fraza (grupa)

Simboli (operatori)

||	oziciono raščlanjivanje rečenice (odvajanje poziteme od pozireme)
|	informativno raščlanjivanje rečenice (razdvajanje infoteme i inforeme)
//	gramatičko raščlanjivanje (razlučivanje imenske i glagolske sintagme)
\\	semantičko raščlanjivanje (diferenciranje semantičkog subjekta i predikata)
↔	korelacija
→	implikacija
	identičnost
=	jednakost
≠	nejednakost
∧	konjunkcija
	disjunkcija
⩛	‘ili… ili…’
~	negacija
□	neophodnost
	mogućnost
	slučajnost
∪	skup
∩	krštanje
	objedinjavanje

CITIRANA LITERATURA

Adamec 1966: **Адамец, П.** Порядок слов в современном русском языке. – Praha: Academia. – 96 с.

Ajduković 1997: **Ajduković, Jovan.** Rusizmi u srpskohrvatskim rečnicima: principi adaptacije, rečnik. – Beograd: Foto Futura. – 331 s.

Anić 1998[3]: **Anić, Vladimir.** Rječnik hrvatskog jezika. – Zagreb: Novi liber. – 1439 s.

Apresjan 1994: **Апресян, Ю. Д.** О языке толкований и семантических примитивах. – In: Известия РАН, Серия языка и литературы. – Москва. – Том 53, № 4. – С. 27-40.

Arsenijević 2000: **Arsenijević, Nada.** O valentnosti glagola *trebati*. – In: Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku. Posvećeno Dragoljubu Petroviću povodom 65-godišnjice života. – Novi Sad. – XLIII. – S. 35-41.

Arutjunova 1976: **Арутюнова, Н. Д.** Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. – Москва: Наука. – 204 с.

Arutjunova 1990: **Арутюнова, Н. Д.** Предикат / Лингвистический энциклопедический словарь. Под ред. В. Н. Ярцевой. – Москва: Советская энциклопедия. – 685 с.

Babić 1963: **Babić, Stjepan.** O odnosu samoglasnika u staroslavenskom i hrvatskosrpskom književnom jeziku. – In: Radovi zavoda za slavensku filologiju. – Zagreb: br. 5. – S. 107-115.

Babić 1995: **Babić, Zrinjka.** Fonetika i fonologija hrvatskog jezika. – Zagreb: Školska knjiga. – 108 s.

Baji 2001: **Балли, Ш.** Общая лингвистика и вопросы французского языка. – Москва: УРСС. – 416 с. – O r i g i n a l : Bally Ch. Linguistique générale et linguistique française. Paris: 1932.

Barac-Grum 1995: **Barac-Grum, Vida.** Odnosi među jezičnim idiomima. – In: Filologija. – Zagreb. – Br. 24-25. – S. 36-40.

Bareš 1956: **Bareš, K.** O konkurenci vidů v českém a ruském jazyce. – In: Československá rusistika. – Praha. – 1. – S. 566-579.

Barnetova i dr. 1979, I: **Barnetova, Vilma i dr.** Русская грамматика. 1. – Praha: Akademia. – 664 s.

BAS 1993: Словарь современного русского литературного языка. – Москва – Ленинград. – Т. 5. – С. 1294-1295.

Batistić 1972: **Batistić, Tatjana.** Lokativ u srpskohrvatskom književnom jeziku. – Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1972. – 212 s.

Batistić 1983: **Batistić, T.** O nekim pitanjima u vezi sa analizom glagola *morati* i *moći*.

– In: Južnoslovenski filolog. – Beograd. – Knj. XXXIX. – S. 99-111.

Belić 1926-27: **Belić, Aleksandar**. O upotrebi vremena u srpskohrvatskom jeziku. Povodom rasprava o tome prof. A. Musića. – In: Južnoslovenski filolog. – Beograd: 1926-1927. – Knj. VI. – S. 102-132.

Belić 1928: **Belić, Aleksandar**. O sintaksičkom indikativu i relativu. – In: Simbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski. – Cracoviae: Apud Bibliopolas Geberthner & Wolff. – Volumen II. – S. 47-55.

Belić 1932: **Belić, Aleksandar**. Slovenski injunktiv u vezi sa postankom slovenskog glagolskog vida. – In: Glas Srpske kraljevske akademije: Drugi razred. – Beograd: 1932. – CXLVIII, 76. – S. 1-38.

Belić 1938-39: **Belić, Aleksandar**. Prilozi učenju o upotrebi vremena u srpskohrvatskom jeziku. – In: Južnoslovenski filolog. – Beograd. – Knj. XVII. – S. 179-188.

Belić 1941: **Belić, Aleksandar**. O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku: Lingvistička ispitivanja. – Beograd: Mlada Srbija. – 655 s.

Belić 1998: **Belić, Aleksandar**. Opšta lingvistika. – Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. – 589 s.

Benešić 1988: **Benešić, Julije.** Rječnik hrvatskog književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića. – Zagreb: JAZU, Razred za suvremenu književnost, Globus. Svezak 5.– 1140 s.– Svezak 8. – 1848 s.

Benson 1978: **Benson, Norton.** Srpskohrvatsko-engleski rečnik / Uz saradnju Biljane Šljivić-Šimšić. – Cambridge, New York, Port, Chester, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press. – 807 s.

Benson 1990: **Benson, Norton.** Srpskohrvatsko-engleski rečnik / Uz saradnju Biljane Šljivić-Šimšić. – Cambridge, New York, Port, Chester, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press. – 787 s.

Benson 1991[3]: **Benson, Norton.** Englesko-srpskohrvatski rečnik. – Beograd: Prosveta. – 722 s.

Benvenist 1974: **Бенвенист, Эмиль.** Общая лингвистика. – Москва: Прогресс. – 446 с.

Birenbaum 1979: **Биренбаум, Я. Г.** Горизонтальные синтаксические связи. – Вопросы языкознания. – Москва. – № 5. – С. 28-36.

Blekburn 1999: **Blekburn, Sajmon**. Oksfordski filozofski rečnik. – Novi Sad: Svetovi. – 475 s.

Boeck 1968: **Boeck, W.** Absoluter und relativer Tempusgebrauch in den syntaktischen Strukturen der russischen Gegenwartssprache. – In: Zeitschrift für Slawistik. – Berlin. – 4. – S. 616-623.

Bondarko 1961: **Бондарко, А. В.** По поводу теории синтаксического индикатива и релятива. – In: Ученые записки Ленинградского гос. пед. ин-та им. А. И.

Герцена, кафедра русского языка. – Ленинград. – Том 225. – С. 193-209.

Bondarko 1965: **Бондарко, А. В.** Об относительном и абсолютном употреблении времен в русском языке (в связи с вопросом „темпоральности“). – In: Вопросы языкознания. – Москва. – № 6. – С. 44-54.

Bondarko 1971: **Бондарко, А. В.** Вид и время русского глагола (значение и употребление). – Ленинград: Просвещение. – С. 36-42.

Bondarko 1975: **Бондарко, А. В**. Классификация морфологических категорий. – In: Типология грамматических категорий. – Москва: Наука. – С. 56-76.

Bondarko 1978: **Бондарко, А. В.** Категориальные значения в грамматике / Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл. - Ленинград, Наука. – 175 с.

Bondarko 1995: **Бондарко, А. В.** Теория предикативности В. В. Виноградова и вопрос о языковом представлении идеи времени. – In: Вестник Московского ун-та. Серия 9: филология. – Москва. – № 4. – С. 105-111.

Borić 1998: **Borić, Neda.** Semantički aspekt kolokacijskih odnosa s kontrastivnog stajališta. – In: Strani jezici. – Zagreb: 27 : 2. – S. 72-79.

Borisov 1999: **Борисов, Е. Ф.** Основы экономической теории. – Москва: Высшая школа. – 240 с.

Bošković 1998: **Bošković, Željko.** Scrambling and Las Resort. – In: Linguistic-Inquiry. – Cambridge, MA (LingI). – Summer, 29: 3. – P. 347-366.

Bost 1955: **Boost, Karl.** Neue Untersuchungen zum Wesen und zur Struktur des deutschen Satzes. – Berlin: Akademie-Verlag.

Bradley 1920: **Bradley, F. H.** Appearance and Reality. – London: George Allen & Unwin LTD.

Brockhaus 1986: Brockhaus Enzyklopädie: In 24 Bänden / Völlig neubearb. Aufl. – Mannheim: F. A. Brockhaus.

Brodnjak 1991: **Brodnjak, Vladimir**. Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika. – Zagreb: Školske novine. – 640 s.

Brozović 1953a: **Brozović, Dalibor.** O vrijednosti infinitiva i prezenta s veznikom *da*. – In: Jezik. – Zagreb. – II. – 1. – S. 13-18.

Brozović 1953b: **Brozović, Dalibor.** O razlikama između infinitiva i prezenta s veznikom *da*. – In: Jezik. – Zagreb. – II. – 5. – S. 153-154.

Brozović 1968: **Brozović, Dalibor.** O fonološkom sustavu suvremenog standardnog hrvatskosrpskoga jezika. – In: Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti (4). – Zadar: sv. 7. – S. 20-39.

BSE: 1971: Большая советская энциклопедия. В 30 т. – Москва: Советская энциклопедия.

Bugarski 1993: **Bugarski, Ranko.** Jezički nivo, diskurs, tekst: pojmovno-terminološki osvrt. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 21/2. –

S. 14-19.

Bugarski 1996: **Bugarski, Ranko.** Sabrana dela. Knj. 1-8. – Beograd: Čigoja. – Knj. 1: Predlozi *over*, *under*, *above*, *below* i *beneath* u savremenom engleskom jeziku, s. – Knj. 2: Jezik i lingvistika, 301 s. – Knj. 3: Lingvistika o čoveku, 218 s. – Knj. 4: Jezik u društvu, s. – Knj. 5: Lingvistika u primeni, 216 s. – Knj. 6: Uvod u opštu lingvistiku, 269 s. – Knj. 7: Ka jedinstvu lingvistike, 284 s. – Knj. 8: Jezik u kontekstu, 298 s. – Knj. 9: Jezici, 114 s. – Knj. 10: Pismo, 194 s. – Knj. 11: Jezik od mira do rata, 142 s. – Knj. 12: Jezik u društvenoj krizi, 186 s.

Buligina 1968: **Булыгина Т. В.** *Грамматические оппозиции* (к постановке вопроса). – In: Исследования по общей теории грамматики. – Москва: Наука. – С. 175-231.

Buligina/Krilova 1990: **Булыгина, Т. В.; Крылова, С. А.** Скрытые категории. – In: Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва: Советская энциклопедия. С. – 457-458.

Čarkić 1991: **Čarkić, Milosav Ž.** Fonomotivacione sinonimske veze reči u jeziku poezije. – In: Slavist. – Sarajevo. – Br. 2. – S. 121-127.

Čarkić 1992: **Čarkić, Milosav Ž.** Fonika stiha. – Beograd: Naučna knjiga. – 349 s.

Čarkić 1995: **Čarkić, Milosav Ž.** Fonostilistika stiha. – Beograd: Naučna knjiga. – 249 s.

Čerč 1960: **Черч, А.** Введение в математическую логику. – Москва: Изд-во иностранной лит-ры. – 484 с.

Česnokov 1966: **Чесноков, П. В**. Основные единицы языка и мышления. – Ростов-н/Д. – 187 с.

Ćirković 1985: **Ćirković, Milorad.** Negacija uz infinitiv i rečcu *da* + prezent. – In: Naš jezik. – Beograd. – XXVI/4-5. – S. 261-263.

Čolić 1991: **Čolić, Jovan D.** Rečnik latinsko – srpsko – hrvatski. – Beograd: Dereta. – 572 s.

Collins 1998: Большой толковый словарь бизнеса Collins. – Москва: Вече. – 688 с.

Čomski 1972: **Хомский, Н.** Аспекты теории синтаксиса. – Москва: Издательство Московского университета. – 259 с. – O r i g i n a l : Chomsky, Noam. Aspects of the Theory of Syntax. – 1965.

Čomski 1984: **Čomski, Noam.** Sintaksičke strukture. – Novi Sad: Dnevnik – Književna zadruga. – 137 s. – O r i g i n a l : Chomsky, Noam. Syntactic Structures. – The Hague: Mouton, 1975[11].

Čomski 2000: **Хомский, Н.** Логические основы лингвистической теории – Биробиджан: Тривиум. – 146 с. – O r i g i n a l : Chomsky, Noam. The Logical Basis of Linguistic Theory. – Preprints of Papers for the Ninth International Congress of Linguists. – Cambridge, Mass. 1962.

Ćorac 1974: **Ćorac, Milorad.** Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika. – Beograd:

Naučna knjiga. – 291 s.

Ćorac 1982: **Ćorac, Milorad.** Metaforski lingvostilemi. – Beograd: Privredno-finansijski zavod. – 475 s.

Ćosić 1978: **Ćosić, V.** Opozicija imparfait/passe simple u francuskom jeziku. – In: Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti (10). – Zadar: sv. 17. – S. 187-206.

Čumak 1985: **Čumak, Vladimir.** Paralelizam sintaksičkog indikativa i relativa u složenim rečenicama srpskohrvatskog jezika (u poređenju sa istočnoslovenskim jezicima). – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 14/2. – S. 121-126.

Cvijić 1971: **Cvijić, Olga.** Odnos osnove i nastavka *-ovati*, *-isati*, *-irati* glagola stranog porekla. – In: Naš jezik. – Beograd. – Knj. XVIII, sv. 3. – S. 131-161.

Dabić 2000: **Dabić, Bogdan.** Brojevi kao tvorbeno polazište za izvođenje novih reči u srpskom jeziku. – In: Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku. Posvećeno Dragoljubu Petroviću povodom 65-godišnjice života. – Novi Sad. – XLIII. – S. 149-155.

De Sosir 1999: **Соссюр, Ф. де.** Курс общей лингвистики. – Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та. – 432 с. – O r i g i n a l : Saussure, Ferdinand de. Cours de linguistique générale. – Wiesbaden: Harrasowitz, 1974[2]. – S H - p r e v o d : Sosir, Ferdinand de. Opšta lingvistika. – Nolit, 1969.

Defort 1994: Логический словарь ДЕФОРТ / Под ред. Ивина А. А., Переверзева В. Н., Петрова В. В. – Москва: Мысль. – 269 с.

Dešerijeva 1975: **Дешериева, Т. И**. Лингвистический аспект категории времени в его отношении к физическому и философскому аспектам. – In: Вопросы языкознания. – Москва. – № 2. – С. 111-117.

Dešić 1985: **Dešić, Milorad.** Polisemija i srpskohrvatski glagolski vid. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 14/2. – S. 75-85.

Dešić 1997: **Dešić, Milorad.** Akuzativ jednine imenica muškog roda i polisemija. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 26/2. – S. 185-193.

Divković 1900[2]: Latinsko-hrvatski rječnik za škole. Priredio Mirko Divković. – Zagreb: Naklada Hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade. – 1161 s.

Dodonov i dr. 1998: **Додонов, В. Н. и др.** Словарь гражданского права. – Москва: Инфра-М. – 304 с.

Đorđević 1889: **Đorđević, Petar P.** O padežima bez predloga u srpskom jeziku. – Beograd: Štamparija Kraljevine Srbije. – 184 s.

Dragićević 1999: **Dragićević, Rajna.** O mogućim interpretacijama semantičkog odnosa prideva *grd* i *gord*. – In: Južnoslovenski filolog. – Beograd. – Knj. LV. – S. 29-36.

Dragin 2000: **Dragin, Nataša.** O semantičkom odnosu leksema *plt* i *telo* u izvornim srpskoslovenskim službama XIII-XVII veka. – In: Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku. Posvećeno Dragoljubu Petroviću povodom 65-godišnjice života. – Novi Sad. – XLIII. – S. 173-186.

DTV-Brockhaus 1989: DTV-Brockhaus-Lexikon in 20 Bänden. – Mannheim: DTV.

Duden 1983: Deutsches Universalwörterbuch: Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag. – 1504 S.

Dudok 1993: **Dudok, Miroslav.** Sekvencijska gramatika teksta i orijentatori teksta. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 21/2. – S. 62-66.

Đukanović 1996: **Đukanović, Maja.** Transpozicija antroponima i toponima iz francuskog u srpski i slovenački jezik. – In: Srpski jezik. – Beograd – Nikšić. – Br. 1-2. – S. 388-396.

Eisler 1929: **Eisler, R.** Wörterbuch der philosophischen Begriffe. Bd. 1-2. – Berlin: Verlegt bei E. S. Mittler & Sohn.

Enc. soc. rječnik 1995: Энциклопедический социологический словарь / Под общ. ред. Осипова Г. В. – Москва: Ин-т социально-политических исследований. – 939 с.

Englesko-hrvatski rj. 1998[23]: Englesko-hrvatski rječnik. U redakciji Rudolfa Filipovića. – Zagreb: Školska knjiga. – 1435 s.

Fekete 1969: **Fekete, Egon.** Oblik, značenje i upotreba određenog i neodređenog pridevskog vida u srpskohrvatskom jeziku. I. – In: Južnoslovenski filolog. – Beograd. – Knj. XXVIII, sv. 1-2. – S. 321-386.

Fekete 1973: **Fekete, Egon.** Oblik, značenje i upotreba određenog i neodređenog pridevskog vida u srpskohrvatskom jeziku. II. – In: Južnoslovenski filolog. – Beograd. – Knj. XXIX, sv. 3-4. – S. 339-522.

Filipović 1995: **Filipović, Marijan**. Rječnik stranih riječi. – Zagreb, Medicinska knjiga. – 425 s.

Filmor 1999a: **Филлмор, Ч.** Дело о падеже. – In: Зарубежная лингвистика III: „Новое в лингвистике“. – Москва: Прогресс. – С. 127-258. – O r i g i n a l : Charles Fillmore. The Case for Case. – In: Universals in Linguistic Theory. – Ed. by E. Bach, R. T. Harms. – New York.., 1986.

Filmor 1999b: **Филлмор, Ч.** Основные проблемы лексической семантики. – In: Зарубежная лингвистика III: „Новое в лингвистике“. – Москва: Прогресс. – С. 303-351. – O r i g i n a l : Charles Fillmore. Topics in lexical semantics. – In: Current Issues in Linguistic Theory. – Ed. by Roger W. Cole. – Bloomington – London. – S. 76-138.

Filozofski rj. 1984: Filozofski rječnik. Urednik Branimir Donat.[2]. – Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske. – 365 s.

Firbas 1959: **Firbas, J.** Thoughts on the communicative function of the verb in English,

German and Czech. – Brno studies in English. – Praha. – 1.

Frege 1962: **Frege, Gottlob.** Funktion, Begriff, Bedeutung. Fünf logische Studien. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Frege 2000: **Фреге, Готтлоб.** Логика и логическая семантика. – Москва: Аспект Пресс. – 512 с.

Gabinski 1972: **Габинский, М. А.** Очерки по основаниям грамматики. – Кишинев: Штиинца. – 363 с.

Gak 1979: **Гак, В. Г.** Теоретическая грамматика французского языка. – Москва: Высшая школа. – 304 с.

Gak 1983[2]: **Гак, В. Г**. Сравнительная типология французского и русского языков. – Москва: Просвещение. – 287 с.

Gak 1986: **Гак, В. Г.** Грамматические категории / Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. Морфология. – Москва: Высшая школа. – С. 35.

Glovacki-Bernardi 1985-1986: **Glovacki-Bernardi, Zrinjka**. O ustrojstvu nekih odnosa u nadrečeničnim cjelinama. – In: Jezik. – Zagreb, br. 3. – S. 65-70.

Glück 1993: **Glück, H.** (Hrsg.) Metzler Lexikon Sprache. – Stuttgart – Weimar: Verlag J. B. Metzler. – 711 S.

Golovanova 1989: **Голованова, И. П.** Точечные и интервальные модели для временных логик. – In: Логико-философские исследования. – Москва: АН СССР. – С. 107-126.

Gorškov 1959: **Горшков, А. И.** По поводу концепции трех времен современного русского языка. – In: Ученые записки Читинского гос. пед. ин-та. – Чита. – Вып. 4. – С. 259-269.

Gortan-Premk 1971: **Gortan-Premk, Darinka.** Akuzativne sintagme bez predloga u srpskohrvatskom jeziku. – Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik. – 180 s.

Gortan-Premk 1997: **Gortan-Premk, Darinka.** Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskom jeziku. – Beograd: Institut za srpski jezik SANU. – 188 s.

Grickat 1953-1954: **Grickat, I.** Povodom jednog pokušaja primene strukturalističkog metoda na probleme slovenskog glagola. – In: Južnoslovenski filolog. – Beograd. – Knj. XX, knj. 1-4. – S. 306-332.

Grickat 1975: **Grickat, Irena.** Studije iz istorije srpskohrvatskog jezika. – Beograd: Narodna biblioteka SRS. – 317 s.

Grickat 1984-1985: **Grickat, Irena.** Odlike glagolskog vidskog parnjaštva kao semantički identifikatori. – In: Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku. – Novi Sad. – XXVII-XXVIII. – S. 197-209.

Grujić/Srđević 1993: **Grujić, Branislav; Srđević, Ilijana.** Rečnik nemačko-srpski, srpsko-nemački. – Cetinje: Obod. – 900 s.

Guberina 1951: **Guberina, Petar.** Problem „slaganja vremena“. – Rad JAZU. – Zagreb.

– S. 33-72.

Guberina 1952: **Guberina, Petar**. Povezanost jezičnih elemenata. -– Zagreb.

Hamm 1958: **Hamm, Josip**. Akcenatske opozicije u slavenskim jezicima. – In: Radovi zavoda za slavensku filologiju. – Zagreb: br. 2. – S. 61-72.

Handbuch 1975: Handbuch der Linguistik Unter Mitarbeit von H. Janssen zusammengestellt von H. Stammerjohann. – München: Nymphenburger Verlagshandlung. – S. 359-363.

Heupel 1973: **Heupel, C.** Taschenwörterbuch der Linguistik. – München: List Verlag. – 278 S.

Hjelmslev 1998: **Ельмслев, Л.** Можно ли считать, что значения образуют структуру. – Благовещенск: Благовещенский Гуманитарный Колледж им. И. А. Бодуэна де Куртенэ. – С. 3-22. – O r i g i n a l : Hjelmslev, Louis. Dans quelle mesure les singnifications des mots peuvent-elles être considérées comme formant une structure?. – In: „Proceedings of the Eighth International Congress of Linguists. – Oslov. – P. 636-654.

Hjelmslev 1999: **Ельмслев, Луи.** Пролегомены к теории языка. – In: Зарубежная лингвистика. I. – Москва: Прогресс. – С. 131-256. – O r i g i n a l : Hjelmslev L. Prolégomènes à une théorie du language. – Les Ėditions de Minuit. –Paris 1968.

Hrvatska gramatika 1995: **Barić, Eugenija; Lončarić, Mijo; Malić, Dragica; Pavešić, Slavko; Peti, Mirko; Zečević, Vesna; Znika, Marija.** Hrvatska gramatika. – Zagreb: Školska knjiga. – 683 s.

Hrvatsko-njemački fraz. rj. 1988: Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik. U redakciji Josipa Matešića. – Zagreb – München: Nakladni zavod Matice hrvatske, Verlag Otto Sagner. – 689 s.

Ilić 1981: **Ilić, Vojislav I.** Poredbena konstrukcija sa veznikom *kao* i kompozitum *kao i*. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 7. – S. 343-363.

Ingve 1965 : **Ингве, В.** Гипотеза глубины. – In: Новое в лингвистике. – Москва: Прогресс. – Вып. IV. – С. 126-138. – O r i g i n a l : Yngve H. Victor. The Depth Hipothesis. – In: Structure of Language and Its Mathematical Aspects (Proceedings of Symposia in Applied Mathematics. – 1961.

Inter. Encycl. of Linguistics 1992: Editor in Chief William Bright. – New York, Oxford: Oxford University Press. – P. 83-86.

Iričanin 1997: **Iričanin, Gordana.** Valentnost i rečnik – kontrastivno poređenje (nemački – srpski) prema depedencijalnom gramatičkom modelu manhajmske škole na primerima glagola sa propozicionalnom dopunom. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 26/2. – S. 441-448.

Ivić 1953-1954: **Ivić, Milka.** O problemu padežne sisteme u vezi sa savremenim shvata-

njima u lingvističkoj nauci. – In: Južnoslovenski filolog. – Beograd. – Knj. XX, sv. 1-4. – S. 191-211.

Ivić 1957: **Ivić, Milka.** Jedno poglavlje iz gramatike našeg modernog jezika – sistem mesnih padeža. – In: Godišnjak Filozofskog fakulteta. – Novi Sad. – Knj. II. – S. 145-158.

Ivić 1958: **Ivić, Milka.** Sistem ličnih glagolskih oblika za obeležavanje vremena u srpskohrvatskom jeziku. – In: Godišnjak Filozofskog fakulteta. – Novi Sad. – III. – S. 139-149.

Ivić 1959: **Ivić, Milka.** Srpskohrvatski padežni oblici obavezno praćeni odredbom kao pomoćnim morfološkim znakom. – In: Godišnjak Filozofskog fakulteta. – Novi Sad. – Knj. IV. – S. 151-163.

Ivić 1961: **Ivić, Milka.** O pojavama sintaksičke obaveznosti. – In: Godišnjak Filozofskog fakulteta. – Novi Sad. – Knj. VI. – S. 180-190.

Ivić 1970: **Ivić Milka.** O upotrebi glagolskih vremena u zavisnoj rečenici: prezent u rečenici sa veznikom *da*. – In: Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku. – Novi Sad. – XIII, 1. – S. 43-54.

Ivić 1975[3]: **Ivić, Milka.** Pravci u lingvistici. – Ljubljana: Državna založba Slovenije. – 307 s.

Ivić 1976: **Ivić, Milka.** Problemi perspektivizacije u sintaksi. – Južnoslovenski filolog. – Beograd. – Knj. XXXII. – S. 29-46.

Ivić 1980: **Ivić, Milka.** O „partikularizatorima“. – In: Južnoslovenski filolog. – Beograd. – Knj. XXXVI. – S. 1-12.

Ivić 1981: **Ivić, Milka.** Srpskohrvatski oblici za iskazivanje pojava koje postoje u sadašnjosti. – In: Južnoslovenski filolog. – Beograd. – XXXVII. – S. 13-24.

Ivić 1983: **Ivić, Milka.** Lingvistički ogledi. – Beograd: Prosveta, 1983. – 227 s.

Ivić 1992: **Ivić, Milka.** O „denotativnom i „konotativnom“ karakterizovanju. – In: Južnoslovenski filolog. – Beograd. – Knj. XLVIII. – S. 1-11.

Ivić 1996: **Ivić, Milka.** O *bojiti*/*farbati* i još ponečem. – In: Naš jezik. – Beograd. – XXXI/1-4. – S. 71-75.

Ivić 1997: **Ivić, Milka.** Svetsko putovanje ideja Romana Jakobsona. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 26/2. – S. 5-10.

Ivić 1998: **Ivić, Pavle.** Roman Jakobson i razvoj fonologije. – In: Ivić Pavle. Celokupna dela – X/1: Rasprave, studije, članci. 1. O fonologiji. — Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. — S. 7-55.

Jakić/Hurm 1991[7]: **Jakić, Blanka; Hurm, Antun**. Hrvatsko-njemački rječnik. – Zagreb: Školska knjiga. – 1249 s.

Jakobson 1966: **Jakobson, Roman.** Lingvistika i poetika. – Beograd: Nolit. – 327 s.

Jakobson 1972: **Якобсон, Роман.** Шифтеры, глагольные категории и русский гла-

гол. – In: Принципы типологического анализа языков различного строя. – Москва: Наука. – С. 95-113.

Jakobson 1985: **Якобсон, Роман.** Избранные труды. – Москва: Прогресс. – 455 с.

Jespersen 1958: **Есперсен, О.** Философия грамматики. – Москва: Изд-во иностранной лит-ры. – 404 с.

Jevtić/Tošović 2000: Izazovi Branka Tošovića / Razgovor vodio Miloš Jevtić. – Beograd: Beogradska štampa. – 202 s.

Jurčenko 1993: **Юрченко, В. С.** Реальное время и структура языка. – In: Вопросы языкознания. – Москва. – 3. – С. 36-47.

Kačić 1993: **Kačić, Miro**. Jezični znak kao matematičko-logička relacija. – In: Suvremena lingvistika. – Zagreb: 19: 1-2 (35-36). – S. 93-101.

Karadžić 1852: **Karadžić, Vuk, Stef**. Srpski rječnik istumačen njemačkijem i latinskijem riječima. – Beč: Štamparija Jermenskoga manastira. – 862 s.

Karnap 1934: **Carnap, Rudolf.** Logische Syntax der Sprache. – Wien: Springer. – 274 S.

Kašić 1996: **Kašić, Zorica.** Relacija semantičke podređenosti i nadređenosti u leksikonu osmogodišnjaka. – In: Srpski jezik. – Beograd – Nikšić. – Br. 1-2. – S. 144-148.

Kategorije 1971: Категории диалектики как ступени познания. – Москва: Наука. – С. 88-106.

Katičić 1963: **Katičić, Radoslav.** Danska strukturalistička škola. – In: Suvremena lingvistika. – Zagreb: br. 2. – S. 64-82.

Katičić 1965-1966: **Katičić, Radoslav.** Terminologija u suvremenoj lingvistici. – In: Jezik. – Zagreb. – Br. 5. – S. 134-144.

Katičić 1967: **Katičić, Radoslav**. Osnovni pojmovi suvremene lingvističke teorije. – Zagreb: Sveučilište u Zagrebu. – 56 s.

Katičić 1971: **Katičić, Radoslav**. Jezično vrijeme – In: Katičić Radoslav. Jezikoslovni ogledi. – Zagreb: Školska knjiga. – S. 158-169.

Katičić 1981: **Katičić, Radoslav.** Kategorija gotovosti u vremenskom značenju glagolskih oblika. – In: Jezik. – Zagreb. – Br. 1. – S. 3-13.

Katičić 1982[2]: **Katičić, Radoslav.** Zabilješke uz sintagmatiku Aleksandra Belića. – In: Katičić Radoslav. Novi jezikoslovni ogledi. – Zagreb: Školska knjiga, 1992. – S. 165-171.

Katičić 1986: **Katičić, Radoslav.** Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku. – Zagreb: JAZU. – 510 s.

Katičić 1992: **Katičić, Radoslav.** Zabilješke uz sintagmatiku Aleksandra Belića. – In: Katičić Radoslav. Novi jezikoslovni ogledi. – Drugo, dop. izd. – Zagreb: Školska knjiga. – S. 165-171.

Katičić 1994: **Katičić, Radoslav.** Nešto napomena o vezi između atributnih korelativa i

„restriktivnosti“ odnosnih rečenica u hrvatskome književnom jeziku. – In: Jezik. – Zagreb, br. 3. – S. 65-77.

Katičić 1995: **Katičić, Radoslav**. Oko načela jezičnoga opisa: ʻZnaci razlikovanjaʼ odredbenih i objasnidbenih odnosnih rečenica. – In: Jezik: – Zagreb: 42 : 4. – S. 122-128.

Klaić 1974: **Klaić, Bratoljub**. Veliki rječnik stranih riječi, izraza i kratica. – Zagreb: Zora. –1440 s.

Klikovac 2000: **Klikovac, Duška.** Semantika predloga: studija iz kognitivne lingvistike. – Beograd: Filološki fakultet. – 431 s.

Kojen 1980: **Kojen, Leon.** Semantički parametri u sintaksi. – In: Južnoslovenski filolog. – Beograd. – Knj. XXXVI. – S. 11-24.

Konkurencija 2000: Konkurencija jezičkih sredstava u srpskom jeziku. – Naučni skup slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 29/1. – 361 s.

Korać 1983: **Korać, Gordana.** O „dubinskoj“ sinonimiji. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 12/2. – S. 155-159.

Kordić 1992: **Kordić, Snježana.** Determinator – vrsta riječi ili funkcionalni razred?. – In: Suvremena lingvistika. – Zagreb. – God. 18, br. 33. – S. 27-32.

Kordić 1993: **Kordić, Snježana.** *Koji* i *kojega*. – In: Jezik. – Zagreb, br. 4. – S. 103-111.

Kordić 1995a: **Kordić, Snježana.** Genitiv/Akkusativ-Synkretismus bei kroatisch-serbischen Relativpronomen. – In: Zeitschrift für Slawistik. – 40: 2. – S. 202-213.

Kordić 1995b: **Kordić, Snježana.** Relativna rečenica. – Zagreb: Hrvatsko filološko društvo. – 365 s.

Koschmieder 1971: **Koschmieder, E.** Zeitbezug und Sprache. Ein Beitrag zur Aspekt- und Tempusfrage. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. – 86 S.

Koševaja 1972: **Кошевая, И. Г**. Типологические структуры языка (сфера видо-временных значений). – Киев: Изд-во Киевского ун-та. – 234 с.

Kostić 1987: **Kostić, Đorđe.** Operativna gramatika srpskohrvatskog jezika. – Beograd: Prosveta. – 333 s.

Kostić-Golubičić 1995: **Kostić-Golubičić, Mirjana.** O principima transpozicije poljskih nomina propria na srpski jezik. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 24/1. – S. 333-339.

Kostić-Golubičić 1997: **Kostić-Golubičić, Mirjana.** Gramatika i rečnik: teorija i praksa, tradicionalno i netradicionalno. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 26/2. – S. 457-463.

Kotarbinjski 1963: **Котарбиньский, Т.** Избранные произведения. – Москва: Изд-во иностранной лит-ры. – 911 с.

Kovačević 1991: **Kovačević, Miloš.** Pogrešna selekcija kao razlog asimetrije zamišljenog i ostvarenog smisla poruke. – In: Jezik i stil sredstava informisanja. – Sara-

jevo: Društvo za primijenjenu lingvistiku BiH, Filozofski fakultet, Institut za jezik, Odsjek za žurnalistiku Fakulteta političkih nauka, Udruženje novinara BiH. – S. 36-40.

Kovačević 1996: **Kovačević, Miloš.** Složena rečenica s nezavisnom relativnom klauzom. – In: Srpski jezik. – Beograd – Nikšić. – Br. 1-2. – S. 78-89.

Kovačević 1998: **Kovačević, Miloš.** Sintaksa složene rečenice u srpskom jeziku. – Beograd: Društvo „Raška škola“. – 330 s.

Kravar 1954a: **Kravar, Miroslav.** Još jednom o razlici. – In: Jezik. – Zagreb. – II, 5. – S. 153-154.

Kravar 1954b: **Kravar, Miroslav.** O „razlici“ između infinitiva i veze *da* + prezent (nast.). – In: Jezik. – Zagreb. – II, 3. – S. 70-74.

Kravar 1954c: **Kravar, Miroslav.** O „razlici“ između infinitiva i veze *da* + prezent. – In: Jezik. – Zagreb. – II, 2. – S. 43-47.

Kravar 1985: **Kravar, Miroslav.** К вопросу о согласовании времени в русском литературном языке. – In: Zbornik u čast Petru Skoku o stotoj obljetnici rođenja. – Zagreb: Djela JAZU, Razred za filologiju. – Zagreb. – Knj. 59. – S. 249-261.

Krile 1978-1979: **Krile, Ivo.** O značenjskoj opoziciji k o n k r e t n o / a p s t r a k t n o . – In: Jezik. – Zagreb, br. 5. – S. 129-134.

Krisin 1998: **Крысин, Л. П.** Толковый словарь иноязычных слов. – Москва: Русский язык. – 848 с.

Kristal 1985: **Kristal, D.** Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike. – Beograd: Nolit. – 293 s. – O r i g i n a l : Crystal David. A Dictionary of Linguistics and Phonetik. – Oxford: Basil Blackwell Ltd, 1980.

Křížková 1961: **Křížková, H.** Ke konkurenci vidů v ruštiné a v češtiné. – In: Československá rusistika. – Praha. – 1- S. 32-39.

Kržiškova 1962: **Кржижкова, Е.** Некоторые проблемы изучения категории времени в современном русском языке. – In: Вопросы языкознания. – Москва. – № 3. – С. 17-26.

Kuzmin 1958: **Кузьмин, Е. С.** Система онтологических категорий. – Иркутск: Иркутский горно-металлургический институт. – 79 с.

Kuznjecova 1993: **Кузнецова, Т. Я.** К вопросу о категории времени и ее роли в организации текста. – In: Проблемы лингвистики текста (на материале романских языков). – Архангельск: Изд-во Поморского гос. пед. ин-та. – С. 32-41.

Lajonz 1968: **Lyons, J.** Einführung in die moderne Linguistik. – 4. Auflage. – München: Verlag C. H. Beck. – 538 S.

Lalević 1967[2]: **Lalević, M. S.** Priručnik za nastavu sintakse srpskohrvatskog jezika (glavna pitanja). – Beograd: Prosveta. – 215 s.

Lešić 1970-1971: **Lešić, Zdenko.** O prirodi jezičkog znaka. – In: Radovi Filozofskog fakulteta. – Sarajevo. – Knj. VI. – S. 13-39.

Levin 1969 **Левин, Г. Д.** Категория „отношение“ / АКД. – Москва: Ин-т философии АН СССР. – 13 с.

Ling 1994: **Ling, Margarete.** Scrambling in German: Reconciling the Analyses. In: Cahiers-Linguistiques-d'Ottawa. – Ottawa: Oct. 22. – P. 61-75.

MAL 1985[3]: Словарь русского языка в четырех томах / Главный редактор Евгеньева А. П. – Москва: Русский язык.

Mala enc. Prosveta 1968: Mala enciklopedija Prosveta. Opšta enciklopedija. – Beograd: Prosveta, 1968. – Drugo izdanje. – 970 s.

Maretić 1899: **Materić, Tomo.** Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. – Zagreb: Štampa i naklada Knjižare L. Hartmana. – 702 s.

Maretić 1924: Hrvatski ili srpski jezični savjetnik / Napisao T. Maretić. – Zagreb: Znanstvena djela JAZU. Knj. VII: Jezični savjetnik. – 205 s.

Marević 1997: **Marević, Jozo.** Hrvatsko-latinski enciklopedijski rječnik. Svezak 1-2. – Zagreb: Školska knjiga.

Marinković 1997: **Marinković, Nebojša.** Polisemantička disperzija i konkurencija tvorbenih formanata kod modela opšte oznake nomina agentis. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 26/2. – S. 321-328.

Markov 1913: **Марков, А. А.** Пример статистического исследования над текстом „Евгения Онегина“, иллюстрирующий связь испытаний в цепь. – In: Известия Импер. Академии наук. – Москва. – Серия VI, том VII, № 3.

Marković 1971: **Marković, Mihailo.** Dijalektička teorija značenja. – Beograd: Nolit. – 542 s.

Marojević 1997: **Marojević, Radmilo**. Interdepedencija gramatike i leksikologije u srpskom i ruskom jeziku. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 26/2. – S. 91-99.

Maslov 1984: **Маслов Ю., С.** Очерки по аспектологии. – Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та. – 263 с.

Matematički rečnik 1983: Matematički rečnik / Sastavio Abdelnoor Jason R. E. – Beograd: Vuk Karadžić. – 176 s.

Matešić 1965-1966: **Matešić Josip.** Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen. Bd 1-2. – Wiesbaden: Harrassowitz.

Matezijus 1947: **Mathesius, Vilém.** O tak zvaném aktuálním členění větném. – Čeština a obecný jazykozpyt. – Praha. – S. 234-242.

Mathesius 1938: **Mathesius W.** O konkurenci vidů v českém vyjadřování slovesném. – In: Slovo a slovesnost. – Praha. – 4. – S. 15-9.

Matić 1964: **Matić, S.** *Daju – dadu*. – In: Zbornik Matice srpske za književnost i jezik. –

Novi Sad. – Knj. XII, sv. 2. – S. 300-301.

McGraw-Hill 1989: McGraw-Hill-ov englesko-srpskohrvatski terminološki rečnik: Računari – elektronika / Sybil P. Parker. Preveo Zoran Kovačević, stručni redaktor Spasoje Tešić. – Beograd: Građevinska knjiga. – 703 s.

Međuodnos gramatike i rečnika 1997: Međuodnos gramatike i rečnika. Status srbistike u svetu. – Beograd: MSC. – 26/2. – 506 s.

Mehlig 1989: **Mehlig, Hans, Robert.** Eine Variante der sog. allgemein-faktischen Verwendung des inf. Aspekte im Russischen und ihre Entsprechung im Deutschen. – In: Linguistische Arbeitsberichte. – Leipzig. – 70. – S. 48-58.

Melvinger 1966: **Melvinger, Jasna.** Teorije lingvističkih polja u semantici: Metod stilističkih polja Pierrea Guirauda. – In: Prilozi proučavanju jezika. – Novi Sad. – Br. 2. – S. 23-39.

Menac-Mihalić 1992-1993: **Menac-Mihalić, Mira.** Odnos prezentske i infinitivne osnove u čakavskom. – In: Filologija. – Zagreb: br. 20-21. – S. 299-312.

Metzler 2000: Metzler Lexikon Sprache / Hrsg. Glück Helmut. – Stuttgart – Weimar. – 817 S.

Meyer 1973: Meyers neues Lexikon. – Leipzig: VEB. – Bd. 3. – S. 703.

Mihaljević 1998: **Mihaljević, Milan.** Generativna sintaksa i semantika. – Zagreb: Hrvatsko filološko društvo. – 296 s.

Mihaljević 1992: **Mihaljević, Milica**. *Odnos općeg i znanstvenog jezika.* – In: Jezik: br. 2. – Zagreb.

Mikeš 1966: **Mikeš, Melanija.** Razvitak korelativnog sistema suglasnika. – In: Prilozi proučavanju jezika. – Novi Sad. – Br. 2. – S. 211-230.

Milanović 1954: **Milanović, Branislav.** Dvojaki oblici glagola na *-ivati*/*-avati*. – In: Naš jezik. – Beograd. – Knj. V, sv. 7-8. – S. 235-249.

Milanović 1972-1973: **Milanović, Branislav.** Glagoli na *-ati* sa dvojakom prezentskom osnovom. – In: Naš jezik. – Beograd. – Knj. XIX, sv. 2-3. – S. 69-118.

Milanović 1975: **Milanović, Branislav.** Glagoli na *-ati* sa dvojakom prezentskom osnovom. – In: Naš jezik. – Beograd. – Knj. XXI, sv. 1-2. – S. 27-124.

Milanović 1976-1977: **Milanović, Branislav.** Glagoli na *–ati* sa dvojakom prezentskom osnovom. – In: Naš jezik. – Beograd. – Knj. XXII, sv. 4-5. – S. 163-306.

Milojević 1996: **Milojević, Jelisaveta.** Gramatika reči: algoritamsko opisivanje jezika na primeru složenica. – Beograd: Matematički institut SANU – Filološki fakultet. – 338 s.

Milojević 1997: **Milojević, Jelisaveta.** Tvorbeni modeli i tvorbeni dubleti na primerima srpskih složenica. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 26/2. – S. 291-299.

Milošević 1971: **Milošević, Ksenija.** Jedan slučaj asimetrije između izraza i sadržine u gramatičkom sistemu savremenog srpskohrvatskog jezika. – In: Radovi ANU-BiH, Odjeljenje društvenih nauka. – Sarajevo. – Knj. 14. – S. 181-203.

Milošević 1978: **Milošević, Ksenija.** O proučavanju vremenskih glagolskih oblika u serbokroatistici. – In: Zbornik za filologiju i lingvistiku. – Novi Sad. – XXI/2. – S. 93-121.

Milošević 1983: **Milošević, Ksenija.** Kategorija aspekta i kategorije s njom povezane u označavanju hronološke determinacije u složenoj rečenici sa temporalnom klauzom u srpskohrvatskom jeziku. – In: Аспектуальные и темпоральные значения в славянских языках. – Москва: Комиссия по изучению грамматического строя славянских языков МКС – Институт русского языка СССР. – С. 94-101.

Mirkin 1981: **Мыркин, В. Я.** Абсолютное и относительное употребление грамматического времени в русском языке. – In: Грамматическая семантика языковых единиц. – Вологда: Вологодский гос. пед. ин-т. – С. 56-66.

Moguš 1967: **Moguš, Milan.** O fonemu. – In: Jezik. –Zagreb. – Sv. 4. – S. 107-111.

Moguš 1971: **Moguš, Milan.** Fonološki razvoj hrvatskoga književnog jezika. – Zagreb: Matica hrvatska. – 100 s.

Moguš 1999: Hrvatski čestotni rječnik / Sastavili Milan Moguš, Maja Bratanić, Marko Tadić. Gl. urednik Milan Moguš. – Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta, Školska knjiga. – 1228 s.

Mol 1966: **Моль, А.** Теория информации и эстетическое восприятие. – Москва: Мир. – 351 с. – Original: Moles, A. Theorie de l'information et perception estetique. – Paris: Flammarion, 1958.

Moskovljević 1996: **Moskovljević, Jasmina.** Strukturni odnosi u rečenicama sa direktnim govorom i klase glagola uz koje se javlja. – In: Srpski jezik. – Beograd – Nikšić. – Br. 1-2. – S. 444-455.

Moskovljević 1997: **Moskovljević, Jasmina.** Međuodnos gramatike i leksikona u savremenoj lingvističkoj teoriji. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 26/2. – S. 25-44.

Moskovljević 1953: **Moskovljević, M. S.** Još o upotrebi svezice „da“ s prezentom mesto infinitiva. – In: Naš jezik. – Beograd. – IV/1. – S. 107-113.

Moskovljević 1990: **Moskovljević, Miloš, S.** Rečnik savremenog srpskohrvatskog književnog jezika s jezičkim savetnikom. – Beograd: Apolon. – 1023 s.

Mostepanenko 1969: **Мостепаненко, А. М.** Проблема универсальности основных свойств пространства и времени. – Ленинград: Наука. – 229 с.

Mrazović/Vukadinović 1990: **Mrazović, Pavica; Vukadinović, Zora.** Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance. – Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest. – 743 s.

Muljačić 1964: **Muljačić, Žarko.** Opća fonologija i fonologija suvremenog talijanskog jezika. – Zagreb: Sveučilište u Zagrebu. – 213 s.

Musić 1900: **Musić, A.** Rečenice sa konjunkcijom „da“ u hrvatskom jeziku. – In: Rad JAZU: Rad historičko-filologičkoga i filozofsko-juridičkoga razreda. – Zagreb. – Knj. 142. – S. 1-125.

Musić 1926: **Musić, Avgust.** Prilozi nauci o upotrebi vremena u srpskohrvatskom jeziku. – In: Glas Srpske kraljevske akademije, Drugi razred. – Beograd. – CXXI, 66. – S. 111-173.

Musić 1927: **Musić, Avgust.** Prilozi nauci o upotrebi vremena u srpskohrvatskom jeziku. – In: (a) Glas Srpske kraljevske akademije, Drugi razred. – Beograd. – CXXVI, 69. – S. 3-55. (b) – CXXIII, 67. – S. 69-119.

Nolte 1986: **Nolte, G.** Absolutes und relatives Tempus im Slowakischen. – In: Zeitschrift für Slawistik. – Berlin. – 31. – S. 95-100.

Novaković 1894: **Novaković, Stojan.** Srpska gramatika. – Beograd: Državna štamparija. – 512 s.

Osnove ekonomske teorije 1995: Основы экономической теории и практики. – Волгоград: Волгоградский гос. ун-т. – 342 с.

Ostojić 1996: **Ostojić, Branislav.** Kratka pregledna gramatika srpskoga jezika. – Podgorica: Unireks. – 160 s.

Ostojić 1997: **Ostojić, Branislav.** Valentnost veznika „e“ i njegove sinonimske opozicije u gramatikama i rečnicima srpskohrvatskog jezika. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 26/2. – S. 61-69.

Padučeva 1989: **Падучева, Е. В.** О семантике грамматических категорий времени и вида в повествовательном тексте. – In: Семиотика и информатика. – Москва: ВИНИТИ. – Вып. 29. – С. 164 176.

Padučeva 1993: **Падучева, Е. В.** О так называемой конкуренции совершенного и несовершенного вида в русском языке. – In: Wiener slawistischer Almanach. – Wien.- Bd. 31. – S. 259-273.

Panfilov 1982: **Панфилов, В. С.** К вопросу о категории времени во вьетнамском языке. – In: Вопросы языкознания. – Москва. – № 3. – С. 73-82.

Paul 1909: **Paul, H.** Prinzipien der Sprachgeschichte. – Halle/S.: Niemeyer. – 428 S.

Pavešić 1971: **Pavešić, Slavko.** Jezični savjetnik s gramatikom. – Zagreb: Matica hrvatska. – 449 s.

Pavlaš 1965-1966: **Pavlaš, Božidar.** O vezniku *nakon što* i prijedlogu *nakon*. – In: Jezik. – Zagreb, br. 4. – S. 104-106.

Pavlović 1959: **Pavlović, Milivoj.** Uvod u nauku o jeziku. – Beograd: Nolit. – 261 s.

Pavlović 1959-1960: **Pavlović, Milivoj.** Opozitno uslovljena distributivnost. – In: Južnoslovenski filolog. – Beograd. – Knj. XXIV. – S. 225-230.

Pavlović 1961: **Pavlović, Milivoj.** Borba nastavaka u srpskohrvatskom jeziku. – In: Godišnjak Filozofskog fakulteta. – Novi Sad. – Knj. VI. – S. 164-179.

Pavlović 1972: **Pavlović, Milivoj.** Problemi sintakse i jezički dinamizam. – Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika SRS. – 274 s.

Peco 1977: **Peco, Asim.** *Poći – pođem* i slični glagolski oblici. – In: Zbornik radova povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića. Posebna izdanja ANUBIH – Odjeljenje društvenih nauka. – Sarajevo, ANUBiH. – XXXIV/6. – S. 315-325.

Pervaz 1990: **Pervaz, Draginja.** Kolokacija: od reči do termina. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 18/1. – S. 59-67.

Pešikan 1969: **Pešikan, Mitar.** O akcenatskim odnosima proste i složene pridevske forme. – In: Zbornik za filologiju i lingvistiku. – Novi Sad. – XII. – S. 167-171.

Pešikan 1980: **Pešikan, M.** Dvojaki oblici glagola *mreti*/*mrijeti*. – In: Naš jezik. – Beograd. – XXIV/4-5. – S. 272-275.

Pešikan 1996: **Pešikan, Milan.** Istorijski okviri nekih odnosa u sistemu slovenskog glagola. – In: Srpski jezik. – Beograd – Nikšić. – Br. 1-2. – S. 197-204.

Peti 1979: **Peti, Mirko.** Predikatni proširak. – Zagreb: Sveučilišna naklada Liber. – 180 s.

Petković 1990[2]: **Petković, Dušan.** Mali leksikon mikroračunarskih izraza. – Beograd: Savremena administracija. – 265 s.

Petrović 1990: **Petrović, Vladislava.** Glagolska fraza kao leksikografski i gramatički problem. – In: Zbornik za filologiju i lingvistiku. – Novi Sad. – XII. – S. 357-362.

Petrović 1992: **Petrović, Vladislava.** Glagol *gledati* kao sintaksička i semantička jedinica. – In: Zbornik za filologiju i lingvistiku. – Novi Sad. – XXXV/2. – S. 161-167.

Petrović 2000: **Petrović, Vladislava.** O predloškom objektu u srpskom jeziku. – In: Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku. Posvećeno Dragoljubu Petroviću povodom 65-godišnjice života. – Novi Sad. – XLIII. – S. 437-445.

Pintarić 1996: **Pintarić, Neda**. Odnos umanjenica i umilnica u hrvatskome i poljskom jeziku. – In: Strani jezici, Zagreb: 25: 1-2. – S. 36-46.

Piper 1977-1978: **Piper, Predrag.** Obeležavanje prostornih odnosa predloško-padežnim konstrukcijama u savremenom ruskom i savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku. – In: Prilozi proučavanju jezika. – Novi Sad. – Br. 13-14. – S. 1-51.

Piper 1983: **Piper, Predrag.** O jeziku i govoru sa interpretacijskog stanovišta opozicije. – In: Južnoslovenski filolog. – Beograd. – Knj. XXXIX. – S. 43-51.

Piper 1983b: **Piper, Predrag.** Sinonimije i konverzije s glagolom *morati*. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 12. – S. 167-172

Piper 1985: **Piper, Predrag.** Vremenske transpozicije i zameničke reči u srpskohrvat-

skom i drugim slovenskim jezicima**. –** In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 14/2. – S. 51-58.

Piper 1997a: **Piper, Predrag.** Jezik i prostor. – Beograd: Čigoja štampa. – 221 s.

Piper 1997b: **Piper, Predrag.** Ogled srpske morfosintakse (u poređenju sa makedonskom). – Seul: Hankuk univerzitet za strane studije – Katedra za južnoslovenske studije. – 103 s.

Piper 2000: **Piper, Predrag.** O anaforskom rotiranju antecedenata u srpskom jeziku. – In: Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku. Posvećeno Dragoljubu Petroviću povodom 65-godišnjice života. – Novi Sad. – XLIII. – S. 463-470.

Poljanec 1973[3]: **Poljanec, R. F.; Madatova-Poljanec, S. M.** Rusko-hrvatski rječnik. – Zagreb: Školska knjiga. – 1379 s.

Polovina 1996: **Polovina, Vesna.** Teorijski status pojmova d i s k u r s i t e k s t . – In: Srpski jezik. – Beograd – Nikšić. – Br. 1-2. – S. 409-414.

Polovina 1999: **Polovina, Vesna.** Semantika i tekstlingvistika. – Čigoja štampa. – 245 s.

Popović 1996a: **Popović, Ljubomir.** Integralni pristup komunikativnim rečenicama. – In: Književnost i jezik. – Beograd. – Godina XLIV, br. 1-2. – S. 1-41.

Popović 1996b: **Popović, Ljubomir.** Morfosintaksičke niske. – In: Srpski jezik. – Beograd – Nikšić. – Br. 1-2. – S. 90-101.

Popović 1997a: **Popović, Ljubomir.** Integralni model međuodnosa sintaksičkog sistema, rečnika i tekstova. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 26/2. – S. 469-484.

Popović 1997b: **Popović, Ljubomir.** Red reči u rečenici. – Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije. – 384 s.

Popović 1998: **Popović, Ljubomir.** Rečenični funktori. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 27/2. – S. 385-403.

Popović 2000: **Popović, Ljudmila.** Epistolarni diskurs ukrajinskog i srpskog jezika. – Beograd: Filološki fakultet. – 305 s.

Poslovni rj. 1992: Poslovni rječnik / Urednici Marijan Hanžeković, Pero Jurković, Franjo Luković, Đorđe Pribičević, Slaven Ravlić. – Rijeka: Masmedia. – 765 s.

Pospelov 1947: **Поспелов, Н. С.** Учение акад. Белича о синтаксическом индикативе и синтаксическом релятиве. – In: Доклады и сообщения филол. фак-та МГУ. – Москва. – Вып. 3. – С. 17-24.

Potaškina 1977: **Поташкина, Ю. А.** О типах временной локализации событий и категориях абсолютного и относительного времени в русском языке. – In: Научные труды Курского ГПИ: Проблемы грамматики русского языка. – Курск. – Том 179. – С. 94 107.

Povijesni pregled 1991: **Babić, Stjepan; Brozović, Dalibor; Moguš, Milan; Pavešić, Slavko; Škarić, Ivo; Težak, Stjepko**. Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvat-

skog književnog jezika. Nacrti za gramatiku. – Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Globus, Nakladni zavod. – 743 s.

Pranjković 1980-1981: **Pranjković, Ivo**. O problemu razgraničenja koordinacije i subordinacije u hrvatskom književnom jeziku. – In: Filologija. – Zagreb: br. 10. – S. 151-163.

Pranjković 1992-1993: **Pranjković, Ivo.** Razlikovni rječnici. – In: Filologija. – Zagreb: br. 20-21. – S. 375-383.

Pranjković 1993: **Pranjković, Ivo.** Hrvatska skladba. – Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. – 260 s.

Pranjković 1994: **Pranjković, Ivo**. Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku. – Zagreb: Liber. – 84 s.

Pranjković 1999: **Pranjković, Ivo.** Suodnosna vezna sredstva u hrvatskome jeziku. – In: Tošović. Branko (Hrsg.). Die grammatische Koreelationen. – Graz: Institut für Slawistik der Karl-Francens-Universität Graz. – S. 331-336.

Pranjković 2000: **Pranjković, Ivo**. Izražavanje neodređenosti/određenosti imenica u hrvatskome jeziku. – In: Riječki filološki dani. – Rijeka: br. 3. – S. 343-349.

Prćić 1984: **Prćić, Ljubica**. Imperativ u različitim funkcijama, relacijama i parajezičkim znacima. – In: Gramatika u nastavi maternjeg i stranih jezika. – Beograd: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije. – S. 133-138.

Prćić 1997: **Prćić, Tvrtko.** Semantika i pragmatika reči. – Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Budućnost. – 149 s.

Premk-Gortan 1997: **Premk-Gortan, Darinka.** Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku. – Beograd: Institut za srpski jezik SANU.

Psihologijski rječnik 1992: Psihološki rječnik / Uredio Boris Petz. – Zagreb: Prosvjeta. – 516 s.

Radić-Dugonjić 1997: **Radić-Dugonjić, Milana.** Semantičko jezgro i semantička periferija kao osnovni pokazatelji kontakta jezičkih jedinica u slovenskim jezicima. – In: Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku. – Novi Sad. – XL/1. – S. 151-160.

Radlov 1904: **Радлов, Э. Л.** Философский словарь логики, психологии, этики, эстетики и истории философии. – Санкт-Петербург: Вестник.

Radovanović 1972: **Radovanović Milorad.** Opštelingvistički aspekt kategorije „obavezni determinator“ u sintaksi. – Godišnjak Filozofskog fakulteta. – Novi Sad. – Knj. XV/1. – S. 211-240.

Raguž 1994: **Raguž, Dragutin**. Odnosne rečenice s relativom *što*. – Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. – 164 s.

Rakić 1989: **Rakić, Stanimir.** Primena ciklične fonologije. – In: Južnoslovenski filolog. – Beograd. – Knj. XXXII/1. – S. 141-144.

Rasel 1956: **Russell, Bertrand**. Logic and Knowledge. – London.

Rečnik MS – MH 1967-1975: Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika. Knjiga 1-6. – Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica Hrvatska. – Knj. 1 – 866 s., knj. 2 – 862 s., knj. 4 – 1006 s., knj. 5 1038 s.

Rečnik SANU 1962-2000: Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika. – Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik SANU.

Reichenbach 1947: **Reichenbach H.** Elements of Symbolic Logic. – New York.

Revzina 1973: **Ревзина, О. Г.** Общая теория грамматических категорий. – In: Структурно-типологические исследования в области грамматики славянских языков. – Москва: Наука. – С. 5-38.

Richards/Platt/Weber 1985: **Richards, J.; Platt, J.; Weber, H.** Longman Dictionary of Apllied Linguistics. – Longran. – 323 p.

Riđanović 1985: **Riđanović, Midhat.** Jezik i njegova struktura. – Sarajevo: Svjetlost. – 378 s.

Risner 1995 **Risner, Vlasta**. Odnosni konektor *ča/čь/š'to/š'to ako/č*a u Sanktoralu Hrvojeva misala. – In: Fluminensia. Rijeka. – God. 7, br. 1. – S. – 23-38.

Ristić/Kangrga 1936: **Ristić, Svetomir; Kangrga, Jovan.** Enciklopediski nemačko-srpskohrvatski rečnik. – Beograd: Izdavačka knjižarnica D. Ćukovića. – 1794 s.

Ristić/Kangrga 1963[2]: **Ristić, Svetomir; Kangrga Jovan.** Enciklopedijski nemačko-srpskohrvatski rečnik. I-II. – Beograd: Izdavačka knjižarnica D. Ćukovića. – Tom I: 813 s. – Tom II: 773 + LXV.

Rjabova 1995: **Рябова, М. Ю.** Проблема временной референции и ее философское истолкование. – In: Studia Linguistica. – С.-Петербург: Образование. – Вып. 1. – С. 12-19.

Rječnik JAZU 1901: Rječnik hrvatskog ili srpskoga jezika. Svezak I. – Skupili i obradili F. Iveković i I. Broz. – Zagreb, JAZU. – 959 s.

Rječnik JAZU 1922: Rječnik hrvatskog ili srpskoga jezika. Dio VIII. – Obradio T. Maretić. – Zagreb, JAZU. – 959 s.

Rječnik stranih riječi 1993: Современный словарь иностранных слов. – Москва: Русский язык. – 740 с.

Rodić 1973: **Rodić, Nikola.** Interferencija *f*:*p* i *p*:*f*. – In: Južnoslovenski filolog. – Beograd. – Knj. XXX. – Sv. 1-2. – S. 559-563.

Ros 1967: **Ross, J.** Constraints on Variables in Sintax. – Ph. D. Dissertation, MIT.

Rusko-srpskohrvatski rečnik 1988: Rusko-srpskohrvatski rečnik / U redakciji Bogoljuba Stankovića. – Novi Sad – Moskva: Matica srpska – Русский язык. – 984 s.

Samohina/Gajsina 1996: **Самохина, Л. А.; Гайсина, Р. М.** Категория отношения в языке науки. – In: Исследования по семантике. Семантические категории в

русском языке. – Уфа: Башкирский гос. ун-т. – С. 8-26.

Serl 1991: **Serl, Džon.** Govorni činovi. – Beograd: Nolit, 1991.– 294 s. – O r i g i n a l : Searle John R. Speech Acts. – Cambridge: University Press, 1970.

Silić 2000: **Silić, Josip.** Kategorija neodređenosti/određenosti i načini njena izražavanja. – In: Riječki filološki dani. – Rijeka: br. 3. – S. 401-406.

Simeon 1969: **Simeon, Rikard**. Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva. I-II. – Zagreb: Matica hrvatske.

Simić 1996: **Simić, Radoje.** Uvod u filozofiju stila. – Beograd: Univerzitet. – 333 s.

Simić 1997: **Simić, Radoje.** Rečnik i gramatika. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 26/2. – S. 11-24.

Simić 1999: **Simić, Radoje.** Gramatičke korelacije i problem ʻkategorije stanjaʼ u srpskom jeziku. – In: Tošović. Branko (Hrsg.). Die grammatische Koreelationen. – Graz: Institut für Slawistik der Karl-Francens-Universität Graz. – S. 145-149.

Simić 2000: **Radoje, Simić.** Osnovi sintakse srpskoga jezika. 1. Teorija iskazanih formi. – Beograd – Nikšić: Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika – Jesen. – 366 s.

Sladojević 1966: **Sladojević, Petar S.** O osnovnim vremenskim kategorijama glagolskih oblika u srpskohrvatskom jeziku. – Beograd: Naučna knjiga. – 116 s.

Srdić 1996: **Srdić, Smilja.** Sinkretizam glagolskih oblika u ranom novovisokonemačkom. – In: Srpski jezik. – Beograd – Nikšić. – Br. 1-2. – S. 366-373.

Srpskohrvatski leksikon 1972: Srpskohrvatski jezik. Enciklopedijski leksikon / Redaktori i urednici Peco Asim i Stanojčić Živojin. – Beograd: Interpres. – 604 s.

Stakić 1996: **Stakić, Milan.** Derivacioni morfonološki dubleti u srpskom jeziku. – In: Srpski jezik. – Beograd – Nikšić. – Br. 1-2. – S. 149-162.

Stankov 1976: **Станков, Валентин.** Конкуренция на глаголните видове в българския книжовен език. – София: Издателство на Българската академия на науките. – 131 с.

Stanković 1997a: **Stanković, Bogoljub.** Međuodnos gramatike i rečnika u oblasti sintagmatskih veza. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 26/2. – S. 83-90.

Stanković 1997b: **Станкович, Боголюб.** Соотношение моделей словосочетаний славянских языков. – In: Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku. – Novi Sad. – XL/1. – S. 177-187.

Stanojčić 1967: **Stanojčić, Živojin S.** Jezik i stil Iva Andrića (funkcije sinonimskih odnosa). – Beograd: Filološki fakultet. – 330 s.

Stanojčić 1999: **Stanojčić, Živojin.** Refleksija značenjskih odnosa i n d i v i d u a l n o : k o l e k t i v n o u nekim morfološkim kategorijama. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 28/2. – S. 79-85.

Stanojčić/Popović 1992: **Stanojčić, Živojin; Popović, Ljubomir.** Gramatika srpskoga jezika. – Beograd – Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Zavod za izdavanje udžbenika. – 400 s.

Stepanov 1997: **Степанов, Ю. С.** Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – Москва: Школа „Языки русской культуры“. – 824 с.

Stevanović 1952: **Stevanović, M.** Infinitiv i svezica „da“ s prezentom. – In: Naš jezik. – Beograd. – III/9-10. – S. 282-288.

Stevanović 1957-1958: **Stevanović, Mihailo.** Način određivanja značenja glagolskih oblika. – In: Južnoslovenski filolog. – Beograd. – XXII, knj. 1-4. – S. 19-48.

Stevanović 1972: **Stevanović, M.** Glagolski oblici kao međusobne sintaksičke opozicije. – In: Južnoslovenski filolog. – Beograd. – Knj. XXIX, sv. 1-2. – S. 81-103.

Stevanović 1974[2]: **Stevanović, Mihailo.** Savremeni srpskohrvatski jezik (Gramatički sistem i književnojezička norma). Tom II: Sintaksa. – Beograd: Naučna knjiga. – 942 s.

Stevanović 1976: **Stevanović, Mihailo.** Belićevo učenje o sintaksičkim sistemima glagolskih vremena, glagolskih načina i glagolskog vida. – In: Zbornik radova o Aleksandru Beliću. – Beograd: SANU, posebna izdanja, knj. CDXCVIII, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 28. – S. 91-131.

Stevanović 1980: **Stevanović, Mihailo.** Još o proučavanju sistema glagolskih vremena u srpskohrvatskom jeziku. – In: Glas Srpske akademije nauka i umetnosti, Odeljenje jezika i književnosti. – Beograd. – CCCXXV, knj. II. – S. 9-61.

Stevanović 1986: **Stevanović, Vida.** Oko alternativne upotrebe dvaju oblika u drugom delu složenog futura. – In: Naš jezik. – Beograd. – XXVII/1-2. – S. 118-124.

Stijović 1981: **Stijović, Svetozar.** Pitanje korelacije između zamene jata i standardne hipokorističke formacije *Péra*/*Péro* u štokavskim govorima. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 7. – S. 49-55.

Stijović 1992: **Stijović, Svetozar.** Slavenizmi u Njegoševim pesničkim delima. – Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Prosveta. – 254 s.

Stojanović 1921: **Stojanović, Ljubomir.** O značenju i upotrebi glagolskih oblika u rečenicama. – In: Južnoslovenski filolog. – Beograd. – Knj. II. – S. 187-210.

Stojanović 1994: **Stojanović, Danijela.** Scrambling in Serbo-Croatian as A-Bar Movement. – In: Cahiers-Linguistiques-d'Ottawa. – Ottawa: Oct. 22. – P. 33-60.

Stojanović 1996: **Stojanović, Smiljka.** Binarne relacije posesije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku. – Beograd: Filološki fakultet. – 500 s.

Stojanović, 1997: **Stojanović, Smiljka.** Osnovni relacijski termini. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 26/2. – S. 120-127.

Stojićević 1954: **Stojićević, Aleksandar.** Značenje aorista i imperfekta u srpskohrvat-

skom jeziku. – In: Pitanja književnosti i jezika. – Knj. I. – S. 180-190.

Stroson 1963: **Strawson, P. F.** On referring. – Philosophy and Ordinary Language. Ed. by Caton Ch. E. – Urbana.

Subotić 2000: **Subotić, Ljiljana**. Padeži sa posesivnim značenjem u semberijskom govoru. – In: Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku. Posvećeno Dragoljubu Petroviću povodom 65-godišnjice života. – Novi Sad. – XLIII. – S. 581-588.

Sviderski 1959: **Свидерский, В. И.** Противоречивость движения и ее проявления. – Ленинград: Ленинградский гос. ун-т. – 139 с.

Šamšalović 1995[13]: **Šamšalović, Gustav.** Njemačko-hrvatski rječnik. – Zagreb: Coloprint. – 998 s.

Šanidze 1946: **Шанидзе, А. Г.** Глагольные категории акта и контакта на примерах грузинского языка. – In: Известия АН СССР, Отделение литературы и языка. – Москва. – Т. V, в. 2. – С. 165-172.

Šanidze 1984: **Шанидзе, А. Г**. Грамматические заметки. – In: Вопросы языкознания. – Москва. – № 2. – С. 43-46.

Šijak/Lončarek 1993: **Šijak, Andrija; Lončarek, Darko**. Informatički rječnik. – Varaždin: Tiskara Varteks. – 164 s.

Šimundić 1994: **Šimundić, Mate.** Rječnik suvišnih tuđica u hrvatskomu jeziku. – Zagreb: Barka. – 269 s.

Šipka 1998: **Šipka, Danko.** Osnovi leksikologije i srodnih disciplina. – Novi Sad: Matica srpska. – 246 s.

Šipka 1999: **Šipka, Milan.** Korelacije značenja i oblika duge i kratke množine imenica muškog roda u srpskom i/ili hrvatskom jeziku. – In: Tošović. Branko (Hrsg.). Die grammatische Koreelationen. – Graz: Institut für Slawistik der Karl-Francens-Universität Graz. – S. 165-176.

Škarić 1975-1976: **Škarić, Ivo**. Razlikovna obilježja. – In: Jezik. – Zagreb, br. 1. – S. 1-10.

Škiljan 1974: **Škiljan, Dubravko**. Aristotelove kategorije, jezik i stvarnost. – Latina et Graeca. – Zagreb: br. 2. – S. 17-21.

Škiljan 1976: **Škiljan, Dubravko.** Dinamika jezičnih struktura. – Zagreb: Teka. – 161 s.

Škiljan 1978: **Škiljan, Dubravko.** Govor realnosti i realnost jezika. – Zagreb: Školska knjiga. – 180 s.

Škiljan 1985: **Škiljan, Dubravko.** Pogled u lingvistiku. – Zagreb: Školska knjiga. – 263 s.

Škiljan 1985b: **Škiljan, Dubravko.** U pozadini znaka. – Zagreb: Teka. – 159 s.

Šmeljov 1960: **Шмелев, Д. Н.** Абсолютное и относительное употребление форм времени русского языка. – In: Русский язык в национальной школе. – Москва. – № 5. – С. 3-10.

Šteling 1959: **Штелинг, Д. А.** О неоднородности грамматических категорий. – In: Вопросы языкознания. – Москва. – № 1. – С. 55-64.

Šulek 1990 (1874-1875): **Šulek, Bogoslav.** Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja. Sv. 1-2. – Zagreb: Globus.

Švaćko 1991: **Švaćko, Vanja.** Dihotomijski pristup glosematičkim relacijama u prolegomenima teoriji jezika Luisa Hjelmsleva. – In: SOL, Zagreb: sv. 1-2. – S. 113-130.

Tafra 1996: **Tafra, Branka**. Bliskoznačni odnosi u leksiku. – In: Filologija. – Zagreb: br. 26. – S. 73-84.

Tanasić 1999: **Tanasić, Sreto.** Semantika glagola i iterativnost. – In: Južnoslovenski filolog. – Beograd. – Knj. LV. – S. 37-45.

Tarski 2000**: Тарский А.** Введение в логику и методологию дедуктивных наук. – Биробиджан: Тривиум. – 326 с.

Tasić/Bauer 1989: **Tasić, Vera; Bauer, Ivan.** Englesko-srpskohrvatski rečnik kompjuterskih termina. – Beograd. – 499 s.

Tekavčić 1979: **Tekavčić, Pavao.** Uvod u lingvistiku. – Zagreb: Sveučilište u Zagrebu. – 283 s.

Terminologie 1988[2]: Terminologie zur neueren Linguistik / Verfaßt und zusammengestellt von Werner Abraham. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag. – 1059 S.

Terzić 1998: **Terzić, Aleksandar.** Funkcionalno-semantički ekvivalenti genitivnih sintagmi sa značenjem odnosa lica prema drugom licu u ruskom i srpskom jeziku. – In: Slavistika. – Beograd. – Br. II. – S. 53-62.

Terzić 1991: **Терзич, Богдан.** Существительные, мотивированные числительным в русском и сербохорватском языках. – In: Slavist. – Sarajevo. – Br. 2. – S. 79-87.

Tihomirova/Tihomirov 1998: **Тихомирова, Л. В., Тихомиров, М. Ю.** Юридическая энциклопедия. – Москва: Издание г-на Тихомирова М. Ю. – 526 с.

Tihonov 1970: **Тихонов, А. Н.** Изучение видов русского глагола в узбекской школе. – Ташкент. – С. 108-110.

Tir 1997: **Tir, Mihal.** Glagolske imenice i trpni pridevi kao posebne odrednice. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 26/2. – S. 427-431.

Tolstoj 1982[5]: **Толстой, И. И.** Сербскохорватско-русский словарь. – Москва: Русский язык. – 736 с.

Tošić 1991: **Tošić, Borisav.** Centar i periferija nekih leksičko-semantičkih kategorija. – In: Slavist. – Sarajevo. – Br. 2. – S. 97-104.

Tošović 1982: **Tošović, Branko.** Stilsko-semantičke osobine participa ruskoga jezika u odnosu na njegove korespondente u srpskohrvatskom jeziku. – In: Studia philologica, Priština. – 1-2. – S. 61-72.

Tošović 1985: **Tošović, Branko.** Прошедшее время в русском и сербохорватском языках. – Studia Russica, Budapest. – VIII. – S. 171-194.

Tošović 1986: **Tošović, Branko.** Jezik, lingvistika, semantika. Razgovor sa H. van Skuneveldom. – Odjek. – Sarajevo: br. 8, 15-30. april. – S. 9-10.

Tošović 1988a: **Tošović, Branko.** Funkcionalni stilovi. – Sarajevo: Svjetlost. – 311 s.

Tošović 1988b: **Tošović, Branko.** Ruska gramatika u poređenju sa srpskohrvatskom. Glasovi, oblici, rečenica. – Sarajevo: Svjetlost. – 427 s.

Tošović 1995: **Tošović, Branko.** Stilistika glagola. Stilistik der Verben. –Wuppertal: Lindenblatt. – 539 s.

Tošović 1997: **Tošović, Branko.** Russisch-serbokroatisch-deutsche Korrelationen in der Kategorie des Genus. – Anzeiger für slawische Philologie. – Graz. – Band. XXIV. – S. 7-36.

Tošović 1998a: **Tošović, Branko.** Глагольный категориал. Das verbale Kategorial. – Opole – Graz: Uniwersytet Opolski – Universität Graz. – 122 c.

Tošović 1998b: **Tošović, Branko.** К переосмыслению глагольной системы русского, сербохорватского и немецкого языков. – Izučavanje slovenskih jezika, književnosti i kultura u inoslovenskoj sredini. – Beograd: Katedra za slavistiku Filološkog fakulteta, Slavističko društvo Srbije. – S. 114-129.

Tošović 1998c: **Tošović, Branko.** Univerzalna semantička klasifikacija glagola. – XXVII Međunarodni naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 27/2. – S. 113-124.

Tošović 1999: **Tošović, Branko.** Die grammatischen Korrelationen / Grazer Linguistische Slawistentage (GraLiS-1999). – Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität. – 348 S.

Tošović 1999b: **Tošović, Branko.** Экстракатегориал научного стиля. – Dyskurs naukowy – tradycja i zmiana. – Opole: Uniwersytet Opolski. – S. 155-163.

Tošović 2000: **Tošović, Branko.** Die Funktionen der Sprache. – Stylistyka. – Opole: Uniwersytet Opolski. – IX. – S. 315-337.

Trgovački rj. 1992: Trgovački rječnik / Urednik Mirjana Petrović. – Rijeka: Masmedia. – 744 s

Trubeckoj 2000: **Трубецкой, Н. С.** Основы фонологии. – Москва: Аспект Пресс. – 352 с.

Turajeva 1979: **Тураева, З. Я.** Категория времени. Время грамматическое и время художественное (на материале английского языка). – Москва: Высшая школа. – 219 с.

Turk 1990: **Turk, Marija**. O grafemsko-fonemskim odnosima u Hermonovoj knjizi „Brašno duhovno“. – Fluminensia. – Rijeka: God. 2, br 1-2. – S. 109-116.

Turk 1992: **Turk, Marija**. Fonologija hrvatskog jezika (raspodjela fonema). – Rijeka –

Varaždin: Izdavački centar Rijeka – Tiskara Varaždin. – 165 s.

Turk 1996: **Turk, Marija**. Inherentna distinktivna obilježja i distribucija fonema u hrvatskome jeziku. – In: Govor. – Rijeka. – XIII, 1-2. – S. 41-54.

Ujemov 1963: **Уемов, А. И.** Вещи, свойства и отношения. – Москва: Изд-во АН СССР. – 184 с.

Ulrich 1987: **Urlich, W.** Linguistische Grundbegriffe. – Würzburg: Verlag Ferdinand Hirt. – 217 S.

Uroić/Hurm 1993: **Uroić, Marija; Hurm, Anton.** Njemačko-hrvatski rječnik. – Zagreb: Školska knjiga. – 1010 s.

Vajzović 1999: **Vajzović, Hanka**. Korelacija forme i značenja (na primjeru turcizama). – In: Tošović. Branko (Hrsg.). Die grammatische Koreelationen. – Graz: Institut für Slawistik der Karl-Francens-Universität Graz. – S. 177-191.

Vasić 1998: **Vasić, Vera.** Sintaksička koreferencijalnost. – In: Južnoslovenski filolog. – Beograd. – Knj. LIV. – S. 79-86.

Vasić: 1995: **Vasić, Vera.** Novinski reklamni oglas: studija iz kontekstualne lingvistike. – Novi Sad: LDI. – 326 s.

Veber 1868: **Veber, A.** O vremenih u hrvatsko-srbskom jeziku. – In: Rad JAZU. – Zagreb. – Knj. II. – S. 49-67.

Veliki pravni rječnik 1998: Большой юридический словарь. – Москва: Инфра-М. – 790 с.

Vitas 1997: **Vitas, Duško.** O elementarnoj morfografemskoj klasi. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 26/2. – S. 195-206.

Vojvodić 1994: **Vojvodić, Dojčil.** O „transpoziciji“ infinitiva u ruskom jeziku (u poređenju sa ruskim). – In: Godišnjak Filozofskog fakulteta. – Novi Sad. – Knj. XXII. – S. 207-216.

Vojvodić 1997: **Vojvodić, Dojčil.** Performativni iskazi kao rezultat međusobne uslovljenosti leksičkih i gramatičkih značenja glagola. – In: Zbornik za filologiju i lingvistiku. – Novi Sad. – XII. – S. 129-140.

Vujaklija 1972: **Vujaklija, Milan.** Leksikon stranih reči i izraza. – Beograd: Prosveta. – 1103 s.

Vukomanović 1996: **Vukomanović, Slavko.** Sinkretizam oblika imeničkih reči u srpskom jeziku. – In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. – Beograd: MSC. – 25/2. – S. 347-359.

Vuković 1986: **Vuković, Gordana.** O odnosu „orijentacionih“ predloga tipa *ispod*/*pod*, *iznad*/*nad*, *ispred*/*pred*. – In: Prilozi proučavanju jezika. – Novi Sad. – Br. 2. – S. 77-83.

Vuković 1967: **Vuković, Jovan.** Sistem srpskohrvatskih glagolskih oblika u vremenskim i funkcionalnim međuodnosima (korelacijama). – In: Vuković Jovan. Sin-

taksa glagola. – Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika. – 419 s. – S. 354-408.

Vuković 2000: **Vuković, Novo.** Putevi stilističke ideje. – Podgorica – Nikšić: Univerzitet Crne Gore – Jasen. – 235 s.

Weinrich 1971: **Weinrich, H.** Tempus: Besprochene und erzählte Welt. – Stuttgart: Kohlhammer. – 349 S.

Welte 1974: **Welte, W.** Moderne Linguistik: Terminologie / Bibliographie. – München: Max Hueber. – S. 296-297.

Zec/Kojen 1981: **Zec, Draga; Kojen, Leon.** Srpskohrvatske konstrukcije s obaveznim determinatorom. – Zbornik za filologiju i lingvistiku. – Novi Sad. – XXIV/1. – S. 135-149.

Zečević 1993: **Zečević, Vesna.** Fonološke neutralizacije u kajkavskom vokalizmu. – Zagreb: Zavod za hrvatski jezik. – 243 s.

Zeman 1966: **Земан, И.** Познание и информация. Гносеологические проблемы кибернетики. – Москва: Прогресс. – 254 с. – O r i g i n a l : Zeman Jiří. Poznání a informace. Gnoseologické problémy kibernétiky. – Praha: Československé akademie věd, 1962.

Zipf 1935: **Zipf, G. K.** Psychobiology of Language. – In: An Introduction to Dynamic Philology. – Boston. – P. 68-81.

Znika 1994a: **Znika, Marija.** Atributne odnosne rečenice. – In: Jezik. – Zagreb, br. 4. – S. 103-108.

Znika 1994b: **Znika, Marija.** *Koji* i *što ga*. – In: Jezik. – Zagreb, br. 5. – S. 134-141.

Znika 1995: **Znika, Marija** Mjerne jedinice u svakodnevnoj uporabi: Zalihost mjernih jedinica u odnosu na njihove sustave – In: Jezik: br. 3. – Zagreb.

Znika 1997a: **Znika, Marija.** O jednom tipu međusobnih odnosa nominalnih izraza. – In: Rasprave Instituta za jezik. – Zagreb. – III. – S. 153-158.

Znika 1997b: **Znika, Marija.** Opisni i odnosni pridjevi. – In: Suvremena lingvistika. – Zagreb: 23:1-2 (43-44) . – S. 341-57.

Zolotova 1975: **Золотова, А. Е.** Аспекты изучения категории глагольного времени. – In: Известия АН ССР, Серия литературы и языка. – Москва. – Том 34, № 3. – С. 248-258.

Zolotova 1982: **Золотова, Г. А.** Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – Москва: Наука. – 368 с.

Žolkovski 1970: **Жолковский, А. К.** О глубинном и поверхностном синтаксисе (на материале языка сомали). – Известия АН СССР: Серия литературы и языка. – Москва. – Т. XXIX, в. 5. – С. 427-439.

Žukov-Verežnikov 1966: **Жуков–Вережников, Н.** Теория генетической информации. – Москва: Мысль. – 319 с.

PREDMETNI REGISTAR

Registar obuhvata dvije vrste pojmova. Prva grupa se može nazvati pojmovnim aparatom opšteg karaktera (tipa *smisao*, *pitanje, predmet, obilježje*). Drugu čine opštelingvistički i opštesintaksički termini (*riječ*, *rečenica*, *značenje, sintagma* i dr.) i uskolingvistički termini (*entropija*, *referencija*). Razlikovanje dviju grupa pojmovnog aparata se vrši iz dva razloga: 1. da se razgraniče opšta značenja od stručnih, 2. da se dobije pojmovnik bitan za analizu i njeno razumijevanje, 3. da se registar svede u razumne okvire. Opšti lingvistički termini (*jezik*, *govor*, *tekst, forma, značenje* i sl.) daju se samo onda kada se definišu, tipologiziraju ili preciziraju. U indeksiranju usko stručnih termina primjenjuje se apsolutni princip, tj. svaka se njihova upotreba navodi. Opšti pojmovi daju se selektivno (indeksiraju se pozicije bitne za bliže tumačenje, definisanje, preciziranje ili tipološko izdvajanje). Npr. ako se govori o osnovnim denotativnim suštinama – *predmetu* i *obilježju*, ove riječi se uključuju u registar; ukoliko se koriste u opštem značenju, one se izostavljaju. U slučajevima kada riječ ima univerzalno i specijalno značenje, primjenjuje se selektivna metoda, npr. (1) *broj – broj* riječi, *broj* primjera i (2), *broj* kao gramatička kategorija; (1) *vrsta – vrsta* upotrebe, *vrsta* istraživanja i (2) *vrsta* kao taksonomijska kategorija, odnos *vrste* i *roda*. Spojevi riječi navode se samo u slučaju njihove relevantnosti (npr. registruje se *prvo mjesto* i *drugo mjesto* kao tematsko-rematske pozicije.

U registru se koristi princip ukrštanja (registrovanja pojma u različitim kombinacijama). Recimo, pojedini dvočlani ili tročlani izrazi se daju izdiferencirano prema semantičkoj dominantni jednog elementa. To se obično tiče terminoloških sintagmi: one se uključuju u registar prema relevantnom nezavisnom i zavisnom članu (npr. *semantičko* variranje, a ne *variranje:* semantičko ~). Ukoliko pojam ima višedimenzionalni karakter, on se daje stepenasto: prvo dolazi odrednica 1. ranga, zatim odrednica 2. ranga, a onda odrednica 3. ranga, npr. *rečenica* (1), *član rečenice* (2), *glavni član rečenice* (3). Simbol ~ označava da riječ koja prethodi ili koja slijedi predstavlja jedinicu višeg hijerarhijskog ranga (1, 2, 3 itd.). Npr. *subjekat*: *gramatički* ~; *funkcija*: ~ *teme*. Pri tome se ne ukazuje na razliku u jednini i množini.

Da bi se izvršila potpuna unifikacija, u registru se primjenjuje samo ijekavica. Pridjevi se daju u određenome vidu. U Predmetni registar nisu uključeni pojmovi i imena iz spiska citirane literature.

adjunkt, 322
adresat, 324**,** 325
adverbijal, 335
afazijski
~ tip skraćivanja, 254
afiks, 254
afirmacija, 318**,** 319**,** 323
agens, 203, 295, 303, 312, 322, 324, 325, 327, 336, 341
akcenat, 202**,** 217**,** 236**,** 278**,** 322**,** 327**,** 349
~ govornog akta, 236
~ pojedinih riječi, 236
frazni ~, 217, 218, 236, 237, 277, 333, 340
govorni ~, 236
jači ~, 236, 237
leksički ~, 236
logički ~, 218, 236, 316, 322
pojačani ~, 236
ritmički ~, 236
slabiji ~, 236
akseologizirati, 242
akseološki iskaz, 283
aktant, 267**,** 312**,** 324**,** 325**,** 337**,** 342
četvoročlani ~, 303
dvočlani ~, 303
tročlani ~, 303
aktivizacija, 346
aktor, 324
aktuelizacija, 212**,** 213**,** 217**,** 220**,** 230**,** 231**,** 243**,** 247**,** 308**,** 329
~ egzistencijalnog lokalizatora, 305
~ imenica, 243
~ iskaza, 217
~ predikativnosti, 313
~ teme, 247
djelimično eksplicitna ~, 243
eksplicitna ~, 243
implicitna ~, 243
komunikativna ~, 259, 305
tip ~, 243
aktuelizator, 243
eksplicitni ~, 243
implicitni ~, 243
aktuelizovanje, 213
aktuelizovanost, 257
aktuelizovati, 206, 208, 210, 211, 213, 214, 220, 224, 230, 243, 246, 258, 306, 307, 308, 309, 310, 316, 317
aktuelno raščlanjivanje, 205**,** 217**,** 336**,** 341
sredstvo ~, 217, 278
akuzativ, 336
alfakorelat, 178
alogičnost, 300
alterolekt, 219
anafora, 227**,** 295
anaforski, 205**,** 281
analiza
konstituentna ~, 343
antecedent, 227**,** 289**,** 295
anteriorni, 281
anteriornost, 201
antidisjunkcija, 289
antonim, 298
apelativ, 257
aplikacija
~ korelacione nominacije, 355
apositum, 263
apozicija, 223**,** 335
argo, 351
argument, 324
arhedirestat, 176**,** 177
artikulacija
druga ~, 355
prva ~, 355
asercija, 259**,** 267**,** 268**,** 269**,** 271**,** 288**,** 318**,** 319**,** 347
asimentični
~ pravac, 301
asimetrija, 21**,** 65**,** 66**,** 78**,** 83**,** 108**,** 111**,** 167**,** 301
~ između izraza i sadržine, 166
~ korelativnih gramatičkih oblika, 65
~ korelativnih oblika, 65
~ oznake i označenog, 28
~ strukture, 28
~ u prijedloškim sistemima, 105
~ u rečeničnim strukturama, 166
funkcionalna ~, 28
asocijativni
~ značenjski sklop imenice sa glagolom, 158
Aspekt-Konkurenz, 36
aspektual, 183
atribucija, 248**,** 266**,** 273**,** 275**,** 286**,** 308**,** 310**,** 338
kvantitativna ~, 309
negativna vrijednost ~, 311
pasivna ~, 248
atribut, 205, 215, 223, 228, 233, 280, 293, 312, 321, 335, 338, 341, 357

kongruentni ~, 220
nekongruentni ~, 220
atributivnost, 313
atributski, 220**,** 225**,** 312
autodefinisanje, 282
autoidentičnost, 311
automatizam
~ percipiranja, 249
autoreferentni iskaz, 260
azbuka, 240
Morzeova ~, 240
bajka, 274
baza, 345
betakorelat, 178
bezglagolska poezija, 254
bikonkurencija, 34
binaristička
~ analiza, 63
~ teorija, 54
binaritet, 106
binarizam, 39**,** 54**,** 59**,** 68**,** 106**,** 116**,** 119**,** 342
Jakobsonov ~, 87, 106
binarnost, 106**,** 239**,** 293
definicijska ~, 291
egzistencijalna ~, 309
komunikativna ~, 291, 309
BInary digiT, 239
biprojekcional, 192
komunikativni ~, 192
bit, 239, 240, 244, 248, 252
broj, 221, 223, 224, 225, 246, 328, 330, 337, 338
redni ~, 221, 228, 326
supstantizovani ~, 223, 224
centar
komunikativni ~, 211
čestica, 323**,** 331
cijepanje, 231
cilj, 226**,** 325
komunikativni ~, 215
sporedni ~, 215
član
~ GramP, 229, 335
~ rečenice, 227, 326, 334, 344
glavni ~, 220, 228
sporedni ~, 220, 228, 341
glavni ~, 321, 341, 342
gramatički ~, 215, 321, 342
gramatički istorodni ~, 280
istorodni ~, 279, 280, 281, 342
koordinatni ~, 279
logički ~, 321
potčinjavajući ~, 297
potčinjeni ~, 297
sporedni ~, 321
upravni ~, 223
zavisni ~, 223
čuđenje, 260
čvor, 343
dubinski ~, 343
***da*-konstrukcija,** 237
dativ, 336
dedukcija, 290
definicija, 218**,** 291**,** 292**,** 315**,** 321**,** 331
~ tememe, 315
~ zasnovana na genezi, 293
diskursivno-analitička ~, 292
eksplicitna ~, 291, 292
formula ~, 291
implicitna ~, 291, 292
kontekstualna ~, 292
nepoznata ~, 293
neuspješna ~, 292
nominalna ~, 293
operaciona ~, 292
ortodoksno klasična ~, 293
ostenzivna ~, 292
rekurzivna ~, 292
teorija ~, 292
uspješna ~, 292
definisanje, 290**,** 291**,** 292
deiksis
prostorni ~, 207
deiktička riječ, 287
deiktizacija, 272
deklaracija, 260
deklarativ, 257
deklinacijski, 224
dekodiranje, 214**,** 232**,** 270**,** 317**,** 330
denominator, 157
denotacija, 263**,** 268**,** 272**,** 274**,** 277
denotat, 263, 264, 267, 270, 272, 273, 276, 277, 278, 295, 302, 314, 315, 316, 324, 337, 342, 346, 349
~ lekseme, 324
identični ~, 345
lažni ~, 273
denotativna
~ fraza, 272
~ suština
osnovna ~, 326

denotativni, 312
deskripcija, 266**,** 271**,** 272**,** 273**,** 274**,** 275**,** 281**,** 291**,** 294**,** 299**,** 353
atributivna ~, 272
atributska ~, 314
funkcija ~, 272
korelaciono-stratifikaciona ~, 118
neodređena ~, 251, 272, 294, 312, 313
određena ~, 248, 251, 272, 314, 316
predmetna ~, 283
referencijalna ~, 272
referentna ~, 272
neodređena ~, 313
određena ~, 313
deterimisanje
taksonomijsko ~, 274
determinacija, 41**,** 44**,** 45**,** 50**,** 51**,** 106**,** 109**,** 112**,** 243**,** 246**,** 277**,** 292**,** 338
~ između članova u procesu, 45
~ između članova u sistemu, 45
~ korelacione nominacije, 19
~ sadržaja, 99
hronološka ~, 167
korelaciona ~, 19
obavezna ~, 111
odnos ~, 106, 129, 173
semantička ~, 270
složena ~, 99
determinant, 226
determinativ, 272**,** 329
determinator, 205**,** 206**,** 207**,** 220**,** 226**,** 247**,** 338
imenski ~, 338
neispustivi ~, 338
neodređeni ~, 246
obavezni ~, 338
determinisanje, 282
deverbativ, 250
dezinformacija, 264
dezorganizacija
mjera ~, 244
diferencijacija, 321**,** 343
~ u značenju, 231
informaciona ~, 208
poziciona ~, 207
tematsko-rematska ~, 330
diferencijacija jezika
funkcionalnostilska ~, 351
dihotomija, 21**,** 47**,** 55**,** 79**,** 84**,** 106**,** 108**,** 110**,** 140**,** 170
~ dijahronija i sinhronija, 39
~ gramatičko – negramatičko, 83
~ homogeno – heterogeno, 182
~ između jezika i govora, 99
~ jezička shema i jezički uzus, 47
~ jezik – govor, 80, 115
~ jezik i govor, 39
~ korelaciona, 71
~ N. S. Trubeckog, 54
~ oznaka (signifikant) – označeno (signifié), 39
~ značenje (signification) – vrijednost (valeur), 48
de Sosirova ~, 80, 126
Huserlova ~, 110
osnovna ~, 110
prividna ~, 110
dijalekat, 219**,** 351
dijeljenje, 290**,** 293
diktum, 267
dinamično variranje, 341
dinamika, 329
dio
~ rečenice
informativni ~, 210
pozicioni ~, 210
~ rematski, 269
atributski ~, 221
imenski ~, 221, 236
komunikativni ~, 217
rematski ~, 210, 316
tematski ~, 210, 269
direktiv, 260
direma, 212
direstat, 133**,** 175**,** 176**,** 177
direstatička
~ legura, 175
direstatički, 174
~ integrativ, 177
~ situacija, 329
direstatika, 176
direstatsko-konglomeracijski sklop, 177
disjunkcija, 277**,** 289**,** 319
afirmativna ~, 289
istinita ~, 289
odrična ~, 289
potvrdna ~, 289
diskongruencija, 231
diskretni, 242
disrekcija, 231
distantnost, 231
distinkcija, 21**,** 46**,** 53**,** 70**,** 83**,** 87**,** 106**,** 108**,** 110
~, 122

~ gramatično-negramatično, 75
~ između, 110
~ između forme i supstance, 47
~ između intuicije (Anschauung) i predstave (Vorstellung), 110
~ između obaveznih i neobaveznih transformacija, 83
~ između površinske strukture (surface structure) i dubinske strukture (deep structure), 110
~ između riječi, značenja i predmeta, 110
~ između sinhronije i dijahronije, 110
~ između slova i glasa, 110
~ između spoljašnje i unutrašnje forme, 110
~ jezički univerzum – vanjezički univerzum, 115
~ langue – parole, 110
de Sosirova ~, 54, 110
dubinska padeška ~, 110
fonološka ~, 118
gramatička ~, 110
Hjelmslevljeva ~, 49
implicitna ~, 110
jezička ~, 71
relevantna ~, 110
suštinska ~, 70
vokalska ~, 110
distinktivna
~ funkcija jezika, 51
~ jedinica, 110
~ mogućnost, 118
~ vrijednost
glasovna ~, 110
distinktivni
~ faktor, 53
distinktivno
~ obilježje, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 110, 118, 119, 125, 130
binarno ~, 57
inherentno ~, 120
semantičko ~, 117
~ svojstvo, 58
distinktivnost
~ fonološka, 83
distributivni
~ dio, 325
dizjunkcija, 288**,** 289**,** 319
afirmativna ~, 289
eliminatorna ~, 289
restriktivna ~, 289
stroga ~, 289
djelovanje, 22**,** 147**,** 173**,** 175
uzajamno ~, 17, 83, 108, 111, 175
zajedničko ~, 22
dodavanje, 345
događaj, 241**,** 264
binarni ~, 240
cjeloviti ~, 226
istiniti ~, 265
dokazivo, 320
dominanta, 215
akcionalna ~, 215
jezička ~, 182, 197
predmetna ~, 215
dozvoljeno, 320
drvo, 343
~ komponenti, 343
~ zavisnosti, 343
dubina, 343
~ perspektive, 344
~ rečenice, 343, 344
dvoznačajnost, 160
efekat prevarenog očekivanja, 285
efemerna grupa
razlike u izražavanju ~, 351
egzistema, 305**,** 308**,** 309**,** 311
egzistencija, 304**,** 307**,** 308**,** 309**,** 310**,** 312
negativna vrijednost ~, 311
egzistencijalnost, 272**,** 310**,** 311
pokazatelj ~, 305
ekonomičnost, 231**,** 270
ekonomija, 231**,** 241**,** 254
finalna ~, 231
inicijalna ~, 231
medijalna ~, 231
ekskluziv
intrakorelacioni ~, 186
ekskluzivnost
ekstrakorelaciona ~, 186
interkorelaciona ~, 186
intrakorelaciona ~, 186
ekspanzija
desna ~, 343
lijeva ~, 343, 344
progresivna ~, 343
regresivna ~, 343
ekspresema, 351
ekspresivnost, 231**,** 351
ekstakorelacional, 182
ekstencija, 263

ekstencional, 263**,** 274**,** 276**,** 277**,** 278**,** 312**,** 315**,** 346**,** 349
isti ~, 349
ekstencionalna strana, 277
ekstencionalni, 312**,** 314
ekstencionalnost, 276
ekstrakategorijal, 183
grafijski ~, 184
ekstrakonkurencija, 34
ekstrakorelaciona
~ ekskluzivnost, 186
~ grafema, 185
~ specifičnost, 185
~ univerzalnost, 184, 185
ekstrakorelacional, 182**,** 184**,** 188**,** 356
grafijski ~, 184
ekvivalentnost, 294**,** 295**,** 300**,** 346
imenska ~, 316
elemenat
anteriorni ~, 242
istorodni ~, 293, 302
početni ~, 215
upravni ~, 223
zavisni ~, 223
empirijski, 264
engleski, 279**,** 344
enklitika, 201
glagolska ~, 340
entropična riječ, 286
entropija, 241**,** 245**,** 252
~ komunikatora, 257
maksimalna ~, 245, 252, 255, 276, 286
minimalna ~, 255
negativna ~, 245
entropijski
~ minimum, 250
~ napon, 250
epiforski, 205**,** 281
epitet, 255
eskpresiv, 257
etalon, 285
tematsko-rematski ~, 285
etropija, 245
faza
fonološka ~, 343
identifikaciono-taksonomska ~, 274
početna ~, 274
rematska ~, 277
transformaciona ~, 343
završna ~, 277
figura, 216**,** 217**,** 255
sintaksička ~, 231
stilska ~, 231
fokus, 208, 209, 210, 212, 215, 242, 251, 257, 305, 308, 317, 349
komunikativni ~, 206, 208, 211, 212, 305
pomjereni ~, 210
struktura ~, 348
fokusiranje, 211**,** 286**,** 308
~ lokacije, 307
komunikativno ~, 259
fokusiranost, 257
fokusirati, 208, 209, 211, 212, 247, 258, 260, 265, 268, 272, 274, 277, 278, 287, 297, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 313, 314, 316, 318, 322, 334, 346
komunikativno ~, 286, 328
fonema, 170**,** 171**,** 264
opozitivna ~, 40
fonokorelacional, 187
~ BHS-a, 187
fonološka jedinica, 264
forma, 182**,** 197**,** 330
inicijalna ~, 328
odrična ~, 215
potvrdna ~, 215
formalna logika
pravilo ~, 277
fraza
denotativna ~, 272
glagolska ~, 345
imenska ~, 345, 346
nominalna ~, 343
verbalna ~, 343
frejm, 197**,** 349
frekvencija, 241
funkcija
referencijalna ~, 271
funkcija, 9, 16, 20, 22, 28, 45, 46, 47, 62, 65, 81, 87, 91, 92, 93, 94, 95, 107, 112, 125, 144, 152, 153, 155, 166, 169, 170, 171, 182, 187, 191, 192, 197, 335
β-ekstrakategorijalna ~, 171
β-ekstrakategorijalna ~, 171
β-ekstrakorelaciona ~, 171
β-ekstrakorelaciona ~, 171
α-funkcija, 170
β-interkategorijalna ~, 171
β-interkorelaciona ~, 171
α-parakorelaciona ~, 171
~ alternacije, 46
~ aorista, 152

~ atributa
identična ~, 280
~ centralne rememe, 331
~ dijela
~ kompleksne reme, 338
~ kompleksne rememe, 338
~ distinktivnih semantičkih obilježja, 117
~ elemenata sistema, 170
~ glagola, 128
~ govora, 170
~ identifikacije, 171, 330, 334
~ imenice, 93
~ između članova paradigme, 46
~ između funkcija, 45
~ između kategorije i njenih dijelova, 45
~ između konstanti, 45
~ jedinica lingve, 170
~ jezika, 48, 51, 170
~ karakterizacije, 171
~ klasifikacije, 171
~ koegzistenice, 46
~ kompleksnog jezičnog znaka, 99
~ kvalifikacije, 171
~ kvantifikacije, 171
~ lingve, 170
~ modela, 116
~ nominacije, 171
~ objekta, 87
~ opšteg sistema, 170
~ organizacije, 171
~ padeža, 97
~ partikularizatora, 115
~ pragmatizacije, 171
~ pravila selekcije, 79
~ predikacije, 171
~ predikata
identična ~, 280
~ predikata, 153, 331
~ pridjeva, 93
~ priloške odredbe
identična ~, 280
~ priroka, 331
~ relacije, 171
~ rematskog težišta, 331
~ reme, 220, 229, 230, 337, 338, 341
~ strukture nivoa, 77
~ subjekta, 122
identična ~, 279
~ subjekta i objekta, 64
~ teme, 220, 230, 335, 337, 338
~ u jeziku, 153
~ upravne komponente, 166
~ vremenskih transpozicija, 154
~ zavisnih veznika, 165
atributska ~, 221
centralna ~, 166, 170
član ~, 45
denotativna ~, 55
designativna ~, 55
dopunska ~, 98
društvena ~, 43
eksponativna ~, 55
ekstrakorelaciona ~, 171
fundamentalna ~, 86, 170
gramatička ~, 231, 334
identična ~, 166, 170, 184
ilokutivna ~, 257
integrativna ~, 52
interkorelaciona ~, 171
intrakorelaciona ~, 171
intralingvistička ~, 171
osnovna ~, 171
komunikativna ~, 171, 198, 205, 210, 214, 231, 239, 246, 258, 260, 275, 277, 285, 288, 290, 303, 307, 308, 309, 313, 326, 328, 338, 340
konstelacija kao ~, 45
korelaciona ~, 170
lokaciona ~, 171
makrofunkcija, 171
modalna ~, 171
nominativna ~, 63, 171
opozicionalna ~, 131
opozitivna ~, 110
osnovna ~, 48, 112, 170
parakorelaciona ~, 171
podfunkcija, 170
podfunkcija ~
ekstrakorelaciona ~, 171
interkorelaciona ~, 171
intrakorelaciona ~, 171
parakorelaciona ~, 170
povezanost ~ i značenja, 91
pragmatička ~, 126, 171
predikativna ~, 55
prenos ~, 28
propozicionalna ~, 267
prototipska ~, 128
različita ~, 184
referentna ~, 330
rematska ~, 331

semantička ~, 77, 231
semantičko-diferencijalna ~, 237
semiotička ~, 48
sintaksička ~, 105, 166, 279
adverbijalna ~, 166
agentivna ~, 166
objekatska ~, 166
subjekatska ~, 166
sintaksička ~
predikativna ~, 166
sistem α-korelacionih ~, 171
sistem ~, 188, 197
slična ~, 94
stalna ~, 97
strukturna ~, 231
tipična ~, 326, 330, 336
tuđa ~, 113
uvodna ~, 353
zajednička ~, 93
zavisna ~, 96, 97
znakovna ~, 47
funkcionalizam
praški ~, 217
funkcionalna
~ dvočlanost, 337
funkcionalni dualizam, 272
funkcionalno
~ odbijanje, 197
~ privlačenje, 197
FunkP, 229
funktiv, 45**,** 47**,** 48
~ u determinaciji, 45
~ u sinkretizmu, 48
autonomni ~, 45
koegzistencija ~, 46
kohezivni ~, 45
kombinovani ~, 45
komplementarni ~, 45
konstelativni ~, 45
odnos ~ u procesu, 46
odnos ~ u sistemu, 46
promjenljivi ~, 45
recipročni, 45
solidarni ~, 45
specificirajući ~, 45
specifirani ~, 45
stalni ~, 45
uzajamno-zavisni ~, 45
vrsta ~, 46
funktor, 264**,** 290
klauzalni ~, 165
rečenični ~, 165
gamakorelat, 178
Gedanke, 267
generativizam, 348
generisanje, 349
genitiv, 218
gest, 182**,** 313**,** 327
glagol, 158, 171, 182, 206, 221, 223, 224, 236, 243, 244, 249, 250, 254, 260, 263, 269, 285, 293, 311, 314, 322, 325, 326, 327, 329, 330, 331, 332, 335, 339, 345, 349, 356
~ analitički, 332
~ djelovanja, 333
~ koji izražava obradu informacije, 332
~ koji ukazuje na prirodne pojave, 339
~ kretanja, 331
~ misaone aktivnosti, 332
~ nepotpunog značenja, 338
~ psihičke aktivnosti, 332
~ punog leksičkog značenja, 250, 331
~ reagovanja, 332
~ rematski, 332
~ sa implicitnom negacijom, 333
~ sa izblijedjelom semantikom, 331
~ sa oslabljenom intencijom, 331
~ sa oslabljenom semantičkom informacijom, 223
~ sa oslabljenom semantikom, 333
~ u infinitivu, 337
~ užeg značenja, 327
~ za izražavanje emocija, 333
~ za izražavanje odnosa, 333
~ za povezivanje, 331
~ znanja, 332
desemantizovani ~, 331, 333
insuficijentni ~, 329
kopulativni ~, 331
modalni ~, 332
neprocesualni ~, 339
performativni ~, 260, 261
pomoćni ~, 250, 331
posesivni ~, 332
procesualni ~, 339
relacioni ~, 333
rematizacija ~, 331
rematski ~, 331, 333
tematski ~, 333
glagolska glad, 250
glagolski
~ način, 257
~ prilog, 224
glas, 250

glava, 218
gnoseološki
~ plan, 343
govor, 170**,** 219**,** 351**,** 355
ekspresivno obojeni ~, 236
nepromišljeni ~, 320
pisani ~, 230
šatrovački ~, 285
spontani ~, 320
usmeni ~, 230
govorni
~ čin, 245, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 268, 270, 273, 276, 284, 308
autonomni ~, 273
indirektni ~, 258
~ takt, 236
grafema
ekstrakorelaciona ~, 185
interkorelaciona ~, 185
intrakorelaciona ~
ekskluzivna ~, 186
intrakorelaciona ~, 185
univerzalna ~, 185
grafokorelacional, 184
makroslovenski ~, 184
mikroslovenski ~, 184
grafokorelat, 184
gramatička
~ analiza, 341
~ subperspektiva
morfološka ~, 330
transformativna ~, 342
gramatička subperspektiva
površinsko-dubinska ~, 330
sintaksička ~, 330
transformativna ~, 330
gramatički oblik, 224
korelativni ~, 65
gramatičko raščlanjivanje, 341
gramatika
~ ovisnosti, 87
depedencijalna ~, 87
generativna ~, 197, 342, 343, 348
transformaciona ~, 343, 349
gramema, 197**,** 223
GramP, 198, 229, 278, 321, 326, 330, 335, 340, 341, 342
statična ~, 341
greška, 292
~ širokog definisanja, 292
~ uskog definisanja, 292
grupa
imenska ~, 345
nominalna ~, 343
haos, 243**,** 245**,** 276
haotičnost, 245
harmonija, 245
hiperokategorija, 171**,** 182**,** 356**,** 452
hiperonim, 279**,** 280**,** 297**,** 314**,** 328
hiperonimičnost, 328
hipokategorija, 171**,** 182
gramatička ~, 182
hiponim, 279**,** 297**,** 314**,** 328
hiponimičnost, 328
hiponimijski
~ odnos, 328
homonimija
gramatička ~, 335
horizontal, 279
horizontalnost, 231
identičnost, 243, 273, 279, 291, 294, 295, 296, 300, 304, 311, 315, 318, 319, 325, 347
~ denotatâ, 315, 316
~ denotata i signifikata, 315
~ ekstencionala, 349
~ imena i denotata, 315
~ imena i signifikata, 315
~ realije samoj sebi, 316
~ signifikatâ, 315
~ termâ, 315
denotativna ~, 316, 317
ekstencionalna ~, 276, 316
imenska ~, 315, 316
leksikografska ~, 316
ontološka ~, 316
predikatska ~, 278
referencijalna ~, 278
semantička ~, 317
signifikativna ~, 316
identifikacija, 171, 243, 246, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 283, 291, 304, 307, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 325, 330, 334
identična ~, 270
nova ~, 314
ponovna ~, 314
predmet ~, 312, 313
ideolekt, 219
IdeoP, 198**,** 352
ideoperspektiva, 352
I-KomP, 209**,** 210**,** 211

IlokP, 257**,** 258**,** 260
ilokucija, 257**,** 259**,** 260
ilokutivna
~ intencija, 259
~ intencionalnost, 258
~ namjera, 257
~ organizacija, 257
~ sila, 259
ilokutivni, 259
~ čin, 257, 258
ilokutivnost, 257
ime, 205, 206, 207, 243, 263, 264, 274, 276, 293, 294, 295, 296, 313, 314, 315, 316, 317, 330
monoreferencijalno ~, 315
nereferentno ~, 312
referentno ~, 305, 313
rokada ~, 313
vlastito ~, 248, 271
logičko ~, 272
ime i prezime, 315**,** 316
imenica, 171, 182, 218, 221, 223, 224, 228, 233, 243, 244, 263, 268, 271, 272, 278, 281, 285, 294, 305, 321, 328, 329, 330, 333, 334, 337, 338, 345
~ predikativ, 271
~ u zavisnom odnosu, 236
glagolska ~, 313, 326
komunikativna perspektiva ~, 333
predikativna ~, 271
spoj ~, 236
vlastita ~, 271, 313
zajednička ~, 272
imeničnost, 159
imenovanje, 260**,** 305**,** 323**,** 330
forma ~, 325
imenska
~ grupa, 344
određena ~, 324
referentna ~, 324
~ riječ, 221, 223, 326
implikacija, 269**,** 289**,** 316**,** 319
in absentia
članovi ~, 41
odnos ~, 38, 41
vertikalni pritisak ~, 118, 120
in praesentia, 41
horizontalni pritisak ~, 118
odnos ~, 38, 41
susjedne foneme ~, 120
individualizacija, 243**,** 287
indukcija, 290
infinitiv, 224**,** 337
inforema, 208**,** 209**,** 210**,** 259**,** 261**,** 265**,** 266**,** 311**,** 312
krstareća ~, 266
informacija, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 207, 208, 211, 213, 214, 215, 223, 228, 229, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 257, 258, 261, 264, 265, 266, 269, 270, 271, 274, 278, 282, 286, 287, 295, 305, 307, 308, 310, 311, 312, 324, 325, 332, 333, 346, 351, 353
aktuelna ~, 214
apriorna ~, 244, 252, 254, 268
bazna ~, 240, 254
česta ~, 242
ciljna ~, 215, 331
čuvanje ~, 243
denotativna ~, 311
distribucija ~, 341
eksplicitna ~, 270, 351
ekstencionalna ~, 311
implicitna ~, 257, 270, 351
istinita ~, 282
količina ~, 239, 242, 245, 252
konstanta ~, 265
korisna ~, 240, 242
korisnost ~, 239, 242
kvalitet ~, 242
kvantitet ~, 265
lažna ~, 240, 264, 266, 275, 282
lažnost ~, 265
lijeva ~
implicitna ~, 269
maksimačna količina ~, 254
maksimalna ~, 244
maksimum ~, 253
minimalna ~, 241, 242, 244, 250
minimalna količina ~, 252
minimum ~, 253
mjera količine ~, 252
neeksplicitna ~, 268
nekorisna ~, 242
nepoznata ~, 202
netrivijalna ~, 240
nova ~, 203, 208, 209, 210, 211, 214, 216, 229, 239, 241, 251, 257, 271, 272, 282, 292, 312, 316, 335, 339
nulta ~, 241
objektivna ~, 264
opšta ~, 286
osnovna ~, 261

početna ~, 210
potpuna ~, 286
poznata ~, 313, 332
pragmatička ~, 240, 242
prava ~, 250
predmet ~, 215
predmetna ~, 319
prenošenje ~, 243
prenošenje i primanje ~, 241
primanje ~, 243
pristup ~, 242
prostorna ~, 250
rematska ~, 244
rijetka ~, 242
semantička ~, 240, 242
sintaksička ~, 240, 242
složena ~, 201
stara ~, 209, 210, 239, 257, 272, 282, 283, 312
subjektivna ~, 264
taksonomijska ~, 274, 286, 305, 307, 312
tematska ~, 244
trivijalna ~, 240
tumačenje ~, 242
unaprijed dobijena ~, 332
unaprijed poznata ~, 254
vrijednost ~, 239, 252, 265
informacijska
~ crna rupa, 257
~ glad, 285
~ nepotpunost, 285
~ praznina, 282
informacijski
~ pritisak, 354
~ vakum, 282, 354
informativ, 257
informativna
~ vrijednost, 237
informativni
~ proces, 241
informativnost, 199**,** 249**,** 258**,** 271**,** 282
~ propozicije, 258
postulat ~, 255
informisanje, 255
infotema, 207**,** 208**,** 209**,** 210**,** 259**,** 261**,** 265**,** 266**,** 311
InfP, 198, 239, 240, 241, 243, 265, 282
inkompatibilnost, 294
inkoordinacija, 231
inkorporiranje, 269
instrument, 325
insuficijencija, 353
gramatička ~, 353
leksička ~, 353
leksičko-gramatička ~, 353
insuficijentni
~ glagol, 329
intencija, 200**,** 258**,** 263**,** 275
~ rečenice, 330
ilokomunikativna ~, 258
ilokutivna ~, 259
komunikatorska ~, 258
predikatska ~, 258
propozicionalna ~, 258
referencijalna ~, 258
intencional, 263**,** 276**,** 277**,** 278**,** 281**,** 346
različiti ~, 349
različitost ~, 349
intencionalna
~ heterogenost, 272
~ struktura rečenice, 301
intencionalni, 314
intencionalnost, 257**,** 258**,** 324**,** 325
ilokutivna ~, 258
intencionirati, 278
interakcija, 12**,** 21**,** 28**,** 33**,** 47**,** 99**,** 108**,** 110**,** 126**,** 156**,** 257**,** 326**,** 349**,** 355
~ diferencijalnih obilježja, 61
~ između pojedinca i svijeta, 110
~ jezika i govora, 115
~ među pozicionim sistemima, 165
~ morfoloških kategorija, 48
~ na različitim nivoima, 182
~ organa tijela, 17
~ pragmatike, sintakse i semantike, 82
~ vremenske transpozicije i zamjeničkih riječi, 154
dvosmjerna ~, 34
ekspanziona ~, 34
epistolarna ~, 167
neprekidna ~, 182, 197
padežna ~, 98
složena ~, 48, 83, 88, 182, 197
interakcional, 182**,** 356
sintaksički ~, 181
interdepedencija, 44**,** 50**,** 51**,** 173
~ gramatike i leksikologije, 130
interkategorijal, 183
grafijski ~, 184
interkorelaciona
~ ekskluzivnost, 186

~ grafema, 185
~ specifičnost, 185
~ univerzalnost, 184
interkorelacional, 182**,** 184**,** 356
grafijski ~, 184
interogativ, 260
interverzija, 167
intonacija, 202**,** 217**,** 218**,** 236**,** 237**,** 259**,** 327**,** 340**,** 349
finalna ~, 236
izrična ~, 237
nefinalna ~, 236
upitna ~, 237
intonaciono variranje, 259
intrakategorijal, 183
grafijski ~, 184
intrakonkurencija, 34
intrakorelaciona
~ ekskluzivnost, 186
~ grafema, 185
~ univerzalna, 185
ekskluzivna ~, 186
~ specifičnost, 185
~ univerzalnost, 184, 185
intrakorelacional, 182**,** 184**,** 188**,** 356
grafijski ~, 184
intrakorelacioni
~ ekskluziv, 186
introdukcija, 270**,** 274**,** 285**,** 286**,** 287**,** 312**,** 353
apsolutna ~, 285
invarijant, 342
inverzija, 167**,** 220**,** 232**,** 237**,** 313**,** 314**,** 323**,** 339
logička ~, 323
ishod, 241**,** 245
iskaz, 213, 214, 215, 217, 256, 260, 264, 265, 282, 286, 287, 302, 318
~ predikatskog tipa, 309
~ u formi ogledala, 230
akseološki ~, 282, 283, 284
direktni ~, 284
indirektni ~, 284
aktuelizacija ~, 217, 231
anteriorni ~, 248
apstraktni ~, 285
apsurdni ~, 284
atributivni ~, 282
autoreferentni ~, 260
besmisleni ~, 253, 284, 285
deskriptivni ~, 282, 283
deskriptivno-akseološki ~, 282
egzistencijalni ~, 282, 287, 305, 307, 309, 310
elementarni ~, 282, 287
eliptični ~, 292
identični ~, 295
identifikacioni ~, 282, 311
imenski ~, 271, 278
informativni dio ~, 215
introduktivni ~, 285
istiniti ~, 265, 266, 282
jednostavni ~, 289
kontradiktorni ~, 298, 318
lažni ~, 266, 276, 304
logički ~, 264
logički nedeterminisani ~, 289
modalni ~, 282, 284
nominativni ~, 282
normalni ~, 253
opšti informativni ~, 214
opšti verifikativni ~, 214
parcijalno informativni ~, 214
parcijalno verifikativni ~, 215
posesivni ~, 311
predikativni ~, 282
predikatski ~, 309, 310
prosti ~, 254, 287, 288, 300
složeni ~, 282, 284, 287, 288, 289
logički ~, 288
složeni logički ~, 288, 289
suprotni ~, 319
tačni ~, 276
vrste ~, 282
isključivanje, 297**,** 298**,** 319
isključivost
ekstencionalna ~, 276
iskrenost, 258
isprepletenost
~ značenja imenica i glagola, 156
istina, 240, 255, 258, 263, 264, 265, 266, 267, 272, 283, 290
krah ~, 276
istiniti, 214, 263, 264, 265, 266, 267, 269, 273, 282, 283, 284, 285, 288, 289, 295, 298, 299, 301, 302, 318, 319
istinitost, 251, 258, 260, 264, 265, 266, 277, 278, 284, 297, 298, 299, 300, 324, 325
konstanta ~, 265
postulat ~, 255
istinitost/lažnost, 258**,** 300
istorodni, 280
predmet ~, 280

istorodnost, 279**,** 280
formalna ~, 280
formalno-jezička ~, 280
gramatička ~, 279
kompleksna ~, 280
logička ~, 279
prirodna ~, 281
rematska ~, 280
sadržajna ~, 280
istovremenost, 300**,** 302
izbor, 242
izdvajanje
akcenatsko ~, 322
ekspresivno ~, 213
izmjena
sintagmatska ~, 231
izokorelacional, 182
izomorfizam, 28**,** 106**,** 111**,** 184**,** 185
sintaksički ~, 278
izomorfni, 342
izomorfnost, 106**,** 294
izostavljanje, 345**,** 347
izraz
tautološki ~, 292
izraz, 264
besmisleni ~, 327
denotativni ~, 251
ekspresivnost ~, 231
imenski ~, 272
istiniti ~, 264
jezički ~, 199, 200, 219, 225, 252, 254, 263, 275, 285
lažni ~, 264
nulti ~, 292
predikatski ~, 277
priloški ~, 249
referentni ~, 277
skriveni ~, 292
upitni ~, 214
verbalni ~, 292
izuzimanje, 294**,** 297
izvinjenje, 260
jasnoća
postulat ~, 256
jedinica
~ mišljenja, 264
gramatička ~, 197
komunikativna ~, 258
leksička ~, 257, 342
neinformativna ~, 254
nominativna ~, 324
rečenična ~, 231
sintagmatska ~, 231
tekstualna ~, 170, 231
jedinstvo
~ imenskog i glagolskog značenja, 162
jednakost, 294**,** 302
~ obima pojmova, 316
funkcionalna ~, 317
jednina, 223**,** 225
jezgro, 215
~ rečenice
informaciono ~, 236
jezička
~ jedinica, 171, 198, 239, 248
~ sfera, 197
formalna ~, 197
funkcionalna ~, 197
lokaciona ~, 197
supstancionalna ~, 197
~ struktura
ekspresivno obojena ~, 351
neutralna ~, 351
jezik, 170**,** 171**,** 351**,** 355
~ kao imanentni sistem, 171
~ književnoumjetničkih djela, 352
~ mladih i starih, 219
~ pojedinca, 219
standardni, 232
jezik – govor, 170
karakterizacija, 171**,** 200**,** 266**,** 271**,** 273**,** 275**,** 283**,** 314**,** 323**,** 325
aktivna ~, 248
nulta ~, 271
rematska ~, 271
katafora, 227
kategorija
taksonomijska ~, 274
kategorija, 182**,** 197**,** 293**,** 330
~ neodređenosti, 247, 251
~ određenosti, 247
~ prirodnog roda, 240
apstraktna ~, 258
funkcionalna ~, 349
glagolska ~, 330
govorna ~, 273
gramatička ~, 171, 223
jezička ~, 273
logička ~, 264
morfološka ~, 330
sintaksička ~
klasična ~, 357

kategorijal, 31**,** 169**,** 172**,** 173**,** 182**,** 183**,** 184**,** 356**,** 451
sintaksički ~, 181
KF, 170
kibernetički
~ sistem, 239, 240, 245
kibernetika, 239**,** 264
klasifikacija, 171**,** 293
klasifikovanje, 290**,** 293
kletva, 260
kliše, 255
književnoumjetničko djelo, 352
kod, 322
binarni ~, 240
kodiranje, 232**,** 330
kohiponim, 328
kombinacija, 30**,** 45**,** 54**,** 55**,** 101**,** 102**,** 103**,** 120**,** 146
~ elemenata, 175
~ riječi, 103
~ riječi u nizu, 102
~ slova, 183
osa ~, 54, 103, 113, 114, 355
plan ~, 41
ravan ~, 121
tročlana ~, 123, 183
komisiv, 257
Komp, 337
KomP, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 215, 216, 217, 218, 226, 231, 237, 239, 240, 241, 248, 251, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 264, 265, 266, 267, 268, 270, 272, 273, 275, 276, 278, 282, 283, 285, 287, 289, 290, 291, 294, 296, 301, 302, 304, 318, 320, 326, 328, 330, 335, 337, 340, 341, 342, 347, 348, 350, 351, 353
dinamična ~, 341
normalna ~, 341
komparativ, 224**,** 283**,** 303
komparativnost, 300
kompatibilnost, 182**,** 294
djelimična ~, 300
korelativna ~, 182, 197
komplektator, 325
komplementator, 349
komponenta
bazna ~, 345
transformaciona ~, 345
KomR, 241
komunikacija, 197, 200, 202, 231, 239, 240, 246, 255, 267, 270, 272, 274, 315, 328, 339
objekt ~, 264
pouzdanost ~, 255
usmjerenost ~, 341
komunikativna
~ aktuelizacija, 259
~ ekspanzija, 257
~ funkcija, 231
~ indoktrinacija, 257
~ intencija, 346
~ jedinica, 258
~ namjera, 260, 275
~ organizacija, 264, 267, 275, 277, 285, 288, 307, 328, 330, 337, 351
fleksibilna ~, 308
jednostavna ~, 346
~ orijentacija, 198, 217, 273, 274, 278, 286, 301, 303, 304, 308, 313, 314, 346
korektna ~, 275
~ perspektiva, 217, 290, 320, 341, 353
~ perspektivizacija, 257
~ pozicija, 331
~ preorijentacija, 334
~ sintaksa, 198, 202, 205, 207, 211, 217, 285
~ strategija, 198, 215, 217, 218, 237, 253, 255, 285, 326, 341
osnovna ~, 254
rematska ~, 254
~ struktura, 216, 220, 239
lažna ~, 275
~ vrijednost, 199, 205, 214, 237, 336
strategija, 230
komunikativni
~ centar, 215
~ cilj, 215, 257, 268
~ dio, 225, 285
~ dualizam, 326
~ elemenat
noseći ~, 211
~ fokus, 206, 267, 273, 286, 305, 307, 311, 312, 316
~ krah, 276
~ osigurač, 255
~ plan, 243, 271, 273, 275, 280, 288, 292, 293, 320, 321, 330, 347
~ postulat, 255
~ princip, 282
~ informativnosti, 282
~ zadatak, 198, 199, 215, 216, 217, 264, 273, 275, 281, 337, 354

komunikativno
~ diferenciranje, 257
~ fokusiranje, 259, 283, 286, 308, 311
~ jezgro, 213
~ opterećenje, 330
~ pozicioniranje, 257
~ prebacivanje, 341
~ raščlanjivanje, 205, 211, 217, 272
~ strukturiranje rečenice, 269
~ variranje, 214, 226, 257, 259, 267, 296, 303, 310, 320, 348, 350
sredstvo ~
osnovno ~, 350
komunikativno-gramatički
~ plan, 339
komunikativno-semantički
~ plan, 339
komunikativnost, 257
komunikator, 215**,** 246**,** 257
komunikorska usmjerenost iskaza, 259
komutacija, 47**,** 48**,** 74**,** 106**,** 108**,** 112**,** 113
kontrastivna ~, 111
koncept, 246**,** 264**,** 267**,** 277**,** 279**,** 325**,** 355
konceptualna neidentičnost, 279
konceptualni
~ ćorsokak, 240, 292
KONF-direstat, 176
kongruencija, 219**,** 223**,** 334**,** 340**,** 357
kongruentni
~ odnos, 223
konjugacijski, 224
konjunkcija, 277**,** 288**,** 289
istinita ~, 288
konkretizacija, 305
situativna ~, 315
konkurencija, 9**,** 21**,** 29**,** 30**,** 31**,** 32**,** 33**,** 34**,** 35**,** 36**,** 167
~ dobrog i lošeg, 35
~ domaćeg i stranog, 35
~ ekonomičnog i redundantnog, 35
~ formanata, 130
~ jezičkih sredstava, 29
~ na β-nivou, 33
~ oko jezika, 35
~ potražnje, 33
~ pravilnog i nepravilnog, 35
~ progresivnog i regresivnog, 35
~ svršenog i nesvršenog vida, 36
~ tvorbenih formanata, 130
~ u jeziku, 32, 35, 36
~ vida, 36
autonomna ~, 36
formula ~, 29
generator ~, 32, 36
inicijator ~, 32, 35
instrumenti ~, 35
intralingvistička ~, 35
jezička ~, 35, 36
kauzalna ~, 30
komponente ~, 31
konstituenti ~, 31
lingvistička ~, 35
nulta ~, 34
opservaciona ~, 29, 30
orijentaciona ~, 29
performaciona ~, 29
prava ~, 31, 32, 36
realizator ~, 35, 36
suština ~, 33
konkurencijska
~ entropija, 34
konkuroidnost, 34
konsekvent, 289
lažni ~, 289
konstanta, 200**,** 215**,** 287**,** 290
~ reme, 215
komunikativna ~, 207
konstelacija, 44**,** 45**,** 50**,** 51**,** 107**,** 112
~ kao funkcija, 45
konstituent
neposredni ~, 343
konstrukcija, 218**,** 334**,** 335**,** 348
analitička ~, 347
regresivna ~, 343
umetnuta ~, 238
konstutuent, 343
neposredni ~, 343
kontaktnost, 231
KONT-arhedirestat, 177
KONT-direstat, 177
kontekst, 202, 205, 212, 215, 216, 221, 243, 245, 251, 252, 263, 272, 306, 353
anteriorni ~, 354
desni ~, 353, 354
ekstencionalni ~, 276
lijevi ~, 241, 248, 250, 270, 283, 309, 353, 354
nulti ~, 354
postpozitivni ~, 354
puni ~, 354
rečenice bez ~, 273
širi ~, 353

kontinuitet, 201**,** 231
promjena ~, 231
kontradikcija, 299**,** 318
kontradiktornost, 284**,** 297**,** 298**,** 299**,** 300
kontrarnost, 298**,** 300
konvencionalnost, 257
konvertivnost, 349
konverzija, 336**,** 349**,** 350
~ članova odnosa, 349
koordinacija, 108, 117, 140, 155, 165, 167, 171, 188, 190, 219, 225, 279, 280, 297, 334, 340, 347
asocijativna ~, 117
gramatička ~, 279
kompatibilna ~, 171
logička ~, 279
narušavanje ~, 231
sintaksička ~, 167
kopula, 237**,** 248**,** 250**,** 293**,** 300
glagolska ~, 248, 331, 338
koreferencija, 264**,** 272**,** 273**,** 278**,** 279**,** 282**,** 294
koreferentni, 278**,** 279
~ elemenat, 278
koreferentno
~ variranje, 279
korelacija, 9, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 38, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 57, 60, 67, 77, 83, 87, 89, 91, 94, 98, 105, 106, 107, 109, 118, 119, 123, 124, 127, 148, 151, 155, 164, 165, 169, 171, 173, 175, 182, 191, 266, 295, 303, 304, 328, 355
~ akcenata, 53
~ aspiracije, 20, 53
~ binarna, 191
~ boje glasa, 53
~ broja, 67
~ celebralizacije, 53
~ forme i značenja, 89, 123
~ formi, 192, 197
~ funkcija, 192, 197
~ geminacije, 53
~ glagolskog načina, 67
~ glasa, 20
~ grafema i negrafema, 184
~ gramatičkih fenomena, 169, 197
~ gramatičkih oblika iste vrste riječi, 183
~ gramatičkih oblika određene hiperoklase, 183
~ gramatičkih oblika različitih vrsta riječi, 183
~ imenica i glagola, 183
~ intenzivnosti, 20, 53
~ intimnosti, 67
~ između društvene zajednice i tipa jezičke strukture, 109
~ između *e* i *a*, 47
~ između jezičke forme i jezičke upotrebe, 77
~ između jezičkih i društvenih fenomena, 106
~ između pozicije i klase, 106
~ između sintaksičke strukture i značenja, 77, 83
~ između suštine sadržaja, 47
~ izraza, 47
~ jata i hipokorističke formacije, 120
~ jedinica hipero- i hipokategorija, 182
~ kategorija, 192, 197
~ kontrasta, 53
~ kretanja tona, 53
~ kvantitete, 20
~ labijalizacije, 53
~ labiovelarizacije, 53
~ lica, 67
~ materijalne forme i odgovarajuće sadržine, 165
~ među genetski bliskim jezicima, 109
~ melodijska, 53
~ momentalnosti, 53
~ na jezičnim razinama, 118
~ na planu sadržaja, 47, 103
~ načina, 62
~ napregnutosti, 53
~ nazalizacije, 53
~ nazalnosti, 20, 53
~ obima, 63
~ oblika iste riječi, 174
~ oblika različitih riječi, 174
~ oblikovanja, 65, 66
~ odnosa prema radnji, 66
~ palatalizacije, 53
~ pasivnih elemenata, 35
~ po geminaciji, 20
~ po napetosti, 20
~ po nazalnosti, 118
~ po susjedstvu, 20
~ po trajnosti, 20
~ po zvučnosti, 118
~ podsticanja, 53
~ potpune guturalizacije, 53
~ preaspiracije, 53

~ prvog lica, 67
~ razmicanja, 53
~ rečenice (rečenica), 20
~ rekurzije, 53
~ sadržaja, 47
~ semantike i sintakse, 77
~ sintaksičkih dominanti, 192
~ skraćivanja sloga, 53
~ sonantnosti, 53
~ spajanja, 53
~ tonskog kretanja (Tonverlauf) i naglaska (Tonstufen), 58
~ trajanja, 53
~ trajnosti, 20
~ tvorbe, 53
~ u formi zvijezde, 191
~ u gramatici, 62
~ u odnosu na kategoriju stanja, 124
~ u okviru kategorije roda, 124
~ u okviru roda, 67
~ u okviru vida, 67
~ učešća, 67
~ unutar jedne grafijske hiperokategorije, 184
~ unutar jedne grafijske hipokategorije, 184
~ velarizacije, 53
~ vremenskih oblika, 152
~ zbližavanja, 53
~ značenja, 192, 197
~ zvučnosti, 20, 27, 53
aktivno-pasivna ~, 62
avulsivna ~, 53
binarna ~, 33
binarna ~ fonetika/fonologija – sintaksa, 74
broj ~, 233
četvoročlana ~, 191
četvoročlani snop ~, 52
član ~, 35, 67
denotacija ~, 355
desetougaona ~, 191
dinamička ~, 20, 53
direktna ~, 116
ekstralingvistička ~, 90, 105
emfatična ~, 53
fokusirana ~, 33
fonološka ~, 20, 53, 56, 57, 61, 62, 74, 119
formalna ~, 124
fundamentalna ~, 109
funkcionalna ~, 150
funkcionalno-semantička ~, 166
glagolska ~, 176
globalna ~, 109, 169
gramatička ~, 63
gramatika heterogenih ~, 169
gramatika homogenih ~, 169
grupna ~, 30
heterogena ~, 169, 183
homogena ~, 169
homokategorijalna ~, 126
idealna ~, 89
individualna ~, 30
inicijalna ~, 120
jednosmjerna ~, 28
jednostavna ~, 191
jezička ~, 9, 53, 96, 116, 168, 191
karakter ~, 116
kategorija ~, 20, 170
koeficijent ~, 15
kompatibilna ~, 183
komunikativno-gramatička ~, 336
komunikativno-semantička ~, 336
koncept ~, 56
koncept ~, 57
konsonantska ~, 120
labijalna ~, 53
latentna ~, 169
leksička ~, 123
leksičko-gramatička ~, 125
linearna ~, 191
matrica ~, 16
međusobna ~, 21, 109
mehanizam ~, 150
melodijska ~, 20, 53
modalna ~ drugog stepena, 53
modalna ~ prvog stepena, 53
modalna ~ trećeg stepena, 53
morfološka ~, 62, 63
mreža ~, 169
mrtva ~, 169
multipla ~, 16
nazalna ~, 20, 53
negativna ~, 15
nerealna ~, 169, 197
nominacija ~, 355
nominacija ~, 355
obilježena ~, 67
obilježeni niz ~, 66
obilježje ~, 52
opozitna ~, 155

opšta ~ glagolskog roda, 67
orijentisana ~, 33
polunazalna ~, 53
pomućena ~, 53
poredba i ~, 155
potencijalna ~, 169, 197
potpuna ~, 15
poziciona ~, 64
pozitivna ~, 15
primarna ~ leksika, 23
primarna deskripcija ~, 90
primjena ~, 105
prozodijska ~, 53
rang ~, 16
realna ~, 169, 182, 197
registarska ~, 53
sadržaj ~, 109
semantička ~, 349
semiotički aspekti ~, 42
serijalna ~, 16
sferna ~, 169, 170
sintaksička ~, 68
sistem ~, 182, 190, 191
složena ~, 191
snop ~, 52, 118
spona ~, 118
srodna ~, 52
svežnjevi ~, 119
svjesnost ~, 35
tablica ~, 16
tematsko-rematska ~, 317
tergeminusna ~, 191
tip ~, 16, 28
tonska ~, 20, 53
transpozitivna ~, 28
tročlana ~, 87
trosmjerna ~, 32
trouglasta ~, 191
utilitarno orijentisana ~, 33
uzajamna ~, 21
vezana ~, 32
vidska ~, 20, 63
vitalna ~, 169
vremenska ~, 62, 67
vrste ~, 15
zakrivljena ~, 16
znak ~, 27

korelacijska
~ perspektiva, 31

korelacijski, 19
~ sistem, 168

korelaciografema, 183

korelaciona
~ analiza, 75, 128, 167, 170
~ deskripcija, 38
~ determinacija, 19
~ dihotomija, 71
~ dinamika, 183
~ eksplicitnost, 38
~ figura, 191
~ gramatika, 169, 190, 356
~ gramatika, 357
~ hijerarhija, 45
~ ideja, 51, 89
~ jedinica, 20
~ kategorija, 174, 189
~ morfološka, 174
nekontinuirana ~, 174
~ kvalifikativnost, 175
~ ledina, 168
~ leksema, 9, 23, 26
primarna ~, 24
~ leksika, 19, 21, 22, 23, 25, 82, 105, 106, 108
primarna ~, 24
~ lingvistika, 49, 62, 68, 85, 89, 90, 120, 356, 357
~ linija, 54, 191
~ mreža, 168, 169, 172
~ napomena, 101
~ nominacija, 19, 105
~ operacija, 183
~ opservacija, 192
~ orijentacija, 155
~ pojava, 87
~ postavka, 39
~ površina, 16
~ pravac, 191
~ problematika, 122
~ riječ, 21
~ sfera, 182, 191
~ sintaksa, 167, 357
~ statika, 183
~ suština, 183
~ taksatika, 183
~ terminologija, 38, 131
~ tipizacija, 80
~ tvrdnja, 63
~ univerzalnost, 185
~ veza, 63

korelaciona sintaksa, 180**,** 181

korelacional, 5**,** 169**,** 172**,** 173**,** 182**,** 183**,** 187**,** 188**,** 190**,** 356
fonetsko/fonološki ~, 187, 356

grafijski ~, 184
gramatički ~, 356
jasni ~, 188
leksički ~, 190, 356
linearni ~, 188
morfološki ~, 187, 356
nejasni ~, 188
nelinearni ~, 188
nepravilni ~, 188
otvoreni ~, 188
pravilni ~, 188
sintaksički ~, 181, 192, 356, 357
temporalni ~, 188
zatvoreni ~, 183
korelacioni, 49
~ centrifugalizam, 182
~ centripetalizam, 182
~ član, 183
~ čvor, 191
~ dio, 125
~ fenomen, 105
~ haos, 190
~ izraz, 116
~ jezik, 90
~ konstruktivizam, 168
~ kosmos, 182
~ nivo, 170
~ oblik, 178
~ orkestar, 191
~ par, 52, 62, 117, 123
~ plan, 68
~ podsistem, 182
~ pogled, 39, 51, 168
~ pojam, 16, 19, 51, 117, 152
~ pravac, 183, 190
~ pristup, 44, 123, 167, 177, 190
~ jeziku, 114
~ problem, 166
~ proces, 188
~ prostor, 183
~ prsten, 170, 172, 177, 179
~ rezultat, 183
~ sistem, 127, 177, 356
~ padeža, 132
~ suglasnika, 120
~ skup, 183, 185
zatvoreni ~, 183
~ stav, 55, 71, 73, 88
globalni ~, 91
~ takson, 183
~ tip, 183
~ grafema, 184
~ trougao, 31, 74, 191
~ zaključak, 91
korelaciono, 47**,** 148**,** 154
~ ispitivanje, 168
~ jezgro, 191
~ obilježje, 52, 65
~ odbijanje, 182
~ orijentisani lingvistički pravac, 168
~ pitanje, 166
~ privlačenje, 182
~ proučavanje, 62
~ razmišljanje, 63
~ svojstvo, 40
~ zapažanje, 63
~ značenje, 172
korelaciono-stratifikaciona deskripcija, 118
korelat, 5**,** 19**,** 29**,** 33**,** 47**,** 60**,** 109**,** 188**,** 191
~ na planu sadržine, 127
aktivni ~, 166
broj ~, 170, 187, 190
leksički ~, 109
primarni ~, 182, 197
sekundarni ~, 182, 197
semantički ~, 109
slovni ~
jedinstveni ~, 186
vrsta ~, 187
zvučni ~, 53
korelativ, 19
korelativna
~ fraza, 109
~ hijerarhija, 46
~ kategorija, 62
~ kompatibilnost, 182
~ opozicija, 57
~ stvar, 17
~ zamjenica, 123
korelativni, 19**,** 24**,** 32**,** 73**,** 106**,** 109**,** 119
~ centrifugalizam, 197
~ centripetalizam, 197
~ gramatički oblik, 65
~ oblik, 65, 173
~ odnos, 116, 155
~ par, 52, 117
korelativni sistem
padežni ~, 116
korelativno
~ obilježje, 52

~ odbijanje, 197
~ privlačenje, 197
korelativnost, 40**,** 132**,** 155**,** 174**,** 175**,** 272
~ glagolskih vremenskih oblika, 135
korelirati, 109**,** 176
korelografema, 184
korelolema, 21**,** 25**,** 83**,** 98
~ u matematici, 16
glavna ~, 21
najčešća ~, 82
osnovna ~, 22
primarna ~, 9
sistem ~, 9
spisak ~, 111
tumačenje ~, 19
važna ~, 110
KorP, 197**,** 198
krah
~ ilokomunikativne intencije, 258
~ referencijalne intencije, 258
~ referencije
totalni ~, 275
kraj, 230**,** 231**,** 277
KT-arhedirestat, 176**,** 177
KT-direstat, 176
kvalifikacija, 171**,** 309**,** 325
kvalitet, 231**,** 252
promjena ~, 231
kvalitetnost, 160
kvantifikacija, 171
kvantitet, 231
promjena
~, 231
kvantor, 287**,** 290
~ egzistencijalnosti, 290
~ neodređenosti, 251
~ postojanja, 290
~ ukupnosti, 290
~ uopštenosti, 290
KV-arhedirestat, 176**,** 177
KV-direstat, 176
kviz-emisija, 319
laž, 240, 263, 264, 265, 266, 267, 284
lažni, 263, 265, 266, 267, 273, 276, 282, 283, 284, 285, 288, 289, 295, 298, 299, 301, 318
lažnost, 251**,** 264**,** 265**,** 266**,** 284**,** 298**,** 300
konstanta ~, 265
leksema, 170, 171, 218, 221, 233, 240, 314, 324, 335
tip ~, 221
leksikografski, 240
LeksP, 198**,** 328
lice, 225**,** 226**,** 330
linearizacija, 199**,** 201**,** 218**,** 231**,** 233
~ po principu "prvo uže pa šire", 327
lingva, 170
lingvema, 170**,** 171
lingvemofunkcija, 170
lingvistika, 276**,** 294
kognitivna, 355
lingvofunkcija, 170
linijska
~ organizacija, 197, 200, 218, 219, 231, 272, 296, 301, 344
lociranje, 200
logema, 264
logička
~ č e s t i c a , 322, 323
~ fraza, 264
~ inverzija, 323
~ kopula, 287
~ mogućnost, 320
~ neophodnost, 320
~ o p e r a c i j a , 290, 293
definisanje, 290
dijeljenje, 290
klasifikovanje, 290
zaključivanje, 290
~ slučajnost, 320
~ spona, 287, 288, 289, 290
logički
~ fenomen, 276
~ moguće, 320
~ nemoguće, 320
~ neophodno, 320
~ odnos
~ identičnosti, 294, 295
~ kompatibilnosti, 294
~ plan, 265, 284, 321
~ slučajno, 320
~ sud, 266, 290
~ zakon, 318
~ dvostruke negacije, 318
~ identičnosti, 318
~ isključivanja trećeg, 318
~ kontrapozicije, 318
~ suprotnosti, 318
logički ~, 285**,** 318
logičnost, 267
logika, 251, 264, 272, 273, 288, 293, 294, 320, 321
Aristotelova ~, 300
klasična, 267

LogP, 198, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 273, 274, 275, 278, 282, 283, 290, 291, 304, 321, 337
lokacija, 200**,** 201**,** 202**,** 210**,** 250**,** 270**,** 307**,** 308
fokusiranje ~, 307
prostorna ~, 302
lokalizacija, 243**,** 307
prostorna ~, 337
vremenska ~, 337
lokalizator
egzistencijalni ~, 305
prostorni ~, 305
vremenski ~, 305
e-lokalizator, 305, 308
lokativ, 330
~ jednine, 330
lokativnost, 310
lokucija, 257
makrokorelat, 191
maksimum
informacijski ~, 250
marker, 206**,** 211**,** 212**,** 305
~ egzistencije, 305
egzistencijalni ~, 308
e-marker, 308
informativni ~, 210
pozicioni ~, 210
markiranost, 351
grupna ~, 351
polna ~, 351
socijalna ~, 351
starosna ~, 351
teritorijalna ~, 351
Markovljev proces, 241
matrica, 210
komunikativna ~, 210
međuodnos, 17**,** 19**,** 21**,** 23**,** 127**,** 148**,** 149**,** 150**,** 165
~ gramatičkog i leksičkog nivoa, 130
~ gramatike i leksike, 130
~ gramatike i leksikona, 127
~ gramatike i rječnika, 125, 130
~ među glagolskim radnjama, 149
~ sintaksičkog sistema, rječnika i tekstova, 126
~ tekstova, rječnika i sintaksičkog sistema, 165
~ vremenskih lokacija, 149
funkcionalni ~, 148
glagolski ~, 148
splet ~, 148
vremenski ~, 148, 149
međuovisnost, 23
međupovezanost, 111
međuvezanost
sistemska ~, 111
međuzavisnost, 22**,** 106
~ dijelova, 105, 111
~ gramatičke i leksičke strukture, 105
~ gramatike i rječinka, 130
~ gramatike i rječnika, 130
~ jezika i mišljenja, 111
~ lingvističkih nivoa, 71, 83
~ nivoa, 72
odnos ~, 109
metafora, 231
mikrosocijum
razlike u izražavanju ~, 351
mimika, 313**,** 327
mirkokorelat, 191
misao, 264**,** 267
misaona operacija, 325
mjera
~ nepredvidljivosti
~ poruke, 252
~ reda, 245
~ uređenosti, 245
mjesto
drugo ~, 231, 339
posljednje ~, 231
prvo ~, 231, 339
modalna
obojenost, 284
modalnost, 320**,** 324**,** 336
model, 334
modist, 263
modus, 263**,** 267
~ bitisanja, 263
~ postojanja, 263
~ suštine, 263
mogućnost, 320
logička ~, 320
molba, 257**,** 259**,** 268**,** 271
monolog, 216
monoprojekcional, 192
monorema, 212
monosintaksema, 218
morfema, 170**,** 171**,** 264**,** 282
morfokorelacional, 187**,** 190
morfoleksema, 170
morfološka jedinica, 264

morfološki, 293
MorfP, 248**,** 330
multikonkurencija, 34
mutacija, 47
~ između članova lanca, 47
~ između članova paradigme, 47
način, 330
nadimak, 315
naglasak
frazni ~, 217
namjena, 170
namjera, 257**,** 258**,** 275**,** 327
ilokomunikativna ~, 258
infokomunikativna ~, 258
komunikativna ~, 258, 260, 275
korelaciona ~, 258
perlokutivna ~, 258
naredba, 255**,** 260
narječje, 351
nedistinktivni
~ akcenti, 58
nedorečenost, 255
neekvivalentnost, 294
negacija, 247, 268, 288, 307, 309, 310, 311, 318, 319, 320, 323, 347
~ mogućnosti, 320
~ negacije, 319
dvojna ~, 255
dvostruka ~, 247, 319, 320
rematska ~, 288
negentropija, 245
negiranje, 268
neistorodni, 281
neizvjesnost, 250
nejasnoća, 250
nekorelativni, 155
nemogućnost, 320
neoborivo, 320
neočekivanost, 241**,** 252
neodređeno, 248**,** 261
neodređenost, 199, 200, 239, 240, 241, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 265, 276, 282, 286, 306, 315, 329
~ događaja, 243
~ identifikacije, 246
~ koncepta, 246
~ kvaliteta reme, 252
~ kvantiteta reme, 252
~ pojma, 246
~ reme, 253
~ rememe, 247
~ situacije, 246
~ teme, 244
~ u kvantitetu, 252
denotativna ~, 246, 249
ekstencionalna ~, 314
eliminisanje ~, 250
informativna ~, 246, 249
jezička ~, 246
komunikativna ~, 246, 249
maksimalna ~, 248
minimalna ~, 248
mjera ~, 244, 252
propozicionalna ~, 248
rematska ~, 244
signifikativna ~, 246
tematska ~, 244, 246, 249
neophodnost, 320
logička ~, 320
neovisnost
fonološka ~, 20
nepitanje, 259
nepodudarnost, 321**,** 322
~ pojmova, 314
~ signifikata, 314
nepoznato, 291**,** 292
nepredvidljivost, 241**,** 252**,** 265
komunikaciona ~, 245
mjera ~, 244
stepen ~, 245
nered, 245
maksimalni ~, 245
nereferencija, 314
nereferentna upotreba, 275
nereferentnost, 275
nerefleksivnost
intencionalna ~, 314
neterm, 205
neuređenost, 245
krajnja ~, 245
neurolingvistika, 232**,** 254
neuspjeh referencije, 275
neutralizacija, 20**,** 28**,** 47**,** 53**,** 54**,** 106**,** 108**,** 117**,** 118
~ morfoloških razlika, 124
~ na formalnom i sadržajnom planu, 167
~ opreke, 20
fonološka ~, 20
osnova ~, 183
pojam ~, 20, 118
progresivna ~, 20
regresivna ~, 20
stilistička ~, 20

vrste ~, 20
neverbalno sredstvo, 313
gest, 313
mimika, 313
nezavisnost, 78**,** 111
relativna ~, 111
sintaksička, 167
uzajamna ~, 111
nivo
~ ekstralingvističkih odnosa, 170
~ intralingvističkih odnosa, 170
dubinski ~, 342
površinski ~, 342, 346, 348
niz
fonološki ~, 342
njemački, 279
nominacija, 171, 266, 270, 272, 273, 274, 275, 277, 281, 283, 294, 305, 316, 325, 330, 355
čista ~, 337
eksplicitna ~, 271
nulta ~, 310
propozicionalna ~, 325
nominal, 338
nominalizacija, 347
nominativ, 223**,** 225**,** 263**,** 321**,** 335**,** 336
~ množine, 330
nominativni
~ dio, 324
norma, 230**,** 232**,** 344
gramatička ~, 349
normativnost, 232
novina, 241
novo, 199, 202, 205, 208, 210, 211, 212, 239, 240, 241, 244, 254, 261, 265, 266, 273, 278, 289, 311, 331, 336, 339
obećanje, 258**,** 260
obilježje, 197, 205, 226, 263, 277, 282, 290, 293, 298, 299, 308, 309, 310, 312, 325, 326, 327, 336
~ objekta, 337
~ predmeta, 215
aktivno ~, 207, 226, 330
dinamičko ~, 326, 337
konstantno ~, 337
neprocesualno ~, 171, 326, 327, 328
nosilac ~, 226
pasivno ~, 248
procesualno ~, 171, 326, 327, 328
spoljno ~, 221
statičko ~, 326, 327, 328, 337
suprotno ~, 298
varirajuće ~, 337
obim, 263**,** 297
~ pojma, 277, 298
~ roda, 298
objava, 260
objekat, 220, 227, 317, 325, 330, 335, 341, 346, 349
direktni ~, 344, 345, 349
dubinski ~, 343
indirektni ~, 344
semantički ~, 336
oblik
eliptični ~, 250
glagolski ~, 337
gramatički ~, 197
korelativni ~, 65
morfološki ~, 330
paradigmatski ~, 170
riječi ~, 170
obojenost
funkcionalnostilska ~, 351
socijalna ~, 351
obrazac
tipični ~, 334
očekivanje
prevareno ~, 248, 249, 250, 285
očekivanje unazad, 269
očekivanost, 241
ocjena, 283**,** 284**,** 285**,** 320
~ iskaza, 320
odbijanje, 240
funkcionalno ~, 197
korelativno ~, 197
odgovor, 215, 228, 229, 230, 238, 244, 255, 259, 269
djelimični ~, 228, 229
egzistencijalni ~, 308
kraći ~, 229
potpuni ~, 228
puni ~, 229
temporalni ~, 308
odjel, 293
odlomak, 218**,** 353
odnos, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 36, 38, 44, 48, 49, 80, 82, 83, 86, 91, 94, 96, 98, 104, 105, 106, 108, 115, 116, 122, 132, 133, 155, 164, 169, 170, 171, 174, 175, 176, 197, 225, 249, 263, 294, 304, 328, 334, 342, 349, 355

~ adekvatnosti, 40
~ agensa i pacijensa, 176
~ aktiva i pasiva, 69, 82, 108
~ aktivne i pasivne situacije, 124
~ aktiv-pasiv, 77
~ akuzativ jednine imenica muškog roda – polisemija, 122
~ alternacije kratkih vokala, 105
~ anteriornosti, 147
~ aorist – imperfekt – perfekt – prezent, 151
~ argumenta (argumenata), 125
~ autorstva, 265, 294
~ baze i nadgradnje, 106
~ binarnosti, 132
~ brojeva, istorodnih veličina i odrezaka, 16
~ centra i periferije, 89
~ centralnog i perifernog, 105
~ cijena, 18
~ članova, 304
~ članova socijuma, 171
~ *daju – dadu*, 124
~ daljeg objekta prema glagolu, 21
~ denotacije i konotacije, 167
~ denotat ↔ koncept/kategorija ↔ jezički izraz, 174
~ depedencije, 106
~ determinacije, 106, 129, 173
~ dijela i cjeline, 68
~ dijela prema cjelini, 103, 109
~ dijelova, 95
~ dimenzija značenja, 122
~ dio – cjelina, 132
~ diskurs – tekst, 167
~ dobavljača, 18
~ dopunjavanja, 304
~ dopunske distribucije, 75
~ drugih vrsta riječi prema pridjevima, 94
~ društva i jezika, 105
~ duga i uloga, 18
~ duga i vlasničke glavnice, 18
~ dviju strana, 22
~ ekscerptivnog tipa, 166
~ eksplicitnog prema implicitnom, 105
~ eksterioriteta, 119
~ ekvivalencije, 152
~ ekvivalentnosti, 108, 295, 300
~ elemenata, 98, 106
  ~ gramatičke strukture, 171
~ elemenata situacije, 342
~ elemenata suda, 300
~ enklitika prema raspoređivanju, 165
~ fonetike i sintakse, 155
~ fonetski izraženih formi nastavaka, 125
~ fonologija – sintaksa, 74
~ formansa, 124
~ forme i sadržine prema supstanci, 105
~ forme i značenja, 108, 123
~ forme sadržine prema supstanci, 49
~ fundamentalnih kategorija, 105
~ genetičkih jezika, 105
~ genetski različitih sistema, 34
~ genitiv akuzativ, 124
~ genitiva I i genitiva II, 65
~ genitiva i relacijskih termina, 132
~ glagola, 182
~ glagolâ, 123
~ glagola i gesta, 182
~ glagola prema imenici, 161
~ glagolske radnje prema momentu govora, 143
~ glagolskih imenica i glagola, 130
~ glagolskih osnova, 38
~ glagolskih riječi prema samostalnim riječima, 94
~ glagolskog značenja prema imenskom, 156
~ glasovne strukture i značenja, 105
~ govora, govorenog jezika i govornog jezika, 105
~ govornih činova, 167
~ govornik – situacija, 155
~ govornika i sagovornika, 105
~ govornika i slušaoca, 78
~ govornika prema izvanjezičnom univerzumu, 107
~ govornika prema jezičnim jedinicama, 107
~ govornog lica i zajednice, 109
~ govornog lica prema iskazu, 122
~ grafema, 185
~ grafema iste hiperokategorije, 184
~ grafeme i morfeme, 108
~ gramatičkog i logičkog, 70
~ gramatike i leksikona, 128
~ gramatike i semantike, 108
~ gramatike prema korpusu, 82
~ heterogenih socijalnih kategorija, 171
~ identičnosti, 295, 296, 300, 319
~ identičnosti značenja, 152
~ identifikacije, 312, 317

~ identiteta, 119
~ identiteta sintaksičke funkcije, 166
~ imena, 296
~ imenica prema glagolu, 86
~ imenica prema propoziciji, 86
~ imenice i brojeva, 124
~ imenice i glagola, 182, 356
~ imenice prema drugim riječima, 94
~ imenice prema glagolu, 108
~ imenice prema pridjevu, 161
~ imenice prema propoziciji, 108
~ implikacije, 103, 108, 317
~ implikacione univerzalije, 108
~ in absentia, 38, 41, 44
~ in praesentia, 38, 44
~ individualno – kolektivno, 125
~ indoevropskih jezika, 105
~ infinitivne konstrukcije i konstrukcije *da* + prezent, 165
~ inkluzije, 100, 107, 119
~ interdepedencije, 173
~ intersekcije, 107
~ intralingvistički, 168
~ iskaza prema trenutku govora, 146
~ isključivanja, 297
~ istih glagola, 182
~ istih imenica, 182
~ istine i laži, 265
~ istog roda, 124
~ istorodnih članova, 342
~ istovetnosti, 114
~ istovremenosti, 20, 147, 302
~ između apstraktnog i konkretnog, 102, 108
~ između članova, 40, 51
~ između članova opozicije, 52, 53, 105
~ između članova sintagme, 105
~ između čovjeka i prostora, 116
~ između dijelova, 21, 107
~ između dijelova i cjeline, 43, 109
~ između dijelova i sistema, 43
~ između diskursnih tipova, 108
~ između društvenih i jezičnih struktura, 107
~ između duala i plurala, 103, 109
~ između dubinske strukture i tematskih relacija, 81
~ između dužine i frekvencije riječi, 89
~ između elemenata, 33, 109
~ između elemenata dubinske strukture, 84
~ između elemenata površinske strukture, 84
~ između fonema, 41, 57, 109
~ između fonema i glasovnih ostvarenja, 119
~ između forme i supstance, 48
~ između glasova, 89, 105
~ između govorenog i pisanog jezika, 109
~ između govornika i slušaoca, 78, 82
~ između gramatičkih i negramatičkih rečenica, 71
~ između gramatičkog i leksičkog nivoa, 125
~ između gramatičkog subjekta i predikata, 79
~ između imena, 15
~ između imena i sintaksičkih struktura, 84
~ između imenice i drugih riječi, 21
~ između imenice i glagola, 156, 161
~ između imeničkih i pridjevskih riječi, 94
~ između intuicija, 108
~ između iskaza, 79
~ između izraza i sadržaja, 107
~ između izraza i značenja, 108
~ između jedinica, 115
~ različitih sistema, 169
~ između jezičkih jedinica, 108
~ između jezičkih nivoa, 71, 72, 73, 74, 75
~ između jezičkih pojava i fenomena vremena, 108
~ između jezičkih univerzalija i jezičkih partikularija, 108
~ između jezičkih znakova, 100
~ između jezika i društva, 108
~ između jezika i govora, 107, 116
~ između jezika i kulture, 105
~ između jezika i logike, 109
~ između jezika i nacije, 107
~ između jezika i pisma, 108
~ između jezika i politike, 107
~ između jezika i prostora, 116
~ između jezika i stvarnosti, 107
~ između jezika, mišljenja i saznanja, 108
~ između jezika-pretka i jezika-potomka, 107
~ između korelacije i leksičkih pojava,

28
~ između kvantifikatora, 105
~ između leksema, 121
~ između lingvističke teorije i posebnih gramatika, 82
~ između lingvističkih nivoa, 71
~ između lingvističkih područja, 108
~ između logičkih formi iskaza, 15
~ između logičkog ili psihološkog subjekta i predikata, 79
~ između nauke o čovjeku i drugih nauka, 105
~ između nesrodnih jezika, 107
~ između nivoa, 109
~ između nivoa, diskursa i teksta, 167
~ između objekta lokalizacije i lokalizatora, 116
~ između oblika riječi, 174
~ između opšte teorije i posebnih gramatika, 71
~ između oznake i izvanznakovnog fenomena, 100, 107
~ između oznake i označenog, 107, 117
~ između padeža, 109
~ između pojava, 39
~ između pojmova, 15, 95, 108
~ između polisemije i frekvencije značenja, 89
~ između pravih i nepravih imenica, 93
~ između pravih i nepravnih riječi, 92
~ između predikata i njegovih argumenata, 105
~ između predmeta, 19, 21
~ između pridjevskog i genitivnog oblika, 131
~ između psihologije i lingvistike, 108
~ između rečenica, 105
~ između rečeničkih dijelova, 105
~ između riječi, 21, 83, 91, 95, 104, 107, 109
~ između riječi i morfeme, 109
~ između riječi i njome označenog izvanjezičnog fenomena, 99
~ između riječi u rečenici, 107
~ između sadržaja i izražaja, 48
~ između semantičkog jezgra i semantičke periferije, 123
~ između semantike glagola i iterativnosti, 123
~ između simultanih riječi, 109
~ između sintagme i rečenice, 96
~ između sintaksičke funkcije i forme jezičkog znaka, 105
~ između sinteze i analize izraza, 82
~ između sistemskog i materijalnog, 102, 109
~ između skupa gramatičnih i skupa uočenih rečenica, 83
~ između stanja, 176
~ između statističke i sintaksičke strukture, 75
~ između sudova, 15
~ između supstance, 105
~ između supstance sadržine i forme sadržine, 49
~ između teksta i kategorije teksta, 105
~ između teorije i njezina objekta, 107
~ između uočenih fenomena, 70
~ između varijantnog i invarijantnog, 105, 108
~ između višeg i nižeg simbola, 108
~ između vrsta riječi i njihove funkcije, 107
~ između znaka i onoga što je njime označeno, 107
~ između znakova, 100
~ između zvuka i značenja, 73, 109
~ između zvukovnog sastava i značenja, 105
~ izraza, 47
~ izuzimanja, 297
~ izvršenja, 18
~ jedan znak za jedan glas, 109
~ jedinica, 130
~ jedinica heterogenih sistema, 182
~ jedinica hiperokategorije i hipokategorije, 182
~ jedinica homogenih i heterogenih gramatičkih sistema, 169
~ jedinica homogenih sintaksičkih sistema, 356
~ jedinica istoga nivoa, 28
~ jednakosti, 291, 295, 302
~ jedne hipokategorije sa drugom, 171
~ jednih riječi prema drugim, 155
~ jednoznačni, 302
~ jezičke strukture sa mentalitetom naroda, 105
~ jezičkih dominanti, 197
~ jezičkih i vanjezičkih jedinica, 183
~ jezičkih jedinica, 341
formalni ~, 342
~ jezičkih nivoa, 71
~ jezičkih znakova, 41

~ jezičkog nivoa, diskursa i teksta, 105
~ jezičkog znaka prema drugim jezičkim znacima, 105
~ jezičnih i društvenih fenomena, 107
~ jezik – društvo, 90, 105
~ jezik – nacija, 90
~ jezik ↔ socijum, 170
~ jezika, 90
~ jezika i društva, 105, 107
~ jezika i društvenih fenomena, 100
~ jezika i društvenih kategorija, 105
~ jezika i govora, 107, 117
~ jezika i izvanjezičkog univerzuma, 100
~ jezika i jezikâ, 109
~ jezika i komunikacije, 105
~ jezika i kulture, 105
~ jezika i logike, 105
~ jezika i mentaliteta naroda, 54
~ jezika i misli, 105, 167
~ jezika i mišljenja, 54, 90, 100, 106, 107
~ jezika i politike, 100
~ jezika i stvarnosti, 100, 105
~ jezika i univerzuma, 107
~ jezika prema mišljenju, 108
~ jezika prema saznanju, 108
~ jezika, mišljenja i saznanja, 105
~ *k*/*č*, 106
~ kao hijerarhizirana kategorija, 118
~ kao zavisnost, 86
~ kategorije aspekta i hronološke determinacije, 167
~ kategorije vremena i kategorije vida, 182
~ kôda i poruke, 101, 109
~ koegzistentnih stvari, 109
~ *koji – kojega*, 124
~ kolektiva i pojedinca, 109
~ komitativnog tipa, 166
~ komparativnosti, 300
~ kompatibilnosti
  ~ djelimične, 300
~ komunikativnih znakova, 106
~ konkretno ↔ apstraktno, 124
~ konkretnog i opšteg, 124
~ konsonanata, 90, 105
~ konstelacije, 107
~ konstituenata rečenice, 330
~ kontradikcije, 299
~ kontradiktornosti, 297, 298, 299, 300
~ kontrarnosti, 298, 300
~ konvencionalne prirode, 109
~ konverzibilnosti, 106
~ konverzije, 18
~ koordinacije, 165, 188, 297
~ koristi i žrtava, 18
~ križanja, 119
~ kvaliteta prema predmetu, 161
~ leksičkog i sintaksičkog nivoa, 106
~ leksičkog značenja prema gramatičkom, 106
~ lica, 166
~ lica prema drugom licu (drugim licima), 166
~ logičke kontradikcije, 104, 109
~ lokalizatora i orijentira, 154
~ među dijelovima rečenice, 107
~ među elementima, 107
~ među jedinicama, 107
~ među jezičkim pojedinostima, 106
~ među jezičkim znacima, 106
~ među kategorijama, 106
~ među leksemima, 107
~ među osobama, 22, 23
~ među riječima, 93, 155
~ među riječima i rečenicama, 93
~ među riječima u rečenici, 107
~ među simbolima, 106
~ među sintaksičkim jedinicama, 166
~ među skupovima, 107
~ među tekstulanim jedinicama, 167
~ među transformacijama, 107
~ među znakovima, 42, 100, 107
~ međusobno povezanih elemenata, 38
~ međusobnog dijalektičkog prožimanja, 107
~ međusobnog dijalektičkog prožimanja, potvrđivanja i poništavanja, 98
~ morfologije i sintakse, 48, 155, 165
~ na nivoima, 182
~ na planu kombinacije, 41
~ na planu selekcije, 41
~ nabrajanja, 20
~ *nakon što – nakon*, 124
~ neaktivnih predmeta, 35
~ neistovetnosti, 114
~ neistovremenosti, 20
~ neotuđive posesije, 132
~ nepodudarnosti, 20
~ nesvršenog i svršenog vida, 182
~ nivoa, 72, 73
~ norme i otklona, 167

~ novo – staro, 266
~ obaveznosti, 123
~ obilježeno/neobilježeno, 106
~ objedinjavanja, 304
~ oblika, 93
~ određeni ↔ neodređeni pridjevski vid, 124
~ određeno ↔ neodređeno, 124
~ odreditelja prema određenom, 20
~ opisni ↔ odnosni pridjev, 124
~ opozicije, 51, 53, 107, 116
~ opštih i realizovanih riječi, 94
~ osnove i nastavaka kod glagola, 124
~ ostvarene radnje prema određenom trenutku, 135
~ ostvarivanja, 114
~ *otac – dijete*, 189
~ oznake i označenog, 28, 40, 42
~ padeža, 38
~ padeža i broja, 44
~ paradigmatskog tipa, 38
~ paratakse i hipotakse, 155
~ partitivnosti, 129
~ perifraze, 108
~ pisma, slova i glasa, 105
~ po horizontali, 38
~ po redu, 124
~ po relacijskoj vrijednosti, 124
~ po vertikali, 38
~ *poći – pođem*, 124
~ podudaranja
  ~ djelimičnog, 300
~ pojedinca i društva, 107
~ pojedinih jezika, 107
~ pojmova, 126
~ pokrića, 18
~ polisemije, 122
~ polisemije sa frekvencijom riječi, 106
~ posteriornosti, 147
~ potčinjenosti, 224, 296, 300
~ povezanih parova, 98
~ povezanosti između predikata i njegovih argumenata, 129
~ površinski ~, 342, 349
~ predikacije, 129, 300, 312
~ predmeta, 65
~ predmeta misli, 300
~ prema aoristu, 150
~ prema budućnosti, 151
~ prema drugim članovima, 40
~ prema drugim oblicima, 148
~ prema drugoj riječi, 21
~ prema fenomenima iz izvanjezičnog univerzuma, 99
~ prema glagolskom vidu, 143
~ prema govorniku, 108
~ prema govornoj upotrebi, 107
~ prema govornom licu, 106
~ prema govoru, 107
~ prema imenici, 132
~ prema jeziku, 107
~ prema mišljenju i stvarnosti, 107
~ prema momentu govora, 143
~ prema nekom elementu, 107
~ prema objektu, 108
~ prema orijentacionom vremenu, 150
~ prema padežima, 109
~ prema padežnom značenju, 98
~ prema perfektu, 150
~ prema pravoj sadašnjosti, 152
~ prema prezentu, 150, 151
~ prema radnji, 64, 66
~ prema sastavnim dijelovima i prema cjelini, 101
~ prema simetriji, 108
~ prema situaciji govora, 150
~ prema slušaocu, 108
~ prema strukturi, 165
~ prema trenutku govora, 136, 145
~ prema zamjenicama, 109
~ presijecanja, 296
~ preslikavanja, 100
~ prezenta i futura, 153
~ prezenta i perfekta, 169
~ pridjevâ, 123
~ pridjevska riječ ↔ imenica, 124
~ pridruživanja, 107
~ prijedloga, 124
~ primaoca i pošiljaoca, 107
~ pripadnosti, 20, 304
~ prisustva/odsustva zvučnosti, 61
~ projekcionih sfera, 192
~ proste kontrastivne komutacije, 108
~ prostih rečenica u složenoj, 155
~ prožimanja, 296, 297
~ psiholingvistike i sociolingvistike, 109
~ radnje prema govornom licu, 67
~ radnje prema predmetu, 161
~ radnje prema trenutku govora, 147
~ rasporeda glasova, 106
~ rastavne suprotnosti, 20
~ realema, 175
~ realija, 33, 175
~ registra prema medijumu, 109

~ relacionih sudova, 300
~ riječi, 294
~ riječi i govornika, 109
~ riječi i svijeta o kojem se govori, 109
~ riječi u poeziji, 167
~ riječi u rečenici, 155
~ rimotvornosti, 121
~ rječnika i gramatike, 126
~ roda i vida, 297
~ s javnošću, 18
~ sa drugim elementom, 191
~ sa futurom prvim, 151
~ sa grafemom, 184
~ sadržaja, 47
~ sadržaja rečenice prema stvarnosti, 134
~ sadržine i forme sadržine, 106
~ sadržine i izraza, 106
~ samoglasničkih i suglasničkih grafija, 184
~ samoglasnika, 120
~ semantičkih i sintaksičkih pravila, 79
~ semantičkih polja, 123
~ semantike i sintakse, 78, 83, 123
~ signifiant/signifié, 106
~ simetrije, 300
~ sinhronije i dijahronije, 105
~ sintagmatskog tipa, 38
~ sintakse i semantike, 76, 78, 79, 81, 82, 107
~ sintakse, semantike i fonologije, 79
~ sintaksičke podređenosti
~ jedne klauze drugoj, 167
~ sistema i procesa, 109
~ sistema prema univerzumu, 107
~ sistemski, 182, 356
~ sličnosti, 302
~ slobodnog variranja, 75
~ stalnih i aktuelnih karakteristika, 106
~ stare i nove informacije, 239
~ statičnosti imenice prema glagolu, 155
~ statističkih i sintaksičkih ispitivanja jezika, 75
~ stila i načina, 167
~ stroge uređenosti, 83
~ subjekta i objekta, 109
~ subjekta i objekta prema glagolu, 129
~ subjekta i predikata, 104, 122, 347
~ subordinacije, 109, 117, 165, 188, 296, 297, 300
~ sudjelovanja, 20
~ suprotnosti, 121, 297, 298
~ suprotstavljanja, 51
~ supstancije, 48
~ supstitutivnog tipa, 166
~ suština, 175
~ svijesti i spoznaje, 107
~ tautologije, 104, 109
~ tema – rema, 106
~ teme i reme, 265, 317, 318
~ tememe i rememe, 317
~ temporalnog karaktera, 151
~ ticanja, 97
~ transformacije, 83
~ trenutka radnje i trenutka govora, 134
~ trenutka radnje prema trenutku govora, 135
~ trgovaca i potrošača, 18
~ tročlani, 303, 317
~ tvorbe riječi, 20
~ u binarizmu, 54
~ u biologiji, 17
~ u ćiriličnom korelacionalu, 186
~ u denotatu, 342
~ u dubinskoj strukturi, 109
~ u filozofiji, 14
~ u formi Eulerovih krugova, 119
~ u generativno-transformacionoj gramatici, 68
~ u glagolskom sistemu, 68
~ u glosematici, 50
~ u grafijskim sistemima, 184
~ u gramatičkoj strukturi, 231
~ u izvanjezičnom svijetu, 107
~ u jeziku, 106
~ u konkretnoj komunikativnoj situaciji, 99
~ u lingvistici, 20
~ u lingvističkoj teoriji, 54
~ u logici, 14
~ u matematici, 16
~ u medicini, 17
~ u modelu, 20
~ u nadrečeničnim cjelinama, 167
~ u obimu, 63
~ u okviru jezičkog znaka, 117
~ u okviru morfološkog sistema, 106
~ u pismu, 184
~ u realizaciji, 46
~ u rečenici, 95, 96, 106, 325
~ u sintagmatskom nizu, 117
~ u sintagmi, 94, 96

~ u sintaksičkoj teoriji, 80
~ u sistemu, 46, 109, 117
~ u sistemu jezika, 68
~ u slovenskom glagolskom sistemu, 111
~ u sociologiji, 17
~ u strukturi jezika, 68
~ u tekstu, 46
~ u vremenu, 109
~ ugovorni, 23
~ uključenosti, 119, 297
~ ukrštanja, 296
~ unutar jezičnog vremena, 107
~ upoređivanja, 20
~ upućivački, 167
~ uzajamne zavisnosti, 105, 109
~ uzajamni, 19, 21
~ valentnosti i riječnika, 128
~ varijantnih struktura, 166
~ veznik ↔ prijedlog, 124
~ veznik ↔ veznik, 124
~ vidsko ↔ vremensko, 124
~ vršioca prema predmetu, 129
~ zajedničkog susretanja, 74, 83
~ zavisnih imenica od upravnih reči, 96
~ zavisnih padeža, 97
~ zavisnosti, 44, 106, 188
~ živo ↔ neživo, 124
~ značenja i oblika duge i kratke množine imenica muškog roda, 124
~ značenjski, 104
~ zvučnog prema bezvučnom izgovoru, 53
adnektivni ~, 20
adversativni ~, 20
aktivni ~, 34
amorfni ~, 59
anaforski ~, 105, 116, 278, 295
analiza ~, 119
aplikativni ~, 105
apozicijski ~, 105
apstrakcija ~, 71
asimetrični ~, 28, 33, 301
asocijativni ~, 41, 42, 105, 106, 108, 112, 117
atributivni ~, 299, 310
  akomparativni ~, 299
  komparativni ~, 299
  neporedbeni ~, 299
  poredbeni ~, 299
atributski ~, 220, 334, 342
biaktantni ~, 303
binarni ~, 28, 33, 53, 105, 106, 191, 241, 266, 293, 300, 301, 302, 303, 309
  refleksivni ~, 303
  simetični ~, 303
  tranzitivni ~, 303
bitni ~, 108
bliskoznačni ~, 122
bočni ~, 125
broj ~, 85
brojčani ~, 108
četvoročlani ~, 304
čisti ~, 50, 84
član ~, 40, 41, 183, 302, 349
definicija ~, 16
definisani ~, 33
deminutivski ~, 125
determinacija ~, 19
dijalektički ~, 106
dijalektički zasnovan ~, 106
dinamički ~, 106
direktivni ~, 20
direktni ~, 105, 145, 150
disjunktivni ~, 112
društveni ~, 24, 106, 108
dubinski ~, 79, 342, 349
dvočlani ~, 106, 300, 302, 303
  identični ~, 295
dvojni ~, 149
dvostruki ~, 82, 150
egzistencijalni ~, 306, 308, 309, 310
eksplicitni ~, 108, 324
ekstralingvistički ~, 168
ekvivalentni ~, 108
elementarni ~, 342
endoforski ~, 116
fokusiranje ~, 313
fonetski ~, 120
fonološki ~, 118, 119, 120, 168
formalni ~, 82, 105, 121
frazeološki ~, 123
fundamentalni ~, 86, 108
funkcionalni ~, 20, 108, 130, 302
funkcionalno-semantička strana ~, 131
genetički ~, 20, 90, 105
genitiv ~, 20
glagol ~, 176
glagolski ~, 130, 154
grafemsko-fonemski ~, 120
gramatički ~, 74, 80, 82, 83, 102, 103, 105, 108, 115, 123, 166, 168
heterogeni ~, 56
heterokategorijski ~, 20

heteroneksualni ~, 20
hijerarhijski ~, 108
hijerarhijski sistem ~, 343
hiperonimsko-hiponimski ~, 315
hiponimijski ~, 328
homoeksualni ~, 20
homofundamentalni ~, 20
homogeni ~, 56
homokategorijalni ~, 20, 126
homosintagmatski ~, 20
homounitivni ~, 20
identifikacioni ~, 313
imanentni ~, 182
imanentni neprojekcioni ~, 182
ime-~, 85
implicitni ~, 324
indirektni ~, 20, 149
informacijski ~, 199
informacioni ~, 266
inherentni ~, 132
inkompatibilni ~, 297
interkategorijalni ~, 125
interni ~, 92
intrajezički ~, 68
intralingvistički ~, 16, 35, 170
invarijantni ~, 155
ireverzibilni ~, 115, 189
iskazani ~, 95
istorodni ~, 281
istovrsni ~, 155
izomorfni ~, 66
izukrštani ~, 42
jednoliki ~, 59
jednosmjerni ~, 103, 190
jednostepenasti ~, 83
jednostepenasti transformacioni ~, 83
jednoznačni ~, 189
jezički ~, 9, 19, 27, 38, 39, 49, 50, 54, 69, 70, 86, 88, 89, 91, 98, 105, 113, 114, 115, 117, 133, 166, 168, 169, 190, 355, 356
jezičkih jedinica ~, 182
jezični ~, 106
karakter ~, 68
kataforski ~, 116
kategorija ~, 96
kinetički ~, 117
kinetički aspekt prostornog ~, 117
klasifikacija ~, 50
klasifikacioni ~, 293
kohezivni ~, 167
količinski ~, 106
komparativni ~, 300
kompatibilni ~, 33, 184
kompleksni ~, 124, 165
koncept
  derivacijski ~, 90
koncept ~, 90
  bazični ~, 90
  čisti ~, 90
  konkretni ~, 90
konfiguracioni ~, 84
kongruentni ~, 223
konkretni ~, 38, 168
konkurencijski ~, 29, 30, 31, 34
kontinuumski ~, 105
kontrastivni ~, 108
konverzivni ~, 105
koordinacijski ~, 342
koordinativni ~, 105
koordinirani ~, 165
koreferentni ~, 80
korelativni ~, 116
kvalifikacija ~, 73
kvalifikativni ~, 20
kvantifikacija ~, 116
kvantitativni ~, 106
leksički ~, 120, 121
leksičko-sintaksički ~, 122
leksikografski-sintaksički ~, 166
linearni ~, 97, 125
lingvostilistički ~, 167
logički ~, 15, 24, 50, 100, 106, 108, 125, 264, 293, 294
logičko-sintaksički
  ~ identifikacije, 304
logičko-sintaksički ~, 304
  ~ egzistencije, 304
  ~ identičnosti, 304
  ~ imenovanja, 305
  ~ nominacije, 305
  ~ postojanja, 304
logika ~, 15
lokalni ~, 20
lokativni ~, 306, 310
markirani ~, 84, 85, 151
matematički ~, 16
međukategorijalni ~, 116
međusobni ~, 14, 19, 21, 22, 24, 43, 88, 101, 105, 106, 108, 114, 116, 122, 130, 154, 166, 183, 355
mnogostruki ~, 125

množina ~, 93
mocioni ~, 123
modalni ~, 310
modelovanje ~, 68
mogući ~, 91, 94
monovalentni ~, 108
morfološki ~, 48, 105, 118, 123
morfološko-semantički ~, 166
morfološko-sintaksički ~, 130
mreža ~, 100
naporedni ~, 105, 108, 166
naporedni ~ koordinacije, 108
nedefinisani ~, 33
nemarkirani ~, 151
neobrativi ~, 115
neposredni ~, 41, 83, 97, 108
nepotvrđeni ~, 169
neprelazni ~, 302
neprojekcioni ~, 182
nerealizovani ~, 38
nerefleksivni ~, 189, 302
nesamostalni ~, 97
nesimetrični ~, 301
neslični ~, 116
netranzitivni ~, 189
nezavisni ~, 97, 111, 131, 220
nivo ~, 34
nosilac ~, 13
obavezni ~, 131
objekatski ~, 342
objektivni ~, 341
oblički ~, 155
obligatorni ~, 131
odrični ~, 299
opozicijski ~, 118
opozicioni ~, 124, 150, 151, 152
opozitivni ~, 89
opozitni ~, 124
opšte značenje ~, 91, 97
opšti ~, 73, 97, 109
opšti ~ između zvuka i značenja, 109
organizirani ~, 155
orijentacioni ~, 116
orijentir u ~, 29
osnovni ~, 88, 93
ostvareni ~, 92
padeški ~, 345
padež ~, 64, 65
padežni ~, 63, 68, 83, 84, 85, 86, 92, 95, 96, 97, 98, 109, 130, 131
paradigmatski ~, 41, 44, 45, 46, 50, 51, 55, 87, 102, 103, 105, 107, 109, 114, 115, 117, 120, 121
paradigmatsko-sintagmatski ~, 28, 45, 105
periferni ~, 65
pojam ~, 17, 20, 111, 118
polivalentni ~, 109
polni ~, 24
polupredikativni ~, 20
posesivni ~, 87, 132, 133, 250, 310
posljedični ~, 117
posredovani ~, 84
pozicioni ~, 266
pragmatički ~, 125
predikativni ~, 337
predikatski ~, 220, 308, 309, 337
predmetno-procesni ~, 20
prelazni ~, 301
prijedloški ~, 133
priloški ~, 131
priroda ~, 154
prirodni ~, 92
proizvoljni ~, 48
proizvoljnost ~, 48
proporcionalni ~, 107
prosti ~, 59
prostorni ~, 109, 115, 116, 117, 154, 303
prva vrsta ~, 42
ravnopravni ~, 190
razlika u ~, 167
razlikovni ~, 113, 118
raznovrsni ~, 167
realizovani ~, 38
rečenički ~, 131
rečenični ~, 165, 219
  kompleksni ~, 165
  zavisno-nezavisni ~, 334
recipročni ~, 109
redundantni ~, 154
refleksivni ~, 189, 302
rekcijski ~, 166
relacioni ~, 299, 334
relativni ~, 20
relevantni ~, 42, 98, 107, 154
rivalski ~, 33
rodbinski ~, 85, 109, 282
rodovski-vidski ~, 315
selekcioni ~, 80
semantički ~, 20, 44, 109, 125, 167
  jednaki ~, 347
semantičko-funkcionalni ~, 131
signifikativni ~, 316
simetrični ~, 83, 287, 300, 301

~ istovremenosti, 300
~ sličnosti, 300
~ srodstva, 300
sinkretički ~, 107
sinonimski ~, 295, 342
sintagmatski ~, 40, 41, 44, 45, 46, 48, 50, 51, 63, 67, 95, 96, 102, 103, 106, 107, 109, 113, 114, 115, 121, 169, 182, 223
zavisni ~, 334
sintagmatski leksički ~, 121
sintaksički, 355, 356
sintaksički ~, 48, 74, 79, 80, 84, 87, 90, 105, 108, 109, 112, 118, 130, 131, 154, 155, 165, 279, 334, 355
istovrsni ~, 155
obavezni ~, 131
sintaksički ~, 44
sintaksičko-semantički ~, 84
sistem ~, 169
sistematski ~, 80
sistemski ~, 27, 105, 109
identičnih jedinica
~ homogenih gramatičkih makrosistema, 182
skriveni ~, 80
slobodni ~, 22
složeni ~, 136
složeni ~ međuzavisnosti, 109
složeni uzajamni ~, 109
službeni ~, 24
smisaoni ~, 27, 121, 349
specifično značenje ~, 91
spiralna dinamika ~, 116
splet ~, 154
spoznavanje ~, 168
srpsko-hrvatski ~, 23
statički ~, 107
strukturalni ~, 86, 105
strukturna shema ~, 122
strukturni ~, 20, 82, 83, 167
stupnjeviti ~, 59
subjekatski ~, 342
subjekatsko-predikatski ~, 189, 225, 320, 326, 341
subjektivni ~, 109
subjektno-objektni ~, 20
subordinirani ~, 166
sustavni ~, 107
suštinski ~, 109
svjesni ~, 31, 35
svrsishodni ~, 170
tekstualni ~, 167
tematsko-rematski ~, 269
temeljni ~, 53
temporalni ~, 149, 150, 152
tijesni ~, 83
tip ~, 17, 41, 45, 50, 68, 312, 349, 350
transformacioni ~, 83
tranzitivni ~, 189, 301, 302
tročlani ~
identični ~, 295
tročlani ~, 33
trougaoni ~, 116
tumačenje ~, 81, 116, 154
tvorački ~, 98
ukrštanje ~, 192
unutarjezički ~, 167
upućivački ~, 116
usmjereni ~, 170
uspostavljeni ~, 107
uzajamni ~, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 32, 83, 92, 104, 109
uzročni ~, 24
uzročno-priključni ~, 20
uzusni ~, 125
vanjezični ~, 109
varijantni ~, 166
vertikalni ~, 97, 98
vertikalni ~, 98
vidski ~, 112
višesmjerni ~, 190
vremenski ~, 115, 116, 133, 135, 146, 147, 149, 150, 154
vrsta ~, 20, 71, 93, 105
zalihosni ~, 154, 155
zavisni ~, 92, 94, 96, 97, 98, 109, 128, 131, 220, 223
zavisni padežni ~, 97
zbiljski ~, 107
živi ~, 124
značenje ~, 94, 96, 97, 112, 166
značenjski ~, 104, 109, 123, 125
značenjski ~ glagola i imenice, 158
značenjski ~ među riječima, 104
odnošaj, 9**,** 19**,** 21**,** 22**,** 23**,** 24**,** 98
odnošajna
~ riječ, 21, 92, 93, 94
odnošajni
~ oblik, 21, 93, 94
određeno, 248
određenost, 199**,** 200**,** 243**,** 246**,** 247**,** 248**,**

249**,** 329
intencionalna ~, 314
potpuna ~, 248
rematska ~, 246
odričnost, 247**,** 307
odstupanje, 344
okruženje, 353
desno ~, 343
dvostrano ~, 354
fakultativno ~, 353, 354
jednostrano ~, 354
lijevo ~, 343
obligatorno ~, 353
postpozitivno ~, 354
prepozitivno ~, 354
ontološka
~ oblast, 278
operacija, 345**,** 346
~ objedinjavanja, 289
empirijska ~, 292
logička ~, 264
operand, 290
operativ, 257
operator, 264**,** 288**,** 289**,** 290**,** 295
opis, 282**,** 283
sintaksički, 357
opozicija, 9, 20, 21, 22, 23, 28, 33, 40, 51, 53, 54, 56, 63, 64, 66, 80, 86, 93, 106, 107, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 123, 125, 151, 205, 308, 309
~ /ä/ ~ /a/, 57
~ ʻpravo' – ʻnepravo', 93
~ akuzativ – dativ, 66
~ aorist – imperfekt, 113
~ competence – performance, 110
~ diferencijalnih obilježja, 56
~ drugog stepena, 151
~ fonema, 20, 61, 118
~ futuru II, 153
~ glagolskih oblika, 153
~ iterativnost – trajnost, 112
~ između akcenata, 58
~ između diferencijalnih obilježja, 56
~ između fonema, 58, 59
~ između fonema, 58
~ između otvorenog i zatvorenog vokala, 110
~ između riječi, 58
~ između zvučnih i bezvučnih fonema, 54
~ langue – parole, 110
~ muški rod – ženski rod, 68
~ nižeg reda, 117
~ nominativ – drugi padež, 89
~ nominativ – instrumental, 66
~ nominativa i akuzativa, 66, 110
~ nominativa prema ostalim padežima, 106
~ obilježenog /markiranog prema neobilježenom /nemarkiranom/, 106
~ oblika jednog prema drugom, 148
~ *p – b*, 51
~ *p – sch*, 51
~ *p – t*, 51
~ po oblikovanju, 66
~ po principu binarnosti, 106
~ po rezonanciji, 20
~ po zaobljenosti, 57
~ prema apsolutnom prezentu, 152
~ prema futuru drugom, 151
~ prema postojanju i nepostojanju obilježja, 68
~ prema prezentu, 151
~ prema procentu izgovorene enegije, 61
~ prezentu, 153
~ prvog stepena, 151
~ registara, 20
~ slova, 51
~ *u – e*, 51
~ u fleksiji, 120
~ u fonološkom sistemu, 56
~ u glagolskom sistemu, 112
~ unutar konsonantizma, 110
~ veznika, 130
~ zvučnost/bezvučnost, 53
~ *читал* i *читала*, 112
akcenatska ~, 120
alternativna ~, 110
antitezna ~, 20
autonomija ~, 57
bazična ~, 117
bazna ~, 117
bilaterarna ~, 20
binarna ~, 20, 28, 53, 54, 56, 57, 59, 60, 62, 68, 106, 110, 116, 117, 191
broj ~, 84
član ~, 51, 52, 53, 56, 105
diferencijalna ~, 20
direktna ~, 20
disjunktivna ~, 57
distinktivna ~, 20
ekvipolentna ~, 20, 28, 52, 116, 119
fonemska ~, 53, 106
fonološka ~, 20, 51, 52, 53, 57, 61, 62,

68, 75, 83, 89, 119
fundamentalna ~, 110
globalna ~, 110
gradualna ~, 20, 28, 52
graduelna ~, 119
gramatička ~, 28, 56, 68, 120
grupna ~, 117
heterogena ~, 51
homogena ~, 51
identifikacija i pamćenje ~, 60
indirektna ~, 20
istorodna ~, 51
istoznačna ~, 52
između susjednih fonema, 57
izolirana ~, 119
izolovana ~, 51
jednodimenzionalna ~, 51, 52
jezička ~, 54
kategorijska ~, 120
klasifikacija ~, 119
komplementarna ~, 110
konstantna ~, 20
korelativna ~, 57
kvantitativna ~, 20
lanac ~, 51
leksička baza ~, 117
markirana ~, 151
međusobna ~, 107, 150, 152
mehanizam ~, 56
mnogostrana ~, 20
morfološka ~, 20, 68
multilaterarna ~, 20
neutralizabilna ~, 119
neutralizovana ~, 52
niz ~, 51
odnos ~, 51, 107, 116
operativna ~, 110
opšta teorija ~, 51
osnovna ~, 151
oštra ~, 107
padežna ~, 63, 65
pojam ~, 51, 54, 113
potpuna ~, 153
povremena ~, 119
preklopljena ~, 110
primarna ~, 151
priroda ~, 56
privativna ~, 20, 28, 52, 116, 119, 122
proporcionalna ~, 20, 51
prvi stepen ~, 151
punovrijedna ~, 56
raznorodna ~, 51
relevantna ~, 103, 110
respektivna ~, 110
semantičko-sintaksička ~, 153
sinonimska ~, 130
sintaksička ~, 152, 153
sistem ~, 51, 151
sistem padežnih ~, 63
središnja ~, 110
stalna ~, 52
stepenasta ~, 52
terminalna ~, 117
tip ~, 119
tradicionalna ~, 110
tročlana ~, 110
uzajamno nemarkirana ~, 151
vidska ~, 35, 113
višedimenzionalna ~, 51
vokalska ~, 57
vrijednost ~, 151
vrsta ~, 20, 117, 151
opozicijski
~ odnos, 118
opoziciona
~ relacija, 151
opozicionalna
~ funkcija, 131
opozicioni
~ član, 151
~ karakter, 88
~ odnos, 105, 124, 150, 151, 152
opoziciono
~ markirani, 151
opozitivna
~ crta, 48
~ funkcija, 110
~ suština, 40, 56
opozitivni
~ odnos, 89
opozitivnost, 56**,** 111**,** 125
~ između opštih značenja, 56
~ po rodu, 125
opozitna
~ korelacija, 155
opozitni
~ odnos, 124
opozitno, 125
opozitnost, 124**,** 125
opozitum, 124**,** 155
opreka, 9**,** 20**,** 21**,** 22**,** 23**,** 119
fonološka ~, 119

neutralizacija ~, 20
paradigmatska ~, 114
vrste ~, 20
opservodirestat, 177
organizacija, 171**,** 346
gramatička ~, 340
komunikativna ~, 257, 259, 283, 300
linijska ~, 218
tematsko-rematska ~, 245
organizovanost
mjera ~, 245
originalnost, 199**,** 241**,** 252
orijentacija, 197, 198, 199, 200, 202, 253, 254, 257, 258, 267, 273, 274, 278, 318, 337, 341, 351, 353
komunikativna ~, 214, 274
normalna ~, 326
početna ~, 244, 277, 341
recipijentna ~, 258
rematska ~, 293
subjektivna ~, 341
tematska ~, 293
završna ~, 244
orijentir, 335
osa, 59**,** 101**,** 115
~, 147
~ asocijacije, 41
~ istovremenosti, 39, 56
~ kombinacije, 54, 102, 103, 113, 114, 355
~ orijentacije, 147
~ budućeg vremena, 147
~ budućeg vremena u sadašnjem, 147
~ prošlog vremena, 147
~ sadašnjeg vremena, 147
~ paradigmatska, 88
~ selekcije, 54, 102, 103, 113, 114, 118, 355
~ sukcesivnosti, 39, 56
asocijativna ~, 48
horizontalna ~, 102, 121
paradigmatska ~, 48, 55, 103, 118, 120
sintagmatska ~, 48, 55, 88, 103, 120
veritkalna ~, 41
vertikalna ~, 102, 121
osamostaljivanje, 220
osnova, 215**,** 289
ovisnost, 9**,** 21**,** 22**,** 23**,** 108
međusobna ~, 21, 23
uzajamna ~, 21
pacijens, 324**,** 325**,** 336
padež, 223**,** 225**,** 336
paradigmatika, 355
parakategorijal, 183
parakonkurencija, 34
parakorelacional, 182**,** 184**,** 356
grafijski ~, 184
parcelacija, 213**,** 342
particip, 224**,** 263**,** 338
participant, 324
pasivizacija, 346
pasivni, 330
pasus, 218**,** 353
pauza, 237
percepcija, 264
performativ, 260**,** 261
performativa, 260
performativni glagol, 260**,** 261
perlokucija, 257
permutacija, 47**,** 291**,** 303**,** 304**,** 313**,** 345
~ slogova, 285
perspektiva, 182, 197, 198, 211, 239, 240, 257, 258, 263, 266, 267, 271, 273, 285, 286, 291, 321, 335, 342, 351, 353, 356
dubina ~, 344
dubinska ~, 344, 345, 347
funkcionalna ~, 198, 217
globalna ~, 353
gramatička ~, 198, 330
ilokutivna ~, 257
individualna ~, 198, 353
informativna ~, 198
komunikativna ~, 198, 199, 217, 244, 275
komunikatorska ~, 257
konstruktivna ~, 198, 334
kontekstualna ~, 198
korelaciona ~, 197, 198
leksička ~, 198
lijeva ~, 285
logička ~, 198, 258
~ podperspektiva
~ signifikativna, 263
podperspektiva
~ denotativna ~, 263
makrotekstualna ~, 353
mirkotekstualna ~, 353
morfološka ~, 198, 227
orijentaciona ~, 212
površinska ~, 344, 347
sinonimična ~, 347
površinsko-dubinska ~, 198, 342
poziciona ~, 210
pragmatička ~, 198, 351

prožimanje ~, 330
ptičja ~, 197
rečenična ~, 356
semantička ~, 198, 324
sintaksička ~, 198
stilistička ~, 198
tekstualna ~, 353
transformaciona ~, 198
žablja ~, 197
perspektiva rečenice
informativna ~, 239
perspektivizacija, 197
perspektivizirati, 285
komunikativno ~, 304
persuazivni, 325
persuazivnost, 324**,** 325
pitanje, 202, 205, 213, 214, 215, 216, 226, 228, 230, 238, 255, 257, 259, 260, 264, 269, 271, 272, 304, 337, 339
diktalno ~
cjelovito ~, 214
parcijalno ~, 214
logičko ~, 279
modalno ~
parcijalno ~, 214
parcijalno ~, 312
puno ~, 312
puno modalno ~, 214
retoričko ~, 259, 323
pjesma, 218
P-KomP, 209**,** 210**,** 211
plan
~ izražaja i sadržaja, 355
~ sintaksičkih korelacija, 355
dubinski ~, 348
funkcionalnostilski ~, 351
gnoseološki ~, 343
površinski ~, 348
sintagmatski ~, 223
vremenski ~, 225
pleonazam, 255
pobuda, 264
početak, 231**,** 277
~ iskaza, 230
apsolutni ~, 248, 309, 312
početno, 241
podmet, 321**,** 322**,** 326**,** 336
podperspektiva, 263
podudaranje
djelimično, 300
podudarnost, 311
formalna ~, 315
semantička ~, 315
podvrsta, 293
~ podvrste, 293
poglavlje, 218
pojam, 264**,** 298**,** 299**,** 315
aktuelni ~, 243
apstraktni ~, 258
determinirajući ~
virtualni ~, 244
determinisanje ~, 282
gramatički ~, 243
individualni ~, 277
korelativni ~, 288
lingvistički ~, 282
logički ~, 282, 322
obim ~, 263, 276, 294, 314, 316
opšti ~, 297
potčinjavajući ~, 297
potčinjeni ~, 297
rodovski ~, 297
sadržaj ~, 263, 276, 294, 338
širi ~, 297, 328
složeni ~, 264
uži ~, 297, 328
virtualni ~, 243
korelacija, 119
pojava
prirodna ~, 213
pol
razlike u izražavanju ~, 351
polikorelacional, 182
poliprojekcional, 192
polisintaksema, 218
polje
semantičko ~, 288
ponavljanje, 255**,** 278**,** 319
figura ~, 255
leksičko ~, 279
nepotrebno ~, 246
svjesno ~, 351
poredak riječi, 218
poređenje, 303
poruka, 243**,** 250**,** 252**,** 254
posesivnost, 310
pošiljalac, 201**,** 202**,** 242**,** 250**,** 257**,** 273**,** 275**,** 351
posljedica, 289
posmatrač, 241
poštapalica, 255**,** 351
posteriorni, 281

posteriornost, 201
postojanje, 309
postpozicija, 220**,** 221**,** 224**,** 228**,** 287**,** 288**,** 327
postpozitivnost, 231
postulat
~ informativnosti, 255
~ istinitosti, 255
~ jasnoće, 256
~ relevantnosti, 255
postupak, 200**,** 205**,** 231**,** 243**,** 290**,** 347
~ dodavanja, 231
~ prevarenog očekivanja, 248, 249, 250
~ referencije, 271
jednostruki ~, 231
KONT-postupak, 231
KT-postupak, 231
KV-postupak, 231
makropostupak, 231
mirkopostupak, 231
opšta struktura ~, 231
osnovni ~, 232
višestruki ~, 231
potčinjenost, 294**,** 296**,** 300
pouzdanost, 325
povezanost, 9**,** 21**,** 23**,** 25**,** 91**,** 98**,** 105**,** 108**,** 109**,** 113
~ elemenata jezičkog sistema, 118
~ funkcija i značenja, 91
~ gramatike i rječnika, 130
~ gramatike sa leksikom, 122
~ imenskog i glagolskog značenja, 155
~ između činjenica, 92
~ jezičkih elemenata, 101, 115
~ jezičkih fakata, 92
~ jezičkih i društvenih fenomena, 90
~ jezičnog sadržaja s izvanjezičnim univerzumom, 108
~ jezika i rečenice, 127
~ jezika i tekstova, 127
~ korelacije i transpozicije, 28
~ osoba, 22
~ oznake i označenog, 39
~ pojmova, 22
~ psihologije sa jezikom, 90
~ riječi, 154
~ stvari, 22
~ u harmoničnu cjelinu, 19, 21
~ u zajedničkom djelovanju, 22
~ u značenju glagola i zamjenica, 159
asocijativna ~, 109
genetska ~, 108
jezička ~, 91
međusobna ~, 91, 154, 158, 160
opšta ~, 91, 92, 98
organska ~, 91
semantička ~, 108
uzajamna ~, 24
uzročna ~, 110
višestruka ~, 110
vrsta ~, 91
povezivanje, 22**,** 105
~ imenice sa glagolom, 156, 157
~ izraza sa sadržajem, 43
~ jednog elementa sa drugim elementom, 128
~ jezičkih znakova, 41
~ pridjeva sa imenicom, 156
~ riječi, 334
~ sintaksičkog sistema, rječnika (leksikona) i rečenica (tekstova), 127
~ značenja imenice sa značenjem glagolom, 157
~ značenja imenice sa značenjem pridjeva, 157
sređeno ~, 128
pozicija, 199, 201, 209, 210, 211, 215, 232, 252, 257, 266, 283, 290, 297, 300, 301, 303, 311, 320, 324, 331, 339, 341, 343, 349
~ isključivanja, 319
anteriorna ~, 300
atributska ~, 247
ciljna ~, 203, 210
dolazna ~, 206
druga ~, 327
emfatična ~, 201
finalna ~, 206, 208, 210, 211, 248
informativna ~, 210
inicijalna ~, 206, 227, 281, 337, 340
komunikativna ~, 326
konačna ~, 281
medijalna ~, 281, 303, 354
početna ~, 203, 207, 209, 210, 212, 247, 263, 273, 280, 282, 283, 312, 353
polazna ~, 170, 202, 206, 207, 210, 239, 252, 280, 284, 307, 311, 313, 328, 336
posteriorna ~, 300
rematska ~
glavna ~, 331
sporedna ~, 331
sintaksička ~, 221, 223
tipična ~, 331

završna ~, 200, 202, 205, 206, 207, 209, 210, 212, 239, 247, 252, 253, 266, 282, 283, 290, 311, 312
pozirema, 206, 207, 209, 210, 211, 232, 260, 263, 265, 266, 268, 290, 311, 347
poziremema, 206**,** 212**,** 265**,** 268
pozitema, 206, 207, 208, 209, 210, 232, 260, 261, 265, 266, 268, 290, 347
pozitememe, 206**,** 265**,** 269
poznato, 212**,** 213**,** 248**,** 291**,** 292
pragmatički, 242**,** 351
pragmatika, 200
pragmatizacija, 171
PragmP, 198**,** 351
pravilnost, 267
logička ~, 318
pravilo
~ baze, 345
~ manipulacije, 292
bazno ~, 345
elementarno ~, 345
formalno ~, 343, 344
jezičko ~, 240
praznina
~ opštosti, 157
praznoslovlje, 255**,** 351
preciziranje, 282**,** 353
predikacija, 171, 246, 248, 258, 269, 271, 273, 275, 300, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 323, 330, 334
aktivni tip ~, 249
centralni dio ~, 250
rematska ~, 246
predikandum, 324
predikat, 205, 207, 214, 215, 217, 220, 225, 226, 227, 231, 249, 264, 266, 267, 269, 271, 273, 277, 280, 287, 290, 293, 294, 295, 299, 300, 311, 320, 321, 322, 324, 325, 326, 331, 334, 335, 337, 338, 339, 341, 342, 344, 346, 347, 349
~ drugog ranga, 322
~ *n*-ranga, 322
~ prvog ranga, 321, 322
~ trećeg ranga, 322
cjeloviti ~, 213
dekomponovani ~, 344
dubinski ~, 343
dvomjesni ~, 325, 337
glagolski ~, 337
glagolski dio ~, 340
gramatički ~, 214, 321, 322, 326, 335, 336, 337, 339
glagolski ~, 321, 322
imenski ~, 321, 322
prosti ~, 321, 322
složeni ~, 321, 322
imenski ~, 337, 338
imenski dio ~, 339
intencionalni ~, 278
jednomjesni ~, 325, 337
logički ~, 217, 264, 305, 320, 321, 322, 342
samostalni ~, 322
psihološki ~, 205
relacioni ~, 314, 317
semantički ~, 322, 324, 325, 326, 337, 339
karakterološki ~, 337
relacioni ~, 337
taksonomijski ~, 337
tromjesni ~, 325, 337
vrsta ~, 273, 337
predikativnost, 266**,** 313**,** 324
predikatski, 225
~ dio, 324
~ minimum, 335
predmet, 226**,** 258**,** 326**,** 327**,** 328**,** 330
apstraktni ~, 326
konkretni ~, 326
neodređeni ~, 307
neživi ~, 326
živi ~, 326
predmetno mjesto, 324
predviđanje, 249**,** 253
predvidljivost, 199**,** 241**,** 248
prelazni
~ elemenat, 289
premještanje, 231**,** 348**,** 349
~ riječi, 345
stilističko ~, 348
prepozicija, 228**,** 326
prepozitivnost, 231
presijecanje, 296
prestrukturiranje
gramatičko ~, 341
presupozicija, 199, 201, 244, 254, 268, 269, 270, 271, 272, 283, 286, 312, 317, 325, 331, 332
~ govornog lica, 270
egzistencijalna ~, 270
komunikativna ~, 270
lažna ~, 272

logička ~, 270
lokativna ~, 307
pogrešna ~, 269
pragmatička ~, 270
sintagmatska ~, 270
taksonomijska ~, 307
presupozicija ~, 240
presupozicijski
~ elemenat, 271
presupozija, 270
prezent, 330
prezime, 316
prezumpcija, 268
priča, 354
pridjev, 221, 223, 224, 228, 237, 246, 248, 263, 268, 285, 321, 326, 328, 329, 330, 338
gradivni ~, 223
kvalifikativni ~, 330
kvalitativni ~, 223
neodređeni ~, 247
određeni ~, 247
relacioni ~, 330
supstantizovani ~, 223, 337
pridjevska riječ, 338
prijedlog, 206**,** 221**,** 228**,** 254**,** 259**,** 263**,** 330**,** 334**,** 345
priključenje, 219**,** 223**,** 224**,** 334**,** 340
prilog, 223, 224, 236, 237, 248, 249, 250, 263, 285, 293, 326
~ za mjesto, 286
~za vrijeme, 286
kvalifikativni ~, 283
kvalitativni ~, 224
na **–o**, **-e**, 236
neodređeni ~, 249
priloška odredba, 215**,** 280**,** 321**,** 335**,** 341**,** 344
~ za način, 220
primalac, 201, 202, 240, 242, 250, 254, 257, 258, 269, 273, 274, 275
primitiv, 355
princip
~ najmanjeg otpora, 254
~ relevantnosti, 272
~ uljudnosti, 258
pripajanje, 238
pripovijedanje, 353
prirok, 321**,** 322**,** 326**,** 331**,** 336
glagolski ~, 321
imenski ~, 321
prosti ~, 321
složeni ~, 321
pritisak
~ informacijski, 354
privlačenje
funkcionalno ~, 197
privlačenje
korelativno ~, 197
proces
informacijski ~, 249, 250, 251
informativni ~, 327
komunikativni ~, 251
procesualnost, 248
profesija, 282
proglas, 260
prognoza, 251
projekcija, 197**,** 209**,** 239**,** 353
~ funkcionalnih kategorija, 349
projekcional, 5**,** 169**,** 182**,** 192**,** 355**,** 356
sintaksički ~, 181
vrste ~, 192
proposition, 267
propozicija, 199, 201, 202, 203, 250, 258, 259, 264, 267, 268, 270, 278, 290, 298, 305, 320, 322, 324, 325, 337, 354
afirmativna ~, 268
član ~, 337
elementarna ~, 305
emfatična ~, 210
tematska ~, 269
propozicionalna
~ kopula, 287
~ spona, 287
propozicionalni
~ koncept, 325
proširak, 321
proširivanje
leksičko ~, 329
prospektivni, 281
protagonista situacije
glavni ~, 215
protivurječnost
logička ~, 284
prototip
~ rečenice, 345
prožetost
~ glagolskog značenja s imenskim, 163
imensko-glagolska ~, 164
prožimanje, 296**,** 297
prsupozicija
istinita ~, 269
pseudokonkurencija, 34
psihološki

~ plan, 343
radnja, 226**,** 249**,** 260**,** 314
rang, 282
raščlanjivanje jezika
socijalno ~, 351
raspored, 219**,** 227
~ članova rečenice, 221
~ elemenata, 347
drugačiji ~, 347
~ jezičkih jedinica, 231
~ riječi, 202, 218, 219, 221
ravan
dubinska ~, 342
površinska ~, 349
različitost
intencionalna ~, 276, 316
razlikovna
~ jedinica, 114
razlikovni
~ odnos, 118
razlikovno
~ obilježje, 119, 120
razmještanje
~ riječi
uzajamno ~, 218
prostorno ~, 231
raznovrsnost, 240**,** 241**,** 245**,** 251**,** 252**,** 264**,** 278**,** 351
količina ~, 239
maksimalna ~, 252
mjera ~, 244
razred, 293
realema, 280
realija, 171, 207, 246, 258, 270, 271, 273, 274, 276, 279, 286, 290, 292, 295, 305, 308, 309, 311, 312, 313, 314, 315, 333
apstraktna ~, 316
identifikovana ~, 316
rečenica, 202, 218, 219, 228, 231, 239, 244, 245, 247, 257, 264, 265, 301, 306, 320, 334, 357
~ bez subjekta, 212
~ identičnosti, 295
~ sa izostavljenim članovima, 212
~ sa izričnom i upitnom intonacijom, 237
~ sa nereferentnim iskazom, 275
~ sa parcelacijom, 213
~ uključivanja, 293
aktivna ~, 346
aktuelizovana ~, 272
amfibolična ~, 231
anteriorna ~, 216, 252, 353
apsrudna ~, 275
apsurdna ~, 285, 318
banalna ~, 253
bazna ~, 349
besmislena ~, 255, 285
bezlična ~, 225
član ~, 199, 228, 230, 237, 293, 321, 334, 335, 336, 337, 341
glavni ~, 334, 335
nezavisni ~, 321
sporedni ~, 334, 335
denotat ~, 324
dubina ~, 343, 344
dubinsko posmatranje ~, 343
dvočlana ~, 226, 237, 321
egzistencijalna ~, 213, 305, 306, 308, 309, 310
eliptična ~, 254
glavna ~, 219, 349
glavni član ~, 225, 337
gramatička struktura ~, 263
homonimska ~, 231
identificirajuća ~, 305
identifikaciona ~, 312
infinitivna ~, 327
informativno prazna ~, 242
inicijalna ~, 353
inkluzivna ~, 293
introduktivna ~, 286, 287, 354
introkuktivna ~, 247
isključna ~, 299
istinita ~, 285
izjavna ~, 226, 227, 230, 236, 242, 282
izrična ~, 219
jednočlana ~, 212, 225, 238
karakterizirajuća ~, 305
klasifikaciona ~, 293
komunikativna organizacija ~, 211
komunikativno neraščlanjiva ~, 339
lažna ~, 275
logička struktura ~, 263, 273
mjesna ~, 306
monopropozitivna ~, 305
naredna ~, 216, 247, 286, 353, 354
neinformativna ~, 275
nekorektna ~, 303
nelogična ~, 275
neodređena ~, 251
nepotpuna ~, 200, 212, 238, 254

nezavisno složena ~, 288
nominativna ~, 225, 254, 266, 305
obavještajna ~, 226
određena ~, 251
pasivna ~, 346
početna ~, 353
polipropozitivna ~, 305
posesivna ~, 311
posljednja ~, 354
posteriorna ~, 216, 353
površinska ~, 343, 345, 346, 348
predikatska ~, 219
prethodna ~, 353
prosta ~, 219, 254, 288, 290, 295, 334
prva ~, 354
referencijalna ~, 272
rematska ~, 225
segment ~, 228
simetrična ~
odrična ~, 287
sinonimična ~, 346
složena ~, 219, 288, 319, 334
smisao ~, 263, 267, 342
stilski neutralna ~, 351
subjekatska ~, 219
susjedna ~, 353
taksonomska ~, 274
tematsko-rematska ~, 225
upitna ~, 219, 228, 229, 242, 274
monološka ~, 238
uvodna ~, 353
vrsta ~, 305
zavisna ~, 219, 349
značenje ~, 263
rečenica-definicija, 291
rečenični
~ kompleks
integralni ~, 335
~ odnos, 219
rečeničnost
znak ~, 159
recipijent, 202**,** 240**,** 251**,** 258**,** 317**,** 325
red riječi, 202, 215, 217, 218, 219, 223, 229, 230, 231, 232, 233, 236, 245, 259, 260, 266, 302, 313, 334, 335, 340, 344, 348, 350
afazijski aspekt ~, 232
čvrsti ~, 232
čvrsto utvrđeni ~, 232
direktni ~, 231
dozvoljeni ~, 349
emfatički ~, 232
fiksirani ~, 232
izmijenjeni ~, 232
labilni ~, 232
leksička struktura ~, 218
markirani ~, 232
morfološka struktura ~, 218
nenormativni ~, 232
nepromjenljivi ~, 232
neutralni ~, 231
normalni ~, 231, 313
normativni ~, 232
obični ~, 231
objektivni ~, 231
obrnuti ~, 220, 232, 269, 313, 344
okazionalni ~, 232
opšta struktura ~, 218
opštelingvistička priroda ~, 219
osnovna varijanta ~, 226
osnovni ~, 231
patetički ~, 232
polazni ~, 231
posebni ~, 232
progresivni ~, 231
promijenjeni ~, 232
promjenljivi ~, 232
rečenični ~, 219
regresivni ~, 232
retorički ~, 232
ritmičko-intonaciona struktura ~, 218
sintagmatski ~, 219
sintaksička struktura ~, 218
skremblizirani ~, 349
slobodni ~, 232, 348
stabilni ~, 232
stalni ~, 232
stilistička struktura ~, 219
subjektivni ~, 232
tradicionalni ~, 231
transformacija ~, 221, 340
uobičajeni ~, 215
ustaljeni ~, 344
uzualni ~, 232
varirajući ~, 232
ređanje riječi, 218
redosljed, 211**,** 219**,** 224**,** 226**,** 301**,** 302**,** 320
~ članova, 296
~ članova niza, 281
~ riječi, 223
fiksirani ~, 281
glagolski ~, 327
redundanca, 231**,** 241**,** 255

finalna ~, 231
inicijalna ~, 231
maksimalna ~, 255
medijalna ~, 231
minimalna ~, 255
semantička ~, 255
sintaksička ~, 255
stilistička ~, 255
redundantni, 250
redundantnost, 231**,** 252**,** 254**,** 255
referencija, 263, 264, 267, 271, 272, 273, 275, 276, 277, 312, 315, 330, 338
čin ~, 275
kriva ~, 276
lažna ~, 273
neuspjeh ~, 275
neuspješna ~, 275
nulta ~, 272, 273
postupak ~, 271
uspješna ~, 276
zadatak ~, 273
referencijalna funkcija, 271
referencijalni, 257**,** 285**,** 314**,** 324
referent, 205**,** 276**,** 277**,** 278**,** 295**,** 316
referentnost, 275**,** 313
refleksivizacija, 347
refleksivnost
ekstencionalna ~, 314
intencionalna ~, 315
regularnost, 232
rekcija, 219**,** 223**,** 224**,** 225**,** 334**,** 340**,** 357
imenska ~, 224
pridjevska ~, 224
priloška ~, 224
rekursija, 292
relacija, 9, 14, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 38, 42, 46, 47, 48, 50, 77, 83, 98, 105, 106, 107, 109, 121, 122, 125, 128, 129, 148, 164, 175, 176, 329, 355
~ designata, 122
~ dvaju aspekata, 107
~ ekvivalencije, 128
~ glagol – objekat, 76, 83
~ glosematička, 50
~ identiteta, 100, 107
~ između elemenata **a** i **b**, 16
~ između jedinica, 107
~ između jezika i društva, 107
~ između jezika i govora, 107
~ između jezika i stvarnosti, 107
~ između nezavisnih gramatema i leksema, 107
~ između sadržaja znaka i izvanjezičnog fenomena, 107
~ između semantičkih čitanja dviju imenskih skupina, 81
~ jedinica, 107
~ jednakosti, 16
~ jezične djelatnosti, jezika i govora, 107
~ latinskog s romanskim jezicima, 107
~ neotuđive posesije, 132
~ objekat, 81
~ pluskvamperfekt – perfekt – prezent, 149
~ posesije, 132
~ posesora, 132
~ posesuma, 132
~ posjeda, 129
~ posjedovanja, 132
~ preslikavanja, 107
~ prezent – futur I i futur II, 150
~ pridruživanja, 100, 107
~ primarnog ranga, 122
~ pripadanja, 132
~ sa sadržajem, 107
~ sa smjerom predikacije od posesora ka poseusmu, 132
~ sa smjerom predikacije od posesuma ka posesoru, 132
~ saglasnosti, 71
~ između dva skupa, 71
~ sekundarnog ranga, 122
~ semantičke nadređenosti, 123
~ semantičke podređenosti, 123
~ sinonimije, 121
~ subjekat, 81
~ subjekat – glagol, 76
~ subjekat– glagol, 83
~ temporalne linije u prošlosti, 149
~ u leksičkom sistemu, 121
~ u rečenici, 167
~ u saussureovskom smislu, 99, 107
~ upoređivanja, 123
arbitrarnost ~, 99
binarna ~, 81, 132
~ neotuđive posesije, 132
čista ~, 90, 107
denotativna ~, 121
designativna ~, 121, 122
dubletnost ~, 122
fonetika/fonologija – semantika – sintaksa, 74

funkcija ~, 171
funkcionalna ~, 123, 151
gramatička ~, 76, 80, 83, 149
homografska ~, 16
horizontalna ~, 129, 132
izražavanje ~, 115
kategorija ~, 115
čista ~, 115
kompleks ~, 133
leksička ~, 81, 121
logika ~, 19
matematička ~, 16
matematičko-logička ~, 118
međusobna ~, 107
nejasna ~, 99
opoziciona ~, 151
padežna ~, 130, 131
pojam ~, 125
posesija kao ~, 132
posesivnost ~, 132
prava priroda ~, 132
pripadnost ~, 132
priroda ~, 129
refleksivna ~, 16
sadržinska ~, 121, 122
sadržinsko-formalna ~, 121
semantička ~, 80, 107
simetrična ~, 16
sintaksička ~, 80, 90, 167
sintaktička ~, 107
složena ~, 90, 107
strukturna ~, 167
tematska ~, 81
tip ~, 77, 128
transformaciona
~ relacija, 77
tranzitivna ~, 16
vertikalna ~, 129
značajna ~, 107
značenje ~, 132
~ ʻagens’, 125
~ ʻcilj’, 125
~ ʻfaktitiv’, 125
~ ʻinstrument 1’, 125
~ ʻinstrument 2’, 125
~ ʻinstrument 3’, 125
~ ʻizvor’, 125
~ ʻmjesto’, 125
~ ʻobjekt’, 125
~ ʻpacijens’, 125
~ ʻposjed’, 125
~ ʻsocijativ’, 125
~ ʻvrijeme’, 125
relacijska
~ gramatika, 82
~ imenica, 132
~ riječ, 129
~ vrijednost, 124
relacijski
~ karakter, 129
~ termin, 128, 129, 132
~, 129
relacijsko, 129
~ svojstvo, 50
relaciona
~ gramatika, 27, 128
~ hijerarhija, 45
~ logika, 19
~ morfema, 130
relacionalnost, 129
relacioni, 106**,** 116
~ aparat, 19
~ dijagram, 16
~ naziv
ekcplicitni ~, 9
~ pojam, 128
relacioni ~
pojam
centralni ~, 167
relaciono, 49
~ distinktivno obilježje, 125
~ leksičko obilježje, 125
~ obilježje, 125
~ ʻafektirani’, 125
~ ʻafektor’, 125
~ ʻaktivan’, 125
~ ʻcilj’, 125
~ ʻefekt’, 125
~ ʻizvor’, 125
~ ʻkontrolirani’, 125
~ ʻmjesto’, 125
~ ʻpasivni’, 125
~ ʻuzrok’, 125
~ ʻvrijeme’, 125
~ značenjsko obilježje, 130
relativizacija, 347
relator, 314
relevantnost
postulat ~, 255
rema, 199, 200, 202, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 219, 220, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 237, 239, 241, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 249, 250,

252, 253, 254, 255, 257, 259, 261, 262, 264, 265, 266, 267, 269, 270, 271, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 280, 282, 285, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 302, 305, 306, 307, 309, 311, 312, 313, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 325, 326, 327, 330, 331, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 346
~ anteriorne rečenice, 252
dužina ~, 255
funkcija ~, 220, 229, 230, 338
informativna ~, 209
neodređena ~, 248
neodređenost ~, 252
nulta ~, 262
odlaganje ~, 249, 250
permutacija ~, 260
složena ~, 227, 329
višečlana ~, 322
rematičnost, 332
~ glagola, 332
pojačana ~, 333
rematizacija, 215**,** 257**,** 274**,** 278**,** 331
rematizovati, 278**,** 327**,** 328**,** 351
rematska riječ, 325
rematski, 209**,** 251**,** 282**,** 285**,** 292**,** 318
~ dio
centralni ~, 331
sporedni ~, 331
~ dio iskaza, 316
~ elemenat, 241
~ elemenat, 304
~ niz, 331
~ pravac, 251
~ stožer, 331
~ term, 314
rematsko
~ gnijezdo, 331
~ jezgro, 331
remema, 204, 205, 211, 242, 246, 247, 248, 251, 252, 253, 265, 268, 279, 280, 288, 304, 314, 315, 317, 325, 336, 338, 351
centralna ~, 331
imenska ~, 334
lažna ~, 276
periferna ~, 331
poznata ~, 317
primarna ~, 331
sekundarna ~, 331, 332
renominacija, 295**,** 317
rep, 215
retoričko pitanje, 238
retrospekcija, 278
retrospektivni, 281
rezultat, 242
riječ, 218**,** 229**,** 324**,** 334
~ punog leksičkog značenja, 322
~ šireg značenja, 328
~ užeg značenja, 328
~ za poređenje, 283
atributska ~, 249
deiktička ~, 287
entropična ~, 286
glagolska ~, 326
glavna ~, 223, 225
gramatička ~, 254, 345
identifikaciona ~, 314
imenska ~, 326, 338
modalna ~, 257, 320, 325
nezavisna ~, 224
pridjevska ~, 338
referencijalna ~, 312
rematska ~, 325
upitna ~, 229, 230
upravna ~, 224
zavisna ~, 223, 224, 225
riječca, 217, 228, 229, 230, 237, 325, 330, 334, 340
povratna ~, 325
riječi
semantički nespojive ~, 221
rima, 217**,** 230**,** 231
rječnička natuknica, 316
rječnički članak, 316
rješenje, 240**,** 244**,** 252
rod, 223, 225, 243, 279, 291, 293, 297, 298, 314, 328
muški ~, 223, 225, 240
prirodni ~, 240, 252
ženski ~, 240
rodbinska veza, 268
roman, 354
ruski, 279
saglasnost, 240
samoidentičnost, 337
samoidentifikacija, 274
samonominacija, 274
samostalnost, 223
saodnos, 63**,** 77**,** 120**,** 169**,** 170**,** 175**,** 355**,** 356

~ glagolskih osnova, 124
~ između sintaksičkih i semantičkih pravila, 79
~ jedne oznake i nekoliko označenih, 28
~ materije i kvaliteta, 13
~ modela sintagmi, 166
~ negrupisanih članova, 233
~ objekata, 11
~ pojmova, 267
~ sintaksičkog i semantičkog u leksici, 123
~ u obimu padeža, 63
~ zavisnih i nezavisnih rečenica, 225
misaoni ~, 11
mreža ~, 182
razgranata mreža ~, 192
teoretski ~, 169
saopštenje, 241**,** 242**,** 252**,** 260**,** 264
šatrovački govor, 351
savjet, 259**,** 284
sažaljenje, 260
scenarij, 197**,** 198
seksolekt, 219
selekcija, 32**,** 45**,** 54**,** 55**,** 81**,** 102**,** 103**,** 113**,** 114
funkcionalno pravilo ~, 79
osa ~, 355
plan ~, 41
pravilo ~, 80
ravan ~, 121
sema, 328
semantička
~ matrica
individualna ~, 277
~ uloga, 324
~ varijacija, 277
semantički, 242
~ dualizam, 326
~ sadržaj, 342
semantičko variranje, 278
semantika, 221
generativna ~, 342
semasiološki, 324
SemP, 198, 263, 301, 324, 326, 328, 336, 337
sfera
denotativna ~, 273
signal, 254
signifikacija, 263**,** 268**,** 274
signifikat, 263**,** 276**,** 277**,** 314**,** 315**,** 316
signifikativna bliskost, 277
simbol, 255**,** 265**,** 289
simetrični pravac, 301
simetričnost, 349
simetrija, 21**,** 78**,** 108**,** 111**,** 300
~ desetog reda, 191
~ fonemskih struktura, 111
~ u prijedloškim sistemima, 105
sinkretizacija, 117
sinkretizam, 28**,** 47**,** 48**,** 84**,** 92**,** 95**,** 111**,** 124**,** 130**,** 131
~ imeničkih riječi, 124
~ modusa, 124
~ oblika, 124
~ tempusa, 124
morfološki ~, 124, 130, 131
oblički ~, 124, 131
padežni ~, 65, 66, 131
sinonim, 273
sinonimija, 282**,** 317**,** 342
sintagma, 203, 206, 218, 219, 220, 223, 224, 228, 236, 244, 267, 316, 334, 335, 348
aktuelizacija ~, 220
aktuelizovana ~, 220
atributska ~, 236
imenska ~, 272
korespondiranje ~, 223
pocijepana ~, 220
predikatska ~, 218, 219, 220, 223
subjekatska ~, 218, 219, 220, 221, 223
sintagmatika, 355
sintagmatska veza, 219
sintaksa, 288
~ rečenice, 335
~ samoizražavanja, 217
~ sintagme, 335
klasična ~, 334
komunikativna ~, 217
konstruktivna ~, 334
pasivna ~, 334
semantička ~, 324
statička ~, 334
strukturna ~, 334
tadicionalna ~, 334
tradiionalna ~, 334
sintaksema, 170**,** 171**,** 218**,** 219**,** 232**,** 233**,** 237**,** 334**,** 335**,** 340
centralna ~, 324
ekspresivno obojena ~, 351
referencijalni aspekt ~, 324
sadržajni aspekt ~, 324
semasionološki aspekt ~, 324
sintaksička

~ jedinica, 198, 199, 218, 228, 239, 263, 264, 324, 334, 340
osnovna ~, 345
~ konstrukcija, 217, 237, 340, 346
~ struktura, 349
~ veza, 223, 224, 334
sintaksički, 293
~ oblik, 226
sintaksički interakcional, 181
sintaksički kategorijal, 181
sintaksički korelacional, 181
sintaksički projekcional, 181
sintaksičko okruženje, 237
SintP, 198**,** 263**,** 334**,** 335
šire, 297
sirkonstant, 324
sistem
gramatički ~
heterogeni ~, 182
homogeni ~, 356
situacija, 226**,** 228**,** 264**,** 324
~ direstatička, 329
elemenat ~, 228
komunikativna ~, 199, 273
segment ~, 228
skolastičar, 263
skolastički proces, 241
skraćivanje jezičkog izraza, 254
skrembling, 348**,** 349
dalji ~, 349
fokusni ~, 349
kratki ~, 349
neutralni ~, 349
srednji ~, 349
skretanje, 231
skript, 198
skup, 297**,** 304
ukršanje ~, 289
sličnost, 300**,** 302
slog, 236
slovenački, 279
slovo, 211**,** 240**,** 242**,** 250
slučajnost
logička ~, 320
smetnja, 239**,** 255**,** 261
~ u komunikacijskom kanalu, 255, 261
smisao, 263, 264, 276, 285, 303, 304, 342, 346
~ rečenice, 263
autonomni semantički ~, 263
elemenat ~, 346
semantički ~, 348
sintaksički ~, 348
skriveni ~, 342
složeni ~, 328
virtualni ~, 276
višak ~, 255
smisaona
~ bliskost, 346
~ struktura
~ rečenice, 301
smisaono variranje, 346
sociolekt, 219
specifičnost
~ opozicije, 151
individualnojezička ~, 351
specifikacija, 45
spoj, 21, 22, 40, 44, 82, 87, 107, 110, 111, 168, 169, 228
~ glasa i značenja, 55
~ imenica-glagol, 156
~ imenice sa glagolom, 157, 158
~ imenice sa pridjevom, 157
~ između imenice i glagola, 157
~ između imenice i pridjeva, 157
~ kategorija, 174
~ kategorije i anegorije, 173
~ međusobni, 105
~ pomoćnog glagola sa radnim pridjevom, 131
kompatibilni ~, 171
leksički ~, 121
obavezni ~, 131
sinkretički ~, 48
sintaksički ~, 178
spojivost, 25
~ imenice sa glagolom, 156
~ riječi, 174
spona, 250**,** 264**,** 287**,** 289
glagolska ~, 250
logička ~, 288, 289, 290
sredina, 231**,** 277
sredstvo, 325
~ aktuelnog raščlanjivanja, 277
neverbalno jezičko ~, 327
stilističko ~, 231
srodnost, 317
srodstvo, 300
srpski, 279**,** 326**,** 327**,** 344
stabilnost, 232
stanje, 223**,** 239**,** 243**,** 249
fizičko ~, 249

haotično ~, 245
psihičko ~, 249
staro, 199, 202, 205, 208, 210, 211, 212, 213, 239, 240, 241, 244, 254, 261, 265, 266, 273, 278, 317, 332
starosna grupacija
razlika u izražavanju ~, 351
statika, 329
stereotip, 334
stih, 201**,** 218
stil, 219**,** 230**,** 242
funkcionalni ~, 230, 351
administrativni ~, 230, 351
književnoumjetnički ~, 230, 242, 351
naučni ~, 230, 242, 351
publicistički ~, 230, 242, 351
razgovorni ~, 230, 351
telegrafski ~, 254
stilistika, 259
StilP, 198**,** 351
strategija
pragmatička ~, 200
stratus
α-stratus, 171
strofa, 218
struktura
dubinska ~, 197, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349
identična ~, 345, 348
leksička ~, 218
leksičko-sintaksička ~, 342
morfološka ~, 218
opštelingvistička ~, 218
površinska ~, 342, 343, 345, 346, 347
različita ~, 348
pragmatička ~, 218
ritmičko-intonaciona ~, 218
semantička ~, 296, 324, 326, 331, 342
sintagmatska ~, 220
sintaksička ~, 218
stilistička ~, 218
strukturna shema, 238**,** 334
rečenična ~, 334
sintagmatska ~, 334
subjekat, 205, 215, 220, 225, 226, 227, 231, 237, 248, 264, 266, 269, 279, 283, 290, 293, 294, 295, 299, 300, 321, 322, 324, 325, 326, 330, 331, 334, 335, 336, 337, 338, 341, 344, 346, 347, 349, 357
dubinski ~, 343
gramatički ~, 321, 322, 326, 335, 336, 337
logički ~, 264, 305, 320, 321, 322, 326, 336
obilježje ~, 337
psihološki ~, 205
semantički ~, 325, 326, 336, 337
subjekatsko-predikatski
~ odnos, 225
subordinacija, 109**,** 117**,** 165**,** 167**,** 188**,** 219**,** 225**,** 293**,** 294**,** 296**,** 297**,** 300**,** 334**,** 340
subperspektiva, 206**,** 208**,** 209**,** 210**,** 211**,** 212**,** 257**,** 334
ideolektna ~, 352
informaciona ~, 211
informativna ~, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212
komunikativna ~, 209
konstruktivna ~, 330
leksička ~, 328
lokutivna ~, 257
morfološka ~, 330
orijentaciona ~, 206, 208, 209, 211, 212
perlokutivna ~, 257
poziciona ~, 206, 208, 209, 210, 211, 212
identična ~, 209
stilistička ~, 351
sučeljavanje, 231
sud, 263, 264, 267, 284, 288, 293, 294, 295, 299, 300, 322, 323, 325
član ~, 337
dvočlani ~, 293
elementarni ~, 290, 305, 322
istiniti ~, 298
kompatibilni ~, 294
lažni ~, 298
logički ~, 320
nekomparativni ~, 299
nelogični ~, 300
tročlani ~, 293
sukcesivnost, 231
temporalna ~, 281
vremenska ~, 280, 281
šum, 255
suodnos, 21**,** 22**,** 24
~ između predmeta, 22, 23
~ između uzroka i posljedice, 22
suodnosnost, 19**,** 24
superlativ, 283
suppositum, 263
suprotnost, 297**,** 298
~ iskaza, 319

supstantoverbal, 183
supstitucija, 28**,** 33**,** 47**,** 48**,** 89**,** 106**,** 108**,** 111**,** 114**,** 190**,** 281**,** 301**,** 302**,** 303**,** 305**,** 345
~ gramatičkih kategorija, 67
~ modalnih oblika, 152
~ temporalnih oblika, 152
uzajamna ~, 47
znakovna ~, 263
suština, 170
sveza, 9**,** 21**,** 22**,** 23**,** 155
hipotaksna ~, 20
svezica, 91**,** 93
svojstvo, 226**,** 326
aktivno ~, 334
pasivno ~, 334
statičko ~, 328
tačka
ciljna ~, 202, 208, 215
konačna ~, 263
polazna ~, 202, 212, 215, 243, 263, 332
završna ~, 263
tail, 215
tajni jezik, 351
taksonomijska kategorija, 274
taksonomijski, 280
taksonomizacija, 270**,** 271**,** 272**,** 274**,** 283**,** 330
eksplicitna ~, 274
identična ~, 271
tautologija, 255**,** 282
logička ~, 282, 319
tematsko-rematska ~, 315
tautološki, 240
~ izraz, 292
tekst, 198, 205, 219, 241, 255, 334, 353
desni ~, 285
pisani ~, 270
širi ~, 353
tip ~, 230
umjetnički ~, 248
uži ~, 353
vrsta ~, 242
tekstema, 170**,** 171**,** 218
tekstualna perspektiva, 353
tema, 199, 200, 202, 203, 204, 205, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 220, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 239, 241, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 249, 252, 253, 254, 255, 257, 259, 261, 264, 265, 266, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 280, 282, 285, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 301, 302, 304, 309, 311, 312, 313, 315, 316, 317, 318, 320, 321, 322, 323, 325, 326, 327, 330, 331, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 340, 341, 342, 346
apstrakna, 251
dužina ~, 255
fakultativna ~, 213
funkcija ~, 220, 230
implicitna ~, 213
informaciona ~, 209
izbor ~, 215
kompleksna ~, 336, 338
nulta ~, 212, 213, 313
permutacija ~, 260
polazna ~, 332
produžavanje ~, 249
složena ~, 227
tematizacija, 215**,** 257**,** 274
tematizovati, 278**,** 326**,** 327**,** 328**,** 351
tematski, 209**,** 244**,** 251**,** 261**,** 270**,** 282**,** 325**,** 332
~ elemenat, 241
~ pravac, 251
~ skup, 244
~ term, 314
tematsko-rematska
~ korelacija, 317
~ organizacija, 259, 301, 346
~ struktura, 300
tematsko-rematski, 285
~ etalon, 285
~ sistem, 346
tematsko-rematsko
~ variranje, 251, 277, 280, 283, 288
temema, 204, 205, 242, 246, 247, 280, 281, 314, 315, 317, 325, 336, 338, 351
anteriorna ~, 281
imenska ~, 334
nepoznata ~, 317
posteriorna ~, 281
tempusodirestat, 177
teorija
~ aktuelnog raščlanjivanja, 217
~ definicije, 292
~ funkcionalno-istinskog kraha, 276
~ informacija
klasična ~, 240
~ informacije, 239, 240, 244, 245, 264

klasična ~, 242
zlatno pravilo ~, 239
~ lažljivosti, 276
~ skupova, 289
term, 205, 206, 263, 267, 290, 314, 315, 324
ekstencionalna refleksivnost ~, 314
predikatski ~, 207
rematski ~, 314
subjekatski ~, 207
termin, 320
terminologija, 349
termodinamički sistem, 243
termodinamika, 245**,** 276
drugi princip ~, 245
drugi zakon ~, 245
test inteligencije, 281
TextP, 353
težište, 206**,** 258**,** 268**,** 274
komunikativno ~
elementarno ~, 208
thought, 267
titula, 282
ton, 236
topik, 324**,** 349
topikalizacija, 215
transformacija, 277**,** 301**,** 313**,** 342**,** 343**,** 344**,** 345**,** 346
~ reda riječi, 340
dubinska ~, 346
egzistencijalno-predikatska ~, 310
komunikativna ~, 277
linijska ~, 231
semantička ~, 277
sinonimska ~, 342
sistem ~, 346
subjekatsko-objaktska ~, 347
transformacioni model, 343
transformisanje
~ površinskih odnosa, 349
transformisati, 219**,** 259**,** 309**,** 316
TransfP, 198**,** 342**,** 343
transpozicija, 28**,** 33**,** 62**,** 93**,** 106**,** 108**,** 154**,** 166**,** 167**,** 190
~ antroponima i toponima, 123
~ nomina propria, 123
centrifugalna ~, 28
centripetalna ~, 28
funkcionalna ~, 93
gramatička ~, 93, 142
modalna ~ vremena, 137
proces ~, 154
semantička ~, 93, 154
transpozicija, 154
vremenska ~, 137, 152, 154
transpozicija:, 154
transpozitivnost, 137**,** 152
tumačenje
dubinsko ~, 348
tvrdnja, 255
učesnik, 324
~ događaja, 264
~ situacije, 325
ugao gledanja
informativni ~, 211
orijentacioni ~, 211
pozicioni ~, 211
ukazivanje, 272
uključenost, 297
ukrštanje, 294**,** 296
~ skupova, 296
uloga
~ agensa, 325
~ pacijensa, 325
univerzalnost
ekstrakorelaciona ~, 184, 185
interkorelaciona ~, 184
intrakorelaciona ~, 184, 185
korelaciona ~, 185
upotreba
nereferentna ~, 275
upozorenje, 259**,** 284
uslov, 289
~ informisanosti, 270
~ uspješnosti, 270, 271
~ uspještnosti, 270
uslovljenost, 9**,** 21**,** 50**,** 106**,** 111
~ dvaju elemenata, 50
~ jezičkih jedinica i njihove frekvencije, 89
~ leksičkih i gramatičkih značenja u performativnim iskazima, 130
~ leksičkog i gramatičkog značenja performativa, 123
~ procesa, 124
ireverzibilna ~, 50
međusobna ~, 89, 111, 123, 130
reverzibilna ~, 50
unutrašnja ~, 111
uzajamna ~, 20
uspješnost, 258
uvjetovanost, 9**,** 21**,** 22**,** 108
~ uvjetovanost jedne količine drugom količinom, 22

društvena ~, 23
uzajamnost, 9**,** 17**,** 19**,** 21**,** 22**,** 23**,** 314
vječita ~, 93
uže, 297
uzrok, 325
uzvik, 263**,** 330
valentnost
logička ~, 301
varijabla, 215
~ informacije, 265
komunikativna ~, 207
verdikt, 257
vertikalnost, 231
veza, 9, 11, 13, 15, 16, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 38, 40, 41, 43, 57, 71, 72, 73, 82, 94, 95, 98, 104, 105, 107, 109, 114, 127, 136, 147, 169, 171, 174, 175
~ agensa i pasijensa, 129
~ *budem* + particip pasiva, 166
~ glagola sa imenicom, 156
~ govornog lica i slušaoca, 146
~ imenice sa glagolom, 129
~ interfejsa, 127
~ između dativa i instrumentala, 65
~ između dijelova jezičkog sistema, 73
~ između društvenih i jezičnih promjena, 107
~ između elemenata, 27
~ između glasova, 9
~ između grafičkog i jezičnog znaka, 107
~ između izraza i sadržaja, 108
~ između jezika i izvanjezičnog univerzuma, 108
~ između jezika i kulture, 109
~ između leksema, 9
~ između lingvistike i istoriografije, 109
~ između ljudi, 21
~ između morfema, 9, 107
~ između muškarca i žene, 21
~ između obilježja, 17
~ između označitelja i označenog, 108
~ između oznake i označenog, 43, 56
~ između padeža i morfoloških kategorija, 66
~ između plana izraza i plana sadržaja, 109
~ između različitih dijelova u jezičkom sistemu, 83
~ između riječi i stvari, 99
~ između sinhronijskih i dijahronijskih univerzalija, 109
~ između sintakse i semantike, 76, 77, 83
~ između sintaksema, 9
~ između skupova, 109
~ između varijabilnih argumenata, 108
~ između vrijednosti veličina, 16
~ između značenja i zvuka, 109
~ jedinica istog jezičkog nivoa, 182
~ jezičkih jedinica, 45
~ jezičkih osobina, 96
~ jezika i teksta, 127
~ kategorije korelacije i kategorije namjene, 170
~ među dijelovima, 72
~ među leksemama, 121
~ među pojmovima, 95
~ morfoloških oblika, kategorija, značenja i funkcija, 187
~ naročite vrste, 95
~ objekata, 15
~ odnosa, 13
~ pojmova, 95
~ predikata i argumenata, 129
~ predmeta, 17
~ predstava u rečenici, 92
~ radnji, 17
~ riječi, 95, 340
~ sa jedinicama, 171
~ sa relativom, 137
~ sa sadašnjošću, 136
~ sa trenutkom govora, 137
~ saopštenja i govornog čina, 146
~ statistike i sintakse, 75
~ subjekta i predikata, 109
~ subjekta sa izvršenom radnjom u prošlosti, 136
~ sumeđa, 127
~ u trouglu, 31
~ veličina, 17
~ zasebnih pojmova, 95
arbitrarna ~, 107
asocijativna ~, 109
binarna ~, 33, 39
bliska ~, 109
direktna ~, 130
duboka ~, 83
dvostruka ~, 127
fonomotivaciona ~, 120
funkcionalna ~, 15, 127
genetska ~, 107

glavna ~, 95
gramatička ~, 103, 289
inkompatibilna ~, 28
interpersonalna ~, 171
intrarematska ~, 304
jednosmjerna ~, 315
jezička ~, 49
kompatibilna ~, 152, 171, 184
kompleksna ~, 13
korelaciona ~, 63
kulturna ~, 22
leksička ~, 109
lična ~, 22
lingvistički značajna ~, 27
logička ~, 289, 320
međusobna ~, 45, 77, 83, 92, 109, 155, 171
motivisana ~, 127
nearbitrarna ~, 99
obratna ~, 189
opšta ~, 173
padežna ~, 96
paradigmatska ~, 171, 192
pleonastična ~, 22
politička ~, 22
poredbena ~, 300
poslovna ~, 19
predikatska ~, 294
privredna ~, 22
proizvoljna ~, 112
realna ~, 107
rodbinska ~, 317
semantička ~, 107, 109
sinonimska ~, 120
sintagmatska ~, 130, 171, 188, 192, 334
sintaksička ~, 74, 83, 107, 152
sistem ~, 187
sistemska ~, 182
spoljašnji znak ~, 155
subjekatsko-predikatska ~, 109, 266, 317
suptilna ~, 109
tijesna ~, 25, 109
tip ~, 126, 129
tvorbena ~, 127
unutrašnja ~, 129
pojam ~, 129
uska ~, 100, 107
uzajamna ~, 11, 15, 17, 19, 21, 22, 25, 26, 44, 83
vrsta ~, 21
vezanje, 23
vezanost, 9**,** 21**,** 22
~ u opoziciji drugog stepena, 151
dvostruka ~, 151
trostruka ~, 151
vezica, 22
vezivanje, 93
veznik, 218**,** 221**,** 254**,** 263**,** 330**,** 334**,** 345
vid, 291, 293, 297, 298, 314, 328, 330
vjerovatnoća, 212**,** 240**,** 241**,** 242**,** 245**,** 246**,** 252**,** 253**,** 265**,** 320
maksimalna ~, 252
minimalna ~, 252
vokativ, 336
VP-korelacional, 191
vrijednost
~ informacije, 241
vrijeme, 302**,** 330**,** 336**,** 347
sadašnje ~, 260
vršilac radnje, 203**,** 226**,** 312**,** 335**,** 336**,** 341
vrsta, 223**,** 279**,** 293**,** 298**,** 328
vrsta riječi, 171**,** 182**,** 218**,** 221**,** 223**,** 263**,** 293**,** 330**,** 331**,** 356
identifikaciona ~, 333
nepredmetna ~, 327
podvrsta ~, 330
samostalna ~, 221, 224
zahtjev, 257**,** 268
zakletva, 260
zaključak, 290
brzopleti ~, 299
pogrešni ~, 290, 315
zaključivanje, 264**,** 290**,** 299**,** 318
pogrešno ~, 290
zakon
~ dvostruke negacije, 318, 319
~ identičnosti, 319
~ isključivanja trećeg, 318, 319
~ komutacije, 320
~ kontrapozicije, 318, 319
~ modalnosti, 320
~ O. Behagela, 344
~ protivurječnosti, 318
~ suprotnosti, 318
logički ~, 264
zamjena
~ gramatičkih riječi, 345
semantička ~, 231
zamjenica, 221, 223, 224, 227, 246, 250, 251, 263, 274, 278, 328, 330, 337, 338
deiktička ~, 272
imenska ~, 224
neodređena ~, 223, 247, 248, 286

određena ~, 223, 247
pokazna ~, 223, 224
povratna ~, 278
pridjevska ~, 228, 326
prisvojna ~, 224, 278
supstantizovana ~, 223
zamjeničnost, 160
žargon, 219**,** 351
zavisnost, 9**,** 16**,** 20**,** 21**,** 22**,** 23**,** 38**,** 41**,** 44**,** 45**,** 70**,** 83**,** 96**,** 98**,** 108**,** 111**,** 133**,** 134**,** 135**,** 175**,** 182**,** 223**,** 225
~ elemenata, 83
~ gramatike od značenja, 76
~ imenice prema glagolu, 96
~ imenice prema imenici, 96
~ imenice prema pridjevu, 96
~ između cjeline i dijelova, 45
~ između jedne cjeline i druge cjeline, 45
~ između pridjeva, 14
~ jedinica, 20
~ jezičkih, 89
~ nivoa, 72
~ od leksičkog značenja, 83
~ od radnje, 63
~ rečenice, 96
~ u jeziku, 96
~ u procesu, 45
~ u sistemu, 45
~ u tekstu, 45
drvo ~, 191
jednostrana ~, 44
međusobna ~, 11, 21, 25, 89
neposredna, 106
obrnuta ~, 189, 302
odnos ~, 106, 188
odnos kao ~, 86
odnos uzajamne ~, 109
pravac ~, 45
selektivna ~, 83
semiološka ~, 20
sintaksička ~, 106
slobodnija ~, 44
smisao ~, 96
splet ~, 111
uzajamna ~, 14, 19, 21, 24, 41, 44, 45, 72, 83, 105, 112
uzrok ~, 97
značenje ~, 96
značenje opšte ~, 97
zavještanje, 260
želja, 268**,** 284
značenje, 9, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 40, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 55, 56, 62, 64, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 83, 89, 92, 93, 94, 95, 97, 99, 101, 104, 105, 108, 109, 110, 123, 124, 137, 140, 143, 149, 152, 169, 170, 172, 173, 174, 182, 187, 189, 191, 192, 197, 221, 263, 276, 324
~ 'potpunog' perfekta, 136
~ ablativa, 56
~ adjektivnosti, 172
~ akcija – cilj, 76
~ akcija – objekat akcije, 76
~ akuzativa, 56
~ dativa, 56
~ futura II, 153
~ glagola, 122, 159, 161
~ glagolskog vida, 143
~ gramatičke kategorije, 77, 173
~ gramatičkih oblika, 102
~ imenice, 87, 158, 160, 161, 163
~ kategorije, 62
~ konstrukcije, 77
~ korelacione leksike, 25
~ kvalifikativnosti, 152
~ leksema, 38
~ množine, 56
~ neobilježene kategorije, 67
~ neobilježenog oblika, 65
~ neodređene prošlosti, 153
~ nominativa, 56, 63
~ oblika, 137, 152
~ odnosa, 94, 97, 104, 112, 166
~ zavisnog odnosa, 97
~ opšte zavisnosti, 97
~ padeža, 63
~ padeža bez obilježja, 63
~ perfekta, 141
~ performativa, 123
~ posjeda, 129
~ predmetnosti, 172
~ prezenta, 152, 153
~ pridjeva, 161
~ relacije, 132
~ riječi, 25, 87, 89, 93, 94, 100
~ roda, 328
~ skupa riječi, 93
~ u performativnim iskazima, 130
~ u sintagmi, 97
~ uloge, 112

~ unutrašnje veze, 129
~ vida, 328
~ vremenskih oblika, 134, 146
~ zavisnog padeža, 97
~ zavisnosti, 96
~ znaka, 65, 99
atributivno ~, 310
atributivno-predmetno ~, 310
denotativno ~, 179, 276
dimenzija ~, 122
dopunsko ~, 98
drugo ~, 114
drukčije ~, 113
egzistencijalno ~, 287, 307
egzistencijalno ~, 223, 274, 306, 307, 309, 310, 311, 339
eksplicitno ~, 100
ekstencionalno ~, 276
ekstrakategorijalno ~, 172
ekvivalentnost ~, 104
frekvencija ~, 89
glagoli sa ~ količine, 176
glagoli sa ~ ponavljanja direstata, 177
glagoli sa ~ procjene, 176
glagolsko ~, 149, 155, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164
glavno ~, 97
gramatičko ~, 122, 127, 130, 141, 173
identičnost ~, 152, 153
imeničko ~, 158, 159
imensko ~, 155, 156, 160, 161, 162, 163, 164
  opšte ~, 156
implicitno ~, 100
inkluzivno ~, 122
instrumentalno ~, 64
integrativno ~, 176
intencionalno ~, 276
interkategorijalno ~, 172
intrakategorijalno ~, 172
  ekskluzivno ~, 172
invarijantno ~, 145
isto ~, 22
kategorijalno ~, 172
kompleksno ~, 85
konjunktivno ~, 137
konkretno ~, 165
kontekstualno ~, 89
korelaciono ~, 172
kvalifikativno ~, 153
leksičko ~, 83, 106, 122, 128, 130, 165, 221, 328
lokativno ~, 249, 306, 307
  aktuelizovano ~, 306
modalno ~, 137, 147, 152
načinsko ~, 96, 137
nadređeno ~, 328
negirano ~, 268
neposredno ~, 156
nevremensko ~, 137
novo ~, 112
nulto ~, 68
obično ~, 85
obim ~, 263
objektivno ~, 324
opće ~, 20
opšte ~, 20, 56, 62, 63, 67, 91, 97, 173, 328
opšte korelaciono ~, 172
osnovno ~, 154
padežno ~, 66, 97, 98
persuazivno ~, 122
podređeno ~, 328
pojedinačno ~, 63, 65, 155
pojedinačno korelaciono ~, 172
pojmovno ~, 276
posesivno ~, 310
pozitivno ~, 55, 62
pravo ~, 36, 250, 276
predikativno ~, 310, 311
predikatsko ~, 309, 310
predmetno ~, 263, 276, 310
prenošenje ~, 62
pretežno objektivno ~, 324
pretežno subjektivno ~, 324
prezentsko ~, 136
pridjevsko ~, 94, 161, 164
pridružno ~, 108
primarno ~, 34, 154
prostorno ~, 116
prvobitno ~, 94
puno ~, 97
različito ~, 65
relativno ~, 152
repetitivno ~, 145
rezultativno ~, 137
sadržaj ~, 263
samostalno ~, 101
sekundarno ~, 154
signifikativno ~, 276
sintaksičko ~, 85
sistem ~, 92
slično ~, 95
slobodno ~, 97

složeno ~, 94
smisaono ~, 276
specifično ~, 63, 91
strukturno ~, 76
stvarno ~, 94
subjektivno ~, 324
sufiksno ~, 159
tekstualno ~, 121
teorija ~, 77, 122
unutrašnje ~, 91
uzajamno ~, 91
uže ~, 46, 136
vidsko ~, 137, 143
vremenska kategorija ~, 148
vremensko ~, 96, 135, 136, 137, 141, 143
zamjeničko ~, 161
zastarjelo ~, 24
značenjska
~ jednakost, 83
~ kategorija, 148
značenjski
~ odnos, 104, 109, 125
značenjsko
~ obilježje, 63
~ obilježje
distinktivno ~, 130
znak, 242**,** 254
fonetski ~, 343
jezički ~, 263, 270
lanac ~, 343
sistem ~, 170
složeni ~, 324
znanje, 264
objektivno ~, 264
opšte ~, 254
prethodno ~, 268
subjektivno ~
formalizovano ~, 264
zoologija, 293
zvanje, 282

IMENSKI REGISTAR

Adamec P., 214
Ahmanova O. S., 27
Ajduković Jovan, 123
Ajsler (Eisler) R., 11
Aksakov K. S., 147
Andersen St., 126
Andrić Ivo, 242, 294, 295, 296, 332, 336, 352
Anić Vladimir, 22
Antisfem, 13
Apresjan J. D., 169, 174
Aristotel, 14, 39, 106, 300, 318
Arsenijević Nada, 123
Arutjunova N. D., 270, 273, 293, 305
Babić Stjepan, 120
Babić Zrinjka, 120
Baji Šarl, 214, 243
Barac-Grum Vida, 123
Bareš K., 36
Barnetova Vilma, 135
Batistić Tatjana, 123, 132
Bauer Ivan, 24
Behagel O., 344
Bek (Boeck) B., 145
Belić Aleksandar, 21, 51, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 126, 130, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149
Benešić Julije, 22
Benvenist E., 140
Biler (Bühler) Karl, 27
Birenbaum J. G., 279
Blekburn Sajmon (Blackburn Simon), 189
Bogdanov A. A., 14
Bondarko A. V., 36, 145, 146, 148, 174
Borisov J. F., 32
Bošković Željko, 348
Bosta Karlo, 201
Brabec Ivan, 141
Bredli (Bradley) F. G., 14
Brockhaus, 11, 16, 17, 32
Brodnjak Vladimir, 23
Broz Ivan, 22
Brozović Dalibor, 119, 120, 165
Brugman (Brugmann) K., 138, 142, 143
Bugarski Ranko, 41, 42, 43, 44, 73, 74, 79, 80, 86, 101, 102, 103, 104, 105, 108, 109, 110, 111, 167
Bul V. E. (Bull W. E.), 128
Buligina T. V., 28, 174
Čarkić Milosav Ž., 120, 167
Cassierer Ernst, 115
Čerč A., 263, 267
Česnokov P. V., 264
Ćirković Milorad, 165
Collins, 32
Čomski (Chomsky) Noam, 39, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 129, 165, 167, 169
Čomski Noam, 285, 343
Ćorac Milorad, 167
Ćosić V., 124
Čumak Vladimir, 144
Cvijić Olga, 124
Dabić Bogdan, 124
Dešerijeva T. I., 147
Dešić Milorad, 122
Dodonov V. N., 32
Đorđević Petar P., 132
Dragićević Rajna, 123
Dragin Nataša, 123
Dudok Miroslav, 167
Đukanović Maja, 123
Euklid, 16
Fekete Egon, 124
Ferguson C. A., 75
Filipović Marijan, 19
Filmor Č. (Fillmore C. J.), 39, 69, 81, 83, 84, 85, 86, 109, 130, 131, 132
Firbas J., 331
Fodor J. A., 78
Fosler Karl, 54
Frege Gotlob, 267
Gabinski M. A., 173
Gajsina R. M., 24
Gak V. G., 134, 135, 147, 173
Gijom (Guillaume) G., 134, 173
Glovacki Bernardi Zrinjka, 167
Golovanova I. P., 134
Gorškov A. I., 135, 147
Gortan-Premk Darinka, 122, 132
Grajc G. P., 256
Grickat Irena, 111, 112, 113, 117, 124

Grim (Grimnm) Jakob, 90
Gruber Džefrej (Jeffrey), 81
Guberina Petar, 125
Hale (Halle) M., 75
Halidej (Halliday) M. A. K., 88
Ham (Hamm) Josip, 120
Haris (Harris) Z. S., 70
Hegel Fridrih, 267
Heupel C., 26, 39
Hjelmslev Luis, 26, 38, 39, 41, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 63, 80, 97, 99, 102, 107, 112, 113, 130, 131
Hoket (Hockett) C. F., 73
Holms Šerlok, 244
Hoper (Hopper) P., 128
Hraste Mate, 141
Humbolt V. (Humboldt W.), 26, 54
Hurm Antun, 24
Ilić Vojislav I., 124
Iljič-Svitič V. M., 120
Ingve Viktor (Yngve H. Victor), 343
Iričanin Gordana, 125, 128
Iveković F., 22
Ivić Milka, 45, 46, 49, 50, 53, 54, 60, 61, 63, 70, 71, 85, 86, 87, 88, 89, 105, 106, 107, 115, 116, 123, 130, 131, 141, 146, 154, 165, 197, 338
Ivić Pavle, 56, 57, 58, 59, 60
Jackendoff R., 80
Jakić Blanka, 24
Jakobson R. O., 39, 41, 44, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 73, 74, 84, 87, 97, 102, 106, 113, 130, 146
Jespersen O., 14, 146
Jevtić Miloš, 68
Jurčenko V. S., 133
Kac (Katz) J. J., 78
Kačić Miro, 118
Kant Emanuel, 14, 267
Karadžić Vuk Stefanović, 21
Karcevski S. O., 65, 144
Karnap R., 276, 277
Kašić Zorica, 123
Katičić Radoslav, 44, 46, 50, 95, 96, 113, 114, 115, 140, 141, 142, 146, 166
Klaić Bratoljub, 19
Klauzius R., 188
Klikovac Duška, 133
Kojen Leon, 123, 338
Korać Gordana, 86
Kordić Snježana, 115, 124, 166
Korostovcev M. A., 134
Koševaja I. G., 135
Košmider (Koschmieder) E., 147
Kostić Đorđe, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164
Kostić-Golubičić Mirjana, 123
Kotarbinjski Tadeuš, 13
Kovačević Miloš, 165, 166
Kravar Miroslav, 146, 165
Krile Ivo, 124
Krilova S. A., 174
Krisin L. P., 25
Kristal Dejvid (Crystal David), 27
Křížková H., 36
Kržiškova (Křížková) E., 134, 147
Kuzmin J. S., 11
Kuznjecova T. J., 134
Lajonz Dž., 269
Lajonz Džon (Lyons J.), 26, 155
Lejkof Džordž (Lakoff J.), 81, 82
Lešić Zdenko, 117
Levin G. D., 11
Ling Margarete, 348
Lipka L., 121
Lončarek Darko, 17
Mar N. J., 90
Maretić Tomo, 22, 138, 139, 141, 145
Marinković Nebojša, 130
Markov A. A., 89, 241
Marković Mihailo, 122
Marojević Radmilo, 130
Martine (Martinet) Andre, 26, 87, 119, 120
Maslov J. S., 36, 148
Matešić Josip, 23
Matezijus V. (Mathesius W.), 29, 36, 205, 217
Matić S., 124
McGraw-Hill, 24
Mehling Hans Robert, 36
Meljčuk I. A., 169
Menac-Mihalić Mira, 38, 124
Mevlinger Jasna, 123
Mihaljević Milan, 69, 70, 78, 80, 81, 82
Mikeš Melanija, 120
Milanović Branislav, 124
Milojević Jelisaveta, 125, 130
Milošević Ksenija, 145, 146, 166, 167
Mirkin V. J., 140
Moguš Milan, 23, 119

Mol A., 252
Moris Č. (Morris Ch. W.), 165
Morze, 240
Moskovljević Jasmina, 125, 127, 128, 167
Moskovljević Miloš S., 21, 22, 165
Mostepanenko A. M., 133, 134
Mrazović Pavica, 124
Muljačić Žarko, 118, 119, 120
Musić August, 138, 139, 140, 141, 142, 145, 146, 165
Nábělkova F., 115
Njekrasov N. P., 147
Njutn Isak, 188
Nolte G., 147
Novaković Stojan, 164
Obradović Dositej, 352
Ogden C. K., 121
Ostin Dž.L. (Ostin J. L.), 147
Ostojić Branislav, 130, 164
Ostvald V., 14
Padučeva J. V., 36, 135, 146
Pajk (Pike) K. L., 87, 88
Panfilov V. S., 147
Paul H., 140
Pavešić Slavko, 22
Pavlaš Božidar, 124
Pavlović Milivoj, 124, 125, 155
Pešikan Milan, 120, 124
Peti Mirko, 154, 155
Petrović Vladislava, 123, 166
Pintarić Neda, 122
Piper Predrag, 115, 116, 117, 122, 154, 166
Plat Džon (Platt John), 27
Platon, 318
Polovina Vesna, 167
Popović Ljubomir, 125, 126, 127, 165, 166
Popović Ljudmila, 167
Pospelov N. S., 135, 138, 140, 144
Postal P. M., 81, 82
Potaškina J. A., 147
Pranjković Ivo, 23, 124, 165, 166, 340
Prćić Ljubica, 125
Prćić Tvrtko, 120, 121
Radić-Dugonjić Milena, 123
Radlov E. L., 11
Radovanović Milorad, 115, 338
Raguž Dragutin, 166
Rajhenbah (Reichenbach) H., 134
Rakić Stanimir, 120
Rasel (Russell) Bertrand, 146, 251, 272, 281
Revzin I. J., 293
Revzina O. G., 173
Ričards (Richards) I. A., 27, 121
Riđanović Midhat, 117
Risner Vlasta, 166
Rjabova M. J., 142
Rodić Nikola, 120
Ros (Ross) J. R., 81, 82
Rozvadovski Jan (Rozwadowski Ioannis), 133, 139
Samohina L. A., 24
Sapir Edvard (Edward), 90
Seiler Hansjakob, 132
Serensen H. K., 111, 112, 113
Silić Josip, 124
Simeon Rikard, 19, 20, 50
Simić Radoje, 42, 55, 68, 69, 73, 124, 125, 126, 164, 165, 167
Skuneveld H. van, 68
Sladojević Petar, 146
Sosir (Saussure) Ferdinand de, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 54, 55, 56, 72, 74, 80, 101, 102, 110, 111, 112, 113, 117, 123, 126, 165
Srdić Smilja, 124
Stankov Valentin, 36
Stanković Bogoljub, 130
Stanojčić Živojin, 125, 166
Šteling D. A., 147
Stendal, 297
Stepanov J. S., 25, 175
Stevanović Mihailo, 124, 138, 139, 141, 143, 144, 147, 152, 153, 154, 165
Stevanović Vida, 124
Stijović Svetozar, 120
Stojanović Danijela, 348
Stojanović Ljubomir, 138
Stojanović Smiljka, 85, 128, 129, 132
Stojićević Aleksandar, 141, 146
Stroson P. F., 272, 273, 276
Sviderski V. I., 14
Šamšalović Gustav, 24
Šanidze A. G., 144, 172, 173
Šantić Aleksa, 233
Šijak Andrija, 17
Šimundić Mate, 23
Šipka Danko, 121, 122
Šipka Milan, 124
Škarić Ivo, 120

Škiljan Dubravko, 39, 40, 41, 43, 49, 50, 53, 54, 55, 61, 87, 89, 90, 98, 99, 100, 106, 107, 108, 117
Šlajher (Schleicher) August, 90
Šmeljov D. N., 147
Štal (Stahl) J. M., 138, 142, 143
Šuhart (Schuchardt) Hugo, 90
Šulek Bogoslav, 19, 21, 22
Švaćko Vanja, 44, 45, 50
Tafra Branka, 122
Tanasić Sreto, 123
Tarski A., 265
Tasić Vera, 24
Tekavčić Pavao, 50, 54, 62, 113, 115, 118
Tenijer (Tesnière) L., 87, 150
Terzić Aleksandar, 166
Terzić Bogdan, 124
Tesla Nikola, 242
Tihomirov M. J., 32
Tihomirova L. V., 32
Tihonov A. N., 36
Tir Mihail, 130
Tompson (Thomspon) S., 128
Tošić Borisav, 123
Tošović Branko, 31, 68, 124, 167, 176, 190
Trijer (Trier) Jost, 89
Trubeckoj N. S., 39, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 68, 74, 119
Turajeva Z. J., 133, 134, 140, 147
Turk Marija, 119, 120
Ujemov A. I., 11, 12, 13, 14
Ulrich W., 26
Vajnrih (Weinrich) H., 134, 140
Vajzović Hanka, 123
Vasić Vera, 166, 167
Veber A., 141
Veber Hajdi (Weber Heidi), 27
Veil A., 205
Velte V. (Welte W.), 26
Vežbicka Ana, 169
Vinogradov V. V., 134, 144
Vitas Duško, 125, 128
Vojvodić Dojčil, 123, 130
Vujaklija Milan, 19
Vukadonović Zora, 124
Vukomanović Slavko, 124
Vuković Gordana, 124
Vuković Jovan, 146, 148, 149, 150, 151, 152
Vuković Novo, 167
Vunt V. (Wundt W.), 90
Zec Draga, 338
Zečević Vesna, 118
Zeman I., 9
Zipf Dž. K. (Zipf G. K.), 89
Znika Marija, 123, 124, 166
Zolotova G. A., 140, 215
Živković Sreten, 141
Žolkovski A. K., 342
Žukov-Verežnikov N., 17

Branko Tošović

KORRELATIVE SYNTAX

DAS PROJEKTIONAL

Als wir begannen, uns mit dieser Untersuchung zu befassen, haben wir uns drei Ziele gesetzt. Erstens – die sprachlichen Relationen in einem weiterem (linguistischen) und einem engerem (syntaktischen) Bereich zu betrachten. Zweitens – die globale Struktur der sprachlichen und syntaktischen Relationen zu erfassen. Drittens – eingehender eine Ebene der syntaktischen Beziehungen, nämlich jene der projektionalen zu beleuchten. Diese Aufgaben erforderten eine Darlegung der Korrelation auf vier Ebenen: als Denotation, Nomination, Applikation und Deskription. In der Analyse sind wir zu folgenden Beobachtungen und Schlussfolgerungen gelangt.

1. Die *Beziehung* ist einer der abstraktesten und kompliziertesten Begriffe in der Wissenschaft im allgemeinen. Er ist derart komplex, dass sich endgültige Antworten in Hinblick auf seine tatsächliche Beschaffenheit wenn überhaupt dann nur sehr schwer geben lassen. Es ist ein Irrtum, anzunehmen, dass durch die Dichotomisierung von Systemen wie zum Beispiel *Sprache* und *Rede*, *Ausdrucksebene* und *Inhaltsebene*, *erste* und *zweite Artikulation*, *Paradigmatik* und *Syntagmatik*, *Achse der Selektion* und *Achse der Kombination* u.ä. das globale System der Korrelationen erfasst wäre. Die sprachlichen Relationen stellen einen unendlichen Kosmos dar, der sich wie das Universum nicht auf zwei oder drei Dimensionen reduzieren lässt.

2. In den linguistischen Untersuchungen werden die sprachlichen Relationen häufig implizit und mit anderer Intention erklärt – als Problem, welches andere Probleme lösen soll und als Problem anderer Probleme. Die Linguistik, genauer gesagt Grammatik und Syntax, haben in beträchtlichem Maße die sprachlichen Relationen schablonisiert, was deren Erforschung behindert, und sie auf Begriffe reduziert, deren terminologische Bestimmungen ziemlich strittig sind und Wörter wie *Relation*, *Korrelation*, *Interrelation* und *Interaktion* in vielen Untersuchungen sind weniger als wissenschaftliche Termini anzusehen sondern eher als Wörter mit allgemeiner Bedeutung .

3. Die Denotation der Korrelation (*Beziehung* als Denotat und als Signifikant) ist eine der schwierigsten Fragen, weil sie eine Antwort verlangt, die noch immer schwer zu geben ist: was ist eine *Beziehung*. Die Tatsache, dass neuere Untersuchungen, besonders im Rahmen der semantischen Primitiva und der kognitiven Linguistik, feststellen, dass die *Beziehung* unter jene Konzepte fällt, welche sich nicht weiter erklären lassen, ohne dass man in einen Zirkelschluss gerät, weist darauf hin, wie schwierig und komplex dieses Problem ist.

4. Die Nomination der Korrelation ist durch Buntheit und Nichtdifferenziertheit der Bedeutung, Ungenauigkeit der Verwendung und eine große Freiheit, die manchesmal in Anarchie übergeht, gekennzeichnet. Deshalb waren wir an mehreren Stellen gezwungen, terminologische Innovationen einzuführen.

5. Die Applikation der Nomination der Korrelation ist sehr individuell und diffus. Weitere Untersuchungen haben eine Antwort auf die Frage zu geben, ob Grundkorrelateme, wie da sind *Relation*, *Korrelation* und *Interaktion*, von einander abzugrenzen sind oder ob man sie der freien (breiten) Erklärung und Anwendung überlassen soll. Wenn wir uns in der Richtung einer strikten Abgrenzung bewegen wollen, ist es am zielführendsten unter *Beziehung* (*odnos*) eine allgemeine Kategorie von Verbundenheit zu verstehen, unter *Relation* (*relacija*) eine in eine Richtung zielende Beziehung (**A** → **B** oder **A** ← **B**), unter *Korrelation* (*korelacija*) eine reziproke Beziehung (**A** ↔ **B**), und unter *Interaktion* (*interakcija*) eine reziproke dynamische Beziehung. Aus einem solchen Vorgehen würden sich präzise Definitionen ergeben. Da eine solche Differenzierung eine vorausgehende Untersuchung eines größeren Korpus erfordert, haben wir eine solche in diesem Buch nicht durchgeführt, aber wir betrachten sie als eine zielführende Lösung.

6. Da die Frage der Konstruktion von syntaktischen Beziehungen eine vorausgehende Erfassung des Sinnes der globalen Konstruktion der Beziehung erfordert, haben wir uns eingehend mit den sprachlichen Beziehungen befasst, genauer gesagt, sie stehen im Zentrum der Aufmerksamkeit im ersten Teil des Buches. Wir sind nämlich zur Erkenntnis gelangt, dass sich die globalen syntaktischen Beziehungen nicht erfassen lassen, wenn man sich nicht vorher über die globalen sprachlichen Beziehungen Klarheit verschafft hat. Als Ergebnis dieser Notwendigkeit entstand das erste Kapitel, welches auf Grund seines Ausuferns der Kontrolle des Autors zu entgleiten drohte und den Rahmen der preliminaren Betrachtung und des Einführungsteils der syntaktischen Analyse überschritten und sich zu einer eigenen Abhandlung entwickelt hätte. Es bot jedoch eine theoretische Grundlage und solide Basis für die Erklärung der syntaktischen Beziehungen. Das Erläutern dieser syntaktischen Beziehungen bedeutet aber zum größten Teil ein Erläutern von sprachlichen Beziehungen und ein Erläutern von Sprache selbst.

7. Wir haben festgestellt, dass auf der syntaktischen Ebene zwei globale Systeme von Korrelationen bestehen, die wir als Interaktional und Projektional bezeichnet haben. Das Interaktional stellt ein System von Beziehungen, Formen, Bedeutungen, Funktionen und Kategorien in syntaktischen Einheiten (Syntaxemen) dar. Das Projektional wird durch die Satzperspektiven gebildet. Durch die gegenseitige Durchdringung zweier Perspektiven (z.B. die logischen und die grammatischen) erhält man das semantische Biprojektional, durch die Interaktion dreier Perspektiven entsteht das Terprojektional usw. Im zweiten Kapitel wird das kommunikativ begründete syntaktische Biprojektional betrachtet. Die Analyse zeigte, wie sehr die kommunikativen, informationalen, logischen, grammatischen u.a. Ebenen syntaktischer Phänomene sich gegenseitig überscheiden, und wie verfehlt es wäre, diese Phänomene als getrennte und isolierte zu betrachten. Der vorgegebene Rahmen des Buches erlaubte es nicht, sich auf eine eingehendere Analyse einzulassen.

8. Neben dem Interaktional und dem Projektional unterscheiden wir noch ein weiteres korrelationales Megasystem – das Kategorial. Während die zwei ersten Systeme (Projektional und Interaktional) keine Begrenzungen im Hinblick auf die Art der Beziehungen haben, umfasst das Kategorial nur das, was in der Sprache im syntaktischen System kompatibel ist. Abhängig davon, ob es sich um homogene oder heterogene Bezie-

hungen handelt, unterscheidet man das Kategorial in Extra-, Inter-, Intra- und Parakategorial.

9. Durch die Vereinigung von Interaktional, Projektional und Kategorial entstand die zusammenfassende Konstruktion des Kategorial. Es stellt die hierarchisch höchste, inhaltlich vollständigste und phänomenologisch komplizierteste Konstruktion von sprachlichen Beziehungen überhaupt dar. Seine Homogenität oder Heterogenität führt zur Differenzierung von Extrakorrelational, Interkorrelational, Intrakorrelational und Parakorrelational. Das Extrakorrelational bilden Relationen von Einheiten heterogener Systeme. Das Intrakorrelational umfasst Relationen von Einheiten verschiedener Hyperokategorien, und das Intrakorrelational umfasst Einheiten derselben Hyperokategorien, aber verschiedener Hypokategorien. Das Parakorrelational umfasst Relationen von sprachlichen und außersprachlichen Einheiten. Um die Terminologie nicht zu sehr auszuweiten und damit die Analyse der ohnehin schwierigen Problematik zu belasten, haben wir den Terminus *Korrelational* auch für die Bezeichnung der Abbildung von globalen korrelationalen Systemen auf einzelne sprachliche Ebenen verwendet. So haben wir etwa, zum Beispiel, das phonetisch/phonologische, lexikalische, grammatische, morphologische, morphosyntaktische und syntaktische Korrelational differenziert. Eines von ihnen, nicht das komplizierteste, haben wir auf der äußeren Umschlagseite dargestellt. Wir stellen uns folglich die Konstruktion von syntaktischen Beziehungen in der Form des Interaktional, Projektional und Kategorial, die zum Korrelational zusammengefasst sind, vor. Weitere Untersuchungen werden zeigen, ob es zielführend ist, das Korrelational (a) nur als Makrosystem oder (b) auch als umfassendstes Makrosystem und als auf ein Mikrosystem projiziertes Makrosystem (als Mikrosystem eines Makrosystems) zu erklären.

10. Die globale Konstruktion von sprachlichen Beziehungen erfordert auch eine entsprechende Beschreibung. Die bestehenden linguistischen Modelle, Richtungen und Disziplinen sind auf Grund ihrer Natur und Zielrichtung nicht im Stande, eine solch komplexe Konstruktion darzustellen und zu beschreiben, und es ist unumgänglich, eine andere Vorgangsweise zu suchen. Wir sehen diese in der korrelationalen Grammatik, deren Grundzüge wir im ersten Teil des Buches vorgestellt beziehungsweise angedeutet haben. Die Breite der korrelationale Problematik und die Unumgänglichkeit ihrer Deutung macht es erforderlich, auch über die korrelationale Linguistik zu sprechen. Einige ihrer Aspekte haben wir ebenfalls im ersten Teil des Buches hervorgehoben.

11. Die korrelationale Syntax hat zwei grundsätzliche Aufgaben: (1) die Konstatierung und die Beschreibung der syntaktischen Beziehungen und (2) die Bildung und Erhellung der Konstruktion von syntaktischen Beziehungen, beide Aufgaben versuchen wir im Buch darzustellen und entsprechende Lösungen zu finden. Eine solche Syntax muss eine Verbindung dessen darstellen, was einerseits die korrelationale Linguistik und die korrelationale Grammatik und andererseits die existierenden syntaktischen Beschreibungen bieten. In ihr haben z.B. klassische syntaktische Begriffe wie Satz, Subjekt, Kongruenz u.ä. Platz, aber ihre Erklärung wird sich dahingehend unterscheiden, dass nicht die Frage gestellt wird, was bezeichnet ein Attribut oder die Rektion, sondern was für eine Beziehung dies ist. Die klassischen syntaktischen Kategorien, Begriffe und Termini haben folglich ihren Platz in der korrelationalen Syntax und sind ein wesentlicher Bestandteil des globalen Systems – des syntaktischen Korrelationals.

12. In der Analyse sind wir zu dem Schluss gelangt, dass die wichtigsten linguistischen_und syntaktischen Modelle vier Figuren ergeben: *Dreieck*, *Fallschirm*, *Baum* und *Kugel* (*Sphäre*), die wir auch auf der Titelseite des Buches abgebildet haben. Das Dreieck stellt das dar, was sich als Elemente der sprachlichen Zeichens herauslösen lässt. Der Fallschirm stellt ein System von Perspektiven dar, von denen aus sprachliche Phänomene betrachtet werden (Projektional), der Baum ist jene Figur, mit welcher (meistens) in der transformations- und generativen Grammatik die sprachlichen Beziehungen modelliert werden. Die Kugel (Sphäre) stellt das vollständige System von Beziehungen, genauer den korrelationalen Kosmos (das Korrelational), dar.

Im Hinblick auf die Erklärung sprachlicher und syntaktischer Beziehungen können wir fünf Typen von Forschern erkennen, welche wir metaphorisch als „Zweipolisten" („bipolarci"), „Trikoloristen" („trikolorci"), „Fallschirmjäger" („padobranci"), „Taucher" („ronioci"), „Ausserirdische/Kosmische" („vanzemaljci") bezeichnen könnten. Die „Zweipolisten" („bipolarci") sehen in der Sprache vor allem zweigliedrige (binäre) Oppositionen. Die „Trikoloristen" („trikolorci") begreifen die Sprache als Dreieck und erkennen nur drei „sprachliche Farben": Mensch – Milieu – sprachliches Zeichen bzw. Denotat – Signifikat – Zeichen. Die „Fallschirmjäger" („padobranci") beobachten von oben die sprachlichen Fakten. Die „Taucher" („ronioci") wiederum betrachten die Sprache von unten und sehen in ihr nur die Tiefenstrukturen. Die „Ausserirdischen/Kosmischen" („vanzemaljci") sind jene, die auf die Sprache wie auf einen Kosmos von unendlichen und verschiedenartigen Beziehungen schauen. Sie alle erklären auf ihre Weise das Wesen der sprachlichen und syntaktischen Beziehungen, weshalb keine von ihnen unwillkommen ist. Der „kleine" Unterschied besteht jedoch darin, dass in der Linguistik alle aktiv sind, ausgenommen die letzteren, welche erst auf die Bühne treten müssen, um sich zu äußern, und viel Mühe darauf verwenden, damit bewiesen werde, dass die Sprache nicht nur eine binäre Opposition, eine dreigliedrige Beziehung, eine Tiefen- und Oberflächenstruktur ist, sondern ein Kosmos, welchen man „durchschiffen" und erforschen muss. Die Bezeichnung für solche Analytiker kann man sowohl in übertragener als auch in konkrete Bedeutung auffassen – 1. in übertragener Bedeutung, weil die Erkenntnis des sprachlichen Universums die Möglichkeiten des menschlichen Gehirns und seiner derzeitigen Hilfsmittel (Computer) überschreitet und es sinnvoll wäre zum Zweck der Modellierung der globalen Beziehungen zu versuchen, das Arbeiten eines vollkommeneren Denkapparates zu simulieren wie wir ihn uns bei anderen Wesen vorstellen könnten, 2. im konkreten Sinne deshalb, weil vielleicht nur jemand aus den Tiefen des Kosmos (oder Menschen mit seiner Hilfe), bei der Kosmologolisierung der sprachlichen Beziehungen erfolgreich sein könnten. Die Entschlüsselung der Funktionsweise des menschlichen Gehirns und die Dekodierung der Beziehungen, die in ihm herrschen, vor allem der sprachlichen Beziehungen, welche es generiert, wird einen bedeutenden Schritt vorwärts bei der Erhellung des Wesens der sprachlichen Beziehungen darstellen und ein großer Beitrag zur korrelationalen Kosmologie sein. Die Entschlüsselung des menschlichen Genoms wird andererseits eine Antwort auf die Frage geben, (a) wieviel Sprachliches im Gen gefunden werden kann und (b) wie die sprachlichen Beziehungen mit den genetischen korrelieren.

Бранко Тошович

КОРРЕЛЯЦИОННЫЙ СИНТАКСИС

ПРОЕКЦИОНАЛ

Приступая к данному исследованию, мы ставили перед собой три цели: 1. рассмотреть языковые отношения на более широком (общелингвистическом) и более узком (синтаксическом) уровнях, 2. осмыслить глобальную структуру языковых и синтаксических отношений и 3. более подробно представить один синтаксический уровень – проекционный. Данные задачи требовали толкования корреляции на четырех планах – как денотации, номинации, аппликации и дескрипции. В анализе мы пришли к следующим выводам.

1. Отношение – один из самых абстрактных и сложных понятий в науке вообще. Оно является настолько комплексным, что окончательные ответы на его суть вряд ли когда-нибудь будут даны. Заблуждение представляет мнение о том, что выделением бинарных систем типа язык – речь, план выражения – план содержания, первая артикуляция – вторая артикуляция, парадигматика – синтагматика, ось селекции – ось комбинации и т. п. исчерпывается глобальная корреляционная система. Языковые отношения являются необъятным космосом, который, как и универсум, нельзя свести только на две плоскости.

2. В лингвистических исследованиях языковые отношения часто толкуются имплицитно и с другой целью – как проблема, которая должна решить другие проблемы или как проблема (вторичная) других проблем. В языкознании, грамматике и синтаксисе в определенной мере создан шаблон в изучении языковых отношений, так что часто терминологический статус корреляционной номинации является довольно спорным (слова типа *отношение*, *взаимное отношение* и т. п. во многих работах меньше можно считать настоящими терминами, а больше словами с общим значением).

3. Денотация корреляции (отношение как денотат и как сигнификат) является сложнейшим вопросом, так как он требует ответа, который все еще трудно дать: что такое отношение? Тот факт, что новейшие исследования, особенно в рамках семантики примитивов и когнитивной лингвистики, утверждают, что отношение относится к концептам, которые дальше нельзя толковать, чтобы не попасть в замкнутый круг, свидетельствует о том, насколько это сложная и комплексная проблема.

4. Номинация корреляции отличается большой пестротой, недифференцированностью значений, нечеткостью и свободой использования, переходящей иногда в анархию. Поэтому в ряде случаев мы вынуждены были вводить терминологические инновации.

5. Аппликация корреляционной номинации отличается индивидуальной ок-

рашенностью и имеет диффузный характер. Дальнейшие исследования должны дать ответ на вопрос, стоит ли основные коррелолемы (корреляционные лексемы) типа *отношение*, *корреляция*, *реляция* и *интеракция* (*взаимодействие*) разграничивать или следует их оставить для свободного (широкого) толкования и использования. Если пойти в направление строгой дифференциации, самое целесообразное решение сводилось бы к тому, что под *отношением* имелась бы в виду общая категория связанности (зависимости), под *реляцией* связь направо (**A** → **B**) или налево (**A** ← **B**), под *корреляцией* любая двунаправленная связь (**A** ↔ **B**), а под *интеракцией* (*взаимодействием*) двунаправленная динамическая связь (**A** ↔ **B**). Из такого подхода следовали бы точные определения упомянутых понятий. В силу того, что данная дифференциация требует предварительного изучения широкого материала, мы не решились на ее использование, хотя этот подход считаем перспективным.

6. Так как вопрос конструкции синтаксических отношений требовал осмысления глобальной конструкции отношений, мы довольно много занимались языковыми отношениям вообще, точнее они оказались в центре внимания первой части книги. Мы поняли, что глобальные синтаксические отношения нельзя осмыслить, если предварительно не осознать глобальные языковые отношения. В результате такой необходимости возникла первая глава, которая своей широтой грозила вырваться из-под контроля автора, выйти за рамки предварительного рассмотрения и вступительной части к синтаксическому анализу и превратиться в отдельное исследование. Но она дала теоретическую основу для толкования синтаксических отношений. Их объяснить – значит, по сути дела, объяснить языковые отношения и сам язык.

7. На синтаксическом уровне мы пришли к выводам, что существуют две корреляционные системы, названные нами интеракционалом и проекционалом. Интеракционал представляет собой систему отношений форм, значений, функций и категорий в синтаксических единицах (синтаксемах). Проекционал образуют перспективы предложения. Переплетением двух перспектив (напр. логической и грамматической) возникает синтаксический бипроекционал (напр. семантико-коммуникативный), взаимодействием трех перспектив – терпроекционал (скажем, грамматическо-логическо-семантический) и т. п. Во второй части книги был рассмотрен коммуникативно основанный синтаксический бипроекционал. Анализ показал, насколько широко и глубоко переплетены друг с другом коммуникативные, информационные, логические, семантические, грамматические и другие планы синтаксических феноменов и насколько ошибочно их рассматривать только как отдельные, изолированные явления. Объем книги не позволил войти в более широкий и глубокий анализ этой корреляционной сети.

8. Кроме интеракционала и проекционала была выделена еще одна мегасистема – категориал. В то время как первые две (проекционал и интеракционал) не предполагают какие-либо ограничения в типах отношений, категориал охватывает только то, что является совместимым. В зависимости от того, о чем речь идет – о гомогенных или гетерогенных отношениях, он дифференцируется на экстра-, интер-, интра- и паракатегориал.

9. Объединением интеракционала, проекционала и категориала создается

окончательная конструкция – корреляционал. Он представляет собой иерархически самую высокую, содержательно самую полную и феноменологически самую сложную конструкцию языковых отношений вообще. Его гомогенность или гетерогенность ведет к дифференциации экстракорреляционала, интеркорреляционала, интракорреляционала и паракорреляционала. Экстракорреляционал составляют отношения единиц гетерогенных систем. Интеркорреляционал объединяет отношения единиц различных гиперокатегорий. Интракорреляционал включает отношения единиц одной и той же гиперокатегории, но различных гипокатегорий. Паракорреляционал охватывает отношения языковых и неязыковых единиц. Чтобы не расширять терминологию и осложнять и так сложную проблематику, термин корреляционал мы использовали и для обозначения отображения глобальных корреляционных систем на отдельные языковые уровни. Так, скажем, мы выделили фонетико-фонологический, лексический, грамматический, морфологический, морфосинтаксический и синтаксический корреляционал. Дальнейшие исследования покажут, является ли целесообразным соотносить корреляционал (а) только с макросистемой или (б) с макросистемой и с макросистемой, отраженной в микросистеме, т. е. в макросистемах.

10. Глобальная конструкция языковых отношений требует и соответствующего описания. Существующие языковые модели, направления и дисциплины по своей природе и назначению не в состоянии представить и описать такую комплексную конструкцию, поэтому необходимо искать другие способы. Выход мы видим в корреляционной грамматике и, в ее рамках, в корреляционном синтаксисе, основные контуры которых мы представили в первой части книги. Широта корреляционной проблематики и необходимость ее толкования создает необходимость говорить и о корреляционной лингвистике. Некоторые ее аспекты рассмотрены в первой части.

11. Корреляционный синтаксис имеет две основные задачи: (1) определить и описать синтаксические отношения и (2) осмыслить и представить глобальную конструкцию синтаксических отношений. Такой синтаксис должен являться сочетанием того, что предоставляет корреляционная лингвистика и корреляционная грамматика, и того, что дают существующие синтаксические описания. В корреляционном синтаксисе найдут место стандартные синтаксические понятия типа *предложение*, *подлежащее*, *согласование*, но их толкование будет отличаться в том смысле, что вопрос не будет ставиться, что, скажем, обозначает подлежащее, а что это за отношение.

12. В анализе мы пришли к выводу о том, что лингвистические и синтаксические модели языка сводятся в конечном итоге на четыре фигуры: треугольник, парашют, дерево и сферу (они изображены на титульном листе). Треугольник является тем, что выделяется как языковой знак, парашют представляет собой систему перспектив, дерево – это фигура, при помощи которой моделируются отношения (прежде всего) в трансформационно-порождающей грамматике, а сфера является формализацией глобальной системы отношений, т. е. корреляционного космоса. В толковании языковых и синтаксических отношений мы выявили пять типов исследователей, которые условно (метафорически) называем „биполярниками“, „триколорниками“, „парашютистами“, „водолазами“ и „инопланетянами“.

„Биполярники“ находят в языке, прежде всего, двухчленные (бинарные) оппозиции. „Триколорники“ видят в языке только три „языковых цвета“: человека – среду – языковой знак, т. е. трехчленное отношение денотат – сигнификат – знак. „Парашютисты“ смотрят сверху на языковые факты. „Водолазы“ ныряют в языковые глубины. „Инопланетяне“ смотрят на язык как на космос отношений. Эти подходы, по-своему, объясняют суть языковых и синтаксических отношений, поэтому ни один не является лишним. „Небольшая“ разница между ними состоит в том, что все за исключением последнего существуют. Метод с „космическим“ уклоном преследует цель показать, что язык является не только бинарной связью, трехчленным отношением, глубинной и поверхностной структурой, а вселенной, которую надо изучать. Упомянутое название (“инопланетянин“) можно взять в прямом и в переносном смысле – (1) в прямом, потому что, наверно, только кто-нибудь из глубин космоса, или человек при такой помощи, в состоянии „космоголизировать“ языковые отношения; – (2) в переносном, так как осмысление языкового универсума превосходит возможности человеческого мозга и его нынешних помощников (компьютеров), поэтому в моделировании глобальных отношений остается симулировать работу какого-либо более совершенного мыслительного аппарата (который, вероятно, есть у других существ). Раскрытие сущности мозга и декодирование отношений, которые в нем существуют, особенно нейропсихической природы языковых и синтаксических отношений, явится крупным шагом в раскрытии космоса языковых отношений и большим вкладом в корреляционную космологию. Дешифровка человеческого генома также поможет ответить на вопрос, насколько языковые отношения связаны с генетическим кодом.

INHALTSVERZEICHNIS

Einführende Bemerkungen 5
KORRELATIVE SYSTEME 7
Die Korrelation 9
Die Korrelation als Denotation 11
Die Nomination der Korrelation 19
Die Korrelation der Korrelation 28
Die Deskription der Korrelation 38
Korrelative Grammatik 169
Korrelative Syntax 180
Das Korrelational 182
Das syntaktische Korrelational 192
DAS PROJEKTIONAL 195
Die Satzperspektive 197
Die kommunikative Perspektive 199
Die informativ-kommunikative Perspektive 239
Das illokutiv-kommunikative Projektional 257
Das logisch-kommunikative Projektional 263
Das semantisch-kommunikative Projektional 324
Das grammatisch-kommunikative Projektional 330
Das pragmatisch-kommunikative Projektional 351
Das textuell-kommunikative Projektional 353
Schlußwort 355
Abkürzungen und Symbole 358
Zitierte Literatur 361
Sachregister 388
Namensregister 433
Zusammenfassung (Deutsch) 447
Zusammenfassung (Russisch) 451
Inhaltsverzeichnis (Deutsch) 455
Inhaltsverzeichnis (Russisch) 456

Содержание

Предварительные замечания 5
КОРРЕЛЯЦИОННЫЕ СИСТЕМЫ 7
Корреляция 9
Корреляция как денотация 11
Номинация корреляции 19
Корреляция корреляции 28
Дескрипция корреляции 38
Корреляционная грамматика 169
Корреляционный синтаксис 180
Корреляционал 182
Синтаксический корреляционал 192
ПРОЕКЦИОНАЛ 195
Перспективы предложения 197
Коммуникативная перспектива 199
Информационно-коммуникативный проекционал 239
Иллокутивно-коммуникативный проекционал 257
Логико-коммуникативный проекционал 263
Семантико-коммуникативный проекционал 324
Грамматико-коммуникативный проекционал 330
Прагматико-коммуникативный проекционал 351
Текстуально-коммуникативный проекционал 353
Заключение 355
Сокращения и символы 358
Цитируемая литература 361
Предметный указатель 388
Именной указатель 443
Резюме (на немецком языке) 447
Резюме (на русском языке) 451
Содержание (на немецком языке) 455
Содержание (на русском языке) 456